VENE KIRJANDUS

LUGEMIK

IX–X KLASSILE

Eesti Riiklik Kirjastus

Arh. eks. ARH

A-21997

VENE KIRJANDUS

LUGEMIK
IX—X KLASSILE

Koostatud
N. Brodski ja I. Kubikovi järgi
ning kohandatud Eesti NSV-s
kehtivaile õppeprogrammidele

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1958

Kinnitatud Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
42853

ARHIIVKOGU

ALEKSANDER NIKOLAJEVITŠ OSTROVSKI

(1823—1886)

ÄIKE.

Draama viies vaatuses.

Tegelased:

SAVJOL PROKOFJEVITŠ DIKOI, kaupmees, tähtis isik linnas.

BORIS GRIGORJEVITŠ, tema vennapoeg, korraliku haridusega noormees.

MARFA IGNATJEVNA KABANOVA (Kabanihha), rikas kaupmeheemand, lesk.

TIHHON IVANÕTŠ KABANOV, tema poeg.

KATERINA, selle naine.

VARVARA, Tihhoni õde.

KULIGIN, linnakodanik, iseõppinud kellassepp, kelle unistuseks on leiutada perpetuum mobile[1].

VANJA KUDRJAŠ, noor mees, Dikoi kirjutaja-arvepidaja.

ŠAPKIN, linnakodanik.

FEKLUŠA, palverändur.

GLAŠA, teenija Kabanovite majas.

EMAND KAHE LAKEIGA, poolhull 70-aastane vana naine.

LINNAELANIKKE mõlemast soost.

Tegevus toimub Kalinovi linnas Volga kaldal suvel.
Kolmanda ja neljanda vaatuse vahel on 10 päeva.
Kõik tegelased peale Borisi on riietatud venepäraselt.

---

[1] Perpetuum mobile *(ladina k.)* — «igiliikur»; Kuligini unistuseks oli ehitada mehhanism, mis liiguks iseenesest igavesti. Kuligini prototüübiks oli mehaanik Kulibin (1735—1818), Nižni Novgorodi linna kodanik, kelle nimega on seotud hulk leiutisi. Kulibin kirjutas ka luuletusi; ta suri vaesuses.

ESIMENE VAATUS.

Rahvaaed Volga kõrgel kaldal, teispool Volgat külavaade. Laval kaks pinki ja mõned põõsad.

Esimene stseen.

Kuligin (istub pingil ja vaatab üle jõe). Kudrjaš ja Šapkin (jalutavad).

KULIGIN *(laulab)*: «Seal jõeorus tasases ja mäenõlvakul...»[1] *(Lakkab laulmast.)* Ime, peab tõesti ütlema, et ime! Kudrjaš! Näed, vennas, viiskümmend aastat vaatan iga päev üle Volga ja ei jõua siiski küllalt ära imetleda.

KUDRJAŠ: Mida nii?

KULIGIN: Haruldane vaade! Ilu! Süda rõõmustab!

KUDRJAŠ: Kus asi!

KULIGIN: Vaimustav! Aga sina: «Kus asi!» Kas olete mööda vaadanud või ei saa aru, milline ilu peitub looduses.

KUDRJAŠ: Noh, mis sinuga ikka rääkida! Sa ju meil antiik[2], keemik.

KULIGIN: Mehaanik, iseõppinud mehaanik.

KUDRJAŠ: Ükstakõik. *(Vaikus.)*

KULIGIN *(kõrvale osutades)*: Vaata õige, vennas Kudrjaš, kes seal nii kätega vehib?

KUDRJAŠ: See seal? Seal Dikoi sõimab vennapoega.

KULIGIN: Leidis koha!

KUDRJAŠ: Temal on igal pool õige koht. Kas tema siis kedagi kardab! Langes Boris Grigorjevitš talle ohvriks ja nüüd ta tema seljas sõidabki.

ŠAPKIN: Teist nii riiakat meest kui meie Savjol Prokofjitš naljalt ei leia! Ei millegi eest sõimab läbi.

KUDRJAŠ: Terav vanamees!

ŠAPKIN: Kabanovi eit on ka hea.

KUDRJAŠ: Noh, too teeb vähemalt kõik vagaduse sildi all, aga see on end nagu keti otsast lahti rebinud!

ŠAPKIN: Ei ole kedagi, kes teda taltsutaks, ja nii ta sõdibki!

KUDRJAŠ: Vähe on meil minutaolisi noormehi, muidu me teda õpetaksime.

ŠAPKIN: Ja mis te siis teeksite?

KUDRJAŠ: Ajaksime hirmu nahka.

ŠAPKIN: Mil moel?

KUDRJAŠ: Nii nelja- või viiekesi räägiksime temaga kuskil põiktänavas palgest palgesse, nii et ta muutuks päris pehmeks. Meie õpetusest aga ta ei piiksatakski kellelegi, ainult käiks ja vaataks ringi.

ŠAPKIN: Mitte asjata ei tahtnud ta sind soldatiks anda.

KUDRJAŠ: Tahtis, kuid ei andnud, ja see on sama hea kui null.

[1] A. F. Merzljakovi (1778—1830) loodud laul.

[2] Antiik — muistne, vanaaegne; siin tähendab «haruldane, ebatavaline».

Ei anna ta mind ära, ta nina haistab, et ma oma pead odavalt ei müü. Teile on ta kohutav, aga mina oskan temaga kõnelda.

ŠAPKIN: Kas tõesti?

KUDRJAŠ: Mis «Kas tõesti?»! Mind peetakse riiukukeks; miks ta mind siis peab? Järelikult on tal mind tarvis. Noh, tähendab mina teda ei pelga, aga las pelgab tema mind.

ŠAPKIN: Nagu ta sind ei sõimakski?

KUDRJAŠ: Kuidas muidu! Ta ei saa ilma selleta eladagi. Kuid ega minagi armu anna: tema ütleb ühe sõna, mina — kümme; sülitab ja läheb. Ei, mina tema ees roomama küll ei hakka.

KULIGIN: Ei tea, kas temast eeskuju võtta või! Parem juba ära kannatada.

KUDRJAŠ: Noh, kui sa nii tark oled, siis õpeta kõigepealt temale viisakus kätte, ja siis koolita mind ka! Kahju, et tütred tal alaealised on, pole ühtki suurt.

ŠAPKIN: Ja mis siis oleks?

KUDRJAŠ: Siis ma austaksin teda. Olen ju tüdrukute peale väga maias. *(Mööduvad Dikoi ja Boris. Kuligin võtab mütsi peast.)*

ŠAPKIN *(Kudrjašile)*: Lähme kõrvale, kleebib ehk veel ligi. *(Lähevad eemale.)*

Teine stseen.

Endised, Dikoi ja Boris.

DIKOI: Logelema sõitsid siia või? Muidusööja sihuke! Kao siit minema!

BORIS: Pühade aeg; mis koduski teha.

DIKOI: Küll tööd leiad, kui tahad. Olen sulle öelnud kord, olen öelnud kaks: «Vaata, et sa mulle ette ei juhtu!» Ikka ei saa sind niikaugele! Kas sul vähe ruumi on? Kuhu ma ka läheksin, igal pool oled sina ees! Ptüi, ole sa neetud! Mis sa nüüd seisad nagu sammas? Kas sinuga räägitakse või ei?

BORIS: Ma ju kuulan, mis ma siis veel pean tegema.

DIKOI *(Borisile otsa vaadates)*: Et sa kõngeksid! Ma ei taha sinuga rääkidagi, säärase jesuiidiga. *(Ära minnes.)* Kus sain risu kaela! *(Sülitab ja läheb ära.)*

Kolmas stseen.

Kuligin, Boris, Kudrjaš ja Šapkin.

KULIGIN: Mis asju te, isand, temaga ajate? Meie ei saa kuidagi aru. On teil lusti tema juures elada ja sõimu välja kannatada!

BORIS: Mis nüüd lusti, Kuligin! Vajadus.

KULIGIN: Kuidas vajadus, isand, lubage teilt küsida? Kui võite, isand, siis öelge meile.

BORIS: Miks mitte? Kas te tundsite meie vanaema, Anisja Mihhailovnat?

KULIGIN: No kuidas siis muidu!

KUDRJAŠ: Kuidas siis mitte!

BORIS: Ta hakkas mu isa vihkama, et see aadliku kosis. Sellepärast elasidki isa emaga Moskvas. Ema jutustas, et ta ei kannatanud sugulaste juures kolme päevagi välja, nii metsik tundus talle seal.

KULIGIN: Või veel! Mis sest rääkidagi! Selleks on vaja pikka harjumist, isand.

BORIS: Vanemad kasvatasid meid Moskvas hästi, millestki polnud neil meie jaoks kahju. Mind pandi Kaubandusakadeemiasse, õde pansioni, aga järsku surid nad mõlemad koolerasse ja meie õega jäime orbudeks. Hiljem saime kuulda, et ka vanaema on siin surnud ja teinud testamendi, et onu maksaks meile kuuluva osa välja, kui täisealiseks saame, kuid ainult ühe tingimusega.

KULIGIN: Missuguse tingimusega, isand?

BORIS: Kui oleme tema vastu aupaklikud.

KULIGIN: See tähendab, isand, et te oma pärandust kunagi ei näe.

BORIS: Ei, ja vähe sellest, Kuligin! Kõigepealt teeb ta meid tümaks, sõimab igati, nagu süda kutsub, ja lõpetab siis sellega, et ei anna midagi või siis nii väga vähe. Ning seletab veel pealegi, et andis armu poolest ja et sedagi poleks õieti tarvis olnud.

KUDRJAŠ: Meil siin kaupmeeskonnas on see juba nii sisse seatud. Ning jälle, kui te oleksitegi tema vastu aupaklikud, kes keelab tal öelda, et te seda pole?

BORIS: No-jah. Juba praegu räägib ta mõnikord: «Mul on omad lapsed, mis eest ma raha võõrastele ära annan? Sellega pean omadele liiga tegema!»

KULIGIN: Tähendab, isand, teie asjad on kehvasti.

BORIS: Kui ma üksi oleksin, poleks midagi! Ma jätaksin kõik sinnapaika ja sõidaksin minema. Kuid õest on kahju. Onu nõudis ka tema välja, kuid ema sugulased ei lasknud, kirjutasid, et on haige. Milline ta elu siin oleks — koguni kujutleda on kohutav.

KUDRJAŠ: Endastmõistagi. Mis nemad inimese kohtlemisest teavad?

KULIGIN: Kuidas te siis tema juures elate, mis olukorras?

BORIS: Ei mingisuguses. «Ela,» ütleb ta, «minu juures, tee, mis kästakse, aga palk on, nagu ma heaks arvan.» See tähendab, aasta pärast maksab, kuidas talle meeldib.

KUDRJAŠ: Ta on juba nii harjunud. Meil ärgu julgegu keegi palgast piiksatadagi, sõimab su läbi, et sa ei tea, kui vana oled. «Kust sina tead,» ütleb ta, «mis mul mõttes on. Kas võid sina mu plaane teada! Võib-olla tuleb mul säärane tuju, et annan sulle viis tuhat.» Mine siis räägi veel temaga! Ainult et tal pole veel kordagi elu jooksul säärast tuju tulnud.

KULIGIN: Mis siis teha, isand! Peab püüdma kuidagi ta meele järgi olla.

BORIS: Selles asi seisabki, Kuligin, et see pole kuidagi võimalik. Talle ei oska omadki meele järgi olla, mis siis veel mina!

KUDRJAŠ: Kuidas talle meele järgi olla, kogu ta elu põhineb sõimul! Kõige sagedamini on seda muidugi raha pärast: ükski palgamaksmine ei lähe riiuta. Teine ütleb parema meelega kas või omast lahti, ainult et ta vakka jääks. Ja häda, kui keegi teda hommikul pahandab! Terve päev norib kõigiga tüli.

BORIS: Tädi anub igal hommikul kõiki pisarsilmil: «Kullakesed, ärge teda vihastage! Kallikesed, ärge mitte vihastage teda!»

KUDRJAŠ: Aga või sa teda hoiad! Sattus turule, ja lõpp! Kõik talumehed sõimab läbi. Müü kas või kahjuga, sõimust siiski ei pääse! Ja siis läheb lahti terveks päevaks.

ŠAPKIN: Ühe sõnaga: sõjakas mees!

KUDRJAŠ: Ja veel kui sõjakas!

BORIS: Aga häda, kui teda solvab keegi, keda ta sõimata ei julge: siis kodused hoidku alt!

KUDRJAŠ: Heldene aeg, kus ükskord sai nalja! Kuidagi Volga peal ülesõidul üks husaar sõimas ta läbi. Tegi aga imet!

BORIS: Aga mis said kodused tunda! Kaks nädalat peitsid kõik endid pööningul ja sahvrites.

KULIGIN: Mis see siis on? Kas rahvas tuleb juba õhtupalvuselt? *(Mõned inimesed mööduvad lava sügavuses.)*

KUDRJAŠ: Lähme, Šapkin, purjutama! Mis me siingi seisame! *(Kummardavad ja lähevad ära.)*

BORIS: Ah, Kuligin, väga raske on mul siin, harjumata. Kõik vaatavad minu peale kuidagi kõõrdi, nagu oleksin ma siin ülearune, tüliks kõigile. Siinseid kombeid ma ei tunne. Ma mõistan, et see kõik on meie oma, meie vene elu; kuid ometi ei saa kuidagi harjuda.

KULIGIN: Ega harjugi kunagi, isand.

BORIS: Miks siis?

KULIGIN: Karmid kombed, isand, on meie linnas, karmid kombed. Linnakodanike juures ei leia te midagi peale tooruse ja alasti vaesuse. Ning kunagi ei suuda me endid sellest kestast välja rabelda. Sest ausa tööga ei teeni sa enam kui igapäevase leiva. Aga kellel on raha, see püüab vaest orjastada, et tema odava töö arvel veelgi rohkem raha teenida. Teate, mis teie armas lell Savjol Prokofjitš kord politseimeistrile vastas? Politseimeistri juurde tulid mehed kaebama, et ta ühelegi neist korralikult palka ei maksa. Politseimeister hakkas teda noomima: «Kuule, Savjol Prokofjitš,» ütleb ta, «sa maksa meestele palk ilusti välja. Iga päev käiakse minu juures kaebamas!» Teie lell patsutas politseimeistrile õlale ja ütles: «Teie kõrgeausus, kas maksab meil teiega sääraste tühjade asjade üle rääkida! Minu juurest käib iga aasta läbi palju rahvast; te saage sellest aru: jätan neile inimese pealt ainult mõne kopika maksmata, aga mulle teeb see tuhandeid sisse, ja nii see olema peabki!» Sedasi, isand! Aga omavahel, isand, kuidas nad elavad! Takistavad üksteisel kauplemist, ja seda mitte niivõrd omakasu kui kadeduse pärast. On üksteise vastu vaenulikud ja meelitavad oma toredaisse majadesse purjus kantseleiametnikke, niisuguseid amet-

nikke, isand, kel inimese nägugi ei ole, kel inimese kuju on kadunud. Ja need kirjutavad neile väikese armuanni eest tempelpaberil õelaid kaebusi ligimeste peale. Ning algab neil, isand, igavene kohtuskäimine ja asjaajamine, ja pole otsa piinal. Tükk aega käiakse kohut siin, siis sõidetakse kubermangulinna, ja seal juba oodatakse neid ja hõõrutakse käsi rõõmu pärast. Ruttu jutt räägitakse, kuid ruttu asja ei lõpetata: veetakse neid, veetakse, tassitakse neid, tassitakse; aga nemad on selle pärast veel õnnelikud, seda neil ainult vaja ongi. «Mina,» ütleb ta, «kulutan, kuid temale käib see ka rahakasti peale.» Olen tahtnud seda kõike värssides kujutada...

BORIS: Kas te siis oskate värssides?

KULIGIN: Vana moe järgi, isand, oskan. Olen lugenud Lomonossovit, Deržavinit... Tark mees oli Lomonossov, looduseuurija... Tema on ju kah meie seast, lihtrahva hulgast.

BORIS: Eks te kirjutage. See oleks huvitav.

KULIGIN: Ei või, isand. Söövad ära, elusalt õgivad nahka. Juba heidetakse mulle liigset lobisemist ette; kuid ma ei saa teisiti, armastan juttu ajada. Oleksin tahtnud teile, isand, veel perekonnaelust rääkida, kuid kunagi teine kord. On kah kuulamise väärt.

(Sisse tulevad Fekluša ja üks teine naine.)

FEKLUŠA: Tore, kallike, tore! Imelik ilu! Mis siin veel rääkida! Tõotatud maal elate! Ja kaupmehed on kõik jumalakartlik rahvas, paljude voorustega ehitud! Helduse ja rohkete almustega! Ma olen nii rahul, nii rahul, kullake, nagu hiir salves. Meie abistamise eest saagu neile osaks veel rohkem heldust, eriti Kabanovite majale.

(Lähevad ära.)

BORIS: Kabanovite?

KULIGIN: Silmakirjateener, isand! Santidele jagab, aga kodustel sööb hinge seest. *(Vaikus.)* Kui ma, isand, ainult perpetu-mobiili leiaksin!

BORIS: Mis te siis teeksite?

KULIGIN: Mis ma teeksin, isand! Inglased annavad ju miljoni; ma kulutaksin kõik raha ühiskonna heaks, toetuste peale. Linnakodanikele peab tööd andma. Kuid muidu — töökäsi on, tööd aga pole.

BORIS: Ja teie loodate leiutada perpetuum mobile?

KULIGIN: Ilmtingimata, isand! Kui ainult saaks mudelite jaoks raha hankida. Hüvasti, isand! *(Läheb ära.)*

Neljas stseen.

BORIS *(üksinda)*: Kahju talle pettumust valmistada! Kui meeldiv inimene! Unistab ja on õnnelik. Aga mina nähtavasti matan oma nooruse sellesse urkasse! Käin ringi nagu tapetu, aga nüüd tükivad veel rumalused pähe! Noh, mis sest saab: olen mina see paras mees õrnusi südamesse soetama? Taga aetud, maha surutud; ja oli mul nüüd veel tarvis rumalast peast armuda. Ja kellesse?

Naisesse, kellega sõnakest rääkidagi ei saa! *(Vaikus.)* Kuid ometi ei lähe ta mul meelest, tee mis tahad. Seal ta lähebki! Jalutab mehega ja ämm kah kaasas! Noh, kas ma pole narr? Vaata nurga tagant ja mine aga koju. *(Läheb ära. Vastaspoolelt tulevad Kabanova, Kabanov, Katerina ja Varvara.)*

Viies stseen.

Kabanova, Kabanov, Katerina ja Varvara.

KABANOVA: Kui sa tahad ema sõna kuulda, siis niipea kui sinna jõuad, tee nagu käskisin.

KABANOV: Kuid kuidas ma, emake, võiksin teie käsu vastu toimida.

KABANOVA: Praegusel ajal ei austata vanemaid nii väga.

VARVARA *(omaette)*: Sind mitte austada, kuidas siis!

KABANOV: Mina, emake, ei astu sammugi vastu teie tahtmist.

KABANOVA: Ma usuksin sind, mu sõber, kui ma mitte oma silmaga ei näeks ja oma kõrvaga ei kuuleks, missuguseks on nüüd muutunud laste lugupidamine vanemate vastu! Mõtleksid nad kas või sellele, kui palju vaeva ema lastega näeb.

KABANOV: Mina, emake...

KABANOVA: Kui ema mõnikord ütlebki midagi, mis teie uhkust haavab, siis arvan ma, et tuleb ära kannatada. Mis sina arvad?

KABANOV: Kuid millal mina, emake, pole ära kannatanud?

KABANOVA: Ema on vana, rumal; noh, aga teie, noored ja targad, ei tohiks meie, lollide vastu nii nõudlikud olla.

KABANOV *(ohates, kõrvale)*: Issand küll! *(Emale.)* Kas meie, emake, julgeme sellest mõelda!

KABANOVA: Armastuse pärast ju on vanemad teie vastu karmid, armastuse pärast riidlevadki, soovivad ikka head õpetada. Noh, aga nüüdsel ajal see ei meeldi. Ja lapsed lähevadki ilmale kuulutama, et ema on toriseja, et ei lase sul elada, et saadab su teise ilma. Ja hoidku jumal, kui mõni su sõna miniale meelepärast ei juhtu olema, siis on kohe jutt lahti, et ämm paneb su elu nahka.

KABANOV: Kuid, emake, kes seda teie kohta räägib?

KABANOVA: Pole kuulnud, mu sõber, pole kuulnud, valetada ei taha. Kui oleksin kuulnud, ei ma siis sinuga, mu armas, nii räägiks. *(Ohkab.)* Oh seda rasket pattu! Ja pea see patt ei tehta! Kuuled juttu, mis sulle südamesse läheb, ja teedki pattu — saad vihaseks. Ei, mu sõber, räägi minust, mis sa tahad. Ega kedagi saa vaikima sundida: näkku ei julge öelda, siis tagaselja.

KABANOV: Kuivagu mu keel...

KABANOVA: Aitab, aitab, ära vannu! See on patt! Ma märkan juba ammu, et naine on sulle armsam kui ema. Sestsaadik kui naise võtsid, ei näe ema sinu poolt enam endist armastust.

KABANOV: Kuid millest te, emake, seda näete?

KABANOVA: Kõigest, mu sõber! Mida ema silmaga ei näegi, seda tunneb südamega. Ma ei tea, või võõrutab sind naine minust eemale?

KABANOV: Oh ei, emake! Mis te nüüd!

KATERINA: Minule, emake, oled sa sama, mis oma ema, ja Tihhon armastab sind ka.

KABANOVA: Paistab, et sa võiksid ka vait olla, kui su käest ei küsita. Ära ta eest kosta midagi, ega ma talle liiga tee! Ta on ju minu poeg kah; ära sa seda unusta! Kas sa tulid siia võõraste ees lipitsema! Et nähtaks, kuidas sa oma meest armastad? Teame, teame, silma ees näitad sa seda kõigile.

VARVARA *(omaette)*: Leidis koha jutlust pidada.

KATERINA: Sina, emake, räägid seda minu kohta küll asjata. Kas inimeste ees või ilma inimesteta, mina olen ikka seesama, ja näidata ei taha ma midagi.

KABANOVA: Õieti ma ei tahtnudki sinust rääkida, tuli ainult nii jutt jutust.

KATERINA: Olgu, et jutt jutust, kuid miks sa mind alati haavad?

KABANOVA: Vaata kui tähtis! Ja juba haavuski.

KATERINA: Kes tahab siis asjata kannatada!

KABANOVA: Küllap ma tean, et minu sõnad teile meeltmööda pole. Kuid mis teha, ega ma võõras ole, süda valutab mul teie pärast. Näen juba ammu, et te ihkate vabadust. Noh, oodake ära, küll saate veel vabaltki elada, kui mind enam pole. Siis tehke, mis tahate, siis pole vanemaid teie üle. Aga võib-olla tuletate veel mindki meelde.

KABANOV: Kuid meie, emake, palume teie eest jumalat päeval kui ööl, et ta annaks teile tervist ja õnne ja edu igas asjas.

KABANOVA: Noh, aitab juba, jäta, palun, järele. Võib-olla sa armastasidki ema, kuni olid vallaline. Aga mis nüüd enam minust: sul ju noor naine.

KABANOV: Üks ei sega teist: naine on omaette, aga ema austan ma niikuinii.

KABANOVA: Nii et sa vahetad naise ema vastu? Seda ma ei usu elu sees.

KABANOV: Miks ma peaksin vahetama? Armastan mõlemaid.

KABANOVA: Nii, nii, keeruta aga. Ma ju näen küll, et olen teile tüliks.

KABANOV: Mõelge, mis tahate, selleks on teil vaba voli; ainult ma ei tea, mis õnnetu inimene ma olen, et ei oska kuidagi teie meele järgi olla.

KABANOVA: Mis sa vaestlast teeskled! Miks su mokk ripakil on? Noh, mis abielumees sa nii oled. Vaata iseennast! Kas naine sind pärast seda enam kardab?

KABANOV: Miks ta siis peaks mind kartma? Mulle aitab sellestki, et ta mind armastab.

KABANOVA: Kuidas, miks peaks ta kartma! Miks peaks kartma! Kas sa põrunud oled või? Kui sind ei karda, siis mind juba

ammugi mitte. Mis kord siis majas on? Sina elad ju temaga seaduslikus abielus. Või ei tähenda seadus teie arvates midagi? Noh, kui sul säärased lollid mõtted peas on, siis ära lobise neist vähemalt tema ega õe, selle tütarlapse kuuldes; tal tuleb kah mehele minna: nii veel võtab sinu loba südamesse ja hiljem ütleb mees meile aitäh kasvatuse eest. Näed sa, kui lühike on su aru, aga juba tahad omapead elada.

KABANOV: Kuid mina, emake, ei tahagi omapead elada. Kus nüüd seda!

KABANOVA: Nii et sinu arvates tuleb naisega ainult õrnusega? Et pole tarvis ta peale kärkida ega teda ähvardada?

KABANOV: Aga mina, emake...

KABANOVA *(vihaselt)*: Et võta kas või armuke. Eks? Ning sinu arvates see ei olegi võib-olla midagi? Ah? No vasta!

KABANOV: Jumala eest, emake...

KABANOVA *(täiesti külmalt)*: Loll! *(Ohkab.)* Mis sa lolliga ikka räägid! Teed ainult pattu. *(Vaikus.)* Ma lähen ära koju.

KABANOV: Meie tuleme ka kohe, jalutame ainult veel paar ringi bulvaril.

KABANOVA: Noh, tehke nagu tahate, ainult sa vaata, et ma teid ootama ei peaks. Sa ju tead, et ma seda ei armasta.

KABANOV: Ei, emake! Jumal hoidku mind selle eest!

KABANOVA: Seda just. *(Läheb ära.)*

Kuues stseen.

Endised ilma Kabanovata.

KABANOV: Näed nüüd, iga kord saan ma sinu pärast ema käest pahandada! Niisugune on see minu elu!

KATERINA: Milles olen siis mina süüdi?

KABANOV: Ma ei tea isegi, kes siin süüdi on.

VARVARA: Kust sina seda võid teada.

KABANOV: Muidu käis aina peale: «Võta naine ja võta naine, et saaksin sind ka naisemehena näha.» Aga nüüd sööb hinge seest, ei lase elada — ja kõik sinu pärast.

VARVARA: Kas tõesti siis tema on süüdi? Ema närib tema kallal ja sina ka. Ja räägid veel, et naist armastad. Ei taha su peale vaadatagi. *(Pöördub ära.)*

KABANOV: Saa nüüd aru! Mis ma pean siis tegema?

VARVARA: Tunne oma asja — vaiki, kui sa midagi paremat ei mõista. Mis sa tammud ühe koha peal? Juba silmadest näen ära, mis sul mõttes on.

KABANOV: Noh, mis siis?

VARVARA: Teadagi, mis. Tahad Savjol Prokofjitši juurde, temaga napsitama. Noh, kas pole nii?

KABANOV: Ära arvasid, vennas.

KATERINA: Sina, Tiša, tule ruttu tagasi, muidu ema hakkab jälle riidlema.
VARVARA: Tule jah kähku, muidu — tead ise!
KABANOV: Miks ma ei tea!
VARVARA: Meil pole ka suuremat himu sinu eest sõimata saada.
KABANOV: Tulen silmapilk. Oodake! *(Läheb ära.)*

Seitsmes stseen.

Katerina ja Varvara.

KATERINA: Nii et sul, Varja, on minust kahju?
VARVARA *(kõrvale vaadates)*: Muidugi kahju.
KATERINA: Siis sa vist armastad mind? *(Suudleb teda kõvasti.)*
VARVARA: Miks ma ei peaks sind armastama?
KATERINA: Tänan sind! Sa oled nii armas, ma ise armastan sind kõigest südamest. *(Vaikus.)* Tead sa, mis mul mõttesse tuleb?
VARVARA: Noh?
KATERINA: Miks inimesed ei lenda?
VARVARA: Ma ei saa aru, millest sa räägid.
KATERINA: Ma räägin, et miks inimesed ei lenda nii nagu linnud. Tead, mõnikord tundub mulle, et ma olen lind. Kui seisad mäe otsas, siis sind nagu kisuks lendu. Tahaksid joosta, käed üles tõsta ja lendu tõusta. Ei tea, kui katsuks praegu? *(Tahab joosta.)*
VARVARA: Mis sa küll kõik välja ei mõtle!
KATERINA *(ohates)*: Milline vilgas ma olin! Teie juures ma olen täiesti närtsinud . . .
VARVARA: Kas sa arvad, et ma seda ei märka?
KATERINA: Olin ma kunagi niisugune kui praegu?! Ma elasin, ei muretsenud millegi eest, nagu linnuke oksal. Ema armastas mind üliväga, ehtis nagu nukku ja tööd tegema ei sundinud, mida taht-sin, seda tegin. Tead sa, kuidas ma elasin tütarlapsena? Kohe jutustan sulle. Hommikul tõusin vara; kui on suvi, lähen allikale, pesen end, toon vett kaasa ja kastan kodus kõik, kõik lilled. Mul oli palju-palju lilli. Siis läheme emaga kirikusse, meie ja kõik vagad rändajad — maja oli meil vagasid ja palvetajaid täis. Aga kui kirikust tuleme, istume mingi töö juurde, enamasti tikkima kullaga sametile, ja vagad rändajad hakkavad jutustama: kus nad on käi-nud ja mis näinud. Jutustavad pühakute elust või laulavad laule. Nii läheb aeg lõunani. Siis heidavad eidekesed puhkama, mina aga jalutan aias. Siis õhtupalvusele, ja õhtul jälle jutustavad ja laula-vad. Kui hea see oli!
VARVARA: Aga meil on ju niisama.
KATERINA: Aga siin on kõik nagu sundusest. Ja kui väga ma armastasin kirikus käia! Mõnikord oli, nagu astuksin paradiisi, ja ei näe kedagi ega tunne, kuidas aeg läheb, ja ei kuule, kui jumala-teenistus lõpeb. Just nagu oleks see kõik üksainus hetk. Memm

rääkis, et mõnikord vaatavad kõik minu poole, et mis minuga on. Aga tead: päikesepaistelisel päeval ulatub kuplist alla niisugune hele sammas ja selles sambas liigub suits nagu pilveke, ja ma näen mõnikord, nagu lendaksid ja laulaksid inglid selles suitsus. Teinekord aga tõusen öösel — ka meil põlesid igal pool lambid pühakujude ees — ja palvetan kusagil nurgas kuni hommikuni. Või lähen vara hommikul aeda, päike alles tõuseb, langen põlvili, palvetan ja nutan, ja ei tea ise, mille pärast palvetan ja mille pärast nutan; ja nii nad mu leiavadki. Ja mille pärast ma tookord palvetasin, mida palusin, seda ma ei tea: ma ei vajanud midagi, kõike oli mul küllalt. Ja missuguseid unesid ma nägin, ah, Varjake, missuguseid unesid! Kas kuldseid templeid või haruldasi aedu, ja ikka laulavad nägematud hääled ja lõhnab viiruki järele, ja seal on mägesid ja puid, mis pole nagu tavalised puud, vaid nagu ikoonidel maalitakse. Ja teinekord just kui lendaksin ma, aina lendaksin õhus. Ka nüüd näen ma seda mõnikord unes, kuid harva, ja see pole enam see.

VARVARA: Aga mis siis?

KATERINA *(pärast vaikimist)*: Ma suren varsti.

VARVARA: Jäta juba, mis sa nüüd!

KATERINA: Ei, ma tean, et suren varsti. Oh, tüdruk, minuga sünnib midagi halba, midagi imelikku! Kunagi pole mul veel niisugust tunnet olnud. Minus on midagi niisugust ebaharilikku. Just nagu hakkaksin ma uuesti elama, või... ma ei tea isegi.

VARVARA: Mis sinuga siis on?

KATERINA *(võtab tal käest kinni)*: Tead, Varja, juhtub mingi õnnetus. Mul on niisugune hirm, niisugune hirm. Nagu seisaksin kuristiku veerel ja keegi tõukaks mind sinna, mul aga pole, kust kinni haarata. *(Haarab kätega peast kinni.)*

VARVARA: Mis sinuga on? Kas sa pole terve?

KATERINA: Olen terve... Parem, kui ma oleksin haige, aga nii pole hea. Mu hinge poeb mingi igatsus. Ja ma ei pääse ta eest mitte kusagile. Hakkan mõtlema — ei suuda mõtteid koguda, hakkan palvetama — ei saa palvetada. Keelega kordan sõnu, aga mõttes on midagi hoopis muud: just nagu sosistaks mulle saatan kõrva, ja veel nii pahu asju. Ja siis mul on tunne, et mul hakkab iseenda pärast häbi. Mis minuga on? Vist juhtub midagi halba! Öösel, Varja, ma ei saa magada, kuulen aina mingit sosinat: keegi räägib minuga nii õrnalt, just nagu kallistab, nagu tuvi kudrutab. Enam ei näe ma unes nagu varemalt paradiisi puid ja mägesid, vaid on nii, otsekui kaisutaks keegi mind palavalt, palavalt, ja kutsub mind kusagile, ja mina lähen ja lähen tema järel.

VARVARA: Noh?

KATERINA: Kuid mis ma sellest sulle räägin: sa oled ju tütarlaps.

VARVARA *(ringi vaadates)*: Räägi! Mina olen sinust veel hullem.

KATERINA: Millest peaksin rääkima? Mul on häbi.

VARVARA: Räägi, see ei tee midagi!

KATERINA: Sina, Tiša, tule ruttu tagasi, muidu ema hakkab jälle riidlema.
VARVARA: Tule jah kähku, muidu — tead ise!
KABANOV: Miks ma ei tea!
VARVARA: Meil pole ka suuremat himu sinu eest sõimata saada.
KABANOV: Tulen silmapilk. Oodake! *(Läheb ära.)*

Seitsmes stseen.

Katerina ja Varvara.

KATERINA: Nii et sul, Varja, on minust kahju?
VARVARA *(kõrvale vaadates):* Muidugi kahju.
KATERINA: Siis sa vist armastad mind? *(Suudleb teda kõvasti.)*
VARVARA: Miks ma ei peaks sind armastama?
KATERINA: Tänan sind! Sa oled nii armas, ma ise armastan sind kõigest südamest. *(Vaikus.)* Tead sa, mis mul mõttesse tuleb?
VARVARA: Noh?
KATERINA: Miks inimesed ei lenda?
VARVARA: Ma ei saa aru, millest sa räägid.
KATERINA: Ma räägin, et miks inimesed ei lenda nii nagu linnud. Tead, mõnikord tundub mulle, et ma olen lind. Kui seisad mäe otsas, siis sind nagu kisuks lendu. Tahaksid joosta, käed üles tõsta ja lendu tõusta. Ei tea, kui katsuks praegu? *(Tahab joosta.)*
VARVARA: Mis sa küll kõik välja ei mõtle!
KATERINA *(ohates)*: Milline vilgas ma olin! Teie juures ma olen täiesti närtsinud ...
VARVARA: Kas sa arvad, et ma seda ei märka?
KATERINA: Olin ma kunagi niisugune kui praegu?! Ma elasin, ei muretsenud millegi eest, nagu linnuke oksal. Ema armastas mind üliväga, ehtis nagu nukku ja tööd tegema ei sundinud, mida tahtsin, seda tegin. Tead sa, kuidas ma elasin tütarlapsena? Kohe jutustan sulle. Hommikul tõusin vara; kui on suvi, lähen allikale, pesen end, toon vett kaasa ja kastan kodus kõik, kõik lilled. Mul oli palju-palju lilli. Siis läheme emaga kirikusse, meie ja kõik vagad rändajad — maja oli meil vagasid ja palvetajaid täis. Aga kui kirikust tuleme, istume mingi töö juurde, enamasti tikkima kullaga sametile, ja vagad rändajad hakkavad jutustama: kus nad on käinud ja mis näinud. Jutustavad pühakute elust või laulavad laule. Nii läheb aeg lõunani. Siis heidavad eidekesed puhkama, mina aga jalutan aias. Siis õhtupalvusele, ja õhtul jälle jutustavad ja laulavad. Kui hea see oli!
VARVARA: Aga meil on ju niisama.
KATERINA: Aga siin on kõik nagu sundusest. Ja kui väga ma armastasin kirikus käia! Mõnikord oli, nagu astuksin paradiisi, ja ei näe kedagi ega tunne, kuidas aeg läheb, ja ei kuule, kui jumalateenistus lõpeb. Just nagu oleks see kõik üksainus hetk. Memm

rääkis, et mõnikord vaatavad kõik minu poole, et mis minuga on. Aga tead: päikesepaistelisel päeval ulatub kuplist alla niisugune hele sammas ja selles sambas liigub suits nagu pilveke, ja ma näen mõnikord, nagu lendaksid ja laulaksid inglid selles suitsus. Teinekord aga tõusen öösel — ka meil põlesid igal pool lambid pühakujude ees — ja palvetan kusagil nurgas kuni hommikuni. Või lähen vara hommikul aeda, päike alles tõuseb, langen põlvili, palvetan ja nutan, ja ei tea ise, mille pärast palvetan ja mille pärast nutan; ja nii nad mu leiavadki. Ja mille pärast ma tookord palvetasin, mida palusin, seda ma ei tea: ma ei vajanud midagi, kõike oli mul küllalt. Ja missuguseid unesid ma nägin, ah, Varjake, missuguseid unesid! Kas kuldseid templeid või haruldasi aedu, ja ikka laulavad nägematud hääled ja lõhnab viiruki järele, ja seal on mägesid ja puid, mis pole nagu tavalised puud, vaid nagu ikoonidel maalitakse. Ja teinekord just kui lendaksin ma, aina lendaksin õhus. Ka nüüd näen ma seda mõnikord unes, kuid harva, ja see pole enam see.

VARVARA: Aga mis siis?

KATERINA *(pärast vaikimist)*: Ma suren varsti.

VARVARA: Jäta juba, mis sa nüüd!

KATERINA: Ei, ma tean, et suren varsti. Oh, tüdruk, minuga sünnib midagi halba, midagi imelikku! Kunagi pole mul veel niisugust tunnet olnud. Minus on midagi niisugust ebaharilikku. Just nagu hakkaksin ma uuesti elama, või... ma ei tea isegi.

VARVARA: Mis sinuga siis on?

KATERINA *(võtab tal käest kinni)*: Tead, Varja, juhtub mingi õnnetus. Mul on niisugune hirm, niisugune hirm. Nagu seisaksin kuristiku veerel ja keegi tõukaks mind sinna, mul aga pole, kust kinni haarata. *(Haarab kätega peast kinni.)*

VARVARA: Mis sinuga on? Kas sa pole terve?

KATERINA: Olen terve... Parem, kui ma oleksin haige, aga nii pole hea. Mu hinge poeb mingi igatsus. Ja ma ei pääse ta eest mitte kusagile. Hakkan mõtlema — ei suuda mõtteid koguda, hakkan palvetama — ei saa palvetada. Keelega kordan sõnu, aga mõttes on midagi hoopis muud: just nagu sosistaks mulle saatan kõrva, ja veel nii pahu asju. Ja siis mul on tunne, et mul hakkab iseenda pärast häbi. Mis minuga on? Vist juhtub midagi halba! Öösel, Varja, ma ei saa magada, kuulen aina mingit sosinat: keegi räägib minuga nii õrnalt, just nagu kallistab, nagu tuvi kudrutab. Enam ei näe ma unes nagu varemalt paradiisi puid ja mägesid, vaid on nii, otsekui kaisutaks keegi mind palavalt, palavalt, ja kutsub mind kusagile, ja mina lähen ja lähen tema järel.

VARVARA: Noh?

KATERINA: Kuid mis ma sellest sulle räägin: sa oled ju tütarlaps.

VARVARA *(ringi vaadates)*: Räägi! Mina olen sinust veel hullem.

KATERINA: Millest peaksin rääkima? Mul on häbi.

VARVARA: Räägi, see ei tee midagi!

KATERINA: Mul hakkab umbne, nii umbne kodus, et jookseksin kas või minema. Mõnikord tuleb mul niisugune mõte, et kui oleks mul oma teha, sõidaksin praegu lauldes paadiga Volgal, või hea troikaga, teineteise embuses...

VARVARA: Ainult mitte mehega.

KATERINA: Ja kust sina seda tead?

VARVARA: Miks ma ei peaks teadma.

KATERINA: Ah, Varja, mul on patt hinge peal! Kui palju ma, vaene, olen nutnud, mis kõik endaga teinud. Kuid selle patu eest ma ei pääse. Mitte kusagile ei pääse. See on ju kohutav, see on ju hirmus patt, et ma armastan üht teist.

VARVARA: Ei ole mina kohtumõistja sinu üle. Mul on omad patud.

KATERINA: Mis ma pean tegema? Mul ei jätku jõudu. Kuhu pean minema; panen viimaks meeleheites käe enda külge!

VARVARA: Mis sa nüüd! Mis sinuga on? Tead, sa oota, homme sõidab vennas ära, siis mõtleme, mis teha; võib-olla on võimalik kokku saada.

KATERINA: Ei, ei, ei ole tarvis! Mis sa nüüd! Jumal hoidku!

VARVARA: Miks sa nii ehmusid?

KATERINA: Kui ma temaga ükski kord kokku saan, siis ma jooksen kodunt ära, siis ma ei lähe enam mingi hinna eest koju.

VARVARA: Oota, oota, küll me näeme.

KATERINA: Ei, ei, ära mulle sellest räägi, ma ei taha seda kuuldagi.

VARVARA: Kuid mis tahtmine see sul on siin koltuda! Kas või sure igavuse kätte, aga kaasa ei tunne sulle keegi. Mida sa veel ei oota! Miks peaksid siis sina end piinama! *(Tuleb emand, kepp käes, tema järel kaks teenrit kolmnurkseis kübarais.)*

Kaheksas stseen.

Endised ja emand.

EMAND: Noh, iludused, kuidas läheb? Mis te siin teete? Noormehi ootate, kavalere? On teil lõbus? Tunnete heameelt oma ilust? Näete, kuhu ilu viib. *(Osutab Volgale.)* Näete, sinna jõehauda. *(Varvara naeratab.)* Mis te naerate! Ärge rõõmustage midagi! *(Koputab kepiga.)* Kõik põlete kord igaveses tules. Kõik keete tulises tõrvas. *(Pöördub minema.)* Sinna, sinna viib ilu. *(Läheb ära.)*

Üheksas stseen.

Katerina ja Varvara.

KATERINA: Ah, kuidas ta mind ehmatas! Ma värisen üleni, ta justkui kuulutab mulle midagi ette.

VARVARA: Et see sulle endale kaela ei tuleks, vana eiderisu!

KATERINA: Mis ta ütles, ah? Mis ta ütles?

VARVARA: Puha lollus. On küll väga vaja kuulata, mis ta jahvatab. Nii ta kuulutab kõigile ette. Kogu elu noorest peale on ta patustanud. Küsi, mis tema kohta räägitakse! Näe, nüüd kardab surra. Ja mida ise kardab, sellega hirmutab ka teisi. Koguni kõik poisijõmmid linnas poevad tema eest peitu, neid ta ähvardab kepiga ja hüüab: *(matkides)* «Kõik põlete kord tules!»

KATERINA *(silmi pilutades)*: Ah, ah, jäta! Mul on hirm.

VARVARA: Kus asi karta! Vana tola...

KATERINA: Kardan, koledasti kardan. Kogu aeg ta viirastub mul silme ees! *(Vaikus.)*

VARVARA *(ringi vaadates)*: Miks see vennas ka ei tule, näe, äike nagu läheneks.

KATERINA *(hirmunult)*: Äike! Jookseme koju! Ruttu!

VARVARA: Kas sa oled arust ära või! Kuidas sa ilma vennata kodus nägu näitad?

KATERINA: Ei, koju, koju! Jumal temaga!

VARVARA: Sa kardad juba üleliiga: äike on alles kaugel.

KATERINA: Kui kaugel, siis ehk ootame veidi; kuid parem oleks tõesti minna. Lähme parem!

VARVARA: Kui midagi juhtub, ega sa siis end koduski peida.

KATERINA: On siiski parem, rahulikum; kodus lähen pühakujude juurde ja palvetan!

VARVARA: Ma ei teadnudki, et sa nii äikest kardad. Mina, näe, ei karda.

KATERINA: Kuidas, tütarlaps, mitte karta! Igaüks peab kartma. Mitte see pole kohutav, et ta su tapab, vaid see, et surm tabab sind järsku, nagu sa oled, kõigi su pattude ja kõigi salakavalate mõtetega. Mulle ei ole surm kohutav, aga kui ma mõtlen, et järsku ma ilmun jumala ette niisugusena, nagu ma siin olen, pärast seda jutuajamist — see on kohutav. Mis minu südame peal on! Missugune patt! Seda on raske lausuda. *(Kõuekärgatus.)* Ah! *(Kabanov tuleb.)*

VARVARA: Vennas tulebki. *(Kabanovile.)* Jookse rutemini! *(Kõuekärgatus.)*

KATERINA: Ah! Rutemini, rutemini!

TEINE VAATUS.

Tuba Kabanovite majas.

Esimene stseen.

Glaša (kogub riideid pampu) ja Fekluša (astub sisse).

FEKLUŠA: Armas tüdruk, ikka jälle oled sa töö kallal! Mis sa teed, kallike?

GLAŠA: Saadan peremeest teele.

FEKLUŠA: Kas tema, meie silmarõõm, sõidab kusagile?

GLAŠA: Sõidab.

FEKLUŠA: Kas ta, kallike, sõidab kauaks?

GLAŠA: Ei, mitte kauaks.

FEKLUŠA: Noh, head teed talle minna! Aga kuidas perenaine, kas ta hakkab ulguma või mitte?

GLAŠA: Ma küll ei tea, kuidas seda sulle öelda.

FEKLUŠA: Aga kas ta teil mõnikord ulub?

GLAŠA: Ei ole nagu kuulnud.

FEKLUŠA: Küll aga mina, kallis tüdruk, armastan kuulata, kui keegi ilusasti ulub. *(Vaikus.)* Aga teie, tütarlaps, vaadake kerjusele hästi järele, et ta midagi ära ei näppaks.

GLAŠA: Kes teist aru saab, peksate aina üksteise peale keelt. Miks te ei või rahus elada? Kas teil, rändajatel, pole meie juures küll hea olla, aga teie muudkui tülitsete ja riidlete, ei karda pattu.

FEKLUŠA: Ei saa, kullake, ilma patuta: elame maailmas. Tead, mis ma sulle ütlen, armas tüdruk: teid, lihtsaid inimesi, kiusab igaühte ainult üks vaenlane, aga meile, rändajatele, kipub neid kallale kellele kuus, kellele koguni kaksteist; ja neid kõiki on tarvis võita. See on raske, armas tüdruk!

GLAŠA: Miks neid teile's nii palju kallale kipub?

FEKLUŠA: Seda, kullake, teeb vaenlane vihast meie vastu, et nii vaga elu elame. Kuid mina, armas tüdruk, pole riiakas, seda pattu mul ei ole. Aga üks patt mul on küll kindlasti, ma ise tean, et on. Armastan hästi süüa. Noh, mis ikka! Issand saadab seda mulle, nõdrale.

GLAŠA: Aga kas sina, Fekluša, oled kaugel käinud?

FEKLUŠA: Ei, kallike. Jah, oma nõtruse pärast pole kaugele jõudnud, kuid kuulnud — kuulnud olen palju. Räägitakse, et olevat sääraseid maid, armas tüdruk, kus pole isegi õigeusklikke tsaare, vaid maad valitsevad sultanid. Ühel maal istub troonil türgi sultan Mahnut, teisel aga pärsia sultan Mahnut, ja kohut mõistavad nad, armas tüdruk, kõigi inimeste üle, ja missuguse otsuse nad ka teevad, ikka ülekohtuselt. Ja nemad, kallikė, ei saa ühtki asja õigesti otsustada, nii on see neil juba ette kirjutatud. Meil on seadus õiglane, kallike, aga neil on ülekohtune: mis meie seaduse järgi nii välja tuleb, on neil puha vastupidi. Ja kõik nende kohtunikud seal nende maades on ka ülekohtused; nii kirjutatakse neile, armas tüdruk, juba palvekirjadeski: «Mõista mu üle kohut, ülekohtune kohtunik!» Ja siis on olemas veel maa, kus kõik inimesed on koerapeadega.

GLAŠA: Mispärast siis koerapeadega?

FEKLUŠA: Truudusetuse eest. Nüüd ma lähen, armas tüdruk, longin kaupmeeste juurest läbi: kas ei leidu midagi vaesele. Ela seniks hästi!

GLAŠA: Hüvasti! *(Fekluša läheb ära.)* Vaata, mis maid on veel olemas, missuguseid inimesi kõik maailmas leidub! Aga meie istume siin, ei tea mitte midagi. Hea, et on veel olemas häid inimesi: nii ometi kuuled, mis maailmas sünnib; muidu sureksimegi lollidena. *(Astuvad sisse Katerina ja Varvara.)*

Teine stseen.

Katerina ja Varvara.

VARVARA *(Glašale)*: Tiri pambud vankrisse, hobused sõitsid ette. *(Katerinale.)* Noorelt panid su mehele, ei saanud sa neiuna lõbutseda: ja sellepärast polegi su süda rahule jäänud. *(Glaša läheb ära.)*

KATERINA: Ega jäägi kunagi rahule.

VARVARA: Miks siis?

KATERINA: Olen juba sündinud niisugune tuline! Ma olin alles aastat kuus, mitte vanem, kui tead mis tegin? Nad solvasid mind kodus millegagi, aeg oli õhtune, juba pime: mina jooksin välja Volga äärde, istusin paati ja tõukasin selle kaldast lahti. Teisel päeval siis leiti, kümne versta tagant!

VARVARA: Noh, aga kas noormehed sulle külge lõid?

KATERINA: Miks ei löönud!

VARVARA: Aga sina? Kas sa tõesti kedagi ei armastanud?

KATERINA: Ei, naersin ainult.

VARVARA: Kuid sina, Katja, ei armasta ju Tihhonit.

KATERINA: Ei, miks ei armasta. Mul on temast väga kahju.

VARVARA: Ei, ei armasta. Kui kahju on, siis ei armasta. Ja pole ka põhjust, peab tõtt ütlema. Asjata sa varjad minu eest! Juba ammu olen ma märganud, et sa armastad üht meest.

KATERINA *(ehmudes)*: Millest sa oled seda märganud?

VARVARA: Kui veidralt sa räägid! Kas ma olen mõni tita või! Esimene tundemärk on see: kui sa teda näed, muutub kõik su näos. *(Katerina lööb silmad maha.)* Ja paljugi...

KATERINA *(mahalöödud silmadega)*: Noh, keda siis?

VARVARA: Sa ju tead ise, miks peaksin mina seda ütlema?

KATERINA: Ei, ütle! Nimeta nimepidi!

VARVARA: Boris Grigorjitšit!

KATERINA: Teda jah, Varjake, teda! Kuid sina, Varja, jumala pärast...

VARVARA: Või veel! Sa vaata ise ette, et kuidagi välja ei lobise.

KATERINA: Petta ma ju ei oska; midagi ma ei suuda varjata.

VARVARA: Kuid teisiti ei ole ju võimalik; sa pea meeles, kus sa elad! Meil püsib kogu maja ainult sellel. Ka mina ei osanud varem petta, kuid õppisin ära, kui tarvis tuli. Eile õhtul olin jalutamas, nägin teda, rääkisin temaga.

KATERINA *(pärast vähest vaikimist, silmi maha lüües)*: Noh, ja siis?

VARVARA: Palus sind tervitada. Kahetses, et ei saa kusagil kohata.

KATERINA *(veelgi enam silmi maha lüües)*: Kus ikka kohata! Ja millekski...

VARVARA: Ta on selline tujutu...

KATERINA: Ära räägi mulle temast, ole kena, ära räägi! Ma ei

taha temast midagi teada! Ma tahan oma meest armastada. Tiša, mu tuvike, mitte kellegi vastu ma ei vaheta sind! Ma ei tahtnud temale mõeldagi, aga sina kiusad mind.

VARVARA: Ära siis mõtle, kes sind sunnib!

KATERINA: Sa ei hooli minust sugugi! Ütled: ära mõtle, aga ise tuletad meelde. Kas arvad, et mina tahan temale mõelda; kuid mis teha, kui ei lähe peast. Millele ma ka mõtlengi, ikka seisab tema silmade ees. Tahan küll endast jagu saada, kuid mitte kuidagi ei saa. Kas sa tead, täna öösel kiusas mind jälle vaenlane. Pidin peaaegu kodunt ära jooksma.

VARVARA: Oled sa aga veider. Jumal sinuga! Aga minu arvates on nii: tee, mis tahad, ainult et oleks kaetud ja varjatud.

KATERINA: Kuid mina nii ei taha. Ja mis on sellest kasu! Ma juba parem kannatan, niikaua kui jõuab kannatada.

VARVARA: Aga kui enam ei jõua, mis sa siis teed?

KATERINA: Mis ma teen?

VARVARA: Jah, mis sa teed?

KATERINA: Mis mul pähe tuleb, seda teen.

VARVARA: Eks katsu teha — söövad su siin elusalt ära.

KATERINA: Mis mul sellest! Ma lähen ära — ja võta näpust.

VARVARA: Kuhu sa lähed? Oled mehenaine.

KATERINA: Oh, Varja, ei tunne sa minu iseloomu! Muidugi, jumal hoidku selle eest! Aga kui mul siin liiga koledaks peaks muutuma, siis ei pea mind ükski vägi kinni. Läbi akna torman välja, hüppan Volgasse. Kui ma siin elada ei taha, siis ma ka ei ela, kas või tapa mind!

VARVARA: Tead mis, Katja! Kui Tihhon ära sõidab, siis lähme aeda magama, lehtmajakesse.

KATERINA: Miks nii, Varja?

VARVARA: Kas see pole ükskõik?

KATERINA: Mina kardan võõras kohas magada.

VARVARA: Mis seal karta. Glaša magab meiega.

KATERINA: On siiski hirm. Kuid võib ju ka.

VARVARA: Ma muidu sind ei kutsuks, aga memm mind üksi ei luba, kuid mul on tarvis.

KATERINA *(talle otsa vaadates)*: Milleks sul seda tarvis on?

VARVARA *(naerab)*: Hakkame seal sinuga nõiduma.

KATERINA: Sa teed vist nalja.

VARVARA: Muidugi teen nalja, kas sa arvad, et tõepoolest või? *(Vaikus.)*

KATERINA: Kuhu see Tihhon jääb?

VARVARA: Milleks teda sulle vaja on?

KATERINA: Ei, ma niisama, ta hakkab ju varsti sõitma.

VARVARA: Istuvad emaga lukustatud uste taga. Memm närib teda nüüd nagu rooste rauda.

KATERINA: Mille eest siis?

VARVARA: Ei millegi eest, niisama, et mõistust pähe panna. Läheb kaheks nädalaks teele, suur asi ju! Otsusta ise! Ema süda-

mele ei anna rahu, et ta oma tahtmist mööda end lõbustab. Nüüd ta siis annab talle käske, üks teisest valjem, ja viib ta siis jumalakuju juurde, sunnib vanduma, et ta teeks kõik täpselt, nagu kästud.

KATERINA: Ka vabaduses on ta nagu käsist-jalust seotud.

VARVARA: Jah, muidugi, seotud! Tema, niipea kui kodunt välja saab, hakkab purjutama. Praegu ta kuulab, ise aga mõtleb, kuidas juba kiiremini minema pääseda. *(Tulevad sisse Kabanova ja Kabanov.)*

Kolmas stseen.

Endised, Kabanova ja Kabanov.

KABANOVA: Noh, kas sul on kõik meeles, mis ma sulle ütlesin? Vaata siis, pea meeles! Raiu endale pealuusse!

KABANOV: On meeles, emake.

KABANOVA: Noh, nüüd on kõik valmis. Hobused on ees, ainult jumalaga jätta ja õnn kaasa.

KABANOV: Jah, ema, on aeg.

KABANOVA: Noh!

KABANOV: Mida käsite?

KABANOVA: Mis sa seisad, kas sa ei tea korda? Käsi naist, kuidas ta ilma sinuta peab elama! *(Katerina on silmad maha löönud.)*

KABANOV: Küllap tema teab seda ise.

KABANOVA: Räägi seda mulle! No-noh, käsi teda! Et ka mina kuuleksin, mis sa talle käsid. Aga kui tagasi tuled, siis küsid, kas ta on kõik nõnda täitnud.

KABANOV *(Katerina ette astudes)*: Kuula emakese sõna, Katja!

KABANOVA: Ütle, et ta ämma vastu häbematu ei oleks.

KABANOV: Ära ole häbematu!

KABANOVA: Et austaks ämma nagu oma ema!

KABANOV: Austa, Katja, emakest nagu oma ema!

KABANOVA: Et ei istuks käed rüpes nagu mõni emand!

KABANOV: Tee minu äraolekul midagi tööd!

KABANOVA: Et aknast välja ei vahiks!

KABANOV: Kuid, emake, millal ta seda . . .

KABANOVA: No, no!

KABANOV: Ära vahi aknasse!

KABANOVA: Et sinu äraolekul noormehi ei vahiks!

KABANOV: Kuid mis see küll olgu, emake, jumala pärast!

KABANOVA *(karmilt)*: Pole siin midagi kometit mängida! Pead täitma, mis ema käsib. *(Naeratades.)* On ikkagi parem, kui on ära öeldud.

KABANOV *(kohmetult)*: Ära vahi noormehi! *(Katerina vaatab talle karmi pilguga otsa.)*

KABANOVA: Noh, nüüd kõnelge omavahel, kui midagi tarvis peaks olema. Lähme, Varvara! *(Lähevad ära.)*

Neljas stseen.

Kabanov ja Katerina (seisavad otsekui tardumuses).

KABANOV: Katja! *(Vaikus.)* Katja, sa oled minu peale vihane?

KATERINA *(pärast kestvat vaikust pead raputades)*: Ei!

KABANOV: Miks sa siis niisugune oled? Noh, anna mulle andeks.

KATERINA *(ikka alles samas asendis, kergelt pead raputades)*: Jumal sinuga! *(Kattes käega näo.)* Ta solvas mind!

KABANOV: Kui kõike südamesse võtta, võid varsti tiisikusse jääda. Mis temast kuulata! Tal on ju tarvis midagi rääkida! Noh, las räägib pealegi, sina aga lase see kõrvust mööda. No hüvasti, Katja!

KATERINA *(mehel kaela ümbert kinni haarates)*: Tiša, ära sõida ära! Jumala pärast, ära sõida! Mu tuvike, ma palun sind!

KABANOV: Ei või, Katja. Kui emake saadab, kuidas ma siis ei sõida!

KATERINA: Noh, võta mind kaasa, võta!

KABANOV *(end kaelustusest vabastades)*: Ei saa.

KATERINA: Mispärast siis, Tiša, ei saa?

KABANOV: Kuhu mul peaks olema lusti sinuga sõita! Te olete mu siin juba lõplikult ära kurnanud. Ma ei tea, kuidas siit lahti rabelda; aga sina kipud veel minuga kaasa.

KATERINA: Kas sa tõesti mind enam ei armasta?

KABANOV: Armastan küll; kuid niisuguses vangipõlves jooksed kõige ilusamagi naise juurest minema! Mõtle ometi — kuidas ka ei oleks, aga mina olen siiski mees; kogu elu nii elada, nagu sa näed, nii jooksed isegi naise juurest minema. Kui ma praegu tean, et kaks nädalat ei ole mu kohal ühtki äikesepilve, et pole neid ahelaid jalgadel, kas mõtlen ma siis veel naise peale?

KATERINA: Kuidas saan ma sind armastada, kui sa sääraseid sõnu kõneled?

KABANOV: Sõnad nagu sõnad ikka! Missuguseid sõnu peaksin veel rääkima? Kes sind küll teab, mida sa kardad! Sa pole ju üksi, jääd emakesega.

KATERINA: Ära räägi sina mulle temast, ära piina sina mu südant! Oh häda küll, oh häda! *(Nutab.)* Kuhu ma, vaene, peaksin jääma? Kellest kinni haarama? Mu jumal küll, ma hukkun!

KABANOV: Jäta juba!

KATERINA *(läheb mehe juurde ja surub end tema vastu)*: Tiša, mu tuvike, kui sa siia jääksid või kui võtaksid mind endaga kaasa, kuidas ma sind armastaksin, kuidas ma sind hellitaksin, oma kallimat. *(Kallistab teda.)*

KABANOV: Ei saa ma sust aru, Katja! Teinekord ei meelita sult sõnagi välja, hellitustest rääkimata; aga siis tükid jälle ise.

KATERINA: Tiša, kelle hoole alla sa mind jätad! Juhtub halba ilma sinuta. Juhtub halba!

KABANOV: Noh, kuid ei saa ju, niisiis pole midagi parata.

KATERINA: Kuid siis, tead sa mis? Võta minult mingi kohutav vanne...

KABANOV: Missugune vanne?

KATERINA: Näe, niisugune vanne, et ma sinu äraolekul ei kõneleks ega kohtuks mingil tingimusel kellegi võõraga, et isegi ei julgeks mõelda kellelegi peale sinu.

KABANOV: Kuid milleks see?

KATERINA: Rahusta sellega mu südant, täida see mu palve!

KABANOV: Kuidas võib enda eest vastutada, paljugi, mis võib pähe tulla.

KATERINA *(põlvili langedes)*: Et ma ei näeks oma isa ega ema! Tulgu mulle surm viimse patukahetsuseta, kui ma...

KABANOV *(teda üles tõstes)*: Mis sa nüüd ometi! Mis sa nüüd ometi! Teed pattu! Ma ei taha seda kuuldagi!

(Kabanova hääl): «Tihhon, on aeg!» *(Tulevad sisse Kabanova, Varvara ja Glaša.)*

Viies stseen.

Endised, Kabanova, Varvara ja Glaša.

KABANOVA: Noh, Tihhon, on aeg. Jumal kaasa! *(Istub maha.)* Istuge kõik. *(Kõik istuvad. Vaikus.)* Noh, hüvasti! *(Tõuseb püsti ja kõik tõusevad.)*

KABANOV *(ema juurde minnes)*: Hüvasti, emake!

KABANOVA *(osutab käeviipega maha)*: Maani kummarda, maani! *(Kabanov kummardab maani, siis suudleb ema.)* Jäta naisega jumalaga!

KABANOV: Hüvasti, Katja. *(Katerina haarab tal kaela ümbert kinni.)*

KABANOVA: Mis sa ta kaelas ripud, sa häbitu! Ega sa armukesega jumalaga jäta. Ta on sinu mees — su pea. Või kas sa korda ei tea? Kummarda maani! *(Katerina kummardab maani.)*

KABANOV: Hüvasti, sõsar! *(Suudleb Varvarat.)* Hüvasti, Glaša! *(Suudleb Glašat.)* Hüvasti, emake! *(Kummardab.)*

KABANOVA: Hüvasti! Pikk saatmine toob asjata pisaraid. *(Kabanov läheb ära, tema järel Katerina, Varvara ja Glaša.)*

Kuues stseen.

KABANOVA *(üksi)*: Mida kõik tähendab noorus? On koguni naljakas neid vaadata! Kui ei oleks omad, võiks kohe südamest naerda. Mitte midagi nad ei tea, mingit korda. Isegi jumalaga jätta ei oska viisipäraselt. On veel hea, kellel majas on vanemad, nende najal maja püsibki, kuni nad elavad. Ometi, rumalad, kipuvad omapead elama, aga kui elavad omapead, siis on headel inimestel, mida

hurjutada ja naerda. Muidugi, mõned tunnevad ka kaasa, aga enamikus naeravad. Ja kuidas sa ei naera: kutsuvad külalisi, ei oska neid istuma panna, ja vaata, et unustavad veel mõne omastest kutsumata. Ainult nali ja muud midagi! Nii need vanad kombed kaovadki. Mõnda majasse ei taha sisse astudagi. Aga kui astud, siis sülitad ja rutem kui muidu tulema. Mis siis saab, kui kõik vanad surnud on, kuidas maailm siis veel püsib, seda küll ei tea. Noh, kuid hea seegi, et mina seda enam nägema ei pea. *(Tulevad sisse Katerina ja Varvara.)*

Seitsmes stseen.

Kabanova, Katerina ja Varvara.

KABANOVA: Sina, näe, kiitlesid, et oma meest väga armastad; nüüd ma näen su armastust. Teised head naised, kui mehi saadavad, uluvad tundi poolteist, on trepil pikali; aga sul, nagu näha, pole midagi.

KATERINA: Mis mõte sel on! Ja ma ei oska ka. Milleks end naeruväärseks teha?

KABANOVA: See pole kuigi suur kunst. Kui armastaksid, siis oleksid ära õppinud. Kui kombekohaselt ei oska, siis katsu kas või teiste eeskujul teha, on siiski viisakam; aga muidu paistab, et on paljad sõnad. Noh, mina lähen jumalat paluma; ärge mind segage.

VARVARA: Mina lähen välja.

KABANOVA *(lahkelt)*: Mis mul sellest! Mine! Jaluta, kuni sinu aeg tuleb. Istuda jõuad veel küllalt. *(Kabanova ja Varvara lähevad ära.)*

Kaheksas stseen.

KATERINA *(üksi, mõttes)*: Noh, nüüd tuleb meie majja vaikus. Oh, kui igav! Oleksid siin vähemalt kellegi lapsed! Seda viletsust küll! Lapsukesi mul ju pole: istuksin alati nendega ja lõbustaksin neid. Armastan väga lastega rääkida — inglid on nad. *(Vaikus.)* Oleksin ma väiksena surnud, oleks parem olnud. Vaataksin siis taevast alla maa peale ja tunneksin kõigest rõõmu. Või lendaksin nägematult, kuhu hing ihaldab. Lendaksin põllule ja lendaksin pärituult rukkilillelt rukkilillele nagu liblikas. *(Jääb mõttesse.)* Aga nüüd ma tean, mis ma teen: hakkan tegema mõnda tööd, nagu lubasin, — lähen kaubamajasse, ostan lõuendit, õmblen pesu ja jagan hiljem vaestele. Nemad paluvad siis minu eest jumalat. Istume Varjaga õmblema ja ei märkagi, kuidas aeg möödub; ja seal tuleb juba Tiša tagasi. *(Sisse tuleb Varvara.)*

Üheksas stseen.

Katerina ja Varvara.

VARVARA *(paneb peegli ees räti pähe)*: Ma lähen nüüd jalutama; aga Glaša juba teeb meile asemed aeda, emake lubas. Aias vaarikate taga on värav, seda hoiab ema lukus, võtme peidab ära. Ma näppasin selle ära, talle aga panin teise asemele, et ta ei märkaks. Säh, võta, võib-olla läheb tarvis. *(Annab võtme.)* Kui teda näen, siis ütlen, et ta tuleks värava juurde.

KATERINA *(ehmunult, võtit tagasi tõrjudes)*: Milleks! Milleks! Pole tarvis, pole tarvis!

VARVARA: Sulle pole tarvis, aga mulle läheb vaja, võta, ega ta sind ei hammusta.

KATERINA: Mis sa küll valmis oled sepitsenud, sa patu sisse meelitaja! Kas nii tohib? Kas sina oled seda mõelnud? Mis sa küll teed!

VARVARA: Noh, ma ei armasta palju kõnelda; ja pole ka aega. Mul on aeg jalutama minna. *(Läheb ära.)*

Kümnes stseen.

KATERINA *(üksi, võtit käes hoides)*: Milleks ta seda küll teeb? Mis ta kõik välja ei mõtle! Ah, hullumeelne, tõepoolest hullumeelne! Vaat, kus on hukatus! Siin ta on! Visata ta minema, visata kaugele, heita jõkke, et teda enam kunagi ei leitaks. Ta põletab käsi otsekui süsi. *(Mõttesse jäädes.)* Ja nii meietaolised hukkuvadki. Kellel on vangis lõbus? Paljugi, mis pähe tuleb. Tuli juhus ja teine on kohe rõõmus: tormab sellesse, pea ees. Aga kuidas võib seda nii teha — ilma mõtlemata, ilma arutamata. Kui kergesti ei või õnnetus juhtuda! Ja siis nutad ja vaevled kogu elu; vangipõlv tundub veelgi kibedam. *(Vaikus.)* Ja vangipõlv on kibe, oh kui kibe! Kes tema pärast ei nuta! Aga kõige rohkem meie, naised. Kas või minagi praegu! Elan — vaevlen, aga paremat pole loota! Ja ega teda tulegi! Mida edasi, seda hullemaks. Ja nüüd veel see patt mu peale. *(Jääb mõttesse.)* Kui poleks ämma!... Ära on ta mu vaevanud... tema pärast on mulle kodugi vastumeelseks muutunud; koguni seinad on vastikud. *(Mõtlikult võtit vaadeldes.)* Kas viskan ta minema? Muidugi tuleb visata. Ja kuidas ta minu kätte sattuski? Kiusatuseks mulle, hukatuseks. *(Kuulatab.)* Ah, keegi tuleb. Kuidas ma ehmusin. *(Peidab võtme taskusse.)* Ei!... Pole kedagi! Miks ma nii ehmusin! Ja võtme peitsin ära... Noh, tähendab, seal ta peab siis olema! Nähtavasti tahab saatus ise seda! Ja mis patt see ikka on, kui ma korra vaatangi tema peale, kas või kaugeltki! Ja kui ma rääkingi temaga, pole kah häda! Aga kuidas ma siis mehele?... Jah, ta ise ju ei tahtnud. Ja võib-olla ei tule enam terve elu jooksul säärast juhust. Siis

nutad oma lolluse pärast: oli juhus, aga ei osanud kasutada. Kuid mis ma räägin, mis ma ennast petan? Ma kas või suren, aga pean teda nägema. Kelle ees ma teesklen!... Võti minema visata! Ei, mitte mingi hinna eest! Ta on nüüd minu... Tulgu, mis tuleb, aga ma näen Borissi! Ah, tuleks öö juba rutem!...

KOLMAS VAATUS.

ESIMENE PILT.

Tänav. Kabanovite maja värav, värava ees pink.

Esimene stseen.

Kabanova ja Fekluša (istuvad pingil).

FEKLUŠA: Viimnepäev on ligi, emake Marfa Ignatjevna, kõikide märkide järgi — viimnepäev on ligi. Teil siin linnas on veel paradiis ja vaikus, aga teistes linnades on lihtsalt Soodom, emake, kära, jooksmine, otsatu sõitmine! Rahvas muudkui sagib, üks sinna, teine tänna.

KABANOVA: Meil pole kuhugi rutata, kallike, me elame ka ruttamata.

FEKLUŠA: Ei, emake, sellepärast on teil linnas vaikne, et paljud inimesed, võtame kas või teid, on ehitud voorustega nagu lilledega; sellepärast lähebki kõik rahulikult ja kombekohaselt. Sest see jooksmine, emake, mida see tähendab? See on ju tühisus. Kas või näiteks Moskvas: jookseb rahvas ei tea mistarvis edasi-tagasi. See'p see tühisus ongi. Tühine rahvas, emake Marfa Ignatjevna, tema'p see jookseb. Üks kujutab ette, et ta asja pärast jookseb: ruttab, vaeseke, ei tunne inimesi ära, talle viirastub, et keegi teda kutsub; aga jõuab kohale, seal on tühjus, polegi midagi, paljas unistus. Ning läheb nukralt edasi. Teisele jälle viirastub, nagu tahaks kellelegi tuttavale järele jõuda. Kõrvalt uus inimene näeb kohe, et kedagi ei ole; aga tollele paistab tühisusest ikka, et ta järele jõuab. Tühisus, see on ju mõnikord nagu udu. Teil siin tuleb säärasel ilusal õhtul harva keegi värava ette istuma; aga Moskvas on praegu jalutamine ja mängimine, ja tänavatel on müra, otse oigamine. Ja veel, emake Marfa Ignatjevna, tulelohesid on hakatud ette rakendama: kõik, näed, kiiruse tarvis.

KABANOVA: Olen kuulnud, kallike.

FEKLUŠA: Aga mina, emake, nägin seda oma silmadega; muidugi, teised oma sõgeduses ei näe midagi, sellepärast paistab see neile masin olevat ja masinaks nad teda ka nimetavad, aga mina nägin, kuidas ta käppadega *(ajab sõrmed laiali)* nii teeb. Noh, ja oigamine, seda kuulevad inimesed, kes vaga elu elavad.

KABANOVA: Nimetada võib ju igamoodi, nimeta kas või masi-

naks; rahvas on rumal, usub iga asja. Aga mind kallatagu kas või kullaga üle, mina küll ei sõida.

FEKLUŠA: Missugused äärmused, emake! Hoidku jumal säärase õnnetuse eest! Ja siis, emake Marfa Ignatjevna, oli mul Moskvas veel üks nägemine. Lähen vara hommikul, alles hakkab koitma, ja näen, et kõrgel, väga kõrge maja katusel seisab üks musta näoga mees. Te mõistate ju ise, kes. Ja ta teeb kätega, nagu puistaks midagi, kuid midagi ei pudene. Ma aimasin kohe, et see on kurat, kes valeõpetust külvab, aga rahvas oma sõgeduses korjab selle päeval märkamatult üles. Sellepärast nad nii jooksevadki, sellepärast on neil naised säärased kõhnad, vist jäävad ümbertõmbamisega otsa; nad just nagu oleksid midagi kaotanud või nagu otsiksid midagi: näod kurvad, päris kahju hakkab.

KABANOVA: Kõik võib olla, kallike! Mis meie ajal imestada!

FEKLUŠA: Rasked ajad, emake Marfa Ignatjevna, rasked ajad. Koguni aeg ise hakkab lühemaks jääma.

KABANOVA: Kuidas nii, lühemaks jääma?

FEKLUŠA: Kas nüüd meie seda oma askeldustes märkame! Aga targad inimesed on tähele pannud, et aeg jääb lühemaks. Ennemasti oli nii, et suvi ja talv venivad ja venivad, ei jõua lõppu ära oodata; aga praegu ei näegi, kuidas nad mööda lendavad. Päevad ja tunnid nagu oleksid samad mis enne, aga aeg muutub meie pattude pärast järjest lühemaks ja lühemaks. Seda räägivad targad inimesed.

KABANOVA: Ja hullemaks asi veel läheb, kallike.

FEKLUŠA: Et meie silmad seda ei näeks!

KABANOVA: Võib olla, et näevad. *(Tuleb Dikoi.)*

Teine stseen.

Endised ja Dikoi.

KABANOVA: Mis sa, vader, nii hilja hulgud?

DIKOI: Aga kes mul keelab!

KABANOVA: Kes keelab! Kellel sind tarvis keelata!

DIKOI: Noh, tähendab, mis me siis seletame. Kas mina olen kellegi juures sulaseks või? Mis sina veel siin teed? Mis kuradi päralt!...

KABANOVA: Sa ära siin liialt häält tõsta! Otsi mõni, kes on minust vähem väärt! Ma olen liiga kallis sulle! Mine oma teed! Fekluša, lähme koju. *(Tõuseb püsti.)*

DIKOI: Pea, vader, pea! Ära pahanda. Jõuad veel kodus kah olla: pole su kodu mägede taga. Siinsamas ta on!

KABANOVA: Kui sa asja pärast tulid, siis ära röögi, vaid räägi mõistlikult.

DIKOI: Pole mul midagi asja, olen purjus, see on kõik!

KABANOVA: Mis, kas käsid mul ennast sellepärast kiita või?

DIKOI: Ei kiita ega laita. Tähendab, ma olen purjus! Noh, ja

jutul lõpp. Kuni ma pole välja maganud, ei saa seda asja parandada.

KABANOVA: Siis mine, maga!

DIKOI: Kuhu ma lähen?

KABANOVA: Koju. Kuhu siis!

DIKOI: Aga kui ma ei taha koju minna?

KABANOVA: Miks nii, luba endalt küsida?

DIKOI: Sellepärast, et kodus käib mul sõda.

KABANOVA: Kes seal siis sõdib? Sina oled seal ju see ainus sõjamees.

DIKOI: Mis siis, et sõjamees? Noh, mis sellest siis on?

KABANOVA: Mis sellest? Ei midagi. Aga suur au see ka pole, sest sa sõdid kogu eluaja naistega. Sellepärast.

DIKOI: Noh, tähendab, neil tuleb mulle alla anda. Või ehk pean viimati veel mina neile alla andma?

KABANOVA: Mind paneb see tõesti imestama: nii palju on sul majas rahvast, aga keegi ei saa su meele järgi oldud.

DIKOI: Eks tule sina!

KABANOVA: Mis sa minust siis tahad?

DIKOI: Tahan, et sa minuga kõneleksid, nii et mu viha üle läheb. Sina üksi terves linnas oskad minuga kõnelda.

KABANOVA: Mine, Fekluša, käsi midagi söögipoolist valmis panna. Lähme tuppa!

DIKOI: Ei, tuppa ma ei lähe, toas ma olen veel hullem.

KABANOVA: Millega sind siis pahandati?

DIKOI: Juba hommikust saadik.

KABANOVA: Küllap vist küsisid raha.

DIKOI: Nagu kokkuräägitult, neetud; kord üks, kord teine — tülitasid nii päev otsa.

KABANOVA: Küllap on tarvis, kui tülitavad.

DIKOI: Saan sellest aru; kuid mis sa käsid mul endaga teha, kui mul on säärane süda! Ma tean küll, et tuleb ära anda, aga siiski heaga ei saa. Sa oled mu sõber ja ma pean sulle ära maksma, aga tule minu juurde küsima — sõiman läbi. Ma annan ära, annan, kuid sõiman läbi. Sest mulle on tarvis ainult rahast piiksatada, kui kogu mu sisikond hakkab põlema; kogu sisikond põleb, ja see ongi kõik; noh, ja siis sõiman inimese läbi eimillegi eest.

KABANOVA: Sinu üle pole vanemaid, sellepärast sa tüli noridki.

DIKOI: Ei, sina, vader, ole vakka! Sa kuula! Tead, missuguseid lugusid minuga on olnud. Kord suure paastu ajal, mina paastun, aga seal saadab vanakuri minu juurde ühe mehikese: tuli raha järele, oli vedanud puid. Tuli nagu karistuseks niisugusel ajal! Ja tegingi pattu: sõimasin läbi, nii sõimasin läbi, et paremini ei tohi nõuda, peaaegu oleksin maha löönud. Näe, missugune süda mul on. Pärast palusin andeks, põlvili kummardasin, päris tõsi. Kõnelen sulle tõtt, talumehele kummardasin põlvili. Selleni viib mind mu süda: siin õues, pori sees kummardasin talle; kõigi ees kummardasin talle.

KABANOVA: Kuid miks sa vahel meelega kurjaks lähed? See, vader, pole ilus.

DIKOI: Kuidas nii: meelega?

KABANOVA: Olen näinud, tean. Kui sa märkad, et sinult tahetakse midagi paluda, siis hakkad mõnda omadest meelega norima, et vihaseks saada; sest sa tead, et kui oled vihane, siis ei tule keegi sulle ligi. Nii on asi, vader!

DIKOI: Noh, ja mis siis? Kellel poleks oma varast kahju! *(Glaša tuleb.)*

GLAŠA: Marfa Ignatjevna, söök on laual, olge lahked.

KABANOVA: Ega's midagi, vader, astu sisse! Maitse, mida jumal on andnud!

DIKOI: Võib kah.

KABANOVA: Palume alandlikult! *(Laseb Dikoi ette ja läheb ära tema järel. Glaša seisab, käed ristis, värava juures.)*

GLAŠA: Paistab, et Boris Grigorjevitš tuleb. Ei tea, kas onu järele või? Või jalutab niisama? Vist jalutab niisama. *(Tuleb Boris.)*

Kolmas stseen.

Glaša, Boris, hiljem Kuligin.

BORIS: Kas onu on teil?

GLAŠA: Meil. Kas sul on teda tarvis või?

BORIS: Saadeti kodunt järele kuulama, kus ta on. Aga kui ta teil on, las siis istub, kel teda tarvis. Kodus ollakse rõõmsad, et ära läks.

GLAŠA: Kui meie perenaine temaga abielus oleks, teeks ta varsti asjale lõpu peale. Kuid mis ma, tola, siin sinuga seisan! Hüvasti! *(Läheb ära.)*

BORIS: Sa jumal küll! Kas või silmanurgast tema poole vaadata! Majja ei tohi astuda; siin ei käi kutsumata külalisi. Oh elukest! Elame ühes linnas, peaaegu kõrvu, aga näeme kord nädalas, sedagi kirikus või tee peal, ja see on kõik. Siin kes mehel on, on samahästi kui maetud. *(Vaikus.)* Kui ma teda üldse ei näeks, oleks kergem! Aga nüüd näed vahetevahel, ja sedagi inimeste keskel; sada silma vahivad sind. Ainult südame käristab lõhki. Ja endast ei saa kuidagi jagu. Lähed jalutama, aga leiad enda alati siit värava juurest. Ja miks ma siin käin? Näha teda kunagi ei saa, ja tekivad veel mingid jutud ja teevad talle paha. Noh, olen ma ka linna sattunud! *(Läheb, talle tuleb vastu Kuligin.)*

KULIGIN: Kuidas on, isand? Suvatsete jalutada?

BORIS: Jah, jalutan veidi, ilm on väga ilus.

KULIGIN: Praegu, isand, on väga ilus jalutada. Vaikus, suurepärane õhk, Volga tagant aasadelt tuleb lillelõhna, taevas on selge...

«On arvutumalt tähti täis
öö vaikne, sügav põhjatus.»[1]

Lähme, isand, bulvarile, seal pole ühtegi hinge.

BORIS: Läki!

KULIGIN: Näete, isand, missugune on meie linn! Bulvarid tegid, aga ei jaluta. Jalutavad ainult pühade ajal, ja siiski ainult teevad näo, nagu jalutaksid; ise tulevad sinna oma hilpe näitama. Ainult purjus kohtukirjutajat kohtad, kui see kõrtsist koju longib. Vaestel, isand, pole aega jalutada, neil on töö päeval ja ööl. Ja magavadki ainult kolm tundi ööpäevas. Aga mis teevad rikkad? Noh, mõtled, miks ei peaks nemad jalutama ja värsket õhku hingama? Kuid ei, kõigil, isand, on juba ammu väravad lukus ja koerad lahti... Te mõtlete, et nad teevad tööd või paluvad jumalat. Ei, isand! Ning mitte varaste eest ei lukusta nad end, vaid et inimesed ei näeks, kuidas nad oma kodustel hinge seest söövad ja perekonda türanniseerivad. Ja kui palju nägematuid ja kuulmatuid pisaraid nutetakse nende riivide taga. Kuid mis sest teile kõnelda. Võite enda järgi otsustada. Ja kui palju, isand, on nende lukkude taga musta ulaelu ja joomist. Ning kõik varjatud ja kaetud — keegi ei näe ega tea midagi, näeb ainuüksi jumal! Sina, ütleb ta, vaata mind inimeste keskel ja tänaval; aga minu perekond ei lähe sulle kõrda; selle jaoks, ütleb ta, on mul lukud, riivid ja kurjad koerad. Perekond, ütleb ta, on salajane asi! Teame meie neid saladusi! Neist saladustest saab lõbu üksnes tema: kuid teised uluvad kui hundid. Ja mis saladus see on? Kes seda ei tea! Röövida orbusid, sugulasi, vennalapsi ja koduseid nii tuimaks tampida, et nad millestki, mis ta seal teeb, piiksatadagi ei julge. See on kõik see saladus. Noh, kuid jumal temaga! Aga kas teate, isand, kes meil jalutavad? Noormehed ja tüdrukud. Need varastavad une käest tunni, teise ja jalutavad paarikaupa. Näete seal paarikest. *(Nähtavale ilmuvad Kudrjaš ja Varvara. Suudlevad.)*

BORIS: Suudlevad.

KULIGIN: Sellest pole meil muret. *(Kudrjaš läheb ära. Varvara aga tuleb oma värava juurde ja viipab Borisile. Too läheb tema juurde.)*

Neljas stseen.

Boris, Kuligin ja Varvara.

KULIGIN: Mina, isand, lähen bulvarile. Mis ma teid segan. Seal siis ootan.

BORIS: Hea küll, ma tulen kohe. *(Kuligin läheb ära.)*

VARVARA *(end rätikuga varjates)*: Kas tead orgu Kabanovite aia taga?

---

[1] M. V. Lomonossovi luuletusest «Õhtune mõtiskelu heledate virmaliste puhul».

BORIS: Tean.
VARVARA: Tule hiljem sinna.
BORIS: Milleks?
VARVARA: Oled sa aga rumal! Tule, seal näed, milleks. Noh, mine ruttu, sind oodatakse. *(Boris läheb ära.)* Ei tundnud ära. Las nüüd mõtleb. Kuid tean kindlasti, et Katerina ei pea vastu, läheb vaatama. *(Läheb väravast sisse.)*

TEINE PILT.

Öö. Põõsastega kaetud org; ülal Kabanovite aia tara ja värav; ülevalt tuleb teerada alla.

Esimene stseen.

KUDRJAŠ *(tuleb, kitarr käes)*: Pole kedagi. Mis ta seal peaks tegema! Noh — istume ja ootame. *(Istub kivile.)* Ning igavuse peletuseks laulame laulu. *(Laulab.)*

«Kord üks Doni kasak, kasak jootis ratsut,
uljas nooruk, juba üle koduläve astub,
üle koduläve astub, ise nukralt mõtleb,
nukralt mõtleb, kuidas oma naise tapab.
Kuid naine, naine meest hakkas paluma,
põlvili langedes teda anuma:
Sa mu isand, sa mu südame sõbrake!
Ära löö, ära tapa mind õhtu a'al,
sina tapa, sa hukka mind südaööl.
Lase mu lapsed, las magama lähevad,
lapsed mu väiksed ja naabrid kõik lähevad.»

(Tuleb Boris.)

Teine stseen.

Kudrjaš ja Boris.

KUDRJAŠ *(lakkab laulmast)*: Vaata, vaata! Ise vaga ja alandlik, aga kah lõbutsemise peal väljas.
BORIS: Kudrjaš, see oled sina?
KUDRJAŠ: Mina, Boris Grigorjitš.
BORIS: Miks sa siin oled?
KUDRJAŠ: Mina või? Ju mul siis on tarvis, Boris Grigorjitš, kui ma olen. Ilma vajaduseta poleks tulnud. Kuhu teie tee ka viib?
BORIS *(ümbrust vaadeldes)*: Tead, mis, Kudrjaš: mul oleks tarvis siia jääda, aga sinul, mõtlen ma, on ometi ükstakõik, sa võid ka mujale minna.

KUDRJAŠ: Ei, Boris Grigorjitš, teie, ma näen, olete siin alles esimest korda, aga mul on siin juba harjunud paik ja radagi on minu tallatud. Ma armastan teid, isand, ja olen teie heaks valmis kõike tegema; kuid sellel teerajal ärge mulle parem öösel vastu sattuge, et — hoidku jumal selle eest — midagi halba ei juhtuks. Kindel kaup on kallim rahast.

BORIS: Mis sinuga on, Vanja?

KUDRJAŠ: Mis siis: Vanja! Ma tean, et ma Vanja olen. Kuid teie minge oma teed, ja see on kõik. Otsi endale ise ja jaluta siis temaga ning kellelgi pole sellega pistmist. Aga teiste omi ära puutu! Meil nii ei tehta, või muidu murravad poisid teil jalad. Mina oma eest... ma ei teagi, mis ma teeksin! Kõri lõikan maha!

BORIS: Asjata vihastad; mul pole mõtteski sinult üle lüüa. Ma poleks siia tulnud, kui mind poleks kutsutud.

KUDRJAŠ: Kes siis kutsus?

BORIS: Ma ei saanud aru, pime oli. Üks tüdruk peatas mind tänaval ja ütles, et tuleksin nimelt siia, Kabanovite aia taha, kus on teerada.

KUDRJAŠ: Kes see võis siis olla?

BORIS: Kuule, Kudrjaš. Kas sulle võib südame pealt ära rääkida, ega sa välja ei lobise?

KUDRJAŠ: Rääkige, ärge kartke. Mis minu teada, on sama hea kui hauas.

BORIS: Ma ei tea siin mitte midagi, ei teie korda ega kombeid; kuid asi on niisugune...

KUDRJAŠ: Olete kedagi armastama hakanud või?

BORIS: Jah, Kudrjaš.

KUDRJAŠ: Noh, mis siis, sest pole midagi. Meil ollakse ses suhtes vabad. Tüdrukud jalutavad, nagu ise tahavad, isal ja emal pole sellega asja. Ainult naised istuvad luku taga.

BORIS: Selles kogu häda ongi.

KUDRJAŠ: Kas te tõesti mehenaist armastate?

BORIS: Mehenaist, Kudrjaš.

KUDRJAŠ: Eh, Boris Grigorjitš, tuleb jätta!

BORIS: Kerge ütelda — jätta! Sulle on see võib-olla ükstapuha; ühe jätad, teise võtad. Aga mina seda ei saa! Kui kord juba armastan...

KUDRJAŠ: Siis, tähendab, tahate te teda hukatusse saata, Boris Grigorjitš.

BORIS: Jumal hoidku! Jumal mind hoidku! Ei, Kudrjaš, kuidas seda võiks? Kas tahan teda hukatusse saata! Tahan ainult kusagil näha, ja rohkem pole mul midagi tarvis.

KUDRJAŠ: Kuidas, isand, selle eest vastutada! Aga missugune rahvas siin on! Ise teate. Ära söövad, hauda ajavad!

BORIS: Ah, ära räägi nii, Kudrjaš! Palun, ära hirmuta mind!

KUDRJAŠ: Aga kas tema teid armastab?

BORIS: Ei tea.

KUDRJAŠ: Kas te olete kunagi kokku saanud või ei?

BORIS: Ainult üks kord olen ma onuga neil käinud. Kuid siis näen teda kirikus, bulvaril puutume kokku. Ah, Kudrjaš, kuidas ta palvetab, kui sa oleksid näinud! Milline ingellik naeratus on tal näos, ja nagu valgus hiilgaks sest näost.

KUDRJAŠ: See on siis noor Kabanova või?

BORIS: Tema, Kudrjaš.

KUDRJAŠ: Nii! Siis sedasi on asi! Noh, meil on au õnne soovida!

BORIS: Mis puhul?

KUDRJAŠ: Kuidas siis muidu! Tähendab, asi edeneb, kui siia kästi tulla.

BORIS: Kas tõesti tema käskis?

KUDRJAŠ: Aga kes siis?

BORIS: Ei, sa teed nalja! See pole võimalik. *(Haarab peast kinni.)*

KUDRJAŠ: Mis teiega on?

BORIS: Lähen rõõmu pärast hulluks.

KUDRJAŠ: Kah asi, mille pärast hulluks minna! Ainult vaadake ette, et endale pahandust ei valmista ja teda hukatusse ei saada! Kuigi ta mees on loll, kuid ämm on väga õel. *(Varvara väljub õuest.)*

Kolmas stseen.

Endised ja Varvara, siis Katerina.

VARVARA *(laulab värava juures):*

«Selle jõe kaldal minu Vanja kõnnib,
seal mu Vanjakene kõnnib . . .»

KUDRJAŠ *(jätkab):* «Sul kaupa ta ostab . . .» *(Vilistab.)*

VARVARA *(tuleb rada mööda alla ja, varjates nägu rätikuga, läheb Borisi juurde):* Sa, poiss, oota. Küll leiad midagi. *(Kudrjašile.)* Lähme Volgale.

KUDRJAŠ: Miks nii kaua? Teid veel oodata! Tead, et ma ei armasta! *(Varvara võtab tal ühe käega ümbert kinni ja nad lähevad ära.)*

BORIS: Ma näen nagu mingit und! See öö, need laulud ja kohtamised. Jalutavad üksteise ümbert kinni hoides. See on minu jaoks nii uus, nii ilus, nii rõõmus! Ja ka mina ootan midagi! Kuid mida ootan — seda ma ei tea ega oska kujutledagi; ainult et süda taob ja iga sooneke on pinevil. Ma ei oska praegu isegi välja mõelda, mis talle öelda, hing jääb kinni, põlved värisevad! Kui mu rumal süda kord keema läheb, ei saa teda millegagi rahustada. Sealt ta tuleb. *(Katerina tuleb tasa rada mööda alla, suur valge rätik üle, silmad maha löödud. Vaikus.)* See olete teie, Katerina Petrovna? *(Vaikus.)* Ma ei tea, kuidas teid küll tänada. *(Vaikus.)* Kui te teaksite, Katerina Petrovna, kuidas ma teid armastan! *(Tahab tal käest kinni võtta.)*

KATERINA *(ehmudes, kuid silmi tõstmata):* Ära puutu, ära puutu mind! Ah! Ah!

BORIS: Ärge pahandage!

KATERINA: Mine minu juurest ära! Mine ära, neetud inimene! Kas sa tead ka: seda pattu ei jõua ma iial tasa paluda! Ta lasub nagu kivi mu südamel, nagu kivi.

BORIS: Ärge ajage mind ära!

KATERINA: Miks sa tulid? Miks sa tulid, mu hukutaja? Ma olen ju mehel, mul tuleb ju mehega elada kuni hauani...

BORIS: Te ise käskisite mul tulla...

KATERINA: Saa minust ometi aru, sa mu vaenlane: kuni hauani!

BORIS: Mul oleks parem teid mitte näha!

KATERINA *(erutatult):* Sest mis ma endale valmistan! Kas sa tead, kus on mu koht?

BORIS: Rahunege! *(Võtab ta käe.)* Istuge.

KATERINA: Miks sa tahad mu hukkumist?

BORIS: Kuidas ma võiksin tahta teie hukkumist, kui ma armastan teid üle kõige maailmas, rohkem kui iseennast!

KATERINA: Ei, ei! Sa oled mu hukutanud!

BORIS: Kas ma olen mõni kurjategija?

KATERINA *(pead vangutades):* Hukutanud, hukutanud, hukutanud!

BORIS: Hoidku mind jumal! Parem ma hukkun ise!

KATERINA: No kuidas sa pole mind hukutanud, kui ma oma maja jättes öösel sinu juurde tulen.

BORIS: See oli teie tahe.

KATERINA: Mul ei ole tahet. Kui mul oleks oma tahe, ma poleks sinu juurde tulnud. *(Tõstab pilgu ja vaatab Borisile otsa. Lühike vaikus.)* Sinu tahe on nüüd minu üle, kas sa seda ei näe? *(Langeb talle kaela.)*

BORIS *(kallistab Katerinat):* Mu elu!

KATERINA: Tead, mis? Nüüd ma tahaksin järsku surra!

BORIS: Milleks surra, kui meil on nii hea elada?

KATERINA: Mulle ei anta elada. Ei, mulle ei anta elada.

BORIS: Ära räägi, palun, selliseid sõnu, ära kurvasta mind...

KATERINA: Jah, sul on hea, sa oled vaba kasakas, aga mina...

BORIS: Keegi ei saa meie armastusest teada. Kas ma siis tõesti sind ei hoia?

KATERINA: Ah! Mis minust hoida, keegi pole süüdi — ise läksin selle peale. Ära hoia, hukuta mind! Las kõik teavad, las kõik näevad, mis ma teen! *(Kallistab Borissi.)* Kui ma sinu pärast pattu ei karda, kas ma kardan siis inimeste kohut? Räägitakse, et olevat koguni kergem, kui mingi patu eest siin maa peal kannatad.

BORIS: Noh, mis sest mõelda, aitab sellest, et meil praegu hea on.

KATERINA: Jah! Mõelda ja nuttagi jõuan veel üksi olles.

BORIS: Aga mina juba ehmusin; mõtlesin, et sa mu ära ajad.

KATERINA *(naeratades):* Ära ajada! Kus nüüd seda! Meietao-

lise südamega! Kui sa poleks tulnud, mulle näib, oleksin ise sinu juurde läinud.

BORIS: Ma ei teadnudki, et sa mind armastad.

KATERINA: Ammugi armastan. Just kui õnnetuseks sõitsid sa siia. Nii kui sind nägin, polnud ma enam nagu ise. Juba esimesel korral, mulle tundub, kui sa oleksid mind kutsunud, ma oleksin sinuga tulnud; mine kas või ilma äärde, ma tulen sinuga ja ei vaata tagasi.

BORIS: Kas su mees kauaks ära sõitis?

KATERINA: Kaheks nädalaks.

BORIS: Oh, siis jõuame üksteisega olla. Aega on küllalt.

KATERINA: Jõuame. Kuid siis ... *(Jääb mõttesse.)* Kui panevad luku taha, siis on surm! Kui aga ei pane, siis juba leian juhuse sinuga kohtuda! *(Tulevad Kudrjaš ja Varvara.)*

Neljas stseen.

Endised, Kudrjaš ja Varvara.

VARVARA: Noh, kas asjad korras? *(Katerina peidab näo Borisi rinnale.)*

BORIS: Korras.

VARVARA: Minge ja jalutage kah, meie ootame. Kui tarvis, siis Vanja hüüab. *(Boris ja Katerina lähevad ära. Kudrjaš ja Varvara istuvad kivile.)*

KUDRJAŠ: Mõtlesite toreda asja välja, aiaväravast ronida. Meie taolisele on see väga sobiv.

VARVARA: Kõik minu teene.

KUDRJAŠ: Selle eest tuleks sind kosida. Aga kas ema ei märka?

VARVARA: Ei! Kus nüüd tema! Tal ei tule pähegi.

KUDRJAŠ: Aga kui siiski, nagu kiuste?

VARVARA: Tal on esimene uni raske; aga vastu hommikut, siis ärkab.

KUDRJAŠ: Kuid ega tea! Järsku ajab vanatühi ta maast lahti?

VARVARA: Noh, ja mis sest! Meil on õuepoolne aiavärav seestpoolt suletud; koputab, koputab, ja läheb viimaks ära. Aga hommikul ütleme, et raskesti magasime, ei kuulnud. Ja Glaša on ka valves: kui midagi on, annab ta kohe märku. Ilma ettevaatuseta ei saa! Ja kuidas võikski! Muidu võib veel sandisti minna. *(Kudrjaš võtab mõned akordid kitarril. Varvara laskub Kudrjaši õla najale, kes sellele tähelepanu omistamata vaikselt mängib.)*

VARVARA *(haigutades)*: Kuidas saaks teada, mis kell on?

KUDRJAŠ: Ühe peal.

VARVARA: Kuidas sa tead?

KUDRJAŠ: Öövaht lõi lokku.

VARVARA *(haigutades)*: On aeg. Hüüa korraks. Homme tuleme varem, siis saame kauem olla.

KUDRJAŠ *(vilistab valjult ja laulab):*

«Koju nüüd, koju nüüd!
Kuid koju ma ei taha.»

BORIS *(lava tagant)*: Kuulen.

VARVARA *(tõuseb püsti):* Noh, hüvasti! *(haigutab, siis suudleb külmalt nagu vana tuttavat.)* Vaadake, et te homme varem tulete! *(Vaatab sinnapoole, kuhu läksid Boris ja Katerina.)* Aitab juba, ega te igaveseks lahku, homme näete jälle. *(Haigutab ja ringutab. Katerina ja tema järel Boris tulevad joostes.)*

Viies stseen.

Kudrjaš, Varvara, Boris ja Katerina.

KATERINA *(Varvarale):* Noh, lähme, lähme! *(Lähevad rada mööda üles. Katerina pöörab ümber.)* Hüvasti!

BORIS: Homseni!

KATERINA: Jah, homseni! Siis ütle, mis unes nägid! *(Läheneb väravale.)*

BORIS: Tingimata.

KUDRJAŠ *(laulab kitarri saatel):*

«Tantsi, neiu, õhtuni,
videviku ajani,
oi lusti,
aileli, õhtuni,
videviku ajani.»

VARVARA *(värava juures):*

«Mina tantsin koiduni,
vara aovalgeni,
oi, lo-la,
aileli, koiduni,
vara aovalgeni!» *(Läheb ära.)*

KUDRJAŠ:

«Kui on koidik tärkamas,
mina koju ruttamas . . .»

NELJAS VAATUS.

Esiplaanil kitsas sammaskäik vanaaegsete, juba varisema hakkavate võlvidega; siin-seal rohtu ja põõsaid, võlvide taga kallas ja vaade Volgale.

Esimene stseen.

Mõned jalutajad (mõlemast soost) mööduvad.

ESIMENE: Vihma tibab, kui mitte äike ei tõuse?

TEINE: Näe, juba tõuseb.

ESIMENE: Hea, et on veel, kuhu varjule minna. *(Lähevad kõik võlvide alla.)*

ÜKS NAINE: Aga kui palju rahvast bulvaril jalutab! Pühade aeg, kõik on väljas. Kaupmeeste prouad on end nii üles ehtinud.

ESIMENE: Poevad ka kusagile varjule.

TEINE: Vaata, kui palju rahvast siia tuleb!

ESIMENE *(müüre vaadeldes)*: Näed, vennas, siin olid ju kunagi seinad maalitud. Veel praegugi on kohati näha.

TEINE: No muidugi! Endastmõistagi, et olid maalitud. Praegu, näed sa, on kõik maha jäetud, ära lagunenud ja täis kasvanud. Pärast tulekahju enam ei parandatudki. Sina ei mäleta seda tulekahjugi, sellest on juba aastat nelikümmend.

ESIMENE: Mis siin siis, vennas, maalitud oli? On raske aru saada.

TEINE: See oli tuline põrgu.

ESIMENE: Ah nii, vennas!

TEINE: Ja sõidab sinna igast seisusest rahvast.

ESIMENE: Nii-nii, nüüd saan aru.

TEINE: Ja igast auastmest.

ESIMENE: Ja neegreid?

TEINE: Ja neegreid.

ESIMENE: Aga need, vennas, kes õieti on?

TEINE: Need on leedu laastajad. Lahing — näed? Kuidas meie omad Leeduga võitlesid.

ESIMENE: Mis see Leedu niisugune on?

TEINE: Eks ta Leedu olegi.

ESIMENE: Aga räägitakse, vennas, et ta olevat taevast meie peale langenud.

TEINE: Ma ei tea sulle öelda, kui taevast, siis taevast.

ÜKS NAINE: Veel seletavad! Kõik ütlevad, et taevast, ja kus oli mõni lahing temaga, seal on kalmukünkad mälestuseks järel.

ESIMENE: Eks ole, mu vennas! See on ju täpselt nii. *(Tulevad Dikoi ja tema järel Kuligin ilma mütsita. Kõik kummardavad ja jäävad aupaklikult seisma.)*

Teine stseen.

Endised, Dikoi ja Kuligin.

DIKOI: Näe, olen läbimärg. *(Kuliginile.)* Jäta mind rahule! Jäta mind! *(Vihaselt.)* Rumal inimene!

KULIGIN: Savjol Prokofjitš, sellest, teie kõrgeausus, on ju kasu kõigil elanikel.

DIKOI: Mine minema! Missugune kasu! Kellel seda kasu tarvis?

KULIGIN: Kas või teie jaoks, teie kõrgeausus, Savjol Prokofjitš. Teate, isand, kas või bulvaril lagedale kohale üles panna. Ja mis kulu see on? Kulu on tühine: kivist sambake *(näitab käeliigutusega iga asja suuruse)*, vaskplaadike, selline ümmargune, ja var-

ras, päris lihtne, sirge varras *(näitab käega)*. Ma panen kõik ise üles, ja numbridki lõikan ise välja. Siis teie, kõrgeausus, kui te jalutada suvatsete, või teised jalutajad näevad kohe, mis kell on. Aga muidu on see koht suurepärane, ja vaade ning kõik, ainult nagu tühi. Meil, teie kõrgeausus, on ka läbisõitjaid, lähevad sinna ümbrust vaatama, on siiski ilustus — silmale on meeldivam.

DIKOI: Mis sa tükid minu juurde igasuguste lollustega! Võib-olla ma ei taha sinuga üldse rääkida. Sa oleksid pidanud enne järele uurima, kas mul on tuju sind, lolli, kuulata või ei. Kes ma sulle olen, mõni omataoline või! Vaata mul — mis tähtsa asja leidis. Nii, sa kipud oma kärsaga otse juttu ajama.

KULIGIN: Kui ma oleksin oma asja pärast tükkinud, noh, siis ma oleksin süüdi. Aga teen seda üldsuse kasuks, teie kõrgeausus. Noh, mis tähendab mõni kümme rubla üldsuse heaks! Rohkem, isand, ei lähe tarvis.

DIKOI: Aga võib-olla tahad niisama varastada; kes sind teab!

KULIGIN: Kui ma oma vaeva tasuta annan, mida ma võiksin siis varastada, teie kõrgeausus? Ja siin tunnevad mind ju kõik; minu kohta ei ütle keegi halba sõna.

DIKOI: No las tunnevad, aga mina ei taha tunda.

KULIGIN: Mille eest, isand Savjol Prokofjitš, te suvatsete ausat inimest haavata?

DIKOI: Mis, hakkan ma sulle aru andma või! Ma ei anna isegi ühelegi sinust tähtsamale aru. Mõtlen sinust, nagu tahan. Teistele sa oled aus inimene, kuid mina mõtlen, et sa oled röövel, ja see on kõik. Sa tahtsid seda minu käest kuulda? Siis nüüd kuula! Ütlen, et sa oled röövel, ja lõpp! Mis, kas hakkad minuga kohut käima või? Siis tea, et oled vilets ussike. Kui tahan — halastan, kui tahan — tallan puruks.

KULIGIN: Jumal teiega, Savjol Prokofjitš. Mina, isand, olen väike inimene, mind solvata pole raske. Aga teate, mis ma teile ütlen, teie kõrgeausus — «ka närudes on voorus au sees!»

DIKOI: Ära mine mul häbematuks! Kuuled sa!

KULIGIN: Siin pole vähematki häbematust, isand; räägin teile ainult sellepärast, et võib-olla teil tuleb kunagi tahtmine midagi linna heaks teha. Jõudu on teie kõrgeaususel palju; oleks ainult tahtmine heateoks. Võtame praegu kas või sedagi: meil on tihti äikest, aga piksevardaid me üles ei pane.

DIKOI *(uhkelt)*: Kõik tühi vaev!

KULIGIN: Kuidas tühi vaev, kui on tehtud katseid.

DIKOI: Missugused need sinu piksevardad seal on?

KULIGIN: Terasest.

DIKOI *(raevuselt)*: Noh, ja veel?

KULIGIN: Terasvardad.

DIKOI *(järjest enam ja enam vihastudes)*: Kuulsin, et vardad, sa igavene madu; ja mis veel? Hea küll: vardad! Noh, aga mis veel?

KULIGIN: Rohkem ei midagi.

DIKOI: Ja mis siis äike sinu arust on, ah? Noh, räägi!

KULIGIN: Elekter.

DIKOI *(jalga vastu maad lüües):* Või veel elekter! Noh, kuidas sa siis röövel pole! Äike saadetakse meile karistuseks, et me ka tunneksime, aga sina tahad end varrastega ja mingisuguste asteldega, jumal andku andeks, kaitsta. Kas sa oled tatarlane või? Tatarlane või? Ah, räägi! Tatarlane?

KULIGIN: Teie kõrgeausus Savjol Prokofjitš, Deržavin on öelnud:

«Mu ihu hauas põrmuks kõduneb,
mu mõistus aga loodust valitseb.»[1]

DIKOI: Aga näe, nende sõnade eest tuleks sind politseimeistri juurde saata, küll ta sulle siis näitab! Hei, lugupeetavad, kuulake ka, mis ta räägib!

KULIGIN: Pole parata, tuleb alla anda! Aga kui mul on kunagi miljon, siis ma hakkan rääkima.*(Läheb käega lüües minema.)*

DIKOI: Mis, kas mõtled kellegi käest varastada või? Pidage teda! Säärane võlts mehike! Kuidas peab inimene säärase rahvaga olema? Tõesti ei tea. *(Rahva poole pöördudes.)* Ja teie, neetud, viite igaühe patu teele! Näete, ma ei tahtnud täna vihastuda, aga tema nagu kiuste vihastas mind siiski. Et ta kärvaks! *(Vihaselt.)* Kas vihm on üle läinud või?

ESIMENE: Paistab, et on üle läinud.

DIKOI: Paistab! Aga sina, tola, mine ja vaata. Aga muidu paistab.

ESIMENE *(võlvi alt välja minnes):* On üle läinud! *(Dikoi läheb ära ja kõik tema järel. Lava on tükk aega tühi. Võlvide alla tuleb kiiresti Varvara ja vaatab end varjates ringi.)*

Kolmas stseen.

Varvara ja siis Boris.

VARVARA: Paistab, et see on tema! *(Boris möödub lava sügavuses.)* Tsst! *(Boris vaatab tagasi.)* Tule siia! *(Viipab käega, Boris tuleb sisse.)* Mis me peaksime küll Katerinaga tegema? Ütle, palun!

BORIS: Mis siis on?

VARVARA: Üks häda ja viletsus, muud ei midagi. Mees jõudis koju, kas sa seda tead? Me ei oodanud teda, kuid ta sõitis.

BORIS: Ei, ma ei teadnud.

VARVARA: Ta on täiesti endast väljas.

BORIS: Näib, et kümme päevakest ma saingi elada, seni kui teda ei olnud. Nüüd teda juba ei näe!

VARVARA: Ah sind küll! Sa kuula ometi! Ta väriseb üleni nagu

[1] Oodist «Jumal» (1784).

palavikus, uitab kahvatuna majas ringi, nagu otsiks midagi. Silmad on tal nagu hullumeelsel! Ennist hommikul hakkas nutma ja nüüd aina ulub. Jumaluke küll! Mis ma pean temaga tegema?

BORIS: Aga võib-olla läheb see tal mööda?

VARVARA: No vaevalt küll. Mehele ei julge otsagi vaadata. Ema hakkas seda tähele panema, käib ja kõõritab tema poole, just kui madu vahib; ja temal on sellest veel halvem. Lihtsalt piin on teda vaadata. Ja mina kardan ka.

BORIS: Mida siis sina kardad?

VARVARA: Sina teda ei tunne! Tema on ju meil kuidagi veider. Temast võib kõike uskuda! Teeb veel niisuguseid tempe, et...

BORIS: Oh jumal küll! Mis siis teha! Kui sa temaga ilusti räägiksid. Kas siis tõesti ei saa teda rahustada?

VARVARA: Olen katsunud. Ei võta kuuldagi. Parem ära mine ligi.

BORIS: Noh, mis sa mõtled, et ta võiks teha?

VARVARA: Kui viskab end korraga mehe jalgade ette ja räägib kõik ära.

BORIS *(ehmunult)*: Kas see on võimalik?

VARVARA: Tema juures on kõik võimalik.

BORIS: Kus ta praegu on?

VARVARA: Läksid äsja mehega bulvarile, ja ema ühes nendega. Mine ka, kui tahad. Kuid ei, parem ära mine, muidu ta võib-olla kaotab veel täiesti enesevalitsuse. *(Eemal kõuekärgatus.)* Kas äike? *(Vaatab välja.)* Ja vihm ka. Ning rahvast hakkab kokku voolama. Peida end sinna kusagile, mina aga jään siia nähtavale, et midagi ei mõeldaks. *(Tulevad mitmest seisusest ja mõlemast soost isikud.)*

Neljas stseen.

Mitmesugused isikud ja hiljem Kabanova, Kabanov, Katerina ja Kuligin.

ESIMENE: Noorik vist väga kardab, et nii end peitma ruttab.

ÜKS NAINE: Peida, kuidas tahad! Kui kellelgi on see ette määratud, siis selle eest ei pääse.

KATERINA *(tuleb joostes)*: Ah, Varvara! *(Haarab ta käe ja hoiab seda kõvasti.)*

VARVARA: Mis sa nüüd ometi!

KATERINA: See on mu surm!

VARVARA: Sa mõtle järele! Ole rahulik!

KATERINA: Ei! Ma ei saa. Mitte kuidagi ei saa. Süda valutab mul väga.

KABANOVA *(sisse astudes)*: See'p see asi ongi, tarvis elada nii, et oleksid alati kõigeks valmis, et ei oleks säärast hirmu.

KABANOV: Kuid, emake, mis erilised patud tal võivad olla! Kõik needsamad, mis meil kõigil, aga see kartus on juba loomuses.

KABANOVA: Aga kust sina tead? Võõras hing on varjatud.

KABANOV *(naljatades)*: Kui ehk minu äraolekul midagi, aga kui olin kodus, polnud küll märgata.

KABANOVA: Võib ka olla, et sinu äraolekul.

KABANOV *(naljatades)*: Katja, kahjatse, vennas, paremini, kui milleski patune oled. Minu eest sa juba ei varja: ei, sa teed vigurit! Tean kõik.

KATERINA *(vaatab Kabanovile silma)*: Mu kallike!

VARVARA: Mis sa teda piinad! Kas sa ei näe, et tal on sinutagi raske. *(Boris astub rahva hulgast välja, kummardab Kabanovitele.)*

KATERINA *(karjatab)*: Ah!

KABANOV: Miks sa ehmusid? Kas arvasid, et võõras? See on tuttav. Kas onu on terve?

BORIS: Jumal tänatud, jah!

KATERINA *(Varvarale)*: Mis ta minust tahab? ... Kas talle on sellest vähe, et ma nii vaevlen. *(Hakkab Varvara poole kummardudes nuuksuma.)*

VARVARA *(valjusti, et ema kuuleks)*: Me oleme segaduses, ei tea, mis temaga teha, aga siia trügib veel võõraid inimesi! *(Annab Borisile märku, too eemaldub väljapääsu juurde.)*

KULIGIN *(astub keskele ja pöördub rahvahulga poole)*: Noh, mida te kardate, öelge seda, palun! Iga rohulible, iga lill rõõmustab praegu, aga meie poeme peitu, kardame nagu mõnd õnnetust! Äike tapab! See pole äike, vaid õnnistus! Jah, õnnistus! Teil on kõik äike! Põhjavalgus lööb loitma — oleks tarvis rõõmu tunda ja looja tarkust imetleda: «polaarmaadelt tõuseb koit!» Aga teie kohkute ja mõtlete välja, et see tähendab sõda või katku. Lendab mõni komeet — vaata et silmi kaasa ei vii, suurepärane! Tähtedega olete harjunud, nad on ikka samad, kuid see on uudis; noh, vaataksite kah ja imetleksite! Aga teie kardate taeva poole vaadatagi, hakkate värisema. Kõik olete endale hirmutiseks teinud. Oh rahvast! Aga näete, mina ei karda. Lähme, isand!

BORIS: Lähme! Siin on veel õudsem! *(Lähevad ära.)*

Viies stseen.

Endised ilma Borisi ja Kuliginita.

KABANOVA: Näe, missuguse usu välja mõtles! Muudkui kuula, pole midagi öelda! On aga ajad, mingisugused õpetajad on tekkinud. Kui juba vana mees nii räägib, mida võib siis noortelt nõuda!

ÜKS NAINE: Noh, taevas on üleni pilves. On kaetud just kui mütsiga.

ESIMENE: Näe, vennas, pilv veereb nagu kera, just kui keerleks temas midagi elavat. Ja muudkui roomab meie peale, roomab nagu elav!

TEINE: Sa pea mu sõnu meeles, see äike ei lähe niisama mööda, ütlen sulle kindlasti, sest tean. Kas tapab kellegi või paneb maja põlema; küll sa näed, sest vaata, missugune haruldane värv!

KATERINA *(kuulatades)*: Mis nad räägivad? Nad räägivad, et tapab kellegi.

KABANOV: Teadagi lobisevad niisama, mis kellelgi pähe tuleb.

KABANOVA: Sina ära arvusta endast vanemaid! Nemad teavad sinust rohkem. Vanadel inimestel on iga asja jaoks oma märgid. Vana inimene ei ütle ühtki sõna tuulde.

KATERINA *(mehele)*: Tiša, ma tean, kelle ta tapab.

VARVARA *(Katerinale tasa)*: Ole ometi vait!

KABANOV: Kuidas sa tead?

KATERINA: Minu tapab. Palvetage siis minu eest! *(Sisse tuleb emand teenritega. Katerina karjatab ja püüab end peita.)*

Kuues stseen.

Endised ja emand.

EMAND: Mis sa end peidad! Siin pole end midagi peita! On näha, et kardad: ei taha surra! Elada tahad! Miks mitte tahta — näed, missugune iludus! Ha, ha, ha! Ilu! Aga sina palu jumalat, et ta su ilu ära võtaks! Ilu on ju meie hukatus! Enda viid hukatusse ja inimesed häbisse, ja siis rõõmusta oma ilu üle. Palju, palju inimesi viid patu teele! Tuuletallajad lähevad kahevõitlusele, torgivad teineteist mõõgaga. Lõbus! Vanad vagad mehed unustavad surma ja lasevad ilul end eksiteele viia. Aga kes peab vastust andma? Kõigi eest pead sina vastust andma. Hauda sind su iluga! Ja rutem, rutem! *(Katerina peidab end.)* Kuhu sa end peidad, lollike! Jumala eest sa ei pääse! *(Kõuekärgatus.)* Kõik te kord põlete kustumatus tules! *(Läheb ära.)*

KATERINA: Ah! Ma suren!

VARVARA: Mis sa end piinad, tõepoolest! Mine kõrvale ja palveta, on kergem.

KATERINA *(astub seina äärde ja laskub põlvili, siis hüppab kiiresti üles)*: Ah! Põrgu! Põrgu! Igavene tuli! *(Kabanova, Kabanov ja Varvara ümbritsevad teda.)* Mu süda on lõhkemas! Ei suuda enam kannatada! Emake! Tihhon! Patune olen ma jumala ja teie ees! Kas ma ei vandunud, et ma ei vaata kellegi peale sinu äraolekul! Mäletad, mäletad? Aga kas tead, mis ma, nurjatu, sinu äraolekul tegin! Juba esimesel ööl ma läksin kodunt...

KABANOV *(kohkudes, pisarad silmis, tõmbab teda varrukast)*: Pole tarvis, pole tarvis, ära räägi! Mis sa ometi! Ema on siin!

KABANOVA *(karmilt)*: No-noh, räägi, kui juba alustasid!

KATERINA: Ja kõik need kümme ööd ma jalutasin... *(Nuuksub. Kabanov tahab teda emmata.)*

KABANOVA: Ära teda puutu! Kellega?

VARVARA: Ta valetab, ta ei tea ise, mis ta räägib.
KABANOVA: Ole sina vait! Vaat, milles asi seisab! Noh, kellega siis?
KATERINA: Boris Grigorjevitšiga. *(Kõuekärgatus.)* Ah! *(Langeb minestunult mehe käte vahele.)*
KABANOVA: Noh, pojake! Vaat, kuhu vabadus viib! Ma rääkisin, kuid sina ei tahtnud kuulda. Ja saidki selle eest!

VIIES VAATUS.

Esimese vaatuse dekoratsioon. Videvik.

Esimene stseen.

Kuligin (istub pingil), Kabanov (läheb mööda bulvarit).

KULIGIN *(laulab)*:
«Suur pimedus end laotas ju üle taeva, maa;
kõik silmad kinni vaotas öö oma rahuga . . .»[1]
(Kabanovit nähes.) Tere, isand! Kaugele lähete?
KABANOV: Koju. Kas sa kuulsid, vennas, meie asjust? Kogu perekond, vennas, on segi paisatud.
KULIGIN: Kuulsin, kuulsin, isand.
KABANOV: Ma käisin Moskvas, sa tead? Ema luges ja luges mulle teele õpetusi, aga nagu sain väravast välja, nii hakkasin purjutama. Olin liialt rõõmus, et vabadusse pääsesin. Ning kogu tee jõin, ja Moskvas aina jõin, jõin maha kogu selle kupatuse! Nii et jätkuks terveks aastaks! Kordagi ei tuletanud kodu meelde. Ja kui olekski meelde tulnud, siis ma ei oleks osanud aimatagi, mis siin sünnib. Oled juba kuulnud?
KULIGIN: Olen, isand!
KABANOV: Õnnetu inimene olen ma nüüd, vennas! Hukkun ei millegi eest, ei punase krossigi eest.
KULIGIN: Ema on teil väga vali.
KABANOV: No jah! Tema ongi kõiges süüdi. Kuid mille eest hukkun mina, ütle seda, palun? Astusin Dikoi juurde sisse, noh, võtsime viina; mõtlesin, on kergem; ei, hullem on, Kuligin! Mis mu naine küll mulle tegi! Hullemini enam ei saa . . .
KULIGIN: Raske juhus, isand. Raske on teie üle kohut mõista.
KABANOV: Ei, oota! Tead, mis veel hullem on! Tappa teda selle eest oleks vähe. Ema räägib nii: teda tuleks elusalt maasse kaevata, et ta saaks oma karistuse! Aga mina armastan teda, mul on kahju teda näpugagi puudutada. Peksin veidi, ja sedagi ema käsul. Kahju on mul teda vaadata, saa sellest aru, Kuligin. Ema sööb ta elusalt ära, aga tema käib nagu mingi vari ja ei vasta sõnagi.

[1] Algussõnad M. V. Lomonossovi luuletusest «Anakreoni järgi».

Ainult nutab ja sulab kui vaha. Ja ka mina olen teda nähes ahastuses.

KULIGIN: Tuleb katsuda, isand, elu kuidagi joonde seada! Te andke talle andeks ja ärge kunagi meelde tuletage. Ega te ise kah päris ilma patuta ole!

KABANOV: Mis n'd seda rääkida!

KULIGIN: Ja nii, et isegi purjus peast mitte etteheiteid teha! Ta oleks teile, isand, hea naine: näed — kõigist kenam.

KABANOV: Kuid saa aru, Kuligin: ega's mina midagi, aga ema ... kas tema laseb endaga rääkida! ...

KULIGIN: Teil, isand, oleks aeg omaenda mõistuse järgi elama hakata.

KABANOV: Kas ma pean siis kodunt ära minema või? Räägitakse, et polevat oma mõistust! Ja tähendab, ela eluaeg teise näpunäite järgi. Sellepärast võtan kätte ja joon kõik viimseni maha; las siis ema hoiab mind kui lolli.

KULIGIN: Eh, isand! Kus on lood! Noh, aga kuidas on Boris Grigorjevitšiga?

KABANOV: Tema, lurjus, läheb Tjahtasse[1] hiinlaste juurde. Onu saadab ta sinna ühe tuttava kaupmehe juurde kontorisse. Kolmeks aastaks.

KULIGIN: Kuidas ta muidu on?

KABANOV: Vaevleb samuti; nutab. Hakkasime teda ennist onuga sõimama, sõimasime, sõimasime — aga tema vaikib. Läks just kui metsikuks. Minuga, ütleb ta, tehke mis tahate, ainult teda ärge piinake! Tema tunneb talle kah kaasa.

KULIGIN: Ta on kena inimene, isand.

KABANOV: Ta on juba reisivalmis, hobusedki ees. Koledasti kurvastab! Ma näen, et ta tahaks jumalaga jätta. Kuid paljugi, mis tahab! Sellega on lõpp. Ta on ju minu vaenlane, Kuligin! Teda oleks tarvis tükkideks kiskuda, et ta teaks ...

KULIGIN: Vaenlastele tuleb andeks anda, isand!

KABANOV: Mine räägi seda emale, mis ta sulle selle peale ütleb. Nii, vennas Kuligin, on kogu meie perekond laiali. Mitte nagu omaksed üksteisele, vaid nagu vaenlased. Varvarat ema näris ja näris; kuid too ei kannatanud välja — võttis kätte ja läks ära.

KULIGIN: Kuhu?

KABANOV: Kes teda teab. Räägitakse, et jooksis Kudrjaši Vanjaga minema — toda ei leita niisamuti kuskilt. Siin, Kuligin, peab otse ütlema, et see on ema pärast; sest ta hakkas teda piinama ja luku taga hoidma. «Ärge hoidke luku taga, halvemaks asi läheb!» ja nii oligi. Mis ma pean nüüd tegema, ütle mulle. Õpeta mind, kuidas ma peaksin nüüd elama? Kodu on mulle vastik, inimeste ees häbi, hakkan midagi tegema — käed ei kuula sõna. Praegu ma lähen koju: kas oma rõõmuks või? *(Sisse tuleb Glaša.)*

GLAŠA: Tihhon Ivanõtš, isake!

---

[1] Kjahtasse.

KABANOV: Mis siis veel?
GLAŠA: Kodus on meil asjad halvad, isake!
KABANOV: Issand! Üks asi teise otsa! Räägi, mis seal on?
GLAŠA: Teie perenaine...
KABANOV: Noh, mis on? Suri ära või?
GLAŠA: Ei, isake; on kuskile läinud ja me ei leia teda. Ära väsisime otsides.
KABANOV: Kuligin, vennas, peab teda otsima minema. Tead, veli, mida ma kardan? Et ta ahastuses kätt enda külge ei paneks! Ta on säärases ahastuses, säärases ahastuses, et oh! Tema peale vaadates tahab süda lõhkeda. Mis te siis vahtisite? Kas ta juba ammu läks?
GLAŠA: Nüüdsama, isake! Meie süü, ei vaadanud järele. Kuid eks ta ole: iga silmapilk ei jõua ära valvata.
KABANOV: Noh, mis sa seisad, jookse! *(Glaša läheb ära.)* Lähme ka meie, Kuligin! *(Lähevad ära. Lava on natuke aega tühi. Vastaspoolelt tuleb Katerina ja sammub aeglaselt üle lava.)*

Teine stseen.

KATERINA *(üksi)*[1]: Ei, kusagil ei ole! Mis ta, vaene, nüüd teeb? Tahaksin temaga ainult jumalaga jätta, ja siis... siis kas või surra. Miks olen ma ta õnnetusse saatnud? Pole ju minul sellepärast kergem! Oleksin hukkunud üksi! Kuid nüüd hukutasin enda, hukutasin tema; endale häbi — temale igavene sõim! Jah! Endale häbi — temale igavene sõim. *(Vaikus.)* Kui saaksin meelde tuletada, mis ta on mulle öelnud? Kuidas ta mulle on kaasa tundnud? Milliseid sõnu öelnud? *(Haarab peast kinni.)* Ei mäleta, kõik olen unustanud. Ööd, ööd on mulle rasked! Kõik lähevad magama, ja ka mina lähen; kõigil on hea, kuid mina lähen nagu hauda. Nii kohutav on pimedas! Kostab mingit kära ja laulu, nagu maetaks kedagi; ainult nii tasa, vaevalt kuuldavalt, kaugel, kaugel minust... Koidikust hakkab nii hea meel! Aga tõusta ei taha, jälle needsamad inimesed, needsamad jutud, seesama piin. Miks nad minu peale nii vaatavad? Miks ei surmata tänapäeval? Miks seati säärane kord sisse? Ennemasti, räägitakse, olevat surmatud. Võtaksid ja viskaksid mu Volgasse; oleksin õnnelik. «Kui sind surmata,» ütlevad nad, «siis võetakse sinult patt, aga sina ela ja vaevle oma patuga.» Kuid olen juba ära vaevatud! Kas pean veel kaua vaevlema?... Milleks mul nüüd elada, milleks? Midagi pole mul tarvis, miski pole mulle armas, isegi jumala maailm pole armas! — Kuid surm ei tule. Sa hüüad teda, kuid ta ei tule. Mis ma ka näen, mis ka kuulen, ikka on siin *(südamele osutades)* valus. Kui veel temaga elaksin, siis võib-olla näeksin mingit rõõmu...

[1] Kogu monoloogi ja järgmised sõnad räägib ta sõnu venitades ja korrates, mõtlikult ja just kui unes. *(A. N. Ostrovski märkus.)*

Mis sellest, kõik on ükstapuha, oma hinge olen ma ju hukutanud. Kuidas ma ta järele igatsen! Ah, kuidas igatsen! Kui ma sind ei näe, siis vähemalt kuula mind eemalt! Tormised tuuled, viige temale mu ahastust ja kurbust. Issand, suur on mu igatsus! *(Läheb kalda äärde ja hüüab täiel häälel.)* Sa mu rõõm, mu elu, mu hing, armastan sind! Vasta mulle! *(Nutab; tuleb Boris.)*

Kolmas stseen.

Katerina ja Boris.

BORIS *(Katerinat märkamata):* Mu jumal! See on tema hääl! Kus ta siis on? *(Vaatab ringi.)*

KATERINA *(jookseb tema juurde ja langeb talle kaela):* Siiski nägin sind! *(Nutab ta rinnal. Vaikus.)*

BORIS: Noh, jumal tahtis, et me koos nutaksime.

KATERINA: Sa pole mind unustanud?

BORIS: Mis sa räägid ... Kuidas saaksin unustada!

KATERINA: Ah, ei, ei, mitte seda, mitte seda! Sa ei ole vihane?

BORIS: Miks peaksin vihane olema?

KATERINA: Anna mulle andeks! Ma ei tahtnud sulle halba teha; kuid ei saanud parata. Ma ei teadnud, mis ma rääkisin, mis tegin.

BORIS: Aitab, mis sa, mis sa nüüd!

KATERINA: No kuidas sinuga on? Mida sina nüüd peale hakkad?

BORIS: Sõidan ära.

KATERINA: Kuhu sõidad?

BORIS: Kaugele, Katja, Siberisse.

KATERINA: Võta mind siit endaga kaasa!

BORIS: Ei saa, Katja. Ma ei sõida omal tahtel: onu saadab, hobusedki on juba ees; palusin onult veel ainult mõne minuti aega, tahtsin kas või selle kohaga jumalaga jätta, kus me sinuga kokku saime.

KATERINA: Jumal kaasa! Ära kurvasta minu pärast. Esialgu sa, vaene, ehk tunned igatsust, kuid hiljem unustad.

BORIS: Mis minust rääkida! Mina olen vaba lind. Kuid kuidas sina? Kuidas ämm on?

KATERINA: Piinab mind, hoiab luku taga. Kõigile räägib ja mehele räägib: «Ärge uskuge teda, ta on kaval.» Kõik käivad päev otsa minu järel ja naeravad mulle otse näkku. Iga sõna on eteheide.

BORIS: Ja mees?

KATERINA: Kord on lahke, kord vihane, ja aina joob. Kuid vastik on ta mulle, vastik, ta lahkus on mulle peksust hullem.

BORIS: Sul on raske, Katja?

KATERINA: Nii raske, nii raske, et surra oleks kergem!

BORIS: Kes seda teadis, et meil tuleb oma armastuse pärast nii kannatada! Oleksin siis pidanud ära põgenema!

KATERINA: Oma õnnetuseks ma kohtasin sind. Rõõmu nägin vähe, aga muret, kui palju muret! Ja kui palju on veel ees! Noh, kuid mis sellest mõelda, mis tuleb! Nüüd ma nägin sind, seda nad ei saa minult võtta; ja rohkem pole mulle midagi vaja. Ainult seda mul oligi tarvis — sind näha. Nüüd on mul palju kergem; justkui koorem oleks õlult langenud. Ja mina mõtlesin kogu aeg, et sa oled vihane, et nead mind...

BORIS: Mis sa nüüd, mis sa nüüd!

KATERINA: Kuid ei, mitte seda ma ei räägi, mitte seda ma ei tahtnud öelda! Igav oli mul sinuta, ja nüüd ma nägin sind...

BORIS: Kui meid siin ei nähtaks!

KATERINA: Pea, pea! Ma tahtsin sulle midagi öelda! Olen unustanud! Midagi oli tarvis öelda! Peas on kõik segamini, ei mäleta midagi.

BORIS: Mul on aeg minna, Katja!

KATERINA: Oota, oota!

BORIS: Noh, mis sa siis tahtsid öelda?

KATERINA: Kohe ütlen. *(Mõttes.)* Jah, Kui sa teel oled, ära jäta ühtki kerjust ilma, anna igaühele ja käsi, et nad mu patuse hinge eest palvetaksid.

BORIS: Oh, kui need inimesed teaksid, kui raske mul on sinust lahkuda! Issand! Annaks jumal, et neil oleks kunagi niisama magus, kui minul praegu. Jumalaga, Katja! *(Kallistab teda ja tahab ära minna.)* Te kurjategijad! Koletised! Ah, kui jõudu oleks!

KATERINA: Pea, pea! Lase mind viimast korda sulle otsa vaadata... *(Vaatab talle silmi.)* Noh, aitab mulle! Nüüd sõida, jumal sinuga. Mine, mine kiiresti!

BORIS *(eemaldub mõned sammud ja jääb seisma):* Katja, on midagi halba! Ega sa midagi ei plaanitse? Vaevelda saan tee peal sinule mõeldes.

KATERINA: Ei midagi, ei midagi! Jumal kaasa! *(Boris tahab tema juurde minna.)* Pole tarvis, pole tarvis, küllalt!

BORIS *(nuuksudes):* Noh, jumal sinuga! Ainult ühte tuleb jumalalt paluda, et ta rutem sureks, et tal ei tuleks kaua vaevelda! Jumalaga! *(Kummardab.)*

KATERINA: Jumalaga! *(Boris läheb ära. Katerina saadab teda silmadega ja seisab veidi aega mõttesse vajunult.)*

Neljas stseen.

KATERINA *(üksi):* Kuhu nüüd? Koju minna? Ei, mulle on kodu sama mis haud. Jah, kodu sama mis haud!... sama mis haud! Hauas on parem... Puu all hauakalm... kui hea!... Päike soojendab teda, vihmake kastab... kevadel kasvab seal rohi, niisugune pehme... linnud lendavad puule, laulavad seal, lapsed tuuakse välja, lilled puhkevad õide: kollased, punased, helesinised... igasugused *(mõtlikult)*, igasugused. Nii vaikne, nii hea! Mul nagu

oleks kergem! Kuid elule ei taha mõeldagi. Jälle elada? Ei, ei, pole tarvis ... pole tarvis ... pole hea! Inimesed on mulle vastikud, ja kodu on mulle vastik, ja seinadki on vastikud! Ei lähe sinna! Ei, ei, ei lähe! Lähed nende juurde, nad käivad, räägivad, kuid milleks mulle see? Ah, on läinud pimedaks! Ja jälle lauldakse kusagil! Mida lauldakse? Ei saa aru ... Surra nüüd ... Mida lauldakse? Ükskõik, kas surm tuleb või ise ... kuid elada ei saa! Patt! Mu eest ei palvetata? Kes armastab, see palvetab ... Käed pannakse risti ... kirstus! Jah, nii ... mul tuli meelde. Kui aga saavad mu kätte, viivad vägivallaga koju tagasi ... Ah, rutem, rutem! *(Läheb kalda äärde. Valjult.)* Mu sõber! Mu rõõm! Jumalaga! *(Läheb ära. Tulevad Kabanova, Kabanov, Kuligin ja tööline laternaga.)*

Viies stseen.

Kabanova, Kabanov ja Kuligin.

KULIGIN: Räägivad, et siin on nähtud.

KABANOV: Kas tõesti?

KULIGIN: Just tema kohta räägivad.

KABANOV: Noh, jumal tänatud, et vähemalt elusana nähti.

KABANOVA: Aga sul juba hirm nahas, silmad peos! On, kelle pärast nutta. Ära muretse: temaga tuleb meil veel kaua vaeva näha.

KABANOV: Kes võis teada, et ta siia tuleb! Säärane rahvarikas koht. Kellele võib pähe tulla end siin peita.

KABANOVA: Näed, mis ta teeb! Vaata kihvtitaime! Kuidas ta oma kangekaelsust tahab näidata! *(Mitmelt poolt tuleb inimesi laternatega.)*

ÜKS RAHVA HULGAST: Noh, kas leidsite?

KABANOVA: Ega ole leidnud. Just kui maa alla vajunud.

MITMED HÄÄLED: No küll on tükk! Küll on häda! Kuhu ta pidi jääma!

ÜKS RAHVA HULGAST: Küllap leitakse.

TEINE: Miks siis ei leita!

KOLMAS: Vaata, et tuleb ise. *(Hääl lava taga:* «Hei, tooge paat!»)

KULIGIN *(kaldalt):* Kes hüüab? Mis seal lahti? *(Hääl:* «Naisterahvas hüppas vette!») *(Kuligin ja tema järel mõned inimesed jooksevad ära.)*

Kuues stseen.

Endised ilma Kuliginita.

KABANOV: Jumaluke, see on ju tema! *(Tahab joosta. Kabanova hoiab teda kättpidi tagasi.)* Emake, laske, see on mu surm! Ma toon ta välja, või siis ise niisama ... Mis ma teen ilma temata!

KABANOVA: Ei lase, ära mõtlegi! Tema pärast ka ennast tappa, ta pole seda väärt! Kas ta on meile veel vähe häbi teinud, ja nüüd mis välja mõtles!

KABANOV: Laske!

KABANOVA: Ilma sinutagi on otsijaid. Nean su, kui lähed.

KABANOV *(põlvili langedes):* Kas või korraks teda veel näha!

KABANOVA: Tõmbavad välja, siis näed.

KABANOV *(tõuseb püsti; rahva poole):* Noh, kullakesed, kas pole midagi näha?

ESIMENE: All on pime, mitte midagi ei näe. *(Kära lava taga.)*

TEINE: Nagu karjataks keegi, kuid ei saa aru.

ESIMENE: See on Kuligini hääl.

TEINE: Näe, kõnnivad laternatega mööda kallast.

ESIMENE: Siia tulevad. Näe, ja kannavadki teda. *(Osa rahvast tuleb tagasi.)*

ÜKS TAGASITULNUIST: Täitsamees on Kuligin! Siin ligidal, kalda ääres hauas — tulega näeb vees kaugele — ta nägigi kleidi ära ja tõmbas ta välja.

KABANOV: Elus?

TEINE: Kus nüüd elus! Kõrgelt hüppas: siin on järsk kallas, ja sattus, vaene, vist ankru otsa! Kuid täpipealt kui elus, poisid! Ainult meelekohal on väike haavake ja ainult üks, üksainus tilgake verd. *(Kabanov sööstab minema, talle tulevad vastu Kuligin ja rahvas Katerinat kandes.)*

Seitsmes stseen.

Endised ja Kuligin.

KULIGIN: Siin on teile teie Katerina. Tehke temaga, mis tahate! Ta keha on siin, võtke see; kuid hing pole nüüd enam teie oma: ta on kohtumõistja ees, kes on teist armulisem! *(Paneb maha ja jookseb minema.)*

KABANOV *(tormab Katerina juurde):* Katja! Katja!

KABANOVA: Aitab! Tema pärast on patt nuttagi!

KABANOV: Emake, teie ajasite ta surma! Teie, teie, teie ...

KABANOVA: Mis? Kas oled segaseks läinud? Oled unustanud, kellega sa räägid?

KABANOV: Teie ajasite ta surma! Teie! Teie!

KABANOVA *(pojale):* Noh, ma räägin sinuga kodus. *(Kummardab sügavalt rahvale.)* Tänan teid, head inimesed, abi eest! *(Kõik kummardavad.)*

KABANOV: Sul, Katja, on hea! Kuid miks jäin mina maailma elama ja vaevlema! *(Langeb naise laibale.)*

IVAN SERGEJEVITŠ TURGENEV

(1818—1883)

*

KÜTI KIRJAD.

JERMOLAI JA MÖLDRINAINE.

Õhtul läksin ma koos kütt Jermolaiga «paikjahile»... Kuid vahest kõik mu lugejad ei tea, mis see «paikjaht» on. Kuulake siis, härrased.

Kevadel, veerand tundi enne päikeseloojangut te sisenete metsasallu, püssiga, kuid ilma koerata. Te otsite kusagil väluserval endale koha välja, heidate pilgu ümberringi, vaatate pistongi üle ja pilgutate seltsimehega vastastikku silmi. Möödub veerand tundi. Päike on loojunud, kuid metsas on veel valge; õhk on puhas ja läbipaistev; linnud vidistavad, vadistavad; noor rohi helgib smaragdi rõõmsa helgiga... teie ootate. Aegamisi pimeneb metsa sisemus; eha helepunane valgus liugub aeglaselt mööda puude juurikaid ja tüvesid, tõuseb ikka kõrgemale ja kõrgemale, läheb alumistelt, peaaegu veel paljastelt okstelt liikumatute ning uinuvate latvade juurde üle... Nüüd on ka kõige ülemised ladvatipud pimenenud; punane taevas hakkab sinendama. Metsa lõhn tugevneb; on tunda kerget sooja niiskust, sisselendav tuul raugeb teie ligidal. Linnud suiguvad unne, mitte kõik korraga, vaid liikide järgi: juba on metsvindid vaikinud, mõne hetke pärast vaikivad käosulased, nende järel talvikesed. Mets muutub järjest pimedamaks. Puud liituvad suurteks mustendavateks massideks; sinisele taevale ilmuvad areldi esimesed tähekesed. Kõik linnud magavad. Üksnes lepalinnud ja väikesed rähnid vilistavad veel vahetevahel... Nüüd on ka nemad vaiki jäänud. Veel korraks helises teie kohal lehelinnukese hele hääl, kuski kisendas peoleo, ööbik laksutas esimest korda. Te süda piinleb ootusest ja äkki — ent üksnes kütid mõistavad mind — äkki kajab sügavas vaikuses isesugune krongutamine ja sisin, kostab väledate tiibade ühetasast lööki ning kaunilt oma nokka kallutades lendab metskurvits tumeda kase tagant sujuvalt teie lasule vastu.

«Vaat mis tähendab «paikjahil» seista».

Niisiis läksime Jermolaiga paikjahile, kuid vabandage, härrased: esmalt ma pean teid Jermolaiga tutvustama.

Kujutlege pikka ja kõhna neljakümneviie-aastast inimest, pika ning terava ninaga, kitsa laubaga, hallide silmakestega, sakris juustega ja laiade piklike huultega. See inimene käis nii suvel kui talvel kollakas puvillases hõlmikus, mis oli õmmeldud saksa lõike järgi, kuid ta vöötas end rihmaga; ta kandis siniseid kottpükse ja tallenahkset mütsi; selle mütsi oli talle kord lõbusal hetkel keegi vaesunud mõisnik kinkinud. Rihma külge oli seotud kaks kotti, üks

osavasti kaheks pooleks käänatuna ette, püssirohu ja haavlite tarvis, teine jahisaagi jaoks taha; topid Jermolai aga võttis oma isiklikust nähtavasti tühjaksammutamatust mütsist. Raha eest, mis ta ulukite müügist sai, oleks ta võinud hõlpsasti endale padrunitasku ja kaelakoti osta, kuid ta kordagi isegi ei mõtelnud säärasele ostule ning jätkas oma püssilaadimist endiselt, tekitades vaatlejais imetlust kunstiga, millega ta vältis ohtu maha pillata või segada haavleid ja püssirohtu. Püss oli tal üheraudne, räniga; pealegi oli see õnnistatud halva harjumusega julmalt «tagasi lüüa», mistõttu Jermolai parem põsk oli vasakust alati pondunum. Kuidas ta sellest püssist märki tabas, seda ei oska ka kõige kavalam inimene arvata, kuid märki ta tabas. Tal oli linnukoergi, päris imeolevus teine, nimega Valetka. Jermolai ei söötnud teda iialgi. «Hakkan ma veel koera söötma!...» arutles ta, «koer on tark loom, leiab endale ise «peatoidust».» Ja tõepoolest, ehkki Valetka oma ülemäärase kõhnusega ka kõige ükskõiksemat möödakäijat rabas, ta ometi elas, ja elas kaua; vaatamata om viletsale seisukorrale ei läinud ta ainsatki korda kaduma ega avaldanud soovigi oma peremeest maha jätta. Kunagi, kord noores eas, kaasakistuna armastusest, puudus ta paar päeva, kuid see rumal tuju lahkus tast pea. Valetka kõige tähelepandavamaks omaduseks oli ta arusaamatu ükskõiksus kõige vastu maailmas... Kui jutt ei oleks koerast, siis ma tarvitaksin sõna hajameelsus. Harilikult ta istus, olles oma tõlbi saba enese alla keeranud, tusatses, võpatas aeg-ajalt ega naeratanud iialgi. (On teada, et koertel on omadus naeratada, ja isegi väga armsalt naeratada.) Ta oli äärmiselt inetu ja mitte ükski tegevuseta mõisainimene ei jätnud kasutamata juhust, et ta välimuse üle mürgiselt naerda, kuid Valetka talus kõik need irvitused ja koguni löögid imeteldava külmaverelisusega. Erilist lõbu pakkus ta kokkadele, kes sedamaid, kui koer iseloomu nõrkusest, mis pole omane üksnes koertele, oma näljase koonu ahvatlevalt sooja ja lõhnava köögi poolavatud ukse vahelt sisse poetas, pottide juurest ära kargasid ja pistsid teda kära ning riiuga taga ajama. Jahil ta paistis silma väsimatusega ning tal oli üsna kenake haistmine, ent kui ta juhuslikult sai kätte haavatud jänese, siis kuski jahedas varjus, roheliste põõsaste all ning aupaklikus kauguses Jermolaist, kes vandus kõigis tuntud ja tundmatuis murrakuis, sõi ta selle naudinguga juba tervenisti kuni viimse kondikeseni ära.

Jermolai kuulus ühele mu naabritest, vana laadi mõisnikule. Vana laadi mõisnikud ei armasta «neppisid» ja peavad kinni kodulindudest. Vahest ainult ebaharilikkudel juhtudel, nagu sünni- ja nimepäevadel või valimiste puhul asuvad vana laadi mõisnike kokad valmistama pikanokalisi linde ning sattudes hasarti, mis on omane vene inimesele, kui ta ise päris hästi ei tea, mis teeb, leiutavad nende juurde sääraseid keerukaid kastmeid, et külalised ettekantud roogasid enamikus uudishimu ja tähelepanelikkusega silmitsevad, kuid maitsta ei söanda. Jermolaid oli kästud kord kuus härraste köögi jaoks paari kaks tetri või püüsid hankida, muidu aga lubati

tal elada, kus ja millest tahtis. Temast oli loobutud kui igaks tööks kõlbmatust, või nagu meil Orjolis öeldakse — «põdurast» inimesest. Püssirohtu ja haavleid talle endastmõistetavalt peremehe poolt ei antud, sest peremees käis täpselt nendesamade seaduste järgi, mille jõul Jermolaigi oma koera ei söötnud. Jermolai oli eriskummaline inimene: muretu nagu lind, üsna jutukas, hajameelne ja pealtnäha kohmakas; ta armastas kõvasti juua, ei püsinud ühes kohas elada, kõndis nühkamisi ja jalalt jalale taarudes ning sedaviisi jalgu kiibates ja töllerdades käis ööpäevas versta viiskümmend maha. Ta sattus kõikvõimalikesse seiklustesse: ööbis soodes, puude otsas, katustel ja sildade all, istus mitu korda pööningutel, keldrites ja küünides luku taga, jäi korduvalt püssist, koerast ja kõige hädavajalikumast riietusest ilma, sai vahel rängasti ja kaua rookida, kuid ometi pöördus mõne aja pärast koju tagasi riietatuna, püssi ning koeraga. Teda ei saanud rõõmsaks inimeseks nimetada, kuigi ta viibis alati üsna kaunikeses meeleolus; ta näis üldiselt veidrik olevat. Jermolai armastas lobiseda hea inimesega, eriti viinakruusi taga, kuid sedagi mitte kauaks: juhtus, et tõuseb ja muudkui hakkab minema. «Ja kuhu, kurat, sa siis lähed? Öö on väljas.» — «Aga Tšaplinosse.» — «Ja milleks sa ennast Tšaplinosse vead, kümne versta taha?» — «Aga selleks, et seal Sofroni-mehikese juures öö mööda saata.» — «Ööbi ometi siin.» — «Ei, ei tule välja.» Ja lähebki Jermolai oma Valetkaga pimedasse öösse, läbi põõsaste ja lompide, aga mehike Sofron vahest ei lasegi teda majja ja, taga paremat, annab talle veel mööda kaela: et ära sa ausaid inimesi tülitama tule. See-eest keegi ei saanud end võrrelda Jermolaiga kunstis, kuidas kevadel suurvee ajal kalu püüda, kätega vähkisid veest välja võtta, vaistu järgi ulukeid üles otsida, vutte ligi meelitada, kulliga jahil käia ja «haldja vilega» ning «käo trilleriga»[1] ööbikuid püüda ... Ühte ta ei mõistnud — koeri dresseerida; ei jätkunud kannatlikkust. Tal oli ka naine. Jermolai käis tema pool kord nädalas. Naine elas viletsas poollagunenud onnikeses, ajas kuidagi ja millegagi läbi ning koges üldse kibedat saatust. Jermolai, see muretu ja heasüdamlik inimene, käitus temaga karedalt ja toorelt, tegi endale kodus hirmuäratava ja karmi näo ette ning ta vaene naine ei teadnud, kuidas talle meelepärane olla, värises ta pilgu ees, ostis talle viimaste kopikate eest viina ja kattis teda orjalikult oma kasukaga, kui ta majesteetlikult ahju peale-sirakile langes ning vägimehe-unne suikus. Ma ise juhtusin temas mitu korda märkama mingi morni metsikuse tahtmatuid väljendusi: mulle ei meeldinud ta näo ilme, kui ta mahalastud lindu naksas. Kuid kunagi ei jäänud Jermolai koju kauemaks kui üheks päevaks, võõrsil aga muutus jälle «Jermolkaks», nagu teda sada versta ümberringi hüüti ja nagu ta vahel ka ise ennast nimetas. Viletsaimgi mõisateenija tundis selle hulguse kõrval oma üleolekut ja võib-olla nimelt seetõttu käituski temaga heatahtlikult, ent talumehed algul püüdsid teda ja ajasid mõnuga taga

[1] Ööbikuküttidele on need nimetused tuntud; nendega tähistatakse paremaid «lülisid» ööbiku laulus. *(I. S. Turgenevi märkus.)*

nagu jänest põllul, kuid pärast lasid tal jumala rahus minna ning, kord juba veidrikku tundma saanud, ei puudutanudki teda enam, vaid andsid talle isegi leiba ja astusid temaga vestlusse... Just selle inimese ma võtsin enda juurde kütiks ja just temaga läksingi paikjahile suurde kasesallu Ista jõe kaldal.

Paljudel Vene jõgedel on sarnaselt Volgaga üks kallas järsk, teine aga luhtkallas; Istal samuti. See väike jõeke lookleb erakordselt tujukalt, roomab mao kombel, ei jookse pooltki versta sirgelt; ja mõnes paigas paistab ta järsu künka kõrguselt kümne versta taha oma paisude, tiikide, veskite ja juurviljaaedadega, mis on ümbritsetud lembriku ja tihedate puuviljaaedadega. Kalu on Istas musttuhat, iseäranis turbi (talumehed võtavad neid palaval ajal põõsaste alt kätega välja). Väikesed nepid-tildrid lendlevad vilistades piki kiviseid kaldaid, mida uuristavad külmad ja selge veega allikad; metspardid ujuvad tiikide keskpaika ja vahivad ettevaatlikult ringi; lõugastes, järsandikkude all seisavad varjus sookured... Meie seisime paikjahil umbes tund aega, tapsime kaks paari kurvitsaid ja soovides enne päikesetõusu veel oma õnne katsuda (paikjahil võib käia ka hommikuti), otsustasime öö lähedases veskis mööda saata. Me väljusime metsatukast, laskusime künkast alla. Jõgi veeretas tumesiniseid laineid; öisest rõskusest raskeks muutunud õhk tihenes. Me koputasime väravale. Koerad hakkasid hoovis haukuma.

«Kes seal on?» kajas kähisev ja unine hääl.

«Kütid, lase öömajale.» Vastust ei tulnud. «Me maksame.»

«Lähen ütlen peremehele... Vait, neetud!... Võtku teid see ja teine!»

«Me kuulsime, kuidas sulane tarre läks; varsti tuli ta värava juurde tagasi. «Ei,» räägib, «peremees ei luba sisse lasta.»

«Miks ta ei luba?»

«Eks kardab, olete ju jahimehed; taga paremat, panete veel veski põlema, ennäe, missugused riistad teil on.»

«Mis plära see on!»

«Meil niikuinii ülemineval aastal veski põles maha: liha-ülesostjad olid öömajal ja teadagi, et kuidagimoodi süütasid.»

«Aga kuidas on, vennas, kas peame siis õues ööbima!»

«Kuidas arvate...» Ta läks saabastega kolistades ära.

Jermolai tõotas talle mitmesuguseid ebameeldivusi.

«Läki külasse,» lausus ta viimaks ohkega. Kuid külla oli oma kaks versta...

«Ööbime siin,» ütlesin mina, «väljas on soe öö ja raha eest saadab mölder meile õlgi.»

Jermolai nõustus vastu rääkimata. Me hakkasime uuesti koputama.

«No mis teil vaja on?» kajas uuesti sulase hääl, «on öeldud, et ei saa.»

Me tegime talle selgeks, mida tahame. Ta läks peremehelt nõu küsima ja tuli temaga seltsis tagasi. Jalgvärav kääksatas. Ilmus mölder, kõrget kasvu, rasvase näo, härjaturja ja ümara ning suure

TRÜ Raamatukogu

kõhuga mees. Ta nõustus minu ettepanekuga. Sada sammu veskist eemal asus väike igast küljest lahtine ulualune. Meile toodi sinna õlgi ja heinu; sulane pani jõe ääres rohu peal samovari üles ja, istudes kükakil, hakkas agaralt torru puhuma... Hõõguma lüües valgustasid söed eredasti ta noort nägu. Mölder jooksis naist äratama, tegi mulle lõpuks ise ettepaneku tares ööbida, ent ma eelistasin jääda värskesse õhku. Möldrinaine tõi meile piima, mune, kartuleid ja leiba. Peatselt hakkas samovar keema ja me asusime teed jooma. Jõest tõusid aurud, tuult ei olnud; ümberringi karjusid sookanad; veski rataste juurest kostis nõrku helisid, vesi tilkus lapitsatest, nõrises läbi paisu kaitsevõrede. Me tegime väikese tule üles. Kuni Jermolai tuhas kartuleid küpsetas, jõudsin ma tukkuma jääda... Mind äratas kerge, tagasihoitud sosin. Kergitasin pead: tule ees kummulikeeratud tünnil istus möldrinaine ja jutles minu kütiga. Ma tundsin juba varem riietuse, kehaliigutuste ja häälda-mise järgi, et ta polnud mitte talu- või linnanaine, vaid endine mõisateenija, ent alles nüüd vaatlesin ma ta näojooni õieti. Ta oli pealtnäha kolmekümne aastane: kõhn ja kahvatu nägu säilitas veel väljapaistva ilu jälgi; eriti meeldisid mulle silmad, suured ning nukrad. Ta toetas küünarnukke põlvedele ja nägu kätele. Jermolai istus seljaga minu poole ja lisas laastusid tulle.

«Żeltuhhinas on jälle loomataud,» rääkis möldrinaine, «preester Ivanil võttis mõlemad lehmad maha... Jumal halasta!»

«Aga mis te sead teevad?» küsis Jermolai pärast vähest vaikimist.

«Elavad.»

«Oleksite mulle kas või põrsakese kinkinud.»

Möldrinaine vaikis pisut, siis ohkas.

«Kellega te siin olete?» küsis ta.

«Kostomarovskoje härraga.»

Jermolai viskas mõned kuuseoksad tulle; oksad lõid sedamaid korraga praksuma, paks suits paiskus talle otse näkku.

«Miks su mees meid sisse ei lasknud?»

«Kardab.»

«Ennäe paksu praatsmagu... Kallis Arina Timofejevna, too mulle klaasike viinakest!»

Möldrinaine tõusis üles ja kadus pimedusse. Jermolai hakkas poolvaljult laulma:

«Kui kallil musu andsin ma,
kõik saapad ära kandsin ma...»

Arina tuli tagasi, väike karahvin ja klaas käes. Jermolai kergitas end istumast, lõi risti ette ja tühjendas klaasi ühe sõõmuga.

«Armastan!» lisas ta.

Möldrinaine istus jälle tünnile.

«Sa, Arina Timofejevna, vist ikka põed?»

«Põen.»

«Miks nii?»

«Köha piinab öösiti.»

«Näib, et härra ongi magama jäänud,» lausus Jermolai pärast lühikest vaikimist. «Sina, Arina, ära arsti juurde mine: hakkab halvem.»

«Ega ma lähegi.»

«Aga mind tule külastama.»

Arina langetas pea.

«Ma siis oma, omaenda naise tolleks juhuks ajan ära,» jätkas Jermolai ... «Tõesti.»

«Teie, Jermolai Petrovitš, ärataksite ehk parem härra, näete, kartul on juba küps.»

«Ah, las ta põõnutab,» tähendas mu ustav teener ükskõikselt, «magab jooksuväsimust.»

Ma hakkasin heintel pöörlema. Jermolai tõusis ja tuli minu juurde.

«Kartul on valmis, härra, suvatsege sööma hakata.»

Ma väljusin ulualuse alt; möldrinaine tõusis tünnilt ja tahtis ära minna. Ma kõnetasin teda.

«Kas te ammu selle veski rentisite?»

«Nelipühi ajal sai aasta.»

«Aga kust su mees pärit on?»

Arina ei kuulnud hästi mu küsimust.

«Kust kandist su mees on?» kordas Jermolai mu küsimust, häält kõrgendades.

«Belevist. Ta on linlane.»

«Aga kas sa ise ka Belevist oled?»

«Ei, ma olen härraste ... olin härraste.»

«Kelle?»

«Zverkovi härra. Nüüd olen vaba.»

«Missuguse Zverkovi?»

«Aleksander Silõtši.»

«Kas sa ei olnud tema naise juures toatüdrukuks?»

«Aga kuidas teie seda teate? Olin.»

Ma vaatasin Arinat kahekordse uudishimu ja osavõtuga.

«Ma tunnen su härrat,» jätkasin mina.

«Tunnete?» kostis ta tasase häälega ja vaatas maha.

On vajalik lugejale öelda, miks ma Arinat säärase osavõtuga vaatasin. Oma Peterburis viibimise ajal tutvusin ma härra Zverkoviga juhuslikult. Ta oli ametis üsna tähtsal kohal, teda tunti kui teadmistega ja asjalikku inimest. Tal oli lihav, tundeline, nutune, tige naine: tavaline ja raske iseloomuga olevus; neil oli ka pojake, täielik härraspoeg, hellitatud ja rumal. Härra Zverkovi enese välimus kõneles vähe tema kasuks: laiast, peaaegu neljakandilisest näost vaatasid kavalalt välja hiiresilmakesed, tükkis esile suur ja terav avali sõõrmetega nina; põetud hallid juuksed kerkisid harjastena kurrulise lauba kohale, kitsad huuled liigatlesid vahetpidamata ja naeratasid läägelt. Seisis härra Zverkov tavaliselt jalakesed harkis ja paksud käed taskutesse torgatud. Kord kunagi tuli mul temaga kahekesi tõllas linnast välja sõita. Me sattusime juttu

ajama. Härra Zverkov kui kogenud ja asjalik inimene hakkas mind «tõeteele» juhtima.

«Lubage mul teile tähendada,» piuksatas ta viimaks, «teie kõik, noored inimesed, seletate ja otsustate kõikide asjade üle umbropsu, te tunnete vähe omaenese kodumaad; Venemaa on teile, härrased, tundmata — vaat mis! Teie loete aina saksa raamatuid. Vaat praegu te näiteks räägite mulle toda ja toda, noh, tähendab mõisateenijate suhtes... Hästi, ma ei vaidle, see kõik on hea, kuid teie neid ei tunne, ei tea, mis rahvas see on.» (Härra Zverkov nuuskas kõvasti nina ja nuusutas tubakat.) «Lubage mul näiteks jutustada teile üks väike anekdoodike; teile võib see huvi pakkuda.» (Härra Zverkov köhatas.) «Te ju teate, missugune naine mul on; näib, et parema südamega naist on raske leida, otsustage ise. Tema näitsikuist toatüdrukute elu ei saagi eluks nimetada: lihtsalt taevariik läheb tõeliselt täide... Ent mu naine tegi endale reegliks mehelolevaid tüdrukuid mitte pidada. See ka tõesti ei kõlba: tulevad lapsed, seda ja teist — noh, kus siis toatüdruk saab nagu kord ja kohus proua järele valvata, tema harjumusi tähele panna: tal pole selleks enam mahti, tal juba muud peas. Peab inimlikult otsustama. Näete, sõitsime kord oma külast läbi, sellest saab — kuidas teile öelda, et mitte valetada — aastat viisteistkümmend. Vaatame, et külavanemal on tütarlaps, tütar, üliarmsake teine; isegi säärane, teate, kommetelt roomavalt alandlik. Ja mu naine räägibki mulle: Koko — tähendab, te saate must aru, nii ta nimetab mind — võtame selle lapse Peterburi kaasa; ta meeldib mulle, Koko... Mina räägin: võtame pealegi, hea meelega. Külavanem enesestki mõista meile jalgade ette; te saate aru, ta ei võinud säärast õnne mitte oodatagi... Noh, tütarlaps muidugi algul rumalusest nutma. See on tõepoolest alguses õudne: vanemate maja... üldse... midagi siin imestada ei ole. Ometi harjus ta meiega peatselt, esmalt anti ta näitsikute kambrisse; muidugi õpetati teda. Mis te siis mõtlete?... Tütarlaps ilmutab imekspandavat edu; mu naine lihtsalt kiindub temasse, edutab ta viimaks teistele vaatamata oma isiklikuks toatüdrukuks... pange tähele!... Ja peab õigust andma, ei olnud mu naisel veel säärast toatüdrukut olnud, ei olnud tõesti: teenistusvalmis, tagasihoidlik, sõnakuulelik — lihtsalt kõik, mis nõutakse. See-eest nainegi teda, peab tunnistama, hellitas juba ülearu; riietas hästi, toitis härraste laualt, jootis teed... noh, mida võib endale ainult ette kujutada! Vaat nõnna ta mu naise juures teenis aastat kümme. Korraga, ühel ilusal hommikul, kujutage enesele ette, tuleb Arina — teda kutsuti Arinaks — ilma ette teatamata minu juurde kabinetti ja pauhti, mulle jalgade ette... Ütlen teile avameelselt, et ma ei või seda kannatada. Inimene ei tohi kunagi oma väärikust unustada, eks ole tõsi? «Mida sulle?» — «Isake Aleksander Silõtš, palun armu.» — «Missugust?» — «Lubage mehele minna.» Tunnistan, et ma hämmastusin. «Kas sa tead, lollakas, et proual teist toatüdrukut ei ole.» — «Ma teenin prouat endiselt edasi.» — «Mõga, mõga! Proua mehelolevaid tüdrukuid ei pea.» — «Malanja võib minu

kohale astuda.» — «Palun mitte targutada!» — «Kuidas käsite...» Mina, pean tunnistama, otse nõrkesin. Ütlen teile, et olen niisugune inimene, keda miski nõnda ei kurvasta, julgen öelda, nõnda tugevasti ei kurvasta kui tänamatus... Teile ei pruugi ju rääkida — te teate isegi, milline naine mul on: kehastunud ingel, äraseletamatu headus... Isegi kurjategija — toogi halastaks talle. Ajasin Arina toast välja. Mõtlesin, et vahest võtab aru pähe; ei tahaks, kas teate, uskuda kurjust, musta tänamatust inimeses. Ent mis te mõtlete? Poole aasta pärast suvatseb ta jälle sellesama palvega minu juurde astuda. Siin ma, pean tunnistama, ajasin ta südametäiega toast välja, ähvardasin teda ja lubasin naisele öelda. Ma olin nördinud... Kuid kujutlege minu hämmastust: mõninga aja möödudes tuleb naine minu juurde, pisarais, nii ärritatud, et ma koguni ära kohkusin. «Mis on juhtunud?» — «Arina... Te mõistate... ma häbenen välja öelda.» — «Ei või olla!... Kes siis?» — «Teener Petruška.» Ma plahvatasin. Ma olen niisugune inimene... ei armasta poolikuid abinõusid!... Petruška... pole süüdi. Karistada teda võib, kuid tema ei ole minu arvates süüdi. Arina... noh, mis siin, noh, noh, mis siin siis veel rääkida. Mina, endastki mõista, käskisin tal sedamaid pea paljaks pügada, matsiriided selga ajada ja külasse saata. Mu naine kaotas hea toatüdruku, kuid teha polnud midagi; korralagedust majas ei saa ometi kannatada. Parem juba haige liige korraga maha raiuda! Noh, noh, otsustage nüüd ise — noh, te ju tunnete mu naist, see, see, see ju... ometi, on ingel... Ta oli ju kiindunud Arinasse ja Arina teadis seda ning ei häbenenud... Ah, kas pole nii, öelge... oh? Ent mis siin seletada! Igal juhul, teha polnud midagi. Mind aga, mind isiklikult aga kurvastas ja solvas kauaks selle tüdruku tänamatus. Mis te ka ei ütleks... südant ja tunnet — nende inimeste juurest te ei leia. Kuidas sa hunti ka ei toidaks, tema vahib ikka metsa... Edasi, teadus! Kuid ma soovisin teile ainult tõestada...»

Ning härra Zverkov, jätnud jutu lõpetamata, pööras pea ära ja mässis end tugevamini mantlisse, tahtmatut erutust mehiselt maha surudes.

Vististi saab lugeja nüüd aru, miks ma Arinat osavõtlikult vaatasin.

«Kas sa möldriga kaua abielus oled?» küsisin ma talt lõpuks.

«Kaks aastat.»

«Kas sind härra siis tõesti lubas?»

«Mind osteti vabaks.»

«Kes?»

«Saveli Alekseitš.»

«Kes see on?»

«Minu mees.» (Jermolai naeratas endamisi.) «Aga kas härra teile minust rääkis?» lisas Arina pärast vähest vaikimist.

Ma ei teadnud, mida ta küsimusele kosta.

«Arina!» karjus mölder kaugelt. Arina tõusis üles ja läks ära.

«Kas ta mees on hea inimene?» küsisin ma Jermolailt.

«Pole viga.»
«Kas neil lapsi ka on?»
«Oli üks, kuid suri ära.»
«Kas ta möldrile meeldis või mis?... Ei tea, kas ta tema eest palju lunaraha maksis?»
«Vaat ei tea. Arina oskab kirja; nende töös see... samane... läheb vahel kasuks. Seega siis meeldis.»
«Kas sa temaga ammu tuttav oled?»
«Ammu. Ma käisin varem ta isandate pool. Nende mõis pole siit kaugel.»
«Ja teener Petruškat tunned?»
«Pjotr Vassiljevitši? Kuidas muidu, tundsin.»
«Kus ta nüüd on?»
«Läks soldatiks.»
Me vaikisime.
«Näib, et Arina ei ole terve, mis? küsisin ma viimaks Jermolailt.
«Mis tervis tal on!... Aga homme vist tuleb hea jaht. Teile ei teeks paha praegu uinuda.»
Parv metsparte kihutas meist vihinal üle ja me kuulsime, kuidas pardid mitte kaugel meist jõele laskusid. Oli juba päris pimedaks muutunud ja hakkas jahenema; metsatukas laksutas kõlavalt ööbik. Me pugesime heintesse ja uinusime.

OPMAN.

Minu mõisast versta viisteist eemal elab üks mulle tuttav inimene, noor mõisnik, kaardiväe eruohvitser Arkadi Pavlõtš Penotškin. Tema mõisaaladel leidub palju metslinde, ta maja on ehitatud prantsuse arhitekti plaani järgi, teenrid on tal riietatud inglise moe järgi, lõunasööke annab ta suurepäraseid ja külalisi võtab ta lahkesti vastu, aga siiski sõidad tema juurde vastu tahtmist. Ta on arukas ja positiivne inimene, sai, nagu see on kombeks, ülihea kasvatuse, teenis sõjaväes, liikus kõrgemas seltskonnas, nüüd aga tegeleb edukalt majapidamisega. Ta enese sõnu tarvitades on Arkadi Pavlõtš karm, kuid õiglane, hoolitseb oma alamate heaolu eest ja karistabki neid nende eneste hüvanguks.
«Nendega on vaja käituda nagu lastega,» ütleb ta sellisel juhul, «juhmus, *mon cher; il faut prendre cela en considération.*[1]» Nõndanimetatud kurva vajaduse korral väldib ta järske ja tormakaid liigutusi ning ei armasta häältki kõrgendada, vaid pigemini virutab otse käega, sealjuures rahulikult rääkides: «Ma ju palusin sind, mu armas,» või: «Mis sinuga on juhtunud, mu sõber, võta ometi mõistus pähe,» kusjuures ta vaid kergelt hambad kokku pigistab ja suud kõverdab. Ta on väikest kasvu, elegantse kehaehitusega, välimuselt üsna ilus ja hoolitseb väga käte ning küünte eest; ta punetavad huuled ja põsed otse õhkuvad tervisest. Ta naerab helisevalt ja

[1] Mu armas; seda on vaja silmas pidada *(prantsuse k.)*.

muretult, pilutades lahkesti oma heledaid sõstrasilmi. Ta on ülihästi ja maitsekalt riietatud, tellib prantsuse raamatuid, joonistusi ja ajakirju, kuid suurt lugejat tast pole: «Igavesest juudist» kuidagi sai jagu. Kaarte mängib meisterlikult. Üldiselt peetakse Arkadi Pavlõtšit üheks haritumaks aadlikuks ja kadestatavamaks peigmeheks kogu meie kubermangus: daamid on temast otse hullunud ja kiidavad eriti ta maneere. Ta käitub imeteldavalt hästi, on ettevaatlik nagu kass ja pole ealeski veel ühessegi loosse segatud olnud, kuigi parajal juhul armastab ka end näidata ja mõnda kartlikku inimest kimbutada ja nüdida. Halvast seltskonnast hoidub otsustavalt eemale, kartes ennast kompromiteerida, see-eest rõõmsal tunnil kuulutab end Epikurose jüngriks, ehkki ta filosoofiast on üldiselt halval arvamusel, nimetades seda saksa ajude uduseks toiduks, vahel aga lihtsalt jamakski. Samuti armastab ta muusikat; laulab kaardilauas läbi hammaste, kuid tundega; ka mäletab ta üht-teist «Luciast»[1] ja «Somnambulast»,[2] kuid satub selles alati liiga kõrgesse registrisse. Talveti ta sõidab Peterburi. Tema maja on haruldaselt korras; isegi kutsarid on ta mõjule alistunud ja puhastavad iga päev mitte ainult rangisid ja vammuseid, vaid pesevad endal nägugi. Tõsi küll, Arkadi Pavlõtši teenijaskonda kuuluvad inimesed vaatavad ikka kuidagi altkulmu, kuid meil Venes sünget inimest unisest naljalt ei eralda. Arkadi Pavlõtš kõneleb pehme ja meeldiva häälega, aeglaselt ja iga sõna nagu mõnuga oma ilusate ja lõhnastatud vurrude vahelt välja lastes; samuti tarvitab ta palju prantsuskeelseid väljendusi, nagu *«Mais c'est impayable!», «Mais comment donc!»*[3] jm. Kõigest sellest hoolimata ei külasta vähemasti mina teda kuigi meelsasti, ja kui poleks tetri ega nurmkanu, siis ma tõenäoliselt oleksin tutvuse temaga täiesti hüljanud. Tema majas valdab teid mingisugune imelik rahutus; isegi komfort ei rõõmusta teid ja iga kord õhtuti, kui teie ette ilmub lokitud kammerteener helesinises livrees, millel on vappidega nööbid, ning hakkab orjalikult teil saapaid jalast ära tõmbama, siis tunnete, et kui selle kahvatu ja kõhetu kuju asemel ilmuksid teie ette äkitselt noore rässaka poisi imeteldavalt laiad põsesarnad ja uskumatult tömp nina, kui ilmuks poiss, kelle tema isand alles hiljuti on adra tagant võtnud, kuid kes on jõudnud oma äsjasaadud puuvillase hõlmiku õmblused juba kümnest kohast lahti turrutada, — et te siis uskumatult rõõmustaksite ja meeleldi alistuksite hädaohule ühes saapaga ka oma jalg kuni pöörel-lülini kaotada.

Hoolimata mu vastumeelsusest Arkadi Pavlõtši suhtes tuli mul kunagi tema juures ööbida. Järgmisel päeval käskisin ma hommikul vara oma kalessi rakendada, kuid ta ei tahtnud mind ära lasta ilma hommikueineta inglise moodi ja viis mind oma kabinetti. Tee juurde

---

[1] «Lucia di Lammermoor» — itaalia helilooja Donizetti (1797—1848) ooper.

[2] «Somnambula» («Kuutõbine») — itaalia helilooja Bellini (1801—1835) ooper.

[3] Kuid see on ülilõbus! Noh, kuidas siis! *(prantsuse k.)*

anti meile kotlette, pehmeid mune, võid, mett, juustu jms. Kaks kammerteenrit puhtais valgeis sõrmikutes ennetasid kiiresti ja vaikides iga meie vähimagi soovi. Me istusime pärsia diivanil. Arkadi Pavlõtš kandis laiu siidist kottpükse, musta sametist pihtkuube, ilusat sinise tupsuga fessi ja kollaseid kandadeta hiina tuhvleid. Ta jõi teed, naeris, vaatles oma küüsi, suitsetas, pani külje alla patju ja tundis end üldiselt suurepärases meeleolus olevat. Olles tugevasti ja ilmse mõnutundega einetanud, valas Arkadi Pavlõtš endale klaasi punast veini, tõstis selle huulte juurde ja korraga süngestus.

«Miks vein ei ole soendatud?» küsis ta ühelt kammerteenrilt üsna järsult.

Kammerteener sattus segadusse, jäi nagu naelutatult seisma ja kahvatas.

«Ma ju küsin sinult, mu armas,» jätkas Arkadi Pavlõtš rahulikult, laskmata teda silmist.

Õnnetu kammerteener tammus paigal, keerutas salvrätti ja ei kostnud sõnagi. Arkadi Pavlõtš langetas pea ja vaatas teda mõtlikult altkulmu.

«Pardon, mon cher,»[1] lausus ta meeldiva naeratusega, käega sõbralikult mu põlve puudutades ja jäi uuesti kammerteenrile üksisilmi otsa vahtima. «Noh, mine,» lisas ta pärast vähest vaikimist, kergitas kulmusid ja helistas.

Sisse astus paks mees, tõmmu, mustajuukseline, madala laubaga ja täitsa tursunud silmadega.

«Fjodori suhtes... teha korraldused,» ütles Arkadi Pavlõtš poolkuuldavalt ja täieliku enesevalitsemisega.

«Kuulen,» vastas paks ja väljus.

«Voilà, mon cher, les désagréments de la campagne,»[2] tähendas Arkadi Pavlõtš lõbusalt. «Ja kuhu siis teie juba? Jääge, istuge veel pisut.»

«Ei,» vastasin ma, «mul on aeg minna.»

«Ikka jahile! Oh, missugused need jahimehed mul on! Kuid kuhu te nüüd sõidate?»

«Rjabovosse, siit nelikümmend versta.»

«Rjabovosse? Oh, mu jumal! Kuid sellisel juhul ma sõidan ju teiega seltsis. Rjabovo on ju kõigest versta viis minu Šipilovkast, mina aga pole ammu enam Šipilovkas käinud; pole selleks kunagi aega leidnud. Vaat juhtuski parajasti: teie metsastate täna Rjabovos, kuid õhtul tulete minu juurde. *Ce sera charmant!*[3] Me sööme seltsis õhtust, — võtame koka kaasa, te ööbite minu pool. Tore! Suurepärane!» lisas ta, ootamata minu vastust. *«C'est arrangé...*[4] Hei, kes seal on? Käskige meile rakendada kaless, ja kärmesti. Ega te Šipilovkas ei ole olnud? Ma ei söandaks soovitada teile veeta

---

[1] Vabandage, mu kallis *(prantsuse k.)*.
[2] Näete, mu kallis, külaelu ebameeldivused *(prantsuse k.)*.
[3] See on tore! *(prantsuse k.)*
[4] Asi on korras *(prantsuse k.)*.

ööd minu opmani tares, kuid teie ju, ma tean, olete vähenõudlik ja Rjabovos ööbiksite kas või heinaküünis ... Sõidame, sõidame!»

Ja Arkadi Pavlõtš hakkas mingisugust prantsuse romanssi laulma.

«Ega teie arvatavasti ei tea,» jätkas ta, kiikudes kahel jalal, «et mul on seal mehed obroki peal. Mis parata — konstitutsioon! Siiski, renti nad maksavad mulle korralikult. Õigust öelda, ma oleksin nad ammugi teoorjusele pannud, kuid maad on vähe! Ma niigi imestan, kuidas nad ots otsaga kokku saavad. Muide, *c'est leur affaire*[1]. Opman on mul seal tubli poiss, *une forte tête*[2], riigimees teine! Küllap saate näha ... Kui hästi see tõesti sattus!»

Teha polnud midagi. Hommiku kella üheksa asemel me sõitsime välja kell kaks. Jahimehed mõistavad mu kannatamatust. Arkadi Pavlõtš, nagu ta ise väljendas, armastas end soodsal juhul hellitada ja võttis enesega kaasa säärase hirmsa hulga pesu, toidumoona, jooke, lõhnaõlisid, patju ja mitmesuguseid nessessääre[3], et mõnele kokkuhoidlikule ja ennastvalitsevale sakslasele oleks jätkunud sellest küllusest terveks aastaks. Igal mäest laskumisel Arkadi Pavlõtš pidas kutsarile lühikese, kuid vägeva kõne, millest ma järeldasin, et mu tuttav on korralik argpüks. Teekond muide kulges üsna õnnelikult, ainult ühel hiljuti parandatud truubil vanker, milles istus kokk, juhtus ümber minema ja kokk sai tagumise rattaga maost muljuda.

Nähes kodukasvanud Carème'i kukkumist, ehmus Arkadi Pavlõtš tõsiselt ja käskis sedamaid küsida, kas ta käed jäid terveks. Ja saanud jaatava vastuse, rahunes viivitamatult. Me sõitsime üsna kaua; ma istusin Arkadi Pavlõtšiga ühes kalessis ja tundsin teekonna lõpul otse tapvat igavust, seda enam, et mu tuttav juba mõne tunni jooksul kolkus täielikult ja hakkas juba liberaalitsemagi. Lõpuks me jõudsime pärale, ainult mitte Rjabovosse, vaid otse Šipilovkasse; nõnda see kuidagi välja kukkus. Sel päeval ma enam küttima minna ei saanud ja sellepärast alistusin südant kõvaks tehes oma saatusele.

Kokk oli saabunud kohale meist mõned minutid varem ja nähtavasti jõudnud juba korraldusi teha ning hoiatada, keda vaja, sest kui me parajasti külaväravast sisse sõitsime, võttis meid vastu külavanem (opmani poeg), põiksüllast kasvu, raske ja ruske talumees, ratsa ning paljapäi, uues avali hõlmadega vammuses.

«Aga kus siis Sofron on?» küsis talt Arkadi Pavlõtš.

Külavanem esmalt hüppas osavasti hobuselt, kummardas isandale sügavasti ja lausus:

«Tere, isake Arkadi Pavlõtš,» siis tõstis pea, raputas ennast ja teatas, et Sofron on Perovi sõitnud, kuid et talle on juba järele saadetud.

«Noh, tule meie järel,» ütles Arkadi Pavlõtš.

---

[1] See on nende asi *(prantsuse k.)*.

[2] Selge pea *(prantsuse k.)*.

[3] Nessessäär — kotike tualettasjade jaoks.

Külavanem tõmbas hobuse viisakalt kõrvale, rontsatas talle selga ja hakkas kalessi taga sõrki laskma, mütsi käes hoides. Me sõitsime läbi küla. Mõned talumehed tühjadel vankritel sattusid meile vastu: nad sõitsid rehalast ja laulsid, kogu kehaga hüpeldes ja jalgu õhus kõlgutades, kuid meie kalessi ja külavanemat nähes jäid nad järsku vait, võtsid oma talimütsid peast (lugu oli suvel) ja tõusid püsti, nagu käske oodates.

Arkadi Pavlõtš tervitas neid armulikult. Mööda küla näis rahutu ärevus levivat. Naised ruudulistes seelikutes loopisid puutükkidega mitte küllalt taibukaid või ehk liiga agaraid koeri; lombakas, silmadeni habemesse kasvanud näoga vanamees tõmbas jootmata hobuse kaevu juurest eemale, lõi talle teadmata miks vastu külge ja siis alles kummardas. Poisipõnnid pikkades särkides põgenesid hädakisaga taredesse, heitsid kõhuli kõrgeile künnistele, riputasid pead alla, paiskasid jalad ülespoole ja viskusid sel kombel üsna väledasti vöörustesse, kust nad juba enam nähtavale ei ilmunud. Isegi kanad sööstsid kiirendatud traavis väravate alla; üks südi kukk atlassist vestile sarnaneva musta rinna ja päris harjani keerduva punase sabaga kavatses nagu teele jääda ning valmistus isegi nagu kirema, kuid hämmeldus siis äkki ja jooksis samuti ära. Opmani tare seisis teistest eemal, keset tihedat rohelist kanepipõldu. Härra Penotškin tõusis püsti, heitis mantli uhke žestiga seljast ja astus kalessist välja, ise sõbralikult ringi vaadates. Opmani naine võttis meid sügavate kummardustega vastu ja tuli isanda kätt suudlema. Arkadi Pavlõtš lubas tal kätt suudelda, niikaua kui süda kutsub, ja astus siis trepile. Vööruse pimedas nurgas seisis külavanema naine, kes samuti kummardas, kuid käele ei söandanud läheneda. Nõndanimetatud külmas tares, vöörusest paremal, askeldas juba kaks teist naist; nad kandsid sealt välja igasugust pahna, tühje puust kanne, kangestunud kasukaid, võipütte, kätki terve kuhja kaltsudega ja kireva lapsega, pühkisid saunavihtadega prahti. Arkadi Pavlõtš saatis nad välja ja võttis aset pingil pühakujude all. Kutsarid hakkasid kohvreid, karbikesi ja muid mugavusi sisse kandma, püüdes kõigiti tasandada oma suurte saabaste kompsumist.

Vahepeal Arkadi Pavlõtš küsitles külavanemat lõikuse, külvi ja teiste põllupidamise asjade üle. Külavanem vastas rahuldavalt, kuid kuidagi vintskelt ja saamatult, nagu oleks ta hõlmikut kohmas sõrmedega kinni nööpinud. Ta seisis ukse juures ning vaatas alatasa ette ning ringi, andes teed väledale kammerteenrile. Tema vägevate õlgade tagant õnnestus mul näha, kuidas opmani naine vööruses tasapisi ja vaikselt kedagi teist naist togis. Korraga põrises vanker ja jäi ukse ette seisma: sisse astus opman.

See, Arkadi Pavlõtši sõnade järgi, riigimees oli väikest kasvu, õlakas, hall ja turd, punase nina, väikeste siniste silmade ja lehvikutaolise habemega. Tähendame muu seas, et sellest ajast peale kui Venemaa püsib, ei teata ühtegi paremale järjele jõudnud ja rikastunud inimest, kel poleks täishabet olnud; mõni on kogu oma eluaja kandnud hõredat kiilhabet, korraga vaatad — nagu oleks ümbritse-

tud aupaistest, — kust need karvad küll tulevad! Opman oli Perovis arvatavasti purjutanud; ta lehkas viinast ning ta nägugi leemendas korralikult.

«Ah, teie, meie isad, teie, meie heategijad,» hakkas ta laulvalt rääkima, näol säärane hardumus, et näis, nagu võiksid iga hetk pisarad purskuda.

«Harva olete suvatsenud külastada ... Käekest, isake, käekest,» lisas ta, huuli juba aegsasti ette nihutades.

Arkadi Pavlõtš rahuldas ta soovi.

«Noh, mis on, vennas Sofron, kuidas sul asjad lähevad?» küsis ta lahke häälega.

«Ah, teie, meie isad!» hüüatas Sofron, «kuidas neil siis halvasti minna, asjadel ikka! Võtsite ju vaevaks, teie, meie isad, meie heategijad, ja valgustasite oma sõiduga meie külakest, surmani tegite õnnelikuks. Kiidetud olgu issand, Arkadi Pavlõtš, kiidetud olgu issand! Kõik on korras teie armuga.»

Siin Sofron vaikis, vaatas härrale otsa ja uuesti kaasa kistud tunnetehoost (milleks ka purjusolek kaasa aitas), palus teist korda kätt ja hakkas endisest hullemini laulma:

«Ah, teie, meie heategijad ja isad ... ja ... tõesti et! Jumala eest, olen päris lolliks läinud rõõmu pärast ... Jumala eest, vaatan ja ei usu oma silmi ... Ah, teie, meie isad?»

Arkadi Pavlõtš heitis mulle pilgu, muhatas ning küsis:

«N'est-ce pas que c'est touchant?»[1]

«Jah, isake Arkadi Pavlõtš,» jätkas väsimatu opman, «kuidas te siis sedasi? Kurvastate mind üsna surmani, isake; oma sõidustki ei arvanud heaks ette teatada. Kus te siis nüüd selle öökesegi mööda saadate? Siin on ju mustus ja rämps ...»

«Pole viga, Sofron, pole viga,» vastas Arkadi Pavlõtš naeratades, «siin on küllalt hea.»

«Aga ometi, meie isad, kellele siin on hea? Meiesugusele talumatsile on siin hea, aga teie ju ... ah, mu isakesed, heategijad, ah, mu isakesed! ... ah, mu isakesed, heategijad, ah, mu isakesed! ... Andke mulle, lollile, andeks, jumala eest, ma olen arust lage, päris ogar kohe.»

Vahepeal toodi õhtusöök; Arkadi Pavlõtš hakkas sööma. Oma poja ajas vanamees minema — teeb muidu õhu veel raskemaks.

«Noh, vana, kas piirid on aetud?» küsis mulle silmi pilgutades härra Penotškin, kes ilmsesti tahtis talupoeglikku kõneviisi jäljendada.

«Mõõtsime ära, isake, kõik sinu armust. Kolme päeva eest kirjutasime revisjonilehele alla. Hlõnovi omad küll alguses vigurdasid ... vigurdasid, isa, tõejutt. Nõudsid ... nõudsid, ja jumal teab, mis nõudsid: küsi lolle, isake, rumal rahvas. Aga meie, isake, sinu armust avaldasime tänulikkust ja rahuldasime vahetalitusmehe Mikolai Mikolaitši, kõik ikka sinu käsku mööda, isake; nagu sina heaks

[1] Kas pole see liigutav? *(prantsuse k.)*

arvasid, isake, käskida, nõnda ka tegutsesime, isake, ja kõik Jegor Dmitritši teadmisel tegutsesime.»

«Jegor kandis mulle ette,» tähendas Arkadi Pavlõtš tähtsalt.

«Muidugi Jegor Dmitritš, muidugi.»

«Noh, ja peaksite nüüd vist rahul olema?»

Sofron seda ainult ootaski. «Ah, teie, meie isad, meie heategijad!» hakkas ta jälle laulma... «Kuid heitke minu peale armu... ööd ja päevad palume issandat jumalat teie eest, meie isad... Maad on muidugi vähevõitu...»

Penotškin katkestas teda:

«Noh, hea küll, hea küll, Sofron, ma tean, et sa oled mul hoolas teenija. Aga kuidas on lood viljasaagiga?»

Sofron ohkas.

«Noh, meie isake, viljasaak pole kuigi hea. Aga vaat mis ma teile, isake Arkadi Pavlõtš, tahtsin teatada, missugune asi juhtus.» (Siin ta lähenes härra Penotškinile käsi lahutades, vajus kummargile ja pilutas üht silma.) «Selgus, et meie maa peal oli surnukeha.»

«Kuidas siis nii?»

«Ei võta minugi mõistus, meie isa: arvata, et vihamehe käsi. Jah, õnneks oli ta võõra piiri ääres, aga, mis seal pattu salata, meie maa peal. Ma siis kohe, enne kui polnud hilja, käskisin ta võõrale ribale tassida ja valve panin juurde ja omasid keelasin: lõuad pidada, ütlen! Aga pristavile seletasin igaks juhtumiseks ära: vaat, missugused asjad, ütlen; ja kostitasin teda teega ja andsin meelehead kah. Sest mis te, isake, mõtlete? Eks jäänud ju võõrastele kaela, aga surnukeha ju, oma kakssada rubla kogu krempel.»

Härra Penotškin naeris laialt oma opmani kavalust ja, osutades tema poole peaga, küsis mult mitmel korral:

«*Quel gaillard, ah?*»[1]

Vahepeal oli õues päris pimedaks läinud. Arkadi Pavlõtš käskis laua koristada ja heinad sisse tuua. Kammerteener laotas linad laiali ja asetas padjad paigale; me heitsime pikali. Saanud käsu järgmiseks päevaks, läks Sofron enda poole. Enne uinumist arutas Arkadi Pavlõtš veel veidi vene talumehe oivalisi omadusi, tähendades mulle sealsamas, et Sofroni valitsemise ajast pole Šipilovka talupoegadel krossigi maksuvõlgu... Õõvaht hakkas vastu lauda põmmima; laps, kes nähtavasti veel polnud jõudnud vajalikust enesesalgamise tundest läbi imbuda, hakkas kuski tares pirisema... Me uinusime.

Teisel päeval tõusime üsna varakult. Ma oleksin hakanud Rjabovosse sõitma, kuid Arkadi Pavlõtš soovis mulle oma mõisat näidata ja palus mind jääda. Ja mul eneselgi polnud midagi selle vastu, et tegelikult veenduda selle riigimehest Sofroni kiidetud omadustes. Ilmus Opman. Ta kandis punase vööga vöötatud sinist vammust. Rääkis eilsest hoopis vähem, vaatas isandale teraselt ja ainiti silmadesse, vastas ladusasti ning asjalikult. Me läksime temaga selt-

[1] Missugune tore mees, ah? *(prantsuse k.)*

sis rehalasse. Sofroni poeg, kolme arssina pikkune külavanem, kõigi tunnuste järgi üsna rumal inimene, tuli samuti meiega. Meiega liitus veel maiskonnaülem Fedosseitš, hiiglasuurte vurrude ja ülipentsiku näoilmega erusoldat, nagu oleks ta ammust aega midagi ebaharilikku imetlenud ja poleks sest ajast peale oma õiget ilmet mitte enam leidnud. Me vaatasime rehalat, kuivatustaret, rehtesid, küüne, tuuleveskit, loomalauta, oraseid ja kanepipõlde; kõik oli tõepoolest üliheas korras, ainult talupoegade nukrad näod tegid mind natuke nõutuks. Peale kasuliku hoolitses Sofron ka ilu eest: rehalasse olid rajatud liivaga üleriputatud jalgrajad, mis viisid õlekuhilate vahele, kõik kraavikaldad olid remmelgaid täis istutatud, tuuleveski tippu oli seatud karukujuline avali lõugade ja punase keelega tuulevurr, tellistest loomalaudale oli külge kleebitud midagi kreeka frontooni taolist ja frontooni alla oli lastud valge värviga kirjutada: «Ehitud külas Shipilohvkas tuhanda kaheksa saja neli-kümmendal astal. See on looma thall.» Arkadi Pavlõtš hellus täielikult ja asus mulle prantsuse keeles seletama rendi kasulikkust, kuid märkis sealjuures ometi, et teoorjus on mõisnikele tulusam — aga paljugi mis kõik ei ole! ... Hakkas siis opmanile nõu andma, kuidas kartuleid maha panna, kuidas loomadele sööta varuda jms. Sofron kuulas härraste juttu tähelepanelikult, väitis vahel vastu, kuid ei ülistanud Arkadi Pavlõtšit enam isaks ega heategijaks ja rõhutas aina seda, et maad on neil ikka vähevõitu, ei teeks paha, kui saaks juurde osta.

«Mis siis, ostke,» ütles Arkadi Pavlõtš, «minu nimele, mul pole midagi selle vastu.»

Nende sõnade peale ei vastanud Sofron midagi, silitas ainult habet.

«Nüüd aga oleks paras aeg metsa sõita,» tähendas Arkadi Pavlõtš.

Sedamaid toodi meile ratsahobused ja me sõitsime metsa või, nagu meil öeldakse, «sulgu». Selles «sulus» me leidsime hirmsaid tihnikuid ja kohutaval kombel linde, mille eest Arkadi Pavlõtš kiitis Sofroni, talle õlale patsutades. Metsanduse küsimustes hoidis härra Penotškin kinni vene arusaamadest ja jutustas mulle samas enese arvates ülilõbusa juhtumi, kuidas üks mõisnikust naljahammas oma metsavahile selgeks tegi, et mets harvendusraie tõttu tihedamaks ei kasva, kiskudes metsavahil selle tõenduseks peaaegu pool habet välja. Muide, muis küsimustes ei võõrastanud ei Sofron ega Arkadi Pavlõtš uuendusi. Pärast külla tagasipöördumist viis opman meid alles hiljuti Moskvast tellitud tuulamismasinat vaatama. Tuulamismasin töötas tõesti hästi, ent kui Sofron oleks teadnud, milline ebameeldivus sel viimasel jalutuskäigul teda ja ta härrat ootas, siis ta küll arvatavasti oleks meiega koju jäänud.

Juhtus aga järgmist. Küünist väljudes me nägime niisugust vaatepilti. Uksest mõned sammud eemal, mudase lombi ääres, milles oli muretult lobistamas kolm parti, põlvitas kaks talumeest: üks neist oli vanamees, aastat kuuskümmend, teine — kahekümne-aas-

tane poiss, mõlemad kanepistes paigatud särkides, palja jalu ja nööridega vöötatud. Nende juures askeldas hoolsasti maiskonnaülem Fedosseitš ja küllap ta oleks jõudnud neid manitseda ära minema, kui meie oleksime kauem küünis viibinud, kuid meid nähes ta tõmbus pingule nagu pillikeel ja tardus paigale. Siinsamas seisis külavanemgi, suu avali ja käed nõutult rusikas. Arkadi Pavlõtš süngestus, hammustas huult ja läks palujate juurde. Mõlemad tegid talle vaikides maani kummarduse.

«Mis teil tarvis on? Mida te palute?» küsis ta karmi häälega ja mõningal määral läbi nina. (Talumehed vaatasid teineteisele otsa ja ei lausunud sõnakestki, ainult pilgutasid silmi otsekui päikese käes ja hakkasid kiiremini hingama.) «Noh, mis siis on?» jätkas Arkadi Pavlõtš ja pöördus samas Sofroni poole: «Missugusest perest?»

«Tobolejevi perest,» vastas kubjas aeglaselt.

«Noh, mis teil on,» algas härra Penotškin uuesti, «kas teil suud ei olegi peas? Ütle välja, sina, mis sul tarvis on?» lisas ta peavangutusega vanamehe poole. «Ja ära karda, lollpea.»

Vanamees sirutas välja oma tumepruuni kortsunud kaela, avas kõveralt oma sinetavad huuled, lausus kähisevalt:

«Kaitse meid, aulik härra!» ja kopsas uuesti otsmikuga vastu maad. Ka noor talumees kummardas.

Arkadi Pavlõtš vaatas seisusliku väärikusega nende kuklaid, heitis pea tagasi ja ajas jalad pisut laiali:

«Mis see on? Kelle peale sa kaebad?»

«Halasta, aulik härra! Anna hingata ... Oleme päris ära piinatud.» (Vanamees rääkis suure vaevaga.)

«Kes su ära piinas?»

«Aga Sofron Jakovlitš, isake.»

Arkadi Pavlõtš vaikis.

«Kuidas su nimi on?»

«Antip, isake.»

«Aga kes see on?»

«See on minu poja, isake.»

Arkadi Pavlõtš vaikis uuesti ja liigutas vurrusid.

«Noh, millega ta su siis ära piinas?» küsis ta, vanameest läbi vurrude vaadates.

«Laostas täielikult, isake. Kaks poega, isake, andis ilma järjekorrata nekrutiks, aga nüüd võtab ka kolmanda. Eile, isake, viis õuest viimase lehmakese ja peksis mu perenaise läbi — vaat tema heldus!» (Ta osutas külavanemale.)

«Hm?» lausus Arkadi Pavlõtš.

«Leivaisa, ära lase lõplikult laostuda.»

Härra Penotškin sai tusaseks.

«Mis see ometi tähendab?» küsis ta opmanilt poolkuuldavalt ja rahulolematu ilmega.

«Purjus inimene, härra,» vastas opman, esmakordselt sõna

«härra» tarvitades, «logard. Juba viiendat aastat sipleb võlgades, härra.»

«Sofron Jakovlitš maksis mu rendivõla ära, isake,» jätkas vanamees, «juba viies aastake, kui maksis, aga niipea kui maksis, nii mässis mind kohe orjusse, isake, ja nüüd ma . . .»

«Aga millest see võlg sulle tekkis?» küsis härra Penotškin ähvardavalt. (Vanamees laskis pea norgu.) «Vahest armastad purjutada, vedeled mööda kõrtsisid.» (Vanamees oli suud avamas.) «Tean teid,» jätkas Arkadi Pavlõtš ägedalt, «teil pole muud muret kui juua ja ahjul magada, aga tubli talumees vastutagu teie eest.»

«Ja jõhkard on ta ka,» nähvas opman härraste jutu vahele.

«Noh, seda juba endastmõistetavalt. See on alati nõnda; ma olen seda sageli tähele pannud. Terve aasta liiderdab ja haugub vastu, aga nüüd püherdab jalgade ees.»

«Isake, Arkadi Pavlõtš,» algas vanamees meeleheitel, «halasta, kaitse . . . mis vastuhaukuja nüüd mina? Räägin nagu issanda ees, üle jõu käib. Sofron Jakovlitš ei salli mind, miks ta mind ei salli — issand ise teab! Laostab lõplikult, isake . . . viimast pojakest . . . ka seda . . .» (Vanamehe kollasel ja kortsunud näol läikis pisar.) «Halasta, aulik härra, kaitse . . .»

«Ja mitte ainult meid . . .» tahtis noor talumees alustada . . .

Arkadi Pavlõtš pahvatas äkki:

«Aga kes sinu käest küsib, ah? Kui sinult pole küsitud, siis ole vait . . . Mis see siis tähendab! Vait, ütlen ma sulle, vait . . . Ah mu jumal! Kuid see on ju lausa mäss. Ei, vennas, ma ei soovita sul minu juures mässata . . . minu juures . . .» (Arkadi Pavlõtš astus sammu edasi, kuid arvatavasti meenutas minu juuresolekut, pöördus siis ringi ja pani käed taskusse.) «. . . *Je vous demande bien pardon, mon cher,*»[1] ütles ta sunnitud naeratusega ja tuntavalt häält alandades. «*C'est le mauvais côté de la médaille* . . .[2] Noh, hea küll, hea küll,» jätkas ta talumeestele pilku heitmata, «küllap ma käsin . . . hea küll, minge.» (Mehed ei tõusnud.) «Noh, ma ju ütlesin teile . . . hea küll. Minge juba, küllap ma annan käsu, öeldakse teile.» Arkadi Pavlõtš pööras neile selja. «Igavesti need ebameeldivused,» kõneles ta läbi hammaste ja hakkas suurte sammudega koju minema. Sofron järgnes talle. Maiskonnaülem ajas silmad pungi, otsekui valmistuks kuhugi väga kaugele hüppama. Külavanem hirmutas lombist pardid välja. Palujad seisid veel pisut kohal, vaatasid teineteisele otsa ja lonkisid minema omateed, ilma et oleksid ringi vaadanud.

Paar tundi hiljem olin ma juba Rjabovos ja valmistusin mulle tuntud talumehe Anpadistiga jahile minema. Päris kuni minu ärasõiduni Penotškin oli pahandanud Sofroniga. Ma hakkasin Anpadistiga rääkima Šipilovka talupoegadest, härra Penotškinist ja küsisin, kas ta vahest ei tunne sealset opmani.

---

[1] Palun vabandage mind, mu armas *(prantsuse k.)*.

[2] See on medali pahupool *(prantsuse k.)*.

«Sofroni Jakovlitši või? No-noh!»

«Aga mis inimene ta on?»

«Koer, aga mitte inimene: säärast koera pole kohe Kurski linnani leida.»

«Kuis nii?»

«See Šipilovka kuulub sellele, kuidas ta nüüd oligi, Penkinile ikka vaid nimepoolest; pole ta ju tema oma: Sofron on peremees.»

«Kas tõesti?»

«Talitab nagu oma varandusega. Ümberkaudsed talupojad on talle kõik võlgu; orjavad teda nagu moonakad kohe: keda saadab killavoori, keda kuhu — on kõik täitsa ära kurnanud.»

«Maad neil on arvatavasti vähe?»

«Vähe? Üksnes Hlõnovi omadelt ta rendib kaheksakümmend tiinu ja meie omadelt sada kakskümmend; näe, ongi ümmarguselt oma poolteistsada tiinu. Kuid ega ta üksnes maaga hangelda: ta hangeldab veel hobustega ja kariloomadega ja tõkatiga ja võiga ja kanepiga ja millega kõik veel... Tark ta on, hirmus tark, ja rikaski, tõbras! Aga vaat mille poolest on paha mees, peksab teine. Kiskja, aga mitte inimene; nagu ma juba ütlesin, et koer, peni mis peni kohe.»

«Aga miks nad siis tema peale ei kaeba?»

«Või veel! Mis härral sellest! Võlga ei ole, mis siis temal? Jah, katsu sa,» lisas ta pärast vähest vaikimist, «minna kaebust tõstma. Ei, ta su... jah, mine katsu... Ei, küllap ta su siis juba...»

Mulle meenus Antip ning ma jutustasin Anpadistile, mis olin näinud.

«Noh,» lausus Anpadist, «nüüd ta alles hakkab teda kiusama. Kiusab surnuks mehe. Külavanem peksab Antipi nüüd vaeseomaks. Mõtle, nisuke õnnetu mehike! Ja mis eest ta kannatab... Läks temaga, opmaniga ikka, külakoosolekul tülli, teadagi, elu muutus väljakannatamatuks... Vaat, kus asi! Näe, hakkaski Antippi näksima. Nüüd paneb päriselt nahka. Ta on nisuke peni, koer, issand anna mulle, patusele, andeks, teab, keda rõhuda. Vanemad mehed, kes on rikkamad ja perekamad, jätab rahule, kiilas kurat, aga siin annab endale voli! Tema'p see ju Antipi pojadki ilma järjekorrata nekrutiks andis, nisuke jõhker võllaroog, peni, issand anna mulle, patusele, andeks.»

Me läksime küttima.

EELÕHTUL.

(Katkendeid.)

Jelena võttis Bersenevi sõbralikult vastu, kuid mitte aias, vaid juba võõrastetoas, ja alustas otsekohe, peaaegu kärsitult uuesti eilset kõnelust. Ta oli üksi: Nikolai Artemjevitš oli vaikselt kuskile kadunud, Anna Vassiljevna lamas ülal, märg side pea ümber. Zoja,

kohendanud korralikult oma seeliku ja pannud käed põlvedele kokku, istus tema juures; Uvar Ivanovitš puhkas ärklikorrusel laial mugaval diivanil, mida hüüti «iseuinutajaks». Bersenev tuletas jällegi meelde oma isa: ta pidas mälestust isast pühaks. Ütleme meiegi tema kohta mõne sõnakese.

Bersenevi isale kuulus kaheksakümmend kaks hinge, enne surma aga laskis ta nad vabaks; ta oli illuminaat[1], endine Göttingeni üliõpilane, käsikirjalise teose «Vaimu ilmutustest või algkujudest maailmas» autor — teose, milles kõige originaalsemal viisil olid segi aetud šellingianismi, svedenborgianismi[2] ja vabariikluse mõiste. Ta tõi oma poja, kui see alles poisike oli, otsekohe pärast abikaasa surma Moskvasse ja hakkas ise tegelema poja kasvatusega. Ta valmistus ette igaks õppetunniks, töötas haruldase kohusetruudusega ja ilma igasuguse eduta: ta oli unistaja, kirjatark, müstik, rääkis tokerdudes, kõlatu häälega, väljendus ähmaselt ja keerukalt, enamalt jaolt võrdluste abil, hoidus eemale isegi pojast, keda kirglikult armastas. Pole ime, et poeg õppetundide ajal teda kuulates ainult arusaamatult talle otsa vaatas ega jõudnud karvavõrdki edasi. Vanamees (ta oli ligi viiekümne aastane ja oli abiellunud väga hilja) taipas viimaks, et asi sel viisil ei edene, ja paigutas oma Andrjuša pansioni. Andrjuša hakkas õppima, kuid jäi ikkagi isa järelevalve alla; isa külastas teda alatasa, tüüdates pansionipidajat oma õpetuste ja juttudega; ka kasvatajatele oli kutsumata külaline koormaks: ta tõi neile alatasa mingisuguseid, nende jutu järgi imetarku raamatuid kasvatuse kohta. Isegi koolipoisid sattusid kohmetusse, nähes vanamehe tõmmut rõugearmilist nägu, tema kõhetut kogu, mis oli alati riietatud mingisugusesse teravahõlmalisse halli frakki. Koolipoisid ei aimanud siis, et see morn, pika nina ja kure kõnnakuga isand, kes iialgi ei naeratanud, tundis nende kõigi pärast peaaegu samasugust muret ja südamevalu kui oma poja pärast. Kord tahtis ta kõnelda nendega Washingtonist. «Noored kasvandikud!» algas ta, kuid tema kummalise hääle esimeste helide juures jooksid noored kasvandikud laiali. Auväärse Göttingeni üliõpilase elu polnud kuigi roosiline: teda rusus alatasa ajalookäik, masendasid mitmesugust laadi küsimused ja kaalutlused. Kui noor Bersenev ülikooli astus, käis isa temaga loenguil; kuid vanamehe tervis hakkas juba üles ütlema. 1848. aasta sündmused vapustasid teda põhjalikult[3] (kogu teos tuli ümber teha!) ning ta suri 1855. aasta talvel, ilma et oleks jõudnud ära oodata hetke, millal poeg oleks ülikooli lõpetanud, kuid õnnitles teda juba ette kui kandidaati ja andis talle oma õnnistuse teaduse teenimiseks. «Annan sulle edasi tungla,» ütles ta pojale kaks tundi enne surma,

---

[1] Illuminaadid («valgustatud») — salajase usuühingu liikmed.

[2] Sellingianism — saksa filosoofi F. W. Schellingi (1775—1854) idealistlik õpetus. Svedenborgianism — rootsi teoloogi ja filosoofi E. Swedenborgi (1688—1772) müstiline filosoofiline õpetus.

[3] Nende sündmuste all on mõeldud kodanlik-demokraatlikke revolutsioone, mis toimusid 1848. aastal reas Lääne-Euroopa riikides.

«mina hoidsin seda niikaua, kui suutsin, hoia sinagi seda tungalt viimse hetkeni käes.»

Bersenev kõneles Jelenaga kaua oma isast. Kohmetus, mida ta neiu juuresolekul oli tundnud, kadus ning ta ei sisistanud ka nii palju. Kõnelus kandus ülikoolile.

«Ütelge,» küsis temalt Jelena, «kas teie sõprade hulgas on olnud silmapaistvaid inimesi?»

Bersenevile meenusid Šubini sõnad.

«Ei, Jelena Nikolajevna, õigust öeldes polnud meie hulgas ühtegi silmapaistvat inimest. Kus nüüd seda! Kord, räägitakse, olid Moskva ülikoolil toredad ajad![1] Ainult mitte praegu. Nüüd on see kool — mitte ülikool. Mul oli oma sõprade seltsis raske olla,» lisas ta häält summutades.

«Raske? . . .» sosistas Jelena.

«Siiski,» lisas Bersenev juurde, «ma pean ühe reservatsiooni tegema. Tean üht üliõpilast — tõsi küll, ta pole minu kursuselt, — see on tõepoolest väljapaistev inimene.»

«Kuidas ta nimi on?» küsis Jelena elavalt.

«Insarov, Dmitri Nikanorovitš. Ta on bulgaarlane.»

«Mitte venelane?»

«Ei, mitte venelane.»

«Miks ta siis Moskvas elab?»

«Ta sõitis siia õppima. Ja teate, mis eesmärgil ta õpib? Tal on üksainus mõte — ta kodumaa vabastamine. Ning ta saatus on ebatavaline. Ta isa oli üsna jõukas kaupmees, pärit Tõrnovost. Tõrnovo on nüüd väike linnake, vanasti oli ta aga Bulgaaria pealinn, siis kui Bulgaaria oli alles sõltumatu kuningriik.[2] Ta kauples Sofias, tal oli ärisidemeid Venemaaga; ta õde, Insarovi lihane tädi, elab seniajani Kiievis, on abielus kohaliku gümnaasiumi ajaloo vanemõpetajaga. 1835. aastal, seega siis kaheksateist aastat tagasi, toimus hirmus kuritöö: Insarovi ema kadus äkki jäljetult — ta leiti nädala pärast tapetuna.»

Jelena võpatas. Bersenev peatus.

«Jätkake, jätkake,» ütles neiu.

«Liikusid kuuldused, et tema oli röövinud ja tapnud türgi agaa[3]; ta mees, Insarovi isa, jõudis tõe jälile, tahtis kätte maksta, kuid ainult haavas agaad kinžalliga . . . Ta lasti maha.»

«Lasti maha? Ilma kohtuta?»

«Jah. Insarov oli tollal seitsme aastane. Ta jäi naabrite hoole alla. Õde sai venna perekonna saatusest teada ja avaldas soovi võtta vennapoeg enda juurde. Poiss toimetati Odessasse ja sealt Kiievi. Kiievis elas ta tervelt kaksteist aastat. Seepärast räägibki ta nii hästi vene keelt.»

«Ta räägib vene keelt?»

---

[1] XIX sajandi 30-ndatel aastatel õppisid Moskva ülikoolis M. Lermontov, V. Belinski, A. Herzen ja paljud teised vene kultuuri silmapaistvad esindajad.

[2] Türklased vallutasid Bulgaaria XIV sajandil.

[3] A g a a — türgi kõrge aukandja tiitel.

«Nii nagu meie teiega. Kui ta sai kahekümne aastaseks (see oli 1848. aasta algul), tekkis tal soov kodumaale tagasi pöörduda. Ta viibis Sofias ja Tõrnovos, käis kogu Bulgaaria risti ja põigiti läbi, elas seal kaks aastat, õppis uuesti emakeele ära. Türgi valitsus jälitas teda ning ta viibis nende kahe aasta jooksul vististi suures ohus: ma nägin kord ta kaelal laia armi, arvatavasti haava jälg; kuid ta ei armasta sellest rääkida. Tema on ka omamoodi vaikija. Ma püüdsin temalt üht-teist järele pärida — ei mingit edu. Vastab üldsõnaliselt. Ta on hirmus kangekaelne. 50-ndal aastal tuli ta uuesti Venemaale, Moskvasse, kavatsusega oma haridust täiendada, venelastega lähemat sõprust sobitada ... hiljem aga, ülikooli lõpetamise järel ...»

«Mis siis?» katkestas teda Jelena.

«Mis jumal annab. Raske on ette ära arvata.»

Jelena vaatas kaua ainiti Bersenevile.

«Teie jutustus äratas minus sügavat huvi,» lausus ta. «Kuidas ta välja näeb, see teie, kuidas te ütlesite ... Insarov?»

«Kuidas teile ütelda ... minu arvates üsna kena. Kuid te saate teda ise näha.»

«Kuidas nii?»

«Ma toon ta siia, teie juurde. Ta kolib ülehomme meie külakesse ja hakkab elama minuga ühes korteris.»

«Kas tõesti? Aga kas ta tahab meile tulla?»

«Muidugi! Ta rõõmustab selle üle väga.»

«Ta ei ole uhke?»

«Tema? Mitte sugugi. Siiski, võib ütelda, et ta on uhke, kuid mitte selles mõttes, kuidas teie seda arvate. Näiteks raha laenuks ei võta ta kellegi käest vastu.»

«On ta vaene?»

«Jah, rikas ta ei ole. Bulgaarias olles korjas ta kokku mõningad isa varandusest säilinud riismed, ka abistab teda tädi; kuid kõike seda on vähe ...»

«Tal on arvatavasti tugev iseloom,» tähendas Jelena.

«Jah. See on raudne inimene. Ent samaaegselt — küll te ise näete — on temas midagi lapselikku, siirast kogu ta keskendatuse ja isegi kinnisuse juures. Tõsi küll, tema siirus — see pole meie vilets avameelsus, inimeste avameelsus, kellel pole mitte kui midagi varjata ... Kuid oodake, ma toon ta teie juurde.»

«Kas ta pole häbelik?» küsis jälle Jelena.

«Ei — häbelik ta ei ole. Üksnes isekad inimesed on häbelikud.»

«Kas teie olete siis isekas?»

Bersenev sattus segadusse ja lahutas käsi.

«Te äratate mu uudishimu,» jätkas Jelena. «Noh, aga ütelge, kas ta maksis kätte sellele türgi agaale?»

Bersenev naeratas.

«Makstakse kätte ainult romaanides, Jelena Nikolajevna; too agaa võis kaheteistkümne aasta vältel ka ära surra.»

«Aga härra Insarov ei ole teile sellest midagi rääkinud?»

«Ei ole.»
«Miks ta Sofias käis?»
«Seal oli elanud ta isa.»
Jelena jäi mõttesse.
«Vabastada oma kodumaa!» lausus ta. «Hirm on neid sõnu isegi välja ütelda — niivõrd õilsad on nad...»
— — —

XIV

Järgmisel päeval kella kahe paiku seisis Jelena aias väikese kuudi ees, milles kasvatati tema kaht koerakutsikat. (Aednik leidis nad mahajäetuna plangu äärest ja tõi preilile, kelle kohta pesunaised talle olid rääkinud, et see haletseb igasuguseid loomi ja elukaid. Ta ei eksinud oma arvestuses: preili andis talle veerandrublase.) Jelena heitis pilgu kuuti, veendus, et kutsikad on elus ja terved ning et neile on alla pandud värskeid õlgi, pöördus ümber ja pidi peaaegu kiljatama: otse tema poole sammus piki alleed Insarov, üksipäini.
«Tervist,» ütles Insarov neiule lähenedes ja mütsi kergitades. Jelena märkas, et Insarov oli tõepoolest viimase kolme päeva jooksul kõvasti päevitunud. «Ma tahtsin siia tulla koos Andrei Petrovitšiga, kuid teda pidas mingi asi kinni, nii ma siis asusin ilma temata teele. Majas polnud teil kedagi: kõik magavad või jalutavad, seepärast tulingi siia.»
«Teie just kui püüate end vabandada,» vastas Jelena. «Seda pole sugugi vaja. Me kõik oleme rõõmsad teid nähes... Istume siia pingile, varju.»
Ta istus. Insarov võttis istet neiu kõrvale.
«Teie ei olnud kuuldavasti viimasel ajal kodus?» tähendas neiu.
«Jah,» vastas Insarov, «ma olin ära... Andrei Petrovitš rääkis teile?»
Insarov vaatas neiule otsa, naeratas ja hakkas mütsiga mängima. Naeratades pilgutas ta kiiresti silmi ja ajas huuled prunti, mis andis ta näole väga heasüdamliku ilme.
«Andrei Petrovitš rääkis teile vist ka sellest, et ma läksin ära mingisuguste... näotute meestega,» lausus ta endist viisi naeratades.
Jelena kohmetus kergelt, kuid tundis otsekohe, et Insarovile on tarvis alati rääkida tõtt.
«Jah,» ütles ta otsustavalt.
«Mida te siis minust mõtlesite?» küsis Insarov järsku.
Jelena vaatas talle näkku.
«Ma mõtlesin...» ütles ta, «ma mõtlesin, et teie teate alati, mida te teete, ja et teie ei või iialgi teha midagi halba.»
«Noh, tänan teid selle eest. Teate, Jelena Nikolajevna,» alustas Insarov kuidagi usaldavalt end neiule lähemale nihutades, «meid on siin väike pere; meie hulgas on ka väheharitud inimesi, kuid

kõik on täielikult andunud ühisele üritusele. Kahjuks ei saa ju ilma tülideta läbi, mind aga tunnevad ja usaldavad kõik; seepärast mind kutsutigi üht tüliküsimust lahendama. Nii ma läksingi.»

«Kas kaugele siit?»

«Sõitsin kuuekümne versta kaugusele —Troitski alevikku. Seal kloostri juures elab ka meie inimesi. Vähemalt ei käinud ma seal ilmaaegu. Ajasin asja joonde.»

«Kas oli raske?»

«Raske. Üks puikles kogu aeg vastu. Ei tahtnud raha tagasi anda.»

«Kuidas? Tüli põhjuseks oli raha?»

«Jah; ning see rahasumma polnud kuigi suur. Aga mis teie arvasite?»

«Ja teie sõitsite niisuguse tühise asja pärast kuuekümne versta kaugusele? Raiskasite kolm päeva?»

«See pole tühine asi, Jelena Nikolajevna, kui sellesse on segatud oma kaasmaalasi. Siin oleks patt ära ütelda. Teie, nagu ma näen, ei keeldu abistamast isegi koerakutsikaid, ja ma kiidan teid sellepärast. Sest pole midagi, et ma oma aja ära raiskasin, küllap hiljem tasa teen. Meie aeg ei kuulu meile.»

«Kellele siis?»

«Kõigile neile, kes meie abi vajavad. Ma rääkisin teile sellest kõigest nii, ilma pikemata, sellepärast, et ma teie arvamust hindan. Kujutlen, kuidas Andrei Petrovitš teid imestama pani!»

«Teie hindate minu arvamust,» lausus Jelena tasase häälega, «mispärast?»

Insarov naeratas jälle.

«Sellepärast, et te olete hea preili, mitte aristokraat... see ongi kõik...»

Mõnda aega valitses vaikus.

«Dmitri Nikanorovitš,» ütles Jelena, «kas te teate, et te olete esmakordselt minuga nii avameelne?»

«Kuidas nii? Mulle näib, et ma olen alati rääkinud teile kõike seda, mida olen mõelnud.»

«Ei, see on esmakordne juhus, ja ma olen selle üle väga rõõmus, — ning ma tahan olla teiega samuti avameelne. Kas võib?»

Insarov hakkas naerma ja ütles:

«Võib küll.»

«Hoiatan teid, et ma olen väga uudishimulik.»

«Pole viga, rääkige.»

«Andrei Petrovitš on mulle palju jutustanud teie elust, teie noorusest. Mulle on teada üks seik, üks hirmus seik... Ma tean, et te käisite hiljem oma kodumaal... Ärge vastake mulle, jumala pärast, kui mu küsimus tundub teile ebataktilisena, — kuid mind piinab üks mõte... ütelge, kas te kohtasite seda inimest...»

Jelenal jäi hing kinni. Ta tundis oma julguse üle häbi ja hirmu. Insarov vaatas ainiti talle näkku, vidutades kergelt silmi ja puudutas sõrmedega oma lõuga.

«Jelena Nikolajevna,» ütles ta viimaks, ning ta hääl kõlas palju tasemini harilikust, mis peaaegu heidutas Jelenat, «ma mõistan, missugust inimest te praegu mainisite. Ei, ma pole teda kohanud — ja jumal olgu tänatud! Ma ei otsinud teda. Ei otsinud, ja mitte sellepärast, nagu ei arvaks ma endal olevat õigust teda tappa — ma oleksin ta külma rahuga surmanud —, vaid sellepärast, et siis ei tohi isiklikule kättemaksule mõelda, kui tegu on üldrahvaliku, ühise kättemaksuga ... või ei, see sõna ei kõlba, — kui tegu on rahva vabastamisega. Üks oleks seganud teist. Omal ajal ei jää tulemata seegi ... Ei jää tulemata seegi,» kordas ta ja noogutas pead.

Jelena vaatas silmanurgast ta poole.

«Te armastate väga oma kodumaad?» ütles ta aralt.

«See on veel teadmata,» vastas Insarov. «Alles siis, kui keegi meist ta eest oma elu annab, võib öelda, et ta on kodumaad armastanud.»

«Tähendab, kui teilt oleks võetud võimalus Bulgaariasse tagasi pääseda,» jätkas Jelena, «oleks teil Venemaal väga raske elada?»

Insarov lõi silmad maha.

«Ma arvan, et ma ei suudaks seda taluda,» vastas ta.

«Ütelge,» alustas Jelena uuesti, «kas on raske bulgaaria keelt ära õppida?»

«Mitte sugugi. On häbi, kui venelane ei valda bulgaaria keelt. Venelane peab tundma kõiki slaavi dialekte. Tahate, ma toon teile bulgaariakeelseid raamatuid? Te näete, kui kerge see on. Millised laulud meil on! Mitte halvemad kui serblastel. Oodake, ma tõlgin teile ühe neist. Selles räägitakse ... Kas te tunnete veidigi meie ajalugu?»

«Ei, ma ei tea midagi,» vastas Jelena.

«Oodake, ma toon teile raamatu. Selle kaudu tutvute te vähemalt peamiste faktidega. Niisiis, kuulake laulu. Muide, ma toon teile parem üleskirjutatud tõlke. Olen veendunud, et te hakkate meid armastama: te armastate kõiki rõhutuid ... Kui te teaksite, missugune õnnistusrikas maa meil on! Kuid teda sõtkutakse, teda piinatakse,» lisas ta tahtmatu käeliigutusega ning ta nägu tumenes, «meilt on ära võetud kõik: meie kirikud, meie õigused, meie maad; roojased türklased ajavad meid taga nagu loomi, meid tapetakse.»

«Dmitri Nikanorovitš!» hüüdis Jelena.

Insarov peatus.

«Vabandage mind. Ma ei saa sellest külmavereliselt rääkida. Kuid te küsisite minult äsja, kas ma armastan oma kodumaad. Mida muud võikski maa peal armastada? Mis on ainuüksi muutmatu peale jumala, mis on kõrgemal kõigist kahtlustest, millesse peab uskuma? Ja kui see kodumaa vajab sind ... Pange tähele: kõige viletsam maamees, kõige viimane kerjus Bulgaarias ja mina — me soovime ühte ja sedasama. Meil kõigil on ainus eesmärk. Saate aru, missuguse kindluse ja eneseusalduse see annab.»

Insarov jäi hetkeks vait ja hakkas seejärel jällegi rääkima Bul-

gaariast. Jelena kuulas teda ahne, sügava ja nukra tähelepanuga. Kui Insarov lõpetas, küsis neiu temalt veel kord:

«Siis, tähendab, teie ei jääks mingil tingimusel Venemaale?»

Ja kui Insarov ära läks, vaatas Jelena talle kaua aega järele. Selle päevaga oli Insarov muutunud neiu silmis hoopis teiseks inimeseks. Ärasaatmisel näis noormees palju teistsugusem kui kaks tundi tagasi, mil Jelena temaga kohtus.

Sellest päevast peale hakkas Insarov seal käima ikka tihedamini ja tihedamini, Bersenev aga üha harvemini. Mõlema sõbra vahekorda tekkis midagi võõrastavat, mida nad mõlemad selgesti tundsid, kuid nimetada ei võinud ja selgitada ei julgenud. Nii möödus kuu aega.

XVI

Varsti pärast tutvumist Insaroviga hakkas Jelena (viiendat või kuuendat korda) päevikut pidama. Siin on mõned katkendid sellest päevikust:

... juunil. Andrei Petrovitš toob mulle raamatuid, kuid ma ei saa neid lugeda. Häbi on talle seda üles tunnistada; anda raamatuid tagasi, valetada, et olen neid lugenud — ei taha. Mulle tundub, et see teda kurvastaks. Ta paneb minu juures kõike tähele. Näib, et ta on minusse väga kiindunud. Andrei Petrovitš on väga hea inimene.

... Mida ma tahan? Miks on mu süda nii raske, nii rauge? Miks jälgin ma kadedusega möödalendavaid linde? Tahaksin nagu lennata ühes nendega, lennata — ei tea kuhu, ainult kaugele, kaugele siit. Aga kas see soov pole patt? Mul on siin ema, isa, perekond. Kas ma neid siis ei armasta? Jah, ma ei armasta neid nii, nagu ma tahaksin armastada. Mul on hirm seda tunnistada, kuid see on tõsi. Ma olen võib-olla suur patune; võib-olla seepärast olengi nii kurb ja mul pole rahu. Mingi käsi lasub mu peal ja rõhub mind. Nagu viibiksin ma vanglas ja iga hetk võivad müürid mu peale langeda. Miks ei tunne teised seda? Keda ma siis hakkan armastama, kui ma omaste vastu külm olen? Näib, et isal on õigus — ta heidab mulle ette, et ma armastavat ainult koeri ja kasse. Peaksin selle üle mõtlema. Ma palvetan vähe, tarvis on palvetada ... Mulle tundub, et ma oskaksin armastada!

... Ma olen ikka veel arg härra Insarovi seltsis. Ei tea miks; ma pole ju nii nooruke, ning tema on nii lihtne ja heasüdamlik. Tal on vahel väga tõsine nägu. Tal pole kindlasti mahti meie peale mõtelda. Ma tunnen seda ja mul on just kui häbi tema aega raisata. Hoopis teine asi on Andrei Petrovitšiga. Temaga olen ma valmis lobisema kas või päevad läbi. Kuid temagi räägib mulle aina Insarovist. Ja milliseid õudseid üksikasju! Ma nägin teda täna öösel unes. Tal oli kinžall käes ja ta just kui oleks mulle öelnud: «Ma tapan sinu ja tapan enda.» Milline rumalus!

... Oo, kui keegi mulle ütleks: sa peaksid s e d a tegema! Olla hea — sellest on vähe; head teha ... jah; see on elus kõige tähtsam.

Ent k u i d a s head teha! Oo, kui ma suudaksin enesest jagu saada! Ma ei mõista, miks mõtlen ma nii tihti härra Insarovile. Kui ta siia tuleb, istub ja kuulab tähelepanelikult, aga ise ei püüa ega soovi välja paista, ma vaatlen teda ja mul on hea olla — kuid ainult hea; kui ta aga ära läheb, tuletan ma kogu aeg ta sõnu meelde, pahandan enda peale ja isegi erutun... ei tea isegi, mispärast. (Ta räägib halvasti prantsuse keelt, kuid ei häbene — see meeldib mulle.) Muide, ma mõtlen alati palju uutele nägudele. Rääkides temaga tuli mulle järsku meelde meie puhvetiteenija Vassili, kes tõi põlevast tarest välja jalutu vanamehe ja pidi ise peaaegu hukkuma. Isa nimetas teda tubliks poisiks, ema andis talle viis rubla, mina aga tahtsin ta ees maani kummardada. Tal oli lihtlabane, isegi rumal nägu ja hiljem sai temast joodik.

...Ma andsin täna ühele kerjuseidele krossi ja ta küsis minult: «Miks sa nii kurb oled?» Aga mul polnud aimugi, et ma kurb välja näen. Ma arvan, et see tuleb sellest, et ma olen üksi, aina üksi, kogu oma headusega, kogu oma kurjusega. Pole kellelegi kätt sirutada. Seda, kes mu juurde tuleb, ma ei vaja, aga keda igatsen... see astub mööda.

...Ma ei tea, mis minuga täna on, — mu pea läheb segamini, olen valmis põlvili langema ja halastust paluma, anuma. Ei tea, kes ja kuidas, ent mulle tundub, nagu tapaks mind keegi, ning ma karjun ja raevutsen endamisi; ma nutan ega suuda vaikida... Mu jumal! Mu jumal! Vaigista minus need tundepuhangud! Ainult sina suudad seda teha — kõik muu on jõuetu: ei minu tähtsusetud armuannid ega toimingud, miski, miski, miski ei saa mind aidata. Läheksin kuskile teenijaks, tõepoolest — mul oleks kergem.

Milleks mulle noorus, milleks ma elan, milleks on mul hing, milleks see kõik?

...Insarov... härra Insarov — ma ei tea tõesti, kuidas kirjutada — huvitab mind endiselt. Tahaksin teada, mis peitub ta hinges. Näib, nagu oleks ta nii aval, nii mõistetav, aga mina ei näe midagi. Vahel vaatab ta mind mingisuguse uuriva pilguga — või on see ainult minu ettekujutuse vili? *Paul* narrib mind aina — olen *Paul*'ile pahane. Mida ta tahab? Ta on minusse armunud... kuid mulle pole tema armastust vaja. Ta on ka Zojasse armunud. Olen ta vastu ebaõiglane — ta ütles mulle eile, et ma ei oska pooleldi ebaõiglane olla... See on õige. See on väga halb.

Ah, ma tunnen, et inimesele on vajalik õnnetus, vaesus või haigus. Muidu võid upsakaks muutuda.

...Miks jutustas Andrei Petrovitš mulle täna neist kahest bulgaarlasest! Ta jutustas just kui meelega mulle neist. Mis puutub minusse härra Insarov? Olen Andrei Petrovitšile pahane.

...Võtan sule — kuid ei tea, kuidas alustada. Kui ootamatult ta täna minuga aias rääkima hakkas! Kui sõbralik ja usaldav ta oli! Kui kiiresti see kõik juhtus! Nagu oleksime meie päris vanad sõbrad ja alles nüüd õppisime teineteist tundma. Kuidas võisin ma teda seniajani mitte mõista! Kui lähedane ta mulle nüüd on! Ja

imelik on see, et ma muutusin nüüd palju rahulikumaks. Naljakas asi: eile olin ma pahane Andrei Petrovitšile, temale — ma nimetasin teda isegi härra Insaroviks, aga täna... Viimaks ometi üks õiglane inimene; teda võib usaldada. Tema ei valeta: see on esimene inimene, keda ma kohtan, kes ei valeta; kõik teised valetavad, kõik on petlik. Andrei Petrovitš, armas, hea inimene, miks ma siis teile ülekohut teen?... Ei! Andrei Petrovitš on võib-olla temast haritum, võib-olla isegi targem... Kuid ma ei tea, ta tundub tema kõrval nii väike. Kui tema räägib oma kodumaast, siis ta kasvab, kasvab, ta nägu muutub ilusamaks, hääl omandab terase kõla ja siis tundub, et maailmas ei leidu inimest, kelle ees ta silmad maha lööks. Ja ta ei räägi üksnes — ta tegutseb, nüüd ja edaspidigi. Ma küsitlen teda... Kuidas ta äkki minu poole pöördus ja mulle naeratas! ...Ainult vennad naeratavad nõnda. Ah, ma olen nii rahul! Kui ta esimest korda meile tuli, ei võinud ma kuidagi arvata, et me nii ruttu lähedaseks saame. Nüüd meeldib aga mulle isegi, et ma esimesel korral ükskõikseks jäin... Ükskõikseks! Kas ma siis nüüd ükskõikne ei ole?

...Ma pole ammugi tundnud niisugust hingerahu. Minu hinges on nii rahulik, nii rahulik. Ja ei ole millestki kirjutada. Ma näen teda sageli — see on ka kõik. Millest veel kirjutada?

...*Paul* lukustas enese tuppa; Andrei Petrovitš hakkas harvemini meil käima... vaeseke! Mulle näib, et tema... Muide, see pole võimalik. Mulle meeldib Andrei Petrovitšiga juttu ajada: mitte kunagi ühegi sõnaga enda kohta, alati millestki asjalikust, kasulikust. Mitte nii nagu Šubin. Šubin on tore nagu liblikas ja imetleb oma toredust; liblikad aga seda ei tee. Muide, nii Šubin kui ka Andrei Petrovitš... ma tean, mida ma tahan ütelda.

...Talle meeldib meil käia, seda ma näen. Kuid miks? Mida ta minus leiab? Tõsi küll, meie maitsed on sarnased: nii tema kui ka mina, meie mõlemad ei armasta luuletusi; mõlemal ei ole mingit taipu maalikunstist. Ent kuivõrd on tema minust parem! Ta on rahulik — mina aga alalises ärevuses; tal on oma siht, eesmärk — aga mina, kuhu ma lähen? Kus on minu pesa! Ta on rahulik, kuid kõik ta mõtted on kaugel. Tuleb aeg, ja ta lahkub meist alatiseks, sõidab ära oma maale, sinna, mere taha. Sõitku pealegi: Õnn kaasa! Kuid mina olen ikkagi rõõmus, et õppisin teda tundma, kuni ta siin oli.

Miks ei ole ta venelane? Ei, ta ei võinud olla venelane.

Emagi armastab teda; räägib, et ta on tagasihoidlik noormees. Hea ema! Ta ei mõista teda. *Paul* vaikib — ta taipas, et mulle on tema vihjed vastumeelt, kuid on armukade tema peale. Tige poiss! Ja mis õigusega? Kas ma olen siis kunagi...

See kõik on tühine! Mispärast kõik see mulle pähe tuleb?

...Ent on ju siiski imelik, et ma pole seniajani, kahekümne eluaastani, veel kedagi armastanud? Mulle näib, et D-l (hakkan teda hüüdma D-ks, mulle meeldib see nimi — Dmitri) valitseb hinges sellepärast niisugune selgus, et ta on kogu olemusega kiindunud

oma üritusse, oma unistusse. Ja miks peaks ta rahutust tundma? Kes on kiindunud tervenisti... tervenisti... tervenisti — seda ei häiri enam miski, see ei vastuta enam millegi eest... Mitte mina ei taha: s e e tahab. Muide, nii temale kui ka minule, meile meeldivad samad lilled. Ma murdsin täna roosi. Üks õiehelves kukkus maha, ta tõstis selle üles... Ma andsin talle terve roosi.

... D. käib tihti meil. Eile veetis ta siin terve õhtu. Ta tahab õpetada mulle bulgaaria keelt. Mul on temaga nii hea olla nagu kodus... Veel parem kui kodus.

... Päevad mööduvad lennul... Mul on hea olla, kuid millegipärast kõhe, tahaks jumalat tänada ja ka pisarad ei ole kaugel. Oo soojad, helged päevad!

... Mul on endiselt kerge — ainult õige harva olen pisut kurb. Olen õnnelik... Kas olen ma siis õnnelik?

... Eilne lõbusõit jääb mulle kauaks meelde. Millised kummalised, uued, õudsed muljed! Kui ta haaras äkki sellest hiiglasest kinni ja heitis ta vette nagu palli, ma ei ehmunud... kuid tema ehmatas mind. Ja siis — missugune kurjakuulutav, peaaegu julm nägu! Kuidas ta ütles: küllap ujub välja! See vapustas mind. Tähendab, ma ei mõistnud teda. Ja siis, kui kõik naersid, kui minagi naersin, kui valus mul tema pärast oli! Tal oli piinlik, ma tundsin seda, ta häbenes mind. Ta ütles seda mulle hiljem tõllas, pimedas, kui ma püüdsin teda lähemalt silmitseda ja kartsin teda. Jah, temaga naljatada ei tohi ning teiste kaitseks oskab ta välja astuda. Kuid milleks see tigedus, need värisevad huuled, see mürk silmis? Aga võib-olla teisiti ei saa? Ei saa olla mees, võitleja ning jääda rahulikuks ja leebeks? Elu on toores asi, ütles ta mulle hiljuti. Ma kordasin seda ütlust Andrei Petrovitšile — tema ei nõustunud D-ga. Kummal neist on õigus? Ent kuidas algas see päev! Kui mõnus oli mul kõndida tema kõrval, isegi vaikides... Kuid ma olen rõõmus selle üle, mis juhtus. Paistab, et nii pidi olema.

... Jällegi rahutus... Ma pole täiesti terve.

... Ma pole kõigi nende päevade jooksul sellesse märkmikku midagi kirjutanud, kuna polnud tahtmist kirjutada. Ma tundsin, et ükskõik mida ma ka kirjutaksin, kõik ei oleks see, mis on mu hinges... Aga mis on mu hinges? Mul oli temaga pikem jutuajamine, mis selgitas mulle nii mõndagi. Ta jutustas mulle oma plaanidest (muide, ma tean nüüd, miks tal on haavaarm kaelal... Jumal küll! Kui ma mõtlen, et ta oli juba surma mõistetud, et ta vaevalt pääses, et teda haavati...). Ta aimab, et sõda on tulemas, ja rõõmustab selle üle. Kuid kõige selle juures pole ma kunagi varem D-t nii nukrana näinud. Mis võib teda... teda!... kurvastada? Isa jõudis linnast tagasi, leidis meid kahekesi eest ja vaatas kuidagi imelikult meile otsa. Andrei Petrovitš ilmus; ma märkasin, et ta on väga kõhnaks ja kahvatuks jäänud. Ta heitis mulle ette, et mina kohtlevat Šubinit liiga külmalt ja hoolimatult. Mina aga olen *Paul'i* täiesti unustanud. Kui näen teda, püüan oma süüd heaks teha. Mind ei huvita nüüd tema... ega keegi teine maailmas. Andrei Petrovitš

rääkis minuga mingi haletsustundega. Mis see kõik tähendab? Miks on mu ümber ja minus endas nii pime? Mulle näib, nagu toimuks mu ümber ja minus endas midagi salapärast — tuleks leida sõna...

...Ma ei maganud terve öö — pea valutab. Milleks kirjutada? Ta läks täna nii ruttu ära, mina aga oleksin tahtnud temaga rääkida... Näib, nagu hoiduks ta minu eest kõrvale. Jah, ta hoidub minu eest kõrvale!

...Sõna on leitud, mind tulvas valgus! Jumal! Halasta mu peale... Olen armunud!

XVIII

Jelena astus, pea norus, pilk liikumatult ette suunatud. Ta ei kartnud midagi ega saanud ka millestki aru; ta tahtis veel kord Insarovit näha. Ta läks ega märganud, et päike oli ammugi kadunud raskete mustade pilvede taha, et tuul kohises puhanguliselt puude lehestikus ja hõljutas ta kleiti, et tolm tõusis järsku õhku ning kihutas sambana piki teed... Hakkas rabistama jämedat vihma, ta ei pannud sedagi tähele; kuid sadu muutus üha tihedamaks ja tugevamaks, välk sähvatas, kostis kõuemürin. Jelena seisatas ja vaatas ringi... Tema õnneks seisis selle koha lähedal, kus teda äike oli tabanud, mingi vana mahajäetud kabel lagunenud kaevu kohal. Jelena jooksis kabelini ja astus selle madala ulu alla. Vihma hakkas valama nagu oavarrest; taevas läks üleni pilve. Jelena vaatas tumma meeleheitega kiiresti langevate veepiiskade tihedat võrku. Oli kadunud viimanegi lootus Insarovit kohata. Elatanud kerjuseit astus kabelisse, raputas ennast, ütles kummardades: «Vihma eest, kullake,» ning istus ähkides ja ohkides kaevu lähedale astangule. Jelena pani käe tasku, eideke märkas seda liigutust ning ta kortsuline ja kollane nägu, mis oli kunagi ilus olnud, elavnes. «Aitäh sulle, kallis, hea inimene,» algas ta. Jelena ei leidnud taskus rahakotti, eideke aga sirutas juba käe välja...

«Raha mul ei ole, vanaemake,» ütles Jelena, «võta see, läheb ehk millekski vaja.»

Ta ulatas eidele oma taskuräti.

«O-oh, sa mu iludus,» lausus kerjuseit: «no milleks mulle sinu rätt? Vahest ehk kinkida tütretütrele, kui see mehele hakkab minema. Issand õnnistagu sind su headuse eest!»

Kostis kõuekärgatus.

«Issand, Jeesus Kristus,» pomises eideke ja lõi kolm korda risti ette. «Olen sind just kui varem ka näinud,» lisas ta mõne aja pärast juurde. «Sinult ma vist saingi kristliku armuanni?»

Jelena silmitses eite terasemalt ja tundis ta ära.

«Jah, vanaemake,» vastas ta. «Sa küsisid veel minult, miks ma nii kurb olen.»

«Nii, kullake, nii. Sellepärast tundsingi su ära. Sa oled praegugi just kui nukker. Su rättki on märg, küllap vist silmaveest. Oh teid, neiukesi küll, teil kõigil on ühesugune kurvastus — suur mure!»

«Missugune kurvastus, vanaemake?»

«Missugune? Ah, armas preili, ära sa katsu mind, vanainimest, petta. Tean, mille üle sa kurvastad: sinu mure pole vaeselapse mure. Ma olen ju ka noor olnud, kallike, minagi olen sellesama pärast südant valutanud. Jaa. Ma ütlen sulle sinu headuse pärast kas tead mida: oled kokku juhtunud hea inimesega, mitte tuulepeaga, hoia siis ühe poole; hoia surmast kõvemini tema poole. Kui tuleb, siis tuleb, aga kui ei tule, siis on see vististi jumala tahtmine. Jaa. Miks sa mind nõnda pärani silmi vahid? Olen kah ennustaja. Tahad, viin su rätikuga kogu su mure minema? Viin ära, ja ongi kõik. Näe, sadu jäi harvemaks; sina oota veel, aga mina lähen. Pole tal esimene kord mind niisutada. Pea siis, kullake, meeles: kurvastus oli, kurvastus kadus — ja tast pole jälgegi järel. Issand, halasta!»

Eideke tõusis, väljus kabelist ja läks vantsides oma teed. Jelena vaatas hämmastunult talle järele. «Mis see tähendab?» sosistas ta tahtmatult.

Vihm muutus üha hõredamaks ja hõredamaks, hetkeks lõi isegi päike särama. Jelena kavatses juba oma pelgupaigast lahkuda... Järsku nägi ta kümne sammu kaugusel kabelist Insarovit. Mantlisse mähitult sammus ta sedasama teed kaudu, mida mööda oli tulnud Jelena; arvatavasti ruttas ta koju.

Neiu toetus käega poolpehkinud trepikäsipuule, tahtis teda hõigata, kuid hääl ei kuulnud sõna... Insarov läks juba pead tõstmata mööda...

«Dmitri Nikanorovitš!» lausus Jelena viimaks. Insarov jäi äkki seisma, vaatas tagasi... Ta ei tundnud esimesel silmapilgul neiut ära, kuid astus otsekohe ta juurde.

«Teie! Teie siin!» hüüatas ta.

Jelena taganes vaikides kabelisse. Insarov järgnes talle.

«Teie siin?» kordas ta.

Jelena vaikis endiselt, vaatles teda ainult mingi pika maheda pilguga. Insarov lõi silmad maha.

«Te tulite meilt?» küsis neiu temalt.

«Ei... mitte teilt.»

«Ei?» kordas Jelena ja püüdis naeratada. «Siis niiviisi te täidate oma lubadusi? Ma ootasin teid hommikust peale.»

«Eile, tuletage meelde, Jelena Nikolajevna, ei andnud ma mingit lubadust.»

Jelena naeratas jällegi vaevalt märgatavalt ja libistas käega üle näo. Nii käsi kui ka nägu olid väga kahvatud.

«Tähendab, te tahtsite hüvasti jätmata ära sõita?»

«Jah,» lausus Insarov karmilt ja kõlatult.

«Kuidas? Pärast meie tutvust, pärast neid kõnelusi, pärast kõike... Tähendab, kui ma poleks juhuslikult teid siin kohanud (Jelena hääl omandas heliseva tooni ja ta vaikis hetkeks)... siis te oleksitegi ära sõitnud ega oleks viimast korda mu kättki surunud — ja teil poleks kahju olnud?»

Insarov pööras näo ära.

«Jelena Nikolajevna, palun ärge rääkige nõnda. Ilma selletagi pole mul kuigi lõbus. Uskuge, mu otsus nõudis minult suuri jõupingutusi. Kui te teaksite . . .»

«Ma ei taha teada,» katkestas teda Jelena ehmunult, «miks te ära sõidate . . . Näib, et nii peab olema. Näib, et me peame lahku minema. Teie poleks tahtnud ju põhjuseta oma sõpru kurvastada. Aga kas siis sõbrad lahkuvad niiviisi? Me oleme ju teiega sõbrad, eks ole nii?»

«Ei,» ütles Insarov.

«Kuidas? . . .» lausus Jelena. Ta põskedele ilmus kerge puna.

«Just sellepärast ma sõidangi ära, et meie pole sõbrad. Ärge sundige mind ütlema seda, mida ma ei taha öelda, mida ma ei ütle.»

«Te olite varem minuga avameelne,» ütles Jelena kerge etteheitega. «Mäletate?»

«Siis ma võisin avameelne olla — siis ei olnud mul midagi varjata; aga nüüd . . .»

«Aga nüüd?» küsis Jelena.

«Aga nüüd . . . Nüüd pean ma minema. Hüvasti.» Kui Insarov oleks sel silmapilgul Jelenale pilgu heitnud, ta oleks märganud, et neiu nägu läks üha helgemaks, mida rohkem ta oma nägu süngemaks ja tumedamaks muutus; kuid ta vaatas kangekaelselt maha.

«Noh, hüvasti, Dmitri Nikanorovitš,» ütles Jelena. «Kuid kuna me oleme juba kokku saanud, siis andke mulle vähemalt oma käsi.»

Insarov tahtis juba kätt sirutada.

«Ei, ka seda ma ei või,» lausus ta ja pööras jällegi näo kõrvale.

«Ei või?»

«Ei või. Hüvasti.»

Ja Insarov hakkas kabelist välja minema.

«Oodake veel natuke,» ütles Jelena. «Teie just kui kardaksite mind. Aga mina olen teist julgem,» lisas ta äkilise kerge värinaga kogu kehas. «Ma võin teile öelda . . . tahate? . . . miks te mind siin kohtasite? Kas teate, kuhu ma läksin?»

Insarov vaatas imestusega Jelenale näkku.

«Ma läksin teie juurde.»

«Minu juurde?»

Jelena kattis näo kätega.

«Teie tahtsite sundida mind ütlema, et ma armastan teid,» sisistas ta, «näete . . . ma ütlesingi.»

«Jelena!» hüüatas Insarov.

Jelena võttis käed näo eest ära, vaatas Insarovile näkku ja langes ta rinnale.

Insarov kaisutas teda kõvasti — ja vaikis. Tal polnud vaja neiule öelda, et ta teda armastab. Ainuüksi ta hüüatusest, sellest kogu inimese silmapilksest muundumisest, sellest, kuidas tõusis ja vajus see rind, mille vastu Jelena nii usaldavalt oli liibunud, sellest, kuidas puudutasid noormehe sõrmeotsad ta juukseid, võis Jelena taibata, et teda armastatakse. Insarov vaikis — ja Jelena

ei vajanud sõnu. «Ta on siin, armastab mind... mida siis veel?» Õnnis rahu, saavutatud eesmärgi, rahuliku sadama häirimatu rahu, see taevalik rahu, mis isegi surmale annab mõtte ja ilu, täitis kogu ta olemuse jumaliku voogusega. Ta ei soovinud midagi, sest tal oli kõik. «Oo, mu vend, mu sõber, mu armsam!...» sosistasid ta huuled ning ta ei teadnud isegi, kelle süda, kas tema või Insarovi oma, tuksus ja heldis nii õndsalikult ta rinnas.

Insarov aga seisis liikumatult, ta hoidis oma tugevate kätega seda noort, talle andunud elu, ta tundis oma rinnal seda uut, lõpmata kallist koormat — liigutusetunne, sõnulseletamatu tänutunne lõi pihuks ja põrmuks ta karmi hinge ning ta silmi valgusid pisarad, mida ta polnud kunagi varem tunda saanud.

Jelena ei nutnud, ta kordas ainult: «Oo, mu sõber! Oo, mu vend!»

«Sa siis tuled minuga kaasa ükskõik kuhu?» rääkis Insarov talle veerand tundi hiljem, teda oma kätega hoides ja kaisutades.

«Igale poole — kas või maailma otsa. Kus oled sina, seal olen ka mina.»

«Ja sa ei peta ennast, sa tead, et su vanemad ei nõustu iialgi meie abiellumisega.»

«Ma ei peta ennast; ma tean seda.»

«Sa tead, et ma olen vaene, peaaegu kerjus?»

«Tean.»

«Et ma ei ole venelane, et mulle pole saatuse poolt määratud elada Venemaal, et sul tuleb katkestada kõik sidemed sünnimaaga ja omastega?»

«Tean, tean.»

«Sa tead samuti, et ma olen pühendanud end raskele, tänamatule üritusele, et minul... et meil tuleb taluda mitte ainult hädaohte, vaid ka puudust, võib-olla isegi alandust?»

«Tean, tean kõik... Ma armastan sind.»

«Et sul tuleb loobuda kõigist oma harjumustest, et sa oled võib-olla sunnitud seal, üksi, võõraste hulgas töötama...»

Jelena pani oma käe ta huultele.

«Armastan sind, mu kallis.»

Insarov hakkas kuumalt suudlema ta kitsast roosakat kätt. Jelena ei tõmmanud seda ta huulte juurest ära ning jälgis mingi lapseliku rõõmuga, naerulise uudishimuga, kuidas ta kattis suudlustega kord kätt ennast, kord sõrmi...

Järsku aga Jelena punastas ja peitis oma näo ta rinnale.

Insarov kergitas hellalt ta pead ja vaatas talle teraselt silma.

«Ole tervitatud siis,» ütles ta Jelenale, «minu naine inimeste ja jumala ees!»

NIKOLAI GAVRILOVITŠ TŠERNÕŠEVSKI

(1828—1889)

MIDA TEHA?

Jutustusi uutest inimestest.

(Katkendeid.)

ISEÄRALIK INIMENE.

... Rahmetovi-taolisi inimesi leidub vähe: ma olen seni kohanud ainult kaheksat selle tõu eksemplari (sealhulgas kaht naist); neil polnud peale ühe iseloomujoone midagi ühist. Nende hulgas oli igasuguseid inimesi: küll leebeid, küll karme, küll morne, küll elurõõmsaid, küll ekspansiivseid, küll flegmaatilisi[1], küll nutlikke (üks karmi näoga ülbe irvitaja; teine puise näoga, sõnakehv ja kõige vastu ükskõikne: nad mõlemad nutsid korduvalt minu juuresolekul nagu hüsteerilised[2] naised ja seda mitte oma hädade pärast, vaid vesteldes ühest-teisest; olen veendunud, et üksi olles nutsid nad tihti) ja küll selliseid, kelle rahu ükski asi maailmas ei häirinud. Sarnasust polnud neil milleski peale ühe joone, kuid juba üksi see liitis neid ühte tõugu ja eraldas neid kõigist ülejäänud inimestest. Ma naersin minu lähemate tuttavate üle nende hulgast, kui juhtusime omavahel olema; nad kas panid seda pahaks või ei pannud ka, kuid naersid samuti iseenda üle. Ja tõesti, neis oli palju veidrat, õieti oligi kõik peamine nende iseloomus veider, kõik see, mis neid tegi eri tõugu kuuluvaiks inimesteks. Naeran meeleldi sääraste inimeste üle ...

Andmed minu jutustuse peategelaste — Veera Pavlovna, Kirsanovi ja Lopuhhovi suguvõsa kohta ei ulatu küll vanaisadest ja vanaemadest kaugemale, vahest võib suure pingutusega juurde lisada veel mõnda vanavanaema (vanavanaisa on juba paratamatult unustusehõlma langenud, on vaid teada, et ta oli vanavanaema mees ja et ta nimi oli Kirill, kuna vanaisa hüüti Gerassim Kirillõtšiks). Rahmetov aga pärines perekonnast, mida tuntakse juba XIII sajandist, see tähendab ühest iidsemast mitte ainult meil, vaid kogu Euroopas. Tatari väekoondiste juhtide hulgas, keda vanade kirjade järgi koos nende vägedega Tveris selle eest hukati, et nad püüdsid rahvast pöörata muhamedi usku (millist kavatsust neil küll vaevalt oli), tegelikult aga lihtsalt rahva rõhumise pärast, juhtus olema ka keegi Rahmet. Selle Rahmeti väikesele pojale, kelle ema oli venelanna (Tveri õukondlase, tähendab ülem-õuemarssali ja feldmarssali vennatütar, kelle Rahmet väevõimuga endale võt-

[1] Flegmaatiline — ükskõikne, loid, tuim.
[2] Hüsteeriline — haiglaselt ülitundlik, nõrganärviline.

tis), halastati ema pärast ning ta ristiti ümber Latõfist Mihhailiks. Sellest Latõf-Mihhail Rahmetovitšist pärinesidki Rahmetovid. Nad olid Tveris bojaarid, kuid Moskvas ainult okolnitšid, ning mööda-nud sajandil oli nende hulgas Peterburis kindral-anšefi auastmes sugulasi, muidugi kaugelt mitte kõik: perekond hargnes väga rohkearvuliseks, nii et kindral-anšefi auastmeid poleks kõigile jät-kunud. Meie Rahmetovi vanavanavanaisa oli sõprusvahekorras Ivan Ivanovitš Šuvaloviga, kes tõi ta tagasi maapaost, kuhu ta sattus sõpruse pärast Münnichiga. Rahmetovi vanavanaisa oli Rumjantsevi kaasteenija; teenis välja kindral-anšefi auastme ja langes Novi juures. Vanaisa oli keiser Aleksandri saatjaskonnas reisil Tilsiti ja oleks oma teenistusredelil kõige kõrgemale jõudnud, kuid sattus ebasoosingusse sõpruse pärast Speranskiga. Ta isa tee-nistuskäigus polnud erilisi õnnestumisi ega langusi, ta läks nelja-kümne-aastaselt kindral-leitnandi auastmes erru ning asus elama ühte oma mõisatest, mis asetsesid mitmel pool Medveditsa jõe ülemjooksul. Mõisad ei olnud kuigi suured, kokku umbes kahe ja poole tuhande talupojaga, kuid maa jõudeelu tingimustes sündis palju lapsi, tükki kaheksa: meie Rahmetov oli eelviimane, temast noorem oli ainult üks õde; seetõttu pidi meie Rahmetov juba lep-pima väikese päranduse-ga: ta sai ligi 400 hinge ja 7000 tiinu maad. Mida ta tegi nende hingedega ja 5500 tiinu maaga, polnud kellelgi teada, ka seda polnud teada, et ta jättis endale 1500 tiinu; seegi oli hoopis teadmata, et ta on mõisnik ning et andes endale jäetud maa rendile, saab ta sellest ikkagi veel 3000 rubla sissetule-kut aastas; seda ei teadnud keegi, seni kui ta elas meie keskel. Sellest saime alles hiljem teada, kuid tollal arvasime muidugi, et ta on sellest Rahmetovite perekonnast, kelle hulgas on palju rik-kaid mõisnikke ja millise nime kandjail Medveditsa, Hopjori, Sura ja Tsna jõe ülemjooksu piirkonnas on kokku kuni 75 000 hinge; ka see oli teada, et need mõisnikud olid selles piirkonnas eluaegseiks kreisi mõisnike peameesteks ning kui mitte üks, siis teine neist oli alatiseks kubermangu mõisnike peameheks kord ühes, kord teises kolmest kubermangust, kust voolavad nende feodaalmaade jõgede ülemjooksud. Ka oli meil teada, et meie tuttav Rahmetov kulutab aastas rublat 400; see oli tol ajal üliõpilase kohta väga vähe, kuid Rahmetovi soost mõisnikule oli see juba liiga vähe: sellepärast arvas igaüks meist, kes me taolistest teadetest vähe hoolisime, endamisi, ilma teateid pärimata, et meie Rahmetov pärineb mõnest vaesunud ja oma mõisad kaotanud Rahmetovite perekonna harust, kelle isa võis olla mõni kroonupalati nõunik ning kes päran-das oma lastele väikese kapitali. Meil polnud tõesti sobiv huvituda sellistest küsimustest.

Praegu oli ta 22-aastane, kusjuures ta 16-aastasena oli juba üliõpilane; ta oli aga peaaegu kolm aastat ülikoolist eemal. Ta läks ära teiselt kursuselt, sõitis oma mõisa, viis läbi oma korraldused, olles murdnud hooldaja vastupanu ning pälvinud vendade needuse ja saavutanud seda, et õemehed keelasid õdedel tema nime suhu

võtta; siis rändas ta ringi mööda Venemaad mitmel viisil: küll maanteed, küll veeteed mööda ja nii ühel kui ka teisel, küll tavalisel, küll ebatavalisel kombel, nagu jalgsi, purjekal ja kergetes paatides; tal oli palju seiklusi, mille algatajaks ta ise oli; muu hulgas pani ta kaks meest Kaasani ja viis Moskva ülikooli õppima — need olid tema stipendiaadid; Peterburis, kus ta ise tahtis elada, polnud ühtki tema stipendiaati, mispärast ka keegi meist ei teadnud, et temal on sissetulekuid mitte 400, vaid 3000 rubla. See sai alles hiljem teatavaks, kuid tol ajal teadsime ainult seda, et ta oli kauemat aega kadunud ning naasis jälle Peterburi kaks aastat enne seda, kui istus Kirsanovi kabinetis ja uuris Newtoni[1] kommentaare Johannese Ilmutamisraamatu kohta, astus filoloogia teaduskonda, olles varem loodusteaduse fakulteedis, ja see on ka kõik.

Ent kui kellelegi Rahmetovi Peterburi tuttavatest polnud teada tema sugulaslikud ja rahalised vahekorrad, tundsid teda selle eest kõik ta tuttavad kahe hüüdnime järgi; üks neist esines juba selles jutustuses — «rigorist»[2]; seda nimetust võttis ta vastu oma tavalise süngevõitu rahulolu kerge naeratusega. Kui teda aga nimetati Nikituškaks või Lomoviks või täie hüüdnime järgi Nikituška Lomoviks, naeratas ta laialt ja magusalt: temal oli selleks küllalt alust, sest ta oli pälvinud õiguse selle miljonite inimeste hulgas kuulsaks saanud nime kandmiseks mitte looduslike annetega, vaid oma tahtekindlusega. Kuid selle nime kuulsus kajab ainult saja versta laiuses ribas piki kaheksat kubermangu; ülejäänud Venemaa lugejaile tuleb ära seletada, mis nimi see õieti on. Burlakk Nikituška Lomov, kes rändas piki Volgat aastat 20—15 tagasi, oli Herkulese jõuga hiiglane; kasvult 2 arssinat 15 verssokit, oli ta õlgadest ja rinnast nii lai, et kaalus 15 puuda, olles sealjuures mitte tüse, vaid ainult kogukas. Kui suur jõud temal oli, selgub küllaltki juba sellest, et ta sai nelja inimese tasu. Kui laev linna saabus ja tema kõndis turule, Volga keeles basaarile, kostsid juba kaugetel tänavanurkadel poiste hüüded: «Nikituška Lomov tuleb, Nikituška Lomov tuleb!» ning kõik jooksid sadama ja linna vahelisele tänavale ja rahvajõuk valgus oma kangelase järele.

Selles suhtes andis Rahmetov 16-aastaselt, kui ta Peterburi tuli, tavalise noormehe mõõdu välja; ta oli küll üsna pika kasvuga ja kaunis tugevajõuline, kuid kaugeltki mitte silmapaistvalt tugev: kümnest juhuslikust temaealisest oleksid vististi kaks temaga hakkama saanud. Kuid oma 17. eluaastal tuli talle pähe mõte, et on vaja end rikastada füüsilise jõu poolest, ning ta hakkas ses suhtes enda kallal töötama. Ta hakkas suure hoolega võimlema; see on

---

[1] Suur õpetlane Isaac Newton (1643—1727) kirjutas oma elu lõpul raamatu «Märkmed... Johannese Ilmutamisraamatu kohta», mis ilmus 1733. a. Tšernõševski nimetas seda raamatut «meeletuse mõistusega segamise klassikaliseks allikaks». Viide sellele raamatule kriipsutas alla Rahmetovi vaadete antireligioosset iseloomu.

[2] Rigorist — mingi kindla idee karm, järjekindel pooldaja, Tšernõševski keeles — revolutsionäär.

iseendast hea asi, kuid võimlemine arendab ju ainult olemasolevat materjali ning seda materjali tuleb koguda; ta hakkab mustatööliseks füüsilist jõudu nõudvail tööaladel ning pühendab sellele mitu tundi päevas — kaks korda rohkem kui võimlemisele: ta vedas vett, kandis, lõhkus ja saagis puid, tahus kive, kaevas maad, tegi sepatööd; ta töötas paljudel aladel ja vahetas tööd tihti, sest igalt uuelt tööalalt ja iga muudatusega arenevad ikka jälle mõned uued lihased. Ta võttis omaks poksijate dieedi: hakkas end toitma — just end toitma — ainult seesuguste ainetega, mille kohta arvatakse, et nad tugevdavad füüsilist jõudu, suuremalt jaolt peaaegu toore biifsteegiga, ning elas sellest ajast alates muutmatult sellist elu. Üks aasta peale nende harjutuste algust läks ta oma rännakuile ning siin oli temal veel rohkem võimalusi arendada oma füüsilist jõudu: ta oli kündjaks, puusepaks, parvetajaks ja igasuguste tervislike tööde tegijaks; kord läbis ta isegi burlakina kogu Volga Dubovkast Rõbinskini. Ettepanek laeva peremehele, et ta tahab tulla laevale burlakina, oleks tundunud nii peremehele kui ka teistele burlakkidele ülima totrusena ning teda polekski vastu võetud; kuid ta tuli laevale lihtsalt reisijana, siis, sõbrunenud artelliga, hakkas aitama kõie vinnamisel ning rakendas end nädala pärast juba täielikult sellesse töösse nagu korralik tööline kunagi; peagi märgati tema vinnamise viisi, hakati jõudu katsuma, kuid ta vinnas üle kolmest ja isegi neljast oma tugevamaist seltsimeestest; tol ajal oli ta 20 aastane ning tema seltsimehed-köievedajad ristisid ta ümber Nikituška Lomoviks; tolle kangelase mälestuseks, kes siis juba oli lavalt lahkunud. Järgmisel suvel sõitis ta kord laeval; üks reisija laevatekil tungleva lihtrahva hulgast osutus tema mulluseks kaastööliseks-köievedajaks ning sel viisil said tema reisikaaslased-üliõpilased teada, et teda tuleb hüüda Nikituška Lomoviks. Ta saavutas tõesti erakordse jõu ja hoidis seda aega säästmata alal. «Nii on vaja,» ütles ta, «sellega pälvin lihtsate inimeste lugupidamist ja armastust. See on kasulik ja võib osutuda vajalikuks.»

Seda oli ta endale pähe võtnud 17 ja poole aastaselt, kuna sellest ajast hakkas ta omapära ka üldiselt arenema. Kuueteistkümne aastaselt tuli ta Peterburi tavalise korraliku ja ausa gümnaasiumi lõpetanud noormehena ning veetis kolm-neli kuud nii, nagu seda algajad üliõpilased tavaliselt teevad. Tema kõrvu olid aga kostnud teated, et üliõpilaste hulgas leidub eriti tarku päid, kes mõtlevad erisuguselt, ja ta sai tükki viis seesugust nime teada — tollal oli neid veel vähe. Ta hakkas nende vastu huvi tundma ning otsima kellegagi tutvumise võimalust; ta tutvus juhuslikult Kirsanoviga, millest algas ta ümbersünd iseäralikuks inimeseks, tulevaseks Nikituška Lomoviks ja «rigoristiks». Esimesel õhtul kuulas ta ahnelt Kirsanovi juttu, valas pisaraid ja katkestas tema sõnu needmishüüetega selle kohta, mis peab hävima, ning kiiduhõisetega sellele, mis peab elama. — «Missugustest raamatutest pean algama lugemist?» Kirsanov ütles. Ta kõndis järgmisel päeval juba kella kaheksast peale mööda Nevskit, Admiralteiskajast Politsei sillani,

oodates, kuni avatakse esimene saksa või prantsuse raamatukauplus, võttis, mis tal vaja oli, ja luges vahetpidamata üle kolme öö-päeva — neljapäeva hommikul kella 11-st kuni pühapäeva õhtu kella 9-ni, see on 82 tundi; esimesed kaks ööd oli ta iseenesest ärkvel, kolmandal jõi ta ära kaheksa klaasi väga kanget kohvi, neljandaks ööks ei jätkunud jõudu ka ühegi kohvi abil, ta kukkus põrandale ja magas 15 tundi järjestikku. Nädala pärast tuli ta Kirsanovi poole ning nõudis temalt juhtnööre uute raamatute jaoks ja palus seletusi; ta sai Kirsanovi ning tema kaudu ka Lopuhhovi sõbraks. Poole aasta järel ei pidanud nad teda enam noormeheks võrreldes endaga, kuigi Rahmetov oli alles 17 aastane, nemad aga üle 21, ning samast ajast loeti teda juba iseäralikuks inimeseks.

Mis eeldused leidusid selleks tema möödunud elus? Neid polnud palju, kuid neid oli siiski. Tema isa oli despoodi iseloomuga, väga tark ja haritud inimene ning äärmiselt vanameelne samas. mõttes nagu Marja Aleksevnagi, kuid sealjuures aus. Temal oli muidugi raske olukord. Sellest üksi poleks veel viga olnud. Kuid tema ema, üsna peenetundeline naisterahvas, kannatas oma mehe raske iseloomu all, pealegi nägi ta, mis tähendab külaelu. Ka sellest poleks veel viga olnud; aga juhtus järgmine lugu: oma 15-ndal eluaastal armus ta ühte oma isa armukesse. Tekkis pahandus, eriti muidugi tollele naisele. Tal oli kahju naisest, kes tema pärast sai raskesti kannatada. Ta mõtteilmas tekkis käärimine ning Kirsanov oli temale sama, mis Lopuhhov Veera Pavlovnale. Niisiis ikkagi oli tema endises elus eeldusi olemas, kuid selleks, et saada nii iseäralikuks inimeseks, mängis peaosa — loomus. Mõni aeg enne seda, kui ta ülikoolist eemale jäi ja asus oma mõisa ning siis rännakule mööda Venemaad, võttis ta juba omaks omapärased põhimõtted nii materiaalse kui ka kõlbelise ja vaimuelu alal ning ta naasmisel olid need juba arenenud lõplikku süsteemi, millest ta pidas järjekindlalt kinni. Ta ütles endale: «Ma ei joo tilkagi viina. Ma ei puutu ühessegi naisesse.» Sealjuures oli ta keevaverelise loomuga. «Milleks seda? Sellist äärmust pole sugugi vaja.» — «Nii on vaja. Me nõuame inimestele täieliku elunautimise võimaldamist, — me peame oma eluviisiga tõendama, et me nõuame seda mitte oma isiklikkude kirgede rahuldamiseks, mitte isiklikult endale, vaid üldse inimestele, et me räägime üksnes põhimõtteliselt, mitte aga erikaalutluste ajel, veendumusest, mitte aga isikliku vajaduse pärast.»

Samal põhjusel hakkas ta ka üldse kõige karmimat eluviisi harrastama. Selleks, et saada ja edasi olla Nikituška Lomov, oli temal vaja süüa palju, väga palju loomaliha ning ta sõi seda palju. Aga ta ei raatsinud raisata kopikatki mistahes toidule peale loomaliha; ta andis oma perenaisele juhtnööre võtta kõige paremat loomaliha ja varuda eriti tema jaoks kõige paremad tükid, kõik muu toit aga oli temal kodus kõige odavam. Ta loobus saiast ja sõi kodus ainult leiba. Temal polnud nädalate jooksul tükikestki suhkrut suus, kuude jooksul mingit puuvilja, mitte tükikestki vasikaliha ega kanapraadi.

Oma raha eest ei ostnud ta mitte midagi taolist: «Mul pole õigust raisata raha oma tujudele, ilma milleta võin läbi saada»; sealjuures oli ta kasvanud rikkaliku laua juures ja evis peent maitset, nagu võis järeldada tema tähendustest roogade kohta; kui ta kellegi juures võõrsil olles lõunat sõi, laskis ta hea maitsta nii mõnelgi roal, millest ta oma kodus ära ütles, osa roogasid ei söönud ta aga ka võõras lauas. Vahetegemise põhjus oli küllaltki kaaluv. «Seda, mida sööb vahetevahel ka lihtrahvas, võin minagi parajal juhul endale lubada. Ent seda, mis lihtrahvale kunagi kättesaadav ei ole, ei pea ka mina sööma! Seda on mulle vaja selleks, et ma kas või osaltki tunneksin, kuivõrd on kitsendatud nende elu võrreldes minu omaga.» Seepärast, kui lauale toodi puuvilja, sõi ta vabalt õunu, kuid keeldus täielikult söömast aprikoose; apelsine sõi ta Peterburis, provintsis aga mitte, sest et Peterburis, näete, sööb ka lihtrahvas apelsine, mujal aga mitte. Pasteete ta sõi, sest «hea pirukas pole halvem pasteedist ning ka lehttainas on lihtrahvale tuntud», kuid sardiine ta ei söönud. Ta riietus väga lihtsalt, kuigi pidas lugu peenest maitsest, ning harrastas ka igal muul ajal spartalikku eluviisi; ta ei sallinud näiteks madratsit ja magas viltalusel, lubamata endale seda isegi kahekorra keerata.

Tema südant vaevas siiski üks asi — ta ei loobunud suitsetamisest: «Ma ei saa ilma sigarita mõtelda; kui see tõesti nii on, siis on mul õigus; kuid on võimalik siiski, et see on tahte puudus.» Halbu sigareid ta ei suutnud suitsetada, oli ta ju kasvanud aristokraatses õhkkonnas. Ta 400-rublalisest aasta üldväljaminekust läks 150 sigarite ostmiseks. «Vastik nõrkus,» nagu ta ise väljendas. Üksnes see asjaolu võimaldas osaltki temale vaidlustes vastu seista; kui ta oma süüdistustega juba liiale läks, ütles süüdistatav temale: «Ega täiuslikkus ikkagi teostatav ole — sina ju suitsetad,» siis asus Rahmetov kahekordse raevuga süüdistama, kusjuures üle poole sellest andis ta juba iseenda pihta, süüaluse kaela langes aga väiksem osa etteheiteist, kuigi ta enda kõrval ka teda päriselt ära ei unustanud.

Ta jõudis tohutu palju ära teha, sest ta ohjeldas oma tujusid aja kasutamise alal samal määral nagu materiaalsete hüvede kasutamisel. Temal ei läinud kuu jooksul veerandit tundigi kaduma meelelahutusele ning puhkust ta ei vajanud. «Mu tegevus on mitmekesine; ühe töö vaheldumine teisega ongi puhkus.» Sõprade ringis, mille kogunemiskohad olid Kirsanovi ja Lopuhhovi juures, ei käinud ta kunagi tihedamini, kui just oli vaja, et jääda sellega tihedasse kokkupuutesse: «See on vajalik; igapäevane elu tõendab mingisuguse inimeste ringkonnaga tihedate sidemete pidamise kasulikkust, on vaja, et igal ajal oleksid käepärast lahtised allikad mitmesuguste teadete hankimiseks.» Peale selle ringi kokkutulekute ei olnud kohta, kus ta oleks käinud, olgu siis, et mõne asja pärast; kuid ka seal ei viibinud ta viitki minutit rohkem, kui seda asi nõudis; samuti ei võtnud ta ka enda juures kedagi vastu ega lubanud viibida muidu kui samal põhimõttel. Ta teatas ilma põik-

lemata külalisele: «Oleme teie asjas jutud lõpetanud; nüüd lubage mind teise töö juurde asuda, sest et mul aeg on kallis.»

Oma ümbersünni esimeste kuude jooksul kasutas ta peaaegu kogu aja lugemiseks; kuid see kestis ainult veidi üle poole aasta: kui ta taipas, et oli saavutanud süstemaatilise mõtlemisviisi selles vaimus, mille põhimõtteid ta õigeks pidas, ütles ta kohe endale: «Nüüdsest peale on mul lugemine teise järgu töö; sellest küljest olen ma elule küps,» ja ta hakkaski raamatutele pühendama ainult seda aega, mis temal muust tegevusest üle jäi, ent sellist aega oli tal vähe. Kuid sellele vaatamata laiendas ta oma teadmiste ringi hämmastama paneva kiirusega: nüüd, kus ta oli 22 aastane, oli ta juba haruldaselt põhjaliku teadusliku ettevalmistusega inimene. See tuli sellest, et ta ka siin oli endale reegliks seadnud: mitte mingit toretsemist ega tujutsemist; ainult seda, mis on vajalik. Ent mida tuleb pidada vajalikuks? Ta seletas: «Iga aine kohta on üsna vähe põhjapanevaid teoseid; kõigis teistes töödes ainult korratakse, lahjendatakse ja solgitakse ära seda, mida palju täielikumalt ja selgemalt väljendavad needsamad vähesed teosed. Üksnes neid on vaja lugeda, iga teine lugemine on vaid asjatu ajaraiskamine. Võtame vene ilukirjanduse. Ma ütlen endale: kõigepealt loen läbi Gogoli. Tuhandeis teistes jutustustes näen ma juba viie mitmesuguse lehekülje, viie rea järel, et ma ei leia midagi peale ärarikutud Gogoli, miks hakkan ma siis neid lugema? See on samal määral kehtiv teaduse kohta; seal on see piir veel silmapaistvam.» — «Iga minu poolt läbiloetud raamat on seesugune, et vabastab mind sadade raamatute lugemise vajadusest,» kõneles ta.

Võimlemine, jõudu arendav töö ja lugemine — see oli Rahmetovi isiklik tegevus; ent pärast naasmist Peterburi võtsid nad temalt ainult veerandi osa tema ajast, ülejäänud ajal tegeles ta võõraste asjadega või säärastega, mis eriti kellessegi ei puutunud, pidades kogu aeg kinni samast reeglist nagu lugemiselgi: mitte raisata aega teisejärguliste küsimustega ja teisejärguliste inimestega, tegelda ainult põhjapanevate asjadega, mis mõjutavad teisejärgulisi küsimusi ja juhatavad inimesi juba ilma tema abita. Ta tutvus näiteks väljaspool ringi ainult niisuguste inimestega, kellel oli mõju teistesse. Kes polnud autoriteediks mitmele teisele inimesele, see ei saanud mingil viisil teda isegi vestlusse tõmmata. Ta ütles siis: «Vabandage, mul on kiire,» ja eemaldus. Kuid samal määral ei saanud ühelgi viisil tema tutvusest pääseda see isik, kellega ta tahtis tutvuda. Ta lihtsalt tuli teie juurde ja ütles, mis tal vaja oli ütelda, kusjuures sissejuhatus käis nõnda: «Ma tahan teiega tutvuda, see on vajalik. Kui teile praegune aeg ei sobi, määrake teine.» Teie pisiasjadele ei pööranud ta mingit tähelepanu, olgu teie kas või tema parim tuttav ja kuigi te paluksite teda süveneda teie raskustesse. «Mul pole aega,» ütles ta ja keeras teile selja. Kuid ta asus kohe tähtsamate küsimuste lahendamisele, kui see tema meelest oli vajalik, kuigi seda keegi ei soovinudki. «Ma pean,» ütles ta.

Nõnda kõneles ta ja ajas oma asju ning temal oli neid must

tuhat ja kõik seda laadi, mis temasse isiklikult ei puutunud; isiklikke asju tal polnud, seda teadsid kõik; mis asju ta aga ajas, seda ta sõprade ring ei teadnud. Oli vaid ilmne, et temal on palju tegemist. Ta viibis harva kodus ning oli kogu aeg käikudel ja sõitudel, kusjuures harilikult käis jala. Kuid tema juures käis alati rahvast, kord olid ikka ühed ja samad inimesed, kord jälle kõik uued; sel põhjusel oli tal kombeks alati kodus olla kella kahe ja kolme vahel; sel kellaajal kõneles ta oma toimingutest ja lõunastas. Juhtus aga ka sageli, et teda polnud mitme päeva kestel kodus. Siis istus tema juures ja võttis jutulesoovijaid vastu keegi tema sõpradest, kes oli temale ihu ja hingega andunud ja kes vaikis kui haud.

Paar aastat pärast seda, kui me näeme teda istumas Kirsanovi kabinetis ja uurimas Newtoni kommentaare Johannese Ilmutamisraamatu kohta, sõitis ta Peterburist ära, öelnud Kirsanovile ja veel kahele-kolmele lähimale sõbrale, et temal pole siin enam midagi teha, et ta on teinud kõik, mis andis teha, et rohkem võib teha alles aasta kolme pärast, et need kolm aastat on temal nüüd vaba aega, et ta mõtleb need ära kasutada oma äranägemise järgi vastavalt oma tulevasele tegevusele. Me saime hiljem teada, et ta sõitis oma endisse mõisa, müüs ära oma veel alles olnud maa, sai selle eest tuhandet 35, käis Kaasanis ja Moskvas, jagas oma seitsme stipendiaadi vahel 5 tuhat, et nad võiksid ülikoolikursuse lõpetada, ning sellega lõppesidki usaldatavad teated tema loo kohta. Kuhu ta pärast Moskvat kadus, on teadmata. Kui oli möödunud mitu kuud, ilma et temast oleks midagi kuulda olnud, lakkasid inimesed, kes temast teadsid rohkem, kui oli üldsusel teada, salajas hoidmast asju, millest nad tema palvel olid vaikinud seni, kui ta elas veel nende keskel. Siis sai meie sõprusring teada ka seda, et temal olid stipendiaadid, samuti suurema osa sellest, mis puutus tema isiklikesse vahekordadesse ning millest ma siinkohal jutustasin; me saime ka teada palju lugusid, mis muide kaugeltki mitte kõike ei valgustanud ja õieti midagi ei selgitanud, vaid mis Rahmetovi tegid kogu ringile veel salapärasemaks isikuks, lugusid, mis hämmastasid oma kummalisusega või mis olid hoopis vastuolus tolle kujutlusega, mis ring oli saanud temast kui isiklikele tunnetele täiesti tuimast inimesest, kellel polnud, kui võiks nõnda öelda, isiklikku südant, mis oleks tuksunud isikliku elu aistingutele. Kõiki neid lugusid siin seletada oleks ebakohane. Valin vaid kaks neist, kumbki eri liigist: üks võigast laadi ja teine, mis on vastuolus ringi endise kujutlusega temast. Valin nende lugude hulgast, mida Kirsanov jutustas.

Aasta enne seda, kui Rahmetov teist korda ja vististi lõplikult Peterburist kadus, ütles ta kord Kirsanovile: «Andke mulle hästi palju salvi terariistadest tekitatud haavade ravimiseks.» Kirsanov andis temale hiiglasuure purgitäie, arvates, et Rahmetov tahab viia ravimi mõnele puuseppade või muude tööliste artellile, kus juhtub tihti lõikehaavu. Järgmisel hommikul ruttas Rahmetovi perenaine

hirmsas ehmatuses Kirsanovi juurde: «Kulla tohtrihärra, ei tea, mis minu üürnikuga on juhtunud: ta ei tule juba tükil ajal oma toast välja, on lukustanud ukse, ma vaatasin läbi lukuaugu: lamab teine üleni verisena; pistsin karjuma, tema aga ütleb mulle läbi ukse: «Pole viga, Agrafena Antonovna.» Mis tähendab, pole viga. Päästa, kulla tohter, kardan surmajuhtumit. Ta on ju enda vastu nii halastamatu.» Kirsanov ruttas kohale. Rahmetov avas ukse sünge ja laia naeratusega ning avanes pilt, mille puhul võis käsi lahutada nii mõnigi peale Agrafena Antonovna: Rahmetovi pesu, kogu selg ja küljed (ta oli pesuväel) olid üleni verised, voodialune oli verine, samuti ka vilt, mille peal ta magas; vildist oli läbi torgatud, pead allpool ja teravad otsad ülespoole, sadu pisikesi naelu, mis olid vildist peaaegu poole verssoki võrra väljas; Rahmetov oli öö läbi nende peal lamanud. «Halastust, mis teiega on juhtunud, Rahmetov?» lausus Kirsanov kohkunult. — «Proov. On vajalik. Pole muidugi tõenäoline; kuid igaks juhuks on siiski vajalik. Näen, et suudan.» Peale selle, mida ta nägi, võib sellest juhtumist järeldada, et perenaine oleks vist võinud pajatada Rahmetovist palju üht-teist huvitavat; ent lihtsameelne ja ustav eideke oli temasse nii kiindunud, et temalt poleks muidugi võimalik olnud midagi välja meelitada. Ta oli seekord Kirsanovi juurde jooksnud ainult seetõttu, et Rahmetov oli tema rahustamiseks seda ise lubanud: vanake oli härdalt nutnud, kartes, et tema üürnik tahab end tappa.

Kuud kaks peale seda juhtu — lugu juhtus mai lõpul — oli Rahmetov nädalapäevad või isegi kauem kadunud, kuid siis ei märganud seda keegi, sest mõneks päevaks kadumine juhtus temal sageli. Nüüd jutustas Kirsanov järgmise loo selle kohta, kuidas Rahmetov veetis need päevad. See kujutas endast Rahmetovi elus üht erootilist episoodi. Armastus oli tekkinud sündmusest, mis vääris Nikituška Lomovit. Rahmetov oli tulnud parajasti Esimesest Pargolovost linna, mõttesse vajunult ja oma harjumuse kohaselt peamiselt enese ette vaadates. Metsainstituudi läheduses oli ta äkki oma mõtisklustes häiritud naise meeleheitlikust kisast; ta vaatas üles: sarabani ette rakendatud hobune, mida juhtis lõbusõidul olev daam, pistis kihutama ning daam ei suutnud hobusest jagu saada, ohjad lohisesid maad mööda — hobune oli juba kahe sammu kaugusel Rahmetovist; ta sööstis keset teed, kuid hobune tormas juba mööda, ta ei jõudnud ohelikku kinni püüda, vaid suutis ainult haarata vankri tagumisest teljest ja ta — peatas vankri, kuigi ise kukkus. Inimesed jooksid juurde, aitasid daamil vankrist maha tulla ja tõstsid Rahmetovi maast üles; temal oli rind pisut vigastatud, kuid, mis peaasi, ratas kiskus temal jala küljest üsna suure tüki liha. Daam oli vahepeal juba toibunud ja käskis Rahmetovi viia enda juurde suvilasse, ligemale poole versta kaugusele. Rahmetov nõustus, kuna tundis end nõrgana, kuid nõudis, et saadetaks järele mitte kellelegi muule arstile kui ainult Kirsanovile. Kirsanov leidis kehavigastuse tähtsusetu olevat, kuid Rahmetovi enda juba kaunis nõrgana verekaotusest. Ta lamas voodis kümmekond päeva.

Päästetud daam hoolitses muidugi ise tema eest. Ta ei võinud nõrkusest midagi muud teha, sellepärast ajas ta daamiga juttu — aeg oleks ju niikuinii muidu kaduma läinud — ning sattus vesteldes jutuhoogu. Daam oli umbes 19-aastane lesk, üsna jõukas ja üldse igati iseseisev inimene, arukas ja soliidne naine. Rahmetovi tulised kõned, muidugi mitte armastusest, võlusid teda täiesti. «Ma näen teda unes aupaistest ümbritsetuna,» kõneles ta Kirsanovile. Ja Rahmetov armus temasse. Otsustades riietuse ja kõige muu järgi, pidas daam teda inimeseks, kellel hinge taga midagi ei ole, ning tegi temale selletõttu esimesena armuavalduse ja abieluettepaneku, kui Rahmetov üheteistkümnendal päeval oli voodist tõusnud ja teatanud, et võib koju sõita. «Olin teiega avameelsem kui teistega; te näete, et minutaolistel inimestel ei ole õigust siduda kellegi saatust omaga.» — «Jah, see on õigus,» ütles naine, «teie ei või abielluda. Aga armastage mind kuni selle ajani, millal peate mind maha jätma.» — «Ei, ka seda ei või ma vastu võtta,» ütles too, «ma pean endas armastuse maha suruma: armastus teie vastu seoks minu käsi, nad ei vabane juba nüüdki nii pea, — nad ongi juba seotud. Kuid ma saan sellest lahti. Ma ei tohi armastada.» Mis juhtus hiljem selle daamiga? Tema elus pidi tulema murrang; on tõenäoline, et ka temast sai iseäralik inimene. Tahtsin sellest teada saada. Kuid ma ei tea seda siiski: Kirsanov ei ütelnud mulle tema nime ega teadnud ise, mis temast sai. Rahmetov palus teda mitte püüda temaga kokku saada ega tema kohta järelepärimisi teha: «Kui mul tekib arvamine, et teie temast midagi teate, siis ei suuda ma end pidada ja küsin tema järele, ja see ei kõlba.» Saanud teada selle loo, tuli kõigile meelde, et tol ajal oli Rahmetov nii poolteise-kahe kuu kestel, võib-olla ka kauem, tavalisest veidi süngem, ei sattunud hoogu, kui palju teda ka hurjutati tema vastiku nõrkuse, see tähendab, sigarite pärast, ega naeratanud laialt ja magusalt, kui teda meelitati Nikituška Lomovi nimetusega. Minul aga tuli veel rohkem meelde: tol suvel, mõni aeg pärast meie esimest kõnelust, vestelnud temaga kolm-neli korda, valdas teda sõprustunne minu vastu selle eest, et ma tema üle nalja heitsin (temaga üksi olles), kusjuures vastusena minu tõgamistele tõi ta kuuldavale sääraseid sõnu: «Jah, haletsege mind, teil on õigus, haletsege: ma pole ju abstraktne idee, vaid inimene, kellel oleks himu elada. Noh, sest pole viga, läheb üle,» lisas ta. Ja tõesti, läks üle. Ainult ükskord, kui ma teda oma pilkamistega juba liiga olin puudutanud, kutsusin ma isegi hilissügisel veel temas esile selliseid sõnu.

Taiplik lugeja arvab vahest sellest, et ma tean Rahmetovist rohkem, kui räägin. Võib olla. Ma ei julge lugejale vastu vaielda, sest ta on ju taiplik. Ent kui ma ka teaksin, kas mul siis küllalt pole teada sellist, mida sina, taiplik lugeja, eluilmas teada ei saa? Aga mida ma tõesti ei tea, on see, kus on praegu Rahmetov, kuidas ta elab ja kas ma teda kunagi veel näen. Selle kohta pole mul mingit muud teadet ega oletust kui need, mis on olemas kõigil

tema tuttavail. Kui oli möödunud kolm-neli kuud pärast tema Moskvast kadumist ega tulnud mingit kuuldust temast, oletasime kõik, et ta siirdus reisile mööda Euroopat. See oletus näib tõele vastavat. Vähemalt leiab ta kinnitust alljärgnevas loos. Üks aasta pärast seda, kui Rahmetov kadus, kohtas üks Kirsanovi tuttavatest raudteevagunis teel Viinist Müncheni vene noormeest, kes seletas, et ta on läbi reisinud slaavi maad, püüdnud kõikjal läheneda kõigile rahvaklassidele, viibinud igal maal nii kaua, et küllaldaselt tundma õppida elanikkonna kõige tähtsamate koostisosade mõisteid, kombeid, eluviise, elu-olustikulisi asutusi ja heaolu taset, milleks ta elas nii linnas kui ka maal ning käis jala ühest linnast teise; hiljem tutvunud ta samal kombel rumeenlaste ja ungarlastega, sõitnud ja käinud läbi Põhja-Saksamaa, läinud sealt jälle lõuna poole, saksa elanikkonnaga Austria provintsidesse; nüüd sõitvat ta Baierisse, sealt Šveitsi ning Württembergi- ja Baadeni kaudu Prantsusmaale, millise teekonna ta sõidab ja käib läbi samal viisil, sealt sõidab ta samal otstarbel Inglismaale ja pühendab sellele üritusele veel ühe aasta; kui sellest aastast aega üle jääb, tahab ta näha hispaanlasi ja itaallasi, kui aga aega üle ei jää — jääb sellega, sest see pole niivõrd «vajalik», need teised maad aga on «vajalikud» ära vaadata; — aga milleks, — «kaalutlemisteks»; ja aasta pärast juba olevat tal igal juhul «vaja» olla Põhja-Ameerika Ühendriikides, mille tundmaõppimist temal olevat rohkem «vaja» kui mõnda muud maad, ning sinna ta jäävat kauaks, vahest üle aasta, kuid vahest ka alatiseks, kui ta endale seal tegevust leiab; siiski on tõenäolisem, et ta aasta kolme järel Venemaale tagasi pöördub, sest näib, et temal mitte nüüd, vaid aasta kolmenelja pärast on «vaja» Venemaal olla.

Kõik see sarnaneb väga Rahmetoviga, isegi see «on vaja», mis selle loo jutustajale oli meelde jäänud. Ka läksid Rahmetoviga ühte, nagu jutustaja mäletas, tolle reisija aastad, hääl ja näojooned; kuid jutustaja ei pööranud oma kaasreisijale tol korral suurt tähelepanu, seda enam, et nad sõitsid koos ainult lühemat aega, ainult paar tundi: ta tuli peale kuskil linnakeses ja astus maha mingisuguses külas; seetõttu võis jutustaja tema välimust kirjeldada ainult üldjoontes ning täit kindlust selles pole: tõenäoliselt oli see Rahmetov, aga siiski, kes teab? Võimalik ka, et ei olnud.

Liikus veel kuuldus, et keegi noor venelane, endine mõisnik, oli tulnud suurima XIX sajandi Euroopa mõttetarga, saksa rahvusest uue filosoofia isa[1] juurde ja ütelnud sellele: «Mul on 30 000 taalrit, vajan ainult 5000; ülejäänud raha palun minult vastu võtta» (filosoof elab väga vaeselt). «Aga miks?» — «Teie teoste kirjastamiseks.» — Filosoof ei võtnud loomulikult raha vastu; kuid venelane olevat siiski raha tema nimele panka pannud ja temale nõnda kirjutanud: «Tehke rahaga, mida soovite, pilduge kas või vette, mulle te

[1] Mõeldakse Ludwig Feuerbachi (1804—1872), suurt saksa filosoofi-materialisti.

seda enam tagasi anda ei saa, mind ei otsi te enam üles,» ja see raha olevat veel praegugi pangas. Kui see kuuldus tõele vastab, siis pole mingit kahtlust, et filosoofi juurde oli ilmunud mitte keegi muu kui Rahmetov...

Niisugune oli siis too härra, kes nüüd istus Kirsanovi kabinetis. Jah, iseäralik inimene oli see härra, väga harva esinevat tõugu eksemplar. Mitte sellepärast ei kirjeldata siinkohal nii pikalt ja laialt selle haruldase tõu ühte eksemplari, et sind õpetada, taiplik meeslugeja, kuidas tuleb viisakalt käituda (mis sulle tundmata on) selle tõu inimestega: sina ei näe ühtki seda laadi inimest; sinu silmad, taiplik lugeja, ei ole nii ehitatud, et näha selliseid inimesi; sulle on nad nähtamatud; neid näevad ainult ausad ja julged silmad; ainult selleks otstarbeks kirjeldatakse sulle sellist inimest, et sa teaksid kas või kuulu järgi, mis laadi inimesi on maailmas olemas. Mis otstarve sellel kirjeldusel on naislugejate ja lihtsate lugejate suhtes, seda teavad nad isegi.

Jah, naljakad on need Rahmetovi-taolised inimesed, isegi väga veidrad. Seda, et nad naljakad on, räägin ma neile enestele ja räägin seetõttu, et mul on neist kahju; ma räägin seda ka nendele õilsameelsetele inimestele, kes neist vaimustuvad; ärge järgige neid, üllad inimesed, ütlen ma, sest vähe isiklikku rõõmu valmistab teile see tee, millele nad teid kutsuvad; ent üllad inimesed ei kuula mind ja ütlevad: «Ei, see tee pole rõõmuvaene, ta on rõõmuküllane, ja kuigi ta on mõnes kohas kehv, siis ei kesta see ju kaua ning meil jätkuks jõudu jagu saada sellest kohast ja välja jõuda rõõmuküllastele ääretuile paikadele.» Niisiis ei ütle ma seda sinule, taiplik lugeja, vaid muule osale publikust, et Rahmetovi-taolised inimesed on naljakad. Sulle aga, taiplik lugeja, ütlen ma, et nad pole halvad inimesed. Neid on vähe, kuid nende läbi puhkeb kõikide elu õitsele; ilma nendeta kõngeks ja pehkiks kogu elu; neid on vähe, kuid nad võimaldavad kõigil inimestel hingata, nendeta inimesed lämbuvad. Suur on ausate ja üllameelsete inimeste mass. Rahmetovi-taolisi inimesi on aga vähe; kuid nad on selles massis nagu teiin tees, nagu lõhn heas veinis; neist tuleneb kogu jõud ja aroom; nad on paremate inimeste paremik, nad on edasiviijate edasiviijad, nad on maa soola sool...

VEERA PAVLOVNA NELJAS UNENÄGU.

8

...Hoone, lõpmatu suur hoone, milliseid praegu on vaid mõni ja üksnes kõige suuremates pealinnades, kuid ei, praegu polegi niisugust hoonet olemas! Ta seisab keset põlde ja välju, aedu ja salusid. Põllud, need on meie viljad, kuid mitte sellised kui meil, vaid ülitihedad ja väga saagirohked. Kas see peaks tõesti nisu olema! Kes on varem näinud sääraseid viljapäid? Kes on varem

näinud sääraseid teri? Niisuguseid viljapäid sääraste teradega võiks praegu aretada ainult kasvuhoones. Väljad, need on meie väljad; kuid sääraseid lilli on praegu olemas üksnes meie lilleaedades. Aiad, sidruni- ja apelsinipuud, virsikud ja aprikoosid, kuidas nad kasvavad vabas õhus? Oh, seal on ju samblad nende ümber, nad on siis avatud suveks; jah, need on kasvuhooned, mis avatakse suveks. Salud, need on meie salud: tamm ja pärn, vaher ja künnapuu, jah, salud on samad mis praegugi; nende eest hoolitsetakse väga hästi, nende hulgas pole ühtegi haiget puud, kuid muidu on salud samad, need vaid ongi jäänud samadeks nagu praegu. Kuid see hoone, mis see on, mis ehitusstiilis on see püstitatud? Praegu pole sellist stiili olemas; kuid siiski, üks maja nagu vihjab sellele, — loss, mis seisab S i d e n h a m H i l l'il[1]: ainult malm ja klaas, malm ja klaas. Ei, siiski see on ainult hoone kest; need on tema välisseinad; aga seal sees on juba päris maja, hiiglasuur maja: ta on kaetud selle malmkristalse hoonega nagu vutlariga; see kujundab ümber maja laiad galeriid mööda kõiki korruseid. Kui kerge ehitus on sellel majal, kui kitsad vahed akende vahel, aknad on hiiglasuured, laiad, üle terve korruse kõrguse! Tema kiviseinad on nagu pilastrite[2] rida, mis kujundavad raamistiku galeriile väljatulevaile akendele. Kuid millised põrandad ja laed! Millest on tehtud need uksed ja aknaraamid? Mis aine see on? Kas hõbe, plaatina? Ka peaaegu kogu mööbel on samasugune, puust mööbel on siin ainult tuju väljendus, seda on siin ainult mitmekesistamiseks, kuid millest on tehtud kõik muu mööbel, laed ja põrandad? «Katsu nihutada seda tooli,» ütleb vanem kuninganna. See metallist mööbel on kergem meie pähklipuumööblist. Aga mis metall see niisugune on? Oh, nüüd tean; Saša näitas mulle sellist lauakest, see oli kerge kui klaas ja nüüd on juba olemas niisugused kõrvarõngad, sõled, jah, Saša ütles, et varem või hiljem asendab alumiinium puud, võib-olla isegi kivi. Ja kui tore see kõik siin on! Igal pool alumiinium ja alumiinium ja kõik aknavahed on täidetud hiiglasuurte peeglitega. Ning millised vaibad põrandail! Näe, selles saalis on pool põrandat katmata, siin on näha, et see on alumiiniumist. «Sa näed, ta on siin tuhm, selleks, et ta libe ei oleks, siin mängivad lapsed ja koos nendega ka täiskasvanud; näe, seal saalis on põrand ilma vaipadeta — see on tantsu jaoks.»

Ja igal pool lõunamaa puud ja lilled, kogu maja on tohutu talveaed.

Ent kes siis elab siin, selles majas, mis on toredam kõigist lossidest?

«Siin elab palju, väga palju rahvast, tule, me näeme neid.» Nad lähevad rõdule, mis on välja ehitatud galerii kõrgemast korrusest. Kuidas Veera Pavlovna seda küll varem ei märganud? «Mööda neid põlde on laiali pillatud inimeste grupid, igal pool mehed ja nai-

[1] Londonis ülemaailmsel näitusel.

[2] P i l a s t e r — nelinurkne sammas, mille üks külg tungib sügavale seina.

sed, vanad, noored ja lapsed koos. Kuid rohkem on siiski noori kui vanu; mehi on vähe, vanu naisi veel vähem, lapsi on rohkem kui vanu, kuid ka neid pole just väga palju. Üle poole lastest jäi koju majapidamistöödele: nad teevad peaaegu kõik majapidamistöid, sest see meeldib neile väga; nendega on koos mõned vanad naised. Vanu mehi ja naisi on vähe sellepärast, et siin muutub inimene väga hilja vanaks, siin on tervislik ja rahulik elu; see hoiab alal eluvärskust.» Peaaegu kõik põldudel töötajad laulavad; mis tööd nad seal teevad? Ah jaa, nad koristavad vilja. Kui jõudsasti neil töö edeneb! Ent miks ei peakski see jõudsasti minema ja miks ei peakski nad laulma! Nende eest teevad peaaegu kõik masinad, lõikavad, seovad vihke ja veavad neid ära, inimesed peaaegu ainult käivad, sõidavad ja juhivad masinaid. Ja kui mugavasti nad endid on sisse seadnud; päev on palav, kuid neil pole muidugi viga midagi: selle põlluosa üle, kus nad töötavad, on üles löödud tohutu suur kate; kuidas liigub edasi töö, nii liigub ka kate, kui hästi nad oskasid endile sisse seada jahutusvahendi! Selle tõttu lähebki neil töö nii kiiresti ja lõbusalt, sellepärast võivadki nad laulu lüüa! Nii võiksin ka mina lõikustööd teha! Ja muudkui laulavad, aina laulavad, uued, tundmatud laulud; nüüd tuli ka meie laul meelde, tunnen seda:

Tore elu hakkab pihta,
Need on sõbrad meile siin, —
Kõike, mis mu süda ihkab,
Nende seltsis läbi viin . . .[1]

Töö on lõppenud, kõik kõnnivad hoone poole. «Lähme jälle saali, vaatame, kuidas nad lõunat söövad,» ütleb vanem õde. Nad tulevad suurimasse kõigist hiiglasaalidest. Pool sellest on täis laudu — lauad on juba kaetud — küll on neid palju! Kui palju siin siis lõunastajaid on? Nii tuhande ümber, vahest isegi rohkem. «Siin polegi kõik koos, kes soovib, see sööb eraldi, enda juures; seda on kõik valmistanud need vanakesed — mehed ja naised ning lapsed, kes põllutööl ei käinud. Söögi valmistamine, majapidamine, tubade koristamine — see on liiga kerge töö muudele kätele,» ütleb vanem õde, «sellega tuleb tegelda neil, kes veel ei suuda või enam ei suuda teha midagi muud.» Suurepärane serveering. Kõik on alumiiniumist ja kristallist; piki laiade laudade keskriba on asetatud vaasid lilledega, road on juba laual, töötajad astusid sisse, kõik, nii põllult tulijad kui ka lõuna valmistajad istuvad lõunalauda. «Aga kes siis teenib lõunastajaid?» — «Millal? Lõunasöögil? Miks? On ju üldse viis-kuus rooga: need, mis peavad olema soojad, on asetatud säärastele kohtadele, kus nad ei jahtu; näed, tühemetes, need on kastid keeva veega,» ütleb vanem õde. «Sa elad hästi, sulle meeldib hea toit, kas sul on tihti niisugune lõuna?» — «Mõni kord aastas.» — «Nendel on see tavaline: kes soovib, see saab veel paremat, mille

[1] A. Koltsovi laulust «Põgenemine».

järele tal just isu on; kuid seda arvestatakse siis eraldi; kes aga ei nõua endale midagi erilist võrreldes sellega, mida valmistatakse kõigile, sellega pole midagi eraldi arvestamist. Ja kõik toimub nii: kõike seda, mille osaliseks saavad vastavalt seltsingu võimalustele kõik liikmed, ei panda arvesse; kuid iga eraldi asja või tuju eest tuleb tasuda eraldi.»

«Kas need tõesti oleme meie? Kas see tõesti on meie maa? Ma kuulsin meie laulu, nad räägivad vene keelt.» — «Jah, mitte kaugel siit näed sa jõge, see on Okaa jõgi; need inimesed oleme ju meie, ka mina olen ju venalanna!» — «Ja seda oled kõik sina teinud?» — «See on kõik tehtud minule, mina innustasin selleks, ma annan hoogu selle täiustamiseks, kuid seda teeb minu vanem õde, tema on töötaja, mina aga ainult mõnulen.» — «Ja kõigil on tulevikus selline elu?» — «Kõigil,» ütleb vanem õde, «kõigil igavene kevad ja suvi, igavene rõõm. Ent me näitasime sulle ainult päeva minu poole, see on — töö lõppu ja tema, minu teise õe poole algust, me vaatame neid veel õhtul kahe kuu pärast.»

9

Lilled on närtsinud; lehed hakkavad puudelt langema; pilt hakkab kurvaks muutuma. «Sa näed, seda oleks igav vaadata, siin oleks igav elada,» ütleb noorem õde, «mina ei taha nõnda.» — «Saalid on tühjad, väljadel ja aedades ei ole samuti kedagi,» ütleb vanem õde, «seda ma korraldasin oma õe-kuninganna soovi järgi.» — «Kas tõesti loss on tühjaks jäänud?» — «Jah, siin on ju külm ja niiske, miks siis viibida siin? Kahe tuhande inimese hulgast on siia jäänud nüüd kümme-kakskümmend omapärast, kellele seekord tundus meeldiva vaheldusena jääda siia kolkasse, üksildusse, et vaadelda põhjamaa sügist. Mõne aja pärast, talvel, tulevad siia lakkamatud vahetused, tulevad väikestes salkades talvelõbude harrastajad, et veeta mõni päev talviselt.»

«Aga kus nad siis praegu on?» — «Igal pool, kus on soe ja hubane,» ütleb vanem õde, «suveks, kui siin on palju tööd ja ilus elu, tuleb siia palju igasuguseid külalisi lõunast; me viibisime majas, kus kogu elanikkond koosnes üksnes teist; kuid palju maju on ehitatud külaliste jaoks, mõnes kohas asuvad kokku elama nii pererahvas kui ka mitmest rahvusest külalised, igaüks valib endale seltskonna oma meele järgi. Kuid võttes suvel vastu hulga külalisi, kes on töö juures abiks, sõidate te ise ebasoodsaks aastaajaks, see on 7—8 kuuks, lõunasse, asudes elama, kuhu just keegi soovib. Ja teil on lõunas veel eriline piirkond, kuhu sõidab enamik teid. Seda piirkonda nimetatakse «Uus Venemaa.» — «Kas see on seal, kus on Odessa ja Herson?» — «See oli sinu ajal, aga nüüd vaata, näed, kus on «Uus Venemaa».» Aedadega kaunistatud mäed; mägede vahel on kitsad orud, laiad lagendikud.

«Need mäed olid varem paljad kaljud,» ütleb vanem õde. «Nüüd on nad kaetud paksu mullakorraga ja neil kasvavad aedade keskel

kõige kõrgemate puude salud: all niisketes nõgudes on kohvipuuistandused, kõrgemal on datlipalmid ja viigipuud; viinamarjaväljad on läbisegi suhkrurooistandustega, põldudel kasvab ka nisu, kuid rohkem on riisi.» — «Mis maa see küll peaks olema?» — «Tõuseme hetkeks kõrgemale, siis näed sa tema piire.» Kaugel kirdes on kaks jõge, mis voolavad kokku otse idas sellest kohast, kus Veera Pavlovna seisab; edasi lõuna poole, ikka samas kagu suunas on pikk ja lai laht, kaugel lõunas laiub maa, mis ikka rohkem laieneb lõuna poole selle lahe ja pika kitsa lahe vahel, mis kujundab tema läänepiiri. Läänepoolse kitsa lahe ja mere vahel, mis paistab väga kaugel loodes, on kitsas maakeel. «Me oleme ju kõrbe keskkohas?» ütleb imestunud Veera Pavlovna. «Jah, endise kõrbe keskkohas, kuid nagu sa nüüd näed, on kogu maa-ala põhjast, arvates tollest suurest jõest kirdes, juba muudetud kõige viljakandvamaks maaks, samasuguseks maaks, nagu kunagi oli ja nüüd taas on saanud too riba mererannikust põhja pool, millest vanasti räägiti, et ta «jookseb piima ja mett». Meie ei ole väga kaugel, nagu sa näed, haritud maa-ala lõunapiirist, poolsaare mägine osa jääb senini ikka veel liivaseks, viljatuks kõrbeks, milleks sinu ajal oli terve poolsaar; iga aastaga nihutate teie, venelased, kõrbe piirid ikka kaugemale lõunasse. Teised töötavad teistes maades; kõigil on palju ruumi ja küllalt tööd, kõik elavad lahedasti ja külluses. Jah, kogu maa-ala lõuna pool suurt kirdepoolset jõge kuni poolsaare keskpaigani haljendab ja õitseb, kogu maa-alal seisavad, nagu põhjaski, suured majamürakad üksteisest kolme-nelja versta kauguses, nagu loendamatud hiiglamalendid tohutu suurel malelaual.» — «Laskume alla ühe juurde neist,» ütleb vanem õde.

Samasugune kristalne hiiglasuur maja, kuid tema sambad on valged. «Nad on sellepärast alumiiniumist,» ütleb vanem õde, «et siin on ju väga soe, valge ese kuumeneb päikese käes vähemal määral, see on küll pisut kallim malmist, kuid kohasem siinsetele oludele.» Aga näe, mis nad veel on leiutanud: kauge maa peal ümber kristallpalee on püstitatud terved read peenikesi ja väga kõrgeid poste ja nendele, palju kõrgemal lossist, kogu lossi peal ja poole versta laiuses selle ümber on üles löödud valge kate. «Seda piserdatakse kogu aeg veega,» ütleb vanem õde, «näed, igast sambast tõuseb kattest kõrgemale väike purskkaevujuga, mis paiskab vett vihmana ümberringi, sellepärast on siin paras jahedus; sa näed, nad muudavad temperatuuri oma soovi järgi» — «Aga kui kellelegi meeldib palavus ja siinne kiirgav päike?» — «Näed, seal kaugemal on paviljonid ja telgid. Igaüks võib elada, nagu temale meeldib; ma püüan sinnapoole, ainult selleks ma kogu aeg töötangi.» — «Tähendab, on jäänud ka linnad nende jaoks, kellel meeldib elada linnas?» — «Sääraseid inimesi ei leidu palju; linnu on järele jäänud vähem, kui oli varem, nad on jäänud peamiselt ainult selleks, et olla läbikäimise ja kaubaveokeskusteks, paremate sadamate juures ja teistes liiklusteede keskustes, kuid need linnad on endistest linnadest suuremad ja uhkemad; kõik sõidavad sinna

mõneks päevaks vahelduseks; nende elanikkonna koostis muutub alatasa, sest igaüks jääb sinna ainult lühikeseks ajaks, kui töö seda nõuab.» — «Aga kes seal tahaks alatiselt elada?» — «Elavadki, nagu teie elate oma Peterburides, Pariisides, Londonites, kellesse see lõpuks puutub? Kes seda hakkaks takistama? Igaüks elagu, nagu ta ise soovib; kuid siiski, valdav enamik, 99 inimest 100-st elavad nii, nagu meie õega sulle näitame, sest niisugune eluviis on neile rohkem meeltmööda ja kasulikum. Kuid mine ometi lossi, õhtu on juba kaunis hiline, on aeg tutvuda nende eluga.»

«Aga siiski, ma tahaksin enne teada saada, kuidas see kõik niisuguseks muutus?» — «Kuidas?» — «See, et viljatust kõrbest sai viljakandvaim maa, kus me praegu kõik veedame kaks kolmandikku meie aastast.» — «Kuidas see juhtus? Aga mis on siin siis keerulist? Ega see muutunud teiseks ühe aasta ega ka kümne aastaga, ma arendasin asja vähehaaval. Kirdest, suure jõe kaldailt, loodest, suure mere rannikult, neil on ju nii palju selliseid võimsaid masinaid, hakkasid nad vedama kokku savi, see sidus liiva koha külge, nad kaevasid kanaleid, korraldasid niisutamist, tekkis rohi, tekkis ka rohkem niiskust õhus; nii mindi samm-sammult edasi, aastas mõne versta võrra, vahel isegi ainult ühe versta võrra, nagu nad praegugi liiguvad ikka rohkem lõuna poole, mis on siin siis erilist? Nad muutusid ainult targaks, nad hakkasid kasutama endi huvides tohutut hulka jõudu ja vahendeid, mida enne kulutati kasutult või isegi oma huvide vastu. Ega ma muidu tööta ja õpeta. Ainult raske on inimestel arusaamisele jõuda, mis on kasulik, nad olid ju sinu ajal veel nii metsikud, nii toored, julmad, meeletud, kuid ma õpetasin neid ikka ja jälle; ent kui nad hakkasid juba aru saama, siis ei olnud täitmine enam raske. Ma ei nõua midagi rasket, sa ju tead. Sa teed ju ühte-teist minu moodi, minu jaoks, kas see on siis paha?» — «Ei.» — «Muidugi mitte. Tuleta kord meelde oma töökoda, kas teil oli palju võimalusi? Kas oli rohkem kui teistel?» — «Ei, mis võimalused meil siis ikka olid?» — «Aga sinu õmblejail on ju kümme korda rohkem soodustusi ja kakskümmend korda rohkem elurõõmu ning sada korda vähem pahandusi kui teistel, kellel olid samad võimalused, mis olid teil. Sa oled ise tõestanud, et ka sinu ajal võivad inimesed elada väga lahedasti. Tuleb ainult põhjalikult asja kaaluda, osata asja hästi korraldada ja välja uurida, kuidas olemasolevaid vahendeid paremini rakendada.» — «Jah, see on just nii; seda ma tean.» — «Tule veel veidi vaatama, kuidas elavad inimesed mõni aeg pärast seda, kui hakkavad mõistma seda, millest sina juba ammu oled aru saanud.»

10

Nad astuvad majja. Jälle samasugune tohutu suur, suurepärane saal. Õhtu on oma täies elevuses ja rõõmuhoos, on möödunud juba kolm tundi päikese loojakust: just paras aeg lõbutsemiseks. Kui

heledasti on saal valgustatud, aga millega? Pole kuskil näha kandelaabreid ja kroonlühtreid; aga näe: — saali kuplis on suur piimklaasist pind, sellest tungib läbi valgus, jah, muidugi, niisugune ta peabki olema: just nagu päikesevalgus, valge, hele ja mahe, nojah, see on ju elektrivalgustus. Saalis on rahvast ligi tuhat inimest, kuid selles võiks vabalt olla kolm korda nii palju. «Ja seda juhtubki, kui saabuvad külalised,» ütleb helge kaunitar, «juhtub, et on ka rohkem.» — «Aga mis see siis on? Kas see siis polegi mingi ball? Kas see siis on tavaline argipäeva õhtu?» — «Muidugi.» — «Aga praeguse mõiste järgi oleks see kojaball, nii tore on naiste riietus, jah, teised ajad, seda on märgata ka kleitide lõikest. Mõned üksikud daamid on küll meieaegseis rõivais, kuid on näha, et nad riietusid nii üksnes vahelduseks, naljapärast; jah, nad vallatlevad, nad heidavad oma riiete üle nalja; teistel on seljas teistsugused, kõige mitmekesisemad riided igasuguse ida- ja lõunamaise lõikega, kõik nad on meie omadest meeldivamad; kuid ülekaalus on riietus, mis sarnaneb sellega, mida kandsid kreeklannad Ateena hiilgeaegadel — väga kerge ja vaba, ka meestel on seljas lai ja pikk rüü ilma taljeta, midagi peleriini või hommikumantli taolist; on näha, et see on nende harilik kodune ülikond. Kui lihtne ja kaunis on see riietus! Kui pehmelt ja elegantselt toob ta esile kehavormid, kuis õilistab ta liigutuste nõtkust! Ja milline orkester, üle saja mees- ja naismängija, ja peaasi, milline koor!»

«Jah, teil polnud kogu Euroopas kümmetki niisugust häält, nagu sa siin selles saalis võid leida tervelt sada ja igas teises niisama palju: eluviis on teine, väga tervislik ja ühtlasi kaunis, sellepärast on ka rind arenenum ja hääl parem,» ütleb helge kuninganna. Kuid sealjuures muutub inimeste koosseis kogu aeg orkestris ja kooris: ühed lahkuvad, teised tulevad nende asemele, nad lähevad tantsima, nad tulevad tantsijate hulgast.

Neil on tavaline argipäeva õhtu, nad lõbutsevad ja tantsivad nii igal õhtul; aga millal ma küll olen näinud niisugust rõõmuenergiat? Ent miks ei peaks neil seda meile tundmatut energiat olema? Nad on ju hommikupoolikul tublisti töötanud. Kes ei ole end töös küllalt pingutanud, sellel ei ole ka küllalt närvi selleks, et tunda rõõmuküllust. Ka tänapäeval on lihtsate inimeste lõbutsemine, kui see neil vahel õnnestub, rõõmsam, hoogsam ja värskem kui meie oma; kuid kaasaegsetel lihtsatel inimestel on lõbutsemiseks vähe võimalusi, siin aga on palju rikkalikumad võimalused kui meil; pealegi tumestab meie lihtsate inimeste rõõmu mõte eluraskustele ja -vintsutustele, pahandustele ja kannatustele ning seda kahandab mõte, et samad viletsused seisavad neil ka ees, see on üksnes hetkeline kiiresti mööduv viletsuse ja häda unustuse tund, ent kas puudust ja kannatust võib täiesti unustada? Kas siis kõrbeliiv ei kata, kas soomürk ei nakata ka väikest puhta õhuga maa-ala, mis asetseb kõrbe ja soo vahel? Siin aga ei ole süngeid mõtteid ega puuduse ja häda kartust; siin on olemas üksnes mõtted möödunud rõõmsast vabast tööst, küllusest, headusest ja naudingust, siin on

ka tulevikumõtted paelutud ikka samadest elamustest. Mis võrdlust siin võib üldse olla! Siis veel: üksnes meie töölistel on närvid tugevad ja sellepärast on nad suutelised taluma palju lõbu, kuid nad on teiselt poolt karedad ja mittevastuvõtlikud. Siin aga on närvid niisama tugevad kui meie tööinimestel ning sealjuures arenenud ja erksad nagu meilgi: valmisolek rõõmule, terve ja tugev janu selle järele, mis meil puudub ja mida annab ainult tugev tervis ja füüsiline töö, liitub nendes inimestes meile omase aistingute teravusega; neis on kogu meie kõlbeline areng koos meie tugevate tööinimeste füüsilise arenguga: pole siis ime, et nende rõõm, nende nauding, nende kirg — kõik see on erksam ja tugevam, laiem ja mõnusam kui meil. Õnnelikud inimesed!

Ei, nüüd ei tea inimesed veel, mis tähendab tõeline lõbu, kuna selleks vajalikku elu ei ole veel olemas, ja pole ka selliseid inimesi. Ainult niisugused inimesed võivad tunda täielikku lõbu ja naudingurõõmu! Kuis õitsevad nad tervisest ja jõust, kui sihvakad ja kaunid nad on, kui energilised ja väljendusrikkad on nende näojooned! Kõik nad on õnnelikud mees- ja naisiludused, kes elavad vaba töö ja rõõmu elu — õnnelapsed, õnnelapsed!

Elavalt lõbutseb tohutus saalis pool nende inimeste üldarvust; aga kus on teine pool? «Kus teised on?» ütleb helge kuninganna. «Nad on igal pool; paljud on teatris, ühed on näitlejad, teised orkestrandid, kolmandad pealtvaatajad, nagu just kellelegi meeldib; mõned on laiali valgunud mööda auditooriume, muuseume, istuvad raamatukogudes; mõned on pargi alleedel, mõned on oma toas, et seal kas puhata üksilduses või viibida koos lastega, kuid peamiselt, kõige rohkem — see on minu müsteerium. Sa nägid saalis, kuidas põsed õhetavad, kuidas silmad kiirgavad; sa nägid, nad lahkusid ja tulid jälle; nad lahkusid, mina meelitasin neid välja, siin on iga naise ja mehe tuba — minu varjupaik, need varjavad truult mu saladusi, uste eesriided, toredad vaibad, mis summutavad hääle, seal on vaikus, seal on müsteerium; nad tulid jälle, mina tõin neid tagasi minu saladuste riigist kergele lõbule. Siin valitsen mina.»

«Mina valitsen siin. Siin on kõik minu jaoks! Töö on tunde- ja jõuvärskuse varumine minu jaoks, lõbu — ettevalmistus minu juurde, puhkus on peale mind. Siin olen mina — elu eesmärk, siin olen mina — kogu elu.»

11

«Minu ões, kuningannas, peitub elu suurim õnn,» ütleb vanem õde, «aga sa näed, siin on olemas igasugust õnne, mille järele just keegi januneb. Siin elab igaüks nii, nagu see temale paremana tundub, siin on kõigile ja igaühele antud täielik voli, vaba voli.»

«See, mida me sulle näitame, ei arene veel nii ruttu sellise täiuslikkuseni, mida sa nüüd nägid. Vahetub veel palju inimpõlvi, enne kui täielikult teostub see, mida sina juba ette aimad. Kuid

neid põlvi polegi nii väga palju: minu töö edeneb nüüd kiiresti, iga aastaga ikka kiiremini, aga sina ei pääse siiski veel sellesse minu õe täiuslikku riiki, kuid sina vähemalt nägid seda, sul on tulevik teada. See on helge ja kaunis. Räägi siis kõigile: nii näib tulevik, see on helge, see on kaunis. Armastage teda, püüdke tema poole, töötage tema kasuks, lähendage teda, tooge temast üle olevikku niipalju, kui iganes suudate üle tuua: niipalju kui te suudate oma ellu tuua üle midagi tulevikust, seevõrra on teie elus rohkem valgust ja headust, rõõmuküllust ja naudingut. Püüdke tuleviku poole, töötage selle jaoks, lähendage seda, tooge sellest üle olevikku kõik, mida suudate üle tuua.»

NIKOLAI ALEKSEJEVITŠ NEKRASSOV

(1821—1878)

KELLEL ON VENEMAAL HEA ELADA.

(Lühendatult.)

PROLOOG.

Ei tea, mis aastal oli see,
kus riigis ette tuli see,
kui maanteel kokku juhtusid
kord seitse talumeest,
kes vabaks lastud hiljuti
ja ühest kandist kõik:
kus Kõlevere kubermang
ja Kitsikuse kreis,
seal seitse küla kõrvuti
on Vaeva valla all —
on Hilbuta ja Paigatu
ja Nadila ja Lõdina
ja Ikalduse, Näljaste
ja Põlendmaa on ka.
Said kokku, läksid vaidlema:
kes on see, kellel Venemaal
on lahe elada?

Roman see ütles: mõisnikul,
Demjanuška: tšinovnikul,
Luka, et papil vist.
Kaupmehesaksal kerekal! —
häält tõstsid vennad Gubinid,
Ivan ja Mitrodor.
Pead kratsis taat Pahhomuška
ja lausus maha vahtides:
bojaarihärral vägeval,
auväärt ministriisandal.
Ei, tsaaril, ütles Prov ...
Kui tõrges härg on talupoeg —
mis jamps kord kolus on,
ka talvaga ei kanguta
sealt seda välja: vaidlevad,
kõik oma kangust täis.
Nii ägedaks läks sõnelus,
et möödakäijad mõtlesid:
vist rahaaugu leidsid nad
ja saaki jagavad ...
Neid kõiki asjatalitus
tõi kodunt välja hommikul:
üks sepal käia kavatses,
laps oli teisel ristida,
Ivankovost ta isakest
Prokofit tooma läks.
Velikojesse laadale
Pahhom läks viima kärgesid,
kuid päitsed peos on Gubineil,
sest peru hobust mõtlesid
nad tuua karjamaalt.
Aeg oleks koju pöörduda
ju ammugi, kuid edasi
nad lähevad kõik koos.
Nad lähevad, kui kihutaks
neil kannul kari huntisid —
samm järjest kiirem on.
Nad lähevad ja vaidlevad,
üksteisest üle karjuvad,
aeg aga kiirelt kaob.
Nad vaieldes ei märganud,
et juba õhtu ligines,
et päike looja läks.
Vist oleksid nad kõmpinud
öö otsa ühe joonega,
kui poleks vastu juhtunud
teel matsakas Durandihha.
Eit hüüdis: «Kuhu, vaderid,
te tulistvalu tõttate
nii hilja, vastu ööd? ...»
Nii hüüdis, naerma pahvatas,
siis piitsa andis ruunale
ja tuiskas oma teed ...
«Jah, kuhu?» leidsid mehedki

üksteise otsa vahtides,
pead norus, seisma jäid...
Ju pime öö on ammugi
ja üleni täis tähtesid
on kõrge taevavõlv.
Kuu tõuseb, varjud tumedad
teekäijatele langevad,
tee pooleks lõikavad.
Oi varjud, varjud tumedad,
koos kõigiga te sõuate
ja kaasa käia jõuate.
Kuid keegi, varjud tumedad,
teid tabada ei saa!

Nüüd teed ja metsa sõnatult
jäi vahtima Pahhom.
Ta vahtis kukalt sügades
ja viimaks lausus nii:

«Neh, kena nalja meiega
on heitnud metsakoll!
Kolmkümmend versta, vaderid,
meil maha käidud on!
Liig väsinud nüüd oleme,
et kohe ümber pöörduda.
Eks puhkame siis koiduni,
mis muud meil üle jääb...»
Süüd kolli kaela ajades
nad metsa all, tee lähedal
ööd mööda saatma jäid.
Tuld tegid, raha klappisid,
kaks meest läks viina järele,
kuid teised vahepeal
puutüvelt tohtu rebisid
ja meisterdasid topsiku.
Pea jõudsid sõbrad tagasi
suupiste, keelekastega
ja pidu lahti läks.
Viin ära joodi kiiresti
ja puhkes vaidlus jällegi:
kes on see, kellel Venemaal
on lahe elada?
Roman see karjub: mõisnikul,
Demjanuška — tšinovnikul,
Luka, et papil vist.
Kaupmehesaksal, karjuvad
üksmeelselt vennad Gubinid,
Ivan ja Mitrodor.

Pahhom see karjub: Eksite,
bojaarihärral vägeval,
auväärt ministriisandal.
Ei, tsaaril, karjub Prov.
Nii endisest veel hullemaks
läks talumeeste riid.
Ju sõimusõnad lendavad
ja mehed karvust kitkuma
on valmis teineteist...

Ennäe, koos ongi käsitsi!...
Roman Pahhomi nüpeldab,
Demjan Luka'd, kuid Gubinid
koos tursket Provi kolgivad
ja igaüks neist kisendab,
et temal õigus on!

Nüüd virgus kõmav kajagi
ja hakkas ringi uitama
ja hüüdma, vastu hõikama,
just nagu tahtes narrida
põikpäiseid vaidlejaid.
Siin «tsaaril!» kajab paremal,
kuid vastu kaigub vasakul:
«Pa-pil! Pa-pil! Pa-pil!»
Kõik laas on äkki ärevil,
kõik loomad jalul on.
Nad mööda radu ruttavad
ja läbi õhu lendavad
ja läbi rohu roomavad.
Mets hirmund häältest kumiseb,
maa mütsub jalge all.

Hall jänkukene kohkunult
teeäärsest põõsast vuhinal
läks jooksu —peitu põgenes
eest ära enne muid.
Siis ilgelt, läbilõikavalt
ka hakipojad abitud
häält tõstsid kasepuul.
Kuid lehelinnul väikesel
sulgpesast suure hirmuga
vups! välja kukkus poeg.
Lind siutsub, nutab haledalt:
«Kus poeg? Ei kuskil näe!»
Nüüd virgus vana kägugi,
nõuks võttis veidi kukkuda.
Küll korda kümme alustas
ja segi läks ja vakka jäi

ja jälle. tõstis häält...
Oh kuku, kägu, kukulind!
Kui päid loob viljanurm,
sul odraokas kurku jääb,
on otsas lauluaeg!

Parv kakke lendas kohale:
seal seitsmelt suurelt puult
nad seitsmekesi kaklejaid
pealt vaatavad ja naeravad,
ja silmasõõrid kollased
kui vahaküünlad kirikus
puuokstelt põlevad...
Ka kaaren, kaval linnuke,
puu otsas lõkke lähedal
pealt vaatab, palub sarvikut,
et kanges tüliõhinas
mees mehe maha lööks.
Lehm-krapikael, kes õhtu eel
muust karjast lahku sattunud,
nüüd kohe tõttas kohale,
kui kuulis inimhäält.
Ta meeste otsa jõllitas,
pealt kuulas vihast sõnelust
ja hakkas kaasa karjuma:
ammuu, ammuu, ammuu!

Lehm muudkui ammub arutult,
puul hakipojad piuksuvad
ja riiukuked karjuvad,
kuid kaja ahvib neid.
Muud tööd ju tal ei olegi:
ta ausat rahvast narritab
ja naisi, lapsi kohutab.
Ei teda ükski näe,
ja ometi kõik kuulevad.
Ta elab, kuigi kehata,
ja karjub keeleta.

Vürstinna Moskva-tagune —
öökull — ka see on seal.
Ta meeste kohal tiirutab.
Kord lennul põõsaid puudutab,
kord rohtu riivab tiib...

Ka reinuvader rebane
täis uudishimu ligines
ja jälgima neid jäi.
Ta kuulatas ja kuulatas
ja lahkus jälle, mõteldes:
«Tont neist küll aru saab!»
Ja tõesti — vaevalt kaklejad
veel mäletasid isegi,
miks üldse puhkes riid...
Nad kaua üksteist kolkisid
ja viimaks alles väsimus
neil aru pähe tõi.
Näolt higi maha uhtusid,
vett lombist jõid ja uni neid
nüüd hakkas vaevama...

Kuid lehelinnu pojake —
see oli vahepeal
raashaaval, küünar kõrraga
maad mööda väetilt lennanud
ja välja jõudnud lõkkeni.
Maast tõstis ta Pahhom,
viis tule äärde, tunnistas
ja lausus: «Väike linnuke,
küüs aga terav on.
Kui hingan — peost mul pudened,
kui köhin — tulle kukud sa,
kui pigistan, nii hukkud sa,
ja siiski oled tugevam
kui ükski talumees.
Sind tiivad varsti kannavad,
tüit-tüit! ja kuhu himustad,
siit ära minna võid!
Oi sind küll! Talumeestele
sa tiivad laena, linnuke!
Kõik maa siis läbi lendame
ja vaatame ja uurime
ja kõikjalt vastust nõuame
ja selgusele jõuame,
kes on see, kellel Venemaal
on lahe elada.»

«Ei oleks tiibu vajagi,
kui leibagi saaks piisavalt,
pool puuda iga päev,
siis oma jalgel võiksime
koos läbi käia Venemaa,»
suu avas sünge Prov.
«Ja viina päevas pangetäis,»
ta sõnadele lisasid
kaks viinamaiast Gubinit,
Ivan ja Mitrodor.

«Ja tosin soolakurkisid
pruukosti juurde,» naljatas
nüüd neljas talumees.

Ja lõunaks kalja jahedat
võiks olla kapatäis.»

«Ja õhtuks tubli katlatäis
head tulikuuma teed . . .»

Nii rääkisid me rändurid,
kuid väike lehelind —
see meeste kohal tiireldes
pealt kuulis nende kõnelust
ja lõkke äärde põõsale
ta maha laskus siis.
Seal siutsus ta, seal hüples ta
ja ütles inimhäälega
Pahhomi vastu nii:

«Sa lase lahti pojake!
Suurt tasu anda sinule
võin väikse poja eest.»
«Mis annad?»
«Leiba muretsen
pool puuda iga päev
ja ämbritäie märjukest
ja kurke igaks hommikuks
ja lõunaks kalja kihavat
ja õhtuks kuuma teed.»

«Kuid ütle, väike linnuke,»
talt nõudsid vennad Gubinid,
«kust leiad leiba, märjukest
sa seitsme mehe jaoks?»

«Te kõike ise leiate,
kuid mina, väike linnuke,
kust, kuidas leida, juhatan.»

«Noh, räägi!»

«Suurelt teelt,
kus kolmekümnes verstapost,
te otse metsa pöörduge.
Sealt minna versta võrd
on laanes haljas lagendik,
seal lagendikul kasvavad
kaks põlist männipuud,
ja nende alla peidetud
on karp — see välja kaevake.
See karp on nõiakarp:
seal isekattuv linake
on sees — niipea kui soovite,
see söödab, joodab teid.
Te ainult vaikselt lausuge:
«Hei, kata ennast, linake,
ja toida talumeest!»
Siis minu tahte kohaselt,
te soovidele vastavalt
kõik ilmub silmapilk.
Nüüd lahti laske pojake!»

«Pea!» katkestas Pahhomuška.
«Me vaesed mehed oleme,
pikk tee meil käia on.
Tark looja lind, ma palun sind,
meid aita nõiakunstiga,
et riided vastu peaks!»

«Et vammused meil kunagi
ei kuluks katki kandmisest,»
nüüd nõudis talt Roman.
«Et niineviisud kunagi
ei kuluks katki käimisest,»
nüüd nõudis talt Demjan.

«Et särkidesse kunagi
ei sigiks täisid, kirpusid,»
suu avas ka Luka.

«Ja jalad iial nartsudes
ei hauduks,» nõudsid Gubinid . . .

Lind neile vastas nii:
«Kõik isekattuv linake
teeb korda, peseb, parandab.
Noh, lase lahti poeg! . . .»

Pahhom nüüd vangi vabastas
ja väike linnupojake
läks lendu laiast peost.
Maadligi, küünar korraga
ta hüples, lendas abitult,
puuõõnde peitis end
ja tema kannul tiireldes
läks lehelind ja tähendas:

«Kuid olgu meeles teil:
Nii palju süüa küsige
kui vatsa mahub, vaderid,
ja juua nõuda tohite
pang viina iga päev.
Kui aga rohkem nõuate,
siis täitub teie tahtmine
kaks korda, aga õnnetust
toob teile kolmas kord!»

Ja ära lendas lehelind
koos oma kalli pojaga,
kuid mehed hanereas
teed mööda läksid otsima,
kas kolmekümnes verstapost
on kaugel. Jõudes selleni
nad tummalt ära pöörasid
ja käisid samme lugedes
kesk paksu põlislaant.
Kui verst sai maha kõmbitud,
ees paistis haljas lagendik
ja lagendikul õõtsusid
kaks põlist männipuud...

Maad kaevama nad asusid,
said kätte karbi — avasid,
sealt lina leidsid seest
ja otsekohe hõikasid:
«Hei, kata ennast, linake,
ja toida talumeest!»

Näe — lahti rullus linake
ja nagu imeväel
kaks kätt seal õhust ilmusid,
tõid leiba, pange viinaga
ja jälle kadusid.

«Miks pole kurke kusagil?»

«Kas tulist teed ei tulegi?»

«Kas haput kalja polegi?»

Kõik ilmus silmapilk...

Vööd valla päästsid rändurid.
Nad lina äärde istusid
ja pidu lahti läks.
Üksteisele nad rõõmuga
suud andsid, kokku leppisid,
et enam nüüdsest alates
nad ilmaaegu iialgi
ei tülitse, vaid õiglaselt
ja ausalt asja uurivad,
et tagasi ei lähegi
nüüd koju nad — las ootavad
truud naised, lapsepõngerjad
ja vanakesed põdurad,
niikaua kuni meestele
saab selgeks tüliküsimus,
niikaua kui nad jõuavad
tõe jälile ja leiavad,
kes on see, kellel Venemaal
on lahe elada.

Nii talitada tõotanud,
just nagu rondid magama
jäid mehed koidu eel...

ESIMENE OSA.

[I ja II peatükk. Otsustanud minna mööda Venemaad otsima õnnelikku, asusid meie rändurid teele.

Esimene kohtumine toimus neil küla papiga. Talumeeste küsimusele «Kas on mõnus papi elu?» jutustab ta neile talupoegade halvustavast suhtumisest pappidesse, oma viletsatest sissetulekutest.

Möödusid need ajad, mil vanade mõisnike kõrval, kes rikkalt ja vabalt elasid oma mõisates, oli mõnus elada ka papil. Mõisnikud laostusid, sõitsid ära võõrastele maadele, müüsid ära oma maad, ja pappidel tuli elada talupoegade kopikatest.

Pärast kohtumist papiga satuvad talumehed Kuzminskoje küla laadale. Värviküllaselt kujutab poeet pilte laadast. Kõrtside, söögimajade, viinapoodide juures joob rahvas oma viimased krossid maha.]

PURJUS ÖÖ.

— — —
Teeviida juures kuulevad
häält tuttavat me rändurid.
Nad ligemale astuvad
ja näevad: Veretennikov
(see, kellelt lapselapsele
Vavilo kingad sai)
seal vestleb talumeestega.
Kõik hingelt ära räägivad
need lahke härra ees.
Kui kiidab laulu, laulavad
viis korda järjest — kirjuta! —
või meeldib tabav kõnekäänd,
— kõik kirja pandud saab.
Tükk aega Pavel kirjutas
ja tähendas siis meestele:
«Me talupoeg on taibukas,
kuid see ei ole hea,
et aru peast joob sageli,
tee ääres, kraavis vedeleb,
et häbi näha on.»

Ta juttu mehed kuulasid
ja noogutasid nõustudes.
Pavluša hakkas midagi
veel paberile panema,
seal aga segas vahele
üks vintis talupoeg.
See mees, kes seni vaikides
maas oli maoli lamanud
ja härra otsa vahtinud,
kraps! kargas maast ja pliiatsi
Pavlušal kiskus käest.
«Pea, arutu! Kas laotada
me kohta iga jaburust
ei ole häbi sul?
Mis on, mis teeb sind kadedaks?
Kas kadestad, et rõõmus on
maamehe vaese hing?
Me palju joome mõnikord,
veel rohkem aga töötame.
Võib purjus näha paljusid,
kuid rohkem kaineid on.
Kas oled käinud külades?
Pang täida puhta viinaga
ja tarest tarre käi.
Üht, teist ehk jaole meelitad,
kuid kolmandad ei puutugi
su viina. Võrdselt on
meil peresid, kus juuakse,
ja teisi, kes ei joo.
Ei joo, kuid siiski vaevlevad!
Siis parem joogu, sõgedad,
ja hingel kergem on.
On lihtsalt õudne vaadata,
kui suur neis kaineis taredes
on rahva viletsus.
Kas oled käinud külades,
kui käes on viljakoristus?
Kas kõik on kõrtsis siis?
Me maal on nurmed ääretud,
kuid kitsid. Kas sa tead,
kes on see, kelle kätetöö
need muudab haljaks kevadel
ja paljaks sügisel?
Kas oled näinud talumeest,
kui päevatöö on lõppenud?
Ta rõuku tassis mägesid,
peotäis ta toiduks on.
Eest, vägimees, kõtt! Kõrrega
ma ümber tõukan sind!

Toit maitseb talumehele!
Ta närib hällist hauani
just nagu raudne saag.
Kuid mida sööb ta? . . . Teadagi,
vats pole peegel ju.
Ei toidu üle kaebagi . . .
Sa üksinda teed tööd,
kuid vaevalt töö on lõppenud,
seal jumal, tsaar ja mõisasaks
on kolmekesi jaol.
Kuid on veel neljas vaenlane,
kes tatarlasest tigedam —
see osaga ei lepigi,
kõik ära õgib käest.
Veel hiljuti üks härrake,
niisama kõhn kui sinagi,
käis Moskva kandist siin.

See laule üles kirjutas
ja mõistatusi musteldas
ja jutte klanis meilt.
Üks teine tuli, usutles,
kui suur on päevateenistus,
kui palju päevas palasid
meil suhu pista on.
Kes mõõtmas käib me põllumaid,
kes külarahvast sõrmedel
ükshaaval kokku loeb.
Kuid keegi pole lugenud,
kui palju tulekahjudes
meil igal aastal hävineb
maamehe kätetööd . . .

Ei mõõtu vene joomisel!
Kuid ons me häda mõõdetud?
Kas meie tööl on mõõt?
Viin murrab talupoegasid!
Kuid kas ei murra hädagi,
kas töö ei murra meid?
Ei mõõda maamees viletsust,
ta kõigega saab hakkama,
teeb kõik, mis teha on.
Ei mõtle maamees töötades,
et tööga tapab end!
Kas topsi tõstes tõesti ta
peaks mõtlema, et järgmine
ehk maanteekraavi viib?
Kui teil on vastik vaadata,
kui purjus mehed vaaruvad,
eks vaadake meid siis,
kui pärast niitmist talupoeg
soost märga heina lohistab.
Kust läbi ei saa hobune,
kus liikuda ka koormata
ei julge jalamees,
vees, poris, mättalt mättale
me talumeeste maleva
seal roomab heina tassides
ja naba katkestab.

Kui palja päi me päikeses
tööd teeme, ise üleni
koos higiga ja poriga,
lõikheinast katki kriibitud,
soosöödikutest verised,
kas oleme siis kaunimad?

Sul hale hakkab — haletse,
kuid ära haava meid.
Ei maksa härra mõõduga
sul mõõta talumeest.
Me pole õrnad valgekäed,
me suured mehed oleme,
ükskõik kas töö või trall.

Oi talumees, sul süda sees
on musta pilve sarnane,
sünk, tulist viha täis.
Sealt kärkiv kõu peaks kõmama
ja verevihma sadama,
kuid kõige lõpp on — viin.
Naps valgus soontes laiali
ja naerma puhkes muretult
hea talumehe hing.
Siin pole vaja ohata.
Sa ringi vaata, rõõmutse:
Oi poisse, oi! Küll mõistavad
nad pidu pidada!
Luud-liikmed välja kurnatud,
hing rinnas ära vaevatud,
kuid siiski vägitegudeks
on uljust varuks veel . . .»

Mees seisis parvel viiskudes
ja tammus jalalt jalale.
Ta hetkeks vaikis, vaadates
heal meelel rõõmsat rüsinat,
mis tema ümber lainetas,
ja valjult lisas siis:
«Oi talurahva kuningriik,
sa purjuspäine, mütsitu,
oh rõkka — rohkem veel!»

«Taat, ütle, mis su nimi on?»

«Mis siis? Kas üles sirgeldad?
Misjaoks? Kuid olgu — kirjuta,
et Paljasjalgse külas on
Jakim Nagoi — teeb seni tööd,
kui ükskord surnult maha vaob,
joob, kuni mõistus kaob . . .»

Kõik mehed naerma puhkesid
ja rääkisid nüüd härrale,
kes on Jakim Nagoi.

Ta vaene mees on. Nooruses
kord elas, töötas Piiteris,
kuid vangi sattus seal:
kaupmehega protsessima
läks, narr. Puupaljalt tagasi
siis tuli kodumaadele
ja adra taha jäi.
Kolmkümmend aastat juba siin
vaol käies kõrbeb päikeses
ja varjab suure vihmaga
end ainult äkke all.
On adra külge kasvanud.
Kui sureb, maha variseb
nii nagu mullakamakas,
mis adra hõlmal on...

Kord juhtus nõnda: pojale
mees linnast pilte tõi.
Ta pildid üles riputas
ja isegi kui poisike
heal meelel vahtis neid.
Seal tuli taeva karistus
ja küla süttis põlema.
Kuldrublakest kolmkümmend
viis,
mis elu jooksul kogutud,
Jakimil tares on.
Need oleks päästma pidanud,
kuid pilte kõigepealt
mees hakkas välja tassima.
Ikoonidega askeldas
sel ajal küljeluu.
Siis tare kokku varises,
mees kõigest ilma jäi.
Kuldrahad kompu sulasid
ja ainult üksteist rubla sai
ta selle kombu eest.
«Oi, kalliks läksid, vennike,
su pildid maksma sul!
Kuid uues tares muidugi
need jälle seinal on?»

«Nii neh!... Ja on seal teisigi!»
mees ühmas, vakka jäi.

Noorhärra kündjat tunnistas:
ta rind on sisse langenud,
kõht aukus, kurrud silmade
ja huulte ümber — põuaga
on nõnda maa sees praod.
Mees maaga ongi sarnane:
kael pruun kui künnimuld,
näost telliskivipunane,
käed tammekoore taolised
ja juuksed — nagu liiv.
— — —

Neljas peatükk.
ÕNNELIKUD.

— — —
«Vaat mis — Jermilo Girinilt
teil, sõbrad, tuleks küsida!»
teekäijatele Fedossei,
üks Vinguküla talupoeg,
nüüd andis tarka nõu.
«Kui tema teid ei avita,
ei ole õige õnnelik,
siis ärge üldse otsige.»

«Kes see Jermilo on?
Vist vürst või krahv
on muidugi?»
«Ei ole mingi vürst või krahv,
vaid lihtne talumees.»

«Sa räägi meile selgemalt!
Noh, võta istet, pajata,
kes see Jermilo on!»
«Kõik räägin. Unžal kunagi
vaeslastekohtult endale
ta oli veski rentinud.
Kui müügile läks see,
kesk teisi enampakkujaid
ka Girin kaasa lõi.
Üksteise järel kiiresti
jäid kehvad ostjad kõrvale
ja ainsana Jermiloga
jäi veski pärast võistlema
kaupmees Altõnnikov.
Jermilo öeldud hinnale
ta ikka lisab kopika.
Jermilo hingetäiega
viis rubla juurde virutab,
kuid kaupmees jälle kopika.
Nii nende võitlus käis —
kui kaupmees lisas kopika,

lõi rublaga Jermil.
Ja alla jäi Altõnnikov,
seal aga ilmus takistus,
sest käsirahaks taheti
üht kolmandikku Girinilt
sealsamas, aga kolmandik —
see tuhat rubla on.
Nii palju polnud kaasas tal;
kas oli ise hooletu,
või ninapidi vedasid
alldjakid — nii või teisiti,
kuid kimpu jäi Jermil.

Ju rõõmustas Altõnnikov:
«Siis saan ma veski endale!»
Jermilo vastu: «Ei!»
Läks paluma eesistujat:
«Kui teie heldus rahaga
pool tundi ootaks veel? . . .»

«Mis teed sa poole tunniga?»

«Ma raha ära toon.»

«Tood ära? Kus su aru on?
Kolmkümmend versta siit
on veskini, kuid istungil
on tunni pärast lõpp.»

«Siis pooleks tunniks lubate?»

«Hea küll! Tund aega
ootame . . .»
Jermilo läks. Altõnnikov
alldjakkidele pilgutab,
koos irvitavad, reod!
Jermilo aegaviitmata
läks kohtust turuplatsile.
(See oli turupäev.)
Ta tõusis püsti vankrile,
seal ristimärgi ette lõi,
siis nelja kaarde kummardas
ja hüüdis valju häälega:
«Head inimesed, vaikige
ja kuulake — paar sõnakest
mul teile öelda on!»

Lai, kihav plats jäi hääletuks.
Jermilo laadarahvale
nüüd rääkis veskiloost.
«Tean, hammast ihus ammugi
mu veskile Altõnnikov.
Kuid minagi ei tukkunud,
vaid linnas korda viis
sai käidud asja kuulamas.
Eelpakkumine täna on,
nii mulle öeldi seal.
Te teate ju, et asjata
tee peale sularahaga
ei lähe talupoeg.
Puupaljalt sõitsin kohale.
Kuid näe, nad kokku rääkisid,
et oksjon lõplik on.
Alt vedasid mind, nurjatud,
nüüd irvitavad, saadanad:
«Mis ära teed sa tunniga,
kust raha välja tood?»
Ehk toongi taeva abiga!
Alldjakid on küll vägevad,
kuid rahvas kangem on.
On rahakas Altõnnikov,
kuid vastu rahva kukrule
ta ikkagi ei saa:
see iialgi ei tühjene
nii nagu meri kaladest —
võid püüda surmatunnini.
Ma maksan, taevas näeb,
kõik teisel reedel tagasi.
Siin pole veskis küsimus,
ei — alandus on suur.
Kui te Jermilot tunnete,
kui te Jermilot usute,
siis hädast päästke nüüd . . .»

Ja imelugu juhtuski:
näe, platsil äärest ääreni
kui tuules äkki lehvima
lõi kõigil vasak hõlm.
Maarahvas kukrud vallandas,
mis hinge taga kellelgi,
Jermilo kätte tõi.
Jermil on kirjaoskaja,
kuid millal sa siin kirjutad,
hea veel, kui loetud saad.

Ja täitus kübar hõbedast
ja kulunud kuldtükkidest

ja võidund rahapabereist.
Ta võttis kõik, ei põlanud
ka vaskset viielist,
ei võinudki ju põlata,
sest rikka sajarublasest
ju kaugelt kallim sageli
on vaese vaskne kross.

Käes nõutud summa oligi,
kuid rahva heldus suurenes:
«Säh, säh, küll annad tagasi,
see sinu käes ei kao.»
Nüüd nelja kaarde kummardas
Jermilo tururahvale,
peos kübar saadud rahaga,
sealt kohtusaali läks.
Suur oli kõigi imestus,
näost halliks läks Altõnnikov,
kui tuhat rubla lauale
mees ladus kõigi ees.
Kord tige meel, nüüd libe keel:
head näod on peas alldjakkidel
ja lipitsevalt soovivad
nad talle õnne kõik.
Jermilo aga väljagi
ei teinud neist — nad krossigi
ei saanud tema käest.

Kõik linnarahvas huviga
läks teisel reedel vaatama,
kui turul arveid õiendas
maarahvaga Jermil.
Kust ta neid kõiki mäletas?
Tol korral, raha kogudes
ei jäänud mahti seks.
Kuid vaidlusi ei tekkinud
ja ühtki liigset kopikat
ei tulnud maksta tal,
vaid (Girin ise kõneles)
üks rubla jäi veel ülegi —
kes andis, taevas teab.
Päev otsa, kukkur avatud,
Jermilo andjat otsides
käis ringi, aga rahale
ei leidnud peremeest.
Päev oli looja veeremas,
kui turuplatsilt viimsena
ta ära läks ja pime sant
sai selle rubla. Näete nüüd,
mis mees Jermilo on!»

Pead vangutasid rändurid.
«Tõepoolest veider! ... Seleta,
mis nõidus see küll on,
et kogu rahvas usaldas
nii ühte talumeest?»

«Siin nõidus meest ei aidanud,
vaid õiglus, kallid vaderid ...
Kas teate ehk Adovštšinat,
mis kuulus vürst Jurlovile?»

«Jah, teame küll, mis siis?»

«Üks sandarmitekorpuse
polkovnik, rind täis rahasid,
koos viie-kuue abiga
Jurlovi mõisas valitses
ja kirjutajaks kontoris
seal oligi Jermil.

Poiss kahekümne aastane
siis oli, väike ametnik,
mis võim sel ikka on?
Kuid siiski talumeestele
on inimene temagi.
Nad temalt kõigepealt
nõu otsivad — ta õpetab,
kui tarvis, tõendi kirjutab,
teeb kõik, mis saab, ja krossigi
ei nõua selle eest.
Kui pakud, lükkab tagasi.
Kas talupojalt tihkakski
siis raha välja pressida
üks õige talupoeg?

Sel viisil viie aastaga
seal kogukonnas kõigile
Jermilo armsaks sai.
Siis aeti ta sealt minema ...
Kõik kahju tundsid Girinist,
nii kiiresti ei harjunud.
Uus oli ahnepäits.
Kuid teha polnud midagi.

Ja aja jooksul said
nad hakkama ka uuega.
Vaid siis, kui talle makseti,
suu avas, sõna kirjutas
see mujal läbipõlenud
laiskvorst ja lakkekauss.

Kuid kaua õnneks ometi
ei kestnud tema valitsus.
Läks hauda vana vürst.
Noorhärra sõitis kohale,
ta vallandas polkovniku,
lõi tema abid minema.
Ka need, kes olid kontoris,
kõik hundipassi said.
Kuid külavanem valida
meil kästi endi seast.
Noh, kaua me ei mõtelnud.
Kuus tuhat hinge hüüdsime
kõik nagu ühest suust:
«Te pange Girin vanemaks.»
Poiss härra juurde kutsuti
ja pärast jutuajamist
vürst hüüdis rõdu pealt:

«Noh, olgu, nagu soovite.
Heaks kiitsin teie valiku
ja templi alla lõin.
Näen, mees on kirjaoskaja.
Kas ainult noor ei ole veel?»

«Mis siis,» me talle vastame,
«noor küll, kuid nutt on peas.»
Nii kogukonnas Girini
me peremeheks panime.
Kus oli peremees!
Ta seitse aastat valitses,
kuid rahva raha krossigi
ei ahnitsenud endale,
ei teinud liiga süütule,
ei lasknud valskust sündida,
kõik temalt õigust said.»

«Pea!» kõnelejat noomivalt
üks hallpea preester katkestas.
«Nüüd, vennas, pattu teed!
Käis ader vao peal õieti,
kuid vääratas siis kõrvale,
kui kivi ette jäi.
Kui pajatama hakkasid,
siis ausalt kõigest kõnele.
Või mõtled muinasjutuga
me aega viita siin?
Ka mina tundsin Girinit...»

«Kas ma ei tundnud siis?
Ma sama kogukonna all
sealsamas vallas elasin,
kuid üle viidi meid...»

«Kui juba tundsid Girinit,
siis tema venda Mitritki
sa, vader, tundma pead!»

Jäi jutustaja mõtlema
ja ütles: «Õige küll!
Mul tõesti liigne sõnake
suust lipsas jutuhoos.
Kord vääratas Jermilogi.
Kui külas võeti nekruteid,
siis vabaks tema abiga
sai Mitri, noorem vend.
Me vaikime. Noh, teadagi —
ka härra külavanemal
ei saadaks venda soldatiks.
Ehk küll Nenila Vlasjevnal
on pojast hale, ahastab:
«Kord polnud meie käes!»
— mis sest! Noh, oleks ulunud
päev, kaks ja asi sellega.
Mis aga juhtus siis?
Kui olid võetud nekrutid,
Jermilo ise korraga
jäi kurvaks, hakkas põdema,
ei söö, ei joo — läks selleni,
et isa tal kord kuuri all
käest ära võttis silmuse.
Kõik hinge pealt nüüd kõneles:
«Sestsaadik, kui ma määrasin
Nenila poja nekrutiks,
on elust isu täis.»
Käe köie poole sirutab...
Küll rahustada katsusid
vend, isa... kõik jäi asjata,
tal ikka sama jutt:
«Ma olen kurjategija,

käed köiega mul siduge
ja kohtu viige mind.»
Et ära hoida õnnetust,
käed isa sidus tal
ja juurde seadis valvuri.

Suur oli kõigi erutus,
kui algas asjaarutus:
nii veidrat lugu varemalt
veel näinud, läbi vaadanud
ei olnud kogukond.
Ka omaksed ei palunud,
et talle armu heidetaks,
vaid karmi, õiglast karistust
nad nõudsid meie käest:
Poeg mõistke kohe tagasi
Nenilale, või muidu poob
Jermil end üles veel.

Jermilo tuli, kõhetu,
näost valge, jalad pakkudes
ja ümber käte köis.
Ta tuli, ütles: «Kunagi
ma kohut mõistsin teistele,
nüüd olen ise patusem,
mu üle kohut pidada
nüüd kord on teie käes.»
Ta meile maani kummardas.
Tõepoolest — nagu arutu
on vaene, ohkab haledalt
ja risti ette lööb.
Nutt tuli peale vaadates,
kui äkki langes põlvili
Nenila ees Jermil.

Noh, kõik läks lõpuks libedalt,
sest iga asi võimalik
on suure härra käes.
Nenila poja asemel
läks Mitri Girin soldatiks,
kuid kuulukse, et temalgi
ei ole raske teenida.
Vürst ise kannab hoolt.
Kuid trahvi maksma mõistsime
me Girini — üks osake
sealt nekrutile läks,
üks osake Nenilale,
muu meile — liikudeks ...

Jermil niipea ei toibunud.
Veel aasta otsa mehike
kui haige ringi käis,
ja kuidas ka ei palutud,
end lahti ütles ametist.
Ta võttis veski rendile
ja endisest veel armsamaks
me kõigi meelest sai.
Ta matiga ei nöörinud,
ei lasknud rahvast oodata —
kas kubjas, mõisnik, ametnik
või kõige vaesem talumees —
kõik pidid järge ootama;
tal oli kõva kord.
Ei ole juba ammugi
seal kubermangus viibinud,
kuid olen kuulnud, Girinit
kõik õigusega kiidavad.
Te käige tema pool!»

«Te ilmaaegu lähete!»
teist korda juba katkestas
ta juttu hallpea papp.
«Ma tean Jermilo Girinit.
Seal kubermangus viibisin
ma viie aasta eest.
(Ma olen palju rännanud,
sest vaimulikke sageli
meil vahetada armastas
arhierei.) Jermiloga
üksvahe naabrid olime.
Jah, haruldane mees!
Kõik, mis on õnneks vajalik,
tal oli: rahu, varandus
ja austus — sügav, tõeline.
Ei rahaga või hirmuga
niisugust austust võideta,
vaid seda aru, headuse
ja karmi tõega saab.
Kuid kordan teile ikkagi,
et asjata te lähete —
ta istub sunnitööl ...»

«Mispärast?»

«Taeva tahtmine!
Võib-olla keegi teist
ehk kuulnud on Obrubkovist,

kel talupojad mässasid.
Kus Kohkumise kubermang,
seal Hädavere valla all
on Hirmu küla tal.»

— — —

[Kui selgub, et laadal õnnelikku ei ole, suunduvad rändurid Talva külasse, talunaise Matrjona Timofejevna poole, kellest räägitakse, et ta olevat elus õnne leidnud.
Teel sinna kohtavad nad mõisnikku.]

Viies peatükk.

MÕISNIK.

Seal kohalikku mõisnikku
Gavrilo Afanasjevitš
Obolti-Oboldujevit
tõld tassis mööda teed.
Mees oli punapõsine
ja täidlane ja rühikas,
ees vurrud hallid, teravad.
Kuuskümmend küll vist isandal
ju turjal olla võis.
Tal oli uljas välimus:
kottpüksid laiad, tohutud
ja nööridega kuub.
Gavrilo Afanasjevitš
läks verest ära märgates,
et seitse mehekolakat
on tema troika ees.
Saks haaras taskust püstoli,
mis sama tönts ja ümarik
kui selle peremees,
ja relva kuue laenguga
ta suunas talumeestele:
«Seis! Maanteeröövlid!
Mõrtsukad!
Niipea kui paigalt liigute,
teid kohe vagaks teen! . . .»
Teekäijad naerma puhkesid:
«Kus alles leidis mõrtsukad!
Näed, nuga, kirvest, hangugi
ei ole kaasas meil!»

«Kes olete? Mis tahate?»

«Üks mure vaevab meid.
See mure on nii tõsine,
et sundis kodust lahkuma,
töötujugi meilt peletas
ja söögiisu viis.
Sa tõota kindla sõnaga,
et meile, talumeestele,
kõik ausalt, otsekohesełt
tõemeeli ära kõneled,
nii nagu asi on.
Siis sinule me räägime,
mis mure vaevab meid.»

«Ausõnaga kui aadlimees
ma tõotan teie ees . . .»

«Ei mitte aadlimehena,
vaid kristlasena kinnita,
et teed, mis lubasid.
Koos aadlimehe sõnaga
käib sõim ja vastu vahtimist,
neid pole vaja meil!»

«Kanäe, kust tuuled puhuvad!
Kuid sündigu te tahtmine.
Mis on siis hinge peal? . . .»

«Sa pane püstol kõrvale
ja kuulata — vaat nii.
Me pole mingid mõrtsukad,
vaid talumehed leplikud,
kes vabaks lastud hiljuti
ja ühest kandist kõik.
Kus Kõlevere kubermang
ja Kitsikuse kreis,
seal seitse küla kõrvuti
on Vaeva valla all:
on Hilbuta ja Paigatu
ja Nadila ja Lõdina

ja Ikalduse, Näljaste
ja Põlendmaa on ka.
Teel asja pärast astudes
ja nõnda kokku juhtudes
me sattusime vaidlema:
kes on see, kellel Venemaal
on lahe elada?
Roman see ütles: mõisnikul,
Demjanuška: tšinovnikul,
Luka, et papil vist.
Kaupmehesaksal kerekal,
häält tõstsid vennad Gubinid,
Ivan ja Mitrodor.
Pahhom see ütles: aadlikul,
bojaarihärral vägeval,
auväärt ministriisandal.
Ei, tsaaril, ütles Prov.

Kui tõrges härg on talupoeg.
Mis jamps kord kolus on,
ka talvaga ei kanguta
sealt seda välja — vaidleme,
kõik oma kangust täis.
Me vaidlus riiuks arenes,
riid paisus viimaks kakluseks.
Nõuks pärast kaklust võtsime,
et me ei lahku koost
ja enam koju tagasi
ei lähegi — las ootavad
truud naised, lapsepõngerjad
ja vanakesed põdurad,
niikaua kuni on
meil selge tüliküsimus,
niikua kuni jõuame
tõe jälile ja leiame,
kes on see, kellel Venemaal
on lahe elada.

Sa ütle, käsi südamel:
Kas hea on mõisas elada?
Mis on — kas lahe, muretu
on härra elujärg?»

Gavrilo Afanasjevitš
kõps! välja kargas sõidukist
ja meeste juurde läks,
kätt katsus neil kui tõbistel
ja otsa vahtis teraselt
ja kõhtu kinni pidades
ta naerma purskas siis.
«Ah-ah-ah-haa! Ah-ah-ah-haa!»
mees naeris kõigest südamest
ja läbi selge hommiku
see kõlas kaugele.

Siis viimaks veidi toibudes,
ta ütles neile sapiselt:
«Te olge head ja katke pead,
mu *härrad,* istuge!»

«Mis härrad meie'nd oleme.
Kui sinu hiilgus kõneleb,
ka seistes võime kuulata.»

«Ei, *kodanikud,* ei!
Ma palun tõesti, istuge!»
Küll mehed vastu punnisid,
kuid asjata — tee pervele
nad istet võtsid kõik.

«Te loaga istun minagi...
Hei, Proška! Kalla heresit
ja vaip ja padi too!»

End vaibal välja sirutas,
jõi klaasikese heresit
ja juttu algas nii:

«Ausõnaga ma lubasin,
et vastan puhtast südamest —
see pole lihtne töö.
Küll auväärt mehed olete,
kuid kehv on teie haridus.
Mis moel ma arusaadavaks
teen, mis mul mõttes on?
Ma teile selgeks tegema
pean kõigepealt, mis tähendab
see sõna — aadlimees.
Te ütelge, kas olete,
mu kallid, kuulnud iialgi,
mis on üks sugupuu?»

«Kas vähe metsas käidud on!
Kõiksugu puid on seal!»
teekäijad talle vastasid.

«Nüüd hoopis rappa läksite...
Hea küll, ma räägin selgemalt.
Ma olen kuulsast soost.
Mu esiisa Obolduid
on esmakordselt mainitud
ürgvanas ajaraamatus.
Kakssada aastat tagasi
see kirja pandud on.
See raamat mainib tatarlast
Obolti-Oboldujevit,
kes kahe rubla väärtuses
sai kingiks kallist kalevit,
sest nimepäeval rebaste
ja huntidega esines
ta keisriproua ees.
Metskaru vastu võitlema
mees oma karu ässitas
ja rängalt Oboldujevit
seejuures kaapas ott.
Mu kallid, noh, kas mõistsite?»

«Mis seal siis mõista on?
Kas karudega praegugi
maad mööda kabajantsikuid
meil vähe ringi käib?»

«Te muudkui oma jutuga...
Suu pidada! Te kuulake,
mis teile räägin veel.
See Oboldui, kes lõbustas
auväärset keisriemandat,
me soole pani aluse,
ja sellest, nagu ütlesin,
ju üle kahe sajandi
nüüd mööda läinud on.
Mu esiisa ema poolt
on aga vanem veel,
sest teises ajaraamatus
on kõneldud vürst Štšepinist
ja ühest Vanka Gussevist,
kes sellepärast hukati,
et tahtsid Moskvat süüdata
ja riigikassat röövida.
On varsti sellest sündmusest
kolmsada aastat täis...
Noh, sõbrad, kas nüüd mõistate,
kui kauges ajas alguse
saab aadli sugupuu?»

«Ja sina,» mehed laususid,
«siis oled küll vist õunake,
mis kasvab sellel puul?»

«Kui õunake, siis õunake!
Miks mitte! Jumal tänatud,
et viimaks selgeks sai.
Te aga teate isegi,
et seda kõrgeaulisem
on aadlik, mida põlisem
on tema sugupuu.
Nii on ju, ise ütelge!»

«On küll!» teekäijad vastasid.
«Maamees on härrast erinev
ja erinev peab olema
ka au, mis osaks saab.»

«Näen, näen, te asja mõistsite.
Nii siis, mu kallid — eluke
meil oli hea kui Eedenis
ja austus piiras meid.
Ei üksnes vene talumees,
ka vene loodus painutas
me võimu alla end.
Sa olid ümbruskonnale
just nagu taevas päikene;
su päralt külad vagusad,
su päralt metsad põlised,
su päralt põllumaad.
Kui läbi küla jalutad,
su ees on rahvas põlvili,
kui lähed metsalangile,
puuhiiud saja-aastased
kõik painutavad päid.
Kui kõnnid niidul, põldudel,
vaob longu härra jalgele
nurm valmis viljapeadega,
on rõõmus silm ja kõrv.
Siin ojas kala sulpsatab.
«Sõö ennast priskeks, kalake!»
Seal nurmel jänes vilksatab.
«Lõö kepsu jahiajani!»
Kõik oli rõõmuks härrale.
Ka kõrrekene sosistas:
«Ma kasvan sinu jaoks!»

Ja maale ehteks, uhkuseks
siis valendasid kinkudel

meil vaiksed, kaunid kirikud.
Kuid meie aadlimõisadki
ei jäänud maha neist.
Triiphooned olid mõisates
ja hiina lehtlad nägusad
ja pargid laiad, põlised
just nagu Inglismaal.
Lipp iga mõisa katusel
lõi laksu sisse kutsudes:
seal lahke vene kostitus
ees ootas igaüht.
Ei uneski näe prantslane,
mis pidusid me tegime.
Ja mitte päev või kaks —
kuu aega kestis pidustus.
Kõik oli omast käest —
nuumlinnud maitsvad, lihavad,
nalivkad kanged, kihavad
ja näitlejad ja muusika
ja teenreid terve polk.

Viis kokka, pagar kuuendaks,
kaks seppa, mööblitegija,
kakskümmend neli jahimeest
ja kuusteist pillimängijat
mul oli... Jumal küll!...»

Tusk haaras mõisaisandat.
Ta langes näoli padjale,
siis aeglaselt end sirutas
ja hüüdis: «Proška, hei!»
Ta käsu peale ulatas
truu teener klaasi viinaga.
Gavrila Afanasjevitš
jõi sealt ja jätkas siis.

«Täis olid hilissügisel
su laaned sarvehelinat,
oh maake, Venemaa.
Poolpaljais, nukrais metsades
uus elu algas siis.
On metsaservas ootamas
pikköörid, samas lähedal
ka mõisnik ise on.

Kuid ajajaid ja hagijaid
on kuulda metsas. Oi!
Sarv hüüab seal! Oi! Kiunudes
koos kobaras on koerteparv.
Kas juba välja ajasid
nad saagi? Haliloo!
Suur tumeruske rebane,
karv kahus, välja kihutab,
händ taga lehvib tal.
On peidus koerad arukad,
ja ärevusevärinal
nad oma aega ootavad.
Seal kallid võõrad on!
Veel rohkem välja põõsastest,
veel lähemale! Nii!
Vaat nüüd! Noh, lenda, hobune!
Mind ärge sisse vedage.
Mu koerad, kallid — haliloo,
halii! Hei, võta! Hass!»
Gavrilo Afanasjevitš
maast kargas, jalgu siputas
ja huikas, vehkis kätega.
Nii elavalt ta kujutles,
et kütib rebaseid.
Pealt kuulasid, pealt vaatasid
teekäijad tumma huviga
ja habemesse muigasid
kõik selle pildi ees...

«Oi ajujaht, oi jahike!
Kõik unuda võib mõisnikul,
kuid iialgi ei unusta
ta põlist vene lõbustust,
sind, hoogne ajujaht!
Meil pole kahju enesest,
ei — kahju on, oh Venemaa,
et ühes ajujahiga
kaob sinu vaprus, sõjakus
ja uhke rüütlivaim.
Kord oli aeg, kus sügisel
meid sõitis jahimaadele
poolsada inimest.
Seal kaasas igal mõisnikul
on sada hagijat,
ja igaühel sadulas
on tosin ajajat,
ja igaühel moonavoor
ja kokad kaasas on.
Kui muusika ja lauluga
see rong läks mööda teed,
see oli armsam silmale

kui kaardiväediviis.
Aeg mööda lendas kotkana
ja vabalt, kergelt hingata
võis mõisahärra rind.
Auväärt bojaariaegasid
ja vana-vene pruukisid
hing ihkab tagasi.
Ei mingit vasturääkimist!
Kui tahan, olen armulik,
kui tahan — karistan!
Mu soov on seadus; rusikas
on minu politsei.
Kui lõin, siis tule silmist tõin,
kui lõin, siis hambad kurku lõin
ja rraksus lõualuu! . . .»

Siin äkki pillikeelena
ta kõne katkes. Tusaselt
mees enda ette põrnitses
ja hüüdis: «Proška, hei!»
Jõi lonksu, pehme häälega
siis jätkas: «Teate isegi,
et valjus on ju vajalik.
Küll talumehi nuhtlesin,
kuid armastasin neid.
Suur ahel katki rebenes.
Ei enam peksta talumeest,
kuid isalikult armugi
ei osutata nüüd.
Ehk karm küll olin ajuti,
kuid ometi nad ohtramalt
mu headust maitsta said.

Kui isa mõisaperele
ma lihavõttehommikul
suud andsin, õnne soovisin.
Suur laud kesk saali kaetud on,
seal peal on munad kirevad
ja pasha ja kulitš.
Mu abikaasa, emake
ja pojakesed, preilidki
ei pane halvaks — suudlevad
ka viimast talumeest.
«On Kristus tõusnud, vaderid!»
«Ta tõesti tõusnud on!»
Kõik rahvas paastu lõpetab
ja viina, mõdu joob . . .
ja alati, kui seisis ees
üks suurtest usupühadest,
papp pidas õhtust teenistust
mu vastuvõtutoas.
Ma teenistusel lubasin
ka talurahvast viibida:
las paluda, las taguda
pead puruks vastu maad!
Ehk haistmismeel küll kannatas
ja pärast eided põrandaid
hulk aega pesta said,
kuid hingepuhtus sellega
meis säilis — hingesugulus,
mis meid ja rahvast seob.
Heategijad, eks olnud nii?»

«Nii neh!» teekäijad vastasid,
kuid endamisi mõtlesid:
«Noh, teame — aiateibaga
sa kokku peksid neid.»

«Kuid selle eest ka armastas
mind maamees, võite uskuda . . .
Mu mõisas põlluharijad
kõik tundsid käsitööd.
Kui kodus aeg läks igavaks,
siis võõrsile nad kevadel
mu loaga läksid kõik.
Ei jõua sügist oodata
mu naisuke, mu põngerjad,
nad aru peavad, vaidlevad,
mis külakostiks saabudes
toob keegi talumees.
Sest peale seatud orjuse
ja lõuendi ja munade
ja lindude ja muu,
mis iidsest ajast alates
on antud mõisahärrale,
maamehed vabatahtlikult
ka kinke meile tõid.
Kes keediseid tõi Kiievist,
kes Astrahanist kalasid,
kes aga jõukam, koguni
siidriiet kaasa toob.
Ennäe! Kätt proual musutab
maamees ja kanga ulatab!
Said maiust, mängukannisid
mu lapsed, veini Piiterist
sain mina, maiasmokk.

Väänkaelad! Välja nuhkisid —
ei võta Krivonogovilt,
vaid toovad prantslaselt.
Koos nendega seal jalutad
sa vennalikult vesteldes
ja oma käega naisuke
neil kallab klaasid täis.
Kuid lapsukesed väikesed —
need lutsutavad prääänikuid
ja põnevad on nendele
maameeste lihtsad lood:
mis raskeid töid nad teinud on,
mis võõraid maid nad näinud on,
missugune on Peterburg
ja Kiiev, Astrahan.

Nii olid lood, heategijad...
Te näete — talurahvaga
ma hästi läbi sain.»

«Jah, oli siis teil, mõisnikel,
hea põlv, et lihtsalt kadesta,
kõik, mida ihkab hing!»

«Ja kõik on möödas, kadunud!
Oi, leinakella hääl!...»

Jäid kuulatama rändurid.
Nii oligi — Kuzminskojest
õrn hommikune tuuleõhk
tõi kurbi, raskeid helisid.
«Muld olgu kerge, talumees!
Ees taevariik sind oodaku!»
teekäijad vaikselt laususid
ja risti ette lõid...

Gavrilo Afanasjevitš
peast mütsi võttis samuti
ja risti ette lõi.
«Ei, mitte talumehele,
vaid mõisahärra elule
seal kõlab leinakell.
Jää jumalaga jäädavalt,
hea, lahe elu! Lõppenud
on isandate Venemaa!
Mis nüüd, on hoopis muud!
Hei, Proška!» (Rüüpas jällegi
ja vilistas...)
«Jah, masendav
on seda kõike vaadata:
küll on su pale muutunud,
mu vaene kodumaa!
Suurtsugu seisus terveni
just nagu peitu pugenud
või välja surnud on.
Nüüd tee peal muud ei kohtagi
kui purjus talupoegasid
ja poola sunnitöölisi.[1]
Siin käib aktsiisiametnik,
seal totter vahemees[2].
Kui vägesid näed möödumas,
siis kindel olla võid,
et tänumeele puudusel
maarahvas mässu jällegi
on tõstnud siin või seal.
Kui palju aga varemalt
küll troskasid, küll britškasid
ja kuuehobutõldasid
teel sõitmas näha võis.
Seal mõisahärra kihutab,
soliidsed, prisked emandad
ja tütred armsanäolised
ja sänikaelad-jõmpsikad
tal tõllas kaasas on.
Kui kellukene helises
või kuljus loogal tilises,
rind kuuldes rõõmsaks sai.
Mis aga on, mis ülendaks
nüüd hinge? Ainult pahandab
see kõik, mis ümber näed.
Kui hauaõhu puhangut
sa tunned teel — ees, tähendab,
on mõis... Oh jumal küll!
Seal kivihaaval laiali
on nägus häärber tassitud,
kuid telliskivid hoolega
kõik riita laotud on.
Ka sajanditevanune

[1] 1863. a. ülestõusust osavõtmise pärast saadeti kümned tuhanded poolakad Siberisse.

[2] Vahemees — ametnik, kelle ülesandeks oli korraldada vabastatud talupoegade ja mõisnike vahekordi.

lai mõisaaed peab langema
maamehe kirve all.
Mees raiub, ise õnnelik —
saab palju tarbepuid!
Maamees on tuim. Mis temale
loeb see, et võimsa tammepuu,
mis langes tema löökidest,
kord omaenda kätega
mu vanaisa istutas,
et minu lapsed Ganitška
ja Verotška kord hullasid
just selle pihla all,
et seal, all selle lõhmuse,
mu abikaasa minule
kord häbelikult usaldas,
et ta on käima peal
Gavruša, esikpojaga,
ja peitis minu rinnale
sealjuures näo, mis õhetas
kui vili kirsipuus . . .
Ei maamees muule mõtlegi
kui ainult oma tulule
ja rõõmuga ta häärberi
koost kisub . . . Lausa piin
on minna külavahele:
ta istub, ei tee väljagi,
ja mitte õilsast uhkusest,
vaid sapist täitub rind.
Mets sarvedest ei helise,
vaid varga kirvelöökidest.
Jah, tembutavad . . . Kellega
sa metsi kaitsed veel?
Põld poolikult on haritud,
külv maha tehtud lohakalt,
kas see on mingi kord?
Oh emake! Oh kodumaa!
Ei ole hale enesest,
vaid sinust hale on.
Sa oled kurb ja leinaja,
kes seisab, palmik vallali
ja nutu jäljed näol . . .

Kõik mõisad välja surevad
ja kõrtse nende asemel
kui seeni sigineb.
Seal talumeest nad joodavad,
ta teenistusse kutsuvad
ja koolipinki panevad.

Mistarvis talle see?
Oh emakene Venemaa!
Nii nagu tempel hobusel
või röövlil häbimärk,
nii igal pool su ustel on
kaks sõnakest: «seesjoomiseks
ja väljaviimiseks».
Kas tõesti selle mõistmiseks
me vene kirja keerulist
peab tundma talupoeg? . . .

Ja meile maa jäi järele . . .
Oh sind küll, mõisa maa!
Kord olid meile emake,
nüüd võõrasemaks said.
Kuid kirjakoid — need kisavad:
«Kes süüdi? Paras sinule!
Kes käskis välja kurnata
maad, mis su toitja on?»
Ma vastan küll: «Kes oodata
siis seda kõike võis?»
Kuid jutlustajad karjuvad:
«On küllalt härrat mängitud!
Oh ärka, mõisnik-unimüts!
Maast lahti! Õpi elama!
Tee tööd ja vaeva näe! . . .»

Tee tööd! Kus leidsid, kellele
niisugust jutlust pidada!
Ma pole pastlais mühakas,
vaid olen taeva heldusest
ju vene aadlimees.
Meid Saksamaaga võrrelda
ei maksa: peened tundmused
ja uhke vaim on meil.
Ei õpetata töötama
meil neid, kes õilsast seisusest.
Ka ükski vilets ametnik
ei pühi meil ju põrandat
ja ahju puid ei too.
Kas teate, olen pidevalt
pool sajandit maal elanud,
kuid odra pead ei eralda
veel rukki peast! Nüüd tulevad
nad lauluga: «Tee tööd!»

Kui aga oma kohuseid
ei mõistnudki me õieti

ja kaitsta nime au
ja aadlimehe väärikust
ei oleks tulnud sellega,
et jahtisid, pitspallisid
me peame, uhkelt elame
ja võõrast tööst end toidame;
eks öeldud varem siis!
Mis tööd ma olen õppinud?
Mis elu piiras mind?
Ma looja taevast tahmasin
ja keisri mundris kelkisin
ja rahva raha pillasin
ja uskusin, et surmani
saan lulli lüüa nii,
kui äkki ... Taevas halasta ...»

Ja nutma puhkes mees ...

—

Häil talumeestel samuti
nutt varuks oli. Südames
üks mõte oli neil:
«Suur ahel tõmbus pingule
ja katkes, kaheks rebenes,
üks ots lõi mõisaisandat
ja teine talumeest ...»

TALUNAINE.

(Kolmandast osast.)

[Leidmata õnnelikku meeste hulgast, hakkasid talupojad küsitlema naisi. Neile anti nõu minna Klini Matrjona Timofejevna juurde. Talupojad leiavad Matrjona Timofejevna põllul töötamas. Jutustada neile oma elust pole Matrjonal aega ja talupojad haaravad sirbid, et teda aidata. Pärast tööd, istunud vihkudele, kuulavad talupojad Matrjona rahulikku jutustust oma elust.

Hästi ja muretult oli Matrjona Timofejevna elanud enne abiellumist. Vanemad olid teda ümbritsenud hellituste ja hoolitsusega. Kuid läinud mehele, sattus ta neiupõlve heast elust otse põrgusse. «Suur oli äia perekond ja omavahel tülitses,» jutustab Matrjona Timofejevna talupoegadele. «Mees tööle läks ja õpetas: «Vait ole, välja kannata!»» Nagu ori töötas ta võõras perekonnas ja täitis mehe õpetust, käis «viha südames, kuid iial liigset sõnakest ei öelnud teiste ees». «Saveli, äia isake, see oli peres ainuke, kes hoidis mind ...» ütleb Matrjona Timofejevna, alustades jutustust Savelist, Püha-Vene vägimehest.]

Kolmas peatükk.

SAVELI, PÜHA-VENE VÄGIMEES.

«Savelil oli tohutu
hall lakk ja habe rinnuni;
kakskümmend aastat kääre vist
ei olnud näinud need.
Mees karu meelde tuletas
ja eriti, kui kumaras
ta ilmus metsa alt.
Selg oli taadil kõveras
just nagu look ja sageli,
kui madalasse kambrisse
ta sisse astus, sähvatas
mul mõte läbi pea:
nüüd metsakoll end sirutab
ja lakke augu lööb.
Taat aga sirgu ajada
ei suutnud enam — kõneldi,
et tal on sada täis.
Muust perekonnast eraldi
rauk elas väikses toas,
ta omakseid ei sallinud,
ei lasknud ligi neid.
Need solvasid ja sõimasid
hallpead. Ta enda poeg
Savelit hüüdis märgituks
ja sunnitööliseks.
Savelit see ei vihasta —
kaob oma tuppa, tegeleb
seal kirikukalendriga
ja risti ette lööb
ja äkki lausub: «Märgitu,

kuid mitte orjahing!»
Kui väga liiga tehakse,
siis mõne riuka nuputab:
«Näe, kosilased tulevad!»
Kraps! kargab nadu vaatama,
kuid hoopis kerjus on.
Kord tinanööbi nikerdas
taat hõbemündi sarnaseks
ja maha poetas salaja.
Sealt selle leidis äi.
«Tohoh! Kakskümmend
kopikat!»
Läks kõrtsi, tuli tagasi —
suud-silmad häbi täis.
Kõik õhtulauas vaikivad,
äi kortsus kulmul põrnitseb,
kuid taadil särab naeratus
näol nagu vikerkaar.

Taat soojal ajal mõtuseid
ja püüsid püüdis paeltega
või marjul, seenil käis,
kuid talvel ahjul pöönutas
ja vaiksel häälel endaga
siis juttu ajas seal.
Hulk lemmiksõnu oli tal
ja — tunni tagant sõnake —
ta ahjul kordas neid.

. . . . . .

«Oi õnnetud! Oi osatud!»

. . . . . .

«Oh teid küll, hädavaresed!
Vaid raukade ja naistega
teil jätkub julgust sõdida!»

. . . . . .

«Kui liiga vähe kannatad
või liiga kaua kannatad,
sa ikka hukka saad . . .»

. . . . . .

«Oi Püha-Vene vägimees,
hallvammus-põlluharija.
Sind elu otsa pöetakse.
Ei surmgi muutust too,
sest osaks sul nii seal kui siin
on ikka põrgupiin.»

. . . . . .

«Jäi Küüruküla mõtlema:
Lao peale! Peale lao!»

. . . . . .

Ja muud, kuid muist
on ununud . . .
Kui äi mu peale uriseb,
saan rahu taadi toas.
Teen tööd, kuid nagu õunake,
mis ladvas uibul põlisel,
nii Djoma punapõsine
Saveli kukil on . . .

Kord taadi käest ma küsisin:
«Nad ikka sunnitööliseks
ja märgituks sind kutsuvad.
Mispärast, ütle, taat?»

«Ma olin sunnitööline.»

«Taat, sina?»

«Mina, lapsuke!
Ma valitseja, sakslase
Kristjan Kristjanõtš Vogeli
maa sisse matsin elusalt.»

«Ah, taat, sa nalja teed!»
«Ei tee. Sa kuula, lapsuke.»
Kõik ära rääkis taat.

«Küll vanasti me samuti
ju pärisorjad olime,
meil aga mõisaisandaid
ja valitsejaid sakslasi
ei olnud turjal siis.
Ei teinud tegu mõisale,
ei maksnud mingit obrokit.
Kui tuju tuli, andsime —
kord kolme aasta pealt.»

«Ja kuidas nii teid lubati?»

«Noh, olid siis niisugused
head vanad ajad veel.
Üks kõnekäändki pajatab,
et meie kanti kuratki
kolm aastat otsis teed.

Mets põline, sood põhjatud
meid neljast küljest piirasid.
Ei pääse läbi hobusel,
ei jalgsi läbi saa.
Küll meie juurde tungida
kord ärgitas Šalašnikov,
me mõisnik, terve polguga
(ta teenis sõjaväes),
kuid ümber pöördus temagi.
Me vahel aastas kordagi
maapolitseid ei kohanud —
kus oli alles aeg!
Nüüd külje all on isandad,
teed siledad kui põrandad.
Ptüi! et neid susi sööks!
Siis olid ainsaks nuhtluseks
meil karud, aga nendestki
ma lihtsalt jagu sain.
Puss, jahioda hakkamas,
ma mööda põlisradasid
käin, ise karust koledam,
ja hõikan: «Minu mets!»
Üksainus kord ma kohkusin,
kui metsas emakaruga
silm silma vastu jäin.
Kuid ära ma ei putkanud,
nii täpselt oda sihtisin,
et vardas kanapojana
ott samasse jäi keerlema
ja looja karja läks.
Siis turi veel ei naksunud,
ei valutanud sageli;
see alles vanast peast
mul muutus nõnda kõveraks.
Eks ole nüüd, Matrjonuška,

ma just kui kaevukook?»
«Kui algad, siis ka lõpeta.
Noh, elasite muretult.
Ja mis siis pärast sai?»

«Šalašnikov — see nuputas
nüüd välja uue viguri
ja tuli meile käsk:
«Kõik ilmuda!» Ei ilmunud
ja endast elumärkigi
ei andnud keset soid.
See suvi oli põuane,
käis politsei ja käsu tõi;
mett, kalu talle andsime.
Teist korda tuli, ähvardas,
et raudus ära viib.
Me loomanahku andsime.
Veel korra tuli — midagi
ei saanud meie käest.
Teekonnaks valmis seadsime:
peas mütsilotid katkised
ja seljas vanad vammused
ja jalas viisud viletsad,
nii kaasa viidi meid
ja kubermangulinnani
siis tassiti. (Šalašnikov
seal viibis oma polguga.)
«Kus obrok?» — «Pole obrokit!
Meil oli viljaikaldus,
kehv oli kalasaak...»
«Kus obrok?» — «Pole obrokit!»
Ei kauem sõnu raisanud.
«Hei, esimene vahetus!»
Ja peks nüüd lahti läks.

Küll kõik on paksu nahaga,
kuid visa on Šalašnikov.
Me enam keelt ei valitse,
peas ajud segi lähevad,
kuid edasi käib peks.
Mis parata! Me visadus
jäi alla vembla ees.
Me hüüdsime: «Oot, maksame!»
Jalgrätid lahti võtsime,
pool mütsitäit Šalašnikov
sai kulda meie käest.

Jäi rahule Šalašnikov;
ta kostitas meid koguni
veel kuuma rohuviinaga
ja taltsutatud meestega
nüüd ise kokku jõi.
«Hea on, et alla andsite,
kuid muidu nahad oleksin
teil seljast nülgind elusalt
ja lasknud oma polgule
siis trummi teha neist.
Ah-ah-ah-haa! Ah-ah-ah-haa!»
(Heast meelest naeris laginal.)
«Kus oleks olnud trumm!»

Pead norus, koju läksime,
kuid kahel taadipurikal
näod olid naeru täis.
Nad sajalisi pabereid,
mis olid särgivoodrites,
ei andnud ära käest.
Nad hüüdsid: «Vaesed oleme!»
Nii jäetigi neid rahule.
Ja mõtlesin ma siis:
«Noh, hästi, hallid kuradid!
Ma ennast enam iialgi
ei luba naerda teil.»
Ja häbi oli teistelgi.
Me andsime koos tõotuse,
et enam end ei häbista,
las peksab surnuks meid!

Meeltmööda oli härrale
me kuld. Läks aasta edasi —
uus käsk, uus keretäis.

Küll oli osav rookima
Šalašnikov, kuid ometi
suurt tulu polnud meist.
Kes nõrgad, alla vandusid,
kuid tugevamad lõpuni
ei lasknud murda end.
Ka mina vastu pidasin,
ei teinud häält, vaid mõtlesin:
«Noh, koerapoeg! Võid kolkida,
kuid hinge seest sa ometi
ei kolgi välja mul.»
Saab oma jao Šalašnikov,
me aga ära läheme
ja linnapiiril jagame,
mis härrast üle jäi.
«Hulk raha jäi veel järele!
Loll oled sa, Šalašnikov!»
Nii omakorda isandat
nüüd naeris talumees.
Jah, uhked mehed olime!
Nüüd vastu kõrvu viruta,
ja viimse krossi härrale
toob ära talupoeg.
Kaupmeeste põlve maitsime . . .

Uus suvi jõudis. Ootame
uut sõnumit. See tuligi
ja teatas, et Šalašnikov
sai surma Varna all.[1]
Ei olnud kahju isandast,
kuid mure langes hingele:
«Maarahva heale põlvele
nüüd lõpp vist jõudnud on!»
Ja oligi, sest pärijal
uus vahend oli: sakslase
ta meile saatis nüüd.
See läbi põlismetsade
ja põhjatute rabade
meid üles otsis, krants.
Puupaljalt marssis kohale,
peas sonimüts, käes kepike
ja õnged kepi sees.
Ta oli algul kannatlik.
«Eks makske, palju suudate!»
«Ei suuda midagi!»
«Ma ette kannan härrale!»
«Eks kanna! . . .» Jäigi sellega.
End sisse seadis mehike.
Sõi teine kalu peamiselt.
Jõe ääres istus õngega
ja peoga vastu pead
ja vastu nina virutas
ühtsoodu: pots! ja pots!
«Jah, näha on,» me naersime,
«ei meeldi saksa mehele
me Küüruküla sääsk.»
Jõe kallastel ta koperdas
ja huikas õudse häälega
kui laval leili käes.

Ta neidude ja lastega
end tegi sõbraks, uitamas
käis mööda metsa nendega . . .
Mees teadis, miks ta käis!
«Kui üle jõu on maksmine,
siis töötage! » — «Mis tööd
sul on siis?» — «Kraave
kaevama
peaks soosse! . . .» Olgu,
kaevame . . .

[1] Varna linna lähedal (Musta mere kaldal) toimus Vene-Türgi sõjas 1828. a. lahing.

«Nüüd maha võtke mets! . . .»
Me raiume, kuid sakslane
meid juhatab. Me vaatame:
Tõepoolest, siht mis siht!
Kui siht sai valmis, käsutas
meid sohu palke vedama.
Kui tee sai tehtud, alles siis
me mõistsime, et sakslane
meid kõiki üle lõi.

Läks linna kahel hobusel,
kuid linnast kaste, madratseid,
muud kraami kaasa tõi.
Näe, paljasjalgsel sakslasel
ka naine, lapsepõngerjad
nüüd kaasa võetud on.
Ta kostitas ispravnikut[1]
ja teisi sealseid isandaid,
toad olid võõraid täis.

Siis alles Küürukülale
sai selgeks, mis on sunnitöö —
puupaljaks tegi meid.
Kui nülgis meid Šalašnikov,
see oli lihtne mees
ja nagu sõdur kunagi
nii kurjalt kargas kallale,
et mõtled: maha lööb!
Kui aga raha näidata,
jääb rahule — jah, täpipealt
kui koera kõrvas puuk.
Kuid kindlalt haarab sakslane
ja imeb lahti laskmata,
nii kaua kuni sinule
jääb ainult kott ja kepp.»

«Ja jätkus teil ka kannatust!»

«Me vägimehed oleme —
seepärast jätkuski.
See ongi vene sangarlus.
Sa mõtled ehk, et talupoeg
ei ole vägimees!
Ei kao ta elu võitlustes,
ei tule surm tal lahingus,
ja siiski vägimees!

On jalad raudu needitud,
käed ahelaisse köidetud,
ta seljast metsad põlised
on üle läinud, murdunud.
Tal üle rinna kõminal
Ilja käib tulivankriga.
Ta kõike vastu peab . . .

Ei murdu ta, kui paindubki,
ei värise, ei varise . . .
See on ju vägimees?»

«Oh taat, sa ainult naljatad!»
ma ütlesin. «Niisuguse
ka hiired nahka panevad.
Mis vägimees see on?»

«Ei tea, ei tea, Matrjonuška.
Ta seni vastu pidanud
on hirmsa koorma all.
Ta pingutusest rinnuni
on juba maasse vajunud!
Ei ole näol tal pisarad —
verd alla nõrgub sealt.
Ei tea, ei mõista arvata,
mis tuleb. Ainult jumalal
need asjad teada on.
Kui talvetuisud uluvad
ja valu vaevab kontisid,
ma olen ahju peal,
seal lesin, mõtteid mõlgutan:
«Jõud, kuhu sa küll kadusid?
Miks läks sind tarvis minule?
All vitsade, all keppide
on kulunud mu jõud.»»

«Mis aga sai siis sakslasest?»
«Ehk sakslane küll võimutses,
kuid kirved olid meil
ja aega oli neil.

Nii kannatades elada
sai aastat seitseteist.
Siis tehast hakkas sakslane
me mõisa maale rajama,
meil tuli teha kaev.

---

[1] Ispravnik — maakonna politseiülem tsaariajal.

Meid kokku oli üheksa.
Tööd rühkida sai lõunani,
käes oli söögiaeg.
Seal juurde astus sakslane.
«Kas rohkem siis ei olegi?»
me kallal hakkas norima
nii nagu tema mood.
Kõht kõigil näljast urises,
kuid valitseja nurises
ja märga mulda jalaga
eest alla auku lõi.
Sel oli juba sügavust...
Ja juhtus nii, et õlaga
ma sakslast õrnalt müksasin.
Siis andis müksu teinegi
ja kolmas — kõrvu seisime,
kaks sammu meist on auk.
Me sõnagi ei lausunud,
üksteisele ei vaadanud,
Kristjan Kristjanõtš Vogelit
ühtsoodu õrnalt müksime —
auk juba ligi on.
Ja sisse vupsas sakslane.
«Köit!» kisendas ta. «Redelit!»
Kuid meie ainsaks vastuseks
on labidate hääl.
«Lao peale!» sõna poetasin.
Hea sõna saatel armastab
tööd teha vene mees.
«Lao peale! Lao!» Nii hoolega
kõik ladusid, et kiiresti
auk maaga tasa sai...
Nüüd alles pilgud tõstsime.»

Siin peatus vanataat.

«Ja edasi?»
«Ei midagi.
Koos kõrts... Bui linnas[1]
vangistus.
Ma lugemise sain
seal selgeks otsust oodates.
See aga oli: sunnitöö,
ja peks käis selle eel.
Peks aga oli puudulik —
ei tuntud seda tööd.
Siis põgenesin... tabati...
Ja ega ma just paitada
ei saanud seegi kord.
On kaevanduste ülemad
küll kuulsad üle Siberi,
et elus kurat on
neil keres, kuid Šalašnikov
meid kõvemini nüpeldas,
seepärast sunnitööl
ei liigutanud kulmugi,
kui peksti. Jah, Šalašnikov —
see oli meister peksmises.
Nii oskas nahka parkida,
et sada aastat käib.

Ei olnud kerge elada...
Kakskümmend aastat sunnitööd,
kakskümmend aastat asumist.
Ma raha säästsin seal,
siis tsaari manifestiga
sain kodupaika tagasi,
siin selle hüti rajasin
ja sisse seadsin end.
Kui raha jätkus, hoolitsus
ja armastus mind ümbritses,
nüüd söövad silmad peast.
Ah teid küll, hädavaresed!
Vaid raukade ja naistega
teil jätkub julgust sõdida...»

Nii lõppes taadi jutt...»

«Hea küll!» teekäijad ütlesid.
«Nüüd pajata siis edasi,
mis sinust endast sai.»

«Head pole öelda midagi.
Üks häda lõppes — koolera
mind Sitnikovist vabastas,
uus häda ootas ees.»

«Lao peale!» mehed laususid
(see sõna meeldis nendele)
ja klaasid tühjaks jõid...

---

[1] Bui linn — linnake Kostroma jõe ääres.

[IV—VIII peatükk. Matrjona Timofejevna jätkas jutustamist oma elustolust: nii mehe soldatiks olekust, lapse surmast, näljast, tulekahjudest, haigustest, piitsahoopidest, mida ta sai ise tunda, selleks et neist päästa oma poega, kui ka pärisorjuslikust sõltuvusest. «Kui otsite ka surmani,» ütles Matrjona Timofejevna rändurite, «te õnnelikku iialgi ei leia naiste seas. Käest võetud, ära peidetud on naiste õnn ja vabadus ja jumalgi ei mäleta, kus nende võtmed on.»

Poeemi järgnevas osas kirjeldatakse mõisnik Utjatini veidrusi, kes kuidagi ei tahtnud leppida pärisorjuse kaotamisega. Sellele osale pani Nekrassov pealkirjaks «Viimane orjapidaja». Siin on näidatud viimast mõisnikku-pärisorjapidajat. Nekrassov on teda kujutanud talurahvareformi-järgse elu tingimustes, kus mõisniku-põikpea ebatavaline käitumine kutsub esile naeru.]

PIDUPÄEV.

(Teisest osast.)

Pühendatud Sergei Petrovitš Botkinile[1].

SISSEJUHATUS.

Kus küla lõpeb (talupoeg
neil mail ka tõrva põletab,
kui põllust aega jääb),
all igivana remmelga,
mis mitme põlve muresid
ja rõõme näinud on,
kus jõudeajal ollakse
ja küla asjad aetakse
ja päeval üksteist soetakse,
ja suudeldakse õhtuti —
seal rahval pilgar käis.
Me tuttav mees Klim Jakovlitš,
kes armastab, et alati
kõik oleks nii kui Piiteris,
kus pidulikel olenguil
kõiksugu uhkeid kõnesid
võib kuulda — tema'p oligi,
kes kokku kutsus peo.
Maas ehitusepalkidel
peokülalised istusid.
Koos Vlassiga seal olid ka
me rändurid (nad kusagilt
ju puududa ei või).

Kui juba jooma hakati,
Vlass käskis oma jõmpsikat:
«Poiss, Trifon siia too!»

Taat Trifon, köster kohalik,
suur viinavend ja Vlassuška
hea sõber, peole ilmudes
ka pojad kaasa tõi.
Need seminaris õppisid.
Kakskümmend aastat Savvuškal
ei olnud täis, kuid juba näis
kui protodiakon väärikas.
Seevastu noorem, Grišast vend,
näost oli kõhn ja kahvatu.
Tal oli kergelt punakas
ja pehme lokkis juus.
Head, lihtsad poisid mõlemad.
Nad niitsid, kündsid, külvasid
ja talurahva pidudel
ka viina kaasa jõid.

Sealsamas voolas Volgagi
just küla külje all.

[1] S. P. Botkin (1832—1889) — arstiteaduse professor, tuntud terapeut, ravis Nekrassovit.

Jõe teisel kaldal mustendas
üks väikelinn (tõtt ütelda,
seal polnud linnast muud
kui ainult tuhaasemed,
sest maha oli põlenud
kõik kolme päeva eest).
Maamehed naaberküladest,
kes mööda sõitma juhtusid,
jõe ääres kinni pidasid
ja parvejärge oodates
seal söötsid hobuseid.
Seal uitasid ka kerjused,
üks sõnaohter eideke,
üks vaikne vagamees.

Kui suri vürst, ei osanud
maarahvas ette aimata,
et Volga luha asemel
protsess neid ootab ees.
Nad lonksu jõid ja sedamaid
läks lahti elav arutlus:
Mis luhtadest nüüd saab?

Kui oli maade mõõtmine,
ei saanud maamees pügada
meil mitte igal pool.
On õnnistatud nurkasid,
kus rahval hästi läks,
kus mingi juhus avitas —
kas mõisnik kaugel elades
ei olnud kursis asjaga
või vahemees ehk vääratas
või mõne riuka nuputas
maameeste advokaat,
nii vahel talurahvale
ka metsa osaks sai.
Seal talupoeg käib püsti päi.
Las külavanem koputab
ja makse meelde tuletab,
ta jalamaid saab vastuse:
«Sa metsa maha müü!»
Nii mehed siingi mõtlesid:
Kas luhtadega maksusid
nad tasuda ei saaks?
Neil oli välja arvatud,
et jätkub maksuks, obrokiks
ja jääb veel pisut ülegi.
«Mis sina arvad, Vlass?»

«Kui aga maks on maksetud,
siis keegi mind ei käsuta.
Teen tööd, kui tuju on,
või põõnutan koos eidega
või sammud kõrtsi sean.»

«Jah, muidugi!» kõik toetasid
Klim Lavinit. «Me luhaga
kõik maksud kinni maksame.
Eks ole, onu Vlass?»

Napp, selge jutt on Klimuškal,
just nagu kõrtsisilt.
Vlass naljatades tähendas:
«Jutt Klimil algab eidega,
kuid kõrtsi välja viib!»
«Ja kuhu siis? Kas parem on,
kui sunnitööga lõpetan?
Nõu hea on. Ära keeruta,
vaid selge otsus tee.»

Vlass asjata ei kõhelnud.
Heal mehel polnud südamel
ju oma pere üksinda,
vaid terve kogukond.
Kui teenis karmi isandat,
ta oli tahes-tahtmata
kaasosaline julmustes —
see rõhus vanameest.
Noor olles ootas paremat
ju temagi, kuid kunagi
ta lootused ei täitunud —
aeg ainult halba tõi.
Ja uut, mis algul alati
head tõotab, hakkas pelgama
umbusklik talumees.
Ei ole Moskva tänavail
nii palju sõitnud tõldasid,
kui palju hingest alandust
on üle käinud Vlassuškal...
Kas see siis nali on?...
Vlass oli sünge alati.
Nüüd aga süttis vanake.
Muu rahva kergeusklikkus
ka temast võitu sai.
Ja tuli mõte vägisi:
«Ei mõisategu... maksusid...

ei keppe... On see võimalik?»
Ja naer on Vlassi näol.
Nii vahel päiksekiiredki
ürgmetsa paksu langevad.
Oi imet! Kaste sädeleb
just nagu kalliskivides,
on sammal kulda täis.
«Hei, jooge, pidu pidage!»
Rõõm haaras rahvast. Kõikidel
uus tunne rinda paisutas
just nagu kaasa haaranud
neid oleks võimas voog,
mis kuristikust põhjatust
viib üles päiksepaistesse,
kus pidu rõõmus, lõputu
ees ootab igaüht.
Pang viina veelgi hangiti
ja peagi laulud kõlasid
ja valjuks paisus jutt.
Nii nagu koolnu tuttavad
ja sugulased matustel
ei räägi muust kui kadunust;
niikaua kuni roogadest
nad jagu saanud on
ja haigutama hakkavad,
niisamuti ka siin
puu vilus viina rüübates
just nagu iseenesest
vastlõppend orjapõlvele
läks talumeeste jutt.
Ja köstrit, tema poegasid
kui ühest suust kõik nurusid:
«Las tulla lõbus laul!»
Noormehed laulma hakkasid.
(See polnud rahvalaul,
vaid Griša kaudu tuttavaks
sai sealse rahva seas,
ja pärast tsaari «Määrust», mis
maamehele tõi priiuse,
peopäevil mõisateenijad
ja papid tantsulauluna
nüüd seda laulda rõkkasid,
niipea kui vinti jäid.)
Maamehed aga kuulasid
ja laulu taktis trampides
lõid vilet — ega's asjata
ei olnud andnud laulule
nad nimeks «Lõbus laul».

I. SÜNGED AJAD — SÜNGED LAULUD.

Lõbus laul.

«Piima pole, poju!»
«Kuhu jäi see siis?»
«Kuhu? Kupja-roju
lehma ära viis.
Isand selle liitis
oma karjaga...»
Hea on sinu rahval,
püha Venemaa.

Nutt on lasteperes.
«Kuhu kanad jäid?»
«Kohtunike keres.
Puha ära sõid!
Hobuse ja vankri
küüdiks võtsid ka...»
Hea on sinu rahval,
püha Venemaa.

Kuigi selg teeb piina,
töödega on rutt.
Meenub Katerina —
peale tuleb nutt.
Juba mullu andis
tütre mõisa ta.
Hea on sinu rahval,
püha Venemaa.

Kodunt välja tõttab
see, kel liikmeis jaks.
Tsaar see pojad võtab,
tütred — mõisasaks.
Ainult sandid jäävad,
neid ei taheta.
Hea on sinu rahval,
püha Venemaa.

Siis oma laulu — venivat
ja kurvameelset — hakkasid
maamehed laulma koos.
Veel pole teisi laulusid
me maal. Eks ole imelik!
Küll ääretu on Venemaa —
mustmiljon õigeusklikku,
ja siiski pole ühelgi
veel hingest laulu puhkenud,
mis oleks rõõmus, muretu
kui vaikne, selge päev.
Oi aeg, on vastne ajake!
Ka sina laulus avaldud,
kuid kuidas? Puhke ometi
kord naerma, rahva hing...

Teoorja laul.

Mehike räämas ja kuri,
ainuke uhkus on tal
kenasti kirjatud turi,
seegi on riiete all.
Armetuim paganaist!
Taarist ja aganaist
kõhuke punnis on ees.
Pekstud, täis süljatud,
piinatud, hüljatud,
hingeke vaevalt veel sees.
Murega kõrtsiteed tuigub,
«Vader, veel vala üks pits!»
Laupäeval naisele huigub
tallist, kus vihiseb vits...

«Oi, kus on laul!... Kui
meelde jääks!...»
Ja kaebasid me rändurid,
et mälu pole hea.
Kuid kostitajad hooplesid:
«Teoorjuses me olime!
Eks proovi, vastu pea!
Teoorjuses me olime
ja isandate nina all
me põlv on üles kasvanud.
Päev sunnitöö, kuid öö —
oi seda häbi! Neidusid
meil mööda küla küttimas
siis käidi härra jaoks.
Meil aina maha vahtides
üksteise näodki unusid
ja kadus kõneand.
Täis ennast jõime vaikides
ja suudlesime vaikides
ja kaklesime vaikides...»
«Sa ära oma vaikimist
nii tähtsaks tee. Meil vaikida
veel raskem oli,» tähendas
nüüd naabervalla talunik,
kes heintega läks turule.
(Mis teha viimse hädaga!
Sai heina vaevalt niidetud,
kui kohe rahaks tee.)

«Gertruda Aleksandrovna,
me mõisaproua, otsustas:
kes vängeid sõnu tarvitab,
see keretäie saab.
Ja saigi! Seni roogiti,
kui kadus isu vanduda.
Kuid vandumata rääkida
on raskem meiesugusel
kui olla hoopis vait.
No oli piin! Siis piduga
me priiust vastu võtsime
ja vandusime nii,
et halliks näost läks papp Ivan
pealt kuuldes säärast jõledust,
kui tornis kellad lõid.

Nii värvikat ja värsket keelt
siis kuulda võis — ja loomulik!
Ei tule kaugelt otsida
meil sõnu — oma turjale
need kirja pandud on.»

«Eks veidraid asju juhtunud
ka meie kandis,» tähendas
üks mees, kel must ja lopsakas
põskhabe lokkas näol.
(Tal oli seljas punane
vasknööpidega vest,

peas ümar kübar tärniga,
kuid jalas püksid takused
ja viisud — täpselt nii
näeb välja puu, mil üleni
alt tüve paljaks koorinud
on sõge karjapoiss,
kuid üleval, maast kõrgemal
ei ole ühtki kriimustust
ja vares oma pesagi
puu latva teinud on.)
«Mis seal siis juhtus, pajata!»
«Oot, enne suitsu teen.»
Sel ajal kui ta suitsetas,
teekäijad Vlassilt pärisid,
mis asjamees see on.
«Ah see? Üks sisseränanu,
Vikenti Aleksandrovitš.
Meil hingekirjas on,
kuid parun Sineguzinil[1]
ta oli varem kutsariks.
Mees tõllapuki asemel
nüüd põllutöö on valinud,
kõik teda aga praegugi
meil kutsariks veel hüüavad.
Mees muidu terve on,
kuid jalad tal on nõrgad all
ja värisevad — seenile
ta neljahobutõllaga
kord mõisaprouat viis.
Te kuulake, mis jutustab!
On haruldase mäluga —
just nagu oleks maitsenud
ta hakimune[2],» seletas
teekäijatele Vlass.
Vikenti Aleksandrovitš
peakatet veidi kohendas
ja juttu algas siis.

Lugu truust Jakovist, heast orjast.

Mõis ühel väikesel isandal oli.
Muretult aega seal surnuks ta lõi.
Igale tujule mees andis voli:
võimutses, toorutses, märjukest jõi.
Ümbruse aadliga läbi ei käinud,
ihnuskael oli, põikpäine ja julm.
Orjad talt iial head nägu ei näinud,
kodus — ka seal oli kortsus ta kulm.
Tütre ja väi ajas majast puupaljalt.
Vähe ta hoolis ka Jakovist truust —
teenrist, missugust ei leidu nii naljalt:
hambad sel välja lõi suust.

Orjahing iial ei iitsata.
Kõik, mis teeb isand, on hea ...
Härrat, kes valitseb piitsata,
tõeliseks härraks ei pea.

Nõnda näis õige ka Jakovi silmis.
Kaks talle olidki armsad maailmas:
isand, kes läbi ei saa ilma temata,
vennapoeg tilluke isata, emata.

[1] Sineguzin — rahvapärane vorm nimest Tiesenhausen.
[2] Rahvas arvab, et hea mälu saamiseks tuleb hakimune süüa. (*N. A. Nekrassovi märkus.*)

Härrale, orjale vanadus jõudis.
Jalad jäid mõisnikul põduraks all.
Asjata tohtritelt abi ta nõudis.
Läbi on prassingud, lõbu ja trall.

Punased veelgi on palged,
pilk jäänud sädelevaks.
Lihavad käed nagu suhkur on valged,
jalgadest läinud on jaks.

Sängis on isand ja haletseb ennast,
saatuse muutlikkust neab.
Jakov ta juures on. Sõbrast ja vennast
kallimaks mõisnik nüüd Jakovit peab.
Kaartisid lüües aeg kadus neil kahel,
kui aga tüdimus võitu sai neist,
ilusa ilmaga vahetevahel
õe poole sõitsid — sealt versta kaksteist.
Vaibasse tõbise mähkis ja süles
tõlda toast kandis truu Jakov ja siis
kutsari kohale pukki läks üles,
hoolikalt isanda pärale viis.

Suureks sai Jakovi kasvandik Griša.
Naimiseluba nüüd härra käest ta
põlvili palus. «Kes mõrsja?» — «Ariša!»
Käratas isand: «Käi põrgu! Ei saa!»
«Oleks mul enesel jõudu veel jalus . . .»
mõtles ta, vahtides nägusat last.
Asjata Jakovgi Griša eest palus.
Mõisniku tahtmisel nekrut sai tast.
Ilma jäi vanamees noorukist kallist.
Meeleheit võitu sai Jakovist hallist,
isanda ustavast ümmardajast.
Purju jõi end, kadus jäljetult majast.
Põdeja orjata hädasse jäi.
Teenrid, täis kibedust ammusest ajast,
ükski ta käskude järgi ei käi,
vihuti teevad — kes tolvan, kes suli . . .
Nädalat paar oli üksinda mees.
Jällegi Jakov siis tagasi tuli,
maani ta kummardas isanda ees.
Haledustunne, näed, mehikest vaevas.
Teised ju jalutu soove ei tea.
«Risti, mis minule saatnud on taevas,
kannan ja alandust meeles ei pea.»

Jälle saks vaiba all sirutab ennast,
jälle on isanda jalgade ees
Jakov, kes temale kallim on vennast.
«Süngeks jäid, Jaša? Mis on, kulla mees?»
Kohmetas Jakov. Nad jällegi seeni
lükkisid niidile, kaartisid lõid,
üheskoos tempisid jookisid peeni,
õel käisid külas, teed tema pool jõid.

Suitsetas isand, hing õndsuses ujus.
Mõnus on haljuses päikese all.
Pukis tumm Jakov on pahuras tujus.
Ohjad ei taha käes püsida tal.
Pomiseb: «Kiusaja, eemale mine!»
Sosistab saatan: «Lõpp temale tee!»
Metsane ümbruskond... Rahvasuus nime
«Kuradi kuristik» saanud on see.
Äkki truu Jakov teelt kõrvale põikas.
«Kuhu sa nüüd?» muutus rahutuks rauk.
Sammu nad sõidavad ümbruses võikas,
vilets on tee — augu kõrval on auk.
Valjenev kohin lööb sõitjaile vastu.
Alla seal voolavad kevadeveed.
Hobused sammugi enam ei astu.
Müürina männid ees sulgevad teed.

Pilkugi härrale Jakov ei heida.
Hobused lahti ta rakendab eest.
Värisev mõisnik, et pääsemist leida,
paluma hakkas nüüd sõnatut meest.
Laskis truu Jakov tükk aega tal halada,
õelalt siis muigas: «Miks verd minul valada?
Määrida käsi? On liigne su mure.
Ei, mitte sina ei sure.»
Pedajá oksa ta järsaku veeres
kinnitas ohjad, kord pilgu veel lõi
päikese poole, mis looja ju veeres,
pea pistis lingu ja rippuma jäi.

Vaade, mis jubedust sisendab:
laip ülal pea kohal kõigub.
Isand all rabeleb, oigab ja kisendab.
Kaja öös vastu vaid hõigub.
Appihüüd kasutult tühjusse kaob,
kuidas ka haige ei äga.
Ududeliniku varju kõik vaob,
ööd seal on kastesed väga.

Öökullid lendavad ... Ümber on tal
vaikus täis õudu ja ohtu ...
Kuljuste tilin ... Seal põõsaste all
hobused näsivad rohtu.
Helendab padrikust tõbise lähedalt
sätendav silmapaar. Kuule!
Tundmatud linnud seal huikavad kähedalt,
sahinal laskuvad puule.
Jakovi kohal ronk häälitseb: kraaks!
Sadasid juurde neid tõttab.
«Oh, kui veel eluga tagasi saaks!»
Kaitseks rauk kargu nüüd võtab ...

Päikene kõrgel ju käis — alles siis
jahimees möödudes märkas
ägavat härrat ja koju ta viis.
Jalutu hinges nüüd kahetsus ärkas:
«Nuhelge mind! Olen patune, patune!»
Isand, oi isand, sa Jakovit head
meeles nüüd pead,
kuni kõik viimsesse kohtusse satume.

«Oi, kus on patt!» kõik hõikasid.
«On kahju vaesest Jakovist
ja õudne härrast mõtelda —
nii kole kättemaks!»
«Jah, haletse ...» Nad kuulasid
veel mitmeid hirmsaid lugusid.
«Kes küll on kõige patusem?»
neil vaidlus lahti läks.
Üks ütles: «Kõrtsipidajad,»
ja teine: «Mõisaisandad!»
«Ei, talupojad,» kinnitas
Ignati Prohhorov,
kes vedudega tegeles,
ei kiidukukk või lobamokk,
vaid jõukas, nõukas mees,
kes ilmas näinud mõndagi
ja kellel viimse sopini
on tuttav kubermang.
Niisugust meest peaks kuulama,
kõik aga said nii tigedaks,
et mitte ühtki sõnakest
ei lasknud öelda tal,
ja eriti Klim Jakovlev
läks turri ... «Loll, muud midagi!»
«Sa võiksid enne kuulata!»
«Loll oled!»

«Näen, et olete
ühtviisi lollid kõik,»
nüüd sorkas toorelt vahele
Jerjomin, väike parisnik,
kes kokku ostis küladest,
mis osta sai — küll viiskusid,
küll vasikaid, küll jõhvikaid,
ja ikka oli jaol,
et kasutada võimalust,
kui külas makse koguti
ja talumehe varandus
seal haamri alla läks.
«Kah vaidlejad! Te lasete
kõik märgist mööda! Arvake,
kes kõigist muist on patusem?»
«Noh, kes, eks ütle siis!»
«Eks röövlid ikka, teadagi!»
Nüüd talle sähvas Klim:
«Sa pole orjust maitsenud.
Mis teab see vihmast rääkida,
kes ise kuivaks jäi?
Nii pungil täis on tengelpung,
et enam muud ei märkagi
kui röövleid igal pool.
Mis röövlid siia puutuvad?
Kas neist on praegu jutt?»
Jerjomin lausus: «Teadagi,
et röövel röövlit õigustab!»
Klim aga haaras kraps!
tal ratist. «Palu, patune!»
ja vastu hambaid lõi.
Jerjomin vastu virutas.
«Tee lõpuarve eluga!»
«Oi, mehed! Riiuks läks!»
Kõik taganesid eemale,
ei lahutada katsunud,
ei ergutanud neid.
Kui rahe hoobid langesid.
«Löön maha, koju kirjuta!»
«Löön maha — kutsu papp!»
Ja lõppes kaklus sellega,
et ühe käega Klim
kui pihtidega pitsitas
ja hoidis tukast teisega
ja surus, hüüdes: «Kummarda!»,
kaupmehe vastu maad.
«Noh, pean'd!» Jerjomin pomises.
Klim laskis lahti vastase.

See istus palgiotsale
ja suure kirju rätiga
näolt higi pühkis, üteldes:
«Sa võidu said, ja loomulik!
Ei ole kündnud, külvanud,
käid ringi täkke ruunates,
jõud puha üle jääb!»
(Kõik mehed naerma puhkesid.)
«Ah vähe said? Veel himustad?»
hing kargas Klimil täis.
«Kas mõtled, kardan? Proovime!»
Jerjomin vastas. Hoolikalt
ta võttis seljast pintsaku
ja pihku sülitas.

«Näen, patust suud on avada
kord minu käes. Mind kuulake,
te vahel rahu teen,»
neid äkki peatas Jonuška,
hea vagamees, kes sõnatult
pealt seni kuulas nägelust
ja ainult ohkas ajuti
ja risti ette lõi.
Kaupmees jäi nõusse rõõmuga,
Klim põrnitses. Kõik istusid
ja vaikus võttis maad.

II. VAGAMEHED JA USURÄNDURID.[1]

— — —

Lõi risti ette Jonuška
ja vaiksel häälel, aeglaselt
loo kahest suurest patusest
ta neile vestis nüüd.

Kahest suurest patusest.

Jutustust muistsetest aegadest
võtkem nüüd kuulata siis.
Munk Pitirim seda jutustas
minule kord Solovki's[2].

Oli kord ataman Kudejar,
oli tal röövleid kaksteist.
Kristlasi arvutult hukkasid.
Häda ja hirm tuli neist.

Ürgmetsas paksus ja pimedas
põlise tihniku all
Kudejar asus koos salgaga,
armuke oli seal tal.

Päeval ta kallikest kaisutas,
öösiti röövimas käis,
kuni kord pead tõstis kahetsus —
pattude määr oli täis.

[1] Selle peatüki esimene pool on lugemikust välja jäetud.
[2] Solovki — tuntud klooster Dvinaa suudmes.

Tülpis ta tapmisest, prassinguist.
Uneta öösel on mees.
Hõljuvad arvutu hulgana
koolnute varjud ta ees.

Siiski veel kurjus ta südames
alla ei andnud niipea.
Vihahoos ilusal kallimal
mõõgaga otsast lõi pea.

Viimaks, kui võitjaks jäi
kahetsus,
röövlitest lahku ta lõi,
kõik tema röövitud rikkused
kirik nüüd endale sai.

Pattude andestust palumas
issanda haual ta käis,
rändas ja palus, kuid endiselt
piina ta rind oli täis.

Mungarüüs tuli sealt tagasi.
Kergendust kuskil ei saand.
Elama põlise tamme all
asus kesk sügavat laant.

Päevad ja ööd aina issandat
palus ta: «Karista mind,
nuhtle mu ihu, kuid lunasta
pattudekandamist rind!»

Jumal ta peale siis halastas,
juhatas pääsemistee.
Paluja juurde ta läkitas
ingli ja kuulutas see:

«Ei ilma issanda tahteta
peatanud siin sinu samm.
Noaga, mis teinud on röövlitööd,
maha nüüd lõika see tamm.

Töö sinul ees seisab tohutu.
Hoolsalt see lõpule vii.
Tunnil, kui tammepuu variseb,
oled sa pattudest prii.»

Uurivalt vanake tunnistas
hiiglapuud enese ees:
läbimõõt süld või veel enamgi!
Palvega tööd algas mees.

Lõikas ja laulusid ümises
issanda ülistuseks.
Aastad need kiiresti kadusid,
töö aga aeglaselt läks.

Vanake põdur ja jõuetu
hiiglapuust jagu ei saa.
Terasest jõud siin peaks olema,
noorem peaks olema ta.

Kahtlus ju tõusis ta südames.
Korraga kuuleb ta: «Narr!
Mis sa seal vaevad end asjata?»
tõstis nüüd pead Kudejar.

Isand Gluhhovskit näeb vanake.
Ümbruse vägevaim mees
toredal tulisel hobusel
seisab seal eraku ees.

Hinge peal olid sel isandal
tuhanded koledad süüd.
Enese pattudest, piinadest
rauk talle jutustas nüüd.

Pan puhkes naerma: «Las pealegi
põrgus mind oodata piin.
Igav on ilmas, kui puuduvad
naised, kuld, kuulsus ja viin.

Nii tuleks sinulgi elada.
Midagi pühaks ei pea.
Piinan ja poon oma orjasid.
Siiski mul uni on hea!»

Vihahoog vere nüüd erakul
närtsinud palgele tõi.
Rauk tormas isanda kallale,
noa läbi südame lõi.

Surnult pan sadulast libises,
veres jäi lamama maas,
ümber nüüd varises tammepuu,
kõmises ääretu laas.

Varises pattudekooremgi
eraku hinge pealt nii ...
Valgusta pimedaid orjasid,
issand, tõe teele meid vii!

Nii Joona jutu lõpetas
ja risti ette lõi.
Kõik vaikisid. Seal kisendas
kaupmees Jerjomin vihaselt:
«Ah teid küll, unekottisid!
Hei, par-ve! Par-ve, hei!»
«Nii asjata sa koiduni
võid hüüda — parvevedajad
nüüd lulli löövad päevalgi:
parv kehvavõitu on.
Oot, Kudejarist kuuleme . . .»
«Hei, par-ve! Par-ve, hei!»
Läks, vankri juures askeldab.
Seal taga lehm on lõas.
Ta seda tonksas jalaga.
Kui kaagutama hakkasid
ka kanad nüüd, neid vaigistas:
«Kuss, pimeloomad!» Vasikas,
kes vankrikeres rabeles,
talt laugu pihta sai.

Siis andis piitsa võigule
ja Volga suunas vurinal
ta vanker teele läks.
Kuu tõusis maantee kohale
ja vari võppuv, kentsakas
kaupmehel kaasas käis.
«Tal kadus himu kakelda,
ja vaielda ei olegi
ju midagi,» Vlass tähendas.
«Jah, härra patt on suur!»
«Suur küll, kuid väiksem ikkagi
kui talumehe patt,»
nüüd vana juttu alustas
Ignati Prohhorov.
Klim sülitas. «Küll korrutab!
Ka haki meelest, teadagi,
ei ole ilmas armsamat
kui hakipoeg. Noh, pajata,
mis patt see sul siis on.»

Talumehe patt.

Oli admiral, sõitis mööda merd,
sõitis mööda merd, valas sõjas verd.
Atšakovi[1] all ennastsalgavalt
merelahingus võitles Türgiga.
Suure võidu eest keisriemandalt
hingi kaheksa tuhat sai palgaks ta.

Elas muretult mõisas admiral.
Külavanema laskis kutsuda,
kui ju viimne tund oli lähedal.
Andis mehele kuldse laeka ta.
«Hoia kastikest! Selles peidus on
minu viimne soov — see sa täide vii.
Orjaikke alt minu kogukond,
hingi kaheksa tuhat saab vabaks nii.»
Suri admiral . . . Kauge hõimlane,
tema pärija, sõitis kohale.

[1] Atšakov (Otšakov) — kindlus Musta mere ääres, mille vallutasid Vene väed 1788. a.

Kutsus pärija külavanema,
ääri-veeri talt küsis, usutles.
Välja uuris kõik. Raha pakkuma
hakkas temale, palus, ahvatles ...

Ahne mehike andis järele.
Ära põletas viimse tahtmise.
Aastakümneteks, meie päevini
hingi kaheksa tuhat jäi orjaks nii.
Reetis arvutult omasuguseid
ahne talumees, saatis hukka neid.
Kõike andeks saab, aga Juuda patt —
ei see andestust leia looja ees.
Pole ühtki süüd sellest hirmsamat,
oi, talumees, talumees!

Pilk karm ja sünge — vihaselt
häält paisutades lõpetas
Ignati oma loo.
Kõik paigalt üles kargasid
ja kuuldus ohkeid, sosinat:
«Nii patustas siis talupoeg ...
Tõepoolest, kõigist pattudest
on kõige hirmsam see.»
«Jah, igavesti vaevlema
me peame selle eest,
oeh!» ohkas külavanemgi
ja jälle oli kadunud
tal paremasse usk.
Ka Klim, kes ikka kergesti
nii kurvastab kui rõõmustab,
jäi nukralt nõusse temaga:
«Suur patt, oi-oi kui suur!»

Kuu hõbepaistes helendav
lai Volga luhtki korraga
sai hoopis teise näo.
Ei enam talupoegasid,
kes käivad kindlal kõnnakul —
tööorjad seal on nüüd,
kel norus pead, sest elult head
ei ole loota midagi;
neil kukil härra asemel
nüüd vallavanem on
ja varsti nälg neid ähvardab:
pikk põud, ja lisaks mardikas
veel viimse vilja sööb.

Ka tõrva eest, mis hangitud
nii raskel teel, nüüd vähem veel
õel kaupmees maksta ähvardab,
neid pilkab: «Palju küsite!
Ei ole kaup teil ostetud
ju raha eest — teist enestest
tõrv välja imbub päikeses
nii nagu männist vaik.»

Ja viletsusekuristik
suur, põhjatu nüüd jällegi
läks lahti nende ees.
Nad vakka jäid ja lamasid,
meel musta muret täis,
nad lamasid ja mõtlesid
ja äkki laulma hakkasid.
Just nagu pilved aeglaselt
neil laulu sõnad veeresid,
nii kaalukad, nii tabavad,
et ühekordsest kuulmisest
teekäijail meelde jäid.

Näljalaul.

Pool suikudes,
hing vaevalt sees,
teel tuikudes
käib talumees.

Käib — nahk ja luu,
näost tuhkjashall.
Kõht maltsadest
on punnis tal.

Pilk klaasisem
on õnnetul
kui küla viimsel
joodikul.

Poolunes käib
ja lõõtsutab.
Kus rukkipäid
tuul õõtsutab,

seal seisma jääb
puukujuna
ja hääleta
nii laulab ta:

«Oh rukis, toitja,
küpseks saa!
Siin on Pankrat,
su harija.

Kui laual liuad
lasuvad,
kus kakud, korbid
asuvad,

ma neisse hambad
sisse löön
ja muud ei tee
kui söön ja söön.

Las laps, las ema
paluda!
Kõik üksinda
söön ära ma!»

«Oi, süüa tahaks, vaderid!»
üks ütles tuhmi häälega
ja kuiva leivakooriku
kaelkotist välja tõi.
«Nad hääleta küll laulavad,
kuid juuksed turri tõusevad,
kui kuulata,» nii tähendas
üks teine talumees.
Ja tõesti: kõhust tulevat
näis talumeestel hääl.
Kesk laulu kargas jalule
maast mõni, näitas teistele,
mismoodi näljast jõuetu
teel tuigerdab, jääb tukkuma
ja vangub tuule käes,
ja tõsiselt ja aeglaselt
nad laulu lauldes liikusid
ja tuikusid kui uimased,
reas pange juurde astusid
ja kordamööda jõid.

«Pea püsti!» kõlas korraga
seal köstri lemmiksõnake.
Grigori, Vlassi ristipoeg,
maameeste juurde läks.
«Säh, rüüpa!» — «Küllalt
rüübatud!
Te ütelge, mis lahti on?
Miks nagu vette kastetud
te olete?» — «Mis sellest siis?»
Kõik kõrvad kikki ajasid,
ja ristipoja õlale
Vlass pani laia peo.

«Kas tuli orjus tagasi?
Kas jälle teole aetakse?
Kas luht teil käest läks
minema?»

«Mis? Ära'nd nalja tee!»
«Mis aga on siis muutunud?
Te näljalaulu laulsite.
Kas nälga kaela manate?»
«Jah, kõik ju korras on!»
Klim rõõmsalt välja pahvatas.
Ka teised kukalt sügasid
ja mõnigi nüüd sosistas:
«Jah, kõik ju korras on!»

«Siis jooge, pidu pidage!
On meie meelepäraselt
ja hästi kõik ja täitunud
on kauaaegne unistus.
Miks pead siis norus on?»

«Kas kõik on hästi, Klimuška?
Kuid Gleb?»

Nad aru pidasid
tükk aega, kuni Grišaga
üksmeelselt nõusse jäid,
et mitte nemad vastutust
ei kanna Glebi eest,
vaid orjapõlv seal süüdi on.
Uss ussipoegi sigitab,
ja orjusest on tekkinud
ka mõisniku ja Jakovi
ja neetud Glebi patt.
Kaob orjus — pole härratki,
kes orja viib nii kaugele,
et see end üles poob.
Kaob orjus — pole teenritki,
kes tapab end, et härrale
saaks kätte maksta nii.
Kaob orjus — uusi Glebisid
ei ilmu. Kõige rõõmsamalt
ja terasemalt kuulatas
neid Griša sõnu Prov.
Ta naerma puhkes laginal
ja võidurõõmsalt tähendas:
«Kas saite aru nüüd?»
«Siis võime näljalaulugi
ju jätta hoopis kõrvale.
Hei, sõbrad, rõõmsaid laulusid!»
heal meelel hüüdis Klim.
Ja teisedki nüüd kordasid
neid õigeid sõnu orjusest:
«Ei ussipoegi sigine,
kui ussid surnud on.»
«Loll oled!» hüüdis uuesti
Ignatile Klim Jakovlev,
ja vähe puudus veel,
et jälle riid ei puhkenud.
Meel haledaks läks Trofimil:
«Küll on sel Grišal pea!
Ei põhjuseta Moskvasse
suurkooli tiku poiss!»

Vlass ristipoega patsutas.
«Oh annaks looja sinule
nii kulda kui ka hõbedat
ja tubli küljeluu!»
«Ei ihka kulda, hõbedat.
Mu ainus soov on see,
et minu suguvendadel,
ka kõigil talupoegadel
hea, lahe oleks elada
me pühal Venemaal!»
Grigori ütles õhinal,
näost roosaks läks kui tütarlaps
ja ära pööras pea.

Ju koidab. Vankreid, hobuseid
nüüd sõidukorda seatakse.
«Näe, Vlass Iljitš, kes see siin on!»
maast looka võttes hüüatas
Ignati Prohhorov.
Vlass juurde läks, ta kannul Klim
ja Klimi kannul astusid
me rändurid (nad kusagilt
ju puududa ei või).
Kus õhtust saadik kerjused
nii nagu juhtus magasid,
seal lamas läbiklobitud,
kurb kogu näoli maas.
Küll uus, kuid katkirebitud
on mehe ülikond:
siidrätt, särk erepunane,
ja vest, mil taskus kell.
Klim Lavin alla kummardas.
Ta tunnistas maaslamajat
ja hüüdes: «Andke temale!»
silmnäkku saapakontsaga
lõi unesegast meest.
See ajas silmi hõõrudes
end üles. Vastu vahtimist
nüüd andis talle Vlass.
Kui kinnipüütud hiireke
mees haledasti piiksatas.
Ta üles kargas maast
ja nii et kannad välkusid
eest metsa poole põgenes,
kuid neli noormeest tõttasid
ta kannul. «Andke temale!»
kõik hüüdsid neile järele,
niikaua kuni kadusid
nii jälgijad kui mees.

«Kes see siis oli?» pärisid
teekäijad külavanemalt.
«Mis eest ta peksa saab?»

«Ei tea veel. Meile saadeti
käsk Ahta küla poolt:
kes näeb Jegorka Šutovit[1],
see andku nii, et mäletab.
Eks me siis anna nüüd.
Kui Ahta omad tulevad,
siis jutustavad lähemalt...
Noh, mis? Kas küllalt sai?»
taat küsis tagaajajailt,
kes jõudsid tagasi.
«Jah, saime kätte, andsime...
Ta Sepa küla suunas läks.
Vist passima jääb võimalust,
et üle Volga saaks.»
«Kus rahvas! Unist klobida!
Kui teaks veel, mille eest...»
«Kui juba peksta kästakse,
küll siis ka põhjus on,»
Vlass rändureile käratas.
«Tean Ahta rahvast — asjata
ei oleks kästud nii.
Ei ole kaua tagasi,
kui peksti iga kümnendat
seal külas... Oi, Jegor!
Kus leidsid halva ameti!
Jälk loom!... Kui meie tedagi
ei peksa, keda peaksime
siis üldse peksma veel?
Ja ega's meie üksinda...
Siin Ahta ümber külasid
on neliteist — ta kõigis neis
kui läbi lipu käis.»

Jäid vakka meie rändurid.
Küll oleks teada huvitav,

---

[1] Jegorka Šutov — talurahva hulgast pärinev nuhk.

mis juhtus just, kuid kuri on
Vlass juba niikuinii.

Läks juba valgeks. Meestele
peopaigale nüüd järele
tõid toitu küljeluud.
Tõid korpe kohupiimaga
ja haneliha. (Hiljuti
sealt mööda aeti hanesid.
Kolm lindu hinge vaakusid.
Neid kaenla all viis talumees.
«Müü ära, muidu lõpevad
sul enne veel, kui linna saad.»
Poolmuidu maha müüs.)
On arutatud sageli,
kui palju külas juuakse,
kuid kindlasti veel mõnigi
ei tea, mis maamees sööb.
Veel rohkemgi kui kibedast
peab lihast lugu talupoeg.
Üks karske müürsepp oli seal —
see haneliha söömisest
jäi lihtsalt purju — õndsamaks
meest mingi viin ei teeks.
«Oi!» hõigati. «Kes see seal on!
Kes see seal on!» Uus tulija
maarahva pidutujule
uut hoogu juurde tõi.
Teel heinakoorem ligineb
ja kõrgel koorma peal
hall kroonumees Ovsjannikov,
kes ümberkaudseis külades
on tuntud igal pool.
Toeks taadile Ustinjuška,
ta vennatütar, orvuke,
ta kõrval koormal on.
Taat Moskvat, Kremli näidates
käis ringi panoraamiga,
kuid rikki siis läks riistapuu
ja selle kordaseadmiseks
tal puudus kapital.
Kolm trummikest rauk muretses.
Et aga vana jutuga
uus muusika ei sobinud,
ei teinud nalja rahvale,
siis soldat-nupumees
ka uued sõnad sepitses
ja jälle oma kunstiga
käis ringi rahva seas.
Hea meel on kõigil tulijast.
«Ennäe kes! Tere, taadike!
Eks tüki maha ometi,
joo klaasike koos meiega
ja oma trumme löö.»
«Küll üles sain veel kuidagi,
sealt alla aga ronida
on raskem töö.» — «Sa muidugi
täispensioni nõutama
vist lähed linna, taat?
Linn on ju maha põlenud.»
«Või nii? Ja paras temale!
Kui nii, siis lähen Piiteri.
Täispensionil seal
on kõik mu sõjakaaslased.
Seal ikka õigust saan.»

«Raudruunal sõidad muidugi?»
Lõi käega kroonumees.
«Ei olnud õigeusklikel
tast kasu kuigi paljukest.
See võõramaine ruunake
me rõõmuks oli siis,
kui Moskva linnast Piiteri
sai sõita kolme rublaga,
nüüd aga seitse nõutakse —
et teda susi sööks!»

«Sa oma trumme tärista!»
Vlass soldatile soovitas.
«Siin rahvast koos on külluses.
Kes teab, ehk abi leiame.
Sea asi joonde, Klim!»
(Vlass Klimi küll ei kannata,
kuid hädas olles alati
nõu otsib talt: «Klim, korralda!»
ja Klim on kohe nõus.)

Taat koormalt alla aidati.
Ta vaevalt püsis jalgadel,
pikk, kõhn kui tapuritv.
Just nagu teibas ripendas
kuub seljas, rind täis medaleid.
Taat polnud mingi iludus:
Just nagu elus kurat on

ta eriti, kui vihastab —
kui söed siis silmad ergavad
ja viltu kisub suu.

Taat trumme lõi. Sealviibijad
kõik ligemale tõttasid.
Lõi trumme, laulis nii:

Soldati laul.

Ilm on kole,
tõde ei ole.
Kole on elu,
suur on valu.

Sakslaste kuulid,
türklaste kuulid,
prantslaste kuulid,
omade nuudid.

Elu on kole,
leiba ei ole,
peavarju pole,
surmgi ei tule.

Kaitstes reduuti Georgi[1] sain rinda ma.
Nüüd mine kepi ja kotiga rändama!

Rikkad isandad,
rikkad emandad
õuest koertega
välja ajavad.
Tihe aed on ees,
lävel peremees,
kuri nägu peas,
kurjem süda sees.

Kehvik annaks küll,
aga kehvikul
pole endalgi —
talt ei küsigi.

Elu on kole,
leiba ei ole,
peavarju pole,
surmgi ei tule.

Ainult Pjotr, Luka,
kolm Matrjonat ka
head on minuga.

[1] Georgi rist — autasu sõjaliste teenete eest tsaari-Venemaal.

Pjotrilt ja Lukalt
saan ma tubakat,
Kolm Matrjonuškat
moona annavad.

Seentega mind toona
toitis üks Matrjona.
Teine, tänu talle,
annab leiba mulle.

Aga kolmas Matrjonuška —
selge veega mind joodab ta.

Ilm on kole,
tõde ei ole.
Kole on elu,
suur on valu.

Nutt peale tikkus mehele.
Ustinjale ta najatas
ja tõstis jalga vasakut,
see edasi ja tagasi
just nagu pendel käis.
Siis õõtsutas ta paremat
ja turtsatas: «Oi koerapõlv!»
ja mõlemale jalale
siis äkki seisma jäi.

«Klim, avita!» Klim korraldas
kõik kenasti kui Piiteris.
Puust liua kätte ulatas
Ustinjale ja taadile
ja seadis kõrvu nad,
kuid ise kargas palgile
ja hüüdis valjult: «Kuulake!»
(Rauk vaikida ei läbenud,
vaid tihti Klimi jutusse
ta sorkas sõna tabava
ja ise trummi lõi.)

K l i m:

Üks tammepakk on ammugi
mu õues ukse ees.
Küll iga päev seal paku peal
ma lõhun tulepuid,
kuid ometi veel ohtramalt
on hoope saanud kroonumees,
ja siiski hing on sees.

Soldat:

Sakslaste kuulid,
türklaste kuulid,
prantslaste kuulid,
omade nuudid.

Klim:

Täispensioni taadile
ei määratud — nii tühiseks
ta haavad loeti kõik.
Inspektor ise tunnistas
kõik teise järgu haavadeks
ja neile vastav määrati
ka taadi pension.

Soldat:

Häda ei leita — kõik läbi on uuritud:
süda ei ole mul läbi veel puuritud.

(Rauk nuuksatas ja sirutas
käe trummi poole — libises
ja vaevalt veel Ustinjuška
tal käe alt kinni sai.)

Klim:

Kas meil on mõned ülemad?
Kui tuli hooned hävitas,
nad vangimajja asusid.
Seal ongi nende koht.
Käes tollipulk, takseerisid
nad soldatit ja määrasid:
kross iga haava eest.
Nii kombeks kohtu-uurijal
on vigastusi hinnata,
kui peksa laadakakluses
saab mõni talumees:
«On teisel kulmul kriimustus
nii suur kui viisteist kopikat,
ja rublatüki suurune
on meelekohal auk.
Nii raha peale arvatult
üks rubla viisteist kopikat
on vigastuste hind.»
Kas tõesti laadalöömingut
võib võrrelda siis sellega,
mis toimus Sevastoopolis,
kus soldat valas verd?

Soldat:

Vihinal kuulid seal lendasid.
Mehed reduutisid ründasid,
otsekui kari metsloomasid
kargasid, ronisid, roomasid.
Puna mu palgest, jaksu mu jalgest,
kuulmise kõrvust see põrgumöll viis,
vene nälgagi maitsta sain siis.

Klim:

Ta haavatute komitees
peaks ära käima Piiteris.
Siit jalgsi läheb Moskvasse.
Kuid edasi? Raudruunaga?
Head raha maksab see.

Soldat:

Kihutab ringi prouake peen,
külale kuulutab kadu.
«Tühjaks teen! Tühjaks teen! Tühjaks teen!»
sisistab otsekui madu.
Näkku maamehele sülgab,
kurnab, teeb sandiks ja hülgab.
Paljaks kui luuaga
pühib ta Venemaa.

Lõi takti kaasa jalaga
ja kuulda võis, kui klõbises
luu vastu kuiva luud.
Klim vaikis. Juba tulidki
maamehed — igaüks
tõi soldatile midagi,
üks krossi, teine kopika,
nii üsna peagi taldrikul
sai terve rubla täis...

IV. RÕÕMSAD AJAD — RÕÕMSAD LAULUD.

Ei peente lauakõnede,
vaid lauluga ja jutuga,
kus sekka lõid ka rusikad,
nii lõppes alles hommikuks
suur pidu seal ja laiali
kõik valgusid. Me rändurid
jäid paju alla magama.
Sealsamas uinus Jonuška,
auväärne vagamees.
Ka Savvuška ja Grišenka
nüüd taati käe alt toetades
sealt kodu poole astusid
ja laulsid. Hääled tugevad
ja puhtad selges hommikus
vee kohal kostsid kaugele
just nagu kellahüüd:

Õitsengu algus,
ainuke õnn
priius ja valgus
rahvale on.

Taevas meid aita
päevad ja ööd
julgesti teha
auväärset tööd.

Töö — ainult see
vendade hinge
juhatab tee.
Arad ja laisad,
jalust meil minge.
Paradiis
maa peal on siis.

Õitsengu algus,
ainuke õnn
priius ja valgus
rahvale on...

Ka küla kõige kehvemal
peavari polnud viletsam
kui Trifonil: kaks kambrikest,
üks ahjuga ja alati
täis suitsu, teine suvine
külm kamber, süllapikkune,
ja needki tühja täis.
Ei hobust tal, ei lehma tal.
Koer Krants ja kass küll olid
kord,
kuid needki otsa said.

Kui isa sängi aidanud,
lõi Savva lahti raamatu,
vend aga toas ei püsinud, —
vaid õue käima läks.

Poiss oli suure kondiga,
näost aga hästi kõhetu:
nii viletsasti toitlustas
neid ihnus ökonoom,
et seminaris sageli
poiss virgus südaööl
ja koiduni ei tulnudki
und tagasi — nii himustas
ta püülileivakakukest,
mis hommikul koos kaljaga
neid ootas iga päev.

Ehk kehv küll oli külake,
nad siiski, tänu Vlassile
ja teistele, seal ikkagi
said vahel kõhu täis.
Ja jõudumööda rahvale
noormehed tööga tasusid
või linnas korda ajasid
neil vahel üht või teist.

Taat poistega küll suürustas,
küid kunagi ei mõtelnud,
mis hinges hoiab neid.
Tal oli järjest endalgi
nälg varaks — muudkui nuputa,
kust süüa, juua saaks.
Ta oli loomult muretu,
ja teisiti ei olekski
vist halli peani elanud.
Ta abikaasa Domnuška —
see oli hoopis tõsisem,
seepärast pikka igagi
ei andnud issand. Kadunul
sool meeles mõlkus alati.
Kui leiba saad veel laenata
siit-sealt, siis soola eest
peab maksma puhta rahaga
ja seda pärisorjadel,
kes mõisateo all ägavad,
on napilt. Üleaedsetelt
sai tihti leiba Domnuška.
Ja ammugi vist oleksid
ta lapsed mullas maganud,
kui helde käega jaganud
ka pisut hädas naabriga
ei oleks talupoeg.

Täis tänu Domna mäletas
häid hingesid, kes aitasid,
kui mustad päevad käes.
Ühtsoodu soolast unistas
ja soolast laulis Domnuška,
kas kodus tööl või heinamaal
või Griša hälli ees.

Rind poisil valust võpatas,
kui talunaised mõnikord
veel laulsid Domna laulukest.
(Hea nime olid sellele
nad leidnud — «Soolalaul».)

Soolalaul.

Ah, väike poeg
on haige mul.
Ei söö, ei joo.
Suur jumal küll!

Ma leiba pakun —
asjata.
Laps nutab: «Memm,
too soolaga!»

Kuid puudub sool!
Nõu leidsin ma.
Mis siis, kui jahu
puistata?

Laps aga on
veel nutusem.
«Memm, vähe sai!
Veel puista, memm!»

Ma puistan veel
ja pisarad —
need leiva peale
langevad.

Nüüd isuga
sööb väikemees,
sest silmavees
on soola sees . . .

See laul jäi meelde Grišale
ja vaikse palvehäälega
ta seminaris sageli
jääkülmas, võõras, hämaras
ja sünges ruumis ümises
neid sõnu, mõeldes kadunust
ja kodukülast, kellele
ta võlgnes kõige eest.
Ja peagi kokku sulasid
kaks armastust ta südames
ja mõte emast õnnetust
viis mõtte kodukurule
ja juba koolipoisina,
kes vaevalt viisteist täis,
ta otsustas, et elama
peab selle vaese, pimeda
maanurga õnne heaks.

Käes nuhtlev mõõk, ju küllaltki
on Viha deemon lehvinud
su kohal, Venemaa.
Ju küllalt sinu poegasid
on ahvatlenud rändama
vaid häbiväärseil radadel
ränk, metsik orjapõlv.
Nüüd elule on ärkamas
ka Venemaa, ja heliseb
ta kohal teine laul.
See Armastuse ingel on,
kes nägematult lehvides
ta kohal hingi tugevaid
au teele kutsub nüüd.

Pea, nooruk, silmas:
kaht teed maailmas
sa käia võid.

Vae jõudu, tahet!
Mis teed sa lähed?
Tee valik nüüd!

Üks tee viib sinna,
kus käijal minna
on kerge — see

on loiu, laia
ja lõbumaia
seltskonna tee.

Suur siht, aus mõte,
tõe poole tõte
seal narrus näib,

seal troonil aplus,
seal toores taplus
ühtsoodu käib

au, vara pärast,
seal pettesärast
jääb hinge uim,

seal patt peab pühi,
seal rind on tühi,
tõe vastu tuim.

* * *

Teist, kitsast rada
— au teed — ei seda
käi igaüks.

Kes rikas armust,
kel jätkub varmust
tööks, võitluseks,

käib seda rada,
et vabastada
neid, kes meil veel

on alandatud
ja orjastatud.
Käi sellel teel!

Ja Armastuse ingli laul,
mis kutsub teele, asjata
ei kõla vene noortele.
Ju palju Venemaa
auväärsetele teedele
on saatnud oma poegasid,
kes annetega hiilgavad,
neid kaotanud on paljusid.
(Lendtähtedena kiiresti
nad kustuvad meil veel!)
Ja seegi pime külake,
mis vaesuses veel vireles,
eestkostjaks valis endale
Grigori Dobrosklonovi[1]
ja õnnistades läkitas
ta teele. Langes temale
suur osa: rahva kaitseja
auväärne nimi, tiisikus
ja Siber, sunnitöö.

Päev soojalt alla helendas
ja hommikune tuuleõhk
tõi värskeid lõhnu niitudelt,
kus käimas heinatöö ...

Grigori algul mõtlikult
läks mööda maanteed (kaugele
kesk kaski kõrgeid, kaharaid
noolsirgelt suundus see).
Nii rõõm kui mure korraga
tal rinda täitsid. Elevil
maarahva pidu muljetest,
ta mõtles rahva saatusest
ja sellest laulu lõi:

«Ma mõtetes lendan, mu isade maa,
su homsesse nukruse hetkel.
Ees vaevu on palju, kuid siiski ei saa,
tean kindlalt, sa hukka sel retkel.

Veel raskem on olnud sul elada,
öö ümber veel pilkasem tundus,
ja olid sa sügavalt õnnetu maa,
sind aheldas häda ja sundus.

Kas oli see ammu, kui võimutses mõis?
Ei saanud sa enda eest kosta.
Kui hobuseid tatari järglane võis
su poegasid müüa ja osta.

---

[1] Grigori Dobrosklonovi kuju loomisel on Nekrassovil silma ees seisnud N. A. Dobroljubov. Sellele vihjab ka nimede sarnasus.

Õel isand su neitsisid häbisse viis,
roosk märatses halastamata,
ja nekruteid anda näis koledam siis
kui inimest elusalt matta.

Need ajad on möödas! On lõppenud õud,
kriips tõmmatud arvele alla.
On prii sinu rahvas ja virgub tas jõud,
ta õpib, kuis kodanik olla.

Ja naine — truu kaaslane slaavlase teel —
näeb paremaid päevi ka tema.
Küll omaste hulgas ta ori on veel,
kuid vabade poegade ema.»

Teelt ära Grišat ahvatles
jalgrajake, mis loogeldes
viis läbi viljaväljade.
Ta ääretule luhale
teerada mööda läks.
Loovõtjad naised, märgates,
et Griša tuleb, hakkasid
nüüd laulma Domna laulukest.
Ja jälle emast õnnetust
tas ärkas piinav mälestus,
rind uues vihas kees.
Ta astus metsa. Huigates
kui räägud rukkist, hulkusid
seal mudilased. (Suuremad
loovõtul kaasa lõid.)
Grigori seeni korjata
neil aitas. Päev ju kõrvetas.
Jõe äärde läks. Käis suplemas.
Ees paistsid tuhaasemed —
seal oli õitsev linnake
veel kolme päeva eest.
Ei ühtki tervet elamut.
Vaid vangla, valgeks lubjatud,
jäi terveks, seisab üksinda —
just nõnda valge õhvake
on keset karjamaad.
Seal varju leidsid ülemad,
muu rahvas aga laagrisse
jõekaldale on asunud
just nagu sõjaväed.
Kõik uinub. Ainult üksikud
on virgunud. Alldjakipaar,
koos hoides ettevaatlikult
halati hõlmu, komberdab
kesk kappisid ja toolisid
ja pampusid ja tõldasid.
Nad telgi poole rühivad,
kus kõrtsmik viina müüb.
Käes pressraud, käärid, mõõdu-
puu,
ka rätsep sinnasamasse
on minemas ja lõdiseb
just nagu haavaleht.
On unest tõusnud palvega
ja pikki juukseid laotades
just nagu neiu palmikut
pead kammib sirge, kõhetu
protohierei Stefan.
Parv parve kannul aeglaselt
vaob mööda Volgat — paremal
kolm lotja seisab. Lauluga
need eile siia tassiti.
Ennäe, seal ongi kurnatud
töömees ka ise! Muretult
ta puhtas särgis jalutab,
vask taskus kõlksu lööb.
Grigori lodjavedajat
heal meelel jälgis, mõtiskles.
Kord sosinal, kord valjusti
tal sõnad tõusid huultele,
ta uue laulu lõi:

L o d j a v e d a j a.

Ta õlge, rinna, turjaga
köit vedas reas koos teistega,
keskpäeva tapvas kuumuses
näolt higi alla nirises.
Käis komistades koorma all,
«Hei, hoogu!» hüüdis kähinal,
ja toonud lodja pärale,
jäi magama kui hiiglane.
End saunas higist loputas,
nüüd muretult käib sadamas,
kolm rubla vöösse peidetud,
ja taskus vasksed veeringud.
Neid kõlistab ja aru peab,
siis sammud kõrtsi poole seab
ja raskelt saadud rahaga
seal klaasi viina ostab ta.
Lööb risti ette varmasti:
«Aeg minna, ega's midagi!»
Käis rõngassaiu närides
ja kinke ostis ärides
naisperele ja lastele
ja läkski teele mehike.
Tee pikk on! Ruttu koju saa,
et seal end välja puhata.

Grigori mõte libises
töömehelt vene rahvale
ja vene maale — mõistatus
maailmale see on.
Hulk aega veel ta kaldateel
käis erutusest põledes,
niikaua kuni jahutas
uus laul ta kuuma pead:

V e n e m a a.

Oled küll rikas,
ja ometi õnnetu,
oled küll võimas,
ja ometi mannetu,
emake Venemaa.

Isegi orjuses
säilitas priiuse,
rahvas, su süda —
puhas kui kuld on see.

Tõde ja rahulik
südametunnistus —
nendes on rahva
suurus ja tugevus.

Iial ei suuda ta
leppida valega,
iial ei lähe ta
vale eest võitlema.

Venemaa oimetult
magab kui hiiglane,
aga kui varjatud
säde lööb lõkkele,

ise siis ilmuvad
arvutud võitlejad.
Nõnda ka kübemed
mägedes liituvad.

Tõuseb siis esile
määratu maleva,
iialgi vaenlane
seda ei purusta.

Oled küll rikas,
ja ometi õnnetu,
oled küll ikkes,
ja ometi võitmatu,
emake Venemaa.

V

«Lauluke mul korda läks,» lausus Griša rõõmuga. «Leegitsevalt avaldus tõde seal — veel homme ma laulan seda rahvale — laule kurbi, tõsiseid on ju küllalt laulnud nad ... Taevas, ise aita neid!

Samuti kui mäng ja jooks paneb silmad särama,
nii ka rõõmsa lauluga mure ajan ära ma . . .»
Pidulikult vennale laulu ette luges ta.
(Hinnang oli: «Jumalik!») Kuigi sängi puges ta,
uinuda ei saanud seal — läbi une lamades
endisest veel ilusam laul ta kõrvus helises.
Enam poleks rändureil olnud vaja otsida,
kui nad teadnud oleksid, mis seal toimus Grišaga.
Tundis ta, et hiiglajõud tema rinnas elasid,
imehelid ülevad tema ümber helasid.
Pühalikud, vägevad hümnihelid olid need
sellest, kuidas kunagi rahvas kõnnib õnneteed.

KODUPAIK.

Siin on nad jällegi — need paigad tuttavad,
kus täitsid prassingud nii tühjad, sõgedad
kord elu isadel ja iga minut oli
täis räpast liiderdust ja väiklast omavoli;
kus orjakarjale, kes hiilis, hirmu täis,
ka härra viimne koer veel kadestatav näis,
kus looja päikene kord minulegi koitis,
kus kannatasin kord ja viha põues loitis,
kuid seda varjates — nõrk tuju mängukann —
pead tõsta minuski võis mõnikord türann;
kus vaikne kasvuaeg liig ruttu mööda lendas,
liig vara valmisin, liig ruttu tundsin endas
kui lõõma, millele ei leidu jahutust,
ju soove hämaraid ja söövat rahutust . . .
Jah, kauge lapsepõlv — see imekauniks hüütud
hea, unustamatu aeg, täis õnne suurt ja süütut —
mul masendus ja raev pead tõstab südames,
kui meelde kerkib see kõik täies hiilguses . . .

Seal hämar, hämar aed . . . Kes on see, kelle pale
seal välgatab alleel, nii piinatud ja hale?
Ma tean, mu ema, tean, mis tähendab su nutt,
kes hukkas elu sul, tean seda nurjatut . . .
Sind kogu eluaeg sünk jõhkard põrmu tallas,
kui ori sõnatult sa tema meelevallas
kõik vastu pidasid, sind kohutas protest,
ei julgend mõeldagi sa teisest saatusest.
Kuid mina tean — su hing ei olnud loid, vaid kirge
sa kandsid eneses — suurmeelne, ülev, sirge.
Kas enda tapjale sa siis ka surma eel
kõik kantud teotused said andeks anda veel? . . .

Ja hinge õekene, kes kandis elu läbi
koos tumma märtriga ta õudset muret, häbi —
ei sindki enam! Siit, kus roomavad lakeid
ja orjad-armukesed ümbritsesid teid,
hirm, häbi arutult sind põgenema sundis
ja läksid võõrale sa, teda vaevalt tundes...
Kuid nagu emalgi su elurada viis
ja kui sa lamasid puusärgis, lehvis siis
nii jahe naeratus su pilgus tardund-ranges,
et sinu timukaski nuttes põrmu langes...

Siin vana, luitund mõis... Nüüd on see tühi, tumm.
Kus koerad, kallimad, lakeide sõeluv summ?
Kuid muiste?... Mäletan — see ümbrus kõiki rõhus,
nii suur kui väikene jäid norgu selles õhus.
Mind hoidja lohutas... Oh eidekene hea!
Kui tihti pisarais su sülle peitsin pea.
Kui temast mõteldes mul hardus täitis rinda,
kas suutsin mõista siis ta armastuse hinda?...

Nüüd tema headusest, nii valest, mõttetust
ma mõtlen tagasi täis vaenu, masendust,
ja meenub minule kõik alandus ja toorus...
Oh ei, oh ei! Mu karm ja mässuline noorus —
ei jätnud muljeid häid see mingisuguseid,
kuid kõik, mis elus viis mind käima eksiteid
ja sünge vandena mind ikka maha surus,
see kõik sai alguse siin — minu kodukurus!...

Ja ringi vaadates, neist mõtteist süngeks saand,
näen kahjurõõmuga, et enam pole laant,
mis põuakuuma eest kord pakkus kaitsvat varju,
et aas on kõrbenud ja janu piinab karju
jõe kuivand kallastel, kus muiste juua võis,
ja kokku langemas on tühi, hämar mõis,
kus klaasiklirinast ja hõiskeist tulvil majas
ka allasurutud, tumm valuohe kajas
ja ainult kõigi õel ja sünge rõhuja
võis vabalt hingata ja vabalt elada...

HALJAS KOHIN.

Käib haljas kohin üle maa,
käib kevadkohin üle maa.

Jõelt äkki ülemeelikult
tuul nelju tuhiseb —
ta lepapõõsaid õõtsutab

ja õietolmu kergitab,
kõik matab halja pilvega —
nii õhu kui ka vee.

Käib haljas kohin üle maa,
käib kevadkohin üle maa.

On lihtne hing mu küljeluu
Natalja Patrikejevna,
ei puutu kärbestki,
ja juhtus talle õnnetus,
kui suvel olin Piiteris . . .
Ta ise rääkis, narrike,
ei jõudnud pidada.

Toas truudusetu naisega
talv otsa olin koos . . .
Mu silmadesse sõnatult
ta vaatab — vaikin ma,
kuid ikka, ikka valjemalt
õel mõte tõstab häält.
Küll hale on mul õnnetust,
nii aga enam edasi
ei suuda elada.
Ja õues tali tigedalt
ööd-päevad kisendab:
«Sa maha löö, sa maha löö
see naine nurjatu,
või vaevled elu otsani
ja päevatööl ja pikal ööl
ei ole rahu sul
ja üleaedsed põlates
su silmi sülgavad . . .»
Nii tuisu laulu kuulates
õel mõte aina kõvenes —
noa valmis vaatasin . . .
Siis tuli kevad äkitselt . . .

Käib haljas kohin üle maa,
käib kevadkohin üle maa!

Kui koorekirnu kastetud
kõik kirsiaiad seisavad
ning vaikselt kohavad.
Kesk päevalõõska peesides
on lustilikku kohinat
nüüd männimetsad täis,

ja kõrval uutes ehetes
uut laulu laulda sumiseb
pärn noores, õrnas lehises
ja valgejalgne kaseke,
kel haljas palmik peas.
Ja kõrrekene sahiseb
ja kõrge vaher mühiseb,
uus kohin on neis kõikides,
on kevadkohin neis...

Käib haljas kohin üle maa,
käib kevadkohin üle maa.

Õel mõte hinges taganeb,
käest nuga variseb.
Ja metsas, põllul, igal pool
üht laulu kuulen ma:
«Kui selleks aeg veel, armasta,
ja kuniks jõuad, kannata,
ja kuniks elad, andesta,
las jumal kohut peab.»

ELEEGIA.

Ja kuigi muutlik mood võib meile kõnelda,
et juba kulunud on teema «rahva häda»
ja sellest ainest peaks nüüd luule hoidma end;
ei, noored, uskuge, see pole vananend!
Oh, kui see vananeks! Küll siis näeks kauneid aegu!
Küll õitseks looja ilm!... Kuid ei! On rahvad praegu,
veel kandes orjuse ja häda ahelaid,
kui karjad kidurad kesk paljaid põllumaid.
Koos nuta nendega ja nende teenriks heida,
oh muusa! Kaunimat ei ole liitu leida!...
Sa meelde tuleta aukandjaid kohates,
kel rõõmus pidu käib, et rahvas ohates
sel ajal taluma peab viletsuse vannet.
Kas leiaks lüüra teist nii kõrget ülesannet?...

Ma oma rahvale kõik oma laulud lõin.
Küll surres tundmatu ma talle olla võin,
kuid rahul on mu hing — truu teener olin talle.
Kõik vaenlast ju ei löö — kõik aga mingu tulle
ja võitlus otsustab siis, kuhu langeb kaal.
Head päeva näha sain! Ei orja Venemaal!

Ja õndsuspisaraid rõõm valama mind sundis.
«On küllalt hõisatud naiivses härdustundes,»
mu muusa sosistas. «Tee minna veel on pikk.
Küll rahvas vaba on, kuid kas ka õnnelik? . . .»

Kas lõikuslauludest meil kaikub õhtu vaga,
kas aeglasemalt rauk nüüd astub adra taga?
Kas rõõmsalt mängimas ja naermas põlluteel
näed lapsi, kellele nälg tundmata on veel?
Kas sirbid välguvad ja laksub luisukaja?
Üks sünge küsimus mind vaevab kogu aja,
kes vastaks sellele? «Meil on küll teine aeg,
kas vähem kannatab nüüd vene talupoeg?
Ja võimas uuendus, mis kaotas iidse häbi
ja rahva vabastas — kas muutus selle läbi
me rahva elujärg, ta laulud külateel
või on need endiselt meil veniv-kurvad veel? . . .»

Ju õhtu ligineb. Mu erutatud vaade
käib üle nurmede, mis täis on kuldseid saade.
Ma uitan mõtlikult ses õhtuvaikuses
ja lauluks korraga saab kõik, mis südames,
ja kuju omandab mu salamõtiskelu.
Ma hardalt õnnistan me küla tööd ja elu,
me rahva vaenlasi ma paljastan ja nean,
kuid tänumeelega ta sõpru meeles pean.
Ja vali on mu laul. Tast täis on põlluraja,
ka kaugeilt mägedelt tuul kannab vastukaja.
Kõik loodus kuuleb mind — mäed, orud, aas ja hiis.
See aga, kellele on määratud mu viis
ja kellest suuremat mu mõtetes ei mõlgu,
ah, ta ei kuule mind, ta vastuse jääb võlgu.

DOBROLJUBOVI MÄLESTUSEKS.

Karm, kindel olid — juba noorukina
eeskujuks, kuidas elama me peaks,
ja surema meid õpetasid sina
maa õnne, rahva vabaduse heaks.

Sa puhtaks jäid, sa elu võitlusväljal
end ära pöörsid lõbukarikaist.
Sa kustuda ei lasknud hinge näljal.
Sa armastasid kodumaad kui naist.

Kõik talle andsid, ühest mõttest loitsid,
et tema õigus pääseks troonile.
Sa vaimustusetuld me hinges toitsid
ja kaunid kalliskivid valmis hoidsid
sa oma karmi mõrsja kroonile.

Kuid sinu tund lõi liiga noores eas
ja pooleli jäi leekiv kirjarida.
Mis aru tungal kustus meie seas,
jäi vakka jäädavalt mis avar süda!

Aeg läks ja vaidlus varjata ei saa
su suurust nüüd — see paistab kõikideni . . .
Oh nuta, kuid ka uhkusta, mu maa,
sest sa ei ole iial, iial seni

veel sünnitanud ühtki säärast last
ja jälle vastu võtnud oma pinnas,
kel unistusest nõnda ülevast
nii kuumalt oleks süda tuigand rinnas . . .

Emake loodus! Kui ei saadaks sa
me sekka vahel mehi nagu tema,
siis koltuks elu nurm . . .

LEV NIKOLAJEVITŠ TOLSTOI

(1828—1910)

SÕDA JA RAHU.

(Katkendeid.)

I köide, II jagu.

XX

Metsas ootamatult tabatud jalaväepolgud jooksid metsast välja ja roodud eemaldusid teiste roodudega segunedes korratute salkadena. Üks soldat lausus ehmudes sõjas kohutavad ning mõttetud sõnad: «Ära lõigatud!», ja need sõnad hakkasid koos hirmutundega külge kogu massile.

«Ümber haaratud! Ära lõigatud! Oleme kadunud!» karjusid põgenejad.

Kui polgukomandör kuulis laskmist ja kisa oma selja taga, mõistis ta otsekohe, et tema polguga on juhtunud midagi hirmsat, ja mõte, et tema, eeskujulik, palju aastaid teeninud, mitte milleski süüdi olev ohvitser, võiks ülemuse ees süüdlane olla lohakuses või oskamatuses korraldusi teha, rabas teda nii, et ta selsamal hetkel, unustades kangekaelse ratsaväepolkovniku ning oma kindrali-väärikuse ja peaasi — unustades täiesti hädaohu ning enesealalhoiutunde, kihutas sadulakaarest kinni haarates ja hobust kannustades teda ülekülvavate, kuid õnnelikult mööduvate kuulide rahe all polgu juurde. Tal oli üksainus soov: teada saada, milles asi seisab, ja aidata ning iga hinna eest parandada eksitus, kui see on tehtud tema poolt; et tema, kakskümmend kaks aastat teeninud, mitte millegi eest märkust saanud eeskujulik ohvitser, süüdi ei jääks.

Olles prantslaste vahelt õnnelikult läbi kihutanud, kappas ta väljale metsa taga, mille kaudu meie väed põgenesid ja käsklusi kuulamata mäest alla laskusid. Jõudis kätte see hingelise kõhkluse silmapilk, mis otsustab lahingute saatuse: kas kuulavad need segipaisatud soldatitesalgad oma komandöri häält või heidavad talle ainult pilgu ja jooksevad edasi. Hoolimata soldatitele varem nii hirmuäratava polgukomandöri meeleheitlikust kisast, tema raevunud, tumepunasest, moonutatud näost ja mõõgaga vehkimisest soldatid aina põgenesid, rääkisid omavahel, tulistasid õhku ega kuulanud käsklust. Hingeline kõhklus, mis otsustab lahingute saatust, lahenes ilmselt hirmu kasuks.

Kindral hakkas karjumisest ja püssirohusuitsust kõhima ning jäi meeleheitel seisma. Kõik näis olevat kadunud. Kuid sel silmapilgul hakkasid prantslased, kes ründasid meie omi, järsku ilma nähtava

põhjuseta tagasi jooksma, kadusid metsaservast ja metsast ilmusid nähtavale vene laskurid. See oli Timohhini rood, mis, olles ainsana metsas säilitanud täieliku korra, varjas end metsaserval kraavis ja ründas nüüd ootamatult prantslasi. Timohhin sööstis niisuguse pöörase kisaga prantslaste peale ja tormas säärase meeletu ning joobnud otsustavusega, ainult mõõk käes, vaenlasele kallale, et prantslased ei jõudnud end koguda, relvad maha viskasid ning jooksu pistsid. Dolohhov, kes jooksis Timohhini kõrval, lõi ühe prantslase surnuks ja võttis alistuval ohvitseril esimesena kraest kinni. Põgenejad pöördusid tagasi, pataljonid kogunesid ja prantslased, kes peaaegu juba oleksid vasaku tiiva väed kaheks lõiganud, olid natukeseks ajaks tagasi surutud. Reservväeosad said mahti ühineda ja põgenikud peatusid. Polgukomandör seisis major Ekonomoviga silla juures, taganevaid roodusid endast mööda lastes, kui tema juurde astus soldat, ta jalusest kinni võttis ja peaaegu tema vastu nõjatas. Soldatil oli seljas sinakas vabrikukalevist sinel, ranitsat ja kiivrit tal ei olnud, pea oli sidemes ja üle õla rippus prantsuse padrunitasku. Käes hoidis ta ohvitseri mõõka. Soldat oli kahvatu, ta helesinised silmad vaatasid jultunult polgukomandörile näkku, kuna suu naeratas. Ehkki polgukomandör oli tegevuses käsu andmisega major Ekonomovile, ei saanud ta jätta seda soldatit tähele panemata.

«Teie ekstsellents, siin on kaks trofeed,» ütles Dolohhov, osutades prantsuse mõõgale ja taskule. «Ma võtsin ohvitseri vangi. Ma peatasin roodu.» Dolohhov hingeldas väsimusest; ta kõneles peatustega. «Kogu rood võib tunnistada. Palun meeles pidada, teie ekstsellents!»

«Hea küll, hea küll,» ütles polgukomandör ja pöördus major Ekonomovi poole.

Kuid Dolohhov ei eemaldunud; ta harutas rätiku lahti, tõmbas selle ära ja näitas juustel tardunud verd. .

«Täägihaav, ma jäin rivisse. Pidage meeles, teie ekstsellents.»

Tušini patarei oli unustatud ja alles lahingu lõpul saatis vürst Bagration, kuuldes keskkohast ikka veel suurtükimürinat, sinna valvekorra-staabiohvitseri ja hiljem vürst Andrei, et käskida patareil võimalikult kiiresti taganeda. Patarei kaitse, mis oli seisnud Tušini suurtükkide kõrval, oli kellegi käsul keset lahingut ära läinud; aga patarei oli jätkanud tulistamist ja polnud prantslaste poolt ära võetud ainult sellepärast, et vaenlane ei võinud oletada julgumust tulistada neljast, mitte kellegi poolt kaitstavast suurtükist. Vastupidi, selle patarei energilise tegevuse järgi oletas ta, et siia, keskkohta on koondatud venelaste peamised jõud, ja katsus kaks korda rünnata seda punkti, kuid kihutati mõlemal korral minema sel kõrgendikul üksinda seisva nelja suurtüki kartetšilaskudega.

Varsti pärast vürst Bagrationi lahkumist oli Tušinil õnnestunud süüdata Schöngraben.

«Näe, pistsid sagima! Põleb! Näe, suits! Osavasti! Tore! Suits, suits!» rääkis patarei meeskond elavnedes.

Kõik suurtükid tulistasid ilma käsuta tulekahju suunas. Nagu

tagant ergutades hüüdsid soldatid iga lasu juures: «Osavasti! Vaat nõndaviisi! Kassa näe... Tore!» Tuulest edasikantav tuli levis kiiresti. Prantsuse kolonnid, mis olid külast väljunud, tõmbusid tagasi, kuid just kui karistuseks selle äparduse eest asetas vaenlane külast paremale kümme suurtükki ja hakkas nendest tulistama Tušinit.

Tulekahjust põhjustatud lapseliku rõõmu ja eduka prantslaste pihta tulistamise hasardi tõttu märkasid meie suurtükiväelased seda patareid alles siis, kui kaks suurtükikuuli ja seejärel veel neli kukkusid meie suurtükkide keskele ja üks neist surmas kaks hobust ning teine rebis kastimehel jala otsast. Ent kord tekkinud elevus ei vaibunud, vaid muutis ainult laadi. Hobused asendati teistega tagavaralafeti eest, haavatud koristati ära ja neli suurtükki pöörati kümne-suurtükilise patarei vastu. Ohvitser, Tušini abi, oli surma saanud lahingu algul, ja ühe tunni jooksul oli neljakümne-mehelisest meeskonnast seitseteist välja langenud, kuid suurtükiväelased olid endiselt lõbusad ning erksad. Kaks korda märkasid nad, et all, nende lähedal ilmusid nähtavale prantslased, ja siis tulistasid nad nende pihta kartetšiga.

Väike, nõrkade kohmakate liigutustega mees nõudis endale tentsikult vahetpidamata v e e l p i i b u k e s t s e l l e e e s t, nagu ta ütles, ja jooksis hõõguvat tubakat laiali puistates ettepoole ning vahtis oma väikese käe varjust prantslasi.

«Põrutage, poisid!» rääkis ta seejuures ja haaras ise suurtükke ratastest ning keeras kruvisid.

Suitsus, kurdistatuna lakkamatuist laskudest, mis teda iga kord võpatama panid, jooksis Tušin oma ninasoojendajat suust võtmata ühe suurtüki juurest teise juurde, kord sihtides, kord laenguid üle lugedes, kord korraldusi tehes tapetud ja haavatud hobuste ümbervahetamiseks ning ümberrakendamiseks, ja karjus oma nõrga, peenikese, ebakindla häälega. Ta nägu elavnes üha enam. Ainult kui mõni meestest surma või haavata sai, krimpsutas ta nägu ja karjus tapetust kõrvale pöördudes vihaselt meeste peale, kes, nagu alati, viivitasid haavatu või laiba tõstmisega. Soldatid, suuremalt jaolt ilusad poisid (nagu tavaliselt patareiroodus, kahe pea jagu oma ohvitserist pikemad ja kaks korda temast laiemad), vaatasid kõik, nagu lapsed täbaras olukorras, oma komandörile, ja see ilme, mis oli tema näol, kajastus alati ka nende nägudel.

Selle kohutava kõmina, müra, tähelepanelikkuse- ja tegevuse-vajaduse tõttu polnud Tušinil vähimatki ebameeldivat hirmutunnet, ja mõte, et teda võidakse tappa või tõsiselt haavata, ei tulnud talle pähegi. Vastupidi, ta meel muutus järjest rõõmsamaks. Talle tundus, et juba väga ammu, peaaegu et eile, oli see silmapilk, kui ta nägi vaenlast ja tulistas esimese lasu, ja et see maalapp, kus ta asus, oli talle ammu tuttav, kodune koht. Sellest hoolimata et ta kõike mäletas, kõige peale mõtles ja tegi kõik, mida tema olukorras võis teha kõige parem ohvitser, oli ta niisuguses seisukorras, mis sarnanes palavikuhaige sonimisega või joobnud inimese olekuga.

Oma suurtükkide igast küljest kostva kõrvulukustava mürina

tõttu, vaenlase kuulide vihina ja prahvatuste tõttu, suurtükkide ümber kiirustades askeldavate, higistavate, punetavate meeste nägemise tõttu, inimeste ja hobuste vere nägemise tõttu, vaenlase suitsupilvekeste nägemise tõttu teisel pool nõgu (misjärel iga kord tuli lennates suurtükikuul ja tabas maad, inimest või hobust), — kõigi nende asjade nägemise tõttu kujunes tal peas oma fantastiline maailm, mis valmistas talle sel hetkel naudingut. Vaenlase suurtükid ei olnud tema kujutluses suurtükid, vaid piibud, millest nägematu suitsetaja harvade pilvekestena suitsu välja laskis.

«Näe, popsatas jälle,» lausus Tušin endamisi sosinal, kui mäe otsast suitsupilveke õhku paiskus ja tuul selle halli ribana vasakule kandis. «Nüüd oota palli — tagasisaatmiseks.»

«Mida käsite, teie ausus?» küsis feierverker, kes seisis tema lähedal ja kuulis, et ta midagi pomises.

«Ei midagi, granaat...» vastas ta.

«Noh, nüüd meie Matvejevna,» rääkis ta endamisi. Matvejevnana esines ta kujutluses äärmine, suur, vanaaegselt valatud suurtükk. Prantslasi nende suurtükkide juures kujutles ta sipelgatena. Teise suurtüki esimene number, ilus mees ja joodik, oli tema maailmas o n u; temale vaatas Tušin sagedamini kui teistele ja tundis rõõmu igast tema liigutusest. Kord vaibuvat, siis jälle tugevnevat püssitulevahetust mäe all kujutles ta kellegi hingamisena. Ta kuulatas nende helide soikumist ja uuestipuhkemist.

«Näe, jälle hakkas hingama, jälle,» rääkis ta endamisi.

Ennast kujutles ta hiiglaslikku kasvu vägeva mehena, kes mõlema käega loobib prantslastele kuule.

«Noh, Matvejevna, kullake, ära meid nüüd hädasse jäta!» lausus ta suurtükist eemaldudes, kui ta pea kohal kõlas võõras, tundmatu hääl:

«Kapten Tušin! Kapten!»

Tušin vaatas ehmunult ringi. See oli toosama staabiohvitser, kes teda Grundist välja ajas. Ta hüüdis Tušinile lõõtsutaval häälel:

«Kas te olete hulluks läinud või? Teile on kaks korda käsk antud taganeda, aga teie...»

«Mis nad ometi minust tahavad?...» mõtles Tušin endamisi, ülemale hirmuga otsa vaadates.

«Mina... ma ei tea...» lausus ta, tõstes kaks sõrme mütsinoka juurde. «Mina...»

Aga polkovnik ei öelnud lõpuni kõike, mida tahtis. Lähedalt möödalendav suurtükikuul sundis teda otsekui sukeldudes hobusel kõverasse tõmbuma. Ta jäi vait, ja parajasti kui ta veel midagi tahtis öelda, peatas jälle üks mürsk teda. Ta pööras hobuse ümber ja kihutas minema.

«Taganeda! Kõigil taganeda!» karjus ta eemalt.

Soldatid hakkasid naerma. Mõni hetk hiljem saabus adjutant sellesama käsuga.

See oli vürst Andrei. Esimene, mida ta nägi Tušini suurtükkide juurde jõudes, oli lahtirakendatud purustatud jalaga hobune, kes

hirnus rakmeis hobuste lähedal. Ta jalast voolas verd nagu allikast. Eelikute vahel lamasid mõned surmasaanud. Sellal kui vürst Andrei lähenes, lendas üks suurtükikuul teise järel temast üle, ja ta tundis, kuidas tal närviline värin üle selja jooksis. Aga paljas mõte sellest, et ta kardab, andis talle uut jõudu. «Ma ei tohi karta,» mõtles ta ja tuli suurtükkide vahel aeglaselt hobuse seljast maha. Ta andis käsu edasi ega ratsutanud minema. Ta otsustas, et võtab ise suurtükid positsioonilt maha ja viib nad ära. Üle laipade astudes, prantslaste kohutava tule all, hakkas ta koos Tušiniga korraldama suurtükkide äraviimist.

«Nüüdsama käis siin ülemus, see pistis plehku rutem kui muidu,» ütles feierverker vürst Andreile. «Mitte nii nagu teie ausus.»

Vürst Andrei ei kõnelnud Tušiniga midagi. Nad mõlemad olid nii tegevuses, et nagu poleks näinudki teineteist. Kui nad olid neljast suurtükist kaks terveksjäänut eelikutele asetanud ja hakkasid mäest alla liikuma (üks purukslastud suurtükk ja «ükssarv» jäeti maha), ratsutas vürst Andrei Tušini juurde.

«Noh, nägemiseni,» lausus vürst Andrei Tušinile kätt ulatades.

«Nägemiseni, kullake,» ütles Tušin, «armas hing! Jumalaga, kullake,» ütles Tušin, ja äkki, teadmata mispärast, tulid talle pisarad silmi.

XXI

Tuul oli vaikinud, mustad pilved laskusid madalale lahingupaiga kohale, sulades silmapiiril ühte püssirohusuitsuga. Läks pimedaks, ja seda selgemini oli kahes kohas näha tulekahjukuma. Suurtükimürin jäi nõrgemaks, püssiragin aga kostis tagant ja paremalt veel tihedamalt ning lähemana. Niipea kui Tušin haavatuist ringi ja üle sõites oma suurtükkidega tulepiirkonnast välja jõudis ja nõkku laskus, olid tal vastas ülemused ja adjutandid, nende hulgas ka staabiohvitser ja Žerkov, kes oli kaks korda Tušini patareile saadetud ja polnud kordagi sinna pärale jõudnud. Kõik nad jagasid ja andsid üksteise võidu edasi käskusid, kuidas ja kuhu minna, ja tegid talle etteheiteid ning märkusi. Tušin ratsutas vaikides, mingisuguseid korraldusi tegemata, kõige taga oma suurtükiväe-setukal, sest ta kartis kõnelda, olles iga sõna juures valmis nutma hakkama, ilma et ise oleks teadnud, mispärast. Ehkki oli kästud haavatud maha jätta, komberdasid paljud neist sõjaväe järel ja palusid endid võtta suurtükkidele. Toosama rühikas jalaväeohvitser, kes lahingu alguses oli välja hüpanud Tušini onnikesest, oli, kuul kõhus, asetatud Matvejevna lafetile. Mäejalal astus Tušini juurde kahvatu husaarijunkur, hoides ühe käega teist, ja palus end peale võtta.

«Kapten, jumala nimel, ma olen käest põrutatud,» sõnas ta arglikult. «Jumala nimel, ma ei suuda kõndida. Jumala nimel!»

Nagu näha, oli junkur juba enam kui üks kord palunud end kuhugi peale võtta, kuid alati saanud eitava vastuse. Ta palus ebakindla ning haleda häälega.

«Käskige peale võtta, jumala nimel.»

«Võtke peale, võtke peale,» ütles Tušin. «Pane sinel alla, onu,» pöördus ta oma lemmiksoldati poole. «Aga kus on haavatud ohvitser?»

«Panime maha, ära suri,» vastas keegi.

«Võtke peale. Istuge, mu armas, istuge. Laota sinel alla, Antonov.»

Junkur oli Rostov. Ta hoidis ühe käega teist, oli kahvatu ja ta alumine lõualuu võbises palavikulises värinas. Ta pandi Matvejevnale, sellelesamale suurtükile, kust surnud ohvitser oli maha võetud. Allalaotatud sinel oli verine ja määris Rostovi ratsapüksid ning käed.

«Kas te olete haavatud, kullake?» küsis Tušin, lähenedes suurtükile, kus istus Rostov.

«Ei, põrutatud.»

«Aga miks siis lafetikülg on verine?» küsis Tušin.

«Ohvitser tegi veriseks, teie ausus,» vastas suurtükiväesoldat sinelivarrukaga verd ära pühkides ja just kui end vabandades suurtüki ebapuhta seisukorra pärast.

Jalaväe abiga suudeti suurtükid vaevu mäkke vedada, ja Guntersdorfi külla jõudes peatuti. Oli juba nii pime, et kümne sammu pealt ei saanud enam eraldada soldatite mundreid, ja vastastikune tulistamine hakkas vaibuma. Järsku kostis lähedalt paremalt poolt jälle kisa ja tulistamist. Pimedas oli juba näha laskude sähvimist. See oli prantslaste viimane rünnak, millele vastasid soldatid, kes olid küla majadesse peatuma jäänud. Jälle sööstsid kõik külast välja, kuid Tušini suurtükid ei saanud liikuda, ja suurtükiväelased, Tušin ning junkur vaatasid vaikides üksteisele otsa, oodates oma saatust. Tulistamine hakkas vaibuma ja kõrvaltänavast tulid hulgakesi välja elavalt vestlevad soldatid.

«Oled sa terve, Petrov?» küsis üks.

«Andsime, vennas, tublisti säru. Nüüd nad enam oma nina siia ei pista,» ütles teine.

«Mitte midagi ei näe. Kuidas nad ikka omadele kõrvetasid! Ei näe; pime, vennad. Kas ehk ei leidu juua?»

Prantslased olid viimast korda tagasi löödud. Ja jälle hakkasid Tušini suurtükid täielikus pimeduses, sumiseva jalaväe keskel nagu raamis, kuhugi edasi liikuma.

Otsekui nägematu sünge jõgi voolas pimeduses, ikka ühes suunas, kumisedes sosinast, kõnekõminast, kabjaplaginast ja rataste käginast. Üldises kõminas eraldusid teistest helidest kõige selgemini haavatute oiged ja hääled ööpimeduses. Nende oiged näisid täitvat kogu selle pimeduse, mis ümbritses sõjaväge. Nende oiged ja selle öö pimedus — see oli üks ja seesama. Mõne aja pärast läks see liikuv inimhulk ärevile. Keegi ratsutas valgel hobusel saatjaskonnaga mööda ja ütles midagi.

«Mis ta ütles? Kuhu nüüd? Kas peame seisma jääma? Kas tänas või?» küsiti igalt poolt õhinal ja kogu liikuv mass hakkas iseenesele peale rõhuma (nähtavasti olid esimesed seisma jäänud) ning levis

kuuldus, et on kästud peatuda. Kõik jäid seisma, nagu nad olid käinud, keset porist teed.

Süttisid tuled ja kõnekõmin muutus kuuldavamaks. Kapten Tušin tegi oma roodus vajalikud korraldused, saatis ühe soldati junkru jaoks sidumispunkti või arsti otsima ja istus siis tule juurde, mille soldatid olid teele üles teinud. Ka Rostov komberdas tule juurde. Valu, külma ja niiskuse tõttu raputas palavikuvärin kogu ta keha. Uni kippus talle äravõitmatult peale, kuid ta ei saanud uinuda piinava valu tõttu käes, mis tuikas ega leidnud endale õiget asendit. Kord ta sulges silmad, kord vaatas tulele, mis näis talle kuum-punasena, kord Tušini kõhetule vimmas kogule, kes istus türklase kombel tema kõrval. Tušini suured, sõbralikud ja targad silmad vaatlesid teda kaastundmuse ning osavõtuga. Ta nägi, et Tušin kõigest hingest tahtis, kuid ei saanud teda millegagi aidata.

Igast küljest kuuldus möödaminejate, möödasõitjate ja ümberringi aset võtva jalaväe samme ja juttu. Hääled, sammud, poris tammuvate hobusekapjade tümpsimine ja puude pragin lähedal ning kaugel sulas kokku üheks voogavaks kõminaks.

Nüüd ei voolanud enam, nagu enne, pimeduses nägematu jõgi, vaid otsekui rahunes ning võbises sünge meri pärast tormi. Rostov vahtis ja kuulas mõttetult, mis toimus tema ees ja tema ümber. Jalaväesoldat astus lõkke juurde, kükitas maha, pistis käed tule kohale ja pööras näo kõrvale.

«Kas võib, teie ausus?» ütles ta, küsivalt Tušini poole pöördudes. «Jäin roodust maha, teie ausus; ei tea isegi, kus. Häda!»

Koos soldatiga astus lõkke juurde kinniseotud põsega jalaväeohvitser ja palus Tušini poole pöördudes käskida suurtükke pisut kõrvale nihutada, et saaks vankriga mööda. Roodukomandöri järel jooksid tule juurde kaks soldatit. Nad sõimlesid pööraselt ja kaklesid, teineteise käest mingit saabast ära kiskudes.

«Kuidas siis, sina võtsid üles! Kus mul tore sell!» karjus üks neist kähiseva häälega.

Seejärel lähenes kõhn, kahvatu soldat, verine jalarätt kaela ümber mässitud, ja nõudis vihasel häälel suurtükiväelastelt vett.

«Kas peab siis kärvama nagu koer või?» ütles ta.

Tušin käskis talle vett anda. Siis tuli joostes lõbus soldat, paludes jalaväele tuld.

«Kuuma tulukest jalaväele! Head aega, semlakud, täname tulukese eest, me anname protsendiga tagasi,» ütles ta, punetavat tukki kuhugi pimedusse viies.

Selle soldati järel möödusid lõkkest neli soldatit, kandes sinelil midagi rasket. Üks neist komistas.

«Näe, kus kuradid, pannud puud tee peale,» urises ta.

«Suri juba, mis tast enam kanda,» ütles üks neist.

«Ah, teid!»

Ja nad kadusid oma kandamiga pimedusse.

«Kas valutab?» küsis Tušin sosinal Rostovilt.

«Valutab.»

«Teie ausus, kindrali juurde. Siin tares peatuvad,» ütles feierverker Tušinile lähenedes.

«Otsekohe, kullake.»

Tušin tõusis ja eemaldus sinelinööpe kinni pannes ning end kohendades lõkke juurest...

Mitte kaugel suurtükiväelaste lõkketulest istus vürst Bagration tema jaoks kordaseatud talutares lõunalauas, vesteldes mõningate tema juurde kogunenud väeosa-ülematega. Siin oli poolenisti suletud silmadega rauk, kes ahnelt näris lambakonti, kahekümne kahe aastase laitmatu teenistusega kindral, kes klaasi viina ja lõunasöögi mõjul näost punetas, nimetissõrmes oleva sõrmusega staabiohvitser Žerkov, kes kõiki rahutult silmitses, ja kahvatu, kokkupigistatud huulte ning palavikuliselt läikivate silmadega vürst Andrei.

Tarenurgas seina najal seisis äravõetud prantsuse lipp, ja audiitor katsus naiivsel ilmel käega lipuriiet ning vangutas arusaamatuses pead, võib-olla sellepärast, et teda tõepoolest huvitas lipp, aga võib-olla ka sellepärast, et tal näljasena oli raske pealt vaadata lõunasööki, kus tema jaoks ei jätkunud lauanõusid. Kõrvaltares asus tragunite poolt vangivõetud prantsuse kolonel. Tema ümber tunglesid teda vahtides meie ohvitserid. Vürst Bagration tänas üksikuid ülemaid ning küsitles lahingu üksikasjade ja kaotuste järele. Braunau all ülevaatusel olnud polgukomandör kandis vürstile ette, et niipea kui algas lahing, taandus tema metsast välja, kogus puuraiujad kokku, ja olles need enesest mööda lasknud, tormas kahe pataljoniga täägirünnakusse ning paiskas prantslased laiali.

«Niipea kui ma nägin, teie hiilgus, et esimene pataljon on segi paisatud, jäin ma teele ja mõtlesin: «Lasen need läbi ja võtan siis vaenlase vastu turmtulega.» Nii ma tegingi.»

Polgukomandör oli nii väga tahtnud seda teha, ta kahetses nii väga, et ei jõudnud seda teha, et talle tundus, nagu oleks see kõik täpselt nii olnudki. Ja võib-olla tõepoolest oligi nii? Kas oli selles segaduses võimalik aru saada, mis oli ja mida ei olnud?

«Seejuures pean tähendama, teie hiilgus,» jätkas ta, kuna talle tuli meelde Dolohhovi jutuajamine Kutuzoviga ja oma viimane kohtumine degradeerituga, «et reamees, degradeeritu Dolohhov, võttis minu silme all vangi prantsuse ohvitseri ja oli eriti tubli.»

«Siin ma nägingi, teie hiilgus, pavlogradlaste rünnakut,» segas rahutult ringi vaadates vahele Žerkov, kes polnud sel päeval üldse husaare näinud, vaid oli neist ainult kuulnud jalaväeohvitserilt. «Lõid puruks kaks karreed, teie hiilgus.»

Žerkovi sõnade peale muigasid mõned, oodates temalt nagu alati nalja, kuid märgates, et see, mis ta ütles, puutus samuti meie relvade ja tänase päeva kuulsusse, võtsid tõsise ilme, kuigi paljud teadsid väga hästi, et see, mida ütles Žerkov, oli mitte millelgi põhinev vale. Vürst Bagration pöördus raugast polkovniku poole.

«Tänan kõiki, mu härrad, kõik väeliigid tegutsesid kangelaslikult: jalavägi, ratsavägi ja suurtükivägi. Kuidas see juhtus, et keskpaigas kaks suurtükki maha jäeti?» küsis ta kedagi silmadega otsides.

(Vürst Bagration ei küsinud vasaku tiiva suurtükkide järele; ta teadis juba, et seal kohe lahingu algul kõik suurtükid maha jäeti.)
«Ma vist palusin teid,» pöördus ta valvekorra-staabiohvitseri poole.
«Üks oli puruks lastud,» vastas valvekorra-staabiohvitser, «aga teine, ma ei mõista. Ma ise olin kogu aja seal ja tegin korraldusi ja alles nüüdsama tulin ära ... Oli tõepoolest palav,» lisas ta tagasihoidlikult.
Keegi ütles, et kapten Tušin asub siinsamas küla juures ja et talle on juba järele saadetud.
«Teie käisite ju ka seal,» ütles vürst Bagration, pöördudes vürst Andrei poole.
«Kuidas siis, me oleksime peaaegu teineteist kohanud,» ütles valvekorra-staabiohvitser ja naeratas Bolkonskile lahkesti.
«Ma ei saanud selle heameele osaliseks, et teid näha,» vastas vürst Andrei külmalt ning järsult. Kõik vaikisid.
Lävele ilmus Tušin, arglikult kindralite selja tagant läbi pugedes. Kitsas tares kindralite ümbert ringi minnes, hämmelduses, nagu alati ülemuste juuresolekul, ei märganud Tušin lipuvarrast ja komistas sellele. Mõned hakkasid naerma.
«Kuidas see juhtus, et suurtükk maha jäeti?» küsis Bagration, kortsutades kulmu mitte niipalju kaptenile kui naerjaile, kelle hulgast kõige valjemini kostis Žerkovi hääl.
Alles nüüd, karmi ülemuse nägemisel, kerkis Tušini ette kõiges kohutavuses ta süü ja teotus sellepärast, et tema, jäädes ise ellu, kaotas kaks suurtükki. Ta oli nii erutatud, et polnud siiamaale aega saanud sellest mõelda. Ohvitseride naer viis ta veel enam rööpast välja. Ta seisis Bagrationi ees võbiseva lõuaga ja sai vaevu suust:
«Ei tea ... teie hiilgus ... ei olnud mehi, teie hiilgus.»
«Te oleksite võinud kaitsest võtta!»
Et kaitset ei olnud, seda Tušin ei öelnud, ehkki see oli sulatõsi. Ta kartis sellega teist ülemat *sisse vedada* ja vaatas vaikides, tardunud silmil Bagrationile otsa, nagu vastamisel segiläinud koolipoiss vaatab näkku eksamineerijale.
Vaikimine kestis küllalt kaua. Vürst Bagration, kes ilmselt ei tahtnud olla karm, ei leidnud, mida öelda; teised ei julgenud end jutusse segada. Vürst Andrei silmitses altkulmu Tušinit ja ta sõrmed liikusid närviliselt.
«Teie hiilgus,» katkestas vürst Andrei oma järsul häälel vaikimise, «te saatsite mind kapten Tušini patarei juurde. Ma käisin seal ja leidsin kaks kolmandikku meeskonnast ja hobustest tapetud, kaks suurtükki rikutud olevat, kaitset aga ei olnud mingisugust.»
Vürst Bagration ja Tušin vaatasid nüüd ühteviisi tungivalt Bolkonskile, kes kõneles tagasihoidlikult ning erutatult.
«Ja kui, teie hiilgus, lubate mul väljendada oma arvamust,» jätkas ta, «siis tänase päeva edu eest me võlgneme kõige rohkem selle patarei tegevusele ja kapten Tušini ning tema roodu kangelaslikule vastupidavusele,» ütles vürst Andrei ja tõusis otsekohe, vastust ootamata, ning eemaldus laua juurest.

Vürst Bagration vaatas Tušinile, ja nähtavasti mitte soovides umbusaldust avaldada Bolkonski järsu arvamuse suhtes ja ühtlasi tundes, et ta ei suuda teda täiesti uskuda, langetas ta pea ning ütles Tušinile, et see võib minna. Vürst Andrei väljus Tušini järel.

«Aitäh; välja aitasid, kullake,» ütles Tušin talle.

Vürst Andrei libistas pilgu üle Tušini ja eemaldus temast, midagi ütlemata. Vürst Andrei meel oli nukker ning raske. Kõik see oli nii veider, hoopiski mitte nii, nagu ta oli lootnud.

III jagu.

XIV

Kell viis hommikul oli veel täiesti pime. Rinde keskkoha väed, reservid ja Bagrationi parem tiib seisid veel liikumatult, kuid vasakul tiival juba liigatasid ja hakkasid oma ööasemeilt tõusma jalaväe, ratsaväe ja suurtükiväe kolonnid, kes pidid esimestena laskuma kõrgendikelt, et rünnata prantslaste paremat tiiba ja paisata see, dispositsiooni järgi, Böömi mägedesse. Suits, mis tõusis lõketest, kuhu visati kõik liigne, pani silmad kipitama. Oli külm ja pime. Ohvitserid jõid rutuga teed ja einetasid, soldatid närisid kuivikuid, trampisid jalgadega, et sooja saada, ja valgusid kokku tulede juurde, heites puude sekka onnikeste riismeid, toole, laudu, rattaid, tõrsi — kõik liigse, mida ei olnud võimalik kaasa viia. Austria kolonnijuhid sõelusid Vene vägede keskel ja olid väljaastumise ettekuulutajaiks. Niipea kui austria ohvitser ilmus polgukomandöri asukoha juurde, algas polgus liikumine: soldatid tulid joostes lõkketulede juurest, peitsid piibud saapasäärtesse ja kotikesed vankritesse, haarasid püssid ning rivistusid. Ohvitserid nööpisid oma mundreid, kinnitasid mõõku vööle ning ranitsaid selga ja käisid aeg-ajalt midagi hüüdes ridade eest läbi; hobusemehed ja tentsikud rakendasid hobuseid ette, laadisid ning sidusid kraamikoormaid. Adjutandid, pataljoni- ja polgukomandörid istusid hobuste selga, lõid risti ette, andsid viimaseid käske, korraldusi ning ülesandeid mahajäävaile hobusemeestele, ja siis kajas tuhandete jalgade ühetooniline astumine. Kolonnid liikusid, ilma et oleksid teadnud kuhu ja ümbritsevate meeste, suitsu ning tiheneva udu tõttu nägemata niihästi seda maakohta, kust nad tulid, kui ka seda, kuhu nad jõudsid.

Soldat on liikumisel samuti ümbritsetud, piiratud ja kaasa veetav oma polgust nagu meremees laevast, millel ta asub. Kui kaugele ta ka ei läheks, milliseile kummalisile, tundmatuile ja ohtlikele laiuskraadidele ta ka ei jõuaks, tema ümber on — nagu meremehel on ikka ja igal pool needsamad oma laeva tekid, mastid, köied — ikka ja igal pool needsamad seltsimehed, needsamad read, seesama veltveebel Ivan Mitritš, seesama roodu koer Žutška, seesama juhtkond. Soldat soovib harva teada neid laiuskraade, millel asub kogu ta laev; aga lahingupäeval kõlab sõjaväe vaimuilmas, jumal teab

kuidas ja kust, kõigile ühine karm noot, mis heliseb millegi otsustava ja piduliku lähenemisest ja kutsub neis esile neile mitteomase uudishimu. Lahingupäevil püüavad soldatid ärevalt tungida väljapoole oma polgu huviringi, kuulatavad, silmitsevad ja küsitlevad õhinal selle üle, mis toimub nende ümber.

Udu muutus nii tihedaks, et koiduajast hoolimata ei olnud näha kümne sammu kauguselegi enese ette. Põõsad näisid tohutute puudena, tasased kohad kuristikkudena ja nõlvakutena. Igast küljest võis kokku põrgata kümne sammu kaugusel nähtamatu vaenlasega. Kuid kolonnid liikusid kaua edasi selles udus, mäest alla ja üles, mööndes aedadest ja taradest, mööda uut, tundmatut maastikku, ilma et kuskil oleksid kokku põrganud vaenlasega. Otse selle vastu, soldatid said teada, et küll ees, küll taga, igal pool lähevad samas suunas meie Vene kolonnid. Iga soldati hinge asus meeldiv tunne seetõttu, et ta teadis, et sinnasamasse, kuhu läheb tema, s. o. teadmata kuhu, läheb veel palju, palju meie mehi.

«Näed sa, ka Kurski mehed läksid mööda,» kõneldi ridades.

«Sa mu vennas, lihtsalt kole, kui palju on meie väge kokku tulnud! Õhtul vaatasin, kui tulesid üles tegid, ei olnud otsa ega äärt. Päris Moskva kohe!»

Kuigi keegi kolonniülemaist ei lähenenud ridadele ega kõnelnud soldatitega (kolonnide ülemad, nagu me nägime sõjanõukogus, olid pahas tujus ning mitte rahul ettevõetava lahinguga ja täitsid sellepärast ainult käske ega hoolitsenud selle eest, et ergutada soldateid), sellest hoolimata sammusid soldatid rõõmsalt, nagu alati lahingusse minnes, eriti pealetungilahingusse. Kuid olles käinud ligemale tund aega tihedas udus, pidi suur osa väest seisma jääma, ja ridu läbis ebameeldiv äratundmine, et on toimumas segadus ning vassing. Millisel kombel see äratundmine edasi kandub, on väga raske kindlaks teha; aga selge on see, et see kandub edasi harulda-selt õieti ja valgub kiiresti laiali, märkamatult ja pidurdamatult nagu vesi mööda orgu. Kui Vene vägi oleks olnud üksi, ilma liitlasteta, siis võib-olla oleks möödunud veel palju aega, kuni see korratuse äratundmine oleks muutunud üldiseks kindlaks arvamuseks; nüüd aga olid kõik, korratuse põhjust erilise heameele ja loomulikkusega juhmide sakslaste arvele pannes, veendunud selles, et toimub kahjulik virvarr, millega on hakkama saanud vorstmaakrid.

«Miks nüüd's seisma jäädi? Kas tee on kinni või? Või sattusid juba prantslastega kokku?»

«Ei, ei ole kuulda. Küllap siis oleks juba kõmmutama hakanud.»

«Seal ta nüüd on: kiirustasid teele asuma, aga nüüd siis äkki jäime, asja eest teist taga, keset välja toppama, — need neetud sakslased ajavad kõik segamini. On aga juhmid, põrgulised!»

«Sestap ma oleksingi nad ette saatnud. Aga küllap nad nüüd kükitavad kuskil tagapool. Ja meie seisku siin söömata.»

«Noh, kas saab seal juba? Räägitakse, ratsavägi olevat tee kinni pannud,» ütles ohvitser.

«Äh, neetud sakslased, oma maad ei tunne!» lausus teine.

«Missugusest diviisist teie olete?» hüüdis adjutant lähemale sõites.

«Kaheksateistkümnendast.»

«Ja miks te siis siin olete? Te oleksite ammu pidanud ees olema; nüüd ei jõua te õhtukski pärale.»

«Küll on lollid korraldused. Ise ei tea, mis teevad,» ütles ohvitser ja ratsutas eemale.

Siis möödus kindral ja karjus midagi vihaselt, mitte vene keeles.

«Tata-lata, aga mis ta podiseb, mitte midagi ei saa aru,» ütles soldat, eemaldunud kindralit nöögates. «Maha laseksin nad, nurjatud!»

«Kella üheksaks on kästud kohal olla, aga meie ei ole veel pooltki maad ära käinud. Vaat, kus on siis korraldused!» korrati mitmelt poolt.

Ja jõutunne, millega väed olid tegevusse astunud, hakkas muutuma meelepahaks ning vihaks juhmide korralduste ja sakslaste vastu.

Vassingu põhjus seisis selles, et vasakul tiival asuva Austria ratsaväe liikumise ajal leidis kõrgem juhtkond, et meie keskkoht on liiga kaugele jäänud paremast tiivast, ja kogu ratsaväel kästi üle minna paremale poole. Mõni tuhat meest ratsaväge liikus jalaväe eest mööda, ja jalavägi pidi ootama.

Ees toimus kokkupõrge austria kolonnijuhi ja vene kindrali vahel. Vene kindral karjus, nõudes, et ratsavägi peatataks; austerlane tõendas, et süüdi ei ole mitte tema, vaid kõrgem juhtkond. Sõjaväed aga seisid igavust tundes ja nende meeleolu langes. Pärast tunniajalist seisakut liikusid väed lõpuks edasi ja hakkasid mäest alla laskuma. Udu, mis mäe otsas hõrenes, muutus veel tihedamaks madalikkudes, kuhu laskusid väed. Eespool kõlas udus üks pauk, siis teine, esiteks korratult, mitmesuguste ajavahemikkude järel: tratta ... tat ..., seejärel ikka korrapärasemalt ning sagedamini, ja algas lahing Goldbachi jõekese ääres.

Kuna nad ei olnud arvanud vaenlast kohata all jõekese ääres ja temale udus kogemata peale sattusid, ilma et oleksid kuulnud vaimustavaid sõnu kõrgemailt ülematelt, vägedes levinud teadmisega, et nad olid hilinenud, ja peaasi, tihedas udus mitte midagi nähes enese ees ega ümber, pidasid venelased laisalt ning aeglaselt vaenlasega tulevahetust, liikusid edasi ja peatusid jälle, sest nad ei saanud õigel ajal käskusid ülematelt ja adjutantidelt, kes ekslesid udus ringi tundmatus maakohas, ilma et oleksid leidnud oma väeosi. Nii algas lahing esimesele, teisele ja kolmandale kolonnile, mis olid mäest alla laskunud. Neljas kolonn, mille juures asus Kutuzov ise, seisis Pratzeni kõrgendikel.

Madalikkudes, kus algas lahing, püsis ikka veel tihe udu, ülal läks selgemaks, kuid polnud siiski midagi näha sellest, mis toimus eespool. Kas asetsesid kõik vaenlase jõud kümne versta kaugusel meist, nagu meie oletasime, või olid nad siin selles udupiirkonnas, ei teadnud keegi kuni kella üheksani.

Oli kell üheksa hommikul. Udu laius ühtlase merena üle madaliku, aga Schlapanitzi küla juures, kõrgendikul, kus seisis oma marssalitest ümbritsetud Napoleon, oli täiesti valge. Tema kohal oli selge, helesinine taevas, ja hiiglasuur päikesekera hõljus nagu tohutu tumepunane õõnes õngekork piimja udumere pinnal. Mitte ainult kõik Prantsuse väed, vaid ka Napoleon ise oma staabiga asetses mitte sealpool ojasid ja Sokolnitzi ja Schlapanitzi küla madalikke, mille taga meie kavatsesime asuda positsioonile ja alustada lahingut, vaid siinpool, nii lähedal meie vägedele, et Napoleon võis palja silmaga eraldada meie väes ratsaväelast jalaväelasest. Napoleon istus oma marssalitest pisut eespool väikese halli araabia hobuse seljas, sellessamas sinises sinelis, milles ta oli läbi teinud Itaalia sõjakäigu. Ta silmitses vaikides künkaid, mis otsekui udumerest esile ulatusid ja mida mööda taamal liikusid Vene väed, ja kuulatas tulistamist nõos. Tema tollal veel kõhnal näol ei liikunud ainuski lihas; hiilgavad silmad olid liikumatult suunatud ühte kohta. Ta oletused osutusid õigeks. Vene väed olid osalt juba laskunud nõkku tiikide ja järvede äärde, osalt lahkusid neilt Pratzeni kõrgendikelt, mida ta kavatses rünnata ja pidas positsiooni võtmeks. Ta nägi udus, kuidas selle lohu kaudu, mille moodustasid kaks mäge Pratzeni küla juures, liikusid tääkide läikides Vene kolonnid ikka ühes suunas nõgude poole ja kadusid üksteise järel udumerre. Teadete järgi, mis ta oli saanud õhtul, rataste ja sammude kaja järgi, mida kuuldi öösi eelpostidel, Vene kolonnide liikumise korratuse järgi, kõigi oletuste järgi nägi ta selgesti, et liitlased arvasid ta olevat enestest kaugel eespool, et Pratzeni lähedal liikuvad kolonnid moodustasid Vene armee keskkoha ja et see keskkoht oli juba küllalt nõrgenenud selleks, et seda edukalt rünnata. Kuid ta ei alustanud ikka veel lahingut.

Täna oli tal pidulik päev — tema kroonimise aastapäev. Hommiku eel oli ta mõneks tunniks suigatanud ja seejärel tervena, rõõmsana, värskena, selles õnnelikus meeleolus, milles kõik näib võimalikuna ja kõik õnnestub, hobuse selga istunud ja väljale sõitnud. Ta püsis liikumatuna, vaadeldes udu tagant paistvaid kõrgendikke, ja ta külmal näol oli see eriline iseteadliku, ärateenitud õnne varjund, mis on armunud ning õnneliku poisikese näol. Marssalid seisid tema selja taga ega julgenud tema tähelepanu millegagi kõrvale juhtida. Ta silmitses kord Pratzeni kõrgendikke, kord udust väljaujuvat päikest.

Kui päike oli udust täiesti väljunud ja heitis pimestavat sära üle väljade ja udu, võttis Napoleon (just kui oleks ta seda oodanudki lahingu alustamiseks) kinda oma ilusast valgest käest, viipas sellega marssalitele ja andis käsu lahingut alustada. Marssalid kihutasid adjutantide saatel mitmele poole laiali, ja mõne minuti pärast hakkasid Prantsuse armee peajõud kiiresti liikuma nende Pratzeni kõrgendikkude poole, kust ikka rohkem ja rohkem lahkus Vene vägesid, mis laskusid vasakule poole nõkku.

XV

Kell kaheksa saabus Kutuzov ratsa Pratzeni juurde neljanda, Miloradovitši kolonni ees, mis pidi juba allalaskunud Przybyszewski ja Langeroni kolonnide kohale asuma. Ta tervitas eesmise polgu mehi ja andis käsu liikumahakkamiseks, sellega näidates, et ta kavatses ise seda kolonni juhtida. Pratzeni küla juurde jõudes ta peatus. Vürst Andrei seisis ta selja taga nende paljude isikute hulgas, kes moodustasid ülemjuhataja saatjaskonna. Vürst Andrei tundis end erutatuna, närvilisena ja ühtlasi tagasihoitult rahulikuna, nagu on inimene ammuoodatud silmapilgu saabumisel. Ta oli kindlasti veendunud, et täna on tema Touloni või Arcole silla päev. Kuidas see toimub, ta ei teadnud, kuid ta oli kindlasti veendunud, et see tuleb. Maastik ja meie vägede asetus olid tal teada sedavõrd, kuivõrd need üldse kellelgi meie armees võisid teada olla. Omaenda strateegilise plaani, mille teostamisele nüüd ilmselt ei maksnud mõeldagi, oli ta unustanud. Nüüd kaalutles vürst Andrei juba Weyrotheri plaani järgi võimalikke juhuslikkusi ja tegi uusi arvestusi, niisuguseid, kus võis tarvis tulla tema taipamiskiirust ja mehisust.

Vasakult alt, udust, kostis tulevahetus nähtamatute vägede vahel. Sinna, nii näis vürst Andreile, keskendub lahing, seal tekib takistus, ja «sinna mind saadetaksegi,» mõtles ta, «brigaadi või diviisiga, ja seal siis, lipp käes, tungin ma edasi ja murran maha kõik, mis ette satub.»

Vürst Andrei ei saanud ükskõikselt vaadata mööduvate pataljonide lippe. Lippu vaadates mõtles ta ikka: «Võib-olla on see seesama lipp, millega mul tuleb minna vägede ees.»

Õine udu jättis hommikuks kõrgendikele ainult härmatise, mis muutus kasteks, nõgudes aga laius udu veel piimvalge merena. Ei olnud midagi näha selles nõos vasakul, kuhu laskusid meie väed ja kust kuuldus tulistamist. Kõrgendikkude kohal oli tume, selge taevas ja paremal pool hiiglasuur päikesekera. Kaugelt eestpoolt, udumere teiselt kaldalt paistsid metsaga kaetud künkad, kus pidi asuma vaenlase armee, ja seal nagu oleks olnud midagi. Paremal pool astus udu piirkonda kaardivägi, müdistades hobusekapjade ja ratastega, aeg-ajalt tääkide läigatades; vasakul, küla taga, lähenesid ja kadusid udumerre samasugused ratsaväemassid. Ees ja taga liikus jalavägi. Ülemjuhataja seisis küla väljasõiduteel, lastes vägesid enesest mööda. Sel hommikul näis Kutuzov olevat kurnatud ja kergesti ärrituv. Temast mööduv jalavägi peatus ilma käsuta, nähtavasti sellepärast, et eespool miski teda takistas.

«Käskige ometi lõpuks pataljoni-kolonnidesse rivistuda ja küla ümbert ringi minna,» ütles Kutuzov juurderatsutanud kindralile vihaselt. «Kuidas te siis aru ei saa, teie ekstsellents, armuline härra, et ei tohi mööda seda kitsast külatänavat laiali venida, kui me läheme vaenlasele vastu.»

«Ma kavatsesin rivistuda sealpool küla, teie ekstsellents,» vastas kindral.

Kutuzov hakkas sapiselt naerma.

«Te oleksite aga tore, kui rivistute vaenlase nähes, väga tore!»

«Vaenlane on veel kaugel, teie ekstsellents. Dispositsiooni järgi . . .»

«Dispositsioon!» hüüatas Kutuzov sapiselt. «Ja kes teile seda ütles? Olge hea, tehke, mis teil kästakse.»

«Kuulan!»

«Mon cher,» ütles Nesvitski sosinal vürst Andreile, *«le vieux est d'une humeur de chien.»*[1]

Kutuzovi juurde kihutas austria ohvitser, kel oli roheline suletutt kübaral ning valge munder seljas, ja küsis keisri nimel, kas neljas kolonn on tegevusse astunud.

Kutuzov ei vastanud ohvitserile, pöördus kõrvale, ja ta pilk langes juhuslikult vürst Andreile, kes seisis tema lähedal. Bolkonskit nähes pehmenes Kutuzovi pilgu tige ning mürgine ilme, otsekui äratundmisest, et adjutant ei ole süüdi selles, mis toimub. Ja austria ohvitserile vastamata pöördus ta Bolkonski poole:

«Allez voir, mon cher, si la troisième division a dépassé le village. Dites-lui de s'arrêter et d'attendre mes ordres.»[2]

Vaevalt sai vürst Andrei ära sõitma hakata, kui Kutuzov teda peatas.

«Et demandez-lui, si les tirailleurs sont postés,» lisas Kutuzov. *«Ce qu'ils font, ce qu'ils font!»*[3] lausus ta endamisi ega vastanud ikka veel austerlasele.

Vürst Andrei kihutas ülesannet täitma.

Kõigist eespool liikuvaist pataljonidest mööda jõudes peatas ta kolmanda diviisi ja veendus, et meie kolonnide ees ei olnud tõepoolest laskurite ahelikku. Eesmise polgu komandöri pani väga imestama temale edasiantav ülemjuhataja käsk laskurid ahelikku paigutada. Polgukomandör seisis siin täiesti veendununa, et temast eespool on veel vägesid ja et vaenlane ei või olla lähemal kui kümne versta kaugusel. Ees ei olnud tõepoolest näha midagi muud peale inimtühja, järjest alaneva ja tihedasse udusse uppuva maastiku. Käskinud ülemjuhataja nimel täide viia, mis oli tegemata jäetud, kihutas vürst Andrei tagasi. Kutuzov seisis ikka veel samal kohal, tüse keha sadulas raugalikult kössis, silmad suletud, ja haigutas raskelt. Väed ei liikunud enam, vaid seisid, püssid jalal.

«Väga hea, väga hea,» ütles ta vürst Andreile ja pöördus kindrali poole, kes kella käes hoides rääkis, et oleks aeg liikuma hakata, sest vasakult tiivalt on kõik kolonnid juba alla laskunud.

---

[1] Minu armas, meie vana on väga halvas tujus (*prantsuse k., ka edaspidi, kui pole teisiti märgitud*).

[2] Minge, mu armas, vaadake, kas kolmas diviis on külast läbi läinud. Käskige tal peatuda ja minu käske oodata.

[3] Ja küsige temalt, kas laskurid on kohtadele paigutatud. Mis nad küll teevad, mis nad küll teevad!

«Jõuame veel, teie ekstsellents,» lausus Kutuzov läbi haigutuse. «Jõuame!» kordas ta.

Sellal kostsid eemalt Kutuzovi selja tagant tervitavate polkude hüüded, ja need hääled hakkasid kiiresti lähenema piki kogu pealetungivate Vene kolonnide laialivenitatud rinnet. Oli näha, et see, keda tervitati, sõitis kiiresti. Kui hüüatasid selle polgu soldatid, mille ees seisis Kutuzov, sõitis ta pisut kõrvale ja vaatas nägu krimpsutades tagasi. Pratzeni poolt tulevat teed mööda kappas just kui eskadron mitmevärvilisi ratsanikke. Kaks neist kihutas hoogsas galopis kõrvuti teiste ees. Üks oli mustas mundris ja valge suletutiga, angliseeritud raudjal hobusel, teine valges mundris ja mustal hobusel. Need olid kaks keisrit saatjaskonnaga. Kutuzov andis seisvaile vägedele rivis oleva vana, vilunud sõduri afektatsiooniga käskluse: «Valvel!» ja ratsutas saluteerides keisri juurde. Kogu ta olek ja käitumisviis oli järsku muutunud. Tal oli nüüd alluva, mittearutleva inimese ilme. Liialdatud aupaklikkusega, mis keiser Aleksandrit ilmselt ebameeldivalt üllatas, ratsutas ta keisrile vastu ja saluteeris temale.

Vastumeelne mulje libises ainult korraks, nagu uduriismed selges taevas, üle keisri noore ning õnneliku näo ja kadus. Pärast oma haiglast olekut oli ta sel päeval pisut kõhnem kui Olmützi väljal, kus Bolkonski teda välismaal oleku ajal esmakordselt oli näinud; aga ta ilusais hallides silmades oli ikka niisama võluvalt ühendatud majesteetlikkus ning tasadus ja kitsastel huultel oli seesama mitmesuguste ilmete võimalus ning peamiselt heasüdamliku süütu nooruse ilme.

Olmützi ülevaatusel oli ta majesteetlikum, siin aga oli ta rõõmsam ning energilisem. Ta õhetas pisut näost, olles galopeerinud need kolm versta, ja peatades hobuse, ohkas kergendatult ning heitis pilgu oma saatjaskonna nägudele, mis olid niisama noored ja niisama elevil kui ta enda oma. Czartoryski, Novosiltsev, vürst Volkonski, Stroganov ja teised, kõik toredasti riides, lõbusad noored mehed ilusail, hästi hoolitsetud, värskeil, äsja kergelt higiseks tõmbunud hobuseil, peatusid omavahel vesteldes ja naeratades keisri selja taga. Keiser Franz, punapõskne ning pikanäoline noor mees, istus äärmiselt sirgelt ilusal mustal täkul ja vaatas murelikult ning aeglaselt enese ümber. Ta kutsus enda juurde ühe oma valges mundris adjutandi ja küsis temalt midagi. «Küllap vist seda, mis kella ajal nad välja sõitsid,» mõtles vürst Andrei, silmitsedes oma vana tuttavat, ja ei suutnud tagasi hoida naeratust, tuletades meelde oma audientsi. Keisrite saatjaskonnas olid valitud, hea välimusega käskjalad, venelased ja austerlased, kaardiväe- ja armeepolkudest. Nende keskel talutasid ratsastajad keisrite ilusaid, väljaõmmeldud tekkidega kaetud varuhobuseid.

Otsekui oleks sumbunud tuppa läbi avatud akna järsku värsket väljade õhku hoovanud, nii hoovas tusasesse Kutuzovi staapi sellelt kohalejõudnud hiilgavalt noorsoolt noorust, energiat ja kindlat usku võidusse.

«Miks te siis ei alusta, Mihhail Larionovitš?» pöördus keiser Aleksander kiiresti Kutuzovi poole, vaadates samal ajal viisakalt keiser Franzile.

«Ma ootan, teie majesteet,» vastas Kutuzov, aupaklikult ettepoole kummardudes.

Keiser pööras käega kõrva, kergelt kulmu kortsutades ja näidates, et ta ei kuulnud päris hästi.

«Ootan, teie majesteet,» kordas Kutuzov (vürst Andrei märkas, et Kutuzovi ülemine huul võpatas ebaloomulikult, kui ta ütles: «ootan»). «Kõik kolonnid ei ole veel kohal, teie majesteet.»

Keiser kuulis, kuid see vastus nähtavasti ei meeldinud talle. Ta kehitas oma pisut vimmas õlgu, vaatas enda lähedal seisvale Novosiltsevile, selle pilguga just kui kaevates Kutuzovi peale.

«Me ei ole ju Tsaritsõni Aasal, Mihhail Larionovitš, kus ei alustata paraadi enne, kui kõik polgud on kohal,» ütles keiser ja vaatas uuesti keiser Franzile silma, otsekui kutsudes teda kui mitte just osa võtma jutust, siis vähemalt kuulatama seda, mis ta räägib. Kuid keiser Franz vaatas endiselt ringi ja ei kuulanud.

«Sellepärast ei alustagi, valitseja,» ütles Kutuzov kõlaval häälel, justkui püüdes vältida võimalust, et teda ei kuulda, ja ta näos võpatas veel kord midagi. «Sellepärast ei alustagi, valitseja, et me ei ole paraadil ega Tsaritsõni Aasal,» lausus ta selgesti ning arusaadavalt.

Keisri saatjaskonnas avaldus kõigil nägudel, mis silmapilkselt üksteisele otsa vaatasid, nurin ja etteheide. «Kui vana ta ka ei oleks, ta ei peaks, mingil tingimusel ei peaks niiviisi rääkima,» väljendasid need näod.

Keiser vaatas üksisilmi ning tähelepanelikult Kutuzovile silma, oodates, kas ta ehk ütleb veel midagi. Ent Kutuzov langetas aupaklikult pea ja näis samuti ootavat. Vaikimine kestis umbes minuti.

«Muide, kui käsite, teie majesteet,» ütles Kutuzov, tõstes pea ja muutes tooni jälle endiseks nürimeelse, mittearutleva, ent alistuva kindrali tooniks.

Ta ajas hobuse liikvele, kutsus enda juurde kolonniülema Miloradovitši ja andis talle edasi käsu pealetungiks.

Sõjavägi hakkas jälle liikuma, ja kaks Novgorodi polgu pataljoni ja üks Apšeroni polgu pataljon marssisid keisri eest mööda.

Apšeroni pataljoni möödumise ajal kihutas hoogsalt ette punapõskne Miloradovitš, ilma sinelita, mundriväel, ordenid rinnal, peas tohutu suure suletutiga kübar, mis oli ühele kõrvale nihutatud, ja peatas hobuse uljalt saluteerides keisri ees.

«Jumala nimel, kindral,» ütles keiser talle.

«Ma foi, sire, nous ferons ce que qui sera dans notre possibilité, sire!»[1] vastas ta rõõmsalt, kutsudes sellest hoolimata keisri saatjaskonna härrade juures esile pilkava naeratuse prantsuse keele viletsa hääldamisega.

[1] Ausõna, teie majesteet, me teeme kõik, mis on meie võimuses, teie majesteet!

Miloradovitš pööras oma hobuse järsult kõrvale ja peatus keisrist pisut tagapool. Keisri juuresolekust elevil apšeronlased möödusid uljal, hoogsal taktsammul keisritest ja nende saatjaskonnast.

«Mehed!» hüüdis Miloradovitš valjul, enesekindlal ning rõõmsal häälel, olles nähtavasti tulistamise raginast, lahingu ootusest ja hoogsal sammul keisritest mööduvate uljaste apšeronlaste, oma Suvorovi-aegsete sõjaseltsimeeste nägemisest sedavõrd erutatud, et unustas keisri juuresoleku. «Mehed, see ei ole teil esimene küla ära võtta!» hüüdis ta.

«Püüame rõõmuga!» hüüdsid sõdurid vastu.

Keisri hobune hüpatas ootamatust kisast. See hobune, kes oli keisrit kandnud juba vägede ülevaatusel Venemaal, kandis siin, Austerlitzi väljal, oma ratsanikku, taludes ta hajameelseid vasaku jala lööke, ning ajas laskude tõttu kõrvu kikki täpselt samuti, nagu ta oli seda teinud Marsi väljal, ilma et oleks taibanud nende laskude, keiser Franzi musta täku naabruse ega kõige selle tähendust, mida rääkis, mõtles ja tundis sel päeval see, kes tema seljas sõitis.

Keiser pöördus naeratades ühe oma lähedase isiku poole, osutades tublidele apšeronlastele, ja ütles talle midagi.

XVI

Kutuzov ratsutas oma adjutantide saatel sammu karabinjeeridele järele.

Ratsutanud kolonni sabas umbes pool versta, peatus ta üksiku mahajäetud maja (arvatavasti endise trahteri) ees kahe tee hargnemiskohas. Mõlemad teed laskusid mäest alla ja mõlemaid mööda liikusid väed.

Udu hakkas hajuma, ja paari versta kaugusel, vastasolevail kõrgendikel, paistsid juba ebamääraselt vaenlase väed. Vasakul pool all muutus tulistamine kuuldavamaks. Kutuzov peatus, kõneldes austria kindraliga. Vürst Andrei seisis pisut tagapool, silmitsedes neid, ja pöördus ühe adjutandi poole, et temalt kiikrit paluda.

«Vaadake, vaadake,» ütles see adjutant, vaadates mitte kaugel asuvaile vägedele, vaid enda ette mäest alla. «Need on prantslased!»

Kaks kindralit ja adjutandid haarasid kiikri järele, seda üksteise käest ära kiskudes. Kõik näod muutusid järsku ja kõigil neil väljendus kohkumine. Prantslased oletati asuvat kahe versta kaugusel meist, nemad aga ilmusid järsku nähtavale päris meie ees.

«See on vaenlane? ... Ei! ... Jah, vaadake, tema ... kindlasti ... Mis see's on?» kuuldusid hääled.

Vürst Andrei nägi palja silmaga all paremal pool apšeronlastele vastu tõusvat tihedat prantslaste kolonni, mitte kaugemal kui viissada sammu sellest kohast, kus seisis Kutuzov.

«Siin ta ongi, on saabunud otsustav silmapilk! Kord on minu kätte jõudnud,» mõtles vürst Andrei, lõi hobust ja ratsutas Kutuzovi juurde.

«On tarvis peatada apšeronlased,» hüüdis ta, «teie ekstsellents!» Kuid samal hetkel mattus kõik suitsu, kuuldus lähedast tulistamist, ja kahe sammu kaugusel vürst Andreist hüüatas naiivselt ehmunud hääl: «Noh, vennad, otsas!» Ja see hääl oleks olnud nagu käsklus. Selle hääle peale pistsid kõik jooksu.

Korratud, üha suurenevad soldatite hulgad jooksid tagasi selle koha poole, kus viis minutit tagasi väed olid möödunud keisri eest. Mitte ainult, et seda inimmurdu oli raske peatada, vaid oli ka võimatu ühes selle murruga ise mitte taganeda. Bolkonski püüdis ainult mitte maha jääda ja vahtis ringi, arusaamatuses ning võimetu mõistma, mis toimus ta ees. Nesvitski karjus punase ning moondunud näoga vihaselt Kutuzovile, et kui ta otsekohe ära ei sõida, võetakse ta kindlasti vangi. Kutuzov seisis selsamal kohal ja võttis midagi vastamata taskust rätiku. Ta põske mööda nirises veri. Vürst Andrei tungis läbi inimmurru tema juurde.

«Te olete haavatud?» küsis ta, vaevu tagasi hoides lõua värisemist.

«Haav ei ole mitte siin, vaid näe kus!» ütles Kutuzov, surudes rätikut vastu haavatud põske ja osutades põgenejaile.

«Peatage nad!» hüüdis ta ja samal ajal, arvatavasti veendudes, et neid on võimatu peatada, lõi hobust ning ratsutas paremale.

Uuesti pealevalguv põgenejate murd haaras ta kaasa ja kandis teda enesega koos tagasi.

Sõjavägi põgenes nii tiheda massina, et olles kord sattunud selle keskele, oli raske sealt välja pääseda. Kes karjus: «Kasi eest! Mis sa konutad?», kes tulistas siinsamas ümber pöördudes õhku, kes peksis hobust, millel sõitis Kutuzov ise. Suure vaevaga inimvoolust vasakule välja pääsedes ratsutas Kutuzov saatjaskonnaga, mis oli enam kui poole võrra vähenenud, lähedalt kostvate suurtükipaukude suunas. Põgenejate hulgast välja pääsedes nägi vürst Andrei, kes püüdis Kutuzovist mitte maha jääda, mäeveerul suitsus ikka veel tulistavat vene patareid ja selle juurde jooksvaid prantslasi. Kõrgemal seisis Vene jalavägi, ilma et oleks liikunud edasi, patareile appi, või tagasi, põgenejatega ühes suunas. Hobuse seljas istuv kindral eraldus sellest jalaväest ja ratsutas Kutuzovi juurde. Kutuzovi saatjaskonnast oli järele jäänud ainult neli inimest. Kõik nad olid kahvatud ja vaatasid vaikides üksteisele otsa.

«Peatage need lurjused!» ütles Kutuzov lõõtsutades polgukomandörile ja osutas põgenejaile. Kuid samal hetkel, just kui karistuseks nende sõnade eest, lendasid kuulid vihinal linnuparvena polgu ja Kutuzovi saatjaskonna pihta.

Prantslased ründasid patareid, ja märgates Kutuzovit, tulistasid tema pihta. Selle kogupaugu ajal haaras polgukomandör endal jalast kinni; langes mitu soldatit, ja alamlipnik, kes seisis lipuga, laskis selle käest. Lipp lõi vankuma ja kukkus, kõrvalseisvate soldatite tääkidele pidama jäädes. Soldatid hakkasid ilma käskluseta tulistama.

«Oooh!» ümises Kutuzov meeleheitlikult ja vaatas ringi. «Bol-

konski,» sosistas ta oma raugaliku jõuetuse äratundmisest väriseval häälel. «Bolkonski,» sosistas ta, osutades korratusse sattunud pataljonile ja vaenlasele, «mis see ometi on?»

Kuid juba enne kui ta sai need sõnad lõpuni öelda, hüppas vürst Andrei, tundes häbi- ja vihapisaraid kurku tungivat, hobuse seljast maha ja jooksis lipu juurde.

«Mehed, edasi!» hüüdis ta lapselikult-läbilõikavalt.

«Nüüd on see silmapilk tulnud,» mõtles vürst Andrei, haarates lipuvarda kätte ja kuuldes mõnuga ilmselt tema pihta suunatud kuulide vihinat. Mitu soldatit langes.

«Hurraa!» hüüdis vürst Andrei, hädavaevalt suutes rasket lippu käes hoida, ja jooksis edasi kindlas veendumuses, et kogu pataljon järgneb talle.

Tõepoolest, ta jooksis üksinda ainult mõne sammu. Siis läks liikvele üks ja teine soldat, ja seejärel sööstis kogu pataljon hurraahüüetega edasi ning ruttas temast mööda. Pataljoni allohvitser jooksis juurde ja võttis raskuse tõttu vürst Andrei käes kõikuva lipu, kuid sai otsekohe surma. Vürst Andrei haaras jälle lipu ja jooksis seda varrastpidi järel lohistades pataljoniga kaasa. Ta nägi enda ees meie suurtükiväelasi, kelledest ühed võitlesid, teised jätsid suurtükid maha ja jooksid talle vastu; ta nägi ka Prantsuse jalaväe soldateid, kes suurtükiväe hobuseid suu äärest kinni haarasid ja suurtükke ümber keerasid. Vürst Andrei oli pataljoniga juba kahekümne sammu kaugusel suurtükkidest. Ta kuulis enese kohal lakkamatut kuulide vihinat, ja temast paremal ning vasakul pool oigasid ning langesid vahetpidamata soldatid. Kuid tema ei vaadanud neile; ta vahtis teraselt ainult seda, mis toimus tema ees — patarei. Ta nägi juba selgesti punapäist, viltulöödud kiivriga suurtükiväelast, kes sikutas suurtükinühitsat ühest otsast, kuna prantsuse soldat sikutas nühitsat teisest otsast enese poole. Vürst Andrei nägi juba selgesti nende kahe mehe ennatanud ning ühtlasi vihast ilmet, kes ilmselt ei saanud aru, mis nad tegid.

«Mis nad teevad?» mõtles vürst Andrei neid vaadates. «Mispärast ei põgene punapäine suurtükiväelane, kui tal ei ole relva? Mispärast ei torka teda prantslane? Enne kui ta jõuab juurde joosta, tuleb prantslasele meelde püss ja ta torkab suurtükiväelase läbi.»

Tõepoolest, teine prantslane jooksis, langetatud täägiga püss käes, võitlejate juurde, ja oli otsustamisel punapäise suurtükiväelase saatus, kes ikka veel ei taibanud, mis teda ootas, ja võidurõõmsalt teisel nühitsa käest ära tõmbas. Ent vürst Andrei ei näinud, millega see lõppes. Talle tundus, nagu oleks keegi lähedastest soldatitest talle tugeva kepiga kõigest jõust vastu pead virutanud. See oli pisut valus, kuid peamiselt vastumeelne, sest see valu hajutas ta tähelepanu ja takistas tal näha seda, mida ta vahtis.

«Mis see on? Ma kukun? Mu jalad nõtkuvad,» mõtles ta ja kukkus selili. Ta avas silmad, lootes näha, millega lõppes prantslaste võitlus suurtükiväelastega, ja soovides teada saada, kas punapäine suurtükiväelane on surma saanud või mitte, kas suurtükid on ära

võetud või päästetud. Kuid ta ei näinud midagi. Tema kohal ei olnud enam midagi peale taeva — kõrge, mitte selge, kuid siiski mõõtmatult kõrge taeva, mida mööda aeglaselt liikusid hallid pilved. «Kui vaikne, rahulik ja pidulik on kõik, hoopiski mitte nii nagu siis, kui ma jooksin,» mõtles vürst Andrei, «hoopiski mitte nii nagu siis, kui me jooksime, karjusime ja võitlesime; hoopiski mitte nii nagu siis, kui prantslane ja suurtükiväelane vihase ja hirmunud näoga teineteiselt nühitsat ära kiskusid, — hoopis teisiti liiguvad pilved mööda seda kõrget ääretut taevast. Kuidas ma ometi varem ei näinud seda kõrget taevast? Ja kui õnnelik ma olen, et seda lõpuks näha sain. Jah, kõik on tühine, kõik on pettus peale selle ääretu taeva! Mitte midagi, mitte midagi ei ole olemas peale selle. Kuid isegi seda ei ole olemas, mitte midagi ei ole olemas peale vaikuse ja rahu. Ja jumal tänatud!...»

II köide, I jagu.

VIII

«*Ma bonne amie,*» ütles väike vürstinna 19. märtsi hommikul pärast hommikueinet, ja ta vurru-udemetega huul kerkis vana harjumuse kohaselt; aga nagu selles majas pärast hirmsa sõnumi saamist mitte ainult kõigis naeratustes, vaid ka kõnehäältes ja isegi kõnnakuis oli kurbus, nii oli nüüd ka väikese vürstinna naeratus, kes alistus üldisele meeleolule, kuigi ta ei teadnud selle põhjusi, selline, et veel enam meenutas üldist kurbust.

«*Ma bonne amie, je crains que le fruschtique (comme dit* kokk Fokaa) *de ce matin ne m'aie pas fait du mal.*»[1]

«Mis sinuga on, südameke? Sa oled kahvatu. Ah, sa oled väga kahvatu!» hüüdis vürstitar Marja ehmunult, joostes raskeil ning pehmeil sammudel vennanaise juurde.

«Teie hiilgus, kas ehk saata Marja Bogdanovna järele?» küsis üks juuresviibivaist toatüdrukuist. (Marja Bogdanovna oli ämmaemand maakonnalinnast, kes elas juba teist nädalat Lõssõje Gorõ's.)

«Tõepoolest,» haaras vürstitar Marja kinni sellest mõttest, «võib-olla ongi nii! Ma lähen. *Courage, mon ange!*»[2] Ta suudles Liisat ja tahtis toast väljuda.

«Ah ei, ei!» hüüdis väike vürstinna, ja ta kahvatul näol avaldus lapselik hirm paratamatu füüsilise kannatuse ees.

«*Non, c'est l'estomac... dites que c'est l'estomac, dites, Marie, dites...*»[3] Ja vürstinna puhkes nutma lapselik-kannatavalt, jonnakalt ja isegi pisut teeseldult, murdes oma väikesi käsi.

---

[1] Kallis sõber, ma kardan, kas tänane frühstück (nagu ütleb kokk Fokaa) ei teinud mulle vahest halba.

[2] Julgust, mu ingel!

[3] Ei, see on kõht... ütelge ometi, et see on kõht, ütelge, Marie, ütelge...

Vürstitar jooksis toast välja Marja Bogdanovna järele. *«Oh! Mon dieu! Mon dieu!»* kuuldus tema selja tagant.

Oma lihavaid, väikesi valgeid käsi hõõrudes tuli ämmaemand rahulik-tähtsa näoga talle juba vastu.

«Marja Bogdanovna! Vist on alanud,» lausus vürstitar Marja, vaadates hirmunult pärani silmil ämmaemandale.

«Noh, jumal tänatud, vürstitar,» ütles Marja Bogdanovna sammu kiirustamata. «Teil, tütarlapsel, ei pruugi sellest teada.»

«Aga kas arst pole Moskvast veel kohale jõudnud?» küsis vürstitar. (Liisa ja vürst Andrei soovil oli tähtajaks saadetud Moskvasse sünnitusarsti järele ja teda oodati nüüd iga silmapilk.)

«Pole viga, vürstitar, olge mureta,» ütles Marja Bogdanovna, «ka ilma arstita läheb kõik hästi.»

Viis minutit hiljem kuulis vürstitar oma toast, et kantakse midagi rasket. Ta vaatas üle ukse — millegipärast kandsid teenrid magamistuppa nahkdiivanit, mis oli seisnud vürst Andrei kabinetis. Kandjate näol peegeldus midagi pidulikku ja vagurat.

Vürstitar Marja istus üksi oma toas, kuulatades majast kostvaid hääli, avades vahetevahel ukse, kui keegi juhtus mööduma, ja jälgides seda, mis toimus koridoris. Mõned naised käisid tasasel sammul temast mööda sinna ja tagasi, heitsid vürstitarile pilgu ja pöördusid kõrvale. Ta ei julgenud midagi küsida, sulges ukse, tuli tagasi oma tuppa ja istus tugitooli, või võttis palveraamatu kätte, või põlvitas pühakuju-kapi ette. Oma õnnetuseks ja imestuseks tundis ta, et palve ei rahustanud ta ärevust. Järsku avanes tasa ta toa uks ja lävele ilmus päheseotud rätikuga vana lapsehoidja Praskovja Savišna, kes vürsti keelu tõttu kunagi ei käinud vürstitari toas.

«Tulin, Mašake, natuke sinu juurde istuma,» ütles lapsehoidja, «ja tõin kaasa vürsti pulmaaegsed küünlad kaitsepühaku ees süütamiseks, mu ingel,» ütles ta ohates.

«Ah, kui rõõmus ma olen, Praskovja.»

«Jumal on armuline, mu kullake.»

Lapsehoidja süütas pühakuju-kapi ees kuldse kardpaelaga ümberpunutud küünlad ja istus ukse kõrvale sukka kuduma. Vürstitar Marja võttis raamatu ja hakkas lugema. Aga kui kuskilt kuuldus samme või hääli, vaatasid nad teineteisele otsa, vürstitar ehmunult ning küsivalt, lapsehoidja rahustavalt. Kogu majas ja kõigi üle valitses seesama tunne, mis oli vürstitar Marjal oma toas istudes. Käies ebausu järgi, et mida vähem inimesi teab sünnitaja kannatustest, seda vähem ta kannatab, püüdsid kõik teeselda, et nad midagi ei tea; keegi ei rääkinud sellest, aga kõigi inimeste juures oli märgata peale hariliku väärikuse ja aupaklikkuse, mis olid kombeks vürsti majas, veel mingit ühist muret, härdasüdamlust ja teadlikkust millestki ülevast ning tajumatust, mis oli toimumas sel hetkel.

Suures tüdrukutetoas polnud kuulda naeru. Ofitsiantidetoas istusid kõik vaikides, olles igaks juhuks valmis. Peretoas süüdati ühtejärge peergusid ja küünlaid ega magatud. Vana vürst kõndis kan-

dadel astudes mööda kabinetti ja saatis Tihhoni Marja Bogdanovna juurde küsima: kuidas on?

«Ütle ainult: vürst käskis küsida, kuidas on, ja tule ütle, mis ta sulle ütles.»

«Teata vürstile, et sünnitus on alanud,» ütles Marja Bogdanovna, vaadates paljutähendavalt käskjalale.

Tihhon läks ja teatas vürstile.

«Hästi,» ütles vürst, sulgedes enese järel ukse, ja Tihhon ei kuulnud kabinetist enam vähimatki häält.

Natuke aega hiljem astus Tihhon kabinetti, nagu selleks, et kohendada küünlaid. Nähes, et vürst lebab diivanil, vaatas Tihhon vürstile, ta erutatud näkku, vangutas pead, astus vaikides tema juurde, suudles teda õlale ning väljus, ilma et oleks küünlaid kohendanud või öelnud, milleks ta oli tulnud. Maailma pidulikem sakrament jätkus. Möödus õhtu, saabus öö. Ja ootusetunne ning hardus südameis selle tajumatu ees ei vaibunud, vaid suurenes. Keegi ei maganud.

Oli üks neid märtsiöid, millal talv otsekui püüab veel võimust võtta ja puistab pöörase tigedusega oma viimaseid lumehulki ja tuiske. Moskvast tulevale sakslasest arstile, keda oodati iga minut ja kellele olid maanteele vahetushobused vastu saadetud, olid külatee käänaku kohale vastu saadetud ratsanikud laternatega, et nad teda aukudest ja loikudest teel mööda juhiksid.

Vürstitar Marja oli raamatu juba ammu kõrvale pannud; ta istus vaikides, kiirgavad silmad suunatud lapsehoidja kortsulisele, vähimate üksikasjadeni tuttavale näole, hallile juuksesalgule, mis oli pearätiku alt välja tunginud, ripnevale nahalotikesele lõua all.

Lapsehoidja Savišna jutustas sukka kududes vaiksel häälel, ilma et ise oleks oma sõnu kuulnud või neist aru saanud, juba sadu kordi jutustatud lugu sellest, kuidas kadunud vürstinna oli Kišinjovis ilmale toonud vürstitar Marja, abistatuna seejuures ämmaemanda asemel moldaavlannast talueide poolt.

«Kui jumal on armuline, ei ole kunagi tohtrit vaja,» rääkis ta.

Järsku surus tuuleiil ühekordsele aknaraamile (vürsti soovi kohaselt võeti lõokeste saabumise ajal alati igas toas üks talveaken eest ära), lõgistas lahti halvasti kinnitatud haagi, liputas rasket siidkardinat ja kustutas külma ning lund tuppa paisates küünla. Vürstitar Marja võpatas; lapsehoidja pani suka käest, astus akna juurde ja hakkas välja kummardudes püüdma tuulest eemalepaisatud aknapoolt. Külm tuul rebis ta pearäti otsi ja halle, ripnevaid juuksesalkusid.

«Vürstitar, kullake, juba sõidavad seal prešpekti mööda!» sõnas ta, raami kinni hoides, kuid seda mitte sulgedes. «Laternatega; küllap on tohter . . .»

«Ah, mu jumal! Taevale tänu!» ütles vürstitar Marja. «Tarvis talle vastu minna: ta ei oska vene keelt.»

Vürstitar heitis salli õlgadele ja jooksis tulijatele vastu. Eestoast

läbi minnes nägi ta aknast, et mingi sõiduk ja laternad seisid maja ees. Ta astus trepile. Käsipuu postikese otsas põles rasvaküünal ja tilkus tuule käes. Teener Filipp seisis teist rasvaküünalt käes hoides hirmunud näol allpool, trepi esimesel platvormil. Veelgi altpoolt, trepi käänaku tagant, kuuldus viltsaabaste samme. Ja vürstitarile tuttavana tunduv hääl kõneles seal midagi.

«Jumal tänatud!» ütles see hääl. «Aga kuidas on isaga?»

«Puhkama heitsid,» vastas ülemteener Demjan, kes oli juba all.

Siis ütles hääl veel midagi, Demjan vastas talle midagi, ja viltsaabastes sammud hakkasid kiiremini liginema mööda varjatud trepikäändu.

«See on Andrei!» mõtles vürstitar Marja. «Ei, see pole võimalik, see oleks liiga kummaline,» arvas ta, kuid samal hetkel, kui ta seda mõtles, ilmus trepiplatvormile, kus seisis teener küünlaga, vürst Andrei nägu ja lumega kaetud kraega kasukas kogu. Jah, see oli tema, aga kahvatu ja kõhn, muutunud, imeliselt pehme, kuid erutatud näoilmega. Ta tuli trepist üles ja süleles õde.

«Kas te mu kirja ei saanud?» küsis ta ja läks tagasi alla, ootamata vastust, mida ta polekski saanud, sest vürstitar ei suutnud rääkida, ning tuli koos tema järel sammuva sünnitusarstiga (vürst Andrei oli teda kohanud viimases postijaamas) kärmeil sammudel trepist üles ning süleles jälle õde.

«Milline saatus!» lausus ta. «Maša, armas!» Heitis siis kasuka seljast, võttis saapad jalast ja läks vürstinna poolele.

IX

Väike vürstinna lebas patjadel, valge tanu peas. (Ta valud olid parajasti lakanud.) Mustad juuksed ümbritsesid kiharatena ta õhetavaid higiseid põski; punane ilus suu mustade udemetega kaetud ülahuulega oli avali ja ta naeratas rõõmsalt. Vürst Andrei astus tuppa ja seisatas ta ees, diivani jalutsi juures, millel vürstinna lebas. Säravad, lapselik-hirmunult ning erutatult vaatavad silmad peatusid tulijal, muutmata oma ilmet. «Ma armastan teid kõiki, ma pole kellelegi kurja teinud, — mille eest pean siis nüüd kannatama? Aidake mind,» ütles ta näoilme. Ta nägi oma meest, kuid ei saanud aru tema just nüüd enda juurde ilmumise tähendusest. Vürst Andrei läks ümber diivani ja suudles naist laubale.

«Mu südameke,» ütles ta: sõna, mida ta polnud veel iial oma naisele öelnud. «Jumal on armuline...»

Vürstinna vaatas küsivalt, lapselik-etteheitvalt mehele otsa.

«Ma ootasin sinult abi, aga ei midagi, ei midagi, ka sina oled nagu teisedki!» ütlesid ta silmad. Ta ei imestanud mehe saabumise üle; ta ei mõistnud seda, et mees oli saabunud. Andrei saabumisel polnud vähimatki ühendust tema kannatustega ja nende kergendamisega. Valud algasid uuesti ja Marja Bogdanovna soovitas vürst Andreil toast lahkuda.

Arst astus tuppa. Vürst Andrei väljus, ja kohates vürstitar Marjat, astus jälle tema juurde. Nad hakkasid sosinal rääkima, kuid nende vestlus soikus iga hetk. Nad ootasid ja kuulatasid.

«*Allez, mon ami,*»[1] ütles vürstitar Marja.

Vürst Andrei läks uuesti naise poolele ja istus oodates kõrvaltuppa. Keegi naine tuli ehmunud näol vürstinna toast ja kohmetas, nähes teda. Vürst Andrei kattis näo kätega ja istus nii mõned minutid. Haledad, loomalik-abitud oiged kostsid ukse tagant. Ta tõusis püsti, astus ukse juurde ja tahtis seda avada. Keegi hoidis ust kinni.

«Ei tohi, ei tohi!» lausus seestpoolt kellegi hirmunud hääl.

Vürst Andrei hakkas kõndima mööda tuba. Oiged vaikisid, möödusid veel mõned sekundid. Äkki kostis kõrvaltoast hirmus kisa — mitte vürstinna kisa, tema ei võinud niiviisi kisendada. Vürst Andrei jooksis ukse juurde; kisa lakkas ja kuuldus lapse kisa.

«Miks on sinna laps toodud?» mõtles vürst Andrei esimesel silmapilgul. «Laps? Missugune laps?... Miks on seal laps? Või on laps sündinud?»

Siis korraga mõistis ta selle kisa rõõmsat tähendust; pisarad iämmatasid teda, ta toetas küünarnukid aknalauale ja puhkes nuuksuvalt nutma, nagu nutavad lapsed. Uks avanes. Naise toast väljus arst, üleskäänatud särgikäistega, ilma kuueta, kahvatu näo ja väriseva lõuaga. Vürst Andrei pöördus tema poole, kuid arst vaatas talle ennatanult otsa ja möödus sõnagi lausumata. Üks naine jooksis toast välja ja jäi vürst Andreid nähes jahmunult lävele seisma. Vürst Andrei astus abikaasa tuppa. Väike vürstinna lebas surnuna samas asendis, nagu ta oli viis minutit tagasi teda näinud, ja hoolimata tardunud silmadest ning põskede kahvatusest püsis seesama ilme ta kaunil, lapselikul, mustade udemetega kaetud ülahuulega näol.

«Ma armastan teid kõiki ja pole kellelegi kurja teinud, — aga mis teie tegite minuga?» kõneles see kaunis, hale ja elutu nägu.

Toanurgas aga vigises ning piiksus midagi väikest ja punast Marja Bogdanovna valgeil, värisevail kätel.

Kaks tundi pärast seda astus vürst Andrei vaiksel sammul isa juurde kabinetti. Vana krahv teadis juba kõik. Ta seisis otse ukse juures ja niipea kui see avanes, haaras sõnatult oma raugalikkude, kõvade kätega nagu pihtidega poja kaela ümbert kinni ja puhkes nutma nagu laps.

Kolm päeva hiljem toimusid väikese vürstinna matused, ja temaga hüvasti jättes astus vürst Andrei puusärgi juurde. Ka puusärgis oli toosama nägu, ehkki kinniste silmadega. «Ah, mis te küll tegite minuga?» rääkis ikka veel see nägu, ja vürst Andrei tundis, et miski rebenes ta hinges, et ta on süüdlane süüs, mida ta ei saa enam parandada ega unustada. Ta ei suutnud nutta. Ka vana krahv

[1] Minge, mu sõber.

tuli sisse ja suudles lahkunu vahakarva kätt, mis lebas rahulikult ja kõrgel teise käe peal, ja temalegi ütles see nägu: «Ah, mispärast te seda minuga tegite?» Ja vanamees pöördus seda nägu nähes vihaselt kõrvale.

Veel viis päeva hiljem ristiti noort vürsti Nikolai Andreitšit. Amm pidas lõuaga mähkmeid kinni, sellal kui preester võidis hanesulekesega poisikese punaseid, kortsulisi peopesi ja jalataldu.

Ristiisa, kelleks oli vanaisa, kandis väetikest hirmust värisedes ümber plekist, mõlkides ristimisvanni, kartes teda maha pillata, ja andis poisi üle ristiemale, vürstitar Marjale. Vürst Andrei, hirmul, et last ära ei uputataks, istus teises toas, oodates sakramendi lõppu. Ta vaatas rõõmsalt lapsele, kui lapsehoidja selle tema juurde tõi, ja noogutas heakskiitvalt pead, kui too talle teatas, et ristimisvanni heidetud juustega vahatükike ei vajunud põhja, vaid jäi vannile ujuma.

III jagu.

I

— — — — — —

Vürst Andrei elas kaks aastat pidevalt maal. Kõik need üritused mõisamajapidamise alal, mida Pierre küll algatas oma mõisates, kuid mida ta vahetpidamata ühelt asjalt teisele hüpates ei viinud mingi tulemuseni, kõik need üritused teostas vürst Andrei ilma märgatava vaevata ja ilma et oleks neist kellelegi rääkinud.

Ta omas ülimal määral seda Pierre'il puuduvat praktilist hakkamist, mis ilma suure hoovõtmise ja pingutusteta tema poolt pani asja liikuma.

Üks ta mõisatest kolmesaja-hingelise talupoegade perega oli muudetud vabade põlluharijate asulaks (see oli esimesi sedalaadi üritusi Venemaal), teistes oli teoorjus asendatud obrokiga. Bogutšarovosse oli tema kulul välja kutsutud õpetatud ämmaemand sünnitajate abistamiseks ja külapreester õpetas palga eest talupoegade ja mõisateenijate lastele lugemist ja kirjutamist.

Poole oma ajast veetis vürst Andrei Lõssõje Gorõ's isaga ja pojaga, kes oli veel lapsehoidjate hoolel; teise poole ajast saatis ta mööda Bogutšarovo eraklas, nagu isa nimetas tema küla. Sellest hoolimata et ta oli Pierre'ile väljendanud oma ükskõiksust kõigi välise maailma sündmuste suhtes, jälgis ta neid siiski hoolikalt, luges palju raamatuid, ja kui teda või ta isa külastasid inimesed, kes tulid Peterburi tuikavast elukeerisest, märkas ta imestusega, et need inimesed jäid kõigi välis- ja sisepoliitiliste sündmuste tundmises kaugele maha temast, kes ta oli kogu aja maal viibinud.

Peale tegelemise mõisate majapidamisega, peale kõige mitmekesisemate raamatute lugemise oli vürst Andrei sel ajal tegevuses ka

meie kahe viimase õnnetu sõjakäigu kriitilise analüüsimisega ja meie sõjaväemäärustikkude ning -eeskirjade muutmise projekti koostamisega.

1809. aasta kevadel sõitis vürst Andrei Rjasani kubermangu mõisatesse, mis kuulusid ta pojale, kelle hooldajaks ta oli.

Kevadisest päikesest soojendatuna istus ta kalessis ja silmitses tärkavat rohtu, puhkevaid kaselehti ja esimesi valgeid, kevadisi pilverünkaid, mis liuglesid eresinisel taeval. Ta ei mõelnud mitte millelegi, vaid vahtis rõõmsalt ning mõttetult kahele poole.

Möödus ülesõidukoht, kus ta aasta tagasi oli vestelnud Pierre'iga. Möödusid räpane küla, rehalad, taliviljaorased, lumejäänustega langus silla juures, tõus mööda vedelat savi, kõrrepõldude lapid ja siinseal haljendavad põõsastikud, ja siis sõideti mõlemal pool teed laiuvasse kasemetsa. Metsas oli peaaegu palav, tuult ei olnud tunda. Üleni rohelistes kleepuvates lehtedes kased seisid liikumatult, ja mulluste lehtede alt kerkisid neid üles tõstes värske rohi ja sinililled. Siin-seal kaasikus leiduvad väikesed kuused meenutasid oma karmi, igavese rohelusega ebameeldivalt talve. Hobused puristasid metsa vahele sõites ja higistasid veel märgatavamalt.

Teener Pjotr ütles midagi kutsarile, kutsar vastas jaatavalt. Ent nähtavasti oli Pjotrile vähe kutsari kaasatundmisest: ta pöördus pukis ringi oma isanda poole.

«Teie hiilgus, nii kerge on!» ütles ta aupaklikult naeratades.

«Mis?»

«Kerge, teie hiilgus.»

«Mis ta räägib?» mõtles vürst Andrei. «Ah jaa, kevade kohta muidugi,» taipas ta ja vaatas ringi. «Tõepoolest, juba on kõik roheline... kui varakult! Kased, toomingad ja lepad hakkavad juba haljendama... Aga tamme pole märgata. Aa, seal ongi tamm.»

Tee ääres kasvas tamm. Olles tõenäoliselt kümme korda vanem kaskedest, milledest koosnes mets, oli ta ka kümme korda jämedam ja kaks korda kõrgem igast kasest. See oli hiiglaslik, kahe sülemõõdu jämedune tamm, nähtavasti ammu äramurtud okstega ja muritud koorega, mis oli kaetud vanade korpadega. Oma määratu suurte, kohmakate ja ebasümmeetriliselt harali jändrikkude käte ja sõrmedega seisis ta nagu vana, vihane ning põlglik koletis naeratlevate kaskede keskel. Ainult tema üksi ei tahtnud alistuda kevade võlule ega tahtnud näha ei kevadet ega päikest.

«Kevad, ja armastus, ja õnn!» näis ütlevat tamm. «Kuidas teid ei tüüta ära see ikka üks ja seesama rumal ning mõttetu pettus? Kõik on üks ja seesama, ja kõik on pettus! Pole olemas ei kevadet, päikest ega õnne. Vaadake, seal istuvad äralämmatatud, elutud kuused, alati üksildased, ja siin olen ka mina harali ajanud oma murtud, paljaks kooritud sõrmed, kust nad ka välja kasvasid — kas seljast või külgedest. Nii, kuidas välja kasvasid — nõnda ka seisan siin ega usu teie lootustesse ega pettustesse.»

Vürst Andrei vaatas läbi metsa sõites mitu korda tagasi selle tamme poole, just kui oodates talt midagi. Lilled ja rohi tärkasid ka

tamme all, kuid see seisis ikka ühteviisi, süngena, liikumatult, inetuna ja kangekaelsena nende keskel.

«Jah, tal on õigus, tuhat korda õigus on sel tammel,» mõtles vürst Andrei. «Las teised, nooremad, alistuvad ikka jälle sellele pettusele, meie aga tunneme elu, — meie elu on läbi!» Terve rida uusi, lootusetuid, kuid nukker-meeldivaid mõtteid tärkas seoses selle tammega vürst Andrei hinges. Selle reisi jooksul ta just kui mõtles uuesti läbi kogu oma elu ja jõudis ikka sellele endisele rahustavale ning lootusetule lõppotsusele, et tal pole enam vaja midagi alustada, et ta peab ainult lõpuni elama oma elu kellelegi kurja tegemata, rahus ja midagi soovimata.

II

Rjasani kubermangu mõisa hooldamise asjus oli vürst Andreil vaja kokku saada maakonna mõisnikkude-peamehega. Peameheks oli krahv Ilja Andrejevitš Rostov, ja vürst Andrei sõitis maikuu keskpaiku tema poole.

Oli juba palav kevad. Mets oli juba üleni rohelises rüüs, teed tolmasid ja oli nii palav, et veest mööda sõites tekkis tahtmine supelda.

Tusasena ja murelikult mõtteid mõlgutades selle üle, mida tal just vaja oleks hooldamise asjus peamehelt pärida, lähenes vürst Andrei aiapuiesteed mööda Rostovide Otradnoje mõisa härrastemajale. Paremalt poolt puude tagant kuulis ta naiste rõõmsat kiljumist ja nägi salka tütarlapsi põiki ta kalessile vastu jooksvat. Teiste ees jooksis kalessi poole mustajuukseline, väga peenike, imelikult peenike, mustasilmaline tüdruk kollases sitskleidis, valge taskurätik pähe seotud, mille alt lahtised juuksesalgud välja kippusid. Tütarlaps hüüdis midagi, kuid ära tundes võõra, pistis temale otsa vaatamata naerdes tagasi jooksma.

Vürst Andreil hakkas korraga millegipärast valus. Ilm oli nii ilus, päike paistis nii heledasti, ümberringi oli kõik nii rõõmus; ent see peenike ja nägus tüdruk ei teadnud ega tahtnudki midagi teada tema, Andrei olemasolust ja oli rahul ning õnnelik mingi oma eraldise, kindlasti rumala, kuid lõbusa ja õnneliku eluga. «Mille üle ta nii rõõmutseb? Millest ta mõtleb? Muidugi mitte sõjaväemäärustikust, mitte ka Rjasani obroki-talupoegade olukorrast. Millest ta mõtleb? Ja mille üle on ta õnnelik?» küsis vürst Andrei tahtmatu uudishimuga iseendalt.

Krahv Ilja Andreitš elas 1809. aastal Otradnojes ikka samuti nagu varemgi, see tähendab, peaaegu kogu kubermangu enda juures vastu võttes, jahtidega, teatrietendustega, lõunasöökidega ja muusikantidega. Ta rõõmustas, nagu alati uue külalise puhul, ka vürst Andrei tuleku üle ja jättis ta peaaegu vägisi ööbima.

Igava päeva jooksul, millal vürst Andrei aega viitsid vanemad perekonnaliikmed ja auväärseimad külalistest, keda läheneva nime-

päeva puhul vana krahvi maja juba täis oli, heitis Bolkonski mitmel korral pilku alati millegi üle naervale ja teise, noorema seltskonna hulgas lõbutsevale Natašale, küsides endalt ikka: «Millest ta küll mõtleb? Mille üle ta nii rõõmutseb?»

Õhtul võõras kohas üksi jäädes ei saanud ta kaua uinuda. Ta luges, kustutas siis küünla ja süütas selle varsti uuesti. Seestpoolt suletud luukidega tuba oli palav. Ta oli pahane sellele rumalale vanamehele (nii nimetas ta Rostovi), kes pidas teda siin kinni, tõendades, et vajalikud dokumendid on linnas, pole veel ära toodud, ja oli pahane iseendale, et jäi siia.

Vürst Andrei tõusis üles ja astus akna juurde, et seda lahti teha. Niipea kui ta avas luugid, tungis hele kuuvalgus tuppa, nagu oleks see akna taga valvates seda ammugi oodanud. Ta avas akna. Öö oli karge ja liikumatult-selge. Otse akna all kasvas rida põetud puid, mis olid ühelt poolt mustad ja teiselt poolt hõbedaselt valgustatud. Puude all oli mingi lopsakas, kastemärg, kähar taimestik siit-sealt hõbedaste lehtede ja vartega. Taamalt, mustade puude tagant, paistis mingi kastest sätendav katus, paremal oli suur kähar puu helevalge tüve ning okstega, ja sellest kõrgemal, peaaegu tähtedeta selges kevadtaevas säras täiskuu. Vürst Andrei nõjatus aknalauale ja ta silmad peatusid sellel taeval.

Vürst Andrei tuba oli keskmisel majakorral. Ka tema kohal olevais tubades kuuldus veel elu ja seal ei magatud. Ta kuulis ülalt naiste juttu.

«Üksainus kord veel,» ütles ülal naisehääl, mille vürst Andrei otsekohe ära tundis.

«Aga millal sa siis magad?» vastas teine hääl.

«Ma ei taha, ma ei saa magada, mis ma pean siis tegema! Noh, veel viimast korda . . .»

Kaks naisehäält hakkasid laulma mingit muusikalist fraasi, mis oli mingi pala lõpp.

«Ah, kui suurepärane! Noh, nüüd siis magama, ja lõpp!»

«Sina maga, aga mina ei saa,» vastas esimene hääl, lähenedes aknale. Tütarlaps kummardus vist aknast päris välja, sest oli kuulda ta riiete kahinat ja isegi hingamist. Kõik vaikis ja kivistus, niihästi kuu, tema valgus kui ka varjud. Ka vürst Andrei kartis end liigutada, et mitte reeta oma tahtmatut juuresolekut.

«Sonja! Sonja!» lausus jälle esimene hääl. «Kuidas võib praegu magada! Vaata ometi, kui kaunis kõik on! Ah, kui kaunis! Ärka ometi, Sonja,» ütles ta, peaaegu nutt kurgus. «Nii kaunist ööd pole veel kunagi, kunagi olnud.»

Sonja vastas midagi vastumeelselt.

«Sa vaata ainult, milline kuu! . . . Ah, kui tore! Tule siia. Kallike, tuvike, tule siia. Noh, kas näed? Tahaksin niiviisi kükitada, vaat nii, haarata kätega põlvede ümbert kinni — kõvasti, nii kõvasti kui saab — pingutada on vaja, — ja lennata minema. Vaat nii!»

«Jäta juba, sa kukud alla.»

Kuuldus rabelemist, ja Sonja rahulolematu hääl lausus:
«Kell on ju kahe peal.»
«Ah, sa ainult rikud mul kõik ära. Noh, mine, mine.»
Jälle jäi kõik vaikseks, aga vürst Andrei teadis, et tüdruk istub ikka veel aknal. Ta kuulis vahel tasast liigutamist, vahel ohkeid.
«Oh, jumal, jumal! Mis see küll on!» hüüdis tütarlaps järsku. «Kui magada, siis magada!» ja lõi akna kinni.
«Ja talle ei lähe kordagi minu olemasolu!» mõtles vürst Andrei sellal, kui ta kuulatas tütarlapse juttu, millegipärast oodates ja kartes, et see tüdruk ütleb ka tema kohta midagi. «Ja jälle on see tema! Nagu kiuste!» mõtles ta. Ta hinges tekkis äkitselt säärane ootamatu segadus nooruslikkudest mõtetest ja lootustest, mis olid vastuolus kogu ta eluga, et ta, suutmata endale oma seisukorda selgitada, uinus kohe magama.

III

Järgmisel päeval ei jäänud vürst Andrei ootama, millal daamid oma tubadest väljuvad, jättis ainult krahviga jumalaga ja sõitis koju.
Oli juba juuni algus, kui vürst Andrei koju sõites jõudis jälle sellesse kasesalusse, kus too vana, jändrik tamm oli teda nii kummaliselt ning meeldejäävalt üllatanud. Kuljused helisesid metsa vahel veel sumedamalt kui poolteist kuud tagasi; mets oli läbipaistmatu, varjurikas ja tihe; ka harvalt kasvavad noored kuused ei rikkunud enam üldist ilu, olid kohanenud metsa üldise iseloomuga ja haljendasid õrnalt kohevate noorte võrsete ehtes.
Kogu päev oli palav, kuskil kogunes äike, kuid ainult väike pilvesagar piserdas pisut vihma teetolmule ja mahlakaile puulehtedele. Vasakul pool oli mets tume, varjuline, paremal pool märg ja läikiv ning helkis päikesekiirtes, kõikudes vaevalt märgatavalt tuules. Kogu loodus oli õites; ööbikud laksutasid kord ligidal, kord kaugel.
«Jah, siin, selles metsas kasvas see tamm, millega me olime ühel meelel,» mõtles vürst Andrei. «Aga kus ta on?» mõtles vürst Andrei jälle, vaadates vasakule poole teed, ja imetles, ise seda teadmata, teda ära tundmata, sedasama tamme, mida ta otsis. Vana tamm uneles nüüd täiesti muutununa, lopsakas tume lehestik telgina laiali heidetud, ja kõikus tasakesi õhtupäikese kiirte paistel. Ei kõveraid sõrmi, ei korpasid, ei endist umbusku ega muret — midagi polnud märgata. Läbi kareda saja-aastase koore olid ilma oksteta välja tunginud mahlakad noored lehed, nii et ei võinud uskuda, et see vanake oli nad loonud. «Jah, see on toosama tamm,» mõtles vürst Andrei, ja teda valdas järsku põhjusetu kevadine rõõmu ja uuenemise tunne. Kõik ta elu ilusamad hetked meenusid talle nüüd äkki ühekorraga. Austerlitzi lahinguväli kõrge taevaga, ta naise etteheitev elutu nägu, Pierre parvel, öö ilust erutatud tütarlaps, ja too öö ning kuuvalgus — kõik see tuli talle järsku meelde.

«Ei, elu pole lõppenud, kui oled kolmekümne ühe aastane,» tegi vürst Andrei äkki lõpliku, muutmatu otsuse.

«Sellest on vähe, et mina tean kõike seda, mis on minus, — on vaja, et ka kõik teised seda teaksid: niihästi Pierre kui ka see tütarlaps, kes tahtis taevasse lennata; on vaja, et kõik tunneksid mind, et ma ei elaks oma elu ainult enda jaoks, et need teised ei elaks nii sõltumatult minu elust, et mu elu avaldaks mõju kõigile ja et nad kõik elaksid minuga koos!» — — —

XIV

31. detsembril, vana-aasta õhtul vastu uut, 1810. aastat oli Katariina-aegse kõrge aukandja juures ball, *le réveillon*. Sellest pidid osa võtma diplomaatiline korpus ja keiser.

Aukandja tuntud maja Inglise kaldateel säras loendamatuis ilutuledes. Valgustatud ja punase kaleviga kaetud peasissekäigu juures seisid politseinikud, ja mitte ainult sandarmid, vaid ka politseiülem koos kümmekonna politseiohvitseriga. Ühed tõllad eemaldusid ja uued sõitsid järjest ette punastes livreedes teenritega ja sulgkübaraid kandvate teenritega. Tõldadest väljusid mehed mundrites, aumärkide ja ordenilintidega; daamid atlassis ja hermeliinis astusid ettevaatlikult kolinal lahtilükatavailt tõllaastmeilt alla ja sammusid kärmesti ning hääletult mööda peatrepile laotatud kalevit.

Peaaegu iga kord, kui uus tõld ette sõitis, käis läbi rahvahulga sosin ja mütsid võeti maha.

«Kas keiser?... Ei, minister... prints... saadik... Kas sa ei näe sulgi?...» kõneldi rahvahulgas. Keegi, kes oli teistest paremini riides, näis tundvat kõiki tolleaegseid tähtsamaid aukandjaid ja nimetas neid nimepidi.

Juba oli kolmandik ballikülalistest kohal, kuid Rostovide juures, kes ka pidid sellele ballile minema, käis veel kibekiire askeldus riietumisega.

Palju oli Rostovide perekonnas juttu ja ettevalmistusi selleks balliks, palju oli kartusi, et ballikutset ei saada, et piduriided ei saa õigeks ajaks valmis ja et kõik ei lähe nii, nagu peab minema.

Koos Rostovidega pidi sellele ballile sõitma Marja Ignatjevna Peronskaja, krahvinna sõbratar ning sugulane, kõhn ja kollane vana keisrikoja õuedaam, kes oli provintslikele Rostovidele juhiks Peterburi kõrgemas seltskonnas.

Kell kümme õhtul pidid Rostovid õuedaamile Tauria aia juurde järele sõitma; kuid kell sai juba viie minuti pärast kümme, aga preilid ei olnud veel riides.

Nataša läks esimesele suurele ballile oma elus. Ta tõusis sel päeval kell kaheksa hommikul ja oli kogu päeva palavikulises erutuses ning tegevuses. Kõik ta pingutused olid hommikust saadik suunatud sellele, et nad kõik: ta ise, ema ja Sonja oleksid riietatud nii hästi kui üldse võimalik. Sonja ja krahvinna usldasid end täiesti

tema hoolde. Krahvinna pidi ballil kandma tumepunasest sametist kleiti, mõlemad neiud aga valgest krepploorist kleiti roosa siidalusega ja roosidega vööl. Soeng pidi olema *à la grecque*[1].

Kõige olulisem oli juba tehtud: jalad, käed, kael ja kõrvad eriti hoolikalt, balli kohaselt puhtaks pestud, lõhnastatud ja puuderdatud; jalas olid juba ažuursed siidsukad ja valged lehvidega atlasskingad; soengud olid peaaegu valmis. Sonja lõpetas riietumist, samuti ka krahvinna; kuid Nataša, kes hoolitses kõigi eest, oli maha jäänud. Ta istus veel peegli ees, penjuaar kõhnukestel õlgadel. Sonja seisis juba riietunult keset tuba ja kinnitas, väikese sõrmega valusalt nööpnõelale surudes, kleidile viimast, nõela all krigisevat siidpaela.

«Mitte nii, mitte nii, Sonja!» ütles Nataša, pöörates pea soengutegemiselt kõrvale ja haarates kätega juustest, mida neid hoidev toatüdruk ei jõudnud lahti lasta. «Nii ei kõlba see lint, tule siia.»

Sonja laskus kükakile. Nataša kinnitas lindi teistviisi.

«Lubage, preili, nii ei saa ju,» lausus toatüdruk, kes Nataša juukseid hoidis.

«Ah, mu jumal, küll pärast jõuab! Vaat nii, Sonja.»

«Kas saate varsti seal?» kuuldus krahvinna hääl. «Kell saab juba kümme.»

«Kohe, kohe. Kas teie olete valmis, ema?»

«Ainult mütsike veel nõelaga kinnitada.»

«Ärge tehke seda ilma minuta,» hüüdis Nataša, «te ei oska!»

«Aga kell on juba kümme.»

Ballile oli otsustatud jõuda poole üheteistkümneks, Natašal aga oli vaja veel riietuda ja seejärel tuli Tauria aia juurde sõita.

Lõpetanud soengu, jooksis Nataša ema ööjakis ja lühikeses aluskuues, mille alt paistsid välja ta ballikingad, Sonja juurde, vaatas ta üle ja jooksis edasi ema juurde. Pöörates ema pead, kinnitas ta mütsikese, suudles kiiresti ema halle juukseid ja lippas tagasi tüdrukute juurde, kes tegid lühemaks ta kleiti.

Viivituse põhjustas Nataša kleit, mis oli liiga pikk. Seda traageldasid lühemaks kaks tüdrukut, kiiruga niite läbi hammustades. Kolmas tüdruk jooksis, nööpnõelad huulte ja hammaste vahel, edasitagasi krahvinna ja Sonja vahet; neljas hoidis kõrgeletõstetud käel Nataša kreppkleiti.

«Mavruša, rutem, kullake!»

«Andke sõrmkübar sealt, preili.»

«Kas saate juba lõpuks?» küsis krahv ukse tagant. «Siin on teile lõhnaõli. Peronskaja ei jõua vist enam ära oodata.»

«Valmis, preili!» ütles toatüdruk, kergitades valmissaanud kreppkleiti kahe näpuga, puhus sellelt midagi ära ja raputas seda, väljendades selle žestiga, et ta on teadlik käes hoitava eseme õhulisusest ning puhtusest.

Nataša hakkas kleiti selga ajama.

---

[1] kreekapärane.

«Kohe, kohe, ära tule, isa!» hüüdis ta ust avavale isale kleidi alt, mis kattis ta nägu.

Sonja lükkas ukse kinni. Minuti pärast lasti krahv tuppa. Ta oli sinises frakis, põlvsukkade ja kingadega, lõhnastatud ja pumatiga võitud.

«Ah, isa, kui kena sa oled, lihtsalt tore!» ütles Nataša, seistes keset tuba ja seades kreppkleidi volte.

«Lubage, preili, lubage,» kõneles tüdruk, kes põlvitades Nataša kleiti siit-sealt venitas ja nööpnõelu keelega ühest suunurgast teise veeretas.

«Kuidas soovid,» hüüdis Sonja ahastaval häälel, Nataša kleiti üle vaadates, «kuidas soovid, aga ikka on pikk!»

Nataša astus eemale, et seinapeeglist järele vaadata. Kleit oli pikk.

«Jumala eest, preili, pole ta midagi pikk,» ütles Mavruška, kes mööda põrandat Nataša järel roomas.

«Kui on pikk, traageldame sisse, ühe silmapilguga traageldame sisse,» ütles agar Dunjaša, võttes rinnalt rätiku seest nõela ja hakates jälle põrandal põlvitades tööle.

Sel hetkel astus tagasihoidlikult, tasasel sammul sisse krahvinna oma mütsikese ja sametkleidiga.

«Oo! Mu iludus!» hüüdis krahv. «Sa oled kenam kui nad kõik! . . .»

Ta tahtis naist sülelda, kuid see tõmbus punastades eemale, et mitte kleiti kortsutada lasta.

«Ema, mütsike peab rohkem ühe külje peal olema,» ütles Nataša. «Ma kinnitan uuesti.» Ja ta sööstis ettepoole, kuid tüdrukud, kes ta kleiti lühemaks tegid, ei jõudnud nii ruttu järele hüpata ja rebisid kleidi küljest tükikese riiet ära.

«Taevakene! Mis see küll on! Jumala eest, ma ei ole süüdi . . .»

«Pole viga, nõelun kinni, ei jää midagi näha,» rahustas Dunjaša.

«Oo, mu kaunitar!» ütles uksest sisseastuv lapsehoidja. «Ja Sonjake, küll olete aga ilusad! . . .»

Veerand üksteist istuti lõpuks tõldadesse ja sõideti minema. Kuid enne oli vaja veel Tauria aia juurest läbi sõita.

Peronskaja oli juba minekuvalmis. Hoolimata ta vanadusest ja inetusest oli tema juures toimunud täpselt seesama, mis Rostovide juureski, kuigi mitte niisuguse kärsitusega (temale oli see tavaline asi): ta vana, inetu keha oli samuti lõhnastatud, pestud ja puuderdatud, niisama hoolikalt oli küüritud kõrvataguseid, ja samuti kui Rostovide pool, nii imetles ka siin vana toatüdruk vaimustatult oma perenaise piduriietust, kui see kollases šifriga kleidis võõrastetuppa astus. Peronskaja kiitis Rostovide tualette.

Rostovid kiitsid tema maitset ning tualetti, ja kell üksteist asuti oma soenguid ning kleite hoides tõldadesse ja sõideti minema.

Natašal polnud sel päeval hommikust saadik ainustki vaba silmapilku ja ta ei saanud kordagi mahti mõelda sellele, mis tal ees seisab.

Niiskes, külmas õhus, kõikuva tõlla umbuses ja poolpimeduses kujutles ta esmakordselt elavalt kõike seda, mis teda ootab ballil, valgustatud saalides, — muusika, lilled, tantsud, keiser, kogu Peterburi hiilgav noorsugu. See, mis teda ootas, oli nii kaunis, et ta ei suutnud isegi uskuda, et see kõik tuleb: nii kokkusobimatu oli see tõlla külmuse, kitsuse ja pimedusega. Nataša mõistis kõike seda, mis teda ootab, alles siis, kui ta oli peatrepi punast kalevit mööda eeskotta astunud, kasuka seljast võtnud ja Sonjaga kõrvuti ema ees lillede vahel valgustatud trepist üles läks. Alles siis tuli talle meelde, kuidas tal on tarvis käituda ballil, ja ta katsus võtta seda suursugust hoiakut, mida ta pidas hädavajalikuks ballist osavõtvale neiule. Kuid tema õnneks tundis ta, et silmad läksid kirjuks: ta ei näinud midagi selgesti, pulss hakkas lööma sada korda minutis ja süda ägedasti peksma. Ta ei suutnud võtta seda hoiakut, mis oleks ta naeruväärseks teinud, ja sammus erutusest tardudes ning katsudes kõigest jõust seda varjata. Ja see just oligi see hoiak, mis sobis talle kõige paremini. Nende ees ja taga tulid teised samuti omavahel tasakesi vestlevad ja samuti balliriietuses külalised. Trepipeeglitest paistsid vastu valgeis, helesiniseis, roosades kleitides daamid briljantide ja pärlitega paljail kaeltel ja kätel.

Nataša vahtis peeglitesse ja ei suutnud peegeldustes end ära tunda teiste hulgast. Kõik segunes üheksainsaks hiilgavaks rongkäiguks. Esimesse saali sisseastumisel tegi ühetasane jutu-, sammude ja tervituste kõmin Nataša kurdiks; valgus ja sära pimestas teda veel enam. Piduperemees ja -perenaine, kes seisid juba pool tundi saali viiva ukse juures ja rääkisid sisseastujaile ikka neidsamu sõnu: *«Charmé de vous voir»*[1], võtsid samal viisil vastu ka Rostovid koos Peronskajaga.

Kaks valges kleidis neiut, ühesugused roosid mustades juustes, tegid ka ühesuguse reveransi, kuid piduperenaise pilk jäi tahtmatult kauemaks peatuma saledale Natašale. Ta vaatas Natašale otsa ja naeratas ainult temale üksi veel eriliselt, lisaks oma perenaise-naeratusele. Natašale vaadates tuli perenaisele võib-olla meelde ta omakuldne, tagasipöördumatu neiupõlv ja ta esimene ball. Ka piduperemees saatis silmadega Natašat ja küsis krahvilt, kumb on tema tütar.

«Charmante!»[2] ütles ta, suudeldes oma sõrmeotsi.

Saalis seisid külalised, tungeldes sissepääsu juures, ja ootasid keisrit. Krahvinna asetus selle rahvasumma esiridadesse. Nataša kuulis ja tundis, et mitu häält küsitles tema üle ja et teda silmitseti.

---

[1] On armas teid näha.
[2] Veetlev!

Ta mõistis, et meeldib neile, kes temale tähelepanu pöörasid, ja see teadmine rahustas teda pisut.

«Siin on samasuguseid nagu meie, on meist halvemaidki,» mõtles ta.

Peronskaja nimetas krahvinnale kõige tähtsamaid isikuid, kes viibisid ballil.

«Too seal on Hollandi saadik, näete, too halli peaga,» kõneles Peronskaja, näidates hõbehallide, ohtrate lokkis juustega vanamehele, kes oli ümbritsetud daamidest, keda ta millegi üle naerma pani.

«Ja seal ongi tema, Peterburi kuninganna, krahvinna Bezuhhova,» rääkis Peronskaja, osutades sisseastuvale Hélène'ile.

«Kui kaunis! Ei anna sugugi alla Marja Antonovnale. Vaadake, kuidas ta ümber keerlevad nii noored kui ka vanad mehed. Ta on kaunis ja ka tark... Räägitakse, et prints... on arust ära tema pärast. Aga näete, need kaks, — nad pole küll kenad, kuid neid piiratakse veel rohkem.»

Peronskaja osutas üle saali minevale daamile ja ta väga inetule tütrele.

«See on miljonär-pruut,» ütles ta. «Ja seal on ka ta peigmehed.»

«See on Bezuhhova vend Anatol Kuragin,» ütles Peronskaja, osutades ilusale ratsakaardiväelasele, kes läks neist mööda, pilk kõrgelt üle daamide peade kuskile kaugusse suunatud. «Kena poiss! Kas pole tõsi? Kõneldakse, et teda tahetavat paari panna selle rikkaga. Ka teie *cousin*, Drubetskoi, keerleb kangesti selle ümber. Räägitakse miljonitest. — Kuidas siis, see on ju Prantsuse saadik,» vastas ta krahvinna küsimuse peale Caulaincourt'i kohta. «Vaadake, just nagu mõni keiser. Kuid prantslased on siiski armsad, väga armsad. Pole armsamaid seltskonnas. Ja seal on ka tema! Kõige kenam on ikkagi meie Marja Antonovna! Ja kui lihtsalt ta on riides. Veetlev! — Aga too paks seal, prillidega, ülemaailmne vabamüürlane,» ütles Peronskaja, osutades Bezuhhovile. «Pange teda kõrvuti naisega: ehtne hernehirmutis!»

Pierre sammus oma rasket keha õõtsutades, rahvasumma kahele poole surudes ja paremale ning vasakule noogutades niisama hooletult ja heasüdamlikult, nagu oleks ta kõndinud tururahva hulgas. Ta liikus inimeste vahelt läbi, ilmselt otsides kedagi.

Nataša vaatas rõõmsalt Pierre'i tuttavat nägu, selle hernehirmutise nägu, nagu teda nimetas Peronskaja, ja teadis, et Pierre otsis rahva hulgast neid, eriti just teda. Pierre oli talle tõotanud sellest ballist osa võtta ja talle kavalere tutvustada.

Aga enne kui Bezuhhov nendeni jõudis, peatus ta kellegi lüheldase, väga ilusa, valges mundris brüneti kõrval, kes seisis akna juures ja vestles pika, aumärke ja ordenilinti kandva mehega. Nataša tundis kohe ära lüheldase, valges mundris noore mehe: see oli Bolkonski, kes näis olevat palju nooremaks, rõõmsamaks ja kenamaks muutunud.

«Seal on veel üks tuttav — Bolkonski, kas näete, ema?» ütles

Nataša, osutades vürst Andreile. «Mäletate, ta ööbis kord meie pool Otradnojes.»

«Te tunnete teda?» küsis Peronskaja. «Ma ei salli teda silmaotsaski. *Il fait à présent la pluie et le beau temps.*[1] Ta uhkusel pole otsa ega äärt! On isasse läinud. Ja sõbrustab Speranskiga, mingisuguseid projekte kirjutavad. Vaadake, kuidas ta daame kohtleb! Daam räägib temaga, aga tema pöörab selja,» ütles Peronskaja, osutades vürst Andreile. «Küll ma teda õpetaksin, kui ta minuga niiviisi ümber käiks nagu nende daamidega.»

XVI

Järsku tekkis üldine liikumine, jutukõmin valjenes, rahvasumm nihkus koomale ning jälle laiemale, ja mängima hakanud orkestri helide saatel astus kahele poole taandunud külaliste vahelt sisse keiser. Tema järel sammusid piduperemees ja -perenaine. Keiser kõndis kärmesti, kummardades paremale ja vasakule, otsekui tahtes rutem üle saada vastuvõtu esimesest silmapilgust. Muusikandid mängisid poloneesi, mida tollal tunti sellele loodud sõnade järgi. Need sõnad algasid nii: «Vaimustab meid Aleksander, vaimustab Elisabet...» Keiser läks võõrastetuppa, rahvasumm voogas ukse poole. Mõned muutunud ilmega isikud läksid kähku samast uksest sisse ja tulid tagasi. Rahvasumm voogas jälle eemale, ja võõrastetoa lävele ilmus keiser, vesteldes piduperenaisega. Keegi ennatanud olekuga noormees asus tagasi tõrjuma daame, paludes neid kõrvale astuda. Mõned daamid tungisid näoga, mis väljendas kõigi seltskondlike kommete täielikku unustamist, visait ettepoole, rikkudes oma tualette. Mehed hakkasid daamide juurde astuma ja poloneesiks paare moodustama.

Kõik taandusid kahele poole ja keiser väljus naeratades võõrastetoa uksest, majaperenaist mitte taktis kättpidi talutades. Temale järgnes piduperemees M. A. Narõškinaga, siis tulid saadikud, ministrid, mitmesugused kindralid, keda kõiki Peronskaja vahetpidamata nimepidi nimetas. Enam kui pooltel daamidest olid kavalerid ja nad juba läksid või valmistusid poloneesi tantsima minema. Nataša tundis, et ta jääb ema ja Sonjaga daamide väiksema osa hulka, kes on vastu seina surutud ja tantsule viimata jäetud. Ta seisis, peenikesed käsivarred rippu, ja vaatas õige pisut kumerduva rinna ühetasaselt tõustes ja hinge kinni pidades säravail hirmunud silmil enese ette, ja ta näoilmes oli valmisolek suurimaks rõõmuks või suurimaks kurbuseks. Teda ei huvitanud ei keiser ega ka kõik need tähtsad isikud, kellele Peronskaja osutas, — tal oli üksainus mõte: «Kas siis tõesti keegi ei astu minu juurde, kas tõesti ma ei saa tantsida esimeste hulgas, kas tõesti mind ei märka kõik need mehed,

[1] Ta on praegu kõikvõimas. (*Sõna-sõnalt:* Ta teeb praegu vihma ja head ilma.)

kes nähtavasti ei näegi mind, ja kui vaatavadki minule, siis vaatavad niisuguse näoga, nagu tahaksid öelda: «Aa, see on tema, siis ei maksagi enam vaadata.» Ei, see pole võimalik!» mõtles ta. «Nad peavad ometi teadma, kui väga ma tahaksin tantsida, kui hästi ma tantsin ja kui lõbus neil oleks minuga tantsida.»

Poloneesi helid, mis olid kestnud kaunis kaua, hakkasid kõlama juba kurblikumalt — mälestusena Nataša kõrvus. Talle kippus nutt peale. Peronskaja oli neist eemaldunud. Krahv oli saali teises otsas, krahvinna, Sonja ja tema seisid siin selle võõra rahvahulga keskel üksi nagu metsas, mitte kellelegi huvitavad ega vajalikud. Vürst Andrei möödus kellegi daamiga ega tundnud nähtavasti neid ära. Ilus Anatol kõneles midagi naeratades oma daamile, kellega ta tantsis, ja riivas Nataša nägu pilguga, millega vaadeldakse seinu. Boris möödus neist kahel korral ja pööras iga kord pea kõrvale. Berg ja tema naine ei tantsinud ning tulid nende juurde.

Natašale tundus solvav niisugune perekondlik lähenemine siin, ballil, nagu poleks olnud teist kohta perekondlikkude juttude ajamiseks kui ainult ball. Ta ei kuulanud Veerat ega vaadanud tema poolegi, kui see talle midagi rääkis oma rohelisest kleidist.

Lõpuks jäi keiser seisma oma viimase daami kõrvale (ta oli tantsinud kolmega), muusika vaikis. Püüdlik adjutant tormas Rostovide juurde, paludes neid veelgi kuhugi taanduda, kuigi nad seisid seina ääres, ja rõdult kuuldusid selged, tagasihoidlikud ning kütkestavrütmilised valsihelid. Keiser heitis naeratades pilgu üle saali. Minut aega oli juba möödunud, — keegi ei teinud veel algust. Adjutant-korraldaja astus siis krahvinna Bezuhhova juurde ja palus teda tantsima. Hélène tõstis naeratades käe ja pani selle adjutandile otsa vaatamata ta õlale. Adjutant-korraldaja, kes oli meister oma alal, võttis oma daami ümbert tugevasti kinni ja liugles temaga kindlalt, ruttamata ning rütmiliselt algul piki pealtvaatajate ringi äärt, haaras saali nurga kohal tema vasaku käe, keeras daami ringi, ja siis kostsid üha kiirenevate muusikahelide sekka ainult veel adjutandi kiirete ning osavate jalgade kannuste rütmilised klõpsatused, ja iga kolme takti järel pööret tehes lõi lehvima ta daami sametkleit. Nataša vahtis neid ja oli valmis nutma hakkama, et mitte tema ei tantsi seda esimest valsituuri.

Vürst Andrei seisis oma valges ratsaväepolkovniku mundris, põlvsukkade ja kingadega elavana ning lõbusana pealtvaatajate ringi esimestes ridades Rostovide lähedal. Parun Vierhof kõneles temaga Riiginõukogu avaistungist, mis pidi toimuma homme. Vürst Andrei kui Speranskile lähedane inimene ja seadusandliku komisjoni tööst osavõtja võis anda kindlaid teateid homse istungi asjus, mille kohta oli liikvel mitmesuguseid kuuldusi. Kuid ta ei kuulanud, mis Vierhof talle rääkis, ja silmitses kord keisrit, kord tantsuks valmistuvaid kavalere, kes ei julgenud tantsuringi astuda.

Vürst Andrei jälgis tähelepanelikult neid keisri juuresolekul nii

pelglikke kavalere ja daame, kel oli hing kinni soovist, et neid tantsima kutsutaks.

Pierre astus vürst Andrei juurde ja võttis tal käest kinni.

«Te olete alati tantsinud. Siin viibib minu *protégée*[1], noor Rostova, paluge teda tantsima,» sõnas ta.

«Kus?» küsis Bolkonski. «Vabandage,» ütles ta paruni poole pöördudes, «selle jutu me lõpetame mõnes teises kohas, ballil aga on vaja tantsida.» Ta astus sinnapoole, kuhu Pierre teda juhatas. Nataša meeleheitlik, ootusse tardunud nägu puutus vürst Andreile kohe silma. Ta tundis Nataša ära, aimas ta tundeid, mõistis, et ta on alles algaja, talle tuli meelde Nataša kõnelus aknal ja ta astus rõõmsal ilmel krahvinna Rostova juurde.

«Lubage teile tutvustada mu tütart,» ütles krahvinna punastades.

«Mul on juba au teda tunda, kui krahvitar mind veel mäletab,» vastas vürst Andrei viisaka ja sügava kummardusega, mis oli täielikus vastuolus Peronskaja sõnadega ta jämedaist kombeist, lähenes Natašale ja tõstis käe tal piha ümbert kinnivõtmiseks juba enne, kui oli lõpuni lausunud oma tantsulekutse. Ta palus teda valsituuriks. Nataša tardunud näoilmet, mis oli valmis meeleheiteks või vaimustuseks, valgustas järsku õnnelik, tänulik, lapselik naeratus.

«Ma ootasin sind ammugi,» oleks nagu öelnud see ehmunud ja õnnelik tütarlaps oma nutuvalmis ilme tagant nähtavale ilmuva naeratusega, kui ta tõstis käe vürst Andrei õlale. Nad olid teine paar, kes astus tantsuringi. Vürst Andrei oli oma aja parimaid tantsijaid. Nataša tantsis suurepäraselt. Ta atlassist ballikingades jalad tegid kärmesti, kergelt ning tast enesest sõltumatult oma tööd ja ta nägu säras õnnejoovastuses. Nataša paljas kael ja käsivarred olid veel kõhnad ning ebakaunid. Võrreldes Hélène'i õlgadega olid ta õlad kõhnad, rinnad välja kujunemata, käsivarred peenikesed; kuid Hélène'i peal lasus juba otsekui lakikord neist tuhandeist pilkudest, mis libisesid üle ta keha, kuna Nataša näis plikakesena, kes on esmakordselt paljastatud ja kellel oleks sellest väga häbi, kui talle poleks mitte selgeks tehtud, et see on nii tingimata vajalik.

Vürst Andreile meeldis tantsida, ja kuna ta soovis rutem vabaneda poliitilistest ning tarkadest juttudest, millega kõik tema poole pöördusid, ja soovis kiiremini purustada seda ebameeldivat kohmetuse õhkkonda, mille põhjustas keisri juuresolek, läks ta tantsima ja valis Nataša, sest et Pierre oli Natašale osutanud, ja sellepärast, et Nataša talle esimesena kaunitest naistest silma puutus. Aga niipea kui ta oli selle saleda, painduva piha ümbert kinni võtnud ja tütarlaps nii tema lähedal liikuma hakkas ning talle nii lähedalt vastu naeratas, tõusis tütarlapse veetluse uim talle pähe: kui ta Nataša oli kohale saatnud ja hinge tagasi tõmmates seisma ning tantsijaid silmitsema jäi, tundis ta end taaselustununa ja noorenenuna.

---

[1] Kaitsealune.

XVII

Pärast vürst Andreid tuli Natašat tantsima paluma Boris, tuli ka too balli alustanud tantsija-adjutant ja tulid veel mõningad noormehed, ja Nataša tantsis, loovutades oma liigseid kavalere Sonjale, õnnelikuna ning õhetavana lakkamatult kogu õhtu. Ta ei märganud ega näinud midagi sellest, mis huvitas kõiki sel ballil. Mitte ainult, et ta ei märganud, kuidas keiser pikalt vestles Prantsuse saadikuga, kuidas ta eriti armulikult kõneles kellegi daamiga, kuidas printsid see ja see tegid ja ütlesid seda ja seda, kuidas Hélène'il oli hiiigav menu ja kuidas ta sai erilise tähelepanu osaliseks selle ja selle poolt; Nataša ei näinud isegi keisrit, ja märkas, et ta on ära sõitnud, ainult sellest, et pärast ta lahkumist muutus ball elavamaks. Ühe lõbusaist kotiljonidest, enne õhtusööki, tantsis vürst Andrei jälle Natašaga. Ta tuletas Natašale meelde nende esimest kohtumist Otradnoje puiesteel ja seda, kuidas Nataša ei saanud uinuda tol kuuvalgel ööl ja kuidas tema, vürst Andrei, oli tahtmatult ta juttu pealt kuulanud. Nataša punastas selle meeldetuletuse juures ja püüdis end vabandada, nagu oleks olnud midagi häbistavat selles tunneteavalduses, mida vürst Andrei oli tahtmatult pealt kuulanud.

Vürst Andreile, nagu kõigile teistelegi inimestele, kes on üles kasvanud seltskonnas, meeldis kohata seltskonnas seda, millel ei lasunud veel üldist seltskondlikku pitserit. Ja niisugune oli Nataša oma imetlusega, rõõmuga ja arglikkusega ning isegi vigadega, mis ta tegi prantsuse keeles. Vürst Andrei kohtles teda ja rääkis temaga eriti õrnalt ning ettevaatlikult. Istudes Nataša kõrval ja vesteldes temaga kõige lihtsamaist ning tühisemaist asjust, imetles vürst Andrei tema silmade rõõmsat sära ja naeratust, mis tulenesid mitte nende juttudest, vaid Nataša sisemisest õnnetundest. Kui Natašat paluti tantsima ja ta naeratades püsti tõusis ning saalis ringi tantsis, imetles vürst Andrei eriti ta arglikku graatsiat. Kotiljoni keskel tuli Nataša tuuri lõpetamise järel veel raskesti hingates oma kohale tagasi. Uus kavaler palus teda jälle. Nataša oli väsinud ning lõõtsutas ja näis tahtvat keelduda, kuid tõstis otsekohe jälle rõõmsalt käe kavaleri õlale ja naeratas vürst Andreile.

«Ma puhkaksin meeleldi ja istuksin teiega, ma olen väsinud; aga te näete, kuidas mind valitakse, ja ma olen selle üle rõõmus, ja ma olen õnnelik, ja ma armastan kõiki, ja meie mõlemad saame kõigest sellest aru,» ja veel palju, palju muudki ütles see naeratus. Kui kavaler ta vabaks laskis, jooksis Nataša üle saali, et valida tantsutuuri jaoks kaht daami.

«Kui ta läheb esiteks oma nõo juurde ja alles siis teise daami juurde, saab ta mu naiseks,» ütles vürst Andrei endale täiesti ootamatult, vaadates Natašat. Nataša astus esmalt nõo juurde.

«Milline lollus vahel pähe tuleb!» mõtles vürst Andrei. «Aga tõsi on see, et see tütarlaps on nii armas, nii eriline, et ta ei tantsi siin kuud aegagi, kui läheb mehele ... See on siin haruldane,» mõtles ta

endamisi sel ajal, kui Nataša vöö vahelt väljalangevat roosi kohendades tema kõrvale istus.

Kotiljoni lõppedes tuli vana krahv oma sinises frakis tantsijate juurde. Ta kutsus vürst Andreid enda poole ja küsis tütrelt, kas tal on lõbus. Nataša ainult naeratas vastuseks ja see naeratus ütles etteheitvalt: «Kuidas võib seda küsida?»

«Nii lõbus nagu veel mitte kunagi elus!» ütles ta, ja vürst Andrei märkas, kuidas ta kõhnad käsivarred olid varmad tõusmas, et isa kaelustada, kuid laskusid otsekohe jälle alla. Nataša oli nii õnnelik nagu mitte iial varem oma elus. Ta oli sel ülimal õnneastmel, kus inimene muutub täiesti heaks ega usu kurja, õnnetuse ja mure võimalust. — — —

III köide, I jagu.

29. mail sõitis Napoleon Dresdenist välja, kus ta oli viibinud kolm nädalat, ümbritsetud õukonnast, mis koosnes printsidest, hertsogitest, kuningatest ja isegi ühest keisrist. Enne ärasõitu ilmutas Napoleon oma lahkust printsidele, kuningatele ja keisrile, kes seda väärisid, tõreles kuningate ja printsidega, kellega ta rahul polnud, kinkis Austria keisrinnale oma isiklikke, s. t. teistelt kuningatelt võetud pärleid ning briljante, ja olles õrnalt sülelnud keisrinna Marie-Louise'i, nagu räägib tema elulookirjutaja, jättis keisrinna maha kurvastatuna lahusolekust, mida ta — see Marie-Louise, keda peeti Napoleoni abikaasaks, sellest hoolimata et Pariisi oli jäänud teine abikaasa, — näis mitte suutvat taluda. Sellest hoolimata et diplomaadid alles kindlasti uskusid rahu võimalusse ja sel eesmärgil usinasti töötasid; sellest hoolimata et keiser Napoleon ise oli keiser Aleksandrile kirja kirjutanud, nimetades teda *monsieur mon frère*'iks[1] ja siiralt kinnitades, et ta ei soovi sõda ning saab Aleksandrit alati armastama ja austama, — sellest hoolimata sõitis ta sõjaväe juurde ja andis igas postijaamas uusi käske, mille sihiks oli kiirendada sõjaväe liikumist läänest itta. Ta sõitis reisitõllas, mille ette oli rakendatud kuus hobust, paažidest, adjutantidest ja konvoist ümbritsetuna mööda maanteed, mis viis üle Poseni, Thorni, Danzigi ja Königsbergi. Kõigis neis linnades võtsid tuhanded inimesed teda vastu värina ja vaimustusega.

Sõjavägi liikus läänest itta, ja vahetatav kuuehobuserakend viis Napoleoni sinnasamasse. 10. juunil jõudis ta sõjaväele järele ja ööbis Wilkowyski metsas temale valmisseatud korteris, poola krahvi mõisas.

Järgmisel päeval möödus Napoleon sõjaväest, saabus kalessis Neemeni äärde, riietus poola mundrisse ja sõitis kaldale, et üleminekukohas maastikku vaadelda.

Nähes vastaskaldal kasakaid *(les Cosaques)* ja laiuvaid steppe

[1] oma kõrgeauliseks vennaks.

(les Steppes), millede keskel asus *Moscou, la ville sainte*[1], tolle riigi pealinn, milline riik meenutas sküütide maad, kus käis Makedoonia Aleksander, andis Napoleon kõigile ootamatult ja niihästi strateegilistele kui ka diplomaatilistele kaalutlustele vastukäivalt käsu sisse tungida, ja järgmisel päeval hakkasid tema väed üle Neemeni minema.

12. juuni varahommikul väljus ta telgist, mis oli seks päevaks üles löödud Neemeni järsule vasakule kaldale, ja vaatas pikksilmaga Wilkowyski metsast nähtavale ilmuvat oma vägede voolu, mis hargnes kolmele üle Neemeni tõmmatud sillale. Väed olid teadlikud keisri sealolekust, otsisid teda silmadega, ja avastades mäel telgi ees saatjaskonnast eraldunud inimkogu, kes kandis saterkuube ning kübarat, pildusid mütse üles ja karjusid: *«Vive l'Empereur!»*[2] ning üksteise järel, lõpmatult, voolasid, aina voolasid suurest, neid seni varjanud metsast välja ja hargnedes läksid kolme silla kaudu teisele kaldale.

«On fera du chemin cette fois-ci. Oh! quand il s'en mêle lui-même ça chauffe... Nom de Dieu... Le voilà!... Vive l'Empereur! Les voilà donc les Steppes de l'Asie! Vilain pays tout de même. Au revoir, Beauché; je te réserve le plus beau palais de Moscou. Au revoir! Bonne chance... L'as-tu vu, l'Empereur? Vive l'Empereur!... preur! Si on me fait gouverneur aux Indes, Gérard, je te fais ministre du Cachemire, c'est arrêté. Vive l'Empereur! Vive! vive! vive! Les gredins de Cosaques, comme ils filent. Vive l'Empereur! Le voilà! Le vois-tu? Je l'ai vu deux fois comme je te vois. Le petit caporal... Je l'ai vu donner la croix à l'un des vieux... Vive l'Empereur!»[3] rääkisid vanade ja noorte, kõige erinevama iseloomuga ja ühiskondliku seisundiga meeste hääled. Kõigi nende näod väljendasid üldist rõõmu ammuoodatud sõjakäigu alguse üle ja vaimustust ning ustavust mäel seisva hallis kuues mehe vastu.

13. juunil toodi Napoleonile väike puhast tõugu araabia hobune ja ta istus sadulasse ning ratsutas galopis ühe Neemeni silla juurde, kuna ta kõrvus lakkamatult mürisesid vaimustatud hüüded, mida ta ilmselt talus ainult sellepärast, et ei võinud keelata meestel nende hüüetega väljendada oma armastust tema vastu. Kuid need teda igal pool saatvad hüüded koormasid teda ja kallutasid ta mõtteid kõrvale sõjamuredest, mis teda olid haaranud sestsaadik, kui ta oli sõjaväe juurde jõudnud. Ta ratsutas üht paatidel õõtsuvat silda mööda tei-

---

[1] Moskva, püha linn.

[2] Elagu keiser!

[3] Seekord saame marssida. Oo, kui ta ise asja käsile võtab, siis on tuli taga!... Jumala eest... Seal ta on!... Elagu keiser! Seal siis ongi need Aasia stepid! Küll on aga vastik maa. Nägemiseni, Beauché; hoian Moskva ilusaima lossi sinule. Nägemiseni! Head õnne... Kas keisrit nägid? Elagu keiser!... Kui minust Indias kuberner tehakse, Gérard, siis teen sinust Kašmiri ministri, see on kindel. Elagu keiser! Elagu, elagu, elagu! Need kasakalurjused, kuidas nad jalga lasevad. Elagu keiser! Seal ta on! Kas näed teda? Ma olen teda kaks korda näinud niisama lähedalt kui sind. Väike kapral... Nägin, kuidas ta ühele vanadest risti andis... Elagu keiser!

sele kaldale, pöördus järsult vasakule ja sõitis galopis Kovno poole, kuna tema ees kappasid õnnest oimetud, vaimustatud kaardiväeratsajäägrid, kes talle läbi vägede teed tegid. Laia Wilija jõe äärde jõudes peatus ta poola ulaanipolgu ees, mis seisis kaldal.

«Vivat!» karjusid poolakad niisama vaimustatult, rivi korratusse ajades ja üksteisele peale rõhudes, et teda näha.

Napoleon vaatles jõge, tuli hobuse seljast maha ja istus kaldal lamavale palgile. Sõnatu märguande peale ulatati talle pikksilm, ta asetas selle ligijooksnud õnneliku paaži turjale ja hakkas teisele kaldale vahtima. Seejärel süvenes ta palkide vahele mahalaotatud kaardi vaatlemisse. Pead tõstmata ütles ta midagi, ja kaks tema adjutanti kihutasid poola ulaanide juurde.

«Mis? Mis ta ütles?» kuuldus poola ulaanide ridadest, kui üks adjutant nende juurde kihutas.

Oli kästud koolmekoht leida ja teisele poole jõge minna. Poola ulaanipolkovnik, ilus vana mees, küsis adjutandilt punetades ja erutusest tokerdudes, kas tal lubatakse oma ulaanidega üle jõe ujuda koolmekohta otsimata. Ilmse kartusega palve tagasilükkamise ees palus ta, nagu poisike, kes anub luba hobuse selga istuda, et tal lubataks keisri silma all üle jõe ujuda. Adjutant ütles, et keiser arvatavasti ei pane pahaks seda liigset püüdlikkust.

Niipea kui adjutant seda ütles, tõstis vana suurte vurrudega ohvitser õnnelikul ilmel ja säravail silmil mõõga, hüüdis: *«Vivat!»*, andis ulaanidele käskluse järgneda endale, kannustas hobust ja kihutas jõe äärde. Ta müksas tigedalt enda all tõrkuma löönud hobust ja sumatas vette, suundudes kiirevoolulise kärestiku poole. Sajad ulaanid kihutasid talle järele. Jõe keskel kiires voolus oli külm ning jube. Ulaanid klammerdusid üksteise külge, kukkusid hobustelt. Mõned hobused uppusid, uppus ka inimesi, ülejäänud püüdsid ujuda edasi teisele kaldale ja uhkustasid, sellest hoolimata et poole versta kaugusel oli üleminekukoht, sellega, et nad ujuvad ja upuvad selles jões inimese pilkude all, kes istub palgil ega vaatagi seda, mis nad teevad. Kui tagasitulnud adjutant kohast hetke valides julges keisri tähelepanu juhtida poolakate ustavusele tema isiku vastu, tõusis väikesekasvuline halli kuuega mees püsti, kutsus Berthier' enda juurde ja hakkas temaga mööda kallast edasi-tagasi käima, temale käske andes ja vahetevahel rahuolematult pilku heites uppuvaile ulaanidele, kes hajutasid ta tähelepanu.

Talle polnud uudiseks veendumine selles, et tema juuresolek inimesi kõigis maailma äärtes — Aafrikast Moskoovia steppideni — ühteviisi rabab ja eneseunustuse meeletusse paiskab. Ta käskis endale hobuse tuua ja ratsutas oma peatuskohta.

Umbes nelikümmend ulaani uppus jõkke, hoolimata appisaadetud paatidest. Enamiku uhtus vesi siinpoolsele kaldale tagasi. Polkovnik ja mõned mehed ujusid üle jõe ja ronisid vaevaga teisele kaldale. Aga niipea kui nad läbimärgades, veest nõretavates riietes olid kaldale jõudnud, hüüdsid nad: *«Vivat!»*, vaadates vaimustatult sinna

kohta, kus Napoleon oli seisnud, aga kus teda enam ei olnud, ja pidasid end sel hetkel õnnelikuks.

Õhtul tegi Napoleon kahe korralduse vahel — üks käis selle kohta, et võimalikult ruttu kohale toimetataks varutud Vene valepaberrahad Venemaale viimiseks, ja teine selle kohta, et maha lastaks sakslane, kelle kinnipeetud kirjast leiti teateid Prantsuse sõjaväele tehtud korraldustest, — kolmanda korralduse selle kohta, et ilma vajaduseta jõkke viskunud poola polkovnik arvataks aukohorti *(légion d'honneur)*, mille ülemaks oli Napoleon ise.

Quos vult perdere — dementat.[1]

III

Vene keiser elas vahepeal juba enam kui kuu aega Vilnos, vägede ülevaatusi ja manöövreid korraldades. Miski polnud valmis sõjaks, mida kõik ootasid ja mille vastu valmistumiseks keiser oli Peterburist kohale sõitnud. Üldist tegutsemiskava ei olnud. Kõhklused selle üle, missugune kava kõigist neist, mida esitati, tuleks vastu võtta, suurenesid veelgi pärast keisri kuuajalist viibimist peakorteris. Kolmes armees oli igaühes oma ülemjuhataja, kuid ühist ülemjuhatajat kõigi armeede jaoks ei olnud, ja ka keiser ei võtnud endale seda tiitlit.

Mida kauem keiser elas Vilnos, seda vähem valmistuti sõjaks, sest oldi väsinud seda ootamast. Kõik keisrit ümbritsevate inimeste püüded näisid olevat suunatud ainult sellele, et panna keisrit meeldivalt aega veetes eelolevat sõda unustama.

Pärast paljusid balle ja pidusid, mida andsid poola magnaadid, õukondlased ja keiser ise, tuli juunis ühele keisri poola kindral-adjutantidest mõte korraldada keisri auks lõuna ja ball tema kindral-adjutantide poolt. See mõte võeti kõigi poolt rõõmuga vastu. Keiser avaldas nõusolekut. Kindral-adjutandid kogusid korjanduslehega raha. Daam, kes võis keisrile kõige meelepärasem olla, paluti balli perenaiseks. Krahv Bennigsen, Vilno kubermangu mõisnik, pakkus oma linnalähedast maamaja selleks peoks, ja 13. juunile määrati ball, lõunasöök, paadisõit ja ilutulestik Zakretis, krahv Bennigseni suvilas.

Samal päeval, kui Napoleon andis käsu üle Neemeni minekuks ja tema eelväed kasakaid tagasi tõrjudes ületasid Vene piiri, veetis Aleksander õhtut Bennigseni suvilas — ballil, mille olid korraldanud kindral-adjutandid.

Oli lõbus, hiilgav pidu. Asjatundjad kinnitasid, et harva kogunes ühte kohta nii palju kaunitare. Krahvinna Bezuhhova oli koos teiste keisri järel Peterburist Vilnosse sõitnud vene daamidega ballil, var-

[1] Keda (jumal) tahab hukutada, neilt võtab ta mõistuse *(ladina k.)*.

jates oma raske, nõndanimetatud vene iluga rafineeritud poola daame. Teda pandi tähele ja keiser austas teda tantsulekutsega.

Boris Drubetskoi viibis — *en garçon* (poissmehena), nagu ta ütles, kuna ta oli oma naise Moskvasse jätnud, — samuti sel ballil, ja ehkki ta polnud kindral-adjutant, oli ta suure summaga osa võtnud korjandusest balli heaks. Boris oli nüüd lugupeetavuse poolest kõrgele jõudnud rikas mees, kes ei otsinud enam eestkostmist, vaid seisis ühel astmel kõrgematega oma kaaslastest.

Kell kaksteist öösel tantsiti veel. Hélène, kel polnud väärilist kavaleri, reserveeris ise masurka Borisile. Nad olid kolmas paar. Boris silmitses külmavereliselt Hélène'i säravaid paljastatud õlgu, mis kerkisid tumedast, kullaga kaunistatud gaaskleidist, vestles vanadest tuttavatest ega lakanud ühtlasi iseendale ja teistele märkamatult hetkekski jälgimast keisrit, kes viibis samas saalis. Keiser ei tantsinud. Ta seisis ukse juures ja peatas kord ühte, kord teist nende lahkete sõnadega, mida üksnes tema oskas öelda.

Masurka algul nägi Boris, et kindral-adjutant Balašev, üks keisrile kõige lähemal seisvaid isikuid, tema juurde astus ja kojaetiketivastaselt peatus keisri lähedal, kes kõneles poola daamiga. Olles daamiga natuke aega kõnelnud, vaatas keiser küsivalt üles, ja nähtavasti mõistes, et Balašev talitas niiviisi ainult sellepärast, et tal selleks olid tungivad põhjused, noogutas ta daamile kergelt peaga ja pöördus Balaševi poole. Vaevalt oli Balašev rääkima hakanud, kui keisri näole ilmus imestus. Ta võttis Balaševil käe alt kinni ja läks temaga üle saali, rajades, ilma et seda oleks märganud, mõlemalt poolt umbes kolme sülla laiuse tee kõrvaletaandujate vahele. Boris märkas Araktšejevi erutatud nägu, kui keiser Balaševiga üle saali sammus. Altkulmu keisri poole vaadates ja punase ninaga nohistades nihutas Araktšejev end rahvahulgast esile, otsekui oodates, et keiser pöördub tema poole. (Boris sai aru, et Araktšejev kadestab Balaševit ja pole rahul sellega, et mingi ilmselt tähtis uudis on mitte tema kaudu keisrile teatavaks tehtud.)

Kuid keiser ja Balašev väljusid Araktšejevit tähele panemata välisuksest ja astusid valgustatud aeda. Käega mööka hoides ja tigedalt ringi vaadates väljus Araktšejev umbes kahekümne sammu kaugusel nende järel.

Sellal kui Boris jätkas masurka tuuride tantsimist, piinas teda lakkamatult mõte sellest, missuguse uudise tõi Balašev ja kuidas seda enne teisi teada saada.

Kui tuli tuur, milles tal oli tarvis daame valida, sosistas ta Hélène'ile, et tahab valida krahvinna Potocka, kes on vist palkonile läinud, ja jooksis jalgadega üle parketi libistades välisukse kaudu aeda. Märgates ühes Balaševiga terrassile astuvat keisrit, jäi ta peatuma. Keiser ja Balašev suundusid ukse poole. Boris surus end, kiirustades, nagu poleks ta jõudnud eemale astuda, aupaklikult uksepiida vastu ja langetas pea.

Keiser lõpetas oma jutu isiklikult solvatud inimese erutusega järgmiselt:

«Ilma sõjakuulutuseta Venemaale sisse tungida! Ma lepin ainult siis, kui viimane relvastatud vaenlane on minu maalt välja aetud,» ütles ta.

Borisile näis, et keisrile meeldis neid sõnu lausuda: ta oli rahul oma mõtte väljendusviisiga, kuid polnud rahul sellega, et Boris ta sõnu kuulis.

«Et keegi teada ei saaks!» lisas keiser kulmu kortsutades.

Boris sai aru, et see käis tema kohta, ja laskis silmi sulgedes oma pea kergelt kummargile. Keiser astus jälle saali ja viibis veel umbes pool tundi ballil.

Boris sai esimesena teada Prantsuse vägede tulekust üle Neemeni ja tänu sellele oli tal juhus mõnedele tähtsatele isikutele näidata, et nii mõndagi, mis teiste eest varjatud, on temal teada, ning selle varal oli tal võimalus nende isikute silmis kõrgemale tõusta.

Ootamatu teade prantslaste tulekust üle Neemeni oli eriti ootamatu pärast kuuajalist asjatut ootust, ja liiatigi ballil! Keiser leidis esimesel teate saamise hetkel meelepaha ja solvangu mõjul selle hiljem kuulsaks saanud väljenduse, mis talle endale meeldima hakkas ja täiesti väljendas tema tundeid. Ballilt koju jõudes laskis keiser kell kaks öösel kutsuda sekretär Šiškovi ja käskis koostada käskkirja sõjaväele ja reskripti feldmarssal vürst Saltõkovile, nõudes tingimata, et sellesse paigutataks sõnad, et ta ei lepi enne, kui viimane relvastatud prantslane on Venemaa pinnalt välja aetud.

Järgmisel päeval kirjutati Napoleonile niisugune kiri.

«Monsieur mon frère. J'ai appris hier que malgré la loyauté avec laquelle j'ai maintenu mes engagements envers Votre Majesté, ses troupes ont franchis les frontières de la Russie, et je reçois à l'instant de Pétersbourg une note par laquelle le comte Lauriston, pour cause de cette agression, annonce que Votre Majesté s'est considérée comme en état de guerre avec moi dès le moment où le prince Kourakine a fait la demande de ses passeports. Les motifs sur lesquels le duc de Bassano fondait son refus de les lui délivrer, n'auraient jamais pu me faire supposer que cette démarche servirait jamais de prétexte à l'agression. En effet, cet ambassadeur n'y a jamais été autorisé comme il l'a déclaré, lui-même, et aussitôt que j'en fus informé, je lui ai fait connaître combien je le désapprouvais en lui donnant l'ordre de rester à son poste. Si Votre Majesté n'est pas intentionnée de verser le sang de nos peuples pour un malentendu de ce genre et qu'elle consente à retirer ses troupes du territoire russe, je regarderai ce qui s'est passé comme non avenu, et un accommodement entre nous sera possible. Dans le cas contraire, Votre Majesté, ja me verrai forcé de repousser une attaque

que rien n'a provoquée de ma part. Il dépend encore de Votre Majesté d'éviter à l'humanité les calamités d'une nouvelle guerre.
Je suis, etc.

(signé) Alexandre.»[1]

II jagu.

XXIV

Vürst Andrei lamas sel 25. augusti selgel õhtupoolikul küünarnukile toetudes Knjazkovo küla lõhutud kuuris, oma polgu asetuse serval. Purustatud seina avausest vaatas ta piki tara kasvavale kolmekümne-aastaste, laasitud alumiste okstega kaskede reale, kaerakuhilatega nurmele ja põõsastikule, kust tõusid lõkketulede — soldatite köökide — suitsud.

Nii ängistavana, tarbetuna ja raskena kui nüüd vürst Andreile tunduski ta elu, ta oli samuti erutatud ja ärevil nagu seitse aastat tagasi Austerlitzi lahingu eel.

Käsud homseks lahinguks oli ta saanud ja andnud. Teha polnud tal enam midagi. Kuid mõtted, kõige lihtsamad, selgemad — ja seetõttu hirmsad mõtted — ei andnud talle rahu. Ta teadis, et homne lahing peab kujunema hirmsamaks kõigist neist, millest ta on osa võtnud, ja esimest korda ta elus, ilma igasuguse seoseta kõige maisega, ilma kaalutlusteta selle kohta, kuidas see mõjub teistele, ainult seoses tema endaga, tema hingega, kerkis elavalt, peaaegu tõsikindlalt, lihtsalt ja hirmsalt tema kujutlusse surma võimalus. Ja selle ettekujutuse seisukohast valgustas äkki kõike, mis teda varem oli piinanud ja paelunud, mingi külm, värvitu valgus, ilma varjudeta, ilma perspektiivita, ilma piirjoonte erinevuseta. Kogu elu paistis talle võlulaternana, millesse ta oli kaua aega vaadanud läbi klaasi, kunstliku valgustuse juures. Nüüd nägi ta äkki neid halvasti maalitud pilte ilma klaasita, heledas päevavalguses. «Jaa, jaa, seal nad

---

[1] Mu kõrgeauline vend. Ma sain eile teada, et hoolimata otsekohesusest, millega ma kinni pidasin oma kohustustest Teie Majesteedi vastu, on teie väed üle Venemaa piiri tulnud, ja alles praegu sain ma Peterburist noodi, millega krahv Lauriston mulle selle sissetungi puhul teatab, et Teie Majesteet end minuga vaenujalal loeb olevat sest hetkest peale, kui vürst Kurakin oma passe nõudis. Põhjused, milledele Bassano hertsog rajas oma keeldumise neid temale välja anda, poleks mind iialgi suutnud oletama panna, et see minu saadiku samm oleks võinud kallaletungi ettekäändeks saada. Tegelikult polnud temal selleks minult volitust, nagu ta ka ise kinnitas, ja niipea kui mulle sellest teatati, tegin ma vürst Kurakinile teatavaks oma rahulolematuse, käskides teda täita endiselt oma ülesandeid. Kui Teie Majesteedil pole kavatsust meie rahvaste verd valada sellise arusaamatuse pärast ja kui te nõustute oma vägesid Vene territooriumilt välja viima, siis vaatan ma juhtunule, nagu poleks seda olnudki, ja kokkulepe meie vahel on võimalik. Vastasel korral, Majesteet, oleksin ma sunnitud tagasi lööma kallaletungi, mida minu poolt miski pole välja kutsunud. Veel sõltub Teie Majesteedist inimkonna hoidmine uue sõja viletsuste eest.
Ma jään, jne. (Alla kirjutanud) Aleksander.

on, need võltsid kujud, mis mind erutasid, vaimustasid ja piinasid,» ütles ta endale, lastes vaimusilma eest mööduda oma elu võlulaterna peamisi pilte, vaadates neid nüüd ses külmas, värvitus päevavalguses — selge surmamõtte valguses. «Seal nad on, need jämedalt maalitud kujud, mis näisid millegi kauni ja salapärasena. Kuulsus, ühiskondlik hüve, armastus, isegi isamaa, — kui ülevad näisid mulle need pildid, missugune sügav tähendus näis neis peituvat! Ja kõik see on nii lihtne, kahvatu ning jäme selle hommiku külmas, värvitus valguses, mida ma tunnen endale koitvat.» Tema elu kolm peamist õnnetust köitsid eriti ta tähelepanu. Tema armastus, ta isa surm ja prantslaste sissetung, mis oli haaranud poole Venemaad. «Armastus!... See tütarlaps, kes minu arvates näis olevat tulvil salapäraseid jõude. Kuidas ma küll armastasin teda! Ma tegin luulelisi plaane armastusest, õnnest tema seltsis. Oh, kallis poisike!» lausus ta valjusti ning vihaga. «Jaa-jah! Ma uskusin mingisse ideaalsesse armastusse, mis pidi mulle säilitama tema truuduse terve aasta kestva eemaloleku jooksul! Nagu muinasjutu õrn tuvike pidi ta närbuma minust lahus olles. Aga kõik see on palju lihtsam... Kõik see on hirmus lihtne, vastik!

Isa ehitas ka Lõssõje Gorõ's ja mõtles, et see on tema koht, tema maa, tema õhk, tema talupojad, aga tuli Napoleon ja tõukas ta, ilma et oleks teadnud tema olemasolust, nagu pilpa teelt ära, — ja purunes tema Lõssõje Gorõ ning kogu ta elu. Vürstitar Marja aga räägib, et see on ülalt saadetud katsumus. Aga milleks siis katsumus, kui teda enam ei ole ega saa olema? Iialgi enam ei saa olema! Teda ei ole! Kellele siis saadeti see katsumus? Isamaa, Moskva hukkumine! Ja homme tapetakse mind — ja tapjaks pole isegi mitte prantslane, vaid mõni omadest, nagu alles eile soldat tühjendas püssi mu kõrva ääres; ja tulevad prantslased, võtavad mul jalgadest ja peast kinni ning viskavad auku, et ma ei haiseks neil nina all; ja kujunevad välja uued elutingimused, mis teistele saavad niisama harilikuks, kuna mina ei tea neist, ja mind ei ole olemas.»

Ta silmitses päikese paistel helkivate kaskede rida nende liikumatu kollendava ning rohelise lehestikuga ja valge koorega. «Surra, et mind homme tapetaks, et mind ei oleks... et kõik see oleks olemas, aga mind ei oleks.» Ta kujutles elavalt enda puudumist sellest elust. Ja need kased oma valguse ja varjuga, ja need rünklikud pilved, ja see lõkketulede suits — kõik see ümberringi omandas ta silmis uue kuju ja näis millegi hirmsana ning ähvardavana. Külmavärin jooksis üle ta selja. Ta tõusis kiiresti püsti, väljus kuurist ja hakkas kõndima.

Kuuri tagant kuuldus hääli.

«Kes seal on?» hõikas vürst Andrei.

Kuuri astus arglikult punase ninaga kapten Timohhin, endine Dolohhovi rooduülem, nüüd ohvitseride rivist väljalangemise tõttu pataljonikomandör. Tema järel astusid sisse adjutant ja polgu kassapidaja.

Vürst Andrei tõusis kähku püsti, kuulas ära, mis ohvitseridel oli

talle teenistusasjus teatada, andis neile veel mõned käsud ja pidi neil juba laskma minna, kui kuuri tagant kuuldus tuttavat sisistavat häält.

«*Que diable!*»[1] ütles tulija millegi vastu põrgates.

Vürst Andrei vaatas kuurist välja ja nägi lähenevat Pierre'i, kes komistas maas vedeleva ridva otsa ja oleks peaaegu kukkunud. Vürst Andreil oli üldse ebameeldiv näha inimesi oma seltskonnast, eriti aga Pierre'i, kes meenutas talle kõiki neid raskeid hetki, mis ta oli läbi elanud oma viimasel Moskvas viibimisel.

«Aa, kas sa näed!» ütles ta. «Mis sind siia tõi? Ei teadnud oodata.»

Seda rääkides väljendasid ta silmad ja kogu näoilme enam kui jahedust, — väljendasid vaenu, mida Pierre kohe märkas. Ta oli kuurile lähenenud kõige elavamas meeleolus, kuid nähes vürst Andrei näoilmet, tundis ta ebamugavust ja piinlikkust.

«Ma tulin ... niisama ... teate ... tulin ... Mind huvitab,» ütles Pierre, korrates juba mitmendat korda sel päeval mõttetult sõna «huvitab». «Ma tahtsin lahingut näha.»

«Jaa, jaa. Aga mis räägivad vennad-vabamüürlased sõjast? Kuidas seda ära hoida?» ütles vürst Andrei pilkavalt. «Noh, mis Moskvas uudist on? Mis minu omad teevad? Kas nad jõudsid viimaks Moskvasse?» küsis ta tõsiselt.

«Jõudsid. Julie Drubetkskaja rääkis mulle. Ma käisin nende pool, kuid ei leidnud neid kodunt. Nad olid maale sõitnud.»

XXV

Ohvitserid tahtsid lahkuda, kuid vürst Andrei tegi neile ettepaneku istuda ja teed juua, just kui poleks ta soovinud oma sõbraga nelja silma alla jääda. Toodi pingid ja teed. Ohvitserid vaatasid imestusega Pierre'i paksu, tohutu suurt kogu ja kuulasid ta jutustusi Moskvast ja meie vägede asetusest, mida tal oli võimalus olnud näha saada. Vürst Andrei vaikis, ja ta nägu oli nii ebameeldiv, et Pierre pöördus rohkem heasüdamliku pataljoniülema Timohhini kui Bolkonski poole.

«Sa siis said kogu vägede asetusest aru?» küsis vürst Andrei tema jutu vahele.

«Jah, see tähendab — kuidas?» ütles Pierre. «Mittesõjaväelasena ma ei saa ütelda, et täiesti, aga ma sain siiski aru üldisest asetusest.»

«*Eh bien, vous êtes plus avancé que qui cela soit,*»[2] sõnas vürst Andrei.

«Aa!» ütles Pierre nõutult, üle prillide vürst Andreile otsa vaadates. «Aga mis te ütlete Kutuzovi määramise kohta?» küsis ta.

---

[1] Kurat võtaks!

[2] Noh, siis teate te rohkem kui keegi teine.

«Ma olin väga rõõmus selle määramise üle. See on kõik, mis ma tean,» sõnas vürst Andrei.

«Aga ütelge, missugune on teie arvamine Barclay de Tollyst? Moskvas räägitakse temast jumal teab mida. Mis teie temast arvate?»

«Küsi nendelt,» ütles vürst Andrei, osutades ohvitseridele.

Pierre vaatas Timohhini poole heatahtlik-küsiva naeratusega, millega kõik tahtmatult tema poole pöördusid.

«Valgus hakkas paistma, teie hiilgus, kui vürst kohale asus,» ütles Timohhin arglikult ja kogu aeg oma polguülema poole vaadates.

«Miks siis nii?» küsis Pierre.

«Aga kas või puude ja loomasööda asja pärast, ütlen teile. Swenziany juurest taganedes me ju ei tohtinud vitsaraokestki puudutada, ei heinu ega miskit. Meie läheme ju ära, kõik jääb t e m a l e, — eks ole nii, teie hiilgus?» pöördus ta oma vürsti poole. «Aga sina ära puuduta. Meie polgus anti kaks ohvitseri kohtu alla niisuguste asjade pärast. Noh, kui vürstlik hiilgus tuli, siis läks selles asjas lihtsaks. Valgus hakkas paistma . . .»

«Aga miks ta siis keelas?»

Timohhin vaatas kohmetult ringi, taipamata, kuidas ja mida niisuguse küsimuse peale vastata. Pierre pöördus sama küsimusega vürst Andrei poole.

«Et mitte laastata maad, mille me jätsime vaenlasele,» ütles vürst Andrei tigeda pilkega. «See on väga põhjendatud: ei tohi lubada maa riisumist, ja et väed ei harjuks marodeerima. Ja ka Smolenskis otsustas ta õieti, et prantslased võivad meid ümber haarata ja et neil on suuremad jõud. Aga ta ei suutnud mõista seda,» hüüdis vürst Andrei äkki otsekui väljapurskava peenikese häälega, «ta ei suutnud mõista, et me seal esimest korda võitlesime Venemaa pärast, et vägedel oli niisugune võitlusvaim, missugust ma pole iial näinud, et me kaks päeva järjest lõime prantslasi tagasi ja et see edu kümnekordistas meie jõudu. Ta käskis taanduda, ja kõik jõupingutused ja kaotused olid asjatud. Ta ei mõtelnud reetmisele, ta püüdis kõik teha võimalikult hästi, ta mõtles kõik läbi, aga just sellepärast ta ei kõlbagi. Ta ei kõlba nüüd just sellepärast, et ta kõik väga põhjalikult ja täpselt läbi mõtleb, nagu see ongi kohane igale sakslasele. Kuidas sulle öelda . . . Noh, sinu isal on sakslasest teener, ja ta on suurepärane teener, rahuldab kõik tema vajadused paremini kui sina, las ta teenib pealegi; aga kui su isa on suremas haige, siis ajad sa teenri minema, hakkad isa eest hoolitsema oma harjumatute, kohmakate kätega ja rahustad teda paremini kui osav, kuid võõras inimene. Nii tehti ka Barclayga. Seni kui Venemaa oli terve, võis teda teenida võõras, ja see võõras oli suurepärane minister, aga niipea kui Venemaa on hädaohus, on tarvis oma inimest. Teil klubis aga mõeldi välja, et Barclay on reetur! Sellega, et teda nimetati laimavalt reeturiks, saavutatakse ainult

seda, et hiljem oma valesüüdistust häbenema hakates tehakse ta reeturist äkki kangelaseks või geeniuseks, mis on veelgi ebaõigem. Ta on aus ja väga korralik sakslane...»

«Kuid räägitakse, et ta on väga osav väejuht,» ütles Pierre.

«Ma ei mõista, mis tähendab osav väejuht,» lausus vürst Andrei pilkavalt.

«Osav väejuht,» ütles Pierre, «noh, see, kes ette näeb kõik juhuslikkused... oskab aimata vastase mõtteid.»

«See on ju võimatu,» ütles vürst Andrei, nagu räägiks ta ammuotsustatud asjast.

Pierre vaatas imestusega talle otsa.

«Kuid,» ütles ta, «räägitakse ju, et sõda sarnaneb malemänguga.»

«Jah,» ütles vürst Andrei, «ainult selle väikese vahega, et malemängus võid sa iga sammu juures mõtelda, niipalju kui tahad, et seal oled sa väljaspool ajatingimusi, ja veel selle vahega, et ratsu on alati tugevam kui ettur ja kaks etturit on alati tugevamad kui üks, sõjas aga on pataljon mõnikord tugevam kui diviis ja teinekord nõrgem kui rood. Vägede suhteline tugevus ei saa kellelegi teada olla. Usu mind,» ütles ta, «kui see oleneks staapide korraldustest, siis oleksin ma staabis ja teeksin korraldusi, selle asemel aga on mul au teenida siin, polgus, koos nende härradega, ja ma arvan, et homne päev tegelikult oleneb meist, aga mitte staapidest... Edu ei ole iialgi olenenud ega olene kunagi ei positsioonist, ei relvastusest ega ka meeste arvust; kõige vähem aga oleneb see positsioonist.»

«Aga millest siis?»

«Sellest tundest, mis peitub minus, temas,» ta osutas Timohhinile, «igas soldatis.»

Vürst Andrei heitis pilgu Timohhinile, kes ehmunult ja hämmastunult vahtis oma ülemat. Vastandina oma endisele tagasihoidlikule sõnakehvusele näis vürst Andrei nüüd erutatuna. Ta nähtavasti ei saanud hoiduda nende mõtete väljendamisest, mis talle ootamatult pähe tulid.

«Lahingu võidab see, kes on kindlalt otsustanud selle võita. Miks me kaotasime Austerlitzi lahingu? Kaotused olid meil peaaegu võrdsed prantslastega, kuid me ütlesime endile väga vara, et oleme lahingu kaotanud, — ja kaotasimegi. Ütlesime seda aga sellepärast, et meil polnud seal millegi eest võidelda: oli tahtmine rutem lahinguväljalt lahkuda. «Kaotasime, — noh, siis põgenegem!» — ja me põgenesime. Kui me poleks seda õhtuni öelnud, — jumal teab, mis siis oleks olnud. Aga homme me seda ei ütle. Sa räägid: meie positsioon, vasak tiib on nõrk, parem tiib on pikaks venitatud,» jätkas ta, «see kõik on lollus, mitte midagi niisugust ei ole. Mis meil homme ees seisab? Sada miljonit kõige mitmesugusemat juhuslikkust, mis jalamaid lahenevad olenevalt sellest, kas jooksu pistavad nemad või meie omad, kas tapetakse see või tapetakse teine; see aga, mis praegu tehakse, — see kõik on tühine ajaviide. Asi seisab selles, et need, kellega sa käisid positsioone vaatamas,

ei edenda hoopiski üldist asjade käiku, vaid isegi takistavad seda. Nad tegelevad ainult oma väikeste huvidega.»

«Niisugusel silmapilgul?» lausus Pierre etteheitvalt.

«N i i s u g u s e l s i l m a p i l g u l,» kordas vürst Andrei. «Neile on ka see ainult niisugune silmapilk, mil võib õõnestada rivaali jalgealust ja saada veel ühe ristikese või lindikese. Minule tähendab homne päev seda: sajatuhandeline Vene ja sajatuhandeline Prantsuse sõjavägi lähevad võitluseks kokku, ja tõsiasi on see, et need kakssada tuhat võitlevad, ja kes võitleb vihasemalt ja endast vähem hoolib, see võidab. Ja tahad, ma ütlen sulle, et olgu mis on, vassitagu seal üleval kuidas tahes, meie võidame homme lahingu. Homme, olgu mis on, me võidame lahingu!»

«Vaat see on tõsi, teie hiilgus, sulatõsi,» sõnas Timohhin. «Milleks nüüd endast hoolida! Kas usute, minu pataljonis soldatid ei võtnud viina: ei olevat säärane päev, ütlevad.» Kõik vaikisid.

Ohvitserid tõusid püsti. Vürst Andrei läks koos nendega kuuri taha, andes adjutandile viimaseid käske. Kui ohvitserid olid läinud, astus Pierre vürst Andrei juurde ja tahtis parajasti vestlust alustada, kui kuuri lähedalt teelt kuuldus kolme hobuse kabjaplaginat, ja sinnapoole vaadates tundis vürst Andrei ära Wolzogeni ja Clausewitzi, keda saatis kasakas. Nad ratsutasid oma kõnelust jätkates ligidalt mööda ja Pierre ning vürst Andrei kuulsid tahtmatult järgmisi lauseid:

«Der Krieg muss im Raum verlegt werden. Der Ansicht kann ich nicht genug Preis geben,»[1] ütles üks.

«O ja,» ütles teine hääl, *«der Zweck ist nur den Feind zu schwächen, so kann man gewiss nicht den Verlust der Privat-Personen in Achtung nehmen.»*[2]

«O ja,» kinnitas esimene hääl.

«Jah, *im Raum verlegen*[3]*,»* kordas vürst Andrei tigedalt turtsudes, kui nad olid möödunud. *«Im Raum*[4] jäid mul isa ja poeg ja õde Lõssõje Gorõ's. Temale on see ükskõik. See ongi see, millest ma sulle rääkisin, — need härrad sakslased ei võida homme lahingut, vaid teevad ainult sigadusi, niipalju kui jaksavad, sest nende saksa peas on ainult arutlused, mis pole tühja munakoortki väärt, aga nende südames pole seda, mis homme ainuüksi tarvilik on, — seda, mis on Timohhinis. Nad andsid kogu Euroopa t e m a kätte ja tulid meid õpetama, — toredad õpetajad!» Ta hääl kiunatas jälle.

«Teie siis arvate, et homne lahing võidetakse?» küsis Pierre.

«Jaa, jaa,» ütles vürst Andrei hajameelselt. «Üks asi, mis ma teeksin, kui mul võimu oleks,» alustas ta jälle, «ma ei võtaks vange. Mis on vangid? See on rüütellikkus. Prantslased rüüstasid me maja

---

[1] Sõda tuleb ruumi ülekanda. Seda arvamist ei suuda ma küllalt kiita *(saksa k.)*.

[2] Oo jaa, kuna sihiks on ainult vaenlast nõrgestada, siis ei saa muidugi eraisikute kaotusele tähelepanu pöörata *(saksa k.)*.

[3] Ruumi üle kanda *(saksa k.)*.

[4] Ruumi *(saksa k.)*.

ja lähevad rüüstama Moskvat; nad on mind solvanud ja solvavad iga hetk. Nad on minu vaenlased, nad on minu arusaamise järgi kõik kurjategijad. Ja niisama mõtleb ka Timohhin ja kogu armee. Neid tuleb hukata. Kui nad on minu vaenlased, siis ei saa nad olla sõbrad, paljugi mis nad Tilsitis rääkisid.»

«Jaa, jaa,» sõnas Pierre, vürst Andreile säravate silmadega otsa vaadates. «Ma olen teiega täiesti, täiesti ühel nõul!»

Küsimus, mis Pierre'i oli erutanud Možaiski mäest alates ja kogu selle päeva, näis nüüd talle täiesti selgena ja täiesti lahendatuna. Ta mõistis nüüd selle sõja ning eeloleva lahingu kogu tähendust ja tähtsust. Kõike, mis ta sel päeval oli näinud, kõiki paljutähendavaid, karme ilmeid, mida ta oli põgusalt märganud, valgustas uus valgus. Ta sai aru sellest varjatud, latentsest, nagu öeldakse füüsikas, patriotismi soojusest, mis peitus kõigis neis inimestes, keda ta oli näinud, ja mis tegi talle selgeks, miks kõik need inimesed rahulikult ja otsekui kergemeelselt valmistusid surma vastu.

«Vange mitte võtta,» jätkas vürst Andrei. «See üksi muudaks kogu sõja ja teeks selle vähem julmaks. Meie aga oleme mänginud sõda, — see ongi paha; me teeskleme suuremeelsust jne. See suuremeelsus ja tundelisus tuletab meelde peene proua suuremeelsust ja tundelisust, kel läheb süda pahaks, kui ta näeb vasika veristamist: ta on nii õrna südamega, et ei või verd näha, kuid ta sööb isuga seda vasikat kastmes. Meile lobisetakse sõja reeglitest, rüütellikkusest, parlamentääridest, õnnetute peale halastamisest jne. Puha lollus. 1805. aastal ma nägin rüütellikkust, nägin parlamentääre: meid tüssati ja meie tüssasime. Riisutakse võõraid maju, levitatakse valeraha, ja mis kõige halvem — tapetakse mu lapsed, mu isa, ja räägitakse sõja reeglitest ja suuremeelsusest vaenlaste vastu. Vange mitte võtta, vaid tappa ja minna surma peale välja! Kes on selleni jõudnud nagu mina, samade kannatuste hinnaga . . .»

Vürst Andrei, kes arvas, et talle on ükskõik, kas vallutatakse või ei vallutata Moskva, nagu vallutati Smolensk, katkestas äkki oma jutu ootamatu krambi tõttu, mis teda kõrist pigistas. Ta kõndis vaikides mitu korda edasi-tagasi, kuid ta silmad läikisid palavikuliselt, ja huul värises, kui ta jälle rääkima hakkas.

«Kui sõjas poleks suuremeelsuse teesklemist, me läheksime sõtta ainult siis, kui maksab minna kindlasse surma, — nagu nüüd. Siis ei oleks sõdasid selle pärast, et Pavel Ivanõtš tegi ülekohut Mihhail Ivanõtšile. Kui aga on niisugune sõda nagu praegu, siis olgu sõda. Ja siis oleks vägede löögijõud teistsugune kui praegu. Siis ei oleks kõik need vestfaallased ja hessenlased, keda juhib Napoleon, tema järel Venemaale tulnud, ja meie poleks käinud sõdimas Austrias ja Preisimaal, ise teadmata miks. Sõda pole armastusväärsus, vaid on kõige jõledam asi elus, ja seda peab mõistma, aga mitte mängima sõda. Seda hirmsat paratamatust tuleb võtta rangelt ja tõsiselt. Kõik on selles: tuleb kõrvale heita vale, ja kui on sõda, siis olgu sõda, aga mitte mänguasi. Muidu on sõda tegevuseta ja kergemeelsete inimeste armastatum ajaviide . . . Sõjaväelaste seisus on kõige lugu-

peetavam. Aga mis on sõda, mida on tarvis eduks sõjas, missugused on sõjaväelaste seltskonna kombed? Sõja sihiks on tapmine, sõja tööriistadeks — salakuulamine, reetmine ja selle soodustamine, inimeste laostamine, nende paljaksriisumine või vargus sõjaväe toitlustamiseks; pettus ja vale, mida nimetatakse sõjakavalusteks; sõjaväelaste seisuse kommeteks on vabaduse puudumine, s. t. distsipliin, jõudeolek, härimatus, julmus, liiderlikkus, joomine. Ja sellest hoolimata on see kõige kõrgem seisus, keda kõik austavad. Kõik keisrid peale Hiina keisri kannavad sõjaväemundrit, ja sellele, kes on rohkem inimesi tapnud, antakse suurem autasu ... Tulevad kokku üksteist tapma, nagu homme, löövad surnuks ja vigaseks kümned tuhanded inimesed, siis aga hakkavad pidama tänujumalateenistusi selle eest, et on maha tapnud palju inimesi (kelle arvu nad veel suurendavad), ja kuulutavad võitu, arvates, et mida rohkem on inimesi maha tapetud, seda suurem on teene. Kuidas jumal neid sealt vaatab ja kuulab!» hüüatas vürst Andrei peenikese, piiksuva häälega. «Ah, mu kallis, viimasel ajal on mul raske elada. Ma näen, et olen hakanud liiga palju mõistma. Inimesel aga ei kõlba maitsta hea ja kurja tundmise puust ... Noh, aga seda pole kauaks!» lisas ta juurde. «Aga sa magad, ja ka minul on aeg magama minna. Sõida Gorkisse,» ütles vürst Andrei äkki.

«Oh ei!» vastas Pierre, vürst Andreile ehmunud ning osavõtlike silmadega otsa vaadates.

«Sõida, sõida: enne lahingut on tarvis välja magada,» kordas vürst Andrei. Ta astus kiiresti Pierre'i juurde, kaelustas ja suudles teda. «Hüvasti, mine,» hüüdis ta. «Kas näeme veel teineteist või mitte ...» ja kähku ümber pöördudes läks kuuri.

Oli juba pime ja Pierre ei näinud, missugune ilme oli vürst Andrei näol: kas see oli tige või õrn.

Pierre seisis veidi aega vaikides paigal ja mõtles, kas minna talle järele või sõita koju. «Ei, talle pole tarvis!» otsustas Pierre endamisi. «Ja ma tean, et see oli meie viimane kohtumine.» Ta ohkas raskesti ja sõitis tagasi Gorkisse.

Vürst Andrei läks tagasi kuuri ja heitis vaibale pikali, kuid ei saanud magada.

Ta sulges silmad. Ühed pildid vahetusid teistega. Ühe juures neist peatus ta kaua ja rõõmuga. Talle meenus elavalt üks õhtu Peterburis. Nataša jutustas talle elevil, erutatud näoga, kuidas ta eelmisel suvel seenel käies oli suurde metsa ära eksinud. Ta kirjeldas seosetult niihästi metsatihnikut kui ka oma tundeid ja kõnelust mesinikuga, keda ta oli kohanud, ja rääkis iga minut oma jutustuse vahele: «Ei, ma ei saa, ma ei jutusta õieti; ei, te ei saa aru,» sellest hoolimata et vürst Andrei teda rahustas, öeldes, et ta saab aru, ja tõesti sai aru kõigest, mis Nataša öelda tahtis. Nataša polnud rahul oma sõnadega, — ta tundis, et ta ei saavutanud seda kirglik-luulelist meeleolu, mis tal oli olnud tookord ja mida ta tahtis väljendada. «Nii tore oli see vanamees, ja metsas oli nii pime ... ja tal olid nii lahked ... Ei, ma ei oska jutustada,» rääkis ta punastades ja eru-

tudes. Vürst Andrei naeratas nüüd niisama rõõmsalt, nagu ta oli naeratanud siis Natašale silma vaadates. «Ma mõistsin teda,» mõtles vürst Andrei. «Mitte ainult ei mõistnud, vaid just seda hingelist jõudu, seda siirust, seda hingelist otsekohesust, seda tema hinge, mida ihu näis aheldavat, — seda hinge ma temas armastasingi... armastasin nii väga, nii õnnelikult...» Ja äkki tuli talle meelde, millega ta armastus oli lõppenud. «T e m a l e polnud midagi niisugust vaja. T e m a ei näinud ega mõistnud midagi sellist. Ta nägi Natašas nägusat ja v ä r s k e t tütarlast, keda ta ei pidanud selle vääriliseks, et temaga oma saatust siduda. Mina aga?... Ja ta elab tänini ja on lõbus.»

Vürst Andrei kargas püsti, nagu oleks keegi teda põletanud, ja hakkas jälle kuuri ees edasi-tagasi kõndima.

XXX

Vürst Andrei juurest Gorkisse tagasi jõudes käskis Pierre ratsastajal hobused valmis panna ning end hommikul vara äratada ja uinus kohe vaheseina taga, nurgakeses, mille Boris oli talle loovutanud.

Kui Pierre järgmisel hommikul täiesti virgus, ei olnud tares enam kedagi. Väikeste akende klaasid klirisesid. Ratsastaja seisis ja raputas teda.

«Teie hiilgus, teie hiilgus, teie hiilgus...» kordas ratsastaja Pierre'i õlast raputades ja tema poole vaatamata, olles ilmselt kaotanud lootuse teda äratada.

«Mis on? Kas on alanud? Juba niikaugel?» alustas Pierre ärgates.

«Suvatsege kuulda laskmist,» ütles ratsastaja, erusoldat. «Härrased läksid juba kõik välja, vürstlik hiilgus sõitsid ammugi mööda.»

Pierre riietus kiiresti ja jooksis välja trepile. Ilm oli selge, värske, kastene ja rõõmus. Päike oli parajasti välja tunginud teda varjava pilve tagant ja heitis pooleldi pilves murdunud kiiri üle vastasmajade katuste, kastega kaetud teetolmule, majade seintele, taramulkudele ja tare juures seisvaile Pierre'i hobustele. Väljas oli suurtükkide mürin selgemini kuulda. Mööda tänavat traavis adjutant kasakaga.

«Aeg on minna, krahv!» hüüdis adjutant.

Pierre käskis hobust enda järel talutada ja läks mööda tänavat künka poole, kust ta eelmisel päeval oli lahinguvälja vaadelnud. Sel künkal oli hulk sõjaväelasi, kuuldus staabimeeste prantsuskeelset juttu ja paistis Kutuzovi hall pea, tema punase rummuga valge müts ja hall kukal, mis kadus õlgade vahele. Kutuzov vahtis läbi pikksilma ettepoole, maanteele.

Mööda astmeid üles künkale jõudes vaatas Pierre enda ette ja jahmatas vaimustusest vaatepildi ilu ees. See oli sama panoraam, mida ta oli eile sellelt künkalt imetlenud; aga nüüd oli kogu maastik

kaetud vägedega ning tulistamise suitsuga, ja Pierre'i tagant, vasakult poolt kerkiva ereda päikese längus kiired heitsid sellele puhtas hommikuses õhus kuldse ja roosa varjundiga valgust ja tumedaid, pikki varje. Kauged metsad, mis palistasid panoraami ja mis olid otsekui mingist kallihinnalisest kollakasrohelisest kivist välja raiutud, paistsid silmapiiril oma tippude kõverjoonega, ja need lõikas Valujevo tagant läbi Smolenski maantee, mis oli täis vägesid. Lähemal särasid kuldkollased põllud ja metsatukad. Igalt poolt — eest, paremalt ja vasakult — paistis vägesid. Kõik see oli täis elu, ülev ja ootamatu; kuid mis kõige rohkem rabas Pierre'i, oli lahinguväli ise — Borodino ja nõod Kolotša mõlemal kaldal.

Kolotša kohal, Borodinos ja kummalgi pool Borodinod, eriti vasakul, seal, kus Voina suubub soiste kallaste vahel Kolotšasse, seisis udu, mis ereda päikese ilmumisel sulab, hajub ja hõredaks muutub, andes nõidusliku värvingu ja piirjooned kõigele, mis sellest läbi paistab. Selle uduga segunes tulistamise suits, ja ses udus ning suitsus helkisid kõikjal hommikuse valguse sähvatused, kord vees, kord kastes, kord jõekaldaile ja Borodinosse kuhjunud vägede tääkidel. Läbi selle udu paistsid valge kirik, siin-seal Borodino talutarede katused, siin-seal tihedad soldatitemassid, siin-seal rohelised laskemoonakastid ja suurtükid. Ja kõik see liikus või näis liikuvat, sest udu ja suits voogasid kogu sel maa-alal. Niihästi sel uduga kaetud madalikul Borodino juures kui ka väljaspool seda, kõrgemal ja eriti vasakul piki kogu rindejoont, metsades, väljadel, nõgudes ja kõrgendike tippudel tekkis alatasa iseenesest kord üksikult, kord hulgana, kord harvalt, kord sagedalt suurtükisuitsu koonlaid, mis paisudes, kasvades, rulludes, ühte sulades paistsid kogu selle maa-ala ulatuses.

Need tulistamise suitsud ja, imelik öelda, nendega kaasas käivad paugud moodustasid vaatepildi peamise ilu.

V u h h! ilmus äkki ümmargune, tihe, lillalt, hallilt ning piimjasvalgelt helkiv suits, ja p õ m m! kõmatas hetke pärast selle suitsu järel pauk.

Vuhh-vuhh! tõusid kaks suitsu, tõugeldes ja kokku sulades; ja põmm-põmm! kinnitasid paugud seda, mida silm nägi.

Pierre vaatas jälle esimese suitsu poole, mis nüüdsama oli olnud ümmargune tihe pall, ja juba olid selle asemel laialivalguvad suitsukerad, ja vuhh... (vaheajaga) vuhh-vuhh! tekkis veel kolm, veel neli palli, ning igaühele neist vastasid samade vaheaegadega põmm... põmm-põmm-põmm! ilusad, järsud, selged paugud. Kord näis, nagu jookseksid need suitsud, kord, nagu seisaksid nemad paigal ja neist ruttaksid mööda metsad, põllud ja läikivad täägid. Vasakul, nurmedel ja põõsaste vahel, tekkisid vahetpidamata need suured suitsud oma pidulikkude vastukajadega; veel lähemal, lohkudes ja metsades, sähvisid väikesed püsside suitsukesed, mis ei jõudnud ümarduda, kuid täpselt samuti tekitasid oma väkesi vastukajasid. Trahh-ta-ta-tahh! ragisesid püssid, ehkki tihedalt, kuid korratult ja nõrgalt suurtükipaukudega võrreldes.

Pierre'il tekkis tahtmine olla seal, kus olid need suitsud, need läikivad täägid, see liikumine, need hääled. Ta vaatas Kutuzovi ja tema saatjaskonna poole, et võrrelda oma muljet teiste omaga. Kõik vaatasid samuti kui tema, ja nagu talle näis, ka sama tundega ettepoole, lahinguväljale. Kõigil nägudel paistis nüüd selle tunde *varjatud soojus (chaleur latente)*, mida Pierre oli märganud eelmisel päeval ja mida ta oli täiesti mõistnud pärast oma kõnelust vürst Andreiga.

«Sõida, kullake, sõida, Kristus olgu sinuga,» rääkis Kutuzov silmi lahinguväljalt kõrvale pööramata kindralile, kes seisis tema kõrval.

Olles käsu ära kuulanud, läks see kindral Pierre'ist mööda, künkalt allaviiva tee poole.

«Ülekäigu juurde!» ütles kindral külmalt ning rangelt vastuseks ühe staabiohvitseri küsimusele, kuhu ta sõidab.

«Mina ka, mina ka,» mõtles Pierre ja järgnes kindralile.

Kindral istus hobuse selga, mille kasakas talle ette andis. Pierre läks oma ratsastaja juurde, kes hoidis hobuseid. Küsinud, kumb hobune on taltsam, ronis Pierre hobuse selga, haaras lakast kinni, surus väljapoole pööratud jalgadega kontsad vastu hobuse kõhtu ja kappas, tundes, et ta prillid on kukkumas ja et ta ei suuda käsi laka ja ratsutite küljest ära võtta, kindralile järele, pannes muigama staabiohvitsere, kes talle künkalt järele vaatasid.

XXXI

Kindral, kelle järel Pierre kappas, pöördus mäest alla jõudes järsult vasakule, ja Pierre kihutas teda silmist kaotades eesminevate jalaväesoldatite ridadesse. Ta katsus nende vahelt kord edasi, kord paremale, kord vasakule välja sõita, kuid igal pool olid ühesuguste murelikkude nägudega soldatid, kelle mõtteid köitis mingi nägematu, kuid ilmselt tähtis asi. Kõik vaatasid ühesuguse rahulolematu ning küsiva pilguga seda valge kübaraga paksu meest, kes neid teadmata milleks tallas oma hobusega.

«Mis ratsutamine see on keset pataljoni!» käratas üks tema peale. Teine tõukas püssipäraga ta hobust, ja Pierre kihutas end sadulakaare vastu surudes ja lõhkuma hakanud hobust vaevu tagasi hoides soldatite seast ettepoole, kus oli avaram.

Tema ees oli sild, silla juures aga seisid tulistades teised soldatid. Pierre ratsutas nende juurde. Ise seda teadmata oli Pierre jõudnud Kolotša silla juurde, mis asus Gorki ja Borodino vahel ja mida lahingu esimeses faasis (Borodino vallutamise järel) ründasid prantslased. Pierre nägi, et tema ees oli sild ja et soldatid tegid suitsus midagi mõlemal pool silda ja aasal, heinakaarte vahel, mida ta oli eelmisel päeval märganud; kuid hoolimata lakkamatust tulistamisest, mis oli käimas selles kohas, ei tulnud talle mõttessegi, et siin oligi lahinguväli. Ta ei kuulnud ümberringi vinguvaid püssikuule ega temast ülelendavate suurtükikuulide vihinat; ei näinud

jõe vastaskaldal olevat vaenlast ja kaua aega ei pannud tähele tapetuid ega haavatuid, kuigi paljud langesid tema lähedal. Naeratusega, mis ei lahkunud ta näolt, vahtis ta ümberringi.

«Mis see ratsutab rinde ees?» käratas jälle keegi ta peale.

«Pööra vasakule, paremale . . .» karjuti talle.

Pierre pööras paremale ja sattus ootamatult vastamisi kindral Rajevski adjutandiga, keda ta tundis. Adjutant vaatas vihaselt Pierre'ile otsa, ilmselt kavatsedes samuti ta peale käratada, kuid teda ära tundes noogutas talle pead.

«Kust teie siia saite?» sõnas ta ja kihutas edasi.

Tundes end mitte oma kohal ning ilmaaegse olevat ja kartes jälle kedagi segada, ratsutas Pierre adjutandile järele.

«Kas siin ongi? Võin ma teiega kaasa tulla?» küsis ta.

«Kohe, kohe,» vastas adjutant, kappas paksu polkovniku juurde, kes seisis aasal, teatas talle midagi ja pöördus alles siis Pierre'i poole.

«Miks teie siin olete, krahv?» küsis ta naeratades. «Ikka uudishimutsete?»

«Jaa, jaa,» ütles Pierre. Kuid adjutant pööras hobuse ümber ja sõitis edasi.

«Siin, jumal tänatud, pole viga,» ütles adjutant. «Aga vasakul tiival Bagrationi juures on päris põrgu lahti.»

«Tõesti?» küsis Pierre. «Kus see on?»

«Tulge minuga koos künkale, meie juurest on näha. Meil patareis võib veel olla,» ütles adjutant. «Noh, kas tulete?»

«Jah, ma tulen teiega,» ütles Pierre ringi vaadates ja silmadega oma ratsastajat otsides. Alles nüüd esimest korda märkas Pierre haavatuid, kes kas komberdasid jala või keda kanti kanderaamidel. Samal lõhnavate heinakaartega aasal, kust ta eile oli läbi sõitnud, lamas põiki üle kaarte, pea kohmakalt viltu, liikumatult üks soldat mahaveerenud kiivriga. «Aga miks seda ei ole ära viidud?» alustas Pierre, kuid nähes samuti sinnapoole vaatava adjutandi karmi nägu, jäi vait.

Pierre ei leidnud oma ratsastajat ja sõitis adjutandiga seltsis nõgu mööda Rajevski künka poole. Pierre'i hobune kippus adjutandist maha jääma ja raputas teda ebaühtlases rütmis.

«Teie, krahv, pole nähtavasti harjunud ratsa sõitma?» küsis adjutant.

«Ei, pole viga, aga ta millegipärast hüppab väga,» ütles Pierre nõutult.

«Ehee! . . . Ta on ju haavatud,» ütles adjutant. «Parem esimene jalg, pealtpoolt põlve. Arvatavasti püssikuul. Soovin õnne, krahv,» ütles ta. *«Le baptême du feu.»*[1]

Nad ratsutasid suitsus läbi kuuenda korpuse, tagapool suurtükiväge, mis oli esile nihutatud ning tulistas kõrvulukustavalt, ja jõudsid väikese metsatuka juurde. Metsas oli jahe, vaikne ja lõhnas

[1] Tuleristsed.

sügise järele. Pierre ja adjutant tulid hobustelt maha ning läksid jalgsi mäkke.

«Kas kindral on siin?» küsis adjutant, lähenedes künkale.

«Praegu olid siin, sõitsid sinnapoole,» vastati talle, osutades paremale.

Adjutant heitis pilgu Pierre'i poole, otsekui mitte teades, mis temaga nüüd peale hakata.

«Ärge muretsege,» ütles Pierre. «Ma lähen künkale, — kas võib?»

«Jah, minge, sealt paistab kõik ja pole nii hädaohtlik. Ma tulen teile pärast järele.»

Pierre läks patareile ja adjutant ratsutas edasi. Enam nad teineteist ei näinud, ja alles palju hiljem sai Pierre teada, et see adjutant kaotas sel päeval käe.

Küngas, millele Pierre tõusis, oli kuulus paik (mida venelaste seas hiljem tunti künkapatarei või Rajevski patarei, prantslaste seas aga *la grande redoute, la fatale redoute, la redoute du centre*[2] nime all), mille ümber langes kümneid tuhandeid mehi ja mida prantslased pidasid positsiooni tähtsaimaks punktiks.

Selle reduudi moodustas küngas, millesse kolmest küljest olid kaevatud kraavid. Kraavidega ümbritsetud kohal seisis kümme tulistavat suurtükki, millede torud ulatusid välja vallidesse tehtud laskeavadest.

Künkaga ühel joonel seisid mõlemal pool suurtükid, mis samuti tulistasid vahetpidamata. Suurtükkidest natuke tagapool asusid jalaväed. Sellele künkale tõustes ei teadnud Pierre arvatagi, et see väikeste kraavidega piiratud maalapp, kus seisid ja tulistasid mõned suurtükid, oli kõige tähtsam koht lahingus.

Pierre'ile näis, vastupidi, et see koht oli (just sellepärast, et tema seal viibis) lahingus üks kõige tähtsusetumaid.

Künkale jõudes istus Pierre patareid ümbritseva kraavi otsa juurde maha ja silmitses ebateadlikult-rõõmsalt naeratades seda, mis toimus ta ümber. Aeg-ajalt tõusis Pierre ikka niisama naeratades püsti ja kõndis mööda patareid, püüdes mitte segada soldateid, kes laadisid ning veeretasid tagasi suurtükke ja temast laengukottide ja mürskudega alatasa mööda jooksid. Selle patarei suurtükid tulistasid lakkamatult üksteise järel, oma mürinaga kõrvu lukustades ja kogu ümbruskonda püssirohusuitsusse mattes.

Vastandina sellele jubedusele, mis valitses patareile kaitseks antud jalaväesoldatite seas, tundus siin, patareil, kus väike arv tegutsevaid mehi oli kraaviga piiratud ja teistest eraldatud, ühesugust ning kõigile ühist, otsekui perekondlikku elevust.

Pierre'i valge kübaraga mittesõjaväelase-kogu ilmumine hämmastas algul neid mehi ebameeldivalt. Soldatid kõõritasid temast möödudes imestunult ja isegi kohkunult ta kogu poole. Vanem suurtükiohvitser, kõrget kasvu, rõugearmiline, pikkade jalgadega mees,

---

[2] Suure reduudi, saatusliku reduudi, tsentrumi reduudi.

astus nagu selleks, et jälgida äärmise suurtüki tegevust, Pierre'i juurde ja silmitses teda uudishimulikult.

Nooruke ümaranäoline ohvitser, alles päris laps, ilmselt äsja sõjakoolist välja lastud, pöördus tema hoolde antud kahe suurtüki juures väga püüdlikult korraldusi tehes rangelt Pierre'i poole.

«Härra, lubage teid paluda eest ära minna,» ütles ta, «siin ei tohi olla.»

Soldatid vangutasid Pierre'i poole vaadates laitvalt pead. Aga kui kõik veendusid, et see valge kübaraga mees ei teinud midagi halba, vaid kas istus vaikselt valli nõlval või kõndis arglikult naeratades, soldatite eest viisakalt kõrvale astudes, kuulide all niisama rahulikult mööda patareid, nagu jalutaks ta bulvaril, — siis hakkas vaenulik imestus vähehaaval maad andma samasugusele sõbralikule ja naljatlevale osavõtule, millega soldatid suhtuvad oma koertesse, kukkedesse, kitsedesse ja üldse sõjaväeosade juures elavaisse loomadesse. Soldatid võtsid mõttes Pierre'i kohe vastu oma perre, tegid ta omaks ja andsid talle hüüdnime: nimetasid teda «meie härraks» ja naersid omavahel sõbralikult ta üle.

Üks suurtükikuul paiskas mulda üles kahe sammu kaugusel Pierre'ist. Ülespaiskunud mulda riietelt ära pühkides vaatas Pierre naeratades ringi.

«Kuidas te ometi ei karda, härra!» kõnetas teda punasenäoline jässakas soldat, paljastades oma tugevaid valgeid hambaid.

«Kas sina siis kardad?» küsis Pierre.

«Aga kuidas siis?» vastas soldat. «Ega ta armu anna. Nii kui lajatab, on soolikad väljas. Tuleb karta,» ütles ta naerdes.

Mõned lõbusa ja sõbraliku näoga soldatid jäid Pierre'i juurde seisma. Nad just kui ei olnud oodanud seda, et ta räägib niisama nagu kõik teisedki inimesed, ja see avastus rõõmustas neid.

«Meie oleme soldatid, — see on teine asi. Aga et härra, seda tuleb imeks panna. Küll on aga härra!»

«Paigale!» käratas nooruke ohvitser Pierre'i ümber kogunenud soldatitele. See nooruke ohvitser täitis, nagu näha, oma ülesannet kas esimest või teist korda ja kohtles seepärast niihästi soldateid kui ka ülemat erilise täpsuse ning vormilikkusega.

Suurtüki- ja püssilaskmine, mis kostis siia kord tõusva, kord kahaneva mürana, tugevnes kogu väljal, eriti vasakul pool, seal, kus asusid Bagrationi flešid, kuid suitsu tõttu polnud sealt, kus viibis Pierre, peaaegu mitte midagi näha. Pealegi köitis Pierre'i kogu tähelepanu selle otsekui perekondliku ringi vaatlemine, mille moodustasid patareil viibivad ja teistest eraldatud mehed. Esialgse ebateadliku ning rõõmsa erutuse, mille olid tekitanud lahinguvälja vaade ja hääled, asendas nüüd, eriti pärast tolle üksikult lamava soldati nägemist aasal, teistsugune tunne. Kraavikaldal istudes vaatles ta nüüd enda ümber olevaid nägusid.

Kella kümneks oli juba paarkümmend meest patareilt ära viidud; kaks suurtükki oli purustatud, ja ikka sagedamini langes patareile mürske ja lendas vihisedes ning vilistades kaugeid püssikuule. Kuid

patareil olevad mehed nagu ei märganudki seda: kõikjalt kuuldus lõbusat juttu ja naljatusi.

«Pirukas!» hüüdis soldat läheneva, vihinal lendava granaadi kohta. «Mitte siia! Jalaväelastele!» lisas teine valju naeruga, märgates, et granaat lendas üle ja sattus katteosa ridadesse.

«Kas oli tuttav või?» naeris teine soldat maameest, kes ülelennanud mürsu all maha kükitas.

Mõned soldatid olid kogunenud valli äärde, silmitsedes seda, mis toimus eespool.

«Ka ahelik on maha võetud; näe, tagasi läksid,» rääkisid nad, näidates üle valli.

«Tehke oma tööd!» käratas nende peale vana allohvitser. «Kui läksid tagasi, tähendab, on tagapool tegemist.» Ja allohvitser võttis ühel soldatil õlast kinni ning müksas teda põlvega. Kuuldus valju naeru.

«Viies suurtükk kohale veeretada!» karjuti ühelt poolt.

«Üks... kaks... korraga!» kuuldus suurtüki vahetajate rõõmsaid hüüdeid.

«Ai, meie härral pidi peaaegu kübara peast maha viima,» heitis Pierre'i üle nalja punasenäoline naljamees, hambaid paljastades. «Äh, sina, juhm,» lisas ta etteheitvalt suurtükikuuli kohta, mis tabas ratast ja ühe mehe jalga.

«Noh, rebased!» naeris teine kössitõmbuvaid maakaitseväelasi, kes tulid üles patareile haavatu järele.

«Kas puder ei meki? Ah, teid, vareseid, püksid hakkasid püüli sõeluma!» karjuti maakaitseväelaste peale, kes ärakistud jalaga soldati ette nõutult seisma jäid.

«Sedasi ja nõnnasi, vennikesed!» osatati talupoegi. «Mitte mõhkugi ei meeldi neile see asi!»

Pierre pani tähele, kuidas üldine elevus iga pihtasattunud mürsu, iga kaotuse järel aina hoogu sai.

Nagu lähenevast äikesepilvest sähvisid kõigi nende meeste nägudel (otsekui toimuvale vastupanuks) ikka sagedamini ja sagedamini, ikka heledamini ja heledamini mingi varjatud, puhkeva tule välgud.

Pierre ei vaadanud lahinguväljale ega tundnud huvi selle vastu, mis seal toimus: ta oli täiesti süvenenud selle üha enam lõkkelelööva tule vaatlemisse, mis täpselt samuti lõkkele lõi (ta tundis seda) ka tema hinges.

Kella kümne paiku taganesid jalaväesoldatid, kes olid asunud eespool patareid põõsastes ja Kamenka jõekese ääres. Patareilt oli näha, kuidas nad sellest mööda tahapoole jooksid, kandes haavatuid püssidel. Keegi kindral tuli oma saatjaskonnaga üles künkale, kõneles polkovnikuga, vaatas vihaselt Pierre'i poole ja läks jälle alla, käskides patarei taga asuval jalaväe katteosal maha heita, et kuulidest vähem tabatud saada. Seejärel kuuldus patareist paremal pool oleva jalaväe ridadest trummipõrinat ning käsklusi, ja patareilt oli näha, kuidas jalaväe read hakkasid edasi liikuma.

Pierre vaatas üle valli. Üks nägu torkas talle eriti silma. See oli kahvatu noore näoga ohvitser, kes käis tagurpidi, langetatud mõõk käes, ja rahutult ringi vaatas.

Jalaväesoldatite read kadusid suitsusse, kuuldus nende venivat kisa ja püssiraginat. Mõne minuti pärast tuli sealtpoolt tagasi hulk haavatuid ja kanderaame. Patareile hakkas mürske langema veel sagedamini. Mitu meest lamas, ilma et neid oleks ära koristatud. Soldatid liikusid suurtükkide ümber toimekamalt ja elavamalt. Keegi ei pööranud enam tähelepanu Pierre'ile. Paar korda käratati ta peale vihaselt, et ta on jalus. Vanem ohvitser käis süngel näol suurte, kiirete sammudega ühe suurtüki juurest teise juurde. Nooruke ohvitser oli veel enam punetama hakanud ja käsutas soldateid veel püüdlikumalt. Soldatid andsid laenguid kätte, pöördusid ümber, laadisid ja tegid oma tööd pineva uhkeldamisega. Nad hüplesid käigul nagu vedrude peal.

Äikesepilv oli pea kohale jõudnud, ja eredalt leegitses kõigil nägudel see tuli, mille puhkemist Pierre oli jälginud. Ta seisis vanema ohvitseri kõrval. Nooruke ohvitser jooksis, käsi kõrva ääres, vanema juurde.

«Mul on au ette kanda, härra polkovnik, et laenguid on kõigest kaheksa. Kas käsite tulistamist jätkata?» küsis ta.

«Kartetš!» hüüdis vanem ohvitser üle valli vaadates, ilma et oleks vastanud.

Äkki juhtus midagi: nooruke ohvitser aietas ja istus kägarasse tõmbudes maha nagu lennult tabatud lind. Pierre'i silmade ees muutus kõik imelikuks, ebaselgeks ja ähmaseks.

Suurtükikuulid vilistasid üksteise järel ja tabasid valli, soldateid, suurtükke. Pierre, kes varem neid hääli polnud kuulnud, kuulis nüüd ainult neid. Patarei kõrval, paremal pool, jooksid soldatid hurraahüüetega mitte edasi, vaid tagasi, nagu Pierre'ile näis.

Suurtükikuul tungis otse valli ääresse, mille ees seisis Pierre, paiskas laiali mulda, ja Pierre'i silmis välgatas must pallike ning patsatas samal hetkel millegi vastu. Maakaitseväelased, kes parajasti olid patareile tulemas, jooksid tagasi.

«Ikka kartetšiga!» karjus ohvitser.

Allohvitser jooksis vanema ohvitseri juurde ja sosistas kohkunult (nagu ülemteener lõunalauas teatab peremehele, et nõutud veini enam ei ole), et laskemoon on otsas.

«Mis nad, saatanad, teevad!» kisendas ohvitser Pierre'i poole pöördudes. Vanema ohvitseri nägu oli punane ja higine, ta kissis silmad läikisid. «Jookse reservide juurde, too kastid siia!» hüüdis ta, pilku Pierre'ilt vihaselt kõrvale keerates ja oma soldati poole pöördudes.

«Mina lähen,» ütles Pierre.

Ohvitser läks temale vastamata suurte sammudega teisele poole.

«Mitte tulistada ... Oodata!» karjus ta.

Soldat, keda oli kästud laengute järele minna, põrkas Pierre'iga kokku.

«Eh, härra, ei ole siin sinu koht,» ütles ta ja jooksis alla.

Pierre jooksis soldatile järele, möödudes kaares sellest kohast, kus istus nooruke ohvitser.

Üks, teine, kolmas suurtükikuul lendas temast üle, langedes ette, kõrvale, taha. Pierre jooksis alla. «Kuhu ma lähen?» tuli talle äkki mõttesse, kui ta juba jõudis roheliste kastide juurde. Ta peatus kõheldes ega teadnud, kas minna edasi või tagasi. Äkki paiskas kohutav tõuge teda tagasi, maha. Samal hetkel valgustas teda suure tule välgatus, ja kohe kostis kõrvulukustav mürin, ragin ja vihin.

Teadvusele tulles istus Pierre maas, kätega enda kõrvale toetudes; laengukasti, mille lähedal ta oli seisnud, polnud olemas; kõrbenud rohus vedeles ainult rohelisi põlenud laudu ja riideräbalaid, ning hobune kihutas aisajuppide kõlkudes temast mööda, kuna teine hobune lamas maas niisama nagu Pierre ja kiljus läbilõikavalt ning pikalt. — — —

XXXV

Kutuzov istus, hall pea norgus ja raske keha losakil, vaibaga kaetud pingil, samas kohas, kus Pierre oli teda hommikui näinud. Ta ei teinud mingeid korraldusi, vaid ainult nõustus või ei nõustunud sellega, mida talle soovitati.

«Ja-jah, tehke seda,» vastas ta mitmesugustele ettepanekutele. «Ja-jah, sõida sinna, kullake, vaata järele,» pöördus ta kord ühe, kord teise poole oma saatjaskonnast; või jälle rääkis: «Ei, pole tarvis, parem ootame.» Ta kuulas ära talle tehtavaid ettekandeid, andis käske, kui alluvad seda nõudsid; kuid ettekandeid kuulates ta nagu ei olnud huvitatud lausutavate sõnade tähendusest, vaid teda huvitas miski muu ettekandjate näoilmes ja häälekõlas. Kauaaegsete sõjakogemuste põhjal teadis ta ja vana inimese mõistusega sai aru, et üks inimene ei saa juhtida sadu tuhandeid surmaga heitlevaid inimesi; ta teadis, et lahingu saatust ei otsusta ei ülemjuhataja korraldused, ei koht, kus väed asuvad, ei suurtükkide ega tapetud meeste arv, vaid see tabamatu jõud, mida nimetatakse sõjaväe vaimuks, ja ta jälgis seda jõudu ning juhtis seda, niipalju kui see oli tema võimuses.

Kutuzovi näo üldiseks ilmeks oli keskendatud, rahulik tähelepanu ja pinevus, mis vaevalt sai jagu nõdra ning vana ihu väsimusest.

Kell üksteist hommikul toodi talle teade, et prantslaste poolt vallutatud flešid on jälle tagasi võetud, kuid et vürst Bagration on haavatud. Kutuzov ohkas ja vangutas pead.

«Sõida vürst Pjotr Ivanovitši juurde ja kuula üksikasjaliselt järele, kuidas ja mis,» ütles ta ühele adjutandile ja pöördus seejärel Württembergi printsi poole, kes seisis tema taga:

«Ehk suvatseb teie kõrgus teise armee juhatamise enda kätte võtta.»

Varsti pärast printsi ärasõitu — nii ruttu, et ta ei saanud veel

jõuda Semjonovskojeni, — tuli printsi adjutant tema juurest tagasi ja kandis vürstlikule hiilgusele ette, et prints palub vägesid.

Kutuzov krimpsutas nägu ja saatis Dohturovile käsu teist armeed juhatama hakata, printsi aga, ilma kelleta ta, nagu ta ütles, ei saavat läbi neil tähtsail silmapilkudel, palus enda juurde tagasi tulla. Kui toodi teade Murat' vangivõtmisest ja staabimehed Kutuzovit õnnitlesid, naeratas ta.

«Oodake, härrad,» ütles ta. «Lahing on võidetud, ja Murat' vangistamises pole midagi ebatavalist. Kuid parem on rõõmutsemisega oodata.» Siiski saatis ta adjutandi selle teatega väeosadesse.

Kui vasakult tiivalt tuli kihutades Štšerbinin sõnumiga, et prantslased on vallutanud flešid ja Semjonovskoje, siis taipas Kutuzov lahinguväljalt kostvate häälte ja Štšerbinini näo järgi, et teated on halvad, tõusis otsekui jalgu sirutades püsti, võttis Štšerbininil käe alt kinni ja viis ta kõrvale.

«Sõida sinna, kullake,» ütles ta Jermolovile. «Vaata, kas saab midagi teha.»

Kutuzov asus Gorkis, Vene vägede positsiooni tsentris. Meie vasaku tiiva vastu suunatud Napoleoni rünnak löödi mitu korda tagasi. Keskel ei liikunud prantslased Borodinost kaugemale. Vasakult tiivalt sundis Uvarovi ratsavägi prantslased põgenema.

Pärast kella kahte lõppesid prantslaste rünnakud. Kõigi näolt, kes tulid lahinguväljalt, ja ka nende näolt, kes seisid tema ümber, luges Kutuzov kõrgeima astmeni tõusnud pinevust. Kutuzov oli päeva eduga üle ootuste rahul. Ent kehaline jõud jättis vanamehe maha. Mitu korda vajus ta pea otsekui kukkudes madalale alla ja ta jäi tukkuma. Talle toodi lõunasöök.

Tiibadjutant Wolzogen, toosama, kes vürst Andreist mööda ratsutades oli rääkinud, et tarvis on sõda *im Raum verlegen*[1], ja keda Bagration nii väga vihkas, saabus lõnasöögi ajal Kutuzovi juurde. Wolzogen tuli Barclay juurest ettekandega olukorra kohta vasakul tiival. Arukas Barclay de Tolly oli rindelt jooksvate haavatute hulkasid ja korratusse-sattunud tagalaosi nähes kõiki asjolusid järele kaaludes otsusele jõudnud, et lahing on kaotatud, ja saatis oma lemmiku selle teatega ülemjuhataja juurde.

Kutuzov näris vaevaliselt oma praetud kana ja vaatas pilukile tõmbunud, lõbusaks muutunud silmadega Wolzogenile otsa.

Hooletult jalgu sirutades, veidi põlglik naeratus huultel, astus Wolzogen Kutuzovi juurde, puudutades käega kergelt mütsinokka.

Wolzogen kohtles vürstlikku hiilgust teatava afekteeritud hooletusega, mille sihiks oli näidata, et tema kui kõrgesti haritud sõjaväelane jätab venelaste asjaks seda vana, kasutut meest oma ebajumalaks pidada, ise aga teab, kellega tal on tegemist. «*Der alte Herr* (nii nimetasid sakslased omavahel Kutuzovit) *macht sich ganz bequem,*»[2] mõtles Wolzogen, heitis karmi pilgu Kutuzovi ees seisvaile

[1] Ruumi üle kanda *(saksa k.)*.

[2] Vanahärra teeb endale olemise üsna mugavaks *(saksa k.)*.

taldrikuile ja hakkas vanahärrale kirjeldama olukorda vasakul tiival, nii kuidas Barclay oli tal käskinud ja kuidas ta seda ise nägi ning mõistis.

«Kõik meie positsiooni punktid on vaenlase käes ja ei ole, millega neid tagasi võtta, sest pole vägesid. Nad põgenevad, ja pole võimalik neid peatada,» kandis ta ette.

Kutuzov lakkas närimast ja jäi imestunult Wolzogenile otsa vahtima, just kui mitte mõistes, mida talle räägitakse. «Vanahärra» erutust märgates ütles Wolzogen naeratades:

«Ma ei pidanud end õigustatuks varjama teie hiilguse eest, mis ma nägin... Väed on täielikus korratuses...»

«Teie nägite? Teie nägite?...» hüüatas Kutuzov kulmu kortsutades, tõusis kiiresti püsti ja lähenes Wolzogenile. «Kuidas te... kuidas te julgete!...» hüüdis ta lõõtsutades ja värisevate kätega ähvardavaid liigutusi tehes. «Kuidas julgete teie, armuline härra, seda m i n u l e rääkida! Teie ei tea midagi. Ütelge kindral Barclayle minu nimel, et tema teated pole õiged ja et mina, ülemjuhataja, tean lahingu tõelist käiku paremini kui tema.»

Wolzogen tahtis midagi vastu öelda, kuid Kutuzov ei lasknud tal rääkida.

«Vaenlane on vasakul tiival tagasi löödud ja paremal tiival purustatud. Kui te halvasti nägite, armuline härra, siis ärge võtke endale julgust rääkida seda, mida te ei tea. Suvatsege sõita kindral Barclay juurde ja talle teatada, et ma kavatsen homme tingimata vaenlast rünnata,» ütles Kutuzov rangelt. Kõik vaikisid, ja oli kuulda ainult lõõtsutama hakanud vana kindrali rasket hingamist. «Vaenlased on igal pool tagasi löödud, mille eest ma tänan jumalat ja meie vapraid vägesid. Vaenlane on võidetud, ja homme ajame ta välja pühalt Venemaalt,» ütles Kutuzov risti ette lüües ja nuuksatas äkki ning pisarad valgusid talle silmi.

Wolzogen kehitas õlgu ja läks huuli kõverdades sõnalausumata eemale, imestades *über diese Eingenommenheit des alten Herrn*[1].

«Sealt tulebki minu sangar,» ütles Kutuzov täidlase ilusa mustajuukselise kindrali kohta, kes sel hetkel tuli üles künkale. See oli Rajevski, kes oli kogu päeva veetnud Borodino välja kõige tähtsamas punktis.

Rajevski kandis ette, et väed püsivad kindlalt oma kohal ja et prantslased ei julge enam rünnata.

Kutuzov kuulas ta ära ja ütles siis prantsuse keeli:

«Vous ne pensez donc pas c o m m e l e s a u t r e s que nous sommes obligés de nous retirer?»[2]

«Au contraire, votre altesse, dans les affaires indécises c'est toujours le plus opiniâtre qui reste victorieux,» vastas Rajevski, *«et mon opinion...»*[3]

---

[1] Vanahärra isemeelsuse üle *(saksa k.)*.

[2] Teie siis ei arva n a g u t e i s e d, et me peame tagasi tõmbuma?

[3] Vastupidi, teie hiilgus, ebakindlais ettevõtteis jääb alati võitjaks see, kes on kangekaelsem, ja mina arvan...

«Kaissarov!» hõikas Kutuzov oma adjutanti. «Istu ja kirjuta homseks käskkiri. Sina aga,» pöördus ta teise poole, «sõida rinne läbi ja teata, et me homme ründame.»

Seni kui kestis vestlus Rajevskiga ja käskkirja dikteerimine, jõudis Wolzogen Barclay juurest tagasi ja kandis ette, et kindral Barclay de Tolly sooviks kirjalikku kinnitust käsule, mille andis feldmarssal.

Wolzogeni poole vaatamata käskis Kutuzov kirjutada selle käsu, mida endine ülemjuhataja väga põhjendatult soovis saada, et pääseda isiklikust vastutusest.

Ja selle määratlematu, salapärase ühenduse kaudu, mis hoidis kogu sõjaväes ülal ühte ja sedasama meeleolu, mida nimetatakse armee vaimuks ja mis moodustab sõja peamise närvi, said Kutuzovi sõnad ja ta käsk homme lahingusse astuda ühtaegu teatavaks kogu sõjaväes.

Selle ühenduse viimases lülis ei korratud hoopiski mitte samu sõnu ega käsku ennast. Isegi midagi Kutuzovi sõnadega sarnanevat polnud neis juttudes, mida armee mitmesugustes osades üksteisele edasi anti; kuid tema sõnade mõte kandus igale poole, sest see, mis Kutuzov ütles, ei järgnenud kavalaist kaalutlustest, vaid tundest, mis peitus ülemjuhataja hinges niisama nagu iga venelase hingeski.

Ja kuuldes, et me homme vaenlast ründame, saades armee kõrgemaist ringkondadest kinnitust sellele, mida nad tahtsid uskuda, said äravaevatud, kõhklevad inimesed lohutust ning julgust.

XXXVI

Vürst Andrei polk asus reservis, mis seisis kuni kella kaheni tegevuseta Semjonovskoje taga ägeda suurtükitule all. Kella kahe ajal viidi polk, mis oli kaotanud juba üle kahesaja mehe, ettepoole, mahatallatud kaerapõllule, sellele maa-alale Semjonovskoje ja künkapatarei vahel, kus tol päeval sai surma tuhandeid mehi ja kuhu kella kahe ajal päeval suunati tugev koondtuli mitmesajast vaenlase suurtükist.

Sellest kohast lahkumata ja ühtki pauku laskmata kaotas polk siin veel ühe kolmandiku oma meestest. Ees ja eriti paremal pool mürtsusid hajumatus suitsus suurtükid, ja kogu eespoolset maastikku katva suitsu salapärasest piirkonnast lendas vahetpidamata susisevalt ning kiiresti vihisedes suurtükikuule ja pikaldaselt vilistavaid granaate. Vahel möödus, otsekui puhkust andes, veerand tundi, mille kestel kõik suurtükikuulid ja granaadid lendasid üle, vahel aga langes minuti jooksul polgust mitu meest välja, ning alatasa lohistati eemale surmasaanuid ja kanti ära haavatuid.

Iga uue tabamusega jäi ikka vähem ellujäämisvõimalusi neile, kes veel polnud surma saanud. Polk seisis pataljonide kaupa kolonnides kolmesaja-sammuste intervallidega nende vahel, kuid sellest hoolimata olid kõik mehed polgus ühe ja sellesama meeleolu mõju

all. Kõik mehed polgus olid ühteviisi vaikivad ja sünged. Harva kostis ridadest juttu, kuid see jutt vaikis iga kord, kui kuuldus tabamust ja hüüdeid: «Kanderaam!» Suurema osa ajast istusid mehed ülemuse käsul maas. Mõni oli kiivri peast võtnud ning tõmbas hoolikalt voodri volte sirgu ja pani neid jälle kokku; mõni oli pihus peenestanud kuiva savi ja puhastas tääki; mõni mudis vöörihma ja tõmbas edasi õlarihma pannalt; mõni silus hoolikalt jalanartse, keeras neid teisiti kokku ja pani uuesti jalad kinni. Mõned ehitasid põllukivikestest majakesi või punusid kõrrepõllu õlgedest punutisi. Kõik näisid olevat täiesti süvenenud neisse toiminguisse. Kui keegi haavata või surma sai, kui möödusid kanderaamid, kui meie mehed tagasi liikusid, kui läbi suitsu paistis suuri vaenlase masse, ei pööranud keegi neile asjaoludele mingit tähelepanu. Kui aga ettepoole sõitis suurtükivägi või ratsavägi, või oli näha meie jalaväe liikumisi, siis kuuldus kõikjalt heakskiitvaid märkusi. Kuid kõige suuremat tähelepanu äratasid hoopis kõrvalised sündmused, millel polnud mingit ühendust lahinguga. Nagu oleks nende vaimselt äravaevatud inimeste tähelepanu puhanud neil tavalistel, igapäevastel sündmustel. Suurtükipatarei möödus polgu eest. Ühe laskemoonakasti kõrvalhobune astus üle trengi. «Hei, vaata kõrvalhobust... Sea korda!... Kukub veel... Eh, silmi pole peas!...» karjuti kogu polgu ridadest ühtemoodi. Teinekord äratas üldist tähelepanu väike, jäigalt püstiseisva sabaga pruun koeranäss, kes oli jumal teab kust ilmunud ning murelikku sõrki lastes ridade ette jooksis ja äkki lähedale langenud suurtükikuulist ehmatades kiunatas ning saba jalge vahele tõmmates kõrvale sööstis. Üle kogu polgu kajas naerulagin ja kiljumine. Kuid seda laadi meelelahutused kestsid minuteid, mehed aga seisid juba üle kaheksa tunni söömata ning tegevuseta lakkamatus surmahirmus, ja kahvatud ning sünged näod muutusid ikka kahvatumaks ning süngemaks.

Vürst Andrei, samuti sünge ning kahvatu nagu kõik mehed polgus, käis, käed selja taga ja pea maas, kaerapõllu kõrval oleval aasal kahe põllupeenra vahet edasi-tagasi. Teha ega käskida polnud tal midagi. Kõik toimus iseenesest. Surnuid tassiti rinde taha, haavatud kanti ära, read koondusid. Kui mõned soldatid eemale jooksid, tulid nad jälle kiiresti tagasi. Pidades oma kohuseks ergutada soldatite mehisust ja neile eeskuju anda, kõndis vürst Andrei algul piki ridu; kuid siis veendus ta, et tal polnud neile midagi ega millegagi õpetada. Kõik tema hingejõud olid samuti kui igal soldatilgi ebateadlikult suunatud sellele, et ainult hoiduda mõtlemast selle olukorra õudusele, milles nad viibisid. Ta käis mööda aasa, jalgu järel vedades, rohtu kahistades ja oma saapaid katvat tolmu silmitsedes. Kord kõndis ta pikkade sammudega, püüdes astuda jälgedesse, mida niitjad olid aasale jätnud; kord loendas oma samme ning arvutas, mitu korda tal tuleb käia ühe põllupeenra juurest teise juurde, et verst täis saaks; kord napsas põllupeenral kasvava koirohu õisi, hõõrus neid pihus peeneks ja nuusutas aromaatset-mõrkjat, kanget lõhna. Kogu eilsest mõttetööst polnud midagi järele jäänud. Ta ei mõel-

nud millestki. Ta kuulas väsinud kõrvaga ikka samu helisid, eraldades lendavate suurtükikuulide vihinat paukude kõminast, silmitses esimese pataljoni meeste tüütuseni tuttavaks saanud nägusid ja ootas. «Seal ta on... see tuleb jälle meile!» mõtles ta, kuulatades suitsupiirkonnast lähenevat vihinat. «Üks, teine! Veel! Tabas...» Ta peatus ja vaatas ridade poole. «Ei, üle läks. Aga see tabas.» Ja ta hakkas jälle käima, püüdes astuda pikki samme, et kuueteistkümne sammuga jõuda põllupeenrani.

Vihin ja mütsatus! Viie sammu kaugusel temast paiskas suurtükikuul kuiva mulda üles ja kadus. Tahtmatu külmavärin jooksis üle ta selja. Ta vaatas jälle ridade poole. Arvatavasti said paljud pihta; suur meestesumm kogunes teise pataljoni juurde.

«Härra adjutant,» hüüdis ta, «käskige, et ei kogunetaks hunnikusse!»

Adjutant täitis käsu ja lähenes vürst Andreile. Teiselt poolt ratsutas juurde pataljoniülem.

«Hoia alt!» kuuldus soldati ehmunud hüüe, ja just kui kiirel lennul vilistav ning mahalaskuv linnuke patsatas granaat kahe sammu kaugusele vürst Andreist, pataljoniülema hobuse kõrvale. Hobune ei küsinud, kas on hea või halb hirmu välja näidata, norsatas, ajas end tagumistele jalgadele püsti, majorit peaaegu maha paisates, ja sööstis esimesena eemale. Hobuse hirm nakatas inimesi.

«Pikali!» hüüdis adjutant, kes oli maha heitnud. Vürst Andrei seisis kõheldes paigal. Suitsev granaat keerles nagu vurr tema ning maaslamava adjutandi vahel nurme ja aasa serval, koirohupuhma kõrval.

«Kas tõesti see on surm?» mõtles vürst Andrei, vaadates hoopis uue, kadestava pilguga rohtu, koirohupuhmast ja keerlevast mustast pallist tõusvat suitsujoakest. «Ma ei või, ma ei taha surra, ma armastan elu, armastan seda rohtu, maad, õhku...» Ta mõtles seda ja pidas ühtlasi meeles, et teda vaadatakse.

«Häbi, härrake ohvitser!» ütles ta adjutandile. «Missugune...» Ta ei lõpetanud. Üheaegselt kuuldus plahvatus, otsekui purustatud akna kildude vihin, tundus lämmatavat püssirohulõhna, ja vürst Andrei viskus kõrvale ning langes kätt üles tõstes rinnuli.

Mitu ohvitseri jooksis ta juurde. Paremalt poolt kõhust valgus rohule suur verelaik.

Kohalekutsutud maakaitseväelased peatusid kanderaamiga ohvitseride taga. Vürst Andrei lamas rinnuli, nägu vastu rohtu, ja hingas raskelt korisedes.

«Noh, mis te seisate, astuge ligi!»

Maamehed astusid ligi, võtsid tal õlgadest ja jalgadest kinni, kuid ta hakkas haledasti oigama, ja mehed vaatasid üksteisele otsa ning lasksid ta jälle maha vajuda.

«Astuge juurde, tõstke üles, olgu mis on!» hüüdis kellegi hääl. Tal võeti teist korda õlgadest kinni ja ta pandi kanderaamile.

«Ah, jumal küll! Jumal küll! Mis see siis on?... Kõht! See on

lõpp! Ah, jumal küll!» kuuldus ohvitseride seast hääli. «Karva võrra sumises kõrvast mööda,» rääkis adjutant.

Mehed seadsid kanderaami hästi õlgadele ja hakkasid nende eneste poolt rohusse tallatud teerada mööda kiiresti sidumispunkti poole minema.

«Pidage sammu... Eh!... Matsid!» hüüdis ohvitser, ebaühtlaselt sammuvaid ja kanderaami raputavaid mehi õlgadest peatades.

«Võta jalga, Hvjodor, kuuled sa, Hvjodor,» sõnas ees minev mees.

«Nii, nüüd on hästi,» ütles tagumine rõõmsalt, õigesse jalga sattudes.

«Teie hiilgus? Ah? Vürst?» lausus ligijooksnud Timohhin kanderaamile vaadates väriseva häälega.

Vürst Andrei avas silmad, vaatas kanderaamilt, kuhu ta pea oli sügavale sisse vajunud, rääkijale otsa ja langetas jälle laud.

Maakaitseväelased tõid vürst Andrei metsa äärde, kus seisid furgoonid ja asus sidumispunkt. Sidumispunkt koosnes kolmest ülesrullitud külgedega telgist kaasiku äärel. Kaasikus seisid furgoonid ja hobused. Hobused sõid torpadest kaeru ja varblased lendasid nende juurde kokku ning nokkisid mahapudenenud teri. Kaarnad lendlesid verd haistes kärsitult kraaksudes ühelt kaselt teisele. Telkide ümber, enam kui kahe tiinu suurusel maa-alal lamas, istus ja seisis veriseid, mitmesuguses riietuses mehi. Haavatute ümber seisid hulganisti nukrate ja tähelepanelikkude nägudega soldatid-kandjad, keda korraldajad-ohvitserid asjatult püüdsid eemale ajada. Ohvitsere mitte kuulates seisid soldatid kanderaamidele toetudes, ja otsekui püüdes aru saada vaatepildi raskestimõistetavast tähendusest, silmitsesid ainiti seda, mis toimus nende ees. Telkidest kuuldus kord valju, tigedat hädakisa, kord haledaid oigeid. Aeg-ajalt jooksid sealt välja velskrid, et vett tuua, ja näitasid, keda sisse viia. Telgi juures oma järjekorda ootavad haavatud korisesid, oigasid, nutsid, kisendasid, sõimasid, palusid viina. Mõned sonisid. Vürst Andrei kui polgukomandör viidi üle sidumata haavatute sammudes ühe telgi juurde ja seal peatuti, oodates korraldust. Vürst Andrei avas silmad ega suutnud hulgal ajal mõista, mis toimus tema ümber. Talle tulid meelde aas, koirohi, nurm, must keerlev pall ja tema äkiline kirglik armastus elu vastu. Kahe sammu kaugusel temast seisis valjusti rääkides ja endale üldist tähelepanu tõmmates puuoksale toetuv, kinniseotud peaga, pikakasvuline, ilus, mustajuukseline allohvitser. Ta oli peast ja jalast kuulidega haavatud. Tema ümber oli kogunenud hulk haavatuid ja kandjaid, kes kuulasid suure huviga ta juttu.

«Kui me talle siis andsime ühe põraka, jättis teine kõik sinnapaika. Kuninga enda võtsime kinni!» karjus soldat, musti palavikuliselt läikivaid silmi välgutades ja ringi vaadates. «Oleksid aga reservid parajal ajal kohale tulnud, siis poleks tast lõhnagi järele jäänud, nii nagu ma sulle räägin...»

Vürst Andrei vahtis samuti nagu kõik teisedki, kes jutustajat ümbritsesid, särava pilguga talle otsa ja tundis lohutust. «Aga kas pole

nüüd ükspuha?» mõtles ta siis. «Kuid mis tuleb seal ja mis oli siin? Miks oli mul kahju elust lahkuda? Midagi oli selles elus, mida ma ei mõistnud ega mõista.»

III jagu.

IV

Talupoja Andrei Savostjanovi avarasse, kõige paremasse kambrisse kogunes kell kaks sõjanõukogu. Suure talupere mehed, naised ja lapsed olid kokku surutud peretuppa teisel pool esikut. Ainult Andrei lapselaps Malaša, kuueaastane tüdrukuke, kellele vürstlik hiilgus oli teed juues ja tema pead silitades andnud tüki suhkrut, oli jäänud suurde tuppa ahju peale. Malaša silmitses ahju pealt arglikult ning rõõmsalt kindralite nägusid, mundreid ja riste, kes üksteise järel tuppa tulid ja puhtas nurgas pühapiltide all laiadel pinkidel istet võtsid. Vanaisa, nagu Malaša endamisi Kutuzovit nimetas, ise istus neist eraldi, pimedas nurgas ahju taga. Ta istus sügavale kokkupandavasse tugitooli vajunult, ähkis alatasa ja kohendas kuuekaelust, mis oli küll avatud, kuid näis ikkagi tema kaela pigistavat. Sissetulijad astusid üksteise järel feldmarssali juurde; mõnedel ta surus kätt, teistele noogutas pead. Adjutant Kaissarov tahtis Kutuzovi vastas oleva akna eest eesriiet kõrvale tõmmata, kuid Kutuzov andis talle vihaselt käega märku, ja Kaissarov sai aru, et vürstlik hiilgus ei taha, et ta nägu nähtaks.

Kuusepuust perelaua ümber, millel lebas maakaarte, plaane, pliiatseid ja pabereid, kogunes nii palju rahvast, et tentsikud tõid veel ühe pingi ning asetasid laua äärde. Sellele pingile istusid äsjatulnud Jermolov, Kaissarov ja Toll. Otse pühapiltide all, aukohal, istus Barclay de Tolly, Georgi rist kaelas, kahvatu, haiglase näoga ja kõrge laubaga, mis sulas ühte palja pealaega. Juba teist päeva piinas teda palavik, ja praegu olid tal külmavärinad ning ta kondid valutasid. Tema kõrval istus Uvarov ja rääkis kiiresti žestikuleerides Barclayle midagi tasasel häälel (nagu rääkisid kõik teisedki). Väike ümmargune Dohturov kuulas tähelepanelikult, kulmud kõrgele tõstetud ja käed kõhu peal ristis. Teisel pool istus krahv Ostermann-Tolstoi, julgete näojoontega ja säravate silmadega laia pead käele toetades, ja näis olevat oma mõtteisse süvenenud. Rajevski kähardas harjunud liigutusega ettepoole oma musti juukseid meelekohtadel ja vaatas kärsitult kord Kutuzovi, kord ukse poole. Konovnitsõni kindlal, ilusal ja heasüdamlikul näol mängles õrn ning kaval naeratus. Ta oli kohanud Malaša pilku ja andis talle silmadega märku, mis tüdruku naeratama pani.

Kõik ootasid Bennigseni, kes positsiooni veelkordse ülevaatuse ettekäändel lõpetas oma maitsvat lõunasööki. Teda oodati kella neljast kuueni ega alustatud kogu selle aja jooksul nõupidamist, vaid aeti vaiksel häälel kõrvalist juttu.

Alles siis, kui Bennigsen kambrisse astus, nihutas Kutuzov end oma nurgast välja, lauale ligemale, kuid ainult niipalju, et lauale toodud küünlad ta nägu ei valgustanud.

Bennigsen avas nõupidamise küsimusega: «Kas jätta Venemaa püha ja põline pealinn ilma lahinguta maha või kaitsta teda?» Järgnes pikk ja üldine vaikimine. Kõik näod süngestusid ja vaikuses kuuldus Kutuzovi tigedat ähkimist ning kõhatamist. Kõik silmad vaatasid temale. Ka Malaša vaatas vanaisa poole. Ta oli Kutuzovile kõige lähemal ja nägi, kuidas vanaisa nägu kortsu tõmbus: ta näis nagu kavatsevat nutma hakata. Kuid see ei kestnud kaua.

«Venemaa püha, põline pealinn!» hakkas ta äkki rääkima, korrates vihase häälega Bennigseni sõnu ja vihjates sellega nende sõnade võltsile kõlale. «Lubage teile öelda, teie hiilgus, et sel küsimusel pole venelase jaoks mõtet. (Ta vajus oma raske kehaga ettepoole.) Niisugust küsimust ei saa üles tõsta ja niisugusel küsimusel pole mõtet. Küsimus, mille arutamiseks ma palusin neil härradel kokku tulla, on sõjaline küsimus. Küsimus on järgmine: Venemaa pääsemine on armees. Kas on kasulikum riskida lahingut vastu võttes armee ja Moskva kaotamisega, või on parem Moskva ära anda ilma lahinguta? See on küsimus, mille kohta ma soovin teada teie arvamust.» (Ta laskus tagasi tooliseljale.)

Algasid vaidlused. Bennigsen ei pidanud mängu veel kaotatuks. Mööndes Barclay ja teiste arvamuse õigsust, et on võimatu kaitselahingut vastu võtta Fili all, soovitas ta, tulvil vene patriotismi ning armastust Moskva vastu, viia väed öösel paremalt tiivalt vasakule ja anda järgmisel päeval löök prantslaste paremale tiivale. Arvamised läksid lahku, vaieldi selle mõtte poolt ja vastu. Jermolov, Dohturov ja Rajevski nõustusid Bennigseni arvamusega. Kas tundsid nad vajadust ohvrit tuua enne pealinna mahajätmist või juhtisid neid mõned teised isiklikud kaalutlused, kuid need kindralid nagu ei saanud aru, et praegune nõupidamine ei saa muuta asjade paratamatut käiku ja et Moskva ongi juba maha jäetud. Teised kindralid mõistsid seda, jätsid Moskva-küsimuse kõrvale ja rääkisid sellest suunast, mille väed peaksid taandumisel võtma. Malaša, kes üksisilmi jälgis seda, mis ta ees toimus, sai nõupidamise tähendusest teisiti aru. Talle näis, et tegemist on ainult isikliku heitlusega «vanaisa» ja «pikahõlmalise» vahel, nagu ta nimetas Bennigseni. Ta nägi, et nad teineteisega rääkides vihastasid, ja südames hoidis ta vanaisa poole. Keset jutuajamist märkas ta kiiret, kavalat pilku, mille vanaisa heitis Bennigsenile, ja seejärel märkas ta oma rõõmuks, et vanaisa pikahõlmalisele midagi öeldes temast jagu sai. Bennigsen punastas äkki ja hakkas vihaselt kõndima mööda tuba. Sõnadeks, mis Bennigsenile niiviisi mõjusid, oli Kutuzovi poolt rahuliku ja vaikse häälega väljendatud arvamus Bennigseni ettepaneku kasulikkusest või mittekasulikkusest: vägede üleviimisest öösel paremalt tiivalt vasakule, et rünnata prantslaste paremat tiiba.

«Mina, mu härrad,» ütles Kutuzov, «ei saa krahvi plaani heaks kiita. Vägede ümberpaigutused vaenlase ligiläheduses on alati oht-

likud, ja sõjaajalugu kinnitab seda kaalutlust. Nii näiteks ... (Kutuzov jäi nagu mõttesse, otsides näidet ja vaadates selge, naiivse pilguga Bennigsenile otsa.) Võtame näiteks kas või Friedlandi lahingu, mida krahv minu arvates hästi mäletab ja mis ... mitte täiesti ei õnnestunud ainult sellepärast, et meie vägesid ümber paigutati liiga vaenlase läheduses ...» Järgnes mõni hetk vaikust, mis tundus kõigile väga pikk.

Vaidlused algasid jälle, kuid ühtelugu tekkis vaheaegu ja oli tunda, et pole enam millestki rääkida.

Ühel niisugusel vaheajal ohkas Kutuzov raskesti, otsekui valmistudes rääkima. Kõik vaatasid ta poole.

«Eh bien, messieurs! Je vois que c'est moi qui payerai les pots cassés,»[1] ütles ta. Ja pikkamisi püsti tõustes astus ta laua juurde. «Mu härrad, ma kuulsin teie arvamusi. Mõned ei nõustu minuga. Kuid (ta peatus) võimuga, mille mulle on andnud mu keiser ja isamaa, käsin ma taganeda.»

Seejärel hakkasid kindralid laiali minema sellesama piduliku ning sõnatu ettevaatlikkusega, millega laiali minnakse pärast matuseid.

Mõned kindralid ütlesid ülemjuhatajale midagi vaikse, hoopis teise häälega, kui nad olid rääkinud nõupidamisel.

Malaša, keda juba ammu oodati õhtusöögile, laskus ettevaatlikult, paljaid jalgu ahju astmetele toetades, tagurpidi ahju pealt alla ja lipsas kindralite jalge vahelt läbi pugedes uksest välja.

Olles kindralid ära saatnud, istus Kutuzov kaua, küünarnukid lauale toetatud, ja mõtles ikka sellele hirmsale küsimusele: «Millal, millal siis ometi otsustati, et Moskva jäetakse maha? Millal toimus see, mis küsimuse otsustas, ja kes on selles süüdi?»

«Seda, seda ma ei oodanud,» ütles ta adjutant Schneiderile, kes hilja öösel ta juurde sisse astus. «Seda ma ei oodanud! Seda ma ei arvanud!»

«Te peate puhkama, teie hiilgus,» ütles Schneider.

«Ah, ei! Küllap nad hakkavad mul hobuseliha õgima nagu türklased!» hüüdis Kutuzov talle vastamata ja põrutas oma lihava rusikaga vastu lauda. «Küllap hakkavad nemadki, kui ainult ...»

XIII

31. augustil, laupäeval, näis Rostovide majas kõik pahupidi pööratud olevat. Kõik uksed olid pärani lahti, kogu mööbel välja viidud või ümber paigutatud, peeglid ja pildid seintelt maha võetud. Tubades seisid kirstud, vedeles heinu, pakkimispaberit ja nööri. Asju väljakandvad maamehed ja teenijad käisid raskete sammudega mööda parketti. Hoov oli tihedalt täis talupojavankreid, mõnedel juba kuhjaga koormad peal ja kinni seotud, teised olid alles tühjad.

Määratu suure teenijaskonna ja vankritega kaasatulnud maameeste hääled ning sammud kajasid õues ja majas. Krahv oli juba

[1] Noh, mu härrad, ma näen, et mina pean purustatud potid välja maksma.

hommikul kuhugi ära sõitnud. Krahvinna, kel askeldusest ja kärast oli pea valutama hakanud, lamas uues diivanitoas, äädikakompressid peas. Petjat polnud kodus (ta oli läinud oma seltsimehe juurde, kellega kavatses maakaitseväest tegevväkke üle minna). Sonja viibis saalis kristalli ja portselani sissepakkimise juures. Nataša istus oma laastatud toas põrandal, laialipillutud kleitide, lintide ja sallide keskel, vahtis liikumatult põrandale ja hoidis vana (juba moest läinud) ballikleiti käes, — sedasama kleiti, millega ta oli esimest korda Peterburi ballil käinud.

Natašal oli piinlik, et ta mitte midagi ei tee, kui kõik nii kangesti tegevuses olid, ja ta oli hommikust saadik juba mitu korda katsunud tööle hakata; kuid see töö polnud talle meeltmööda; tema aga ei saanud ega osanud midagi teha kogu südamega asjasse kiindumata, kõike jõudu rakendamata. Ta seisis natuke aega Sonja kõrval portselani pakkimise juures, tahtis aidata, kuid jättis kohe kõik sinnapaika ja läks oma tuppa oma asju pakkima. Algul tegi talle lõbu oma kleitide ja lintide jagamine toatüdrukutele, aga siis, kui kõike ülejäänut ikkagi pakkida tuli, tundus see talle igavana.

«Dunjaša, sina pakid sisse, kullake? Eks ju?»

Ja kui Dunjaša meelsasti lubas kõik teha, istus Nataša põrandale, võttis vana ballikleidi kätte ja jäi mõttesse hoopiski mitte selle üle, mis teda nüüd oleks pidanud huvitama. Mõtlikkusest, millesse Nataša oli vajunud, äratas teda tüdrukute kõnekõmin kõrvalolevas tüdrukutetoas ja nende kiired sammud tüdrukutetoast tagumisele trepile. Nataša tõusis ja vaatas aknast välja. Tänaval oli peatunud tohutu haavatute voor.

Tüdrukud, teenrid, majapidaja, lapsehoidja, kokad, kutsarid, ratsakutsarid ja kokapoisid seisid värava juures, vahtides haavatuid.

Nataša heitis valge taskurätiku juustele ja astus seda mõlema käega nurkadest kinni hoides tänavale.

Endine majapidaja, vana Mavra Kuzminišna, eraldus väravas seisvast rahvahulgast, astus vankri juurde, millel oli roguskist kumm peal, ja rääkis vankris lamava noore kahvatu ohvitseriga. Nataša lähenes mõne sammu kaugusele ja peatus arglikult, ikka oma rätikut kinni hoides ja kuulates, mis majapidaja rääkis.

«Teil siis Moskvas ei olegi kedagi?» rääkis Mavra Kuzminišna. «Kuskil korteris oleks teil rahulikum ... Kas või meil. Härrased sõidavad ära.»

«Ei tea, kas lubatakse,» ütles ohvitser nõrga häälega.

«Ülem on seal ... küsige,» ja ta osutas paksule majorile, kes mööda tänavat piki vankrite rida tagasi tuli.

Nataša vaatas kohkunud pilgul haavatud ohvitserile näkku ja läks kohe majorile vastu.

«Kas haavatud võivad meie majas peatuda?» küsis ta.

Major tõstis naeratades käe mütsisirmi juurde.

«Keda te soovite, mamsel?» küsis ta silmi pilukile tõmmates ja naeratades.

Nataša kordas rahulikult oma küsimust, ja ta nägu ning kogu

olek oli, sellest hoolimata et ta ikka oma rätikut nurkadest kinni hoidis, nii tõsine, et major lakkas naeratamast, jäi esmalt mõttesse, otsekui endalt küsides, kuivõrd see on lubatud, ja vastas siis talle jaatavalt.

«Oo jaa, miks mitte, võivad küll,» ütles ta.

Nataša noogutas kergelt pead ja läks kiirel sammul tagasi Mavra Kuzminišna juurde, kes seisis ohvitseri juures ja vestles temaga haletsevalt-osavõtlikult.

«Võib, ta ütles, et võib!» ütles Nataša sosinal.

Kummvankris olev ohvitser pöördus Rostovide õue, ja kümned vankrid haavatutega hakkasid linnaelanike kutsel hoovidesse pöörduma ja Povarskaja tänava majade uste ette sõitma. Natašale ilmselt meeldis see tavalistest elutingimustest erinev suhtlemine uute inimestega. Ta püüdis ühes Mavra Kuzminišnaga võimalikult palju haavatuid oma õue juhtida.

«Tarvis siiski isale teatada,» ütles Mavra Kuzminišna.

«Milleks, kas see pole ükskõik! Üheks päevaks asume vööraste-tuppa. Kogu meie poole võib neile anda.»

«Oskate aga teie, preili, välja mõtelda! Kas või tiibhoonetesse, külma tuppa, hoidja juurde, — ikkagi tuleb küsida.»

«Hea küll, ma küsin.»

Nataša jooksis majja ning astus kikivarbail diivanitoa poolavatud uksest sisse, kust tuli äädika ja hofmanni tilkade lõhna.

«Kas te magate, ema?»

«Ah, mis magamist!» ütles nüüdsama tukastama jäänud krahvinna ärgates.

«Ema, kullake,» ütles Nataša ema ette põlvitades ja oma nägu tema näo ligi asetades. «Vabandage, andke andeks, ma ei tee enam kunagi; äratasin teid. Mind saatis Mavra Kuzminišna, siia toodi haavatuid, ohvitsere. Kas lubate? Neil pole kuhugi minna. Ma tean, et te lubate...» rääkis ta kiiresti, ühe hingetõmbega.

«Missugused ohvitserid? Keda toodi? Mitte midagi ei saa aru,» ütles krahvinna.

Nataša hakkas naerma ja ka krahvinna näole ilmus nõrk naeratus.

«Ma teadsin, et te lubate... Nii ma siis ütlengi.» Ja Nataša suudles ema, tõusis püsti ning läks ukse poole.

Saalis kohtas ta isa, kes oli halbade uudistega koju tulnud.

«Seda me siin istusime!» ütles krahv tahtmatu pahameelega. «Klubi on kinni ja ka politsei sõidab ära.»

«Isa, ega sellest pole midagi, et ma kutsusin haavatud majja?» küsis temalt Nataša.

«Muidugi pole midagi,» vastas krahv hajameelselt. «Mitte selles pole asi, aga nüüd palun mitte tühja-tähjaga aega viita, vaid pakkimise juures abiks olla ja sõita, homme sõita...» Ja krahv andis ülemteenrile ning teenijaile sama käsu. Lõunalauas jutustas tagasijõudnud Petja oma uudiseid.

Ta rääkis, et rahvale olevat täna Kremlis relvi jagatud, et Ras-

toptšini lendlehes oli küll öeldud, et ta paar päeva enne avaldab üleskutse, kuid et kindlasti on juba korraldus tehtud selle kohta, et homme kogu rahvas läheks relvadega Kolmele Mäele, ja et seal tuleb suur lahing.

Kui Petja seda rääkis, silmitses krahvinna argliku õudustundega oma poja lõbusat, õhetavat nägu. Ta teadis, et kui tema lausuks sõnagi selle kohta, et ta palub Petjat sellesse lahingusse mitte minna (ta teadis, et Petja rõõmustab eelseisva lahingu üle), siis ütleks poeg midagi meestest, aust, isamaast — midagi niisugust mõttetut, mehelikku, jonnakat, mille vastu ei saa vaielda, ja asi oleks rikutud, ega öelnud seepärast Petjale midagi, lootes asja niiviisi korraldada, et nad sõidavad varem ära ja võtavad Petja kaitsjana kaasa, pärast lõunat aga kutsus ta krahvi enda juurde ja palus pisarsilmil end rutem ära viia, — samal ööl, kui võimalik. Naiseliku, tahtmatu armastuse-kavalusega rääkis tema, kes ta seni oli üles näidanud täielikku kartmatust, et ta sureb hirmust, kui nad täna öösel ära ei sõida. Ta kartis nüüd teesklemata kõike.

XIV

M-me Schoss, kes oli käinud oma tütre juures, suurendas krahvinna hirmu veelgi juttudega sellest, mis ta oli näinud Mjasnitskaja tänaval viinalaos. Seda tänavat mööda tagasi tulles ei pääsenud ta koju lao juures märatseva purjus rahvahulga tõttu. Ta võttis voorimehe ja sõitis kõrvaltänavat kaudu ringi koju; ja voorimees rääkis talle, et rahvas purustanud viinalaos aame, — et nii olevat kästud.

Pärast lõunat hakkasid kõik Rostovide kodakondsed õhinal ning rutuga asju pakkima ja sõiduks ettevalmistusi tegema. Vana krahv käis äkki tegutsema hakates kogu pärastlõuna lakkamatult õue ja maja vahet, mõttetult karjudes ruttavate inimeste peale ning neid veel enam kiirustades. Petja tegi õues korraldusi. Sonja ei teadnud, kuidas krahvi üksteisele vastukäivate käskude tõttu talitada, ja kaotas hoopis pea. Teenijad jooksid karjudes, vaieldes ja käratsedes mööda tube ja õue. Ka Nataša asus äkki talle omase kirglikkusega asja kallale. Algul suhtuti umbusklikult sellesse, et tema end segas pakkimisse. Temalt oodati ikka vigureid ega tahetud ta sõna kuulata; kuid tema nõudis visalt ja kirglikult endale alistumist, oli vihane ja peaaegu nuttis, et tema sõna ei kuulata, ja saavutas viimaks, et temasse uskuma hakati. Tema esimeseks vägiteoks, mis nõudis talt määratuid jõupingutusi ja talle võimu andis, oli vaipade sissepakkimine. Krahvi majas leidus kalleid gobelääne ja pärsia vaipu. Kui Nataša tegevusse asus, seisis saalis kaks avatud kasti: üks oli peaaegu ääreni täis portselani, teine — vaipu. Portselani oli veel palju laudadel, ja hoiukambrist toodi seda aina juurde. Tarvis oli võtta uus, kolmas kast, ja teenijad läksid seda tooma.

«Sonja, oota, — me paneme niigi kõik paigale,» ütles Nataša.

«Ei saa, preili, juba katsusime,» ütles puhvetiteener.

«Oota, palun.» Ja Nataša hakkas kastist paberisse mässitud liudu ja taldrikuid välja võtma.

«Liuad tarvis siia vaipade vahele panna,» ütles ta.

«Hea on, kui vaibadki kolme kasti ära mahuvad,» ütles puhvetiteener.

«Pea nüüd, palun.» Ja Nataša hakkas kiiresti ning osavalt asju sorteerima. «Seda pole tarvis,» ütles ta kiievi taldrikute kohta. «See jah, see läheb vaipade vahele,» ütles ta saksi liudade kohta.

«Ah, jäta, Nataša. Lase olla, küll me pakime,» rääkis Sonja ettehoitvalt.

«Eh, preili!» lausus ülemteener. Kuid Nataša ei andnud alla, pildus kõik asjad välja ja hakkas kähku uuesti pakkima, otsustades, et kehvi koduseid vaipu ja ülearuseid söögiriistu pole üldse tarvis kaasa võtta. Kui kõik oli välja võetud, hakati uuesti sisse pakkima. Ja tõepoolest, kui peaaegu kõik odav, mida ei tasunud kaasa võtta, oli kõrvale heidetud, mahtus kõik väärtuslik kahte kasti. Ainult vaibakasti kaas ei läinud kinni. Oleks võinud mõned asjad välja võtta, kuid Nataša tahtis oma tahtmise läbi viia. Ta pakkis ümber, rõhus kaanele, sundis puhvetiteenrit ja Petjat, kelle ta oli pakkimistööle kaasa tõmmanud, kasti kaant vajutama ja tegi ise meeleheitlikke pingutusi.

«Jäta juba, Nataša,» rääkis talle Sonja. «Ma näen, et sul on õigus, aga võta ülemine vaip välja.»

«Ei taha,» karjus Nataša, ühe käega higisele näole langenud juukseid tagasi hoides, teisega vaipadele rõhudes. «Vajuta ometi, Petka, vajuta! Vassilitš, rõhu!» karjus ta. Vaibad suruti kokku ja kaas läks kinni. Nataša hakkas käsi plaksutades kiljuma heameelest, ja pisarad tulid talle silmi. Kuid see kestis ainult mõne hetke. Kohe asus ta teise töö kallale, ja juba usuti teda täiesti ja krahv ei vihastunud, kui talle öeldi, et Natalja Iljinišna on tema käsu ära muutnud; ja teenijad tulid Nataša käest küsima, kas koorem kinni siduda või mitte ja kas asju on koormas küllalt. Töö edenes tänu Nataša korraldustele: tarbetud asjad jäeti maha ja kõige väärtuslikumad pakiti hästi tihedalt sisse.

Aga kuidas kõik inimesed ka ei näinud vaeva, hilisööks ei jõutud veel kõike sisse pakkida. Krahvinna uinus ja krahv läks ärasõitu hommikuks edasi lükates magama.

Sonja ja Nataša magasid lahti riietumata diivanitoas.

Sel ööl veeti veel üht haavatut läbi Povarskaja tänava, ja Mavra Kuzminišna, kes seisis väravas, laskis ta Rostovide juurde tuua. See haavatu oli Mavra Kuzminišna arusaamise järgi väga tähtis mees. Teda veeti kalessis, mis oli põllega täiesti kaetud ja mille kumm oli alla lastud. Pukis istus ühes voorimehega vana, auväärne kammerteener. Taga, teises vankris sõitsid arst ja kaks soldatit.

«Palun meie juurde tulla, palun. Härrased sõidavad ära, terve maja jääb tühjaks,» ütles eideke, pöördudes vana teenri poole.

«Ah, mis,» vastas kammerteener ohates. «Ei looda teda koju

viiagi! Meil on ka oma maja Moskvas, kuid kaugel ja seal ei ela kedagi.»

«Olge lahked, tulge meile, meie härrastel on kõike palju, palun,» rääkis Mavra Kuzminišna. «Kas härrad on väga haiged?» lisas ta juurde.

Kammerteener lõi käega.

«Pole lootust koju viia! Tarvis tohtrilt küsida.» Ja kammerteener tuli pukist maha ning läks vankri juurde.

«Hea küll,» ütles arst.

Kammerteener tuli jälle kalessi juurde, heitis pilgu sisse, vangutas pead, käskis kutsaril õue pöörduda ja jäi seisma Mavra Kuzminišna kõrvale.

«Issand Jeesus Kristus!» sõnas eideke.

Mavra Kuzminišna soovitas haavatu majja viia.

«Härrased ei ütle midagi...» rääkis ta. Kuid tarvis oli vältida trepist ülesminekut, ja seepärast viidi haavatu tiibhoonesse ja paigutati endisesse m-me Schossi tuppa. See haavatu oli vürst Andrei Bolkonski.

XV

Saabus Moskva viimane päev. Oli selge, rõõmus sügiseilm. Oli pühapäev. Nagu harilikelgi pühapäevil, helistati kõigis kirikutes jumalateenistuseks kelli. Näis, nagu ei suudaks veel keegi mõista, mis ootab Moskvat.

Ainult kaks näitajat ühiskondlikus elus väljendasid seda seisukorda, milles Moskva viibis: alamkiht, s. t. vaeste inimeste seisus, ja tarbeainete hinnad. Vabrikutöölised, teenijad ja maamehed läksid selle päeva varahommikul määratu hulgana, millesse oli segunenud ametnikke, seminariste ja aadlikke, Kolmele Mäele. Olles seal tükk aega seisnud, ilma et oleks Rastoptšini tulekut jõudnud ära oodata, ja veendudes, et Moskva antakse käest, valgus see hulk laiali mööda Moskvat, mööda joogikohti ja trahtereid. Ka hinnad viitasid sel päeval asjade seisukorrale. Relvade, kulla, veokite ja hobuste hinnad aina tõusid, paberraha ja linnakaupade hinnad aga langesid järjest, nii et keskpäeval oli juhtumeid, kus kalleid kaupu, nagu kalevit, vedasid voorimehed välja poole hinnaga, talupojahobuse eest aga maksti viissada rubla, kuna mööblit, peegleid ja pronksasju anti jumalamuidu.

Rostovide soliidses ja vanas perekonnas väljendus endiste elutingimuste lagunemine väga nõrgalt. Mis puutub inimestesse, siis toimus ainult see, et öösel kadus kolm inimest määratu suurest teenijaskonnast, kuid midagi ei olnud varastatud; ja asjade hindade suhtes ilmnes, et küladest tulnud kolmkümmend veokit moodustasid suure varanduse, mida paljud kadestasid ja mille eest Rostovidele pakuti tohutut raha, — õhtul ja 1. septembri hommikul vara käis Rostovide õues haavatud ohvitseride poolt saadetud tentsikuid ja

teenreid ning ka Rostovide juurde ja naabermajadesse paigutatud haavatud ise lohistasid end kohale ja palusid tungivalt Rostovide teenijaid hoolitseda selle eest, et neile antaks vankreid Moskvast lahkumiseks. Ülemteener, kelle poole selliste palvetega pöörduti, haletses küll haavatuid, kuid keeldus kategooriliselt nende palvet täitmast, öeldes, et ta ei julge sellest krahvile teatadagi. Nii haletsemisväärsed kui mahajäävad haavatud olidki, oli ilmne, et kui üks veok ära anda, siis pole põhjust keelata ka teist, ja tuleb ära anda kõik — ka oma tõllad. Kolmkümmend vankrit ei saanud kõiki haavatuid päästa, üldises hädas aga tuli paratamatult mõelda iseendale ja oma perekonnale. Nii mõtles ülemteener oma isanda eest.

1. septembri hommikul ärgates väljus krahv Ilja Andreitš tasakesi magamistoast, et mitte äratada alles vastu hommikut uinunud krahvinnat, ja läks oma liilas siidhommikukuues välja trepile. Õu oli täis kinniseotud koormaid. Trepi ees seisid tõllad. Ülemteener ajas peauksel juttu vana tentsikuga ja noore, kahvatu ohvitseriga, kel oli käsi sidemega kaelas. Krahvi nähes andis ülemteener ohvitserile ja tentsikule paljutähendavalt ning rangelt märku, et nad eemale läheksid.

«Noh, Vassiljitš, kas kõik on valmis?» küsis krahv oma kiilaspead hõõrudes ja heasüdamlikult ohvitseri ja tentsiku poole vaadates ning neile pead noogutades. (Krahvile meeldisid uued näod.)

«Võib kas või kohe hobused ette panna, teie hiilgus.»

«See on tore. Krahvinna ärkab varsti, siis asume jumala nimel teele! ... Noh, mu härrad?» pöördus ta ohvitseri poole. «Kas minu majas peatute?» Ohvitser astus lähemale. Ta kahvatu nägu kattus äkki ereda punaga.

«Krahv, olge nii lahke, lubage mul ... jumala pärast ... mõnele teie vankrile istuda. Mul pole siin midagi kaasas ... Koorma otsa ... mul on ükskõik ...» Ohvitser ei jõudnud veel lõpetada, kui tentsik pöördus krahvi poole sama palvega oma härra nimel.

«Ah! Jaa, jaa, jaa,» sõnas krahv kiiresti. «Ma olen väga, väga rõõmus. Vassiljitš, sa tee korraldus, — lase üks või kaks vankrit tühjendada, noh ... mis siis ikka ... kui on tarvis ...» ütles krahv mingite ebamääraste väljendustega midagi käskides. Kuid samal hetkel kinnitas juba ohvitseri palava tänulikkuse ilme seda, mis ta oli käskinud. Krahv vaatas ringi: õues, värava juures, tiibhoone aknal oli näha haavatuid ja tentsikuid. Kõik nad vaatasid krahvi poole ja lähenesid trepile.

«Palun, teie hiilgus, galeriisse tulla, — mis käsite piltidega teha? ...» ütles ülemteener. Ja krahv läks ühes temaga majja, korrates oma käsku, et ei öeldaks ära haavatuile, kes paluvad kaasavõtmist.

«Mis siis ikka, võib ju mõned asjad maha võtta,» lisas ta vaikse, salapärase häälega, just kui kartes, et keegi teda kuuleb.

Kell üheksa ärkas krahvinna, ja Matrjona Timofejevna, tema endine toatüdruk, kes krahvinna suhtes täitis sandarmiülema kohuseid, tuli oma endisele preilile teatama, et Marja Karlovna on väga

solvunud ja et preilide suvekleidid ei või siia jääda. Krahvinna pärimiste peale, miks m-me Schoss on solvunud, selgus, et tema kast oli vankrilt maha võetud ja et kõiki koormaid seotakse lahti, kraami võetakse maha ja kogutakse kaasa haavatuid, keda krahv oma lihtsameelsuses on käskinud kaasa võtta. Krahvinna käskis mehe enda juurde paluda.

«Mis see on, mu sõber, ma kuulsin, et asjad võetakse jälle maha?»

«Tead, *ma chère,* mis ma tahtsin sulle ütelda ... *ma chère* krahvinnake ... minu juurde tuli ohvitser; paluvad, et ma mõned vankrid annaksin haavatute jaoks. Varandust saab ju jälle. Aga mõtle, kuidas nemad jäävad siia! ... Meil on ju siin ohvitserid, me ise kutsusime nad siia ... Tead, ma tõesti mõtlen, *ma chère,* kuule, *ma chère* ... las viiakse nad ära ... Kuhu siis ikka rutata?» Krahv ütles seda arglikult, nagu ta rääkis alati, kui juttu oli rahast. Krahvinna aga oli juba harjunud selle tooniga, mis alati käis lapsi loastavate ettevõtete eel, nagu mõne galerii või kasvuhoone ehitus, koduse teatri või orkestri asutamine, ja oli harjunud ning pidas oma kohuseks alati võidelda kõige vastu, mida väljendati selle argliku tooniga.

Ta tegi alandlik-nutuse näo ja ütles mehele:

«Kuule, krahv, sa viisid asja niikaugele, et maja eest midagi ei anta, ja nüüd tahad sa ka kõik meie — l a s t e — varanduse hävitada. Sa ju ise räägid, et majas on saja tuhande eest vara. Mina, mu sõber, pole nõus, ei ole nõus! Kuidas soovid! Haavatute jaoks on olemas valitsus. Nad teavad. Vaata: vastasmajast, Lopuhhinite juurest, veeti juba tunaeile kõik viimseni minema. Niiviisi teevad teised inimesed. Ainult meie oleme lollid. Oleks sul vähemalt lastest kahju, kui mitte minust.»

Krahv hakkas kätega vehkima ja väljus sõnagi lausumata toast.

«Isa, mille üle te vaidlete?» küsis Nataša, kes oli tema järel ema tuppa tulnud.

«Mitte millegi üle! Mis see sinusse puutub!» sõnas krahv vihaselt.

«Aga ma kuulsin,» ütles Nataša. «Miks siis ema ei taha?»

«Mis see sinu asi on!» hüüdis krahv. Nataša astus akna juurde ja jäi mõttesse.

«Isa, Berg tuli meile,» ütles ta aknast välja vaadates.

XVI

Berg, Rostovide väimees, oli juba polkovnik, Vladimiri ja Anna ordenitega kaelas ja teenis ikka samal rahulikul ning meeldival teise korpuse staabiülema esimese osakonna abi staabiülema abi kohal.

1. septembril saabus ta armeest Moskvasse.

Tal polnud Moskvas midagi teha; kuid ta pani tähele, et kõik palusid luba armeest Moskvasse sõita ja et nad seal midagi tegid. Ka tema pidas vajalikuks end koduseis ja perekondlikes asjus vabaks küsida.

Oma korralikus väikeses troskas, kaks rammusat helekõrbi ees, täpselt samasugused, nagu olid ühel vürstil, sõitis Berg oma äia maja ette. Ta silmitses tähelepanelikult õues olevaid vankreid ja võttis trepist üles minnes taskust puhta ninarätiku ning tegi sellesse sõlme.

Eestoast jooksis Berg sujuval, rutakal sammul võõrastetuppa, kaelustas krahvi, suudles Nataša ja Sonja kätt ja küsis ruttu mammakese tervise järele.

«Mis tervist nüüd saab olla. Noh, räägi,» ütles krahv, «mis teevad väed? Kas taganevad või tuleb veel lahing?»

«Ainult igavene jumal, papake,» ütles Berg, «võib otsustada isamaa saatuse. Armees leegitseb sangarlikkuse vaim, ja juhid kogunesid nüüd nii-öelda nõupidamisele. Mis tuleb, pole teada. Aga ma ütlen teile üldiselt, papake, — ei leidu kohaseid sõnu, et kirjeldada niisugust sangarlikku vaimu, Vene vägede tõelist muistset mehisust, mida ta ... mida nad,» parandas ta, «näitasid või avaldasid 26. kuupäeva lahingus ... Ma ütlen teile, papake (ta lõi endale vastu rinda niisama, nagu oli endale vastu rinda löönud üks tema juuresolekul jutustanud kindral, — kuigi natuke hilja, sest tarvis oli endale vastu rinda lüüa sõnade juures: «Vene vägede»), ma ütlen teile otsekoheselt, et meil, ülematel, mitte ainult polnud tarvis soldateid tagant ajada või midagi niisugust, vaid me jõudsime neid vaevalt tagasi hoida, neid ... jah, mehiseid ja muistseid kangelastegusid,» ütles ta kiiresti. «Kindral Barclay de Tolly pani oma elu kaalule igal pool sõjaväe eesotsas, ütlen ma teile. Meie korpus aga paigutati mäenõlvale. Kujutage ette!» Ja nüüd jutustas Berg kõik, mis talle oli meelde jäänud mitmesugustest selle aja jooksul kuuldud lugudest. Nataša silmitses teda ainiti pilguga, mis Bergi kohmetuma pani, just kui oleks ta Bergi näolt otsinud mingi küsimuse lahendust.

«Niisugust sangarlikkust, mida vene sõjamehed ilmutasid, ei saa üldse ette kujutada ja see on väärt, et seda ülistada!» ütles Berg Nataša poole vaadates ja teda nagu lepitada püüdes ning naeratas vastuseks Nataša tungivale pilgule. ««Venemaa pole mitte Moskvas, see on tema poegade südameis!» Eks ole, papake?» ütles Berg.

Sel hetkel väljus diivanitoast väsinud ja rahulolematu näoga krahvinna. Berg kargas ruttu püsti, suudles krahvinna kätt, küsis ta tervise järele ja jäi peavangutusega oma kaastunnet väljendades tema kõrvale seisma.

«Jah, mammake, ma ütlen teile tõesti, need on rasked ja kurvad ajad igale venelasele. Aga miks siis nii mures olla? Te jõuate veel ära sõita ...»

«Ma ei saa aru, mis inimesed teevad,» ütles krahvinna mehe poole pöördudes. «Mulle öeldi praegu, et midagi pole veel valmis. Keegi peab ju ometi korraldama. Kahju, et Mitjakest ei ole. Sellele asjale ei tulegi lõppu!»

Krahv pidi midagi ütlema, kuid hoidis end ilmselt tagasi. Ta tõusis toolilt ja läks ukse poole.

Berg võttis samal ajal taskust ninarätiku, otsekui selleks, et nina

nuusata, ja jäi sõlmele vaadates ja kurvalt ning tähendusrikkalt pead vangutades mõttesse.

«Mul on suur palve teile, papake,» ütles ta.

«Hm?...» tegi krahv peatudes.

«Sõitsin praegu Jussupovi majast mööda,» ütles Berg naerdes. «Valitseja on mulle tuttav. Ta jooksis välja ja palus, et ehk ostate midagi. Läksin sisse, uudishimust, teate, ja seal oli šifonjäär ja tualettlaud. Te teate, kuidas Veerake seda soovis ja kuidas me selle üle vaidlesime. (Berg läks tahtmatult üle oma heaolust rõõmu tundvale toonile, kui ta hakkas rääkima šifonjäärist ja tualettlauast.) Niisugune suurepärane asjake! Laegastega ja inglise salalukuga, teate? Veerake soovis juba ammugi. Tahaksin väga talle üllatust teha. Ma nägin, et teil on nii palju neid maamehi õues. Andke mulle üks neist, palun, ma maksan talle hästi ja...»

Krahv tõmbas näo kipra ja turtsatas.

«Küsige krahvinnalt, mina korraldusi ei tee.»

«Kui on tülikas, siis, palun, pole tarvis,» ütles Berg. «Ma oleksin ainult Veerakese pärast väga tahtnud!»

«Ah, käige kõik kus kurat!...» pistis vana krahv karjuma. «Pea käib ringi.» Ja ta väljus toast.

Krahvinna hakkas nutma.

«Ja-jah, mammake, ajad on väga rasked!» ütles Berg.

Nataša väljus ühes isaga, läks esmalt just kui midagi sügavalt kaalutledes tema järel ja jooksis siis alla.

Trepil oli Petja ametis relvade jagamisega Moskvast kaasasõitvaile meesteenijaile. Õues seisid endistviisi koormad. Kahel oli köis ümbert ära võetud ja teisele neist ronis ohvitser, keda tentsik toetas.

«Kas tead, mispärast?» küsis Petja Natašalt. (Nataša sai aru, et Petja küsis, mispärast isa ja ema tülli läksid.) Ta ei vastanud.

«Sellepärast, et isa tahtis kõik vankrid haavatutele anda,» ütles Petja. «Mulle ütles Vassiljitš. Minu arvates...»

«Minu arvates,» peaaegu karjatas äkki Nataša oma vihast nägu Petja poole pöörates, «minu arvates on see niisugune jälkus, niisugune jõledus, niisugune... ma ei tea! Kas me oleme siis mõned sakslased või?...» Ta kõri hakkas kramplikest nuukseist värisema, ja kartes oma viha laengut nõrgestada ning asjatult välja lasta, pöördus ta ümber ja sööstis trepist üles.

Berg istus krahvinna kõrval ja lohutas teda sugulaslikult-aupaklikult. Krahv käis, piip käes, mööda tuba, kui Nataša vihast moonutatud näoga nagu maru tuppa sööstis ja kiirete sammudega ema juurde astus.

«See on jälk! See on jõle!» kisendas ta. «Ei või olla, et teie seda käskisite.»

Berg ja krahvinna vaatasid hämmastunult ning kohkunult talle otsa. Krahv jäi kuulatades akna juurde seisma.

«Emake, seda ei tohi! Vaadake, mis õues sünnib!» karjus Nataša. «Nad jäävad maha!...»

«Mis sul on? Kes nemad? Mis sa tahad?»

«Haavatud, vaat kes! Seda ei tohi, emake. See pole kellegi tegu... Ei, emake, kullake, see pole see, andestage, palun, kullake... Emake, no mis on meil sellest, mis me kaasa viime? Vaadake ainult, mis õues sünnib... Emake!... See pole võimalik!»

Krahv seisis akna juures ja kuulas nägu sinnapoole pööramata Nataša sõnu. Äkki hakkas ta nohisema ja surus oma näo vastu akent.

Krahvinna vaatas tütrele otsa, nägi ema pärast häbi tundva Nataša nägu, nägi ta erutust, mõistis, miks mees praegu tema poole ei vaadanud, ja vaatas hämmeldunud ilmel ringi.

«Ah, tehke, kuidas tahate! Kas mina kedagi takistan!» ütles ta, mitte kohe alla andes.

«Emake, kullake, andke mulle andeks!»

Kuid krahvinna tõukas tütre eemale ja astus krahvi juurde.

«*Mon cher,* sa korralda, kuidas tarvis... Mina ju ei tea seda,» ütles ta süüdlaslikult silmi langetades.

«Muna... muna õpetab kana...» sõnas krahv läbi rõõmupisarate ja kaisutas naist, kel oli hea meel, et sai oma häbistatud näo peita tema rinnale.

«Isake, emake! Kas võib korralduse teha? Võib?...» küsis Nataša. «Kõige tarvilikumad asjad me võtame siiski kaasa...» rääkis Nataša.

Krahv noogutas talle jaatavalt pead, ja Nataša jooksis kiiresti, nagu ta oli tavatsenud joosta «tagumist paari» mängides, läbi saali esikusse ja trepist alla õue.

Teenijaskond kogunes Nataša ümber ega suutnud imelikku käsku, mille ta tõi, enne uskuda, kui krahv ise naise nimel kinnitas, et kõik vankrid antaks haavatute veoks, kastid aga viidaks panipaikadesse. Käsust aru saades asusid inimesed rõõmsalt ning toimekalt uue töö kallale. Teenijaile ei tundunud see nüüd enam imelik, vaid vastupidi, näis, et teisiti see ei võinud ollagi, — samuti nagu veerand tundi tagasi kellegi meelest polnud imelik, et haavatud jäetakse maha ja võetakse asjad kaasa, vaid näis, et teisiti ei võinud ollagi.

Otsekui seda heaks tehes, et nad varem sellele tööle ei asunud, alustasid kõik kodakondsed toimekalt haavatute ärapaigutamist. Haavatud ronisid oma tubadest välja ja kogunesid rõõmsate, kahvatute nägudega vankrite ümber. Ka naabermajades levis kuuldus, et on olemas veokid, ja Rostovide õue hakkas tulema haavatuid teistest majadest. Paljud haavatud palusid asju mitte maha võtta ja ainult lasta neil koormate otsa istuda. Kuid kord alanud asjade mahalaadimise töö ei saanud enam peatuda. Oli ükspuha, kas jätta maha kogu kraam või pool sellest. Õues lebasid koristamata kastid söögiõudega, pronksasjadega, piltidega, peeglitega, mida eelmisel ööl oli nii hoolikalt sisse pakitud, ja aina otsiti ning leiti võimalust ühte ja teist maha tõsta ja ikka veel veokeid ära anda.

«Võib veel neli meest võtta,» ütles valitseja. «Ma annan oma vankri, — kuhu neid ikka jätta.»

«Andke minu garderoobivanker,» ütles krahvinna. «Dunjaša istub ühes minuga tõlda.»

Anti ära ka garderoobivanker ja saadeti see kolmandasse majja haavatute järele. Kõik kodakondsed ja teenijaskond olid rõõmsalt elevil. Nataša oli vaimustatud ning õnnelikus elevuses, mida ta polnud ammugi tundnud.

«Kuhu see siis siduda?» rääkisid mehed, sobitades kasti tõlla kitsale tagalauale. «Tarvis on kas või üksainuski vanker alles jätta.»

«Mis selle sees on?» küsis Nataša.

«Krahvi raamatud.»

«Jätke maha. Vassiljitš koristab ära. Seda pole tarvis.»

Kaless oli inimesi täis. Ei teatud, kuhu istub Pjotr Iljitš.

«Ta istub pukki. Sa ju istud pukki, Petja?» karjus Nataša.

Ka Sonja askeldas lakkamatult; kuid tema askelduste eesmärk oli vastupidine Nataša eesmärgile. Ta koristas neid asju, mis pidid maha jääma, pani neid krahvinna soovil kirja ja püüdis võimalikult palju kaasa võtta.

XIX

1. septembri öösel andis Kutuzov Vene vägedele käsu taganeda läbi Moskva Rjasani teele.

Esimesed väeosad hakkasid liikuma öösel. Öösel liikuvad väed ei rutanud, vaid marssisid aeglaselt ning rahulikult; kuid koidu ajal liikuvad väed nägid Dorogomilovi sillale lähenedes endi ees, teisel pool jõge, tunglevaid, üle silla ruttavaid ja vastaskaldal ülesmäge minevaid ja tänavaid ummistavaid, endi taga aga pealerõhuvaid, otsatuid vägede masse. Ja vägesid valdas põhjusetu kiirustamine ning ärevus. Kõik sööstsid edasi silla poole, sillale, koolmeile ja paatidesse. Kutuzov käskis ennast kaugemate tänavate kaudu teisele poole Moskvat viia.

2. septembri hommikul kella kümneks olid Dorogomilovi agulisse lagedale jäänud ainult järelväeosad. Armee oli juba teises Moskva servas ja Moskva taga.

Samal ajal, 2. septembri hommikul kell kümme, seisis Napoleon oma vägede keskel Poklonnaja mäel ja silmitses enda ees avanevat vaatepilti. 26. augustist kuni 2. septembrini, Borodino lahingust kuni vaenlase Moskvasse-tulekuni, — kõigil selle äreva, selle mälestusväärse nädala päevil püsis see haruldane, inimesi alati imestama panev sügisene ilm, mil madal päike soojendab palavamalt kui kevadel, mil hõredas, puhtas õhus kõik särab nii, et silmadel on valus, mil rind tugevneb ja värskeneb sügisest lõhnavat õhku sisse hingates, mil isegi ööd on soojad ja mil pimedail, soojadel öödel, hirmutades ja rõõmustades, lakkamatult langeb taevast kuldseid tähti.

2. septembril kell kümme hommikul oli just niisugune ilm. Hommiku sära oli nõiduslik. Poklonnaja mäelt vaadatuna laius Moskva

avaralt oma jõega, oma aedade ja kirikutega ja näis elavat oma elu, kuplite taevatähtedena sädeldes päikesekiirtes.

Nähes imelikku linna ebatavalise arhitektuuri ennenägematute vormidega, tundis Napoleon seda pisut kadestavat ja rahutut uudishimu, mida tunnevad inimesed, kes näevad neile võõra elu vorme. See linn näis elavat kõigi oma elu jõududega. Nende määratlematute tunnuste järgi, mis võimaldavad kauge maa tagant eksimatult eraldada elavat keha surnust, nägi Napoleon Poklonnaja mäelt elu värinat linnas ja otsekui tajus selle suure ja ilusa keha hingust.

Iga venelane tunneb Moskvat vaadates, et Moskva on ema. Iga välismaalane peab teda vaadates ja mitte teades tema ematähendust tundma selle linna naiselikku iseloomu, ja Napoleon tundis seda.

«Cette ville asiatique aux innombrables églises, Moscou la sainte. La voilà donc enfin, cette fameuse ville! Il était temps,»[1] ütles Napoleon ja käskis hobuselt maha tulles enda ette laotada selle *Moscou* plaani ja kutsus tõlgi Lelorme d'Ideville'i. *«Une ville occupée par l'ennemi ressemble à une fille qui a perdu son honneur,»*[2] mõtles ta (nagu ta seda Smolenskis Tutškovile oli öelnudki). Ja sellelt vaatekohalt silmitses ta enda ees seisvat seninägematut idamaist kaunitari. Talle endalegi oli imelik, et lõpuks on teostunud ta ammuaegne, talle võimatuna tundunud soov. Selges hommikuses valguses vaatas ta kord linna, kord plaani, kontrollides linna üksikasju, ja kindel teadmine, et linn kuulub talle, erutas ning hirmutas teda.

«Aga kas võiski teisiti olla?» mõtles ta. «Siin ta on, see pealinn. Ta lamab minu jalge ees, oodates oma saatust. Kus on nüüd Aleksander ja mis ta mõtleb? Kummaline, ilus, ülev linn! Ja kummaline ning ülev hetk! Missuguses valguses ma neile paistan!» mõtles ta oma vägede kohta. «Siin ta on, tasu kõigile neile nõrgausulistele,» mõtles ta, heites pilku oma lähikondsetele ja liginevaile ning rivistuvaile vägedele. «Üksainus minu sõna, üksainus minu käe liigutus, — ja on kadunud see iidne pealinn *des Czars*[3]*. Mais ma clémence est toujours prompte à descendre sur les vaincus.*[4] Ma pean olema suuremeelne ja tõeliselt suur ... Kuid ei, see pole tõsi, et ma olen Moskvas,» tuli talle äkki mõttesse. «Ometigi lebab ta siin mu jalge ees kuldsete kuplite ja ristide helkides ning väreldes päikesekiirtes. Aga ma halastan tema peale. Iidsetele barbaarsuse ja despotismi mälestusmärkidele kirjutan ma õigluse ja halastuse suured sõnad ... Aleksandrile on just see kõige valusam, ma tean seda. (Napoleonile näis, et kõige toimuva peamine tähtsus seisis tema isiklikus võitluses Aleksandriga.) Kõrgest Kremlist — jah, see on Kreml, jah, — annan ma neile õiglased seadused, ma näitan neile, mis tähendab tõeline tsivilisatsioon, ma sunnin bojaaride põlvkondi

---

[1] See arvutute kirikutega aasia linn, püha Moskva. Seal ta siis lõpuks on, see kuulus linn! Oligi aeg.

[2] Vaenlase kätte läinud linn sarnaneb tüdrukuga, kes on kaotanud oma süütuse.

[3] Tsaaride pealinn.

[4] Kuid ma olen alati valmis võidetuile armulikkust üles näitama.

armastusega mäletama oma võitja nime. Ma ütlen linna saatkonnale, et ma ei tahtnud ega taha sõda; et ma sõdisin ainult nende õukonna väära poliitikaga, et ma armastan ning austan Aleksandrit ja võtan Moskvas vastu rahutingimused, mis on minu ja mu rahvaste väärilised. Ma ei taha sõjaõnne kasutada lugupeetud valitseja alandamiseks. «Bojaarid,» ütlen ma neile, «ma ei taha sõda, vaid tahan rahu ja kõigi oma alamate hüvangut.» Muide, ma tean, et nende juuresolek mind vaimustab, ja ma räägin neile, nagu ma alati olen rääkinud: selgelt, pidulikult ja suursuguselt. Aga kas tõesti on see tõsi, et ma olen Moskvas? Jah, seal ta on!»

«Qu'on m'amène les boyards,»[1] pöördus ta saatkonna poole. Kindral kihutas hiilgava saatjaskonnaga kohe bojaaride järele.

Möödus kaks tundi. Napoleon einetas ja seisis jälle samal kohal Poklonnaja mäel, oodates saatkonda. Tema kõne bojaaridele oli ta kujutluses juba selgesti valmis. Kõne oli täis väärikust ja suurust, nagu Napoleon seda mõistis.

See suuremeelsuse toon, mida Napoleon kavatses Moskvas tegutsemisel kasutada, kiskus teda ennast kaasa. Oma kujutluses määras ta kindlaks päevad *réunion dans le palais des Czars*[2], kus vene kõrged aukandjad pidid kokku saama Prantsuse keisri aukandjatega. Oma mõttes määras ta kuberneri, säärase, kes oskaks rahvast enda poole võita. Teada saades, et Moskvas on palju heategevaid asutusi, otsustas ta oma kujutluses, et ta külvab kõik need asutused üle oma heldusega. Ta mõtles, et nagu Aafrikas oli tarvis burnusesse riietatuna istuda mošees, nii on Moskvas tarvis olla helde nagu tsaarid. Ja et venelaste südameid lõplikult liigutada, otsustas ta, nagu iga prantslane, kes ei oska kujutleda midagi tundelist, ilma et mainitaks *ma chère, ma tendre, ma pauvre mère*[3], et ta laseb kõigile neile asutustele suurte tähtedega kirjutada: *Etablissement dédié à ma chère Mère»*[4]. «Ei, lihtsalt: *Maison de ma Mère,»*[5] otsustas ta endamisi. «Aga kas ma tõesti olen Moskvas? Jah, siin ta on mu ees. Aga miks viibib linna saatkond nii kaua?» mõtles ta.

Samal ajal toimus keisri saatjaskonna tagumistes ridades sosinal ärev nõupidamine tema kindralite ja marssalite vahel. Saatkonna järele saadetud tulid tagasi teatega, et Moskva on tühi, et sealt on kõik ära sõitnud ja ära läinud. Nõupidajate näod olid kahvatud ning ärevad. Mitte see ei kohutanud neid, et elanikud olid Moskva maha jätnud (nii tähtis kui see sündmus näiski), vaid see, kuidas seda keisrile teatada, kuidas, ilma et tema majesteeti asetada sellesse hirmsasse olukorda, mida prantslased nimetavad *ridicule*[6], talle teatada, et ta on asjatult nii kaua bojaare oodanud, et seal on purjus inimeste jõuke, kuid mitte kedagi muud. Ühed rääkisid, et tarvis on,

---

[1] Toodagu bojaarid.
[2] Koosviibimisteks tsaaride lossis.
[3] Mu armas, mu õrn, vaene ema.
[4] Minu armsale emale pühendatud asutus.
[5] Minu ema maja.
[6] Naeruväärne.

maksku mis maksab, mingisugunegi saatkond kokku koguda; teised vaidlesid selle arvamuse vastu ja kinnitasid, et on tarvis keisrile tõtt teatada, enne teda ettevaatlikult ning targalt selle vastu valmistades.

«Il faudra le lui dire tout de même...»[1] rääkisid saatjaskonna härrad. *«Mais, messieurs...»*[2] Olukord oli seda raskem, et keiser oma suuremeelseid kavatsusi läbi mõeldes käis linna plaani ees kannatlikult edasi-tagasi, aeg-ajalt silmade kohale tõstetud käe alt Moskva teele vaadates ja rõõmsalt ning uhkelt naeratades.

«Mais c'est impossible...»[3] rääkisid saatjaskonna härrad õlgu kehitades ega julgenud lausuda meeles mõlkuvat hirmsat sõna: *le ridicule...*

Väsinud asjatust ootamisest ja oma näitleja-vaistuga tundes, et ülev hetk hakkab liiga kaua kestes kaotama oma ülevust, andis keiser viimaks käega märku. Kärgatas signaalsuurtüki üksik pauk, ja Moskvat mitmest küljest piiravad väed hakkasid marssima Moskvasse läbi Tveri, Kaluuga ja Dorogomilovi väravate. Ikka kiiremini ja kiiremini, üksteisest mööda rutates, kiirsammul ja sörkides liikusid väed, kadudes tolmupilvedesse, mida nad üles keerutasid, ja täites õhku pideva hüüetekõminaga.

Vägede liikumisest kaasakistuna ratsutas Napoleon koos vägedega kuni Dorogomilovi väravani, kuid peatus seal jälle, tuli hobuselt maha ja käis Kamer-Kolležski valli ääres kaua edasi-tagasi, oodates saatkonda.

XX

Moskva aga oli tühi. Seal oli veel inimesi, sinna oli veel jäänud viiekümnendik kõigist endistest elanikest, kuid ta oli tühi. Ta oli tühi, nagu on tühi väljasurev, emata jäänud taru.

Emata jäänud tarus pole enam elu, kuid pealiskaudsel vaatlusel näib ta niisama elusana kui teisedki.

Niisama rõõmsalt lendleb mesilasi keskpäevase päikese kuumades kiirtes ümber emata jäänud taru nagu ümber teistegi, elusate tarude; samuti lõhnab see eemalt mee järele, samuti lendab seal mesilasi sisse ja välja. Kuid tarvitseb seda vaid terasemalt silmitseda, ja siis selgub, et selles tarus ei ole enam elu. Mesilased ei lenda nii nagu elusais tarudes, mesinik tunneb teistsugust lõhna ja kuuleb teistsugust häält. Kui mesinik haige taru seinale koputab, siis tuleb endise silmapilkse ja üksmeelse vastuse, kümnete tuhandete mesilaste sumina asemel, kes ähvardavalt oma tagakeha koolutavad ja kiirete tiivalöökidega tekitavad seda õhulist ning elulist häält, — vastuseks üksikuid eraldatud pirinaid, mis kumedalt kajavad tühja taru mitmest kohast. Lennuavast ei tule kanget, aromaatset mee

---

[1] Tuleb talle seda ikkagi öelda...
[2] Aga, mu härrad...
[3] Kuid see on võimatu...

ja mürgi lõhna nagu varem, ei hoova külluse soojust, vaid mee lõhnaga ühineb tühjuse ja roiskumise lehk. Lennuava juures pole enam kaitstes hukkumisele valmistuvaid, tagakeha kõrgel hoidvaid, häiret puhuvaid valvureid. Pole enam seda ühetasast ning vaikset häält, seda töövärinat, mis sarnaneb keemise kahinaga, vaid kuuldub korratuse ebaühtlast, hajusat kära. Sisse ja välja lendab arglikult ning hiilivalt musti, pikergusi, meega määrdunud röövmesilasi; nad ei nõela, vaid põiklevad hädaohu eest kõrvale. Enne lennati ainult kandamiga sisse, ja välja lendasid tühjad mesilased; nüüd lennatakse kandamiga välja. Mesinik avab alumise katte ja vaatab taru alumisse ossa. Varem rippus kuni taru põhjani mahlakate, üksteisel jalust kinni hoidvate ja lakkamatu töösahinaga kärjekanne ehitavate mesilaste musti, töövaeva tõttu rahulikke kobaraid — nüüd ronivad nende asemel unised, kokkukuivanud mesilased üksikult mitmes suunas mööda taru põhja ja seinu. Taruvaiguga korralikult kaetud ja tiiblehvikutega puhtaks pühitud põranda asemel on taru põhjal vedelemas vaharaasukesi, mesilaste väljaheiteid, poolsurnud, vaevalt jalgu liigutavaid ja täitsa surnud, koristamata mesilasi.

Mesinik avab ülemise katte ja vaatleb taru ülaosa. Kõiki kärgede vahesid täitvate, hauet soojendavate, tihedate mesilaste-ridade asemel näeb ta kärgede kunstipärast, keerulist ehitust, kuid mitte enam selles loomulikus olekus, nagu see oli varem. Kõik on hooletusse jäetud ja reostatud. Mustad röövmesilased sõeluvad kiiresti ja vargalikult mööda kärgi; omad mesilased — kokkukuivanud, lühikesed, loiud, otsekui vananenud — uitavad aeglaselt, kedagi segamata, midagi soovimata, olles kaotanud eluteadvuse. Lesed, vapsikud, kimalased, liblikad kopsivad lennul mõttetult vastu taru seinu. Siinseal, surnud haudega ja meega täidetud kärjekannude vahel, kuuldub vahetevahel mitmelt poolt vihast pirinat; kuskil puhastavad kaks mesilast vana harjumuse ja mälestuse järgi pesa, püüdlikult ja üle jõu käivalt minema lohistades surnud mesilast või kimalast, ilma et nad ise teaksid, milleks nad seda teevad. Teises nurgas teised kaks vana mesilast kisklevad loiult või puhastavad end või söödavad teineteist, ilma et nad ise teaksid, kas nad seda teevad vaenulikult või sõbralikult. Kolmandas kohas tungib hulk mesilasi üksteist rõhudes mingile ohvrile kallale ja peksab ning lämmatab seda. Ja nõrkenud või surnud mesilane kukub kergelt nagu udusulg alla laipade kuhjale. Mesinik tõstab üles kaks keskmist tühja kärge, et näha pesa. Varem selg selja vastu istuvate ja oma töö kõrgeimaid saladusi hoidvate tuhandete mesilaste tihedate mustade sõõride asemel näeb ta sadu norutavaid poolsurnud ja uinunud mesilaskehi. Nad on peaaegu kõik surnud, ilma et nad seda ise oleksid teadnud, istudes pühadusel, mida nad hoidsid ja mida enam ei ole. Neist levib roiskumise ja surma lehka. Ainult mõned neist liigutavad endid, tõusevad jalule, lendavad loiult ja laskuvad vaenlase käele, ilma et neil jõudu oleks teda nõelates surra; ülejäänud, surnud, pudenevad kergelt nagu kalasoomused maha. Mesinik suleb

katte, teeb tarule kriidiga märgi, murrab parajal juhul kärjed välja ja põletab ta puhtaks.

Nii tühi oli Moskva, kui Napoleon väsinult, rahutult ja süngel ilmel Kamer-Kolležski valli ääres edasi-tagasi käis, oodates saatkonda — seda, ehkki välispidist, kuid tema arusaamise järgi hädavajalikku viisakusnõuete täitmist.

Moskva ühes kui teises osas liikusid inimesed veel ainult mõttetult, vanade harjumuste tõttu, ilma et nad oleksid mõistnud, mis nad teevad.

Kui Napoleonile vajaliku ettevaatusega teatati, et Moskva on tühi, vaatas ta seda ütlejale vihaselt otsa, pöördus kõrvale ja jätkas vaikides edasi-tagasi kõndimist.

«Tõld anda,» ütles ta. Ta istus tõlda korrapidaja adjutandi kõrvale ja sõitis eeslinna.

«Moscou déserte. Quel événement invraisemblable!»[1] mõtles ta endamisi.

Ta ei sõitnud linna, vaid peatus Dorogomilovi eeslinna sissesõiduhoovis.

Le coup de théâtre avait raté.[2]

IV köide, I jagu.

XII

Pärast hukkamist eraldati Pierre teistest süüalustest ja jäeti üksi väikesse rüüstatud ning reostatud kirikusse.

Õhtu eel tuli vahtkonna allohvitser kahe sõduri saatel kirikusse ja teatas Pierre'ile, et talle on armu antud ja et ta viiakse nüüd sõjavangide barakki. Taipamata, mis talle räägitakse, tõusis Pierre püsti ja läks sõduritega kaasa. Ta toodi väljaku ülemisse ossa poolpõlenud laudadest ja palkidest ehitatud barakkide juurde ja viidi ühesse neist. Pimedas kogunes Pierre'i ümber paarkümmend mitmesugust meest. Pierre vaatas neid, taipamata, kes need mehed on, miks nad seal on ja mis nad temalt tahavad. Ta kuulis sõnu, mida talle öeldi, kuid ei teinud neist mingisugust järeldust: ta ei saanud aru nende tähendusest. Ta vastas küll sellele, mis talt küsiti, kuid ei taibanud seda, kes teda kuulab ja kuidas tema vastuseid mõistetakse. Ta vaatas nägusid ja kogusid, ja kõik need näisid talle ühteviisi mõttetuina.

Sellest silmapilgust peale, kui Pierre nägi seda kohutavat tapmist, mida teostasid inimesed, kes ei tahtnud seda teha, oli ta hingest äkki otsekui välja tõmmatud see vedru, mille varal kõik oli püsinud ja elusana paistnud, ja kõik varises kokku mõttetuks risuhunnikuks. Ehkki ta endale sellest aru ei andnud, oli temas hävinenud usk maa-

[1] Moskva on tühi. Missugune ebatõenäoline sündmus!
[2] Teatraalne lõpplahendus oli äpardunud.

ilma korrastusse ja inimese ning omaenda hingesse ja ka jumalasse. Sellist seisukorda oli Pierre varemgi läbi elanud, kuid mitte iialgi niisuguse jõuga nagu nüüd. Kui Pierre'i varem sedalaadi kahtlused valdasid, siis oli nende kahtluste lätteks olnud ta enda süü. Ja sügavamas südamepõhjas oli Pierre siis tundnud, et pääsemine sellest meeleheitest ja neist kahtlustest peitub temas endas. Kuid nüüd tundis ta, et mitte tema süü polnud selle põhjuseks, et maailm tema silmis kokku varises ja üksnes mõttetud varemed järele jäid. Ta tundis, et elusse uskumise juurde tagasi pöörduda polnud tema võimuses.

Tema ümber pimeduses seisid mehed: vist huvitas neid miski temas väga. Talle räägiti midagi, teda küsitleti millegi kohta, siis talutati teda kuhugi, ja lõpuks sattus ta baraki nurka mingisuguste meeste kõrvale, kes mitmelt poolt üksteisega rääkisid ja naersid.

«Ja siis, vennikesed... seesama prints, k e s...» rääkis kellegi hääl baraki vastasnurgas (eriti rõhutades sõna «kes»).

Pierre istus vaikides ja liikumatult seina ääres õlgedel ja avas ning sulges silmi. Aga niipea kui ta silmad sulges, nägi ta enda ees ikka sedasama kohutavat, oma lihtsuses eriti kohutavat vabrikutöölise nägu ja oma rahutuses veelgi kohutavamaid tahtmatute mõrtsukate nägusid. Ja ta avas jälle silmad ning vahtis pimeduses juhmilt ringi.

Ta kõrval istus küürutades keegi väike mees, kelle sealolekut Pierre märkas kõigepealt tugevast higilehast, mis levis temast iga ta liigutuse juures. See mees õiendas midagi pimedas oma jalgadega, ja kuigi Pierre tema nägu ei näinud, tundis ta, et see mees silmitses teda ühtelugu. Pimedusega harjudes mõistis Pierre, et see mees võttis oma jalgu lahti. Ja see, kuidas see mees seda tegi, hakkas Pierre'i huvitama.

Kui ta oli lahti harutanud nöörid, millega üks jalg oli kinni seotud, keris ta nöörid korralikult kokku ja asus Pierre'ile pilku heites kohe teise jala kallale. Seni kui üks käsi nööri üles riputas, hakkas teine juba teist jalga lahti harutama. Olles sel kombel korralikult, ümmarguste, jõudsate, ilma viivituseta üksteisele järgnevate liigutustega oma jalad lahti võtnud, riputas mees jalatsid oma pea kohale seina sisse löödud pulkadele, võttis noa, lõikas midagi, pani noa kinni, pistis peaaluse alla, seadis end paremini istuma ja jäi kahe käega oma ülestõstetud põlvede ümbert kinni võttes Pierre'ile üksisilmi otsa vahtima. Pierre'i meelest oli midagi meeldivat, rahustavat ja ümmargust mehe jõudsais liigutustes, tema hästikorrastatud majapidamises siin nurgas, isegi selle mehe lehas, ja ta vaatles teda silmi kõrvale pööramata.

«Kas saite palju viletsust näha, härra? Mis?» küsis äkki väike mees. Ja mehe laulvas hääles kõlas niisugune sõbralikkus ning lihtsus, et Pierre tahtis vastata, kuid ta lõug hakkas värisema ja ta tundis pisaraid kurgus kipitavat. Väike mees hakkas samal silmapilgul sellesama meeldiva häälega rääkima, ilma et ta Pierre'ile mahti oleks andnud oma kohmetust välja näidata.

«Sa, kotkapoeg, ära kurvasta,» ütles ta selle õrn-laulva sõbralikkusega, millega räägivad vanad vene naised. «Ära kurvasta, sõbrake: kannatus on üürike, elu pikk! Nõndaks, kullake. Elul pole siin, jumal tänatud, viga. Eks igal pool ole halbu ja häid inimesi,» ütles ta, pöörates alles rääkides end nõtke liigutusega põlvedele, tõusis püsti ja läks kõhatades kuhugi.

«Näe, kus vigurivänt, järele tuli!» kuulis Pierre baraki teisest otsast sedasama sõbralikku häält. «Järele tuli, vigurivänt, mäletab! Noh, aitab küll.» Ja hüplevat koerakest endast eemale tõugates tuli soldat oma kohale tagasi ning istus. Käes oli tal mingi nartsusse mässitud nutsak.

«Sööge, härra,» ütles ta jälle endisel aupaklikul toonil, võttis nartsust mõned küpsekartulid ja ulatas Pierre'ile. «Lõunaks oli leem. Aga kartulid on ausad!»

Pierre oli päev otsa söömata olnud, ja kartuli lõhn tundus talle haruldaselt meeldivana. Ta tänas soldatit ja hakkas sööma.

«Miks siis nõndaviisi?» lausus soldat naeratades ja võttis ühe kartuli. «Sa söö sedamoodi.» Ta võttis jälle liigendnoa, lõikas kartuli oma pihu peal kaheks ühesuuruseks pooleks, riputas nartsust soola peale ja ulatas Pierre'ile.

«Kartulid on ausad,» kordas ta. «Sa söö nõndaviisi.»

Pierre'ile tundus, et ta polnud iialgi maitsvamat toitu söönud.

«Ah, mulle on kõik ükspuha,» ütles Pierre. «Aga mille eest nad need õnnetud maha lasksid! ... Viimane oli paarikümne aastane.»

«Tss ... tss ...» tegi väike mees. «Pattu, pattu on palju ...» lisas ta ruttu ja jätkas, nagu oleksid tal sõnad alati suus valmis, et sealt kogemata välja lennata. «Miks te, härra, siis sedasi Moskvasse jäite?»

«Ma ei arvanud, et nad nii ruttu tulevad. Ma jäin kogemata,» ütles Pierre.

«Kuidas nad su siis kinni nabisid, kotkapoeg, kas kodust või?»

«Ei, ma läksin tulekahju vaatama, seal nad võtsidki mind kinni. Mõistsid mu üle kohut süütamise eest.»

«Kus kohus, seal ülekohus,» tähendas väike mees vahele.

«Aga kas sina oled ammu siin?» küsis Pierre, viimase kartuli söömist lõpetades.

«Mina või? Mineval pühapäeval võeti mind hospidalist Moskvas.»

«Kes sa siis oled, kas soldat?»

«Apšeroni polgu soldat. Palavikku olin suremas. Meile ei öeldudki midagi. Meid oli seal paarkümmend meest. Ei teadnud mitte aimatagi.»

«Noh, kas sa kannatad siin ka igavuse käes?» küsis Pierre.

«Miks ei peaks kannatama, kotkapoeg. Mind kutsutakse Platoniks; liignimi on Karatajev,» lisas ta, nähtavasti selleks, et Pierre'il kergem oleks teda kõnetada. «Teenistuses hakati kutsuma kotkapojaks. Miks ei peaks kannatama, kotkapoeg! Moskva — see on linnade ema. Miks ei peaks kannatama, kui seda vaatad! Aga uss närib

kapsast, kuid kapsal on pikem iga kui ussil, — ütlevad vanad inimesed,» lisas ta kiiresti.

«Kuidas, kuidas sa ütlesid?» küsis Pierre.

«Mina või?» küsis Karatajev. «Ma ütlen: inime mõtleb, jumal juhib,» lausus ta, arvates, et kordab öeldut, ja jätkas kohe: «Kas teil, härra, on ka mõisaid? Ja ka maja on? Nii et lausa küllus? Ja perenainegi on? Aga kas vanemad on elus?» päris ta. Ja ehkki Pierre pimedas ei näinud, tundis ta, et soldati huuled tõmbusid tagasihoitud sõbralikust naeratusest kipra, kui ta teda küsitles. Teda kurvastas ilmselt, et Pierre'il polnud vanemaid, eriti ema.

«Naisest on abi, ämmaga saab läbi, kuid ei ole armsamat kui oma ema!» ütles ta. «Aga kas lapsukesi on?» jätkas ta küsitlemist. Pierre'i eitav vastus näis teda jälle kurvastavat ja ta ruttas juurde lisama:

«Pole viga, olete noored inimesed, küllap jumal annab veel lapsigi. Kui aga läbisaamine hea on . . .»

«Nüüd on ükskõik,» ütles Pierre tahtmatult.

«Oh, kallis inime,» vastas Platon. «Ei või iial teada, kuidas läheb.» Ta seadis end paremini istuma ja köhatas kurgu puhtaks, nähtavasti pikaks jutuks valmistudes. «Nii jah, kallis sõber, ma elasin siis alles kodus,» alustas ta. «Mõis oli meil rikas, maad palju, maamehed elasid hästi, ja hästi elasime meiegi, taevale tänu. Seitsmekesi käisime niitmas. Hästi elasime. Ehtsad talupojad olime. Juhtus vahel . . .» Ja Platon Karatajev jutustas pika loo sellest, kuidas ta sõitis võõrasse metsa puid tooma ja sattus metsavahi kätte, kuidas teda peksti, kohtu alla anti ja soldatiks saadeti. «Ja noh, kotkapoeg,» rääkis ta naeratusest muutuva häälega, «mõtlesime, et õnnetus, aga tuli välja, et õnn! Vennal oleks tulnud minna, kui mina poleks pattu teinud. Nooremal vennal aga oli viis last, aga minul, näe, jäi ainult eit järele. Oli tütreke, aga juba enne mu soldatiks võtmist kutsus jumal ta ära enda juurde. Tulin koju käima, ütlen ma sulle. Vaatan, — elavad paremini kui enne. Pudulojuseid õu täis, naised kodus, kaks venda väljas raha teenimas. Ainult Mihhailo, kõige noorem, on kodus. Taat ütles siis: «Minule on kõik lapsed ühte hinda: hammusta missugust sõrme tahad, ikka on valus. Aga kui Platonit poleks siis ära võetud, oleks Mihhailo pidanud minema.» Kutsus meid kõiki kokku — usud —, pani pühapildi ette seisma. Ütles: «Mihhailo, tule siia, kummarda talle maani, ja ka sina, naine, kummarda, ja lapsed, kummardage. Saite aru?» ütles. Nii on lugu, kallis sõber. Igaühel oma saatus. Aga meie muudkui nuriseme: üks asi pole hea, teine pole hea. Meie õnn, sõbrake, on kui vesi noodas: vead, paisub täis, aga tõmbad välja — pole mitte midagi. Nõndaks.» Ja Platon istus oma õlgedel teise kohta.

Vähese vaikimise järel tõusis Platon püsti.

«Noh, küllap vist tahad magada?» lausus ta ja hakkas kärmesti risti ette lööma, rääkides ise seejuures:

«Issand Jeesus Kristus, püha Nikola, Frola ja Lavra, issand Jeesus Kristus, püha Nikola! Frola ja Lavra, issand Jeesus Kristus,

heida meile armu ja päästa meid!» lõpetas ta, kummardas maani, tõusis püsti, ohkas ja istus oma õlgedele. «Niiviisi, issand, pane rahus puhkama, lase rõõmus ärgata,» sõnas ta ja heitis sinelit peale tõmmates pikali.

«Mis palvet sa lugesid?» küsis Pierre.

«Ah?» sõnas Platon (ta oli juba uinumas). «Mida lugesin? Jumalat palusin. Kas sina siis ei palveta?»

«Palvetan küll,» ütles Pierre. «Aga mis sa rääkisid: Frola ja Lavra?»

«Aga kuidas siis muidu,» vastas Platon kähku. «Hobuste püha. Ka elajat peab armastama,» ütles Karatajev. «Näe, kuidas ta, vigurivänt, on ennast kerasse kiskunud. Sooja otsib, krants,» ütles ta, kobades koera oma jalgade juures, pööras end jälle küljele ja uinus sedamaid.

Väljast kuskilt kaugelt kuuldus nuttu ja kisa, ja läbi baraki pilude paistis tulekuma; barakis aga oli vaikne ja pime. Pierre oli kaua ärkvel ja lamas avasilmi pimedas oma kohal, kuulatades enda kõrval lamava Platoni rütmilist norskamist, ja tundis, et ennest hävinenud maailm nüüd uues ilus, mingitel uutel ja vankumatutel alustel ta hinges liikuma hakkas.

XIII

Barakis, kuhu Pierre toodi ja kus ta veetis neli nädalat, oli kakskümmend kolm vangistatud soldatit, kolm ohvitseri ja kaks ametnikku.

Kõiki neid kujutles Pierre hiljem nagu läbi udu, kuid Platon Karatajev jäi Pierre'i hinges igavesti kõige tugevamaks ja kallimaks mälestuseks ja kõige venepärase, hea ning ümmarguse kehastuseks. Kui Pierre järgmise päeva hommikuhämaruses oma naabrit nägi, leidis tema esimene mulje millestki ümmargusest täielikku kinnitust: kogu Platoni kuju keskelt nööriga kinnitõmmatud prantsuse sinelis, nokkmütsiga ja viiskudega oli ümmargune. Pea oli täiesti ümmargune, selg, rind, õlad, isegi käed, mida ta hoidis, nagu oleks ta kogu aeg valmis midagi sülelema, olid ümmargused; meeldiv naeratus ja suured, pruunid, õrnad silmad olid ümmargused.

Platon Karatajevil pidi aastaid olema üle viiekümne, otsustades ta jutustuste järgi sõjakäikudest, millest ta oli vana soldatina osa võtnud. Ta ise ei teadnud ega osanud kuidagi kindlaks teha, kui vana ta oli; kuid ta lumivalged ja tugevad hambad, mis kõik kahe poolsõõrina nähtavale tulid, kui ta naeris (mida ta tegi tihti), olid kõik ilusad ja terved; ühtki halli karva ei leidunud ta habemes ega juustes ja kogu ta keha näis nõtkena, eriti aga tugevana ning vastupidavana.

Ta näol oli peentest ümmargustest kortsukestest hoolimata süütuse ja nooruslikkuse ilme; hääl oli tal meeldiv ja laulev. Kuid ta jutu peamiseks iseärasuseks oli loomulikkus ja ladusus. Ta nähta-

vasti ei mõelnud iialgi, mis ta ütles või mis ta ütleb; ja seetõttu oli ta kiiretes ja kindlates intonatsioonides eriline vastupandamatu veenvus.

Ta kehaline jõud ja liikuvus olid vangisoleku algul niisugused, et näis, nagu ei teaks ta, mis on väsimus ja haigus. Iga päev ütles ta hommikul ja õhtul magama heites: «Issand, pane rahus puhkama, lase rõõmus ärgata»; hommikuti tõustes rääkis ta, alati ühteviisi õlgu kehitades: «Nagu maas, nii kõveras, nagu virgud, kohe sirgu.» Ja tõesti: niipea kui ta maha heitis, magas ta kohe nagu kivi, ja niipea kui ta virgus, võttis ta kohe silmapilkugi viivitamata mõne töö käsile, nagu lapsed ärgates asuvad mänguasjade kallale. Ta oskas kõike teha, mitte just väga hästi, aga mitte ka halvasti. Ta küpsetas, keetis, õmbles, hööveldas, tegi kingsepatööd. Tal oli alati tegemist, ning ainult öösiti võttis ta endale aega vestlemiseks, mida ta armastas, ja laulmiseks. Ta ei laulnud nii, nagu seda teevad laulumehed, kes teavad, et neid kuulatakse, vaid laulis, nagu laulavad linnud — ilmselt sellepärast, et tal niisama hädavajalik oli teha neid häälitsusi, nagu vahel on hädavajalik end sirutada või kõndida; ja need häälitsused olid alati peened, õrnad, peaaegu naiselikud, kurvameelsed, ja ta nägu oli seejuures väga tõsine.

Vangi sattudes ja habemesse kasvades näis ta olevat kõrvale heitnud kõik endale pealesunnitud võõra, soldatliku ja tahtmatult tagasi pöördunud endise talupoegliku, rahvaliku elulaadi juurde.

«Kui soldat on puhkusel, siis särk pükstest välja,» tavatses ta rääkida.

Oma soldatipõlvest rääkis ta vastumeelselt, kuigi ta ei kaevanud ja sageli kordas, et teda kogu teenistuse kestel pole kordagi pekstud. Kui ta jutustas, siis jutustas ta peamiselt oma vanadest ja ilmselt armsaist talupojaelu mälestustest. Kõnekäänud, millest kubises ta jutt, ei olnud suuremalt osalt need ebaviisakad ja kräbedad kõnekäänud, mida kasutavad soldatid, vaid need olid rahva mõtteterad, mis üksikult võetuina näivad nii tähtsusetud ja mis äkki omandavad sügava tarkuse tähenduse, kui neid lausutakse parajas kohas.

Sageli rääkis ta hoopis vastupidist sellele, mida ta varem oli rääkinud, kuid nii üks kui teine oli õige. Ta armastas rääkida ja rääkis hästi, ilustades oma juttu hellitus- ja vanasõnadega, mida ta, nagu Pierre'ile näis, ise välja mõtles; kuid ta jutustuste peamiseks veetluseks oli see, et kõige lihtsamad sündmused, mõnikord needsamad, mida Pierre nägi ja tähele ei pannud, omandasid tema suus piduliku väärikuse ilme. Ta armastas kuulata muinasjutte, mida üks soldat õhtuti jutustas (ikka ühtesid ja neidsamu), aga kõige enam meeldis talle kuulata jutustusi tõelisest elust. Ta naeratas rõõmsalt selliseid jutustusi kuulates, rääkis vahele ja esitas küsimusi, mis kaldusid sinnapoole, et endale selgeks teha selle väärikust, millest talle jutustati. Kiindumusi, sõprust, armastust, nagu Pierre neist aru sai, polnud Karatajevil mingisuguseid; kuid ta armastas kõiki ja suhtus armastavalt kõigesse, millega elu teda kokku viis, eriti aga inimestesse — mitte mõnesse teatavasse inimesesse, vaid neisse ini-

mestesse, kes olid tal silma all. Ta armastas oma krantsi, armastas kaaslasi, prantslasi, armastas Pierre'i, kes oli ta naabriks; kuid Pierre tundis, et Karatajev, hoolimata kõigest oma sõbralikust õrnusest (millega ta tahtmatult hindas Pierre'i vaimset elu), hetkekski ei kurvastaks temast lahkumise üle. Ja Pierre'is hakkas Karatajevi vastu tekkima seesama tunne.

Platon Karatajev oli kõigile teistele vangidele kõige harilikum soldat. Teda kutsuti kotkapojaks või Platošaks, nöögiti heasüdamlikult, saadeti teda, kui oli tarvis mõnd käiku teha. Kuid Pierre'ile jäi ta alati selleks, millena ta näis esimesel ööl: lihtsuse ja tõe vaimu äramõistmatuks, ümmarguseks ja igaveseks kehastuseks.

Platon Karatajev ei teadnud peast midagi peale oma palve. Kui ta oma jutte rääkis, siis näis, nagu ei teaks ta neid alustades, millega ta nad lõpetab.

Kui Pierre mõnikord ta sõnade mõttest rabatuna palus öeldut korrata, siis ei suutnud Platon meelde tuletada, mis ta mõne hetke eest oli öelnud, samuti nagu ta kuidagi ei saanud Pierre'ile sõnadega öelda oma lemmiklaulu. Seal oli: «kullake, kaseke ja raske on mul», kuid sõnadega jutustades ei tulnud välja mingit mõtet. Karatajev ei mõistnud ega suutnud mõista üksikute, jutust eraldatud sõnade tähendust. Iga ta sõna ja iga tegu oli talle tundmatu tegevuse — tema elu — avalduseks. Kuid tema elul niisugusena, nagu ta ise sellele vaatas, polnud mõtet kui üksikul elul. Sel oli mõtet ainult kui osakesel sellest tervikust, mille olemasolu ta kogu aeg tundis. Ta sõnad ja teod väljusid temast niisama ühtlaselt, paratamatult ja iseenesest, nagu lõhn eraldub õiest. Ta ei suutnud mõista üksikult võetud teo ega sõna väärtust ega tähendust.

III jagu.

I

— — — Smolenski põlemisest peale algas sõda, mis ei lange ühte mingisuguste endiste sõdade traditsioonidega. Linnade ja külade mahapõletamine, taandumine pärast lahinguid, Borodinos antud hoop ja jälle uus taandumine. Moskva põlemine, marodööride püüdmine, moonavooride äravõtmine, partisanisõda — kõik see oli reeglitest kõrvalekaldumine.

Napoleon tundis seda, ja sellest ajast peale, kui ta peatus Moskvas määrustekohases vehklejaasendis ja vastase mõõga asemel nägi oma pea kohale tõstetud malakat, ei lakanud ta Kutuzovile ja keiser Aleksandrile kaebamast, et sõda peetakse kõigi reeglite vastaselt (nagu oleks olemas mingeid reegleid selleks, et inimesi tappa). Hoolimata prantslaste kaebustest reeglite mittetäitmise üle, hoolimata sellest, et vene kõige kõrgemal seisvail isikuil näis millegipärast häbi olevat malakaga kakelda ja nad oleksid tahtnud kõigi reeglite kohaselt võtta positsiooni *en quarte* või *en tierce,* teha osava

väljaaste *prime*'is jne., — kerkis rahvasõja malakas kogu oma ähvardavas ning ülevas jõus, ja kellegi maitsetest ja reeglitest küsimata, rumala lihtsusega, kuid otstarbekohaselt, millestki hoolimata tõusis ja langes ning materdas prantslasi senikaua, kui kogu sissetung oli kokku varisenud.

Ja õnn sellele rahvale, kes mitte nii nagu prantslased 1813. aastal kõigi nõuete kohaselt saluteerides ja mõõgapidet vastase poole pöörates seda graatsiliselt ning viisakalt suuremeelsele võitjale üle ei anna; õnn rahvale, kes katsumuse silmapilkudel ei küsi, kuidas teised on seesugustel juhtudel reeglite kohaselt talitanud, vaid võtab lihtsalt pikemalt mõtlemata maast esimese kättejuhtunud malaka ja materdab sellega, kuni solvatuse- ja kättemaksutunne tema hinges asendub põlastuse ja haletsusega.

III

Nõndanimetatud partisanisõda algas vaenlase tulekuga Smolenskisse.

Juba enne kui meie valitsus partisanisõda ametlikult tunnustas, oli tuhandeid vaenlase armee mehi — mahajäänud marodööre, moonamuretsejaid — otsa saanud kasakate ja maameeste käe läbi, kes nottisid neid inimesi niisama ebateadlikult, nagu koerad murravad maha hulkuva marutõbise koera. Deniss Davõdov mõistis oma vene vaistuga esimesena selle hirmsa relva tähendust, mis sõjakunsti reeglitest küsimata hävitas prantslasi, ja temale kuulub selle sõjalise võtte legaliseerimise esimese sammu au.

24. augustil formeeriti esimene, Davõdovi partisanisalk, ja pärast seda hakati moodustama ka teisi. Mida kauem kestis sõda, seda enam suurenes nende salkade arv.

Partisanid hävitasid suurt armeed osade kaupa. Nad korjasid neid mahavarisenud lehti, mis iseenesest pudenesid kuivanud puust — Prantsuse sõjaväest, ja vahel ka raputasid seda puud. Oktoobris, kui prantslased põgenesid Smolenski poole, oli neid mitmesuguse suurusega ja mitut laadi partisanisalku juba mitusada. Oli salku, mis oma korralduselt jäljendasid armeed, — neil ei puudunud jalavägi, suurtükid, staabid, elu mugavused; oli ainult kasakate ja ratsaväesalku; oli väikesi, segakoosseisuga salku, oli jalameeste ja ratsasalku; oli talupoegade- ja mõisameeste ning kõigile tundmatuid salku. Salgaülemaks oli köster, kes kuu ajaga mitusada vangi võttis, ja oli külavanema naine Vassilissa, kes sadu prantslasi maha nottis.

Oktoobri viimased päevad olid kõige hoogsama partisanisõja aeg. See sõja esimene periood, mil partisanid ise oma hulljulgust imeks panid ja kartsid, et prantslased võivad neid iga silmapilk kinni püüda ja ümber piirata, ja peaaegu hobuste seljast maha tulemata end metsades varjasid, iga silmapilk tagaajajaid oodates, see aeg oli juba möödas. Nüüd oli see sõda juba välja kujunenud, kõigile oli selge, mida võis prantslastega ette võtta ja mida ei võinud. Nüüd

pidasid ainult need salgajuhid, kes liikusid staabiga ja reeglite kohaselt prantslastest eemal, veel paljusid asju võimatuks. Oma tegevust ammu alustanud väikesed salgad aga, kes prantslasi lähedalt jälitasid, pidasid võimalikuks seda, millest suurte salkade ülemad ei julgenud mõeldagi. Kasakad ja talupojad aga, kes otse prantslaste sekka tikkusid, olid arvamisel, et nüüd on juba kõik võimalik.

22. oktoobril oli Denissov, kes oli samuti partisan, koos oma salgaga kõige ägedamas partisanisõja tuhinas. Ta oli hommikust peale oma salgaga liikvel. Päev otsa jälitas ta mööda maanteeäärseid metsi prantslaste suurt ratsaväe varustuse ja vene vangide transporti, mis teistest väeosadest eraldi ja tugeva kaitse all, nagu luurajailt ja vangidelt oli teada saadud, Smolenski poole liikus. Sellest transpordist teadsid mitte ainult Denissov ja Dolohhov (ka temal oli väike partisanisalk), kes liikus Denissovi läheduses, vaid ka suurte, staapidega salkade ülemad; kõik teadsid sellest transpordist ja, nagu Denissov ütles, ihusid selle peale hammast. Kahe niisuguse suure salga ülemad — üks poolakas, teine sakslane — saatsid Denissovile peaaegu ühel ajal kutse ühinemiseks oma salgaga, et siis transpordile kallale tungida.

«Ei, vennas, mul on endalgi nupp otsas,» ütles Denissov, kui ta oli need paberid läbi lugenud, ja kirjutas sakslasele, et kuigi ta kõigest südamest sooviks teenida nii vapra ja kuulsa kindrali juhatusel, peab ta sellest õnnest loobuma, sest ta on juba poolakast kindrali käsutusse läinud. Poolakast kindralile aga kirjutas ta sedasama, teatades, et ta on juba läinud sakslase käsutusse.

Olles niiviisi oma asjad korraldanud, kavatses Denissov ilma kõrgemaile ülemustele ette teatamata seda transporti ühes Dolohhoviga rünnata ja oma väikeste jõududega ära võtta. Transport liikus 22. oktoobril Mikulino külast Šamševo küla poole. Vasakul pool Mikulino-Šamševo teed olid suured metsad, mis paiguti ulatusid otse teeni välja, paiguti eemaldusid teest versta kaugusele ja kaugemale. Mööda neid metsi ratsutaski Denissov kogu päeva oma salgaga, kord sügavale metsa tõmbudes, kord metsaservale välja tulles, edasiliikuvaid prantslasi silmast laskmata. Juba hommikul vallutasid Denissovi salga kasakad Mikulino lähedal, seal, kus mets päris tee ligidale ulatub, kaks porri kinnijäänud prantsuse furgooni ratsaväe sadulatega ja viisid ära metsa. Sellest ajast peale jälgis salk kuni õhtuni prantslaste liikumist, ilma et oleks neile kallale tunginud. Tarvis oli lasta prantslastel, ilma neid hirmutamata, rahulikult Šamševosse jõuda ja siis, ühinedes Dolohhoviga, kes pidi õhtul metsavahimajakesse (verst maad Šamševost) nõupidamisele tulema, koidu ajal kahelt poolt nagu välk selgest taevast kallale tungida ja kõik korraga maha lüüa ning vangi võtta.

Selja taha, kahe versta kaugusele Mikulinost, sinna, kus mets otse teeni ulatus, jäeti kuus kasakat, kes pidid kohe teatama, niipea kui uusi prantslaste kolonne nähtavale tuleb.

Sealpool Šamševot pidi Dolohhov täpselt samuti teed uurima, et

oleks teada, kui kaugel asuvad teised Prantsuse väeosad. Voori juures arvati olevat tuhat viissada meest. Denissovil oli kakssada meest, Dolohhovil võis olla niisama palju. Kuid arvuline ülekaal Denissovit ei peatanud. Ainult seda oli tal veel tarvis teada, missugused väed need just olid; ja selleks vajas Denissov k e e l t (s. t. meest vaenlase kolonnist). Hommikusel kallaletungil furgoonidele toimus asi nii kiiresti, et kõik koormate juures olnud prantslased maha löödi ja elusalt võeti kinni ainult poisike-trummilööja, kes oli teistest maha jäänud ega osanud midagi kindlat öelda selle kohta, missugused väeosad olid kolonnis.

Teist korda kallale tungida pidas Denissov hädaohtlikuks, et mitte kogu kolonni ärevile ajada, ja seepärast saatis ta Šamševosse ette oma salgas oleva talupoja Tihhon Štšerbatovi, et ta, kui võimalik, kas või ühe seal olevaist Prantsuse eelväe majutajaist kinni võtaks.

IV

Oli soe, vihmane sügiseilm. Taevas ja silmapiir olid ühesuguselt sogase vee värvi. Kord langes just kui udu, siis jäile hakkas äkki rabistama poolviltu langevat jämedat vihma.

Denissov ratsutas puhast tõugu, kõhnal, sissevajunud külgedega hobusel; tema burkalt ja papaahalt nirises vett. Nagu ta hobune pead viltu ja kõrvu pea ligi hoidis, nii krimpsutas ka Denissov viltuse vihma tõttu nägu ja vaatas murelikult ettepoole. Ta kõhnaks jäänud ja tiheda, lühikese musta habemetüükaga kaetud nägu näis vihasena.

Denissovi kõrval ratsutas suurel rammusal doni hobusel kasakate jessaul, Denissovi kaaslane, samuti burkas ja papaahaga.

Jessaul Lovaiski — kolmas, samuti burkas ja papaahaga, oli pikk, laudlame, valgenäoline blond mees kitsaste heledate silmadega ja rahuliku ning endaga rahuloleva ilme ja rühiga. Ehkki oli võimatu öelda, milles seisis hobuse ja ratsaniku erilisus, võis juba esimesest pilgust jessaulile ja Denissovile näha, et Denissovil oli märg ja ebamugav, et Denissov oli inimene, kes on istunud hobuse selga; jessauli vaadates aga oli näha, et tal oli niisama mugav ja mõnus nagu alati ja et ta polnud hobuse selga istunud inimene, vaid inimene, kes moodustas koos hobusega üheainsa, kahekordselt tugeva olendi.

Neist natuke eespool käis läbimärg hallis kaftanis ja valge torumütsiga talumees, kes oli teejuhiks.

Natuke tagapool ratsutas sinises prantsuse sinelis noor ohvitser lahjal, väikese kondiga, tohutu suure saba ja lakaga ning veriseks kistud mokkadega kirgiisi hobusel.

Tema kõrval ratsutas husaar, kelle taga hobuse laudjal istus katkises prantsuse mundris ja sinise torumütsiga poisike. Poisike hoidis külmast punetavate kätega husaarist kinni, liigutas oma paljaid jalgu, neid soojendada püüdes, ja vaatas kulme kõrgel hoides imes-

tunult ringi. See oli hommikul vangivõetud prantsuse trummilööja.

Tagapool tulid mööda kitsast, põhjatuks muutunud ja ärasõidetud metsateed kolme-neljakaupa husaarid, siis kasakad; mõni neist oli burkas, mõni prantsuse sinelis, mõnel oli hobusetekk üle pea tõmmatud. Vihmast nõretavad hobused, niihästi raudjad kui kõrvid, kõik näisid mustadena. Hobuste kaelad näisid märgade lakkade tõttu imelikult peenikestena. Hobused aurasid. Riided, sadulad ja ratsmed — kõik oli märg, libe ja ligane, niisama nagu maa ja koltunud lehedki, mis katsid teed. Mehed istusid kössis, püüdes end mitte liigutada, et ihuni tunginud vihmavett soojendada ja mitte lasta juurde uut, külma vett, mida nõrgus istmiku ja põlvede alla ning kaeluse vahele. Pikaks veninud kasakaterodu keskel logisesid üle kändude ja okste ning solistasid vett täis rööbastes kaks furgooni, mida vedasid prantsuse ja saduldatud kasakahobused.

Möödudes teel olevast loigust, tõmbus Denissovi hobune kõrvale ja tõukas teda põlvega vastu puud.

«Äh, sa kurat!» hüüatas Denissov tigedalt ja lõi hambaid paljastades hobust kolm korda ratsapiitsaga, seejuures ennast ja oma kaaslasi pori täis pritsides. Denissov oli halvas tujus, — niihästi vihma kui ka nälja tõttu (hommikust saadik polnud keegi midagi söönud), peamiselt aga seetõttu, et seni polnud teateid Dolohhovilt ja et keelt tooma saadetud mees tagasi ei tulnud.

«Vaevalt avaneb teist niisugust võimalust voorile kallale tungida kui täna. Üksi kallale tungida on liiga riskantne, aga kui homseni edasi lükata, siis napsab mõni suurtest partisanisalkadest saagi nina alt ära,» mõtles Denissov, vahetpidamata ettepoole vahtides lootuses oodatavat Dolohhovi saadikut näha.

Jõudes metsasihile, kust võis näha kaugele paremale poole, peatas Denissov hobuse.

«Keegi tuleb,» ütles ta.

Jessaul vaatas sinnapoole, kuhu Denissov näitas.

«Kaks ratsanikku — ohvitser ja kasakas. Ainult pole o l e t a t a v, et see oleks alampolkovnik ise,» ütles jessaul, kes armastas tarvitada kasakaile tundmatuid sõnu.

Ratsanikud kadusid mäest alla laskudes silmist ja tulid mõne minuti pärast jälle nähtavale. Ees sõitis väsinud galopis, hobust nuudiga tagant ajades, ohvitser — sasipäine ja läbimärg, ülespoole põlvi kerkinud pükstega. Tema taga traavis jalustes püsti seistes kasakas. Ohvitser, väga nooruke, laia punapõselise näoga ja liikuvate lõbusate silmadega poiss, ratsutas Denissovi juurde ja ulatas talle märjaks saanud ümbriku.

«Kindralilt,» ütles ohvitser, «vabandage, et pole päris kuiv...»

Denissov võttis kulmu kortsutades ümbriku ja hakkas seda avama.

«Aina räägiti, et hädaohtlik ja hädaohtlik,» kõnetas ohvitser jessauli sel ajal, kui Denissov saadud kirja luges. «Muide, meie Komaroviga,» ta osutas kasakale, «valmistusime ette. Meil on kummalgi

kaks püsto... Aga kes see siis on?» küsis ta prantsuse trummilööjat nähes. «Vang? Te olite juba lahingus? Kas võib temaga rääkida?»

«Rostov! Petja!» hüüdis samal ajal Denissov, olles silmad üle kirja libistanud. «Miks sa siis ei ütelnud, kes sa oled?» Ja Denissov sirutas ümber pöördudes ohvitserile käe.

See ohvitser oli Petja Rostov.

Kogu tee oli Petja valmistunud selle vastu, kuidas Denissovi suhtes käituda, endisele tutvusele vihjamata, — nagu täiskasvanule ja ohvitserile sünnis. Aga niipea kui Denissov talle naeratas, lõi Petja nägu kohe särama, ta punastas rõõmust, ja unustades ettevalmistatud ametlikkuse, hakkas rääkima sellest, kuidas ta prantslastest mööda tuli ja kui rõõmus ta on, et talle anti niisugune ülesanne, ja et ta oli juba lahingus Vjazma all, ja et seal üks husaar oma vaprusega silma paistis.

«Noh, mul on hea meel sind näha,» ütles Denissov vahele ja ta nägu omandas jälle mureliku ilme.

«Mihhail Feoklitõtš,» lausus ta jessaulile. «See on ju jälle sakslase käest. Ta teenib sakslase juures.» Ja Denissov rääkis jessaulile, et äsja toodud kiri sisaldas sakslasest kindrali teistkordse nõudmise ühineda temaga voorile kallaletungimiseks. «Kui me seda homme ära ei võta, kahmab ta meil saagi nina eest,» lõpetas ta.

Sel ajal, kui Denissov jessauliga rääkis, püüdis Petja, keda Denissovi jahe toon kohmetuma pani ja kes arvas, et selle tooni põhjuseks on tema pükste seisukord, sineli all märkamatult oma üleskerkinud pükse kohendada, et võimalikult sõjamehelik välja näha.

«Kas kõrgeausus annab mingi käsu?» küsis ta Denissovilt, kätt kõrva äärde tõstes ja jälle tagasi pöördudes adjutandi ja kindrali mängu juurde, milleks ta oli valmistunud. «Või pean ma teie kõrgeaususe juurde jääma?»

«Käsu?...» kordas Denissov mõtlikult. «Aga kas sa võid homseni siia jääda?»

«Jah, muidugi... Kas ma võin teie juurde jääda?» hüüatas Petja.

«Kuidas kindral õieti käskis, — kas kohe tagasi minna?» küsis Denissov.

Petja punastas.

«Ta ei käskinud midagi: Ma arvan, et võib?» lausus ta küsivalt.

«Noh, olgu,» ütles Denissov. Ja oma alluvate poole pöördudes tegi ta korralduse, et salk läheks määratud puhkepaigale metsavahimajakese juurde ja et kirgiisi hobusel ratsutav ohvitser (ta täitis adjutandi kohuseid) läheks Dolohhovi otsima, kuulaks järele, kus ta on ja kas ta õhtul tuleb. Denissov ise kavatses koos jessauli ja Petjaga ratsutada Šamševo-poolsele metsaservale, et vaadelda prantslaste asukohta, mida tuli homme rünnata.

«Noh, habe,» pöördus ta maamehest teejuhi poole, «vii Šamševosse.»

Denissov, Petja ja jessaul ratsutasid mõne kasaka ja husaari saatel, kelle selja taga istus vang, vasakule, läbi jääraku metsaserva poole.

V

Vihm oli üle läinud, ainult udutas veel ja veetilgad varisesid puude okstelt. Denissov, jessaul ja Petja ratsutasid vaikides torumütsiga talumehe järel, kes neid oma väljapoole hoiduvate jalgadega, mille otsas olid viisud, kergelt ning kuulmatult üle juurte ja märgade lehtede astudes metsaserva poole viis.

Kõrgendikule jõudes talumees peatus, vaatas ringi ja lähenes hõrenevale puudemüürile. Suure tamme juures, mis polnud veel lehti maha puistanud, jäi ta seisma ja kutsus teisi salapäraselt käega lähemale.

Denissov ja Petja ratsutasid ta juurde. Sealt, kuhu mees oli seisma jäänud, oli näha prantslasi. Kohe metsa tagant laskus allapoole suvivilja-põld. Paremat kätt, teisel pool järsuveerulist uhteorgu, paistsid lagunenud katustega väike külake ja härrastemajake. Selles külakeses ja härrastemajas, kogu künkal, aias, kaevude ja tiigi juures ning teel, mis mäkke tõustes silla juurest külasse viis, paistis hõljuvas udus mitte rohkem kui kahesaja sülla kaugusel inimesi. Selgesti oli kuulda nende võõrkeelset karjumist koormaid mäkke sikutavate hobuste peale ja hüüdeid üksteisele.

«Tooge vang siia,» ütles Denissov tasa, silmi prantslastelt kõrvale pööramata.

Kasakas tuli hobuse seljast maha, tõstis poisi alla ja läks ühes temaga Denissovi juurde. Denissov küsis prantslaste poole näidates, mis väeosad need on. Oma külmetavaid käsi taskutesse toppides ja kulme kõrgele tõstes vahtis poisike kohkunult Denissovile otsa, ja hoolimata ilmsest soovist öelda kõik, mis ta teadis, läks ta vastamisel segi ja ainult kinnitas seda, mis Denissov küsis. Denissov keeras kulmu kortsutades talle selja ja hakkas jessaulile selgitama oma kavatsusi.

Kiirete liigutustega pead pöörates vaatas Petja kord trummilööja, kord Denissovi, kord jessauli, kord külas ja teel olevate prantslaste poole, püüdes mitte midagi tähtsat märkamata jätta.

«Ükskõik, kas Dolohhov tuleb või ei tule, — tarvis ära võtta! ... Eks?» sõnas Denissov lõbusalt silmi välgutades.

«Koht on sobiv,» ütles jessaul.

«Jalaväe saadame alt, soo kaudu,» jätkas Denissov, «nad hiilivad aia juurde. Teie lähete kasakatega sealt ringi,» Denissov näitas küla taga oleva metsa poole, «mina oma husaaridega siit. Ja paugu peale ...»

«Lohu kaudu ei pääse läbi, seal on laukad,» ütles jessaul. «Hobused vajuvad sisse, tarvis rohkem pahemat kätt ringi sõita.»

Sel ajal, kui nad tasasel häälel niiviisi rääkisid, lajatas all, tiigi

nõos pauk, siis teine, kerkis valge suitsupilveke ja kuuldus nõlvakul olevate sadade prantslaste valju, otsekui rõõmsat kisa. Esimesel hetkel põrkasid nii Denissov kui ka jessaul tagasi. Nad olid nii ligidal, et neile näis, et nemad põhjustasid neid pauke ja kisa. Kuid paugud ja kisa ei olnud ühenduses nendega. All soos jooksis mingis punases riietuses mees. Oli ilmne, et prantslased tulistasid teda ja karjusid tema peale.

«See on ju meie Tihhon,» ütles jessaul.

«Tema! Tema ta on!»

«Vaat kus võrukael!» lausus Denissov.

«Pääseb minema,» ütles jessaul silmi vidutades.

Mees, keda nad Tihhoniks nimetasid, jõudis oja äärde ja sumatas sellesse, nii et vesi üles pritsis, kadus hetkeks silmist, ronis siis üleni veest mustana neljakäpakil välja ja jooksis edasi. Tema järel jooksvad prantslased jäid seisma.

«On aga osav,» ütles jessaul.

«Küll on lojus!» sõnas Denissov jälle pahaselt. «Mis ta seniajani tegi?»

«Kes see on?» küsis Petja.

«Meie plastun. Ma saatsin ta keelt tooma.»

«Ah nii,» ütles Petja pead noogutades ruttu, nagu mõistaks ta kõike, ehkki ta ei saanud ühestki sõnast aru.

Tihhon Štšerbatõi oli üks tarvilikumaid inimesi salgas. Ta oli talupoeg Pokrovskojest Gžatj'i juurest. Kui Denissov oma partisanitegevuse algul Pokrovskojesse tuli ja nagu alati külavanema kohale kutsus ning temalt küsis, mis nad teavad prantslastest, siis vastas külavanem, nagu vastasid kõik teisedki külavanemad, otsekui end kaitstes, et ei nemad tea millestki ega ole midagi kuulnud. Aga kui Denissov selgitas, et tema sihiks on prantslasi lüüa, ja kui ta küsis, kas vahel on prantslasi külasse sattunud, siis ütles külavanem, et m a r u d ö ö r e on käinud küll, aga et neil külas teeb ainult Tiška Štšerbatõi tegemist niisuguste asjadega. Denissov käskis Tihhoni enda juurde kutsuda, kiitis teda ta tegevuse eest ja lausus külavanema juuresolekul mõne sõna sellest ustavusest keisrile ja isamaale ning prantslaste-vihkamisest, mis on isamaapoegade kohuseks.

«Ega me prantslastele halba ei tee,» ütles Tihhon, Denissovi nende sõnade juures ilmselt araks muutudes. «Meie poistega ainult niisama, tähendab, naljapärast lõbustasime endid. M a r u d ö ö r e lõime küll tükki paarkümmend maha, aga muidu me pole halba teinud...»

Järgmisel päeval, kui Denissov oli selle maamehe täiesti unustanud ja Pokrovskojest lahkus, teatati talle, et Tihhon on salgaga ühinenud ja palub, et teda salga juurde jäetaks. Denissov käskis teda jätta.

Tihhon, kes algul oli musta töö peal — tegi tuld, tõi vett, nülgis hobuseid, jne., ilmutas varsti suurt indu ja osavust partisanisõjaks.

Ta käis öösiti saaki varitsemas ja tõi alati kaasa prantslaste riideid ning relvi, aga kui kästi, siis tõi ka vange. Denissov vabastas Tihhoni töödest, hakkas teda endaga luurele kaasa võtma ja arvas ta kasakate hulka.

Tihhonile ei meeldinud ratsa sõita ja ta käis alati jala ega jäänud iialgi ratsaväest maha. Ta relvadeks olid musketon, mida ta kandis rohkem naljaks, piik ja kirves, mida ta käsitses nagu hunt oma hambaid, kes nende abil ühesuguse osavusega oma karvadest kirpe otsib ja jämedaid konte katki hammustab. Ühesuguse kindlusega lõhestas Tihhon kirve abil palke ja hööveldas kirvesilmast kinni hoides peenikesi pulki ning voolis lusikaid. Denissovi salgas oli Tihhonil oma eriline, ainulaadne koht. Kui oli tarvis teha midagi eriti rasket ja vastikut — koorem õlaga porist välja upitada, hobune sabapidi mülkast välja kiskuda või ära nülgida, lausa prantslaste keskele pugeda, päevas viiskümmend versta maha käia —, siis näitasid kõik muheldes Tihhoni poole.

«Mis temal, põrgulisel, sellest on, mees kui härg,» räägiti tema kohta.

Kord tulistas prantslane, keda Tihhon tahtis kinni võtta, teda püstolist, ja kuul sattus seljalihasse. See haav, mida Tihhon ravis ainult viinaga — seespidiselt ja välispidiselt —, andis kogu salgale põhjust kõige lõbusamaks naljaheitmiseks, millega Tihhon meelsasti päri oli.

«Noh, vennas, ega sa enam ei lähe? Kõverasse hakkas vedama?» naersid kasakad. Ja Tihhon kiskus end meelega kössi ning tegi grimasse, teeseldes, nagu oleks ta vihane, ja sõimas prantslasi kõige naljakamate sõnadega. Sel sündmusel oli Tihhonile ainult niipalju mõju, et ta pärast oma haavatasaamist harva vange kaasa tõi.

Tihhon oli kõige kasulikum ja julgem mees salgas. Keegi ei avastanud rohkem kallaletungi-võimalusi kui tema, keegi ei võtnud kinni ega löönud maha rohkem prantslasi kui tema; ja seejuures oli ta kõigile kasakatele ning husaaridele tolaks ja leppis ka ise meelsasti selle osaga. Nüüd oli Denissov Tihhoni juba öösel Šamševosse saatnud keele järele. Aga kas siis sellepärast, et ta ei rahuldunud ühe prantslasega, või sellepärast, et ta öö maha magas, kuid Tihhon puges päeval põõsastesse, otse prantslaste keskele, ja nagu Denissov mäelt nägi, avastati nende poolt.

VI

Kõnelnud natuke aega jessauliga homsest kallaletungist, mille ta nüüd, prantslasi lähedalt nähes, näis olevat lõplikult otsustanud, pööras Denissov hobuse ümber ja ratsutas tagasi.

«Noh, vennas, nüüd lähme kuivatame end,» ütles ta Petjale.

Metsavahimajakesele lähenedes peatus Denissov ja jäi teraselt metsa vahtima. Metsas puude vahel kõndis kergelt ja suurel sammul pikkade jalgadega ja pikkade vehkivate kätega mees lühikeses

kuues, viiskude ja kaasani kübaraga, püss õlal ja kirves vöö vahel. Denissovit nähes viskas see mees kähku midagi põõsasse, võttis lontivajunud äärtega märja kübara peast ja tuli ülema juurde. See oli Tihhon. Ta rõugearmiline ja kortse täis, väikeste kitsaste silmadega nägu säras endaga rahulolevast lõbususest. Ta tõstis pea kõrgele ja vaatas just kui naeru tagasi hoides Denissovile üksisilmi otsa.

«Noh, kus sa olid?» küsis Denissov.

«Kus ma olin? Prantslasi käisin toomas,» vastas Tihhon oma käheda, kuid laulva bassiga julgelt ning kähku.

«Miks sa siis päeval sinna ronisid? Tõbras! Noh, ei saanud kedagi?»

«Sain küll,» ütles Tihhon.

«Kus ta siis on?»

«Ma sain ta kõigepealt juba ao ajal,» jätkas Tihhon oma viiskudes väljapoole hoiduvaid lampjalgu laiemalt harki ajades, «ja viisin metsa. Vaatan, ei kõlba. Mõtlesin, et lähen õite võtan mõne teise, parema.»

«Küll on võrukael, nii ta tegigi,» ütles Denissov jessaulile. «Miks sa siis seda kaasa ei toonud?»

«Mis tast tuua,» ütles Tihhon vihaselt ja kiirustavalt vahele, «ei kõlvanud. Nagu ma ei teaks, missuguseid teil vaja on!»

«On aga lojus! ... Noh, ja siis? ...»

«Läksin teist tooma,» jätkas Tihhon, «roomasin vat sedasi metsa ja heitsin maha.» Tihhon heitis äkki nõtkelt kõhuli, näidates tegelikult, kuidas ta seda tegi. «Juhtuski üks mulle ette,» jätkas ta. «Ma kahmasin ta sedasi kinni.» Tihhon kargas kiiresti ning kergelt jalule. «Läki polkovniku juurde. Kus pistis lõugama. Aga nad olid neljakesi. Kargasid mulle mõõgakestega kallale. Mina neile sedasi kirvega vastu: et mis te nüüd, Kristus teiega,» hüüatas Tihhon, käsi laiali heites, ähvardavalt kulmu kortsutades ja rinda ette ajades.

«Sestap me pealt nägime, kuidas sa üle loikude jalga lasksid,» ütles jessaul oma säravaid silmi pilukile tõmmates.

Petjal oli kange tahtmine naerda, aga ta nägi, et kõik hoidusid naermast. Ta libistas pilgu kiiresti Tihhoni näolt jessauli ja Denissovi näole ega saanud aru, mis see kõik tähendab.

«Sa ära mängi lolli,» ütles Denissov vihaselt kõhatades. «Miks sa esimest ei toonud?»

Tihhon sügas ühe käega selga, teisega pead, ja äkki venis üle kogu ta näo särav rumal naeratus, mis paljastas ta hamba puudumise (mille tõttu ta oli saanudki oma hüüdnime Štšerbatõi[1]). Denissov naeratas, ja Petja puhkes rõõmsalt laginal naerma; temaga ühines ka Tihhon ise.

«See tühi ei kõlvanud hoopiski,» ütles Tihhon. «Riided seljas viletsad, kuhu sa niisugust viid. Jõhkard teine pealegi, teie kõrge-

[1] Štšerbatõiks nimetatakse Smolenski ümbruses isikut, kel puudub eest mõni hammas.

ausus. «Kus sa sellega,» ütles ta mulle, «ma olen ise kindrali poeg, ei lähe.»»

«Küll on tõbras!» ütles Denissov. «Mul on tarvis üle kuulata . . .»

«Ma ju kuulasin,» ütles Tihhon. «Ta ütleb: «Ei t i i a. Meie omasid on küll palju, aga kõik on kehvad, — ainult nimepidi mehed. Kui korra kõvasti hingate, saate kõik kätte,» ütles ta,» lõpetas Tihhon, Denissovile lõbusalt ja julgelt silma vaadates.

«Lasen sulle sada tulist anda, ei sa siis enam tola mängi,» ütles Denissov karmilt.

«Mida's siin vihane olla,» sõnas Tihhon. «Nagu ma poleks teie prantslasi näinud! Las läheb pimedaks, siis toon ükskõik misukesi, kas või kolm tükki.»

«Noh, lähme,» ütles Denissov. Kuni metsavahimajakeseni ratsutas ta vihaselt kulmu kortsutades ning sõnatult.

Tihhon käis teiste taga, ja Petja kuulis, kuidas kasakad temaga ja tema kulul naersid mingite saabaste üle, mis ta oli põõsasse visanud. — — —

IX

Kui nad olid prantsuse sinelid selga ja prantsuse kiivrid pähe pannud, ratsutasid Petja ja Dolohhov sellele metsasihile, kust Denissov oli laagrit vaadelnud, ja väljudes täielikus pimeduses metsast, laskusid nõkku. Alla jõudes käskis Dolohhov teda saatvail kasakail siia ootama jääda ja ratsutas kiires traavis mööda teed silla poole. Ärevusest vaevalt hingates ratsutas Petja tema kõrval.

«Kui sisse kukume, siis mina end elusalt kätte ei anna, — mul on püstol,» sosistas Petja.

«Ära räägi vene keelt,» lausus Dolohhov kiirel sosinal, ja samal hetkel kuuldus pimedusest hüüe: *«Qui vive?»*[1] ja püssi kõlksatus.

Veri tõusis Petjale pähe, ja ta haaras püstoli järele.

«Lanciers du 6-me,»[2] sõnas Dolohhov, ilma et oleks hobuse käiku aeglustanud või kiirendanud.

Tunnimehe must kogu seisis sillal.

«Mot d'ordre?»[3]

Dolohhov hoidis hobust tagasi ja lähenes sammu sõites.

«Dites donc, le colonel Gérard est ici?»[4] küsis ta.

«Mot d'ordre!» ütles tunnimees küsimusele vastamata ja sulges tee.

«Quand un officier fait sa ronde, les sentinelles ne demandent pas le mot d'ordre . . .» käratas Dolohhov äkki ägestudes ja hobust tunnimehele peale ajades. *«Je vous demande si le colonel est ici?»*[5]

---

[1] Kes tuleb?
[2] 6. rügemendi ulaanid.
[3] Märgusõna?
[4] Ütelge, kas kolonel Gérard on siin?
[5] Kui ohvitser sooritab ringkäiku, siis ei küsi tunnimehed märgusõna . . . Ma küsin teilt, kas kolonel on siin?

Ja kõrvale astunud tunnimehe vastust ootamata sõitis Dolohhov sammu üles mäkke.

Üle tee mineva mehe musta kogu märgates peatas Dolohhov selle mehe ja küsis, kus on komandör ja ohvitserid. Mees — sõdur, kel oli kott õlal, — peatus, astus üsna Dolohhovi hobuse ligi, puudutas seda käega ja selgitas lihtsalt ning sõbralikult, et komandör ja ohvitserid on kõrgemal mäe otsas, paremat kätt, farmi (nii nimetas ta härrastemaja) õues.

Dolohhov ratsutas edasi mööda teed, mille mõlemalt poolt äärest lõkketulede juurest kuuldus prantsuskeelset kõnekõminat, ja pööras härrastemaja õue. Väravast sisse jõudes tuli ta hobuse seljast maha ja astus suure lõõmava lõkketule juurde, mille ümber valjusti vesteldes istus mitu meest. Tule äärde asetatud katlakeses kees midagi ja torumütsiga ning sinises sinelis sõdur, kes tulest heledasti valgustatuna maas põlvitas, liigutas seda püssivardaga.

«Oh, c'est un dur à cuire,»[1] rääkis üks teisel pool tuld varjus istuvaist ohvitseridest.

«Il les fera marcher les lapins . . .»[2] ütles naerdes teine. Mõlemad jäid vait ja vaatasid oma hobustega lõkketulele lähenevate Dolohhovi ja Petja sammude peale teraselt pimedusse.

«Bonjour, messieurs!»[3] sõnas Dolohhov valjusti ning selgesti.

Ohvitserid tule varjus liigutasid end ja üks pikk, peenikese kaelaga ohvitser tuli ümber tule ja astus Dolohhovi juurde.

«C'est vous, Clément?» ütles ta. *«D'où, diable . . .»*[4] Kuid eksitust märgates ei lõpetanud ta lauset ja teretas kergelt kulmu kortsutades Dolohhovi kui võõrast, küsides, millega ta saab kasulik olla.

Dolohhov vastas, et ruttab ühes kaaslasega oma rügemendile järele, ja küsis üldiselt kõigi poole pöördudes, kas ohvitserid ei tea midagi kuuendast rügemendist. Keegi ei teadnud midagi, ja Petjale tundus, et ohvitserid hakkasid teda ja Dolohhovi vaenulikult ning kahtlustavalt silmitsema. Mõne hetke vaikisid kõik.

«Si vous comptez sur la soupe du soir, vous venez trop tard,»[5] ütles hääl lõkketule tagant naeru tagasi hoides.

Dolohhov vastas, et nad on söönud ja peavad kohe öösel edasi sõitma.

Ta andis hobused katlakeses toitu segava sõduri hoolde ja kükitas tule äärde pika kaelaga ohvitseri kõrvale. See ohvitser silmitses Dolohhovi ainiti ja küsis veel kord, missugusest rügemendist ta on. Dolohhov ei vastanud, nagu poleks ta küsimust kuulnud, ja taskust võetud prantsuse piipu süüdates küsitles ohvitsere selle kohta, kui võrd tee eespool on ohutu kasakate poolest.

«Les brigands sont partout,»[6] vastas ohvitser lõkketule tagant.

---

[1] Oo, see on kibe vend.
[2] Ta teeb neile jalad alla . . .
[3] Tere, härrad!
[4] Kas see olete teie, Clément? Kust kurat . . .
[5] Kui te õhtusöögiga arvestate, siis olete hilinenud.
[6] Neid röövleid on igal pool.

Dolohhov ütles, et kasakad on kardetavad ainult sääraseile mahajäänuile nagu tema oma kaaslasega, kuid et suurtele väeosadele kasakad arvatavasti ei julge kallale tungida, lisas ta küsivalt. Keegi ei vastanud midagi.

«Noh, nüüd sõidab ta ära,» mõtles Petja tule ees seistes ja tema juttu kuulates alatasa.

Aga Dolohhov alustas katkenud vestlust uuesti ja hakkas lausa pärima, kui palju neil on igas pataljonis mehi, mitu pataljoni, kui palju vange. Väeosa juures olevaist vene vangidest rääkides ütles Dolohhov:

«La vilaine affaire de trainer ces cadavres après soi. Vaudrait mieux fusiller cette canaille,»[1] ja puhkes valjusti ning nii kummaliselt naerma, et Petjale näis, et prantslased otsekohe pettusest aru saavad, ja ta astus tahtmatult tule juurest sammu tagasi. Keegi ei vastanud Dolohhovi sõnade ja naeru peale, ja prantsuse ohvitser, keda polnud näha (ta lamas sinelisse mähituna maas), ajas end istukile ja sosistas midagi oma kaaslasele. Dolohhov tõusis ja hõikas sõdurit, kelle hoolde olid jäänud hobused.

«Kas tuuakse hobused või ei?» mõtles Petja, tahtmatult Dolohhovile lähenedes.

Hobused toodi kohale.

«Bonjour, messieurs,»[2] ütles Dolohhov.

Petja tahtis öelda *bonsoir*[3], kuid ei saanud sõna suust. Ohvitserid rääkisid sosinal midagi omavahel. Dolohhov jändas kaua hobusele istumisega, kes ei püsinud paigal, ja ratsutas siis sammu väravast välja. Petja ratsutas tema kõrval, soovides, kuid mitte julgedes tagasi vaadata, et näha, kas prantslased jooksevad neile järele või mitte.

Teele välja jõudes ei ratsutanud Dolohhov tagasi põllule, vaid piki küla edasi. Ühes kohas peatus ta ja jäi kuulatama.

«Kas kuuled?» küsis ta.

Petja tundis ära venelaste hääled ja nägi lõkketulede juures vene vangide tumedaid kogusid. Alla silla juurde laskumise järel möödusid Petja ning Dolohhov tunnimehest, kes käis sõnagi lausumata süngelt sillal edasi-tagasi, ja suundusid nõkku, kus ootasid kasakad.

«Noh, hüvasti nüüd. Ütle Denissovile, et koidu ajal, esimese paugu peale,» ütles Dolohhov ja tahtis oma teed minna, kuid Petja haaras temast kinni.

«Ei,» hüüatas ta, «te olete niisugune kangelane! Ah, kui tore, kui suurepärane! Kuidas ma teid armastan.»

«Hea küll, hea küll,» ütles Dolohhov, kuid Petja ei lasknud teda lahti, ja Dolohhov nägi pimedas, et Petja end tema poole kallutas. Ta tahtis Dolohhovi suudelda. Dolohhov suudles teda, hakkas naerma, pööras hobuse ümber ja kadus pimedusse.

---

[1] Vastik asi neid laipu endaga kaasas vedada. Parem oleks need lurjused maha lasta.

[2] Head aega, härrad.

[3] Head õhtut.

Kiiresti otsiti hämaras üles oma hobused, tõmmati sadulavööd koomale ja koguneti üksuste kaupa. Denissov seisis metsavahimajakese juures ja jagas viimaseid käske. Salga jalavägi läks saja jalaga mütsutades teed mööda ette ja kadus varsti puude vahele koidueelsesse uttu. Jessaul andis kasakatele mingeid käske. Petja hoidis oma hobust ratsmeist, kärsitult oodates sadulasse istumise käsku. Ta külma veega pestud nägu õhetas, silmad põlesid nagu tules, külmavärin jooksis mööda selga ja kogu kehas väreles miski kiiresti ning ühtlaselt.

«Noh, kas teil on kõik valmis?» küsis Denissov. «Tooge hobused.»

Hobused toodi ette. Denissov vihastas kasaka peale selle pärast, et sadulavöö polnud küllalt pingul, sõimas ta läbi ning istus hobuse selga. Petja asus jalusesse. Hobune tahtis harjunud kombel teda jalast näksata, kuid Petja hüppas oma raskust tundmata kiiresti sadulasse ja ratsutas tagapool pimedas liikuma hakanud husaaride poole ümber vaadates Denissovi juurde.

«Vassili Fjodorovitš, kas te annate mulle mõne ülesande? Palun... jumala pärast...» ütles ta.

Denissov, kes näis Petja olemasolu unustanud olevat, vaatas talle otsa.

«Ühte ma palun,» ütles ta karmilt, «minu sõna kuulata ja mitte kuhugi tükkida.»

Kogu tee ei rääkinud Denissov Petjaga enam sõnagi ja ratsutas vaikides. Kui nad metsaservale jõudsid, oli väljal juba märgatavalt valgemaks läinud. Denissov rääkis jessauliga sosinal millestki, ja kasakad hakkasid Petjast ja Denissovist mööda sõitma. Kui nad kõik olid möödunud, ajas Denissov oma hobuse liikvele ja ratsutas mäest alla. Istukile vajudes ja libisedes laskusid hobused oma ratsanikega nõkku. Petja ratsutas Denissovi kõrval. Värin kogu ta kehas aina tugevnes. Läks ikka valgemaks ja valgemaks, ainult udu varjas kaugeid esemeid. Alla jõudes vaatas Denissov tagasi ja noogutas siis pead enda kõrval seisvale kasakale.

«Signaal!» sõnas ta.

Kasakas tõstis käe, lajatas pauk. Ja samal hetkel kuuldus ees kihutavate hobuste müdinat, igast küljest kajas hüüdeid ja veel teisi pauke.

Niipea kui kuuldus müdinat ja hüüdeid, lõi Petja oma hobust, laskis ratsmed lõdvaks ja pistis kihutama, ilma et oleks kuulanud ta peale karjuvat Denissovit. Petjale näis, et samal hetkel kui lajatas pauk, läks äkki täiesti valgeks nagu keskpäeval. Ta kappas silla juurde. Teel tema ees kihutasid kasakad. Sillal põrkas ta kokku teistest mahajäänud kasakaga ja tormas edasi. Eespool jooksid mingid inimesed — arvatavasti olid need prantslased — paremalt poolt teed vasakule poole. Üks neist kukkus porisse Petja hobuse jalgade ette.

Ühe talumaja juurde oli kogunenud hulk kasakaid, kes midagi tegid. Nende keskelt kostis kohutav karjatus. Petja kihutas selle salga juurde, ja esimene asi, mida ta nägi, oli endale suunatud piigi varrest kinni hoidva prantslase kahvatu, vabiseva lõuaga nägu.

«Hurraa!... Mehed... meie omad...» karjus Petja, laskis õhinasse sattunud hobuse ratsmed lõdvemale ja kihutas tänavat mööda edasi.

Eestpoolt kuuldus laske. Mõlemalt poolt teed jooksvad kasakad, husaarid ja räbaldunud vene vangid karjusid kõik midagi valjusti ja läbisegi. Sinises sinelis, ilma mütsita punase sünge näoga rühikas prantslane kaitses end täägiga husaaride vastu. Kui Petja sinna jõudis, oli prantslane juba maha kukkunud. «Jälle jäin hiljaks,» käis Petjal peast läbi, ja ta kihutas sinna, kust kuuldus tihedat tulistamist. Lasud kostsid selle härrastemaja õuest, kus ta ööseel Dolohhoviga käis. Prantslased olid varjul tara taga tihedas, põõsaisse kasvanud aias ja tulistasid kasakate pihta, kes olid kogunenud värava ette. Väravale lähenedes nägi Petja püssirohusuitsus Dolohhovi, kes kahvatu, roheka näoga karjus midagi meestele. «Ringi minna! Jalaväge oodata!» karjus ta, kui Petja tema juurde jõudis.

«Oodata?... Hurraa!...» hüüdis Petja ja kihutas hetkegi viivitamata sinna, kust kostsid paugud ja kus püssirohusuits oli kõige tihedam. Lajatas kogupauk, vihinal lendasid mööda mittetabanud ja millessegi patsatavad kuulid. Kasakad ja Dolohhov kihutasid Petja järel väravast sisse. Tihedas hõljuvas suitsus viskasid mõned prantslased relvad käest ja jooksid põõsastest välja, kasakatele vastu, teised jooksid mäest alla tiigi poole. Petja kappas oma hobusel mööda härrastemaja õue, ja selle asemel et ratsmeid hoida, vehkis veidralt ning kiiresti mõlema käega ja vajus sadulas järjest rohkem ühele küljele. Hobune sattus hommikuvalguses hõõguva lõkketule ette ning jäi äkki seisma, ja Petja kukkus raskelt märjale maapinnale. Kasakad nägid, kuidas ta käed ja jalad kiiresti tõmblema hakkasid, ehkki ta pea ei liikunud. Kuul oli läbistanud ta pea.

Olles rääkinud vanema prantsuse ohvitseriga, kes, valge rätt mõõga otsas, maja tagant tema juurde tuli ja teatas, et nad alistuvad, tuli Dolohhov hobuse seljast maha ja lähenes Petjale, kes liikumatult, käed õieli, maas lamas.

«Valmis,» ütles ta kulmu kortsutades ja läks tema poole ratsutavale Denissovile värava juurde vastu.

«Surnud?!» hüüatas Denissov, märgates juba eemalt seda tuttavat, kahtlemata elutut asendit, milles lebas Petja keha.

«Valmis,» kordas Dolohhov, nagu valmistaks talle lõbu selle sõna lausumine, ja läks kiiresti vangide juurde, keda ümbritsesid hobustelt mahatulnud kasakad.

«Meie kedagi vangi ei võta!» hüüdis ta Denissovile.

Denissov ei vastanud. Ta ratsutas Petja juurde, tuli hobuselt

maha ja keeras värisevate kätega enda poole Petja juba kahvatanud, vere ja poriga määrdunud näo.

«Ma olen harjunud midagi magusat sööma. Suurepärased rosinad, võtke kõik,» tuli talle meelde. Ja kasakad vaatasid imestunult ümber koera haukumist meenutava häälitsuse poole, mida kuuldavale lastes Denissov kähku kõrvale pöördus, tara äärde astus ja sellest kinni haaras.

Denissovi ja Dolohhovi poolt vabastatud vene vangide hulgas oli ka Pierre Bezuhhov.

IV jagu.

XV

Jaanuari lõpul saabus Pierre Moskvasse ja asus elama terveks jäänud majatiiba. Ta käis krahv Rastoptšini juures, mõnede Moskvasse tagasitulnud tuttavate pool ja kavatses paari päeva pärast Peterburi sõita. Kõik pühitsesid võitu; rüüstatud ja uuesti elustuvas pealinnas kees kõikjal elu. Pierre'ist oli kõigil hea meel; kõik tahtsid teda näha ja kõik küsitlesid teda selle kohta, mis ta oli näinud. Pierre tundis erilist sõbralikkust kõigi inimeste vastu, kellega ta kokku puutus; kuid tahtmatult oli ta nüüd kõigi inimeste suhtes valvel, et end mitte millegagi siduda. Kõigi küsimuste peale, mida talle esitati — olgu need tähtsad või kõige tühisemad — ükskõik, kas talt küsiti, kuhu ta elama asub, kas ta hakkab ehitama, millal ta Peterburi sõidab või kas ta kastikese kaasa võtaks, — vastas ta: jah, võib-olla, ma arvan küll, jne.

Rostovide kohta kuulis ta, et nad on Kostromaas, ja Natašale mõtles ta harva. Kui mõtleski, siis ainult kui kauge mineviku meeldivale mälestusele. Ta tundis end vabana mitte ainult elu konventsionaalsustest, vaid ka sellest tundest, mille ta, nagu talle näis, oli meelega endale sisendanud.

Kolmandal päeval pärast Moskvasse jõudmist kuulis ta Drubetskoidelt, et vürstitar Marja on Moskvas. Vürst Andrei surm, kannatused ja viimsed elupäevad olid sageli köitnud Pierre'i meeli ja valdasid nüüd uue jõuga ta mõtteid. Saades lõunalauas teada, et vürstitar Marja on Moskvas ja elab oma terveks jäänud majas Vozdviženkal, sõitis ta samal õhtul tema poole.

Teel vürstitar Marja juurde mõtles Pierre lakkamatult vürst Andreile, sõprusele, mis neid sidus, mitmesugustele kokkupuutumistele temaga ja eriti viimasele kohtumisele Borodinos.

«Kas ta tõesti suri selles tigedas meeleolus, milles ta tookord oli? Kas ta tõesti enne surma elu suhtes selgusele ei jõudnud?» mõtles Pierre. Talle tuli meelde Karatajev, tema surm, ja tahtmatult hakkas ta võrdlema neid kaht inimest, nii väga erinevat ja ühtlasi nii sarnast selle armastuse tõttu, mida ta mõlema vastu tundis, ja selle tõttu, et mõlemad elasid ja mõlemad surid.

Kõige tõsisemas meeleolus sõitis Pierre vana vürsti maja ette. See maja oli terveks jäänud. Ta juures oli näha hävituse jälgi, kuid maja iselaad oli ikka seesama. Pierre'ile vastutulnud vana teener teatas karmi näoga, otsekui tahtes külalisele tunda anda, et vürsti puudumine ei muuda maja korda, et vürstitar on heaks arvanud oma tubadesse minna ja võtab vastu pühapäeviti.

«Teata. Võib-olla võetakse vastu,» ütles Pierre.

«Kuulan,» vastas teener. «Palun astuge portreedetuppa.»

Mõne minuti pärast tulid Pierre'i juurde teener ja Dessalles. Dessalles teatas vürstitari nimel Pierre'ile, et vürstitaril on väga hea meel teda näha ja ta palub teda vabandada koduse vastuvõtu pärast ning üles tema tubadesse tulla.

Madalas toakeses, mida valgustas üksainus küünal, istusid vürstitar ja veel keegi mustas kleidis. Pierre mäletas, et vürstitari juures olid alati seltsidaamid, aga kes nad olid, seda Pierre ei teadnud ega mäletanud. «See on üks seltsidaamidest,» mõtles ta musta kleidiga daami poole pilku heites.

Vürstitar tõusis kiiresti talle vastu ja sirutas käe.

«Jah,» ütles ta Pierre'i muutunud nägu silmitsedes, kui Pierre tema kätt oli suudelnud, «niiviisi me saame siis jälle kokku. — Ta rääkis teist ka viimasel ajal tihtilugu,» ütles ta pilku Pierre'ilt seltsidaamile pöörates häbelikkusega, mis Pierre'i hetkeks kohmetuma pani.

«Ma olin nii rõõmus, kui kuulsin teie pääsemisest. See oli ainus rõõmustav teade, mille me üle pika aja saime.» Jälle ja veel rahutumalt vaatas vürstitar seltsidaami poole ja pidi midagi ütlema, kuid Pierre jõudis ette.

«Nagu te võite arvata, ei teadnud ma temast midagi,» ütles ta. «Ma pidasin teda surnuks. Kõik, mis ma teada sain, seda kuulsin ma kolmandate isikute kaudu. Tean ainult, et ta sattus Rostovide juurde... Milline saatus!»

Pierre rääkis kiiresti ja elavalt. Ta vaatas korraks seltsidaamile näkku, nägi endale suunatud tähelepanelik-lahket, uudishimulikku pilku, ja nagu seda vestluse ajal tihti juhtub, tundis millegipärast, et see musta kleidiga seltsidaam on armas, hea, tore olend, kes ei sega ta südamlikku vestlust vürstitar Marjaga.

Kui ta lausus viimased sõnad Rostovide kohta, tugevnes kohmetus vürstitar Marja näol veelgi. Ta pööras jälle pilgu Pierre'i näolt musta kleidiga daami näole ja ütles:

«Kas te siis ära ei tunne?»

Pierre vaatas veel kord seltsidaami kahvatut, peent, mustade silmadega ja imeliku suuga nägu. Midagi omast, ammu-unustatut ja enam kui armast vaatas talle vastu neist tähelepanelikkudest silmadest.

«Aga ei, see pole võimalik,» mõtles ta. «See karm, kõhn ja kahvatu, vananenud nägu! See ei või olla tema. See on ainult selle mälestus.» Kuid sel hetkel ütles vürstitar Marja: «Nataša.» Ja tähelepanelikkude silmadega nägu naeratas vaevaliselt, pingutu-

sega, nii, nagu avaneb roostetanud uks, — naeratas, ja sellest avanenud uksest hoovas Pierre'ile vastu puhang seda ammu-unustatud õnne, millele ta, eriti nüüd, ei mõelnud. Hoovas talle vastu ja mattis ta täielikult. Kui Nataša naeratas, siis ei saanud enam olla kahtlust: see oli Nataša, ja Pierre armastas teda.

Kohe esimesel silmapilgul avaldas Pierre tahtmatult niihästi Natašale kui ka vürstitar Marjale ja kõigepealt iseendale saladuse, millest ta ise teadlik polnud. Ta punastas rõõmsalt ja valuliselt-kannatavalt. Ta tahtis oma erutust varjata. Kuid mida enam ta püüdis seda varjata, seda selgemini — selgemini kui kõige konkreetsemate sõnadega — rääkis ta endale, Natašale ja vürstitar Marjale, et ta armastab Natašat.

«Ei, see on niisama, ootamatusest,» mõtles Pierre. Aga niipea kui ta tahtis jätkata alustatud vestlust vürstitar Marjaga, vaatas ta jälle Nataša poole, ja veel sügavam puna tõusis talle näkku, ja veel tugevam rõõmu ning hirmu erutus valdas ta hinge. Sõnad takerdusid tal suus ja ta katkestas oma jutu poole pealt.

Pierre ei märganud Natašat, sest ta ei arvanud võivat teda siin näha, kuid ära ei tundnud ta teda sellepärast, et Natašaga vahepeal toimunud muutus oli määratu suur. Nataša oli kõhnaks ja kahvatuks jäänud. Kuid mitte see ei teinud teda tundmatuks: teda oli võimatu esimesel silmapilgul ära tunda, kui Pierre sisse astus, sest sel näol, mille silmades varem alati oli varjul elurõõmunaeratus, polnud nüüd, kui Pierre sisse astus ja esimest korda ta poole vaatas, mitte naeratuse varjugi; olid ainult silmad — tähelepanelikud, head ja kurb-küsivad.

Pierre'i kohmetus ei kajastunud Natašas kohmetusena, vaid üksnes heameelena, mis vaevalt märgatavalt valgustas kogu ta nägu.

XVI

«Ta tuli mind külastama,» ütles vürstitar Marja. «Krahv ja krahvinna saabuvad lähemail päevil. Krahvinna on kohutavas seisukorras. Kuid Natašale endale oli tarvis arsti. Ta saadeti vägisi minuga kaasa.

«Jah, kas leidub perekonda, kel poleks oma muret?» ütles Pierre Nataša poole pöördudes. «Te teate, et see juhtus samal päeval, kui meid vabastati. Ma nägin teda. Missugune kena poiss ta oli!»

Nataša pilk oli suunatud temale, ja vastuseks Pierre'i sõnadele ainult avanesid ta silmad veel enam ja hakkasid enam särama.

«Mida võiks lohutuseks ütelda või mõtelda?» sõnas Pierre. «Mitte midagi. Milleks pidi surema nii tore, elust pakatav poisike?»

«Jah, meie ajal oleks raske elada ilma usuta . . .» ütles vürstitar Marja.

«Jaa, jaa. See on tõesti tõsi,» tähendas Pierre kiiresti vahele.

«Miks?» küsis Nataša, tähelepanelikult Pierre'ile silma vaadates.

«Kuidas miks?» ütles vürstitar Marja. «Ainult mõte sellele, mis ootab seal . . .»

Vürstitar Marjat lõpuni kuulamata vaatas Nataša jälle küsivalt Pierre'ile otsa.

«Ja sellepärast,» jätkas Pierre, «et ainult see inimene, kes usub, et on olemas jumal, kes meid valitseb, suudab taluda säärast kaotust nagu tema ja ... teie oma,» ütles Pierre.

Nataša avas juba suu, et midagi öelda, kuid peatus äkki. Pierre pöördus temast ruttu ära ja esitas vürstitar Marjale küsimuse oma sõbra viimsete elupäevade kohta.

Pierre'i kohmetus oli nüüd peaaegu kadunud; kuid ühtlasi tundis ta, et oli kadunud ka kogu ta endine vabadus ... Ta tundis, et iga ta sõna ja teo üle on nüüd olemas kohtunik, kelle otsus on talle kallim kui kõigi maailma inimeste oma. Nüüd rääkides kujutles ta ühtlasi muljet, mida tema sõnad Natašas tekitasid. Ta ei rääkinud meelega seda, mis Natašale oleks võinud meeldida; kuid mis ta ka ei rääkinud, kõige juures otsustas ta enda üle tema vaatekohalt.

Vastumeelselt, nagu see alati on, hakkas vürstitar Marja jutustama olukorrast, milles ta leidis vürst Andrei. Kuid Pierre'i küsimused, tema elev ning rahutu pilk, ta erutusest vabisev nägu sundisid teda vähehaaval laskuma üksikasjadesse, mida ta oma kujutluseski kartis endale meelde tuletada.

«Jah, jah, nii-nii ...» rääkis Pierre end kogu kehaga vürstitar Marja poole kallutades ja õhinal ta jutustust kuulates. «Jah, jah. Ta siis rahunes? Muutus leebeks? Ta püüdis alati kogu hingest nii väga olla täiesti hea, et ta ei võinud surma karta. Puudused, mis temas olid — kui neid oli —, ei tulnud mitte temast. Ta siis muutus leebeks?» rääkis Pierre. «Missugune õnn, et ta teid jälle nägi,» ütles ta Natašale, äkki tema poole pöördudes ja talle pisarais silmadega otsa vaadates.

Tõmblus läbis Nataša näo. Ta kortsutas kulmu ja langetas hetkeks silmad. Silmapilgu kõhkles ta: kas rääkida või mitte.

«Jah, see oli õnn,» ütles ta vaikse rinnahäälega. «Minule oli see kindlasti õnn.» Ta vaikis hetke. «Ja tema ... tema ... tema ütles, et ta seda soovis sel silmapilgul, kui ma tema juurde tulin ...»

Nataša hääl katkes. Ta punastas, pigistas käed põlvedel kokku, tõstis äkki ilmset pingutust tehes pea ja hakkas kiiresti rääkima.

«Me ei teadnud midagi, kui Moskvast välja sõitsime. Ma ei julgenud tema kohta küsida. Ja äkki ütles Sonja mulle, et ta on meiega kaasas. Ma ei mõelnud midagi, ei suutnud kujutleda, missuguses seisukorras ta on; mul oli ainult tarvis teda näha, tema juures olla,» rääkis ta värisedes ja hingeldades. Ja laskmata end katkestada, rääkis ta sellest, mida ta polnud veel iial kellelegi rääkinud: kõigest, mis ta oli läbi elanud nende kolme nädala kestel, mil nad teel olid ja Jaroslavlis elasid.

Pierre kuulas teda, suu lahti, pisarais silmi temalt kõrvale pööramata. Natašat kuulates ei mõelnud ta ei vürst Andreile, ei surmale ega sellele, mida Nataša rääkis. Ta kuulas teda ja ainult tundis haledust tema vastu selle piina pärast, mida ta nüüd jutustades kannatas.

Vürstitar istus nägu krimpsutades, et pisaraid tagasi hoida, Nataša kõrval ja kuulas esmakordselt oma venna ja Nataša armastuse viimsete päevade lugu.

See piinav ja rõõmustav jutustus oli Natašale nähtavasti hädavajalik.

Ta rääkis läbisegi kõige tühisemaist üksikasjadest ja südamesaladustest, ja näis, nagu ei suudaks ta iialgi lõpetada. Mitu korda kordas ta ühte ja sedasama.

Ukse tagant kuuldus Dessalles'i hääl, kes küsis, kas Nikoluška võib sisse tulla head ööd ütlema.

«Ja see ongi kõik, kõik...» ütles Nataša. Ta tõusis kiiresti püsti, kui Nikoluška sisse astus, ruttas pooljoostes ukse juurde, põrkas peaga vastu eesriidega varjatud ust ja sööstis kas valust või kurbusest oiates toast välja.

Pierre vaatas ukse poole, kust Nataša oli väljunud, ega saanud aru, miks ta äkki oli nii üksi maailma jäänud.

Vürstitar Marja äratas ta hajameelsusest, juhtides ta tähelepanu tuppa astunud vennapojale.

Nikoluška nägu, mis tuletas meelde ta isa, mõjus Pierre'ile praegusel heldimuse hetkel nii, et ta, olles Nikoluškat suudelnud, kähku püsti tõusis ja taskurätikut välja võttes akna juurde eemaldus. Ta tahtis vürstitar Marjaga hüvasti jätta, kuid vürstitar hoidis teda tagasi:

«Meie Natašaga ei lähe vahel enne kella kolme magama. Palun olge veel. Ma käsin õhtulaua katta. Minge alla, me tuleme kohe.»

Enne kui Pierre toast lahkus, ütles vürstitar talle:

«Esimest korda rääkis ta temast niiviisi.»

Epiloog.

I jagu.

XII

Nagu igas tõelises perekonnas, nii elas ka Lõssõje Gorõ mõisas koos mitu täiesti erinevat maailma, mis igaüks oma erilisust säilitades ja üksteisele järele andes kokku sulasid üheks harmooniliseks tervikuks. Iga sündmus, mis majas juhtus, oli kõigile neile maailmadele ühteviisi tähtis, ühteviisi rõõmustav või kurb; kuid igal maailmal olid omad, täiesti erinevad, teistest sõltumatud põhjused rõõmutsemiseks või kurvastamiseks ühe või teise sündmuse puhul.

Pierre'i saabumine näiteks oli rõõmustav ning tähtis sündmus, ja niisugusena kajastus see kõigis.

Teenijad — kõige õiglasemad härraste kohtunikud, sest nad ei otsusta kõneluste ja tundeavalduste põhjal, vaid tegude ja eluviisi järgi — olid rõõmsad Pierre'i saabumise üle, sest nad teadsid, et

tema sealviibimise ajal krahv lakkab iga päev majapidamist vaatamas käimast ja muutub lõbusamaks ning heasüdamlikumaks, ja veel sellepärast, et kõik saavad pühadeks rikkalikke kingitusi.

Lapsed ja kasvatajad rõõmustasid Bezuhhovi saabumise üle, sest et keegi teine ei tõmmanud neid niiviisi kaasa ühisesse ellu kui Pierre. Ainult tema oskas klavikordil mängida seda ekosseesi (tema ainus pala), mille järgi võis, nagu ta rääkis, tantsida kõiki tantse, ja kindlasti tõi ta kõigile kingitusi.

Nikolaike, kes nüüd oli viieteistkümne-aastane kõhn, ruugete käharate juustega ja väga ilusate silmadega haiglane, tark poiss, rõõmustas sellepärast, et onu Pierre, nagu ta teda nimetas, oli temale vaimustatud imetluse ja kirgliku kiindumuse objektiks. Keegi ei sisendanud Nikolaikesele erilist armastust Pierre'i vastu ja ta nägi teda ainult harva. Tema kasvataja, krahvinna Marja, püüdis kõigest jõust panna Nikolaikest oma meest samuti armastama, nagu ta ise teda armastas, ja Nikolaike armastaski onu, kuid armastas vaevalt märgatava põlgusevarjundiga. Pierre'i aga jumaldas ta. Ta ei tahtnud saada ei husaariks ega Georgi risti kavaleriks, nagu onu Nikolai, ta tahtis saada õpetatud meheks, targaks ja heaks nagu Pierre. Pierre'i juuresolekul oli ta näol alati rõõmus sära, ja ta punastas ning hingeldas, kui Pierre teda kõnetas. Ta ei lasknud kõrvust mööda ainustki sõna, mis Pierre rääkis, ja hiljem tuletas meelde ning arutles Dessalles'i ja iseendaga iga Pierre'i sõna tähendust. Pierre'i möödunud elu, ta õnnetused enne 1812. aastat (millede kohta ta oli kuuldud sõnade järgi endale loonud ähmase, luulelise kujutluse), ta seiklused Moskvas, vangipõlv, Platon Karatajev (kellest Pierre talle oli rääkinud), ta armastus Nataša vastu (keda poisike samuti armastas erilise armastusega) ja peamiselt ta sõprus isaga, keda Nikolaike ei mäletanud, — kõik see tegi Pierre'i tema silmis kangelaseks ning pühaduseks.

Katkendlikest kõnelustest tema isa ja Nataša üle, sellest erutusest, millega Pierre kadunust rääkis, sellest ettevaatlikust, hardast õrnusest, millega Nataša temast rääkis, koostas poisike, kelles parajasti tärkasid aimused armastusest, endale kujutluse sellest, et tema isa oli Natašat armastanud ja teda surres oma sõbrale jätnud. Isa aga, keda poisike ei mäletanud, tundus talle jumalusena, keda oli võimatu endale ette kujutada ja kellest ta teisiti ei mõelnud kui südame vakatamisega ja nukruse- ning vaimustuse-pisaratega. — Ja poiss oli Pierre'i saabumise tõttu õnnelik.

Külalistel oli Pierre'ist hea meel kui inimesest, kes igasugust seltskonda alati elustas ja kokku liitis.

Täiskasvanud, kõnelemata naisest, olid rõõmsad sõbra üle, kellega oli kergem ja rahulikum elada.

Eidekestel oli hea meel kingituste üle, mis ta kaasa toob, ja peamiselt selle üle, et Nataša jälle elavneb.

Pierre tundis neid eri maailmade erinevaid vaateid enda suhtes ja ruttas igaühele andma, mida see ootas.

Pierre, kõige hajameelsem, unustavam inimene, ostis nüüd naise

poolt koostatud nimestiku järgi kõik ega unustanud ei ema ega venna antud ülesandeid, ei Belovale kingitavat kleidiriiet ega mänguasju naisevenna lastele. Oma abielu algul tundus talle imelik see naise nõudmine — täita ja mitte unustada kõike seda, mis ta oli lubanud osta, — ja teda hämmastas Nataša tõsine kurvastus, kui ta oma esimesel sõidul kõik ära unustas. Kuid hiljem harjus ta sellega. Teades, et Nataša endale midagi tuua ei käsi, teistele aga käsib tuua ainult siis, kui ta ise selleks valmisolekut avaldab, leidis ta nüüd endalegi ootamatult lapselikku lõbu neist kingituste ostmistest kogu majale ega unustanud iial midagi. Kui Nataša talle midagi ette heitis, siis ainult seda, et ta ostis ülearuseid asju ja liiga kallilt. Kõigile oma puudustele, nagu arvas enamik, või headele omadustele, nagu arvas Pierre, — lohakusele, hooletusele, lisas Nataša veel kitsiduse.

Sellest ajast, kui Pierre'i majapidamine paisus suureks ja perekond hakkas nõudma suuri väljaminekuid, märkas ta oma imestuseks, et ta kulutas poole vähem kui enne ja et ta viimasel ajal (eriti esimese naise võlgade tõttu) sassiläinud rahaasjad hakkasid paranema.

Elamiseks kulus nüüd vähem sellepärast, et elu oli seotud: seda kõige kallimat luksust, — niisugust eluviisi, mida iga minut võib muuta, Pierre'il enam ei olnud ja ta ei soovinudki seda enam. Ta tundis, et tema eluviis on nüüd kuni surmani kindlaks määratud, et seda muuta pole tema võimuses, ja seepärast oli see eluviis odav.

Lõbusa, naerul näoga harutas Pierre lahti oma ostusid.

«Kuidas on, ah?» küsis ta riidetükki kaupmehe kombel lahti lüües. Nataša istus tema vastas, vanemat tütart põlvedel hoides ja säravaid silmi mehelt kiiresti sellele pöörates, mida mees näitas.

«See on Belovale? Väga hea.» Ta katsus käega riide headust. «Maksid vist rubla küünrast?»

Pierre ütles hinna.

«Kallis,» ütles Nataša. «Küll lastel ja *maman*'il on nüüd hea meel. Ainult ilmaaegu ostsid minule selle,» lisas ta, tahtmatult naeratades ja imetledes kuldset, pärlitega kaunistatud ehtekammi, millised siis parajasti hakkasid moodi minema.

«Adeele rääkis mulle augu pähe: ostke ja ostke,» ütles Pierre.

«Millal ma seda kannan?» Nataša pistis kammi palmikusse. «Kui hakkame Mašaga seltskonnas käima; võib-olla kantakse neid siis jälle. Noh, lähme.»

Ja kingitusi kaasa võttes läksid nad esiteks lastetuppa, siis krahvinna juurde.

Kui Pierre ja Nataša, pakid kaenlas, võõrastetuppa astusid, ladus krahvinna nagu tavaliselt Belovaga suurt pasjanssi.

Krahvinna oli juba üle kuuekümne aasta vana. Ta oli täiesti hall ja kandis tanu, mis kogu nägu rüüšiga ümbritses. Nägu oli tal kortse täis, ülemine huul sisse vajunud ja silmad tuhmid.

Pärast poja ja mehe nii väga kiiresti teineteisele järgnenud surma tundis ta end kogemata siia maailma unustatud olendina,

kel pole mingit eesmärki ega mõtet. Ta sõi, jõi, magas, oli ärkvel, kuid ta ei elanud. Elu ei pakkunud talle mingisuguseid muljeid. Ta ei vajanud elult midagi peale rahu, ja seda rahu võis ta leida ainult surmas. Aga kuni surm veel ei tulnud, pidi ta elama, s. t. kasutama oma elujõudu. Tema juures oli ülimal määral märgatav see, mida võib tähele panna väga väikeste laste ja väga vanade inimeste juures. Tema elus polnud näha mingit välist sihti, oli ilmne ainult vajadus oma mitmesuguseid kalduvusi ja võimeid harjutada. Tal oli vaja süüa, magada, mõelda, rääkida, nutta, töötada, vihastuda jne. ainult sellepärast, et tal oli magu, oli peaaju, olid lihased, närvid ja maks. Ta tegi kõike, ilma et seda oleks väljastpoolt miski esile kutsunud, mitte nii, nagu teevad täies elujõus olevad inimesed, et sihi tagant, mida nad taotlevad, pole märgata teist — oma jõudude rakendamise sihti. Ta rääkis ainult sellepärast, et tal oli füüsiline vajadus kopsu ja keelt tööle panna. Ta nuttis nagu laps, sest et tal oli tarvidus nina nuusata, jne. See, mis täies jõus olevaile inimestele on sihiks, oli temale ilmselt ettekäändeks.

Hommikuti näiteks, eriti kui ta oli eelmisel päeval midagi rasvast söönud, tekkis tal vajadus vihastuda, ja siis valis ta kõige lähema ettekääande: Belova kurtuse.

Ta hakkas temale teisest toaotsast tasakesi midagi rääkima.

«Täna on vist soojem, mu armas,» rääkis ta sosinal. Ja kui Belova vastas: «Jah, jõudsid kohale», torises ta vihaselt: «Jumal küll, kui kurt ja rumal!»

Teiseks ettekäändeks oli ninatubakas, mis talle näis kord kuiv, kord niiske, kord halvasti peenendatud olevat. Pärast neid ärritusi valgus sapp ta näos laiali, ja tema toatüdrukud teadsid kindlate tundemärkide järgi, millal Belova jälle kurt on ja tubakas niiskeks muutub ja millal nägu kollaseks läheb. Niisama nagu tal oli tarvis lasta sapil töötada, nii oli tal tarvis mõnikord lasta töötada järelejäänud mõtlemisvõimel, ja selleks andis võimalust pasjanss. Kui oli tarvis nutta, siis oli ettekäändeks kadunud krahv. Kui oli tarvis rahutust tunda, siis oli ettekäändeks Nikolai ja tema tervis; kui oli tarvis mürgiselt rääkida, siis oli ettekäändeks krahvinna Marja. Kui oli tarvis hääleorganit harjutada — seda juhtus enamasti kella seitsme ajal, pärast seedimispuhkust pimedas toas, — siis oli ettekäändeks ikka samade lugude jutustamine ikka samadele kuulajatele.

Seda vana daami seisukorda mõistsid kõik kodakondsed, ehkki sellest iial keegi ei rääkinud ja kõik tegid kõikvõimalikke pingutusi tema vajaduste rahuldamiseks. Ainult harvad nukra poolnaeratuse saatel vahetatud pilgud Nikolai, Pierre'i, Nataša ja krahvinna Marja vahel väljendasid tema seisukorra vastastikust mõistmist.

Kuid need pilgud rääkisid peale selle veel muudki: nad rääkisid sellest, et ta on oma ülesande elus juba täitnud; sellest, et see, mis nüüd näha on, on ainult osa temast; sellest, et meie kõik muutume niisuguseks ja et rõõmustav on temale alistuda, ennast talitseda selle kunagi kalliks peetud, kunagi niisama elujõulise nagu meiegi.

aga nüüd haletsusväärse olendi pärast. *«Memento mori,»*[1] rääkisid need pilgud.

Kõigist kodakondsetest ainult täiesti halvad ning rumalad inimesed ja väikesed lapsed ei mõistnud seda ja võõrastasid teda.

XIII

Kui Pierre ja ta naine võõrastetuppa astusid, oli krahvinnal parajasti tavaline vajadus suure pasjansi ladumisega oma mõistusele tööd anda, ja seepärast, ehkki ta harjumuse järgi lausus sõnad, mida ta alati lausus Pierre'i või poja kojutuleku puhul: «Oligi aeg, mu armas; väsisime juba ootamast. Noh, jumal tänatud,», ja kingituste üleandmisel lausus teised harjumuslikud sõnad: «Mitte kink pole tähtis, sõbrake. Aitäh, et mind, vanainimest, meeles pead . . .» oli näha, et Pierre'i tulek oli talle sel silmapilgul vastumeelt, kuna see ta tähelepanu lõpuni ladumata pasjansilt kõrvale juhtis. Ta lõpetas pasjansi ning võttis alles siis kingitused käsile. Kinkideks olid väga peenelt töödeldud karp mängukaartide jaoks, eresinine Sèvres'i tass kaanega ning lamburneidude kujutistega ja kuldne tubakatoos krahvi portreega, mille Pierre oli Peterburis miniatuuride maalijalt tellinud. (Krahvinna soovis seda ammugi.) Tal polnud nüüd tahtmist nutta, seepärast vaatas ta portreed ükskõikselt ja tegeles rohkem kaardikarbiga.

«Ole tänatud, mu sõber, tegid mulle rõõmu,» ütles ta, nagu ta alati rääkis. «Aga kõige parem on, et sa iseenda tagasi tõid. See ei kõlvanud enam kuhugi; tõrele vähemalt sina oma naisega. Mis see siis on? Ilma sinuta on ta nagu hullumeelne. Ei näe midagi ega mäleta midagi,» rääkis ta harjumuseks saanud sõnu. «Vaata, Anna Timofejevna,» lisas ta, «missuguse karbi meile pojake tõi.»

Belova kiitis kingitusi ja oli vaimustuses oma kleidiriidest.

Ehkki Pierre'il, Natašal, Nikolail, krahvinna Marjal ja Denissovil oli tarvis rääkida paljudest asjadest, millest krahvinna juuresolekul ei räägitud — mitte sellepärast, et tema eest oleks midagi varjatud, vaid sellepärast, et ta oli paljus suhtes elust nii maha jäänud, et tema kuuldes midagi rääkima hakates oleks tarvis olnud vastata tema ebaõiges kohas esitatavaile küsimustele ning uuesti korrata juba mitu korda temale korratud asju: rääkida, et see on surnud ja see abiellunud, mida ta ikkagi ei suutnud meeles pidada, — istusid nad kombe kohaselt võõrastetoas teemasina juures teelauas, ja Pierre rääkis, vastates krahvinna küsimustele, mis küsijale endale tarbetud olid ja kedagi ei huvitanud, et krahv Vassili oli vanaks jäänud, ja et krahvinna Marja Aleksejevna käskis tervitada ja meeles pidada, jne.

Niisugune mitte kedagi huvitav, kuid hädavajalik vestlus kestis kogu teejoomise aja. Teejoomisele ümmarguse laua ümber, kus

[1] Pea meeles surma *(ladina k.)*.

teemasina ees istus Sonja, kogunesid kõik täiskasvanud perekonnaliikmed. Lapsed ja kasvatajad olid juba teejoomise lõpetanud ja nende hääli kuuldus kõrvalolevast diivanitoast. Teelauas istusid kõik oma tavalistel kohtadel; Nikolai võttis istet ahju juures väikese lauakese ääres, kuhu talle teed toodi. Vana hurdakoer Milka, esimese Milka järeltulija, täiesti halliks läinud näoga, millest suured mustad silmad veel teravamalt esile tungisid, lebas tema kõrval tugitoolil. Pooleldi halliks läinud käharate juuste, vurrude ja põskhabemega Denissov istus, kindralimunder eest lahti, krahvinna Marja kõrval. Pierre istus oma naise ja vana krahvinna vahel. Ta rääkis seda, mis — nagu ta teadis — võis vanakest huvitada ja talle arusaadav olla. Ta rääkis välistest, seltskondlikkudest sündmustest ja neist vana krahvinna ealistest inimestest, kes kunagi olid moodustanud tema tutvusringkonna, tõelise, elava ringi, nüüd aga enamikus olid mööda maailma laiali pillutud nagu temagi ja elasid oma viimaseid päevi, kogudes järelejäänud viljapäid sellest, mis nad elus olid külvanud. Kuid just nemad, need omaealised, näisid vanale krahvinnale ainsa tõsise ning tõelise maailmana. Pierre'i elevusest nägi Nataša, et ta reis oli olnud huvitav, et tal oli tahtmine paljudest asjadest rääkida, kuid ta ei julgenud seda teha krahvinna juuresolekul. Denissov, kes ei kuulunud perekonda ja seetõttu ei mõistnud Pierre'i ettevaatust ja keda kui rahulolematut pealegi väga huvitas kõik, mis Peterburis toimus, õhutas alatasa Pierre'i rääkima kas äsjasest juhtumist Semjonovski polgus, või Araktšejevist, või piibliseltsist. Pierre sattus mõnikord hoogu ja hakkas rääkima, kuid Nikolai ja Nataša tõid ta iga kord tagasi vürst Ivani ja krahvinna Marja Antonovna tervise juurde.

«Aga kõik see hullus, Gossner ja Tatarinova,» küsis Denissov, «kas see tõesti ikka edasi kestab?»

«Kuidas kestab?» hüüatas Pierre. «Enam kui kunagi varem. Piibliselts — see on nüüd kogu valitsus!»

«Mis see siis on, *mon cher ami*[1]?» küsis krahvinna, kes oli oma tee ära joonud ja ilmselt ettekäänet otsis, et pärast söömist natuke vihastuda. «Kuidas sa räägid, — valitsus; ma ei saa sellest aru.»

«Teate, *maman*,» segas vahele Nikolai, kes teadis, kuidas kõike oma ema keelde tõlkida, «vürst Aleksander Nikolajevitš Golitsõn asutas seltsi; räägitakse, tal olevat suur võim.»

«Araktšejev ja Golitsõn,» ütles Pierre ettevaatamatult, «see on nüüd kogu valitsus. Ja missugune! Kõikjal näevad nad salasepitsusi, kardavad kõike.»

«Milles siis vürst Aleksander Nikolajevitš süüdi on? Ta on väga auväärne inimene. Ma puutusin temaga siis Marja Antonovna juures kokku,» ütles krahvinna solvunult ning jätkas, solvudes veel rohkem sellest, et kõik vait jäid: «Nüüd on hakatud kõiki arvustama. Evangeeliumi selts, — mis selles siis paha on?» ja ta tõusis lauast (ka kõik teised tõusid) ning hõljus karmil ilmel diivanituppa oma laua juurde.

[1] Mu kallis sõber.

Tekkinud nukra vaikimise sekka kuuldus kõrvaltoast laste naeru ja hääli. Ilmselt valitses laste hulgas mingi rõõmus erutus.

«Valmis, valmis!» kostis üle kõigi teiste väikese Nataša rõõmus kisa.

Pierre vahetas pilgu krahvinna Marjaga ja Nikolaiga (Natašat nägi ta alati) ja naeratas õnnelikult.

«See on alles tore muusika!» ütles ta.

«Anna Makarovna lõpetas suka,» ütles krahvinna Marja.

«Oo, ma lähen vaatama,» ütles Pierre püsti karates. «Tead sa,» ütles ta ukse juures peatudes, «miks ma seda muusikat eriti armastan, — see annab mulle kõige esimesena teada, et kõik on hästi. Täna sõidan, ja mida lähemale jõuan, seda suurem on hirm. Niipea kui eestuppa astusin, kuulen, Andrjuša lagistab naerda, — noh, tähendab, kõik on hästi...»

«Tean küll seda tunnet,» kinnitas Nikolai. «Mina ei või minna, sukad on ju minule üllatuseks mõeldud.»

Pierre läks laste juurde, ja naer ning kisa muutusid veelgi valjemaks. «Noh, Anna Makarovna,» kuuldus Pierre'i hääl, «siia keskele, ja siis käskluse peale: üks, kaks, ja kui ma ütlen: kolm. Sina seisa siin. Sind ma võtan sülle. Noh, üks, kaks...» lausus Pierre'i hääl. Tekkis vaikus. «Kolm!» Ja toas puhkes laste häälte vaimustatud kila.

«Kaks, kaks!» karjusid lapsed.

Need olid kaks sukka, mida Anna Makarovna ainult temale tuntud salavõtte abil varrastel koos kudus ja iga kord, kui töö valmis sai, laste juuresolekul pidulikult teineteisest välja tõmbas.

XIV

Varsti pärast seda tulid lapsed head ööd ütlema. Lapsed suudlesid kõiki, kasvatajad tegid kummarduse ja väljusid. Jäi ainult Dessalles oma kasvandikuga. Kasvataja kutsus sosinal oma kasvandikku alumisele korrusele.

«Non, m-r Dessalles, je demanderai à ma tante de rester,»[1] vastas Nikolai Bolkonski samuti sosinal.

«Ma tante, lubage mind jääda,» ütles väike Nikolai tädi juurde astudes. Ta nägu väljendas palvet, ärevust ja vaimustust. Krahvinna Marja vaatas talle otsa ja pöördus Pierre'i poole.

«Kui teie siin olete, ei suuda ta eemalduda...» ütles ta Pierre'ile.

«Je vous le ramènerai tout-à-l'heure, m-r Dessalles; bonsoir,»[2] ütles Pierre šveitslasele kätt andes ja pöördus naeratades väikese Nikolai poole. «Me pole teineteist veel näinudki. Marie, kui sarnaseks ta muutub,» lisas ta, pöördudes krahvinna Marja poole.

---

[1] Ei, härra Dessalles, ma palun tädi, et ta lubaks jääda.

[2] Ma toon ta teile varsti tagasi, härra Dessalles; head ööd.

«Kas isale?» küsis poisike näost tumepunaseks muutudes ja oma säravate, vaimustatud silmadega alt üles Pierre'ile otsa vaadates. Pierre noogutas talle pead ning jätkas oma juttu, mille lapsed olid katkestanud. Krahvinna Marja tikkis näpu vahel kanvaale; Nataša silmitses ainiti oma meest. Nikolai ja Denissov tõusid aeg-ajalt püsti, küsisid piipe, suitsetasid, võtsid teed Sonja käest, kes nukralt ning visalt istus teemasina juures, ja küsitlesid Pierre'i. Käharpäine, haiglane poisike istus säravi silmi kellestki märkamatult nurgas, ning ainult oma käharpead mahakeeratud kraedest väljaulatuval peenikesel kaelal sinnapoole pöörates, kus oli Pierre, võpatas ta vahetevahel ja sosistas endamisi midagi, olles ilmselt mingi uue ja tugeva tunde mõju all.

Jutt keerles tolle kõrgemate valitsusringide kohta käiva keelepeksu ümber, mida enamik inimesi harilikult peab kõige tähtsamaks sisepoliitiliseks huviobjektiks. Denissov, kes polnud valitsusega rahul oma ebaõnnestumiste pärast teenistuses, kuulas rõõmuga kõiki rumalusi, mida tema arvates nüüd Peterburis tehti, ja tegi tugevais ning teravais väljendustes oma märkusi Pierre'i sõnade peale.

«Enne pidid olema sakslane, nüüd pead tantsima Tatarinova ja m-me Krüdeneriga, lugema ... Eckartshausenit ja temataolisi. Oh, tuleks jälle meie tubli Bonaparte lahti lasta! Tema peksaks kogu rumaluse välja. No mis tegu see on — anda Semjonovski polk soldat Schwartzi kätte?» kisendas ta.

Ka Nikolai, ehkki tal polnud soovi kõiges halba näha nagu Denissovil, pidas väga väärikaks ning tähtsaks asjaks valitsust arvustada ja leidis, et see, et A. on määratud selle ala ministriks ja B. sinna ja sinna kindralkuberneriks ja et keiser on öelnud nii, minister naa, — et need kõik on väga tähtsad asjad. Ja ta pidas vajalikuks sellest huvitatud olla ja küsitles Pierre'i. Nende kahe kaasvestleja küsitluste tõttu püsis kõnelus tavalistes kõrgemate, valitsevate ringide kohta käiva keelepeksu raamides.

Kuid Nataša, kes tundis kõiki oma mehe võtteid ja mõtteid, nägi, et Pierre tahtis juba ammugi, kuid ei saanud juttu teisele teele juhtida ja väljendada oma südamelähedast mõtet, sedasama, mille pärast ta käis Peterburis nõu pidamas oma uue sõbra vürst Fjodoriga; ja Nataša tuli mehele appi, küsides, kuidas läksid tema asjad vürst Fjodoriga.

«Millest on jutt?» küsis Nikolai.

«Ikka sellestsamast,» ütles Pierre ringi vaadates. «Kõik näevad, et asjad lähevad nii halvasti, et seda ei või niiviisi jätta ja et kõigi ausate inimeste kohuseks on jõudumööda vastu töötada.»

«Mida võivad siis ausad inimesed teha?» lausus Nikolai, kergelt kulmu kortsutades. «Mida saab siis teha?»

«Seda ...»

«Lähme kabinetti,» ütles Nikolai.

Nataša, kes juba ammu aimas, et teda varsti imetama kutsuma

tullakse, kuulis lapsehoidja hüüet ja läks lastetuppa. Krahvinna Marja läks temaga kaasa. Mehed läksid kabinetti ja väike Nikolai Bolkonski järgnes neile sinna, ilma et onu oleks teda märganud, ja istus hämarasse kohta akna juurde, kirjutuslaua äärde.

«Noh, mis sa siis teed?» küsis Denissov.

«Igavesed fantaasiad,» ütles Nikolai.

«Vaat mis,» alustas Pierre istet võtmata ja kord mööda tuba kõndides, kord peatudes, rääkimise juures susistades ja kätega kiireid liigutusi tehes. «Vaat mis. Olukord Peterburis on niisugune: keiser ei tunne huvi millegi vastu. Ta on täiesti andunud sellele müstitsismile (müstitsismi ei andestanud Pierre nüüd kellelegi). Ta otsib ainult rahu, ja rahu võivad talle anda ainult need inimesed *sans foi ni loi*[1], kes hoolimatult kõike materdavad ja lämmatavad: Magnitski, Araktšejev ja *tutti quanti*[2] ... Sa nõustud, et kui sa ise ei tegeleks majapidamisega, vaid tahaksid ainult rahu, siis jõuaksid sa seda rutem sihile, mida julmem oleks su kubjas,» pöördus ta Nikolai poole.

«Milleks sa seda räägid?» küsis Nikolai.

«Kõik hukkub. Kohtutes on vargus, sõjaväes ainult kepp: drill ja sõjaväelised asulad, — piinatakse inimesi; haridust lämmatatakse. Mis on noor ja aus, seda hävitatakse! Kõik näevad, et nii ei või see edasi kesta. Kõik on ülearu pingul ja katkeb tingimata,» rääkis Pierre (nagu inimesed ükskõik missuguse valitsuse tegevust lähemalt vaadeldes alati räägivad sellest ajast peale, kui on olemas valitsus). «Ma rääkisin neile Peterburis ühte.»

«Kellele?» küsis Denissov.

«Te teate, kellele,» ütles Pierre, vaadates paljutähendavalt altkulmu, «vürst Fjodorile ja neile kõigile. Haridust ja heategevust toetada, — see kõik on muidugi hea. Ilus eesmärk ja kõik; aga praeguses olukorras on vaja midagi muud.»

Sel hetkel märkas Nikolai poisikese sealviibimist. Ta nägu tõmbus süngeks; ta astus tema juurde.

«Miks sa siin oled?»

«Milleks? Jäta ta,» ütles Pierre Nikolail käest kinni võttes ja jätkas: «Seda on vähe, ütlen ma neile: nüüd on vaja midagi muud. Sel ajal, kui te seisate ja ootate, et pingule kistud keel iga silmapilk katkeb; kui kõik ootavad paratamatut pööret, on tarvis võimalikult tihedalt ja suurel hulgal üksteisel käest kinni võtta, et üldisele katastroofile vastu panna. Kõik noor ja tugev koguneb sinna ja demoraliseerub. Ühte ahvatlevad naised, teist auavaldused, kolmandat auahnus, raha, ja nad lähevad üle sinna leeri. Sõltumatuid, vabu inimesi, nagu teie ja mina, ei jää üldse järele. Ma ütlen: avardage seltskondlikku ringi! *Mot d'ordre*'iks[3] ärgu olgu mitte üksnes voorus, vaid sõltumatus ja tegevus.»

---

[1] Ilma autunde ja südametunnistuseta.
[2] Teised säärased ... *(itaalia k.)*
[3] Loosungiks.

Poisikest rahule jättes nihutas Nikolai tugitooli vihaselt teise kohta, istus sellesse ja kõhatas Pierre'i kuulates ühtelugu rahulolematult, kuna ta nägu tõmbus ikka enam pilve.

«Aga missihiline tegevus siis?» hüüatas ta. «Ja missugusesse vahekorda te astute valitsusega?»

«Abiliste vahekorda. Ühing ei tarvitse olla salajane, kui valitsus teda lubab. Ta pole mitte valitsusevaenulik, vaid vastupidi, see on tõeliste konservatiivide ühing. Sõna tõsises mõttes džentelmenide ühing. Ainult selleks, et Pugatšov ei tuleks maha tapma nii sinu kui minu lapsi ja et Araktšejev ei saadaks mind sõjaväelisse asundusse, — ainult selleks me võtame üksteisel käest kinni, ainuüksi üldise heaolu ja julgeoleku sihiga.»

«Jah, aga salaühing on järelikult vaenulik ning kahjulik ja võib tekitada ainult kurja.»

«Miks? Kas Tugendbund, mis päästis Euroopa (tol ajal ei julgetud veel mõelda, et Venemaa päästis Euroopa), põhjustas mingit kurja? Tugendbund — see on vooruse liit; see on armastus, vastastikune abistamine; see on see, mida jutlustas Kristus ristil...»

Nataša, kes oli keset kõnelust tuppa tulnud, silmitses rõõmsalt oma meest. Ta ei rõõmustanud selle üle, mida Pierre rääkis. See teda ei huvitanudki, sest talle näis, et see kõik on äärmiselt lihtne ja et ta teab seda kõike ammugi (talle näis sellepärast nii, et ta tundis kõike seda, millest see väljus, — kogu Pierre'i hinge); ta rõõmustas mehe elevust ning vaimustust nähes.

Veelgi rõõmsamalt ning vaimustatumalt silmitses Pierre'i mahakeeratud kraedest väljaulatuva peenikese kaelaga poisike, kelle kõik olid unustanud. Iga Pierre'i sõna põletas ta südant ja ta purustas närviliste sõrmeliigutustega, ise seda märkamata, talle kättesattuvaid kirjalakipulkasid ja sulgi onu laual.

«Sugugi mitte see, mis sina mõtled; aga vaat, mis oli saksa Tugendbund ja see, mida mina soovitan.»

«Noh, vennas, vorstmaakritele sobib see Tugendbund, aga mina ei saa sellest aru ega suuda välja üteldagi,» lausus Denissovi vali, resoluutne hääl. «Kõik on halb ja jälk, ma olen nõus; kuid Tugendbundist ei saa ma aru; kui ei meeldi — siis olgu m ä s s[1], see on teine asi! *Je suis votre homme!*»[2]

Pierre muigas, Nataša hakkas naerma, kuid Nikolai tõmbas kulmud veel enam kortsu ja hakkas Pierre'ile tõendama, et mingisugust pööret pole ette näha ja et kogu hädaoht, millest ta räägib, on olemas ainult tema kujutluses. Pierre tõendas vastupidist, ja kuna tema vaimsed võimed olid tugevamad ning leidlikumad, siis tundis Nikolai end ummikusse aetuna. See vihastas teda veel rohkem, sest ta teadis oma südames — mitte arutluse, vaid millegi arutlusest tugevama põhjal, — et tema arvamus kindlasti õige on.

---

[1] Tõlkes edasiandmatu sõnademäng sõnade *«Tungenbund»* ja *«бунт»* (mäss — vene k.) samakõlalisuse alusel.

[2] Siis olen ma teie mees!

«Tead, mis ma sulle ütlen?» sõnas ta tõustes ja piipu närviliste liigutustega nurka seades ning lõpuks käest visates. «Tõendada ma sulle ei saa. Sa räägid, et meil on kõik halvasti ja et tuleb pööre; mina seda ei näe; aga sa ütled, et truudusevanne on tingimuslik asi, ja selle peale ütlen ma sulle: sa oled minu kõige parem sõber, seda sa tead; aga kui te asutate salaühingu, kui te hakkate valitsusele vastu töötama, missugune see ka ei oleks, ma tean, et minu kohuseks on valitsuse käsku kuulata. Ja kui Araktšejev mind praegu käsiks eskadroniga teie vastu minna ja mõõga tõmmata, siis ei kõhkleks ma sekunditki, vaid läheksin. Arva sellest, mis tahad.»

Pärast neid sõnu tekkis piinlik vaikus. Nataša hakkas esimesena rääkima, kaitstes oma meest ja vennale kallale tungides. Tema kaitse oli nõrk ja saamatu, kuid oma eesmärgi ta saavutas. Vestlus algas uuesti ja mitte enam selles ebameeldivalt vaenulikus toonis, millega olid öeldud Nikolai viimased sõnad.

Kui kõik tõusid, et õhtust sööma minna, astus Nikolai Bolkonski kahvatuna, säravail, kiirgavail silmil Pierre'i juurde.

«Onu Pierre... teie... ei... Kui isa elaks... kas ta oleks teiega nõus?» küsis ta.

Pierre mõistis äkki, missugune eriline, sõltumatu, keeruline ning tugev tunde- ja mõttetegevus pidi toimuma selles poisikeses nende vestluse ajal, ja tuletades meelde kõike, mis ta oli rääkinud, kahetses ta, et poiss oli teda kuulnud. Kuid talle oli tarvis vastata.

«Ma arvan, et oleks,» ütles ta vastumeelselt ja väljus kabinetist.

Poisike langetas pea ja näis alles nüüd märkavat, mis ta oli laual teinud. Ta punastas ja astus Nikolai juurde.

«Onu, vabanda, ma tegin seda... kogemata,» ütles ta, osutades purustatud kirjalakipulkadele ja sulgedele.

Nikolai võpatas tigedalt.

«Hea küll, hea küll,» sõnas ta kirjalakitükke ja sulgi laua alla visates. Ja endas tõusnud viha ilmse vaevaga maha surudes pöördus ta kõrvale.

«Sa ei oleks pidanud üldse siin olema,» ütles ta.

V. I. LENIN

LEV TOLSTOI KUI VENE REVOLUTSIOONI PEEGEL

Suure kunstniku nime kõrvutamine revolutsiooniga, mida ta ilmselt ei mõistnud, millest ta ilmselt kõrvale hoidus, võib esimesel pilgul näida imelikuna ning kunstlikuna. Ei saa ju peegliks nimetada seda, mis silmanähtavalt ei peegelda nähtusi õigesti? Kuid meie revolutsioon on erakordselt keeruline nähtus; selle otseste teostajate ja osavõtjate massi hulgas on palju sotsiaalseid elemente, kes samuti ilmselt ei saanud aru toimuvast, samuti hoidusid kõrvale tõelistest ajaloolistest ülesannetest, mis sündmuste käik nende ette asetas. Ja kui meil on tegemist tõesti suure kunstnikuga, siis pidi ta kas või mõningaidki revolutsiooni olulisi külgi oma teostes peegeldama.

Legaalne vene ajakirjandus, tulvil artikleid, kirju ja sõnumeid Tolstoi 80 aasta juubeli puhul, tunneb kõige vähem huvi tema teoste analüüsimise vastu Vene revolutsiooni iseloomu ja Vene revolutsiooni tõukejõudude seisukohalt. Kogu see ajakirjandus on läiluseni tulvil silmakirjalikkust, kaht liiki silmakirjalikkust: kroonulikku ja liberaalset. Esimene on müüdavate paberimäärijate jäme silmakirjalikkus, kellel eile kästi L. Tolstoid taga kiusata, täna aga otsida temas patriotismi ja püüda Euroopa ees viisakas olla. Et sedaliiki paberimäärijatele on nende kirjutused kinni makstud, see on kõigile teada, ja nad ei suuda kedagi petta. Palju peenem ja seetõttu palju kahjulikum ning ohtlikum on liberaalne silmakirjalikkus. Kui kuulata «Retši» kadetlikke balalaikineid, siis on nende poolehoid Tolstoile kõige täielikum ja kõige tulisem. Tegelikult on ettekavatsetud deklamatsioon ja ülespuhutud fraasid «suurest jumalaotsijast» üksainus suur vale, sest vene liberaal ei usu ei Tolstoi jumalasse ega tunne ka kaasa Tolstoi kriitikale olemasoleva korra kohta. Ta kleebib end populaarse nime külge, et suurendada oma poliitilist kapitali, et mängida üldrahvusliku opositsiooni juhi osa, ta püüab fraaside kära ja müraga *lämmatada* vajadust anda otsene ja selge vastus küsimusele: millest on põhjustatud «tolstoiluse» karjuvad vastuolud, missuguseid meie revolutsiooni puudusi ja nõrkusi need väljendavad?

Vastuolud Tolstoi teostes, vaadetes, õpetustes, koolkonnas on tõepoolest karjuvad. Ühelt poolt geniaalne kunstnik, kes on andnud mitte ainult võrratuid pilte vene elust, vaid ka esmaklassilisi maailmakirjanduse teoseid. Teiselt poolt — mõisnik, vaga hull Kristuses. Ühelt poolt haruldaselt tugev, otsene ja siiras protest ühiskondliku vale ja valskuse vastu, — teiselt poolt «tolstoilane», s. t. jõuetu, hüsteeriline hädavares, keda nimetatakse vene haritlaseks, kes avalikult endale vastu rinda tagudes ütleb: «olen paha, olen ilge, kuid tegelen kõlbelise enesetäiustamisega; ma ei söö enam

liha ja toitun nüüd riisikotlettidest.» Ühelt poolt kapitalistliku ekspluateerimise halastamatu arvustamine, valitsuse vägivallategude, kohtu ja riigivalitsemise komöödia paljastamine, kogu nende vastuolude sügavuse esiletoomine, mis valitsevad rikkuse kasvu ja tsivilisatsiooni saavutuste ning töölishulkade viletsuse, metsistumise ja piinade kasvu vahel; teiselt poolt — kohtlane jutlustamine «kurjale mittevastupanemisest» vägivallaga. Ühelt poolt kõige kainem realism, igasuguste maskide maharebimine; — teiselt poolt ühe kõige jõledama asja, mis maailmas üldse leidub, nimelt religiooni — jutlustamine, püüd panna kroonuameti poolest pappide asemele papid, kes on seda kõlbelise veendumuse poolest, s. t. kultiveerida kõige rafineeritumat ja sellepärast eriti jälki papimeelsust. Tõepoolest:

Sa oled rikas ja armetu,
Sa oled võimas ja jõuetu
— Emake Venemaa!

Et niisuguste vastuolude juures ei suutnud Tolstoi absoluutselt mõista ei töölisliikumist ja selle osa võitluses sotsialismi eest ega ka Vene revolutsiooni, on iseenesest selge. Kuid vastuolud Tolstoi vaadetes ja õpetustes pole juhuslikud, vaid väljendasid neid vastuolulisi tingimusi, millesse oli asetatud vene elu XIX sajandi viimasel kolmandikul. Patriarhaalne küla, mis oli alles eile vabanenud pärisorjusest, oli antud sõna tõsises mõttes kapitali ja fiskuse voli ja võimu alla. Talumajanduse ja talupoegade elu vanad alustoed, alustoed, mis tõepoolest olid püsinud sajandeid, lagunesid haruldase kiirusega. Ja vastuolusid Tolstoi vaadetes tuleb hinnata mitte tänapäeva töölisliikumise ja tänapäeva sotsialismi seisukohalt (niisugune hinnang on mõistagi vajalik, kuid see on puudulik), vaid selle protesti seisukohalt, mis on suunatud sissetungiva kapitalismi, masside laostumise ja maatajäämise vastu ja mille pidi esile kutsuma patriarhaalne vene küla. Tolstoi on naeruväärne prohvetina, kes on avastanud uued inimkonna päästmise retseptid, — ja sellepärast on täiesti mannetud välismaised ja vene «tolstoilased», kes tahtsid muuta dogmaks just tema õpetuse kõige nõrgemat külge. Tolstoi on suur nende ideede ja nende meeleolude väljendajana, mis olid kujunenud miljoneil vene talupoegadel selleks ajaks, kui Venemaal saabus kodanlik revolutsioon. Tolstoi on originaalne, sest tema vaadete summa tervikuna võttes väljendab just meie revolutsiooni kui *talupoegliku* kodanliku revolutsiooni iseärasusi. Vastuolud Tolstoi vaadetes on sellelt seisukohalt nende vastuoluliste tingimuste tõeline peegel, milledesse oli asetatud talurahva ajalooline tegevus meie revolutsioonis. Ühelt poolt kuhjasid sajandid pärisorjuslikku iket ja aastakümned reformijärgset forsseeritud laostamist terved mäed vihkamist, viha ja meeleheitlikku otsustavust. Püüd sootuks minema pühkida nii kroonukirik kui ka mõisnikud ja mõisnike valitsus, hävitada kõik maavalduse vanad vormid ja viisid, puhastada maa, luua politseiliku klassiriigi asemele

vabade ja võrdõiguslike väiketalupoegade ühiselu, — see püüd läbib punase niidina iga talupoegade ajaloolist sammu meie revolutsioonis, ja pole kahtlust, et Tolstoi kirjutiste ideeline sisu vastab palju rohkem sellele talupoegade püüdele kui abstraktsele «kristlikule anarhismile», nagu vahel hinnatakse tema vaadete «süsteemi».

Teiselt poolt suhtus ühiselu uute vormide poole püüdlev talurahvas väga ebateadlikult, patriarhaalselt, kohtlaselt sellesse, missugune peab olema see ühiselu, missuguse võitlusega tuleb endale kätte võita vabadus, missugused juhid võivad tal olla selles võitluses, kuidas suhtub talurahvarevolutsiooni huvidesse kodanlus ja kodanlik intelligents, miks on mõisnike maavalduse kaotamiseks vajalik tsaarivõimu vägivaldne kukutamine. Talurahva kogu möödunud elu on õpetanud teda vihkama mõisahärrat ja tšinovnikut, kuid pole teda õpetanud ega võinudki õpetada, kust otsida vastust kõigile neile küsimustele. Tegelikult võitles meie revolutsioonis väiksem osa talurahvast, sellel eesmärgil mõnevõrragi organiseerudes, ja hoopis väike osa tõusis relv käes oma vaenlaste hävitamisele, tsaariteenrite ja mõisnike kaitsjate hävitamisele. Suur osa talurahvast nuttis ja palus, targutas ja unistas, kirjutas palvekirju ja saatis «palujaid», — täiesti Lev Nikolaitš Tolstoi vaimus! Ja nagu see alati on niisugustel juhtumitel, tolstoilik kõrvalehoidmine poliitikast, tolstoilik lahtiütlemine poliitkast, huvi puudumine poliitika vastu ja selle mittemõistmine mõjusid nii, et teadlikule ja revolutsioonilisele proletariaadile järgnes vähemus, kuna enamus oli nende põhimõttelagedate, tallalakkujate kodanlike intelligentide saagiks, kes kadettide nime all jooksid trudovike koosolekult Stolõpini eeskotta, mangusid, kauplesid, lepitasid, lubasid lepitada, — kuni nad sõdurisaapa hoobiga välja kihutati. Tolstoi ideed on meie talurahva ülestõusu nõrkuse, puuduste peegel, patriarhaalse küla loiduse ja «tubli maamehe» sissejuurdunud arguse peegeldus.

Võtke soldatite ülestõusud aastail 1905—1906. Nende meie revolutsiooni võitlejate sotsiaalne koosseis on talurahva ja proletariaadi vahepealne. Viimane on vähemuses; seepärast ei näita liikumine sõjaväes isegi ligikaudu sellist ülevenemaalist monoliitsust, sellist parteilist teadlikkust, mida näitas üles proletariaat, kes otsekui käeviipe peale sai sotsiaaldemokraatlikuks. Teiselt poolt pole midagi ekslikumat kui arvamine, nagu oleks soldatite ülestõusude ebaõnnestumise põhjuseks olnud juhtide puudumine ohvitserkonna hulgast. Vastupidi, revolutsiooni tohutu progress Narodnaja Volja aegadest saadik avaldus just selles, et püssi tõstis ülemuse vastu «hall tõbras», kelle iseseisvus ehmatas väga liberaalseid mõisnikke ja liberaalset ohvitserkonda. Soldat tundis sügavalt kaasa talurahva üritusele; tema silmad lõid särama juba ainuüksi maa mainimisel. Korduvalt läks võim väeosades üle soldatite massi kätte, — kuid selle võimu otsustavat kasutamist peaaegu ei olnud; soldatid kõhklesid; olles tapnud mõne vihatud ülema, vabastasid nad paari päeva, vahel mõne tunni pärast aresti alt ülejäänud, astusid läbi-

rääkimistesse võimuga ja seejärel läksid mahalaskmisele, heitsid ise peksupingile, lasksid end uuesti ikkesse panna — täiesti Lev Nikolaitš Tolstoi vaimus!

Tolstoi peegeldas kogunenud vihkamist, küpsenud püüet paremusele, soovi vabaneda minevikust, — ja ebaküpset unistamist, poliitilist kasvatamatust, revolutsioonilist loidust. Ajaloolis-majanduslikud tingimused selgitavad nii masside revolutsioonilise võitluse tekkimise paratamatust kui ka masside võitluseks ettevalmistamatust, tolstoilikku kurjale mittevastupanemist, mis oli esimese revolutsioonikampaania lüüasaamise kõige tõsisemaks põhjuseks.

Öeldakse, et purustatud armeed õpivad hästi. Revolutsiooniliste klasside võrdlemine armeedega on muidugi õige ainult väga piiratud mõttes. Kapitalismi arenemine muudab ja teravdab iga tunniga neid tingimusi, mis tõukasid miljoneid talupoegi, keda liidab ühte mõisnike-feodaalide ja nende valitsuse vihkamine, revolutsioonilis-demokraatlikule võitlusele. Talurahva enda hulgas tõrjub vahetuse, turu valitsemise ja raha võimu kasv üha rohkem välja patriarhaalse mineviku ja patriarhaalse tolstoiliku ideoloogia. Kuid revolutsiooni esimeste aastate ja massilises revolutsioonilises võitluses esimeste lüüasaamiste üks saavutus on väljaspool kahtlust: see on surmahoop, mis anti masside endisele loidusele ja lõtvusele. Eraldusjooned muutusid teravamaks. Klasside ja parteide piirjooned on välja kujunenud. Stolõpini õppetundide vasara all, revolutsiooniliste sotsiaaldemokraatide vääramatu, järjekindla agitatsiooni tingimustes kerkib mitte ainult sotsialistliku proletariaadi, vaid ka talurahva demokraatlike hulkade keskelt paratamatult üha rohkem karastatud võitlejaid, kes on järjest vähem võimelised langema meie ajaloolisse tolstoiluse pattu!

L. N. TOLSTOI.

Suri Lev Tolstoi. Tema kui kunstniku ülemaailmne tähtsus, tema kui mõtleja ja jutlustaja ülemaailmne kuulsus, nii see kui teine peegeldab omamoodi Vene revolutsiooni ülemaailmset tähtsust.

L. N. Tolstoi astus välja kui suur kunstnik juba pärisorjuse ajal. Reas geniaalseis teoseis, mis ta on andnud oma rohkem kui poole sajandi pikkuse kirjandusliku tegevuse kestel, kujutas ta peamiselt vana, revolutsioonieelset Venemaad, mis jäi ka pärast 1861. aastat poolpärisorjusse, küla-Venemaad, mõisniku ja talupoja Venemaad. Seda Venemaa ajaloolise elu perioodi kujutades suutis L. Tolstoi oma töödes üles tõsta niipalju suuri küsimusi, suutis tõusta niisuguse kunstilise jõuni, et tema teosed on saavutanud maailma ilukirjanduses ühe esikoha. Revolutsiooni ettevalmistamise ajastu ühel feodaalide poolt rõhutud maal esines, tänu geniaalsele valgustamisele Tolstoi poolt, kui samm edasi kogu inimkonna kunstilises arenemises.

Tolstoi-kunstnik on isegi Venemaal tuntud tühisele vähemusele. Selleks et teha tema suured teosed tõesti *kõikide* omanduseks, on vajalik võitlus ja võitlus säärase ühiskondliku korra vastu, mis on määranud miljonite ja kümnete miljonite osaks pimeduse, rusutuse, sunnitöö ja viletsuse, on vajalik sotsialistlik pööre.

Ja Tolstoi on andnud mitte ainult kunstiteoseid, mida rahvahulgad alati hindavad ja loevad, kui nad loovad endale inimlikud elutingimused, olles kukutanud mõisnike ja kapitalistide ikke, — ta on suutnud väljapaistva jõuga edasi anda praeguse korra poolt rõhutud laiade rahvahulkade meeleolu, kirjeldada nende olukorda, väljendada nende stiihilist protesti- ning pahameeletunnet. Kuuludes peamiselt 1861.—1904. aasta epohhi, kehastas Tolstoi oma teostes hämmastava reljeefsusega — nii kunstnikuna ja mõtlejana kui ka jutlustajana — kogu esimese Vene revolutsiooni ajaloolise omapärasuse jooni, selle jõudu ja selle nõrkust.

Üks meie revolutsiooni peamisi iseloomulikke jooni seisab selles, et see oli *talurahva* kodanlik revolutsioon, mis toimus niisugusel ajastul, kus kapitalismi arenemise tase oli kogu maailmas väga kõrge ja Venemaal võrdlemisi kõrge. See oli kodanlik revolutsioon, sest selle otseseks ülesandeks oli tsaari-isevalitsuse, tsaarimonarhia kukutamine ja mõisnike maavalduse purustamine, mitte aga kodanluse võimu kukutamine. Eriti talurahvas ei olnud teadlik sellest viimasest ülesandest, ei olnud teadlik selle erinevusest lähematest ja otsestest võitlusülesannetest. Ja see oli talurahva kodanlik revolutsioon, sest objektiivsed tingimused seadsid esimesse järejorda talurahva põhiliste elutingimuste muutmise, vana keskaegse maavalduse lammutamise, kapitalismi jaoks «maa puhastamise» küsimuse, objektiivsed tingimused lükkasid talurahvahulgad enam või vähem iseseisva ajaloolise tegevuse areenile.

Tolstoi teostes on leidnud väljenduse just talurahva massilise liikumise jõud ja nõrkus, vägevus ja piiratus. Tema tuline, kirglik ja sageli halastamatult terav protest riigi ja politseilik-kroonuliku kiriku vastu annab edasi selle primitiivse talupoegliku demokraatia meeleolu, millesse pärisorjuse, tšinovnikute omavolitsemise ja riisumise, kiriku jesuitismi, pettuse ja kelmuse sajandid on kogunud määratu palju viha ja vihkamist. Maaeraomanduse kindel eitamine tema poolt annab edasi talurahvahulkade psühholoogiat niisugusel ajaloolisel momendil, kus vana keskaegne maavaldus, nii mõisnike maavaldus kui kroonulik «hingemaavaldus», oli lõplikult muutunud talumatuks takistuseks maa edasiarenemisele ja kus see vana maavaldus kuulus paratamatult kõige järsemale, halastamatule purustamisele. Tema poolt kapitalismi lakkamatu paljastamine, mis on tulvil kõige sügavamast tundest ja kõige ägedamast pahameelest, annab edasi kogu patriarhaalse talupoja hirmu, kellele hakkas lähenema uus, nähtamatu, seletamatu vaenlane, kes tuleb kuskilt linnast või kuskilt välismaalt, purustab kõik külaelu «alustoed», toob endaga kaasa ennenägematu laostumise, viletsuse, näljasurma, metsistumise, prostitutsiooni, süüfilise — kõik «esialgse akumulat-

siooni ajastu» hädad, mis on sajakordselt teravdatud härra Kupongi[1] poolt väljatöötatud uusimate riisumisvõtete ülekandmisega vene pinnale.

Kuid tuline protesteerija, kirglik paljastaja, suur kriitik näitas oma teostes ühtlasi niisugust Venemaale läheneva kriisi põhjustest ja kriisist väljapääsemise abinõudest mittearusaamist, mis on omane ainult patriarhaalsele, naiivsele talupojale, mitte aga euroopalikult haritud kirjanikule. Võitlus feodaal- ja politseiriigi vastu, monarhia vastu muutus tal poliitika eitamiseks, viis õpetuseni «kurjale mittevastuhakkamisest», viis täielikule tagasitõmbumisele rahvahulkade 1905.—1907. aasta revolutsioonilisest võitlusest. Kroonukiriku vastu võitlemine ühines jutlusega uuest, puhastatud religioonist, s. t. uuest, puhastatud, rafineeritud mürgist rõhutud rahvahulkade jaoks. Maaeraomanduse eitamine ei viinud kogu võitluse koondamisele tõelise vaenlase vastu, mõisnike maavalduse ja selle võimu poliitilise tööriista, s. t. monarhia vastu, vaid unistavaile, laialivalguvaile ja jõuetuile õhkamistele. Kapitalismi ja selle poolt rahvahulkadele tekitatavate hädade paljastamine ühines täitsa apaatse suhtumisega sellesse ülemaailmsesse vabastusvõitlusse, mida peab rahvusvaheline sotsialistlik proletariaat.

Vastuolud Tolstoi vaateis ei ole ainult tema isikliku mõtte vastuolud, vaid nende äärmiselt keeruliste, vastuoluliste tingimuste, sotsiaalsete mõjude ja ajalooliste traditsioonide peegeldus, mis määrasid vene ühiskonna mitmesuguste klasside ja mitmesuguste kihtide psühholoogia reformi*järgsel*, kuid revolutsioonie*elsel* ajastul.

Ja sellepärast on Tolstoile õige hinnangu andmine võimalik ainult selle klassi seisukohalt, kes oma poliitilise osaga ja oma võitlusega nende vastuolude esimese lahtihargnemise ajal, revolutsiooni ajal, tõestas oma kutsumust olla juhiks võitluses rahva vabaduse eest ja rahvahulkade ekspluateerimisest vabastamise eest, — tõestas oma piiritut ustavust demokraatiale ja oma võimet võidelda kodanliku (sealhulgas ka talurahva) demokraatia piiratuse ning ebajärjekindluse vastu, — on võimalik ainult sotsiaaldemokraatliku proletariaadi seisukohalt.

Vaadake Tolstoile valitsuse ajalehtedes antud hinnangut. Nad valavad krokodillipisaraid, kinnitades oma austust «suure kirjaniku» suhtes ja kaitstes samal ajal «püha» sinodit. Pühad isad aga olid äsja teinud eriti alatu jõleduse, saates papid surija juurde, et rahvast tüssata ja öelda, et Tolstoi «on pattu kahetsenud». Püha sinod pani Tolstoi kirikuvande alla. Seda parem. See kangelastegu võetakse tal arvesse siis, kui rahvas hakkab õiendama arveid preestrikuubedes tšinovnikutega, Kristuse sandarmitega, tumedate inkvisiitoritega, kes toetasid juudipogromme ja muid mustasajalise tsaarijõugu kangelastegusid.

---

[1] Härra Kupong — kapitali ja kapitalistide piltlik nimetus 80-ndate ja 90-ndate aastate kirjanduses.

Vaadake Tolstoile liberaalide ajalehtede poolt antud hinnangut. Nad hiilivad mööda nende tühjade, kroonulik-liberaalsete, kulunult-professorlike fraasidega «tsiviliseeritud inimkonna häälest», «maailma üksmeelsest vastukajast», «tõe ja headuse ideedest» jne., mille eest Tolstoi nõnda piitsutas — ja õiglaselt piitsutas — kodanlikku teadust. Nad *ei saa* otsekoheselt ja selgelt avaldada oma hinnangut Tolstoi vaadetele riigi, kiriku, maaeraomanduse, kapitalismi suhtes, — mitte sellepärast, et tsensuur takistab; vastupidi, tsensuur aitab neil kitsikusest pääseda! — vaid sellepärast, et iga tees Tolstoi poolt antud kriitikas on kõrvakiil kodanlikule liberalismile; — sellepärast, et juba ainuüksi meie aja kõige valusamate, kõige neetumate küsimuste kartmatu, avalik ja halastamatult terav *ülestõstmine* Tolstoi poolt *lööb näkku* meie liberaalse (ja liberaalnarodnikliku) publitsistika šabloonilistele fraasidele, kulunud vigurdustele, põiklevale, «tsiviliseeritud» valele. Liberaalid seisavad kõigest jõust Tolstoi eest, kõigest jõust sinodi vastu, — ja ühtlasi on nad... vehhilaste poolt, kellega «võib vaielda», kuid kellega on «tarvis» koos elada ühes parteis, on «tarvis» koos töötada kirjanduses ja poliitikas. Vehhilastele aga annab suud Antoni Volõnski.

Liberaalid seavad esiplaanile, et Tolstoi on «suur südametunnistus». Kas ei ole see sisutu fraas, mida kordavad tuhandel viisil nii «Novoje Vremja» kui ka kõik selletaolised? Kas ei ole see möödahiilimine neist demokraatia ja sotsialismi *konkreetsetest* küsimustest, mis on Tolstoi poolt *üles tõstetud?* Kas ei tõsta see esiplaanile seda, mis väljendab Tolstoi eelarvamust, mitte aga tema mõistust, mis kuulub temas minevikule, mitte aga tulevikule, poliitika eitamisele ja kõlbelise enesetäiustamise jutlustamisele tema poolt, mitte aga tema tormilisele protestile igasuguse klassivõimu vastu?

Suri Tolstoi, ja vajus minevikku revolutsioonieelne Venemaa, kelle nõrkus ja jõuetus avaldusid geniaalse kunstniku filosoofias, on kujutatud tema teostes. Kuid tema pärandis on seda, mis pole vajunud minevikku, mis kuulub tulevikule. Selle pärandi võtab endale ja töötab selle pärandi kallal Venemaa proletariaat. Ta selgitab töötajate ja ekspluateeritavate hulkadele Tolstoi poolt riigi, kiriku ja maaeraomanduse kohta antud kriitika tähtsust — mitte selleks, et rahvahulgad piirduksid enesetäiustamisega ja õhkamisega jumala meelepärase elu järele, vaid selleks, et nad tõuseksid uue hoobi andmiseks tsaarimonarhiale ja mõisnike maavaldusele, keda 1905. aastal ainult veidi kõigutati ja keda on tarvis hävitada. Ta selgitab rahvahulkadele kapitalismi kritiseerimist Tolstoi poolt — mitte selleks, et rahvahulgad piirduksid needustega kapitali ja raha võimu aadressil, vaid selleks, et nad õpiksid oma elu ja oma võitluse igal sammul tuginema kapitalismi tehnilistele ja sotsiaalsetele saavutustele, õpiksid koonduma ühtseks sotsialistlike võitlejate miljoniliseks armeeks, kes kukutavad kapitalismi ja loovad uue ühiskonna ilma rahva viletsuseta, ilma inimese ekspluateerimiseta inimese poolt.

ANTON PAVLOVITŠ TŠEHHOV

(1860—1904)

*

JONŌTŠ.

I

Kui sissesõitnud kurtsid igavuse ja elu üksluisuse üle S. kubermangulinnas, siis kohalikud elanikud kõnelesid otsekui end vabandades, et, vastupidi, S-is on väga hea elada, et linnas on olemas raamatukogu, teater, klubi, toimuvad ballid ja et lõpuks on olemas ka tarku, huvitavaid, meeldivaid perekondi, kellega võib tutvust sobitada. Ja viitasid Turkinite perekonnale kui kõige haritumale ning andekamale.

See perekond elas peatänavas, kuberneri kõrval, omaenda majas. Turkin ise, Ivan Petrovitš, tüse, ilus põskhabemega brünett, korraldas heategeval otstarbel asjaarmastajate etendusi, mängis ise vanu kindraleid ja kõhis seejuures väga naljakalt. Ta teadis rohkesti anekdoote, mõistatusi, kõnekäände, armastas naljatada ning teravmeelitseda ja alati oli tal niisugune ilme, et polnud võimalik aru saada, kas ta teeb nalja või räägib tõsiselt. Tema naine Veera Jossifovna, kuivetu, nägus näpitsprillidega daam, kirjutas novelle ning romaane ja luges neid meelsasti oma külalistele ette. Tütar Jekaterina Ivanovna, noor neiu, mängis klaverit. Ühe sõnaga, igal perekonnaliikmel oli mingi oma talent. Külalisi võtsid Turkinid vastu lahkesti ja demonstreerisid neile oma talente rõõmsalt, südamliku lihtsusega. Nende suures kivimajas oli ruumi lahedasti ja suvel jahe, pooled aknaist olid suunatud vanasse varjurikkasse aeda, kus kevadel laulsid ööbikud. Kui majas olid külalised, siis klõbistati köögis nugadega, õues lõhnas praetud sibula järele — ja see ennustas alati rikkalikku ning maitsvat õhtusööki.

Ka doktor Startsevile, Dmitri Jonõtšile, kõneldi, kui ta oli alles äsja semstvoarstiks määratud ja Djaliži, kümne versta kaugusele S-ist elama asus, et tema kui intelligentne inimene peab tingimata Turkinitega tuttavaks saama. Kord talvel tutvustati teda tänaval Ivan Petrovitšiga. Vesteldi ilmast, teatrist, koolerast, järgnes küllakutse. Kevadel, pühade ajal — see oli taevaminemispüha — läks Startsev pärast haigete vastuvõtmist linna, et pisut meelt lahutada ja ühtlasi endale üht-teist osta. Ta sammus jalgsi, ruttamata (oma hobuseid tal veel ei olnud) ja ümises kogu aeg laulda:

«Kui veel elukarikast ma pisaraid ei joonud...»

Linnas ta lõunastas, jalutas pargis, siis aga tuli talle kuidagi iseenesest meelde Ivan Petrovitši küllakutse ja ta otsustas Turkinite juures ära käia, vaadata, mis inimesed nad on.

«Tervist, olge head,» ütles Ivan Petrovitš teda välistrepil vastu võttes. «Mul on väga, väga hea meel nii meeldivat külalist näha.

Lähme, ma esitlen teid oma abikaasale. Ma räägin temale, Veerake,» jätkas ta arsti oma naisele esitledes, «räägin temale, et tal pole mingit rooma õigust oma haiglas istuda, ta peab oma vaba aja seltskonnale pühendama. Eks ole tõsi, südameke?»

«Istuge siia,» lausus Veera Jossifovna külalist enda kõrvale istuma pannes. «Te võite minuga flirtida. Mu mees on armukade, päris Othello, kuid me püüame ju nõnda käituda, et ta midagi ei märka.»

«Ah, sina, tibuke, vigurivänt...» pomises Ivan Petrovitš õrnalt ja suudles naist laubale. «Te tulite väga parajal ajal,» pöördus ta jälle külalise poole. «Mu abikaasa kirjutas maailmama romaani ja loeb seda täna ette.»

«Žantšik,» ütles Veera Jossifovna mehele. *«Dites que l'on nous donne du thé.»*[1]

Startsevile esitleti Jekaterina Ivanovnat, kaheksateistkümneaastast tütarlast, kes sarnanes väga oma emaga, olles samuti kõhnuke ja nägus. Ta ilme oli alles lapselik, piht peenike ning õrn; neitsilik, ilus, tugev, juba väljaarenenud rind kõneles kevadest, tõelisest kevadest. Pärast joodi teed moosiga, meega, kompvekkidega ja väga maitsvate küpsistega, mis sulasid suus. Õhtu saabumisel kogunesid vähehaaval külalised, ja Ivan Petrovitš suunas igaühele neist oma naervad silmad ning lausus:

«Tervist, olge head.»

Seejärel istusid kõik väga tõsiste nägudega võõrastetoas ja Veera Jossifovna luges oma romaani. Ta alustas nõnda: «Külm kõvenes...» Aknad olid pärani lahti, oli kuulda, kuidas köögis klõbistati nugadega, ja tundus praetud sibula lõhna... Pehmeis, sügavais tugitoolides oli mugav, tuled vilkusid sõbralikult võõrastetoa hämaruses. Ja nüüd, suvisel õhtul, kui tänavalt kostis hääli, naeru ja õuest tuli sirelilõhna, oli raske mõista, kuidas külm kõvenes ja kuidas loojuv päike valgustas oma külmade kiirtega lumist lagendikku ja teekäijat, kes üksikuna sammus mööda teed. Veera Jossifovna luges sellest, kuidas noor, ilus krahvinna asutas oma külas koole, haiglaid, raamatukogusid, ja kuidas ta hakkas armastama rändavat kunstnikku, — luges sellest, mida elus iialgi ei juhtu, ja ometigi oli meeldiv ning mõnus kuulata ja pähe tulid vaid head, rahulikud mõtted, — polnud tahtmist tõusta.

«Pole laita lugu,» lausus Ivan Petrovitš tasa.

Ja keegi külalistest ütles kuulates ning mõtteis kuhugi väga, väga kaugele kandudes vaevalt kuuldavalt:

«Jah... tõepoolest...»

Möödus tund, teine. Naabruses asuvas linnapargis mängis orkester ja laulis laulukoor. Kui Veera Jossifovna sulges oma vihiku, vaikiti minutit viis ja kuulati «Pirrukest», mida laulis koor, ja see laul kõneles sellest, mida polnud romaanis, aga mis on olemas elus.

«Kas te lasete oma teoseid trükkida ajakirjades?» küsis Startsev Veera Jossifovnalt.

[1] Ütelge, et meile antaks teed *(prantsuse k.)*.

«Ei,» vastas Veera Jossifovna, «ma ei lase kuskil trükkida. Kirjutan valmis ja peidan oma kappi. Milleks trükkida?» selgitas ta. «Meil on ju varandust.»

Ja kõik ohkasid millegipärast.

«Aga nüüd mängi sina, Kiisu, midagi,» ütles Ivan Petrovitš tütrele.

Klaverikaas tõsteti üles, avati juba valmispandud noodid. Jekaterina Ivanovna istus ja lõi mõlema käega klahvidele. Seejärel lõi ta otsekohe jälle kogu jõust ja jälle ning jälle. Ta õlad ja rind vappusid, ta tagus visalt ikka sellessesamasse kohta ja näis, et ta ei lakka enne, kui on klahvid klaveri sisse tagunud. Võõrastetuba täitus mürinaga. Mürises kõik: niihästi põrand, lagi kui ka mööbel... Jekaterina Ivanovna mängis rasket passaaži, huvitavat just oma raskuse tõttu, pikka ning monotoonset, ja Startsev kujutles kuulates, kuidas kõrgelt mäelt varisevad kivid, aina varisevad ja varisevad, ja tahtis, et nad rutem lakkaksid varisemast, ning ühtaegu meeldis talle pingutusest roosatav, tugev, energiline, laubale langenud juuksekiharaga Jekaterina Ivanovna väga. Pärast haigete ja külameeste hulgas Djaližis veedetud talve istuda võõrastetoas, vaadelda seda noort, kaunist ning tõenäoliselt süütut olendit ja kuulata neid mürisevaid, tüütavaid, ent siiski kultuurseid helisid oli väga mõnus ja uudne...

«Noh, Kiisu, täna mängisid sa nii, nagu mitte kunagi varem,» ütles Ivan Petrovitš pisarsilmil, kui ta tütar lõpetas ja püsti tõusis. «Sure, Deniss, paremat sa ei kirjuta.»

Kõik kogunesid Jekaterina Ivanovna ümber, õnnitlesid, imetlesid, kinnitasid, et nad pole enam ammu sellist muusikat kuulnud, tema aga kuulas vaikides, kergelt naeratades, ja kogu ta olekus avaldus võidurõõm.

«Tore! Suurepärane!»

«Tore!» ütles ka Startsev üldisele vaimustusele alistudes. «Kus te õppisite muusikat?» küsis ta Jekaterina Ivanovnalt. «Konservatooriumis?»

«Ei, konservatooriumi ma alles kavatsen astuda, seni aga olen õppinud siin, madam Zavlovskaja juures.»

«Te lõpetasite siinse gümnaasiumi?»

«Oo ei!» vastas tütre eest Veera Jossifovna. «Meie kutsusime õpetajad koju, sest, te mõistate, gümnaasiumis või instituudis oleks võinud esineda halbu mõjusid. Senikaua kui tütarlaps kasvab, peab ta olema ainuüksi ema mõju all.»

«Aga konservatooriumi sõidan ma ikkagi,» ütles Jekaterina Ivanovna.

«Ei, Kiisu armastab oma ema. Kiisu ei hakka oma isa ja ema kurvastama.»

«Ei, sõidan! Sõidan!» ütles Jekaterina Ivanovna naljatavalt ning kapriisselt ja lõi jalga vastu maad.

Õhtusöögil aga näitas juba Ivan Petrovitš oma andeid. Naerdes ainuüksi silmadega, jutustas ta anekdoote, teravmeelitses, esitas

naljakaid ülesandeid ja lahendas neid ise, ja kogu aeg kõneles ta oma ebatavalist keelt, mis oli välja arendatud pikaaegsete teravmeelsusharjutustega ja ilmsesti talle juba ammu harjumuseks saanud: maailmama, pole laita lugu, tänan teid alandavalt...

Ent see polnud kõik. Kui külalised söönuina ning rahulolevaina esikus tunglesid oma palituid ja jalutuskeppe võttes, askeldas nende seas toapoiss Pavluša, või nagu teda siin kutsuti, Paava, umbes neljateistkümne-aastane, põetud peaga, pungis põskedega poiss.

«Noh, Paava, tee õige etendust!» ütles talle Ivan Petrovitš.

Paava võttis vajaliku poosi, tõstis käe üles ja lausus traagilisel toonil:

«Sure, sa õnnetu!»

Ja kõik pahvatasid laginal naerma.

«Huvitav,» mõtles Startsev tänavale astudes.

Ta käis veel sees restoranis ja jõi õlut, seejärel hakkas jalgsi minema koju Djaliži. Sammus ja ümises kogu tee laulda:

«Su hääl näib mulle sõbralik ja õrn...»

Kümne versta ärakäimise järel magama heites ei tundnud ta vähematki väsimust, — vastupidi, talle tundus, et ta käiks meelsasti ära veel paarkümmend versta.

«Pole laita lugu,» meenus talle uinumisel ja ta hakkas naerma.

II

Startsev plaanitses ikka Turkinite poole minekut, kuid haiglas oli väga palju tööd ja ta ei suutnud kuidagi leida vaba tundi. Üle aasta möödus niiviisi töös ja üksinduses, ja siis toodi linnast helesinises ümbrikus kiri...

Veera Jossifovna kannatas juba ammugi migreeni all, ent viimasel ajal, kui Kiisu iga päev hirmutas konservatooriumi sõiduga, hakkasid haigushood korduma üha sagedamini. Turkinite juures käisid ära kõik linna arstid; lõpuks jõudis kord ka semstvoarsti kätte. Veera Jossifovna kirjutas talle liigutava kirja, milles palus teda kohale sõita ja kergendada ta kannatusi. Startsev sõitiski ja hakkas seejärel sageli Turkinite pool käima, väga sageli... Ta aitas tõepoolest Veera Jossifovnat natuke ja viimane kõneles juba kõigile külalistele, et Startsev on ebatavaline, imetlusväärne arst. Kuid Turkinite pool käis ta mitte enam Veera Jossifovna migreeni pärast...

Pühapäev. Jekaterina Ivanovna lõpetas oma pikad, väsitavad klaveriharjutused. Pärast istuti kaua aega söögitoas ning joodi teed ja Ivan Petrovitš jutustas midagi naljakat. Kostis kellahelin: oli tarvis esikusse minna külalist vastu võtma. Startsev kasutas segadusehetke ja ütles kangesti erutatuna Jekaterina Ivanovnale sosinal:

«Jumala pärast, palun teid, ärge piinake mind, — lähme aeda!»

Neiu kehitas õlgu, otsekui kõheldes ja mitte mõistes, mida Startsev temast tahab, kuid tõusis püsti ja läks.

«Te mängite kolm, neli tundi klaverit,» kõneles Startsev temale järgnedes, «seejärel istute emaga ja pole mingit võimalust teiega rääkida. Andke mulle kas või ainult veerand tundi, palun teid.»

Sügis oli lähenemas ja vana aed oli vaikne, nukker ja alleedel lebasid tumedad puulehed. Juba läks varakult hämaraks.

«Ma pole teid terve nädal aega näinud,» jätkas Startsev. «Kui te teaksite, milline piin see on! Istume. Kuulake mind ära.»

Neil mõlemal oli oma lemmikkoht aias: pink vana laia vahtra all. Ka nüüd istusid nad sellele pingile.

«Mida te soovite?» küsis Jekaterina Ivanovna kuivalt, asjalikul toonil.

«Ma pole teid terve nädal aega näinud, pole teid nii kaua kuulnud. Ma ihaldan, janunen teie häält. Kõnelge.»

Neiu kütkestas teda oma värskusega, silmade ja põskede naiivse ilmega. Isegi selles, kuidas kleit ta seljas istus, nägi Startsev midagi ebatavaliselt armast, liigutavat oma lihtsuses ja naiivses graatsias. Ja ühtaegu näis ta Startsevile sellest naiivsusest hoolimata väga targana ja üle oma ea arenenuna. Startsev võis temaga kõnelda kirjandusest, kunstist, ükskõik millest, võis talle kurta elu ja inimeste üle, ehkki juhtus vahel, et neiu tõsise vestluse ajal äkki sobimatul kohal naerma puhkes või ära majja jooksis. Jekaterina Ivanovna, nagu peaaegu kõik S. linna tütarlapsed, luges palju (üldiselt aga loeti S-is väga vähe ja kohalikus raamatukogus räägitigi, et kui poleks tütarlapsi ja noori juute, siis kas või pane raamatukogu kinni). See meeldis Startsevile ääretult, ta päris iga kord erutusega, mida Jekaterina Ivanovna oli viimaseil päevil lugenud, ja kuulas võlutult, kui neiu sellest jutustas.

«Mida te lugesite sel nädalal, mil me teineteist ei näinud?» küsis ta nüüd. «Kõnelge, palun teid.»

«Lugesin Pissemskit.»

«Mida nimelt?»

««Tuhat hinge»,» vastas Kiisu. «Kui naljakalt kutsuti Pissemskit: Aleksei Feofilaktõtš!»

«Kuhu te nüüd?» kohkus Startsev, kui Jekaterina Ivanovna äkki püsti tõusis ja maja poole minema hakkas. «Ma pean tingimata teiega kõnelema, ma pean teile avaldama... Olge minuga kas või viis minutitki! Palun teid!»

Neiu peatus, otsekui midagi öelda tahtes, pistis siis talle kohmetult sedelikese pihku, jooksis majja ja istus seal jälle klaveri ette.

«Olge täna kell üksteist õhtul,» luges Startsev, «kalmistul Demetti mälestussamba juures.»

«Noh, see on küll päris rumal,» mõtles ta end kogudes. «Milleks siin kalmistu? Misjaoks?»

Oli selge: Kiisu tembutas. Kellele võiks tõepoolest tõsiselt pähe tulla määrata kohtamist ööseks, kaugele linna taha, kalmistule, kui seda võiks kergesti korraldada tänaval, linnapargis? Ja kas sobib temal, semstvoarstil, arukal, soliidsel mehel õhata, sedelikesi saada, kalmistuil ringi kolada, rumalusi teha, mille üle nüüd isegi kooli-

poisid naeravad? Kuhu viib välja see romaan? Mis ütlevad seltsimehed, kui nad sellest teada saavad? Nõnda mõtles Startsev, tammudes klubis laudade vahel, ent poole üheteistkümne ajal võttis järsku kätte ja sõitis kalmistule.

Tal oli juba oma hobustepaar ja sametvestiga kutsar Panteleimon. Kuu paistis. Oli vaikne ning soe, kuid sügiseselt soe. Agulis, tapamaja juures, ulgusid koerad. Startsev jättis hobused linna äärde ühte põiktänavasse ja läks ise jalgsi kalmistule. «Igaühel on oma veidrused,» mõtles ta. «Kiisu on kah veider ja, kes teab, võib-olla ta ei tee nalja ja tulebki.» Ja ta andus sellele nõrgale, tühisele lootusele ning see joobnustas teda.

Umbes pool versta läks ta üle välja. Kalmistu paistis kauguses tumeda triibuna nagu mets või suur aed. Tuli nähtavale valgetest kividest müür, värav... Kuuvalguses võis väraval lugeda kirja: «Jõuab kätte tund, millal...» Startsev astus jalgväravast sisse ja esimene, mis ta nägi, olid valged ristid ja hauasambad mõlemal pool laia alleed ning nende ja paplite mustad varjud. Kaugel ümberringi paistis valge ja must, ja unised puud langetasid oma oksi valge kohale. Siin näis olevat valgem kui väljal. Käpataolised vahtralehed eraldusid teravalt alleede kollasel liival ning kiviplaatidel ja hauasammaste pealkirjad olid selgesti näha. Esialgu hämmastas Startsevit see, mida ta nüüd nägi esimest korda elus ja mida ta arvatavasti enam ei juhtu nägema: maailm, mis ei sarnanenud mitte millegi muuga, — maailm, kus kuuvalgus on nii ilus ja pehme, otsekui oleks siin tema häll; kus pole elu, pole olemaski, kuid igas tumedas paplis, igas kääpas on tunda salapärasust, mis tõotab vaikset, kaunist, igavest elu. Kiviplaatidest ja närbunud lilledest, segunedes puulehtede sügisese lõhnaga, hõngab andestust, kurbust ja rahu.

Ümberringi oli vaikus. Sügavas harduses vaatasid taevast alla tähed. Ja Startsevi sammud kajasid väga teravalt ning sobimatult. Ja alles siis, kui kell kirikutornis hakkas lööma ja ta kujutles iseennast surnuna, igaveseks siia maetuna, tundus talle, et keegi vaatab teda, ja ta mõtles hetkeks, et see pole rahu ega vaikus, vaid olematuse hääletu nukrus, summutatud meeleheide...

Kabelikujuline Demetti mälestussammas ingliga ülaosas. Kunagi viibis S-is läbisõidul itaalia ooperitrupp, keegi lauljannadest suri, ta maeti maha ja talle püstitati see mälestussammas. Linnas ei mäletanud enam keegi lauljannat, kuid ripplambike sissekäigu kohal peegeldas kuuvalgust ja näis põlevat.

Kedagi ei olnud näha. Kes tulekski siia kesköö!? Ent Startsev ootas, ootas kirglikult, otsekui oleks kuuvalgus temas kirge õhutanud, ja kujutles suudlusi ning sülelusi. Ta istus mälestussamba juures umbes pool tundi, kõndis siis külgmistel alleedel edasitagasi, kaabu käes, oodates ja mõeldes sellest, kui palju on siia, neisse haudadesse maetud naisi ja neiusid, kes olid ilusad, veetlevad, kes armastasid ja hellitustele andudes põlesid öösiti kires. Kui halba nalja teeb emake loodus inimese üle, kui solvav on seda

teada! Startsev mõtles nõnda ja ühtaegu oli tal tahtmine kisendada, et ta tahab, et ta ootab armastust iga hinna eest. Tema ees ei valendanud enam marmoritükid, vaid kaunid kehad, ta nägi vorme, mis häbelikult peitsid end puude varju, tajus soojust, ja see piinlemine muutus rusuvaks.

Ja siis oleks otsekui eesriie alla langenud, kuu kadus pilvede taha ja järsku läks ümberringi pimedaks. Vaevu leidis Startsev värava, — oli juba pime nagu sügisööl, — seejärel hulkus tundi poolteist ringi, otsides põiktänavat, kuhu ta oma hobused jättis.

«Ma olen väsinud, vaevalt püsin jalul,» ütles ta Panteleimonile.

Ja mõnutundega kalessi istudes mõtles:

«Oh, poleks tarvis tüsedaks minna!»

III

Järgmise päeva õhtul sõitis ta Turkinite poole abieluettepanekut tegema. Ent see osutus võimatuks, sest juuksur tegi Jekaterina Ivanovnale tema toas soengut. Neiu valmistus klubisse tantsuõhtule minekuks.

Tuli jälle kaua aega söögitoas istuda ja teed juua. Nähes, et külaline on mõtlik ja tunneb igavust, võttis Ivan Petrovitš vestitaskust mõned sedelikesed ja luges ette sakslasest valitseja naljaka kirja selle kohta, kuidas mõisas on kõik lukustamised rikki läinud ja müristused ümber langenud.

«Kaasavara annavad nad arvatavasti korraliku,» mõtles Startsev, hajameelselt kuulates.

Unetu öö järel oli ta uimases olekus, otsekui oleks talle midagi magusat nagu uinutavat sisse joodetud. Südames oli ähmane, kuid rõõmus ning soe tunne ja samal ajal arutles peas mingi külm, raske tombuke.

«Peatu, kuni pole hilja! Kas ta sobib sulle? Ta on hellitatud, tujukas, magab kuni kella kaheni, sina aga oled köstri poeg, semstvoarst . . .»

«Ja mis siis?» mõtles ta. «Olgu.»

«Pealegi, kui sa temaga abiellud,» jätkas tombuke, «sunnivad tema sugulased sind semstvoteenistust maha jätma ja linnas elama.»

«Ja mis siis?» mõtles ta. «Kui linnas, siis linnas. Annavad kaasavara, seame end sisse . . .»

Lõpuks astus tuppa Jekaterina Ivanovna, ballikleit seljas, dekolteeritud, kena, puhas, ja Startsev sattus teda imetledes sellisesse vaimustusse, et ei saanud sõnagi suust, ainult vahtis teda ja naeris.

Jekaterina Ivanovna hakkas hüvasti jätma ja Startsev tõusis — siia jääda polnud tal enam põhjust —, öeldes, et tal on aeg koju minna: haiged ootavad.

«Pole midagi parata,» ütles Ivan Petrovitš, «sõitke, — viite ühtlasi Kiisu klubisse.»

Õues tibutas vihma, oli väga pime ja ainult Panteleimoni käheda kõha järgi võis aimata, kus on hobused. Kalessil tõsteti kumm üles.

«Piibusuitsu tubak annab, tigu seljas tuba kannab,» kõneles Ivan Petrovitš tütart kalessi istuma seades. «Lase käia! Hüvasti, olge head!»

Sõideti.

«Mina olin eile kalmistul,» alustas Startsev. «Kui karm ja halastamatu on see teie poolt...»

«Te olite kalmistul?»

«Jah, olin seal ja ootasin teid peaaegu kuni kella kaheni. Ma kannatasin...»

«Kannatage pealegi, kui te naljast aru ei saa.»

Rahulolevana, et ta oli nii kavalasti osanud armunu üle nalja heita ja et teda nii väga armastatakse, puhkes Jekaterina Ivanovna laginal naerma ja karjatas äkki ehmunult, sest samal ajal pöörasid hobused järsult klubi väravast sisse ja kaless kaldus küljele. Startsev võttis Jekaterina Ivanovnal piha ümbert kinni, neiu surus end ehmunult tema vastu ja ta ei suutnud end tagasi hoida ning suudles Jekaterina Ivanovnat kirglikult huultele, lõuale ja embas teda veel tugevamini.

«Küllalt,» ütles Jekaterina Ivanovna kuivalt.

Ja hetk hiljem polnud teda enam kalessis ja linnavaht klubi valgustatud paraadtrepi juures karjus võikal häälel Panteleimoni peale:

«Mis sa seisad, vares? Sõida edasi!»

Startsev sõitis koju, kuid tuli varsti tagasi. Võõras frakk seljas ja valge kange kaelaside ees, mis aina turri kiskus ja krae pealt ära libiseda püüdis, istus ta kesköö1 klubi võõrastetoas ja kõneles innustunult Jekaterina Ivanovnale:

«Oo, kui vähe teavad need, kes pole iial armastanud! Mulle näib, et keegi pole veel õigesti armastust kirjeldanud, ja vaevalt ongi võimalik kirjeldada seda õrna, rõõmsat, piinavat tundmust, ja kes on seda kas või kordki tundnud, see ei hakka seda sõnades edasi andma. Milleks pikad sissejuhatused, kirjeldused? Milleks tarbetud ilukõned? Minu armastus on piiritu... Palun, anun teid,» lausus Startsev lõpuks, «saage minu naiseks!»

«Dmitri Jonõtš,» ütles Jekaterina Ivanovna vähese mõtlemise järel väga tõsisel ilmel. «Dmitri Jonõtš, ma olen teile väga tänulik au eest, ma austan teid, kuid...» Ta tõusis püsti ja jätkas seistes: «Kuid, vabandage, teie naiseks saada ma ei või. Kõnelgem tõsiselt. Dmitri Jonõtš, te teate, et kõige enam elus armastan ma kunsti, ma armastan meeletult, jumaldan muusikat, olen sellele pühendanud kogu oma elu. Ma tahan saada kunstnikuks, tahan kuulsust, edu, vabadust, teie aga tahate, et ma elaksin edasi selles linnas, jätkaksin seda tühja, kasutut elu, mis on mulle talumatuks muutunud. Saada abielunaiseks, — oo ei, andestage! Inimene peab püüdma kõrgema, hiilgava eesmärgi poole,

perekonnaelu aga seoks mind igaveseks. Dmitri Jonõtš (Jekaterina Ivanovna naeratas vaevalt märgatavalt, sest lausudes «Dmitri Jonõtš» tuli talle meelde «Aleksei Feofilaktõtš), Dmitri Jonõtš, te olete hea, õilis, tark inimene, te olete parem kõigist...» Neiu silmad täitusid pisaraist. «Ma tunnen teile kõigest hingest kaasa, kuid... kuid te mõistate...»

Ja et mitte nutma hakata, pöördus Jekaterina Ivanovna kõrvale ning väljus võõrastetoast.

Startsevi süda lakkas rahutult pekslemast. Olles klubist tänavale astunud, rebis ta kõigepealt kange kaelasideme eest ja hingas täie rinnaga. Tal oli pisut häbi, tema enesearmastus oli solvatud, — ta ei oodanud äraütlemist, — ja oli raske uskuda, et kõik tema unistused, piinlemised ning lootused olid jõudnud nii narrile lõpule, otsekui pisinäidendis asjaarmastajate etendusel. Ja kahju oli oma tundmusest, sellest oma armastusest, nii kahju, et oleks kas või kätte võtnud ja valjusti nutma pursanud või kõigest jõust vihmavarjuga vastu Panteleimoni laia selga virutanud.

Paar-kolm päeva ei läinud töö ta käes, ta ei söönud, ei maganud, aga kui tema kõrvu jõudis kuuldus, et Jekaterina Ivanovna on konservatooriumi astumiseks Moskvasse sõitnud, rahunes ta ja hakkas jälle endist viisi elama.

Vahel hiljem meelde tuletades, kuidas ta kalmistul hulkus või kuidas ta kogu linna mööda ringi sõitis ja frakki otsis, ringutas ta laisalt ning sõnas:

«Kui palju askeldusi ikkagi!»

IV

Möödus neli aastat. Startsevil oli linnas juba suur praksis. Igal hommikul võttis ta rutuga haigeid vastu oma kodus Djaližis, seejärel sõitis linnahaigete juurde, sõitis mitte enam kaks hobust ees, vaid kuljustega troikas ja saabus koju tagasi hilja öösel. Ta oli tüsenenud, lihavnenud ja käis vastumeelselt jala, sest ta kannatas hingeldustõve all. Ka Panteleimon oli tüsenenud, ja mida laiemaks ta muutus, seda kurvemalt õhkas ja kaebas ta oma kibeda saatuse üle: sõitmine teeb liiga!

Startsev käis igasugustes majades ja puutus kokku paljude inimestega, kuid ei sõbrustanud lähemalt kellegagi. Väikekodanlased ärritasid teda oma juttudega, oma vaadetega elule ja isegi oma välimusega. Kogemused tegid talle vähehaaval selgeks, et seni kui sa väikekodanlasega kaarte mängid või temaga einet võtad, on ta leplik, heasüdamlik ja isegi mitte rumal inimene, kuid tarvitseb vaid temaga juttu alustada millestki mittesöödavast, näiteks poliitikast või teadusest, kui ta satub kimbatusse või laseb käiku niisuguse juhmi ning õela filosoofia, et jääb üle ainult käega heita ja eemalduda. Kui Startsev katsus kas või liberaalse väikekodanlasega vestlust alustada näiteks sellest, et inimkond läheb, jumal tänatud,

edasi ja et omal ajal hakkab ta läbi saama ilma passideta ja surmanuhtluseta, siis vaatas väikekodanlane temale kõõrdi ning küsis umbusklikult: «Tähendab, siis võib igaüks keda tahab tänaval maha nottida?» Kui aga Startsev seltskonnas, õhtusöögil või teejoomisel kõneles sellest, et on tarvis tööd teha, et ilma tööta ei või elada, siis võttis igaüks seda etteheitena, sai pahaseks ja hakkas tüütult vaidlema. Kõige selle juures ei teinud väikekodanlased midagi, absoluutselt mitte midagi ega tundnud millegi vastu huvi ja polnud kuidagi võimalik välja mõtelda, millest nendega rääkida. Ja Startsev vältiski kõnelusi, einestas ainult ning mängis vinti, ja kui ta juhtus kuskil majas perekondlikule peole ja teda paluti lauda, siis istus ta maha ja sõi vaikides ning taldrikusse vahtides. Ja kõik, mis sel ajal kõneldi, oli ebahuvitav, ülekohtune, rumal, ta tundis erutust, närvitses, kuid vaikis, ja seetõttu, et ta alati süngelt vaikis ning taldrikusse vahtis, hakati teda linnas kutsuma «põrnitsevaks poolakaks», ehkki ta polnud hoopiski poolakas.

Sellistest meelelahutustest, nagu teater ja kontserdid, hoidus ta kõrvale, ent see-eest mängis igal õhtul tundi kolm naudinguga vinti. Tal oli veel üks meelelahutus, mis talle märkamatult, vähehaaval harjumuseks sai, — see oli: õhtuti taskutest välja võtta praktiseerimisega saadud rahapabereid, ja tuli ette, et neid kollaseid ja rohelisi pabereid, mis lõhnasid lõhnaõli, äädika, viiruki ja traani järele, oli topitud kõigisse taskutesse oma seitsmekümne rubla ümber. Kui neid kogunes mõnisada, viis ta nad «Vastastikusesse Krediidiühingusse» ja paigutas seal jooksvale arvele.

Kogu nelja aasta jooksul pärast Jekaterina Ivanovna ärasõitu käis ta Turkinite pool ainult kaks korda Veera Jossifovna kutsel, kes ikka veel oma migreeni ravis. Igal suvel sõitis Jekaterina Ivanovna vanemaid külastama, kuid Startsev ei näinud teda kordagi, — ei juhtunud nägema.

Niisiis oli möödunud neli aastat. Ühel vaiksel soojal hommikul toodi haiglasse kiri. Veera Jossifovna kirjutas Dmitri Jonõtšile, et ta on väga tema järele igatsema hakanud, ja palus teda tingimata sisse astuda ning tema, Veera Jossifovna kannatusi kergendada, ja et pealegi on täna tema sünnipäev. Alla oli juurde kirjutatud: «Ema palvega ühinen ka mina. K.»

Startsev mõtles pisut ja sõitis õhtul Turkinite poole.

«Aa, tervist, olge head!» lausus Ivan Petrovitš teda vastu võttes ja naeratas ainult silmadega. «Olge bonžuuritud!»

Juba tublisti vananenud, valgete juustega Veera Jossifovna surus Startsevi kätt, ohkas teeseldult ja ütles:

«Teie, doktor, ei taha minuga flirtida, ei käi iialgi meie pool, — ma olen juba vana teie jaoks. Kuid nüüd on kohale jõudnud noor, — võib-olla on temal rohkem õnne.»

Ja Kiisu? Ta oli kõhnaks jäänud, kahvatuks muutunud, ilusamaks ning saledamaks läinud. Kuid see oli juba Jekaterina Ivanovna, mitte enam Kiisu. Ei olnud enam endist värskust ja lapseliku naiivsuse ilmet. Niihästi pilgus kui ka käitumisviisis oli midagi

uut — arglikku ning süüdlaslikku, otsekui ei tunneks ta end siin, Turkinite majas, enam kodus olevat.

«Kui palju aastaid on mööda läinud!» ütles ta Startsevile kätt ulatades ja oli näha, et ta süda peksles ärevalt. Teraselt ning uudishimulikult Startsevile näkku vaadates jätkas ta: «Kui tüsedaks te olete läinud! Te olete päevitunud, mehistunud, kuid üldiselt olete vähe muutunud.»

Ka nüüd meeldis ta Startsevile, meeldis väga, kuid temas puudus midagi või oli midagi liigset, — Startsev poleks ise kah osanud öelda, mis nimelt, kuid miski ei lasknud tal enam tunda nõnda nagu varem. Talle ei meeldinud neiu kahvatus, uus ilme, nõrk naeratus, hääl, ja natukese aja pärast ei meeldinud juba ka kleit, tugitool, milles neiu istus, ei meeldinud miski minevikus, mil ta oleks peaaegu Jekaterina Ivanovnaga abiellunud. Talle meenus oma armastus, meenusid unistused ja lootused, mis olid teda neli aastat tagasi erutanud, — ja tal hakkas ebamugav.

Joodi teed magusa pirukaga. Pärast luges Veera Jossifovna ette romaani, luges sellest, mida elus iialgi ei juhtu, Startsev aga kuulas, vaatas tema halli ilusat pead ja ootas, millal ta lõpetab.

«Andetu,» mõtles ta, «pole mitte see, kes ei oska jutte kirjutada, vaid see, kes neid kirjutab ja ei oska seda varjata.»

«Pole laita lugu,» ütles Ivan Petrovitš.

Seejärel mängis Jekaterina Ivanovna kärarikkalt ning kaua klaverit, ja kui ta lõpetas, tänati teda kaua aega ning oldi temast vaimustuses.

«Hea, et ma temaga ei abiellunud,» mõtles Startsev. Jekaterina Ivanovna vaatas talle otsa ja näis ootavat, et Startsev teeb temale ettepaneku aeda minna, kuid too vaikis.

«Ajame pisut juttu,» ütles neiu Startsevi juurde astudes. «Kuidas te elate? Mis on teil uudist? Kuidas läheb? Ma mõtlesin kõik need päevad teie peale,» jätkas ta närviliselt. «Tahtsin saata teile kirja, tahtsin ise teie juurde Djaliži sõita ja juba otsustasingi sõita, kuid mõtlesin pärast ümber, — jumal teab, kuidas teie nüüd minusse suhtute. Ma ootasin teid täna niisuguse erutusega. Jumala pärast, lähme aeda.»

Nad läksid aeda ja istusid seal pingile vana vahtra all, nagu neli aastat tagasi. Oli pime.

«Kuidas te siis elate?» küsis Jekaterina Ivanovna.

«Pole viga, elame tasapisi,» vastas Startsev.

Ja midagi muud ei osanud ta välja mõelda. Mõlemad vaikisid.

«Ma olen erutatud,» lausus Jekaterina Ivanovna ja kattis kätega näo, «kuid teie ärge pange seda tähele. Mul on nii hea kodus olla, olen nii rõõmus kõiki nähes ega suuda harjuda. Kui palju mälestusi! Mulle tundus, et meil jätkub lakkamatut juttu hommikuni.»

Nüüd nägi Startsev lähedalt tema nägu, säravaid silmi, ja siin, pimeduses, näis Jekaterina Ivanovna nooremana kui toas ja ta oleks just kui tagasi saanud oma endise lapseliku ilme. Ta silmitses tõepoolest Startsevit naiivse uudishimuga, otsekui tahtes lähemalt

tundma õppida ja mõista inimest, kes kunagi armastas teda nii palavalt, sellise õrnusega ja nii õnnetult. Ta silmad tänasid Startsevit selle armastuse eest. Ja Startsevile meenus kõik, mis oli olnud, kõik kuni vähimate pisiasjadeni, kuidas ta kalmistut mööda ringi hulkus, kuidas ta siis hommiku eel roidununa koju tagasi pöördus, ja ta meel läks järsku nukraks ning tal hakkas kahju möödunust. Hinges süttis tuluke.

«Mäletate, kuidas ma teid klubisse tantsuõhtule saatsin?» küsis ta. «Siis sadas vihma, oli pime . . .»

Tuluke hinges aina paisus ja juba oli tahtmine kõnelda, kurta elu üle . . .

«Eh!» ütles ta ohates. «Teie küsite, kuidas ma elan. Kuidas me siis elame? Mitte kuidagi. Vananeme, tüseneme, käime alla. Päev läheb päeva järel, elu möödub ilmetult, ilma muljeteta, ilma mõteteta . . . Päeval rahateenimine, õhtul klubi, kaardimängijate, alkohoolikute, kisakõride seltskond, keda ma ei või kannatada. Mis on siin head?»

«Kuid teil on oma töö, õilis elueesmärk. Te armastasite nii väga kõnelda oma haiglast. Ma olin siis kuidagi veider, kujutlesin end suure pianistina. Nüüd mängivad kõik preilid klaverit ja mina mängisin niisama nagu teisedki ja minus polnud midagi erilist. Mina olen samasugune pianist, nagu ema on kirjanik. Ja muidugi ma ei mõistnud teid siis, hiljem aga, Moskvas, mõtlesin sagedasti teie peale. Ainult teie peale mõtlesingi. Milline õnn on olla semstvoarst, aidata kannatajaid, teenida rahvast. Milline õnn!» kordas Jekaterina Ivanovna vaimustatult. «Kui ma Moskvas teie peale mõtlesin, te paistsite mulle nii ideaalsena, ülevana . . .»

Startsevile tulid meelde paberikesed, mida ta õhtuti nii suure mõnuga taskutest välja võttis, ja tuluke hinges kustus.

Ta tõusis maja poole minekuks. Jekaterina Ivanovna võttis tal käe alt kinni.

«Te olete kõige parem inimene, keda ma oma elus olen tundnud,» jätkas Jekaterina Ivanovna. «Me hakkame kokku saama, vestlema, — eks ole? Tõotage mulle. Ma pole pianist, enda suhtes ma ei ole enam eksiarvamusel ja teie juuresolekul ma edaspidi ei mängi ega kõnele muusikast.»

Kui nad majja astusid ja Startsev nägi õhtuses valgustuses ta nägu ja endale suunatud nukraid, tänulikke, uurivaid silmi, muutus ta rahutuks ja mõtles jälle:

«Hea, et ma tookord ei abiellunud.»

Ta hakkas hüvasti jätma.

«Teil pole mingit rooma õigust ilma õhtusöögita ära sõita,» kõneles Ivan Petrovitš teda saates. «See on teie poolt üpris perpendikulaarne. Noh, tee õige etendust!» ütles ta esikus Paava poole pöördudes.

Paava, mitte enam poisike, vaid vurrudega noormees, võttis vajaliku poosi, tõstis käe üles ja lausus traagilisel häälel:

«Sure, sa õnnetu!»

Kõik see ärritas Startsevit. Kalessi istudes ja vaadates tumedat maja ning aeda, mis olid talle kord nii väga armsad ja kallid olnud, meenus talle kõik korraga — niihästi Veera Jossifovna romaanid, Kiisu kärarikas mäng, Ivan Petrovitši teravmeelsus kui ka Paava traagiline poos, ja ta mõtles, et kui linna kõige andekamad inimesed on nii andetud, missugune peab siis olema linn.

Kolme päeva pärast tõi Paava Jekaterina Ivanovnalt kirja.

«Te ei tule meile. Miks?» kirjutas Jekaterina Ivanovna. «Kardan, et Te olete meie suhtes muutunud. Ma kardan ja mul on õudne juba ainult selle mõtte juures. Rahustage ometi mind, tulge ja ütelge, et kõik on hästi.

Ma pean Teiega tingimata rääkima. Teie J. T.»

Startsev luges selle kirja läbi, mõtles pisut ja ütles Paavale: «Ütle, kullake, et täna ma ei saa sõita, olen väga kinni. Ma tulen, ütle, nii umbes kolme päeva pärast.»

Kuid möödusid kolm päeva, möödus nädal, tema aga ei sõitnud ikka. Ükskord Turkinite majast mööda sõites meenus talle, et oleks tarvis kas või silmapilguks sisse astuda, kuid mõtles natuke ja ... ei läinud.

Ja enam ei käinud ta iialgi Turkinite pool.

V

Möödusid veel mõned aastad. Startsev on veel tüsedamaks läinud, rasvunud, hingab raskelt ja käib juba pea kuklas. Kui ta ümarikuna ning punetavana kuljustega troikas sõidab ja Panteleimon, samuti ümarik ning punetav, oma lihava kuklaga pukis istub, sirged, otsekui puust käed ette sirutatud, ja vastutulijaile karjub: «Hoia parrremale!», siis see on mõjukas pilt ja näib, et ei sõida mitte inimene, vaid mingi paganlik jumal. Tal on linnas tohutu suur praksis, pole aega hinge tagasi tõmmata, juba on tal olemas mõis ja kaks maja linnas ja ta valib endale veel kolmandat, kasulikumat. Ja kui talle «Vastastikuses Krediidiühingus» kõneldakse mingisugusest majast, mis on enampakkumisele määratud, siis läheb ta ilma pikema jututa sinna majja, kõnnib läbi kõigi tubade, pööramata tähelepanu riietamata naistele ja lastele, kes silmitsevad teda hämmastuse ning hirmuga, torgib kepiga kõigi uste poole ja kõneleb:

«See on kabinet? See on magamistuba? Ja mis siin on?»

Ja hingab seejuures raskelt ning pühib laubalt higi.

Tal on palju tööd ja tegemist, kuid ta ei loobu ikkagi semstvo kohast: ahnus on võimust võtnud, on tahtmine hakkama saada nii siin kui seal. Djaližis ja ka linnas kutsutakse teda juba lihtsalt Jonõtšiks. «Kuhu see Jonõtš sõidab?» või: «Kas vahest kutsuda Jonõtš konsiiliumile?»

Arvatavasti seetõttu, et kõri on rasva läinud, on ta hääl peenikeseks ning lõikavaks muutunud. Ka tema iseloom on muutunud:

see on nüüd raske, kergesti ärrituv. Haigeid vastu võttes on ta tavaliselt vihane, taob kepiga kärsitult vastu põrandat ja karjub oma ebameeldiva häälega:

«Palun ainult küsimustele vastata! Mitte juttu ajada!»

Ta on üksik. Tal on igav elada, miski teda ei huvita.

Kogu aja jooksul, mis ta Djaližis elab, oli armastus Kiisu vastu tema ainus ja arvatavasti ka viimane rõõm. Õhtuti mängib ta klubis vinti, seejärel istub üksinda suure laua ääres ja õhtustab. Teda teenib kõige vanem ja auväärsem teener — Ivan, talle tuuakse lafitt nr. 17, ja kõik — niihästi klubivanemad, kokk kui ka teener — teavad, mida ta armastab ja mida mitte, ning püüavad kogu jõust tema meele järgi olla, et muidu viimaks veel äkki vihastub ja pistab kepiga vastu põrandat taguma.

Õhtust süües pöördub ta vahetevahel kõrvale ja segab end mingisugusesse jutusse:

«Millest te räägite? Ah? Keda?»

Ja kui juhtub, et mõnes naaberlauas läheb jutt Turkinitele, siis küsib ta:

«Missugustest Turkinitest te räägite? Nendest või, kelle tütar klaverit mängib?»

See ongi kõik, mis Startsevist võib öelda.

Ja Turkinid? Ivan Petrovitš pole vananenud ega põrmugi muutunud ja teravmeelitseb nagu ennegi ning jutustab anekdoote. Veera Jossifovna loeb külalistele oma romaane endist viisi meelsasti ja südamliku lihtsusega. Kiisu aga mängib iga päev oma neli tundi klaverit. Ta on märgatavalt vananenud, tunneb end haiglasena ja sõidab igal sügisel koos emaga Krimmi. Neid vaksalis ära saates pühib Ivan Petrovitš silmi, kui rong liikuma hakkab, ja hüüab:

«Hüvasti, olge head!»

Ja lehvitab taskurätti.

KIRSIAED.

Komöödia neljas vaatuses.

Tegelased:

RANEVSKAJA, LJUBOV ANDREJEVNA — mõisnik.
ANJA — tema tütar, 17-aastane.
VARJA — tema kasutütar, 24-aastane.
GAJEV, LEONID ANDREJEVITŠ — Ranevskaja vend.
LOPAHHIN, JERMOLAI ALEKSEJEVITŠ — kaupmees.
TROFIMOV, PJOTR SERGEJEVITŠ — üliõpilane.
SIMEONOV-PISTŠIK, BORIS BORISSOVITŠ — mõisnik.
ŠARLOTTA IVANOVNA — guvernant.
JEPIHHODOV, SEMJON PANTELEJEVITŠ — kontoriametnik.
DUNJAŠA — toatüdruk.
FIRSS — toapoiss, 87-aastane vanake.
JAŠA — noor toapoiss.
TEEKÄIJA.

JAAMAÜLEM.
POSTIAMETNIK.
KÜLALISED, TEENIJAD.

Tegevus toimub L. A. Ranevskaja mõisas.

ESIMENE VAATUS.

Tuba, mida ikka veel kutsutakse lastetoaks. Üks uks viib Anja tuppa. Koidik, varsti tõuseb päike. On juba maikuu, kirsipuud õitsevad, kuid aias on vilu, puhteaja kargus. Toa aknad on suletud. Sisse tulevad Dunjaša küünlaga ja Lopahhin, raamat käes.

LOPAHHIN: Jumal tänatud, rong jõudis pärale. Mis kell on?

DUNJAŠA: Varsti kaks. *(Kustutab küünla.)* On juba valge.

LOPAHHIN: Kui palju see rong siis nüüd hilines? Oma kaks tundi vähemalt. *(Haigutab ja sirutab end.)* Olen mina ka üks, näe, mihukese lolli tüki mängisin! Sõitsin nimme selleks siia, et jaamas vastu võtta, ja äkki magasin maha ... Jäin istudes tukkuma. Pagan võtaks ... Oleks ometi sinagi mind äratanud.

DUNJAŠA: Ma arvasin, et te olete ära sõitnud. *(Kuulatab.)* Vist juba sõidavadki.

LOPAHHIN *(kuulatab)*: Ei ... Pagas vaja välja võtta, ja see ja teine.

(Paus.)

Ljubov Andrejevna on elanud välismaal viis aastat, ei tea, kuidas ta nüüd välja näeb ... Ta on hea inimene. Kerge, lihtne inimene. Mäletan, kui ma viieteistkümne-aastane poisike olin, siis mu kadunud taat — ta pidas sel ajal siin külas poodi — lõi mulle rusikaga näkku, ninast vere välja ... Me olime siis millegipärast teie õuele tulnud ja isa oli vintis. Mäletan nagu praegu: Ljubov Andrejevna, alles nooruke, kõhn sihuke, viis mu käepesuanuma juurde vaat siinsamas kambris, lastetoas, ja ütles: «Ära nuta, külamees, küll pulmadeks kasvab kinni» ...

(Paus.)

Külamees ... Minu isa oli tõega maamats, aga näe, mina kannan juba valget vesti, kollaseid kingi. Kärsaga otse sakste saali ... Ainult, et vaat olen rikas, raha palju, kui aga mõtelda ja arutada, siis mats mis mats ... *(Lehitseb raamatut.)* Näe, lugesin raamatut ja mitte midagi ei saanud aru. Lugesin ja jäin magama.

(Paus.)

DUNJAŠA: Aga koerad ei maganud terve öö, tunnevad, et pererahvas tuleb.

LOPAHHIN: Mis sinuga on, Dunjaša ...

DUNJAŠA: Käed värisevad. Ma langen minestusse.

LOPAHHIN: Liiga juba õrnake oled sa, Dunjaša. Ja rõivastud nagu preili, ja soeng ka. Nii ei lähe. Tarvis ikka aru pähe võtta.

(Tuleb Jepihhodov lillekimbuga; ta on pintsakus, kriuksuvais läikima viksitud saabastes; sisse astudes pillab ta lillekimbu maha.)

JEPIHHODOV *(tõstab lilled üles)*: Näe, aednik saatis, käskis panna söögituppa. *(Annab lilled Dunjaša kätte.)*

LOPAHHIN: Too sealt mulle ka kalja.

DUNJAŠA: Kuulan. *(Ära.)*

JEPIHHODOV: Praegu on väljas puhtekahutus, kraadi kolm külma, aga kirsid aina õites. Ei või meie kliimat heaks kiita. *(Ohkab.)* Ei või. Meie kliima ei soodusta täpp-täpilt. Näete, Jermolai Alekseitš, lubage osundada, ostsin endale üleeile saapad, aga nemad, julgen teile kinnitada, kriuksuvad nii, et pole mingisugust võimalust. Millega neid määrida?

LOPAHHIN: Jäta. Oled ära tüüdanud.

JEPIHHODOV: Iga päev juhtub mulle mingi õnnetus. Aga ma ei nurise, olen harjunud ja isegi naeratan.

(Tuleb Dunjaša, annab Lopahhinile kalja.)

JEPIHHODOV: Ma lähen. *(Põrkab vastu tooli, see kukub ümber.)* Näe... *(Peaaegu võidurõõmsalt.)* Noh, näete, vabandage väljenduse pärast, mihuke asjaolu, muuseas... See on lihtsalt isegi tähelepanuväärne! *(Ära.)*

DUNJAŠA: Aga teate, Jermolai Aleksejevitš, tunnistan teile, Jepihhodov palus minu kätt.

LOPAHHIN: Aa!

DUNJAŠA: Ei tea nüüd, mis teha... Ta on mõistlik inimene, ainult mõnikord, kui hakkab rääkima, siis millestki ei saa aru. Hästi ja tundlikult küll, aga pole arusaadav. Mulle ta nagu meeldikski. Ta armastab mind meeletult. Ta on õnnetu inimene, iga päev juhtub talle midagi. Nii teda meie juures tögataksegi: kakskümmend kaks õnnetust...

LOPAHHIN *(kuulatab)*: Nüüd vist sõidavad...

DUNJAŠA: Sõidavad! Mis see's minuga on... läksin üleni külmaks.

LOPAHHIN: Sõidavad, tõsi. Lähme vastu võtma. Kas ta tunneb mind veel ära? Viis aastat pole näinud.

DUNJAŠA *(ärevuses)*: Ma kukun otsekohe maha... Ah, kukun!

(On kuulda, kuidas maja ette sõidavad kaks sõidukit. Lopahhin ja Dunjaša väljuvad kiiresti. Lava jääb tühjaks. Naabertubades tekib müra. Üle lava, toetudes kepikesele, läheb tõtates Firss, kes Ljubov Andrejevnale jaama vastu oli sõitnud; ta on vanaaegses livrees, kõrge kübar peas; kõneleb midagi enesega, kuid ühestki sõnast ei saa aru. Müra lava taga muutub ikka valjemaks. Hääl: «Vaat, lähme siit»... *Ljubov Andrejevna, Anja ja Šarlotta Ivanovna, viimasel koerake keti otsas järel, kõik matkarõivais, Varja palitus ja rätik peas, Gajev, Simeonov-Pištšik, Lopahhin, Dunjaša kompsu ja päevavarjuga, teenijad asjadega — lähevad läbi toa.)*

ANJA: Lähme siit. Mamma, kas mäletad, mis tuba see on?

LJUBOV ANDREJEVNA *(rõõmsalt, läbi pisarate)*: Lastetuba!
VARJA: Kui külm, mul on käed kanged. *(Ljubov Andrejevnale.)* Teie toad, valge ja lilla, on jäetud samasugusteks, nagu olid, mammakene.
LJUBOV ANDREJEVNA: Lastetuba, mu armas, kaunis tuba... Siin ma magasin, kui väike olin... *(Nutab.)* Ja ka praegu olen nagu väike... *(Suudleb venda, Varjat, siis jälle venda.)* Aga Varja on ikka samasugune, nunnakese sarnane! Ka Dunjaša tundsin ära... *(Suudleb Dunjašat.)*
GAJEV: Rong hilines kaks tundi. Ega kedagi? Kah kord!
ŠARLOTTA *(Pištšikule)*: Mu koer sööb ka pähkleid.
PIŠTŠIK *(imestanult)*: Mõtelge ometi!

(Kõik lähevad ära peale Anja ja Dunjaša.)

DUNJAŠA: Küll me ootasime... *(Võtab Anjal palitu seljast, kübara peast.)*
ANJA: Ma pole neli ööd teel magada saanud... nüüd on külm mind kõvasti läbi võtnud.
DUNJAŠA: Te sõitsite ära just suure paastu ajal, siis oli lumi maas, käre külm, aga nüüd? Mu kullakene! *(Naerab, suudleb teda.)* Ei jõudnud ära oodata, mu rõõm, paikene... Ma ütlen teile siinsamas kohe, ei kärsi enam minutitki oodata...
ANJA *(loiult)*: Jälle midagi.
DUNJAŠA: Kontorist Jepihhodov palus pärast lihavõtteid minu kätt.
ANJA: Sa ikka neidsamu asju... *(Korraldab juukseid.)* Olen kõik nõelad ära kaotanud...

(Ta on väga väsinud, isegi vangub jalgadel.)

DUNJAŠA: Ei oska enam, mida mõtelda. Ta armastab mind, nii kohe armastab!
ANJA *(vaatab üle oma ukse, õrnalt)*: Minu tuba, minu aknad, ma just kui poleks ära käinudki. Olen kodus! Homme hommikul tõusen, jooksen aeda... Oo, kui ma saaksin uinuda! Ma pole kogu tee maganud, mind piinas rahutus.
DUNJAŠA: Üleeile sõitsid siia Pjotr Sergeitš.
ANJA *(rõõmsalt)*: Petja!
DUNJAŠA: Magavad saunas, seal elavadki. «Kardan tülitada,» ütlevad. *(Vaatab oma taskukella.)* Tarvis oleks nad üles äratada, kuid Varvara Mihhailovna ei lubanud. Ütleb: «Sa ära teda ärata.»

(Tuleb Varja, tal on võtmekimp puusal.)

VARJA: Dunjaša, kiiresti kohvi... Mamma palub kohvi.
DUNJAŠA: Silmapilk. *(Ära.)*
VARJA: Noh, jumal tänatud, jõudsite pärale. Oled jälle kodus. *(Hellitades.)* Mu tuvikene tuli! Mu kaunitar tuli!
ANJA: Sain alles päevi näha.
VARJA: Kujutlen!
ANJA: Sõitsin vaiksel nädalal siit välja, siis oli külm. Šarlotta

lobiseb kogu tee, teeb kunsttükke. Ja milleks sa mulle selle Šarlotta kaela määrisid...

VARJA: Sa ei võinud ometi, paikene, üksi sõita. Seitsmeteist-kümne-aastasena!

ANJA: Jõuame Pariisi, seal on külm, lumi. Ma kõnelen prantsuse keelt kohutavalt. Mamma elab viiendal korrusel, saan tema juurde, temal mingisugused prantslased, daamid, vana paater palveraamatuga ja toad täis suitsetatud, ebamugav. Mul hakkas äkki mammast hale, nii hale, kaisutasin ta pead, surusin käte vahele ja ei suuda enam lahti lasta. Pärast mamma aina kallistas, nuttis...

VARJA *(läbi pisarate)*: Ära räägi, ära räägi...

ANJA: Oma suvila Mentoni juures oli ta juba maha müünud, tal ei olnud enam midagi järel, mitte midagi. Mul polnud ka enam kopikatki, vaevalt et pärale sain. Ja mamma ei saa aru! Istume vaksalis lõunastama, aga tema nõuab kõige kallimaid roogi ja kelneritele annab jootrahaks igaühele rubla. Šarlotta kah. Jaša nõuab endale ka portsjonit, lihtsalt õudne. Mammal on ju teener Jaša, me tõime ta kaasa...

VARJA: Nägin lurjust.

ANJA: Noh, mis, kuidas? Kas saite protsendid kokku?

VARJA: Kus seda.

ANJA: Jumal küll, jumal küll...

VARJA: Augustis läheb mõis oksjonile.

ANJA: Jumal küll...

LOPAHHIN *(vaatab üle ukse sisse ja mõmiseb)*: Me-e-e... *(Ära.)*

VARJA *(läbi pisarate)*: Küll ma talle annaksin... *(Ähvardab rusikaga.)*

ANJA *(kaisutab Varjat tasa)*: Varja, kas ta kosis sind juba? *(Varja vangutab eitavalt pead.)* Ta ju armastab sind... Miks te oma vahekordi siis ei selgita, mida te ootate?

VARJA: Ma mõtlen, et meil ei tule sellest midagi välja. Tal on palju tegemist, tal pole minu jaoks aega... ei pane tähelegi, jumal temaga, raske on mul teda näha... Kõik räägivad meie pulmadest, kõik õnnitlevad, tõeliselt aga pole midagi, kõik on nagu uni... *(Teisel toonil.)* Sul on mesilasekujuline pross.

ANJA *(kurvalt)*: Selle mamma ostis. *(Läheb oma tuppa, kõneleb lõbusalt lapselikult.)* Aga Pariisis ma sõitsin õhupallil!

VARJA: Mu tuvikene tuli! Kaunitar tuli!

(Dunjaša on kohvikannuga juba tagasi ja keedab kohvi.)

VARJA *(seisab ukse juures)*: Talitan, kullake, kogu päeva majapidamises ja ise unistan. Saaks ometi sind rikkale mehele panna, siis oleksin minagi rahulikum, läheksin mööda kloostreid, pärast Kiievisse... Moskvasse, ja nii muudkui käiksin mööda pühasid paiku... Käiksin ja käiksin. Hardust küll!

ANJA: Linnud aias siristavad. Mis kell on juba?
VARJA: Vist hakkab kolm saama. Aeg sul, kullake, magama heita. *(Astub Anja tuppa.)* Hardust küll...

(Sisse tuleb Jaša pleediga ja väikese reisikohvriga.)

JAŠA *(läheb üle lava, delikaatselt)*: Tohib siit läbi minna?
DUNJAŠA: Ei tunne teid äragi, Jaša. Mihukeseks olete välismaal läinud.
JAŠA: Hm... Aga kes teie olete?
DUNJAŠA: Kui teie siit ära sõitsite, olin ma alles nihuke. *(Näitab oma kõrgust põrandast.)* Dunjaša, Fjodor Kozojedovi tütar. Ei mäleta!
JAŠA: Hm... Tibukene! *(Vaatab ringi ja embab teda, Dunjaša kiljatab ja pillab alustassi maha. Jaša läheb kiiresti minema.)*
VARJA *(ukselt, rahulolematu häälega)*: Mis siin jälle on?
DUNJAŠA *(läbi pisarate)*: Alustassi pillasin puruks...
VARJA: See tähendab head.
ANJA *(tuleb oma toast)*: Tuleks mammat ette valmistada — Petja on siin...
VARJA: Ma käskisin teda mitte äratada.
ANJA *(mõtlikult)*: Kuus aastat tagasi suri isa, kuu aega hiljem uppus jõkke vend Griša, nägus seitsmeaastane poisike. Mamma ei talunud hoopi, läks ära, läks tagasi vaatamata... *(Võpatab.)* Kui väga ma temast aru saan, kui ta teaks!

(Paus.)

Ja Petja Trofimov oli Griša õpetajaks — mammale võib kõik meenuda...

(Tuleb Firss; ta on pintsakus ja valges vestis.)

FIRSS *(ligineb kohvikannule, muretsevalt)*: Kas prouad joovad siin... *(Tõmbab kätte valged kindad.)* Kas kohv on valmis? *(Dunjašale, rangelt.)* Sind! Aga koor?
DUNJAŠA: Ah, sa mu heldus... *(Läheb kärmesti minema.)*
FIRSS *(sekeldab kohvikannu juures)*: Eeh, sina, vussnäpp... *(Pomiseb midagi.)* Sõitsid Pariisist... Ka härra käis korra Pariisis... hobustega... *(Naerab.)*
VARJA: Firss, mille üle sa rõõmustad?
FIRSS: Mida soovite? *(Rõõmsalt.)* Mu perenäine jõudis koju! Said minu silmakesed näha! Nüüd võib ka rahus surra... *(Nutab rõõmu pärast.)*

(Tulevad Ljubov Andrejevna, Gajev ja Simeonov-Pištšik; Simeonov-Pištšik kannab peenest riidest kerget käisteta jakki, laiu pükse. Gajev teeb sisse tulles käte ja kehaga liigutusi, nagu mängiks piljardit.)

LJUBOV ANDREJEVNA: Kuidas see oligi? Las ma tuletan meelde? Kollane nurka! Dublee keskele!

GAJEV: Lõikan nurka! Kunagi me, õde, magasime sinuga vaat sellessamas toas, aga nüüd olen ma juba viiskümmend üks aastat vana, nii imelik kui see ka ei ole...

LOPAHHIN: Jah, aeg lendab.

GAJEV: Keda?

LOPAHHIN: Ütlen, et aeg lendab.

GAJEV: Aga siin lõhnab patšuli järele.

ANJA: Lähen heidan magama. Head ööd, mamma. *(Suudleb ema.)*

LJUBOV ANDREJEVNA: Mu kulla tüdruk. *(Suudleb ta käsi.)* Oled sa rõõmus, et jälle kodus oled? Mina pole ennast ikka veel jõudnud koguda.

ANJA: Hüvasti, onu.

GAJEV *(suudleb tal nägu, käsi)*: Jumal sinuga. Kui sarnane sa emaga oled. *(Õele.)* Sina, Ljuba, olid neis aastais täpselt samasugune.

ANJA *(annab Lopahhinile ja Pištšikule kätt, ära minnes suleb enda järel ukse.)*

LJUBOV ANDREJEVNA: Ta on väga väsinud.

PIŠTŠIK: Eks olnud ka pikk reis.

VARJA *(Lopahhinile ja Pištšikule)*: Noh, härrased? Kell on juba kolm, tarvis ka korda tunda.

LJUBOV ANDREJEVNA *(naerdes)*: Oled ikka samasugune, Varja. *(Tõmbab ta enda vastu ja suudleb teda.)* Vaat, joon kohvi, siis läheme kõik.

(Firss asetab talle padjakese jalge alla.)

Aitäh, kallis. Olen kohviga harjunud. Joon teda päeval ja ööl. Aitäh, vanake. *(Suudleb Firssi.)*

VARJA: Lähen vaatan, kas kõik asjad on ära toodud... *(Ära.)*

LJUBOV ANDREJEVNA: Kas tõesti istun siin mina? *(Naerab.)* Tahaksin hüpelda, kätega vehkida. *(Katab silmad kätega.)* Aga äkki ma magan! Näeb jumal, ma armastan kodumaad, armastan õrnalt, ma ei võinud vaguniaknast välja vaadata, aina nutsin. *(Läbi pisarate.)* Noh, tarvis siiski kohvi juua. Aitäh sulle, Firss, aitäh, mu vanake. Olen nii rõõmus, et sa veel elad.

FIRSS: Üleeile.

GAJEV: Ta kuuleb halvasti.

LOPAHHIN: Pean kohe, kell viis hommikul, Harkovisse sõitma. Küll on kahju! Oleksin tahtnud teid vaadelda, juttu ajada. Olete ikka samasugune suurepärane.

PIŠTŠIK *(raskelt hingates)*: Isegi ilusamaks on läinud... Rõivad Pariisi moodi... söögu mind susi, tükkis naha ja karvadega...

LOPAHHIN: Teie vend Leonid Andrejevitš räägib, et ma olevat lontrus, kulak, kuid see on mulle täiesti ükspuha. Las räägib. Tahaksin ainult, et teie mind endiselt usuksite, et teie imelised, liigutavad silmad vaataksid mind nagu varem. Halastaja jumal! Minu isa oli ju teie vanaisa ja isa juures pärisori, kuid teie, just teie tegite

kord minu jaoks nii palju, et ma unustasin kõik ja armastan teid nagu oma lihast... enam kui lihast õde...

LJUBOV ANDREJEVNA: Ma ei suuda paigal istuda, ei jaksa... *(Hüppab püsti ja kõnnib suures erutuses ringi.)* Ma ei ela seda rõõmu üle... Naerge mind, olen rumal... Mu kapike, kallis... *(Suudleb kappi.)* Mu lauake...

GAJEV: Aga sinu äraolekul suri siin njanja.

LJUBOV ANDREJEVNA *(istub uuesti ja joob kohvi)*: Jah, olgu talle muld kerge. Mulle kirjutati.

GAJEV: Ka Anastassi suri. Petruška Kossoi läks minu juurest ära ja elab nüüd linnas pristavi juures. *(Võtab taskust karbi klaaskompvekkidega, imeb kompvekki.)*

PIŠTŠIK: Mu tütar Dašakene... saadab teile tervisi...

LOPAHHIN: Tahaksin teile ütelda midagi õige lõbusat, meeldivat. *(Vaatab kella.)* Kohe sõidan, pole enam aega pikka juttu pidada... noh, ma ainult kahe-kolme sõnaga. Teil on juba teada, et teie kirsiaed läheb võlgade pärast müügile, oksjon on määratud 22. augustile, kuid teie ärge ärrituge, mu kallis, magage aga rahulikult, väljapääs on olemas... Minu plaan on niisugune. Palun tähelepanu! Teie mõis asetseb kõigest kahekümne versta kaugusel linnast, raudtee rajati siit lähedalt mööda, ja kui kirsiaed ja jõeveerne maa jaotada suvituskruntideks ja suvilate alla välja üürida, siis on teil aastas kõige vähemalt 25 tuhat sissetulekut.

GAJEV: Vabandage, milline jama!

LJUBOV ANDREJEVNA: Ma ei mõistnud teid täiesti, Jermolai Alekseitš.

LOPAHHIN: Te võtate suvitajailt kõige vähem 25 rubla tiinult, ja kui nüüdsama kohe kuulutate, siis ma vastutan teile mis peale tahes, et teile ei jää sügiseks ainsatki vaba krunti, kõik võetakse ära. Ühe sõnaga, õnnitlen, te olete päästetud. Paik on suurepärane, jõgi on sügav. Ainult muidugi tarvis koristada, puhastada... ütleme näiteks, kõik vanad ehitused lammutada, see maja ka, ta ei kõlba enam kuskile, vana kirsiaed maha raiuda...

LJUBOV ANDREJEVNA: Maha raiuda? Mu kallis, andestage, teie ei saa millestki aru. Kui terves kubermangus üldse on midagi huvitavat, isegi tähelepanuväärset, siis just ainult meie kirsiaed.

LOPAHHIN: Tähelepanuväärset on temas ainult niipalju, et ta on väga suur. Kirss kannab vilja ainult kord kahe aasta kohta ja sedagi pole kuhugi panna, keegi ei osta.

GAJEV: Isegi «Entsüklopeedilises sõnaraamatus» mainitakse seda aeda.

LOPAHHIN *(vaatab kella)*: Kui me midagi välja ei mõtle ja mingile otsusele ei jõua, siis müüakse nii kirsiaed kui ka kogu mõis 22. augustil oksjonil maha. Otsustage siis! Teist väljapääsu pole, vannun teile. Ei ole ega olegi.

FIRSS: Vanasti, aastat 40—50 tagasi, kirsse kuivatati, tehti sisse, marineeriti, keedeti moosiks ja vahel...

GAJEV: Ole vait, Firss.

FIRSS: Ja vahel saadeti kuivatatud kirsse koormate viisi Moskvasse ja Harkovisse. Raha sai! Ja kuivatatud kirss oli siis pehme, mahlakas, magus, lõhnav... Siis tunti kunsti...

LJUBOV ANDREJEVNA: Aga kuhu see kunst siis nüüd on jäänud?

FIRSS: Ära unustatud. Keegi ei mäleta enam.

PIŠTŠIK *(Ljubov Andrejevnale)*: Mis Pariisis ka kuulda? Kuidas? Kas konni sõite?

LJUBOV ANDREJEVNA: Krokodille sõin.

PIŠTŠIK: Mõtelge ometi...

LOPAHHIN: Siiamaani olid maal ainult härrad ja talupojad, nüüd aga siginesid veel suvitajad. Kõik linnad, isegi kõige väiksemad, on nüüd suvilaist ümbritsetud. Ja võib ütelda, et aasta kahekümne pärast sigineb suvitajaid arvutul hulgal. Praegu suvitaja joob ainult palkonil teed, kuid võib juhtuda, et oma ühel tiinul ta hakkab ka majapidamist arendama, ja siis muutub teie kirsiaed õnnelikuks, rikkaks, lokkavaks.

GAJEV *(vihastudes)*: Milline loba!

(Tulevad Varja ja Jaša.)

VARJA: Mammakene, teile on siin kaks telegrammi. *(Valib võtme, avab helinal vanaaegse kapi.)* Siin nad on.

LJUBOV ANDREJEVNA: Need on Pariisist. *(Rebib telegrammid lugemata puruks.)* Pariisiga on kõik lõpetatud.

GAJEV: Aga kas tead, Ljuba, kui vana see kapp on? Nädal tagasi ma tõmbasin alumise sahtli lahti, vaatan, seal on sissepõletatud numbrid. Kapp on valmistatud täpselt sada aastat tagasi. Kuidas? Ah? Pühitse kas või juubelit. Elutu asi küll, aga ikkagi, nii või teisiti — raamatukapp.

PIŠTŠIK *(imestades)*: Sada aastat... Mõtelge ometi!...

GAJEV: Jah... see on juba asi... *(Kobab kappi.)* Kallis, lugupeetud kapp! Tervitan sinu olemasolu, mis juba üle saja aasta on olnud suunatud hea ja õigluse helgete ideaalide poole; sinu vaikiv kutse viljakale tööle pole vaibunud saja aasta kestel, hoides ülal *(läbi pisarate)* meie soo põlvkondades erksust, usku paremasse tulevikku ja kasvatades meis headuse ning ühiskondliku eneseteadvuse ideaale.

(Paus.)

LOPAHHIN: Jaa...

LJUBOV ANDREJEVNA: Oled ikka samasugune, Ljonja.

GAJEV *(pisut kohmetades)*: Pallist paremale nurka! Lõikan keskmisse!

LOPAHHIN *(vaatab kella)*: Noh, mul on aeg.

JAŠA *(ulatab Ljubov Andrejevnale ravimeid)*: Vahest võtate praegu pille...

PIŠTŠIK: Pole tarvis võtta medikamente, kullake... ei neist ole kasu ega kahju... Andke siia... kõrgesti lugupeetav. *(Võtab pil-*

lid, puistab endale peo peale, puhub neile, paneb suhu ja joob kalja otsa.) Vaat!

LJUBOV ANDREJEVNA *(kohkunult)*: Olete hulluks läinud või?

PIŠTŠIK: Võtsin sisse kõik pillid.

LOPAHHIN: No on aga kõri!

(Kõik naeravad.)

FIRSS: Nemad olid lihavõtteiks meil, pool pange kurke sõid ära... *(Pomiseb.)*

LJUBOV ANDREJEVNA: Mis ta räägib?

VARJA: Juba kolm aastat pomiseb nõnda. Me oleme harjunud.

JAŠA: Aukartust äratav vanus.

(Šarlotta Ivanovna, valgeis rõivais, väga kõhn, kinni nööritud, lornjett vöö küljes, läheb üle lava.)

LOPAHHIN: Andestage, Šarlotta Ivanovna, ma pole jõudnud teid veel tervitada. *(Tahab tal kätt suudelda.)*

ŠARLOTTA *(tõmbab käe ära)*: Kui lubada teil kätt suudelda, siis tahate pärast ka käsivart, ja siis õlga...

LOPAHHIN: Ei vea mul täna.

(Kõik naeravad.)

Šarlotta Ivanovna, näidake kunsttükki!

LJUBOV ANDREJEVNA: Šarlotta, näidake kunsttükki!

ŠARLOTTA: Pole vaja. Ma tahan magada. *(Ära.)*

LOPAHHIN: Kolme nädala pärast näeme jälle. *(Suudleb Ljubov Andrejevnal kätt.)* Seniks jumalaga. On aeg. *(Gajevile.)* Nägemiseni. *(Suudleb Pištšikut.)* Nägemiseni. *(Annab Varjale kätt, siis Firsile ja Jašale.)* Ei tahaks ära sõita. *(Ljubov Andrejevnale.)* Kui olete suvilate asjas järele mõtelnud ja otsustanud, siis teatage, ma saan hankida tuhandet viiskümmend laenu. Kaaluge tõsiselt.

VARJA *(vihaselt)*: Hakake ükskord ometi minema!

LOPAHHIN: Lähen, lähen... *(Ära.)*

GAJEV: Lontrus. Muide, pardon... Varja läheb talle mehele, see on Varja peigmees.

VARJA: Onuke, ärge rääkige üleliigset.

LJUBOV ANDREJEVNA: Mis siis, Varja, ma olen väga rõõmus. Ta on hea inimene.

PIŠTŠIK: Tõtt ütelda... täiesti lugupidamist vääriv inimene. Ja minu Dašakene... räägib ka, et... räägib... mitmesuguseid sõnu räägib. *(Norsatab, kuid ärkab kohe jälle.)* Aga ikkagi, kõrgesti lugupeetav, andke mulle... laenuks 240 rubla... pean homme pantimisprotsente maksma...

VARJA *(kohkudes)*: Pole, pole!

LJUBOV ANDREJEVNA: Mul pole tõepoolest mitte sugugi.

PIŠTŠIK: Küllap leidub. *(Naerab.)* Kunagi ei kaota lootust. Näe, mõtled, juba on kõik hukas, läbi, aga ei... raudtee tõmmati üle minu maa ja... mulle maksti. Aga seal ehk juhtub veel midagi,

täna või homme... Dašakene võidab kakssada tuhat... tal on pilet.

LJUBOV ANDREJEVNA: Kohv on joodud, nüüd puhkama.

FIRSS *(puhastab harjaga Gajevit, noomivalt)*: Jälle pole te neid pükse jalga pannud. Mis ma pean küll teiega tegema!

VARJA *(tasa)*: Anja magab. *(Avab tasa akna.)* Päike on juba tõusnud, pole külm. Vaadake, mammake: kui toredad puud! Jumal küll, õhk! Kuldnokad laulavad!

GAJEV *(avab teise akna)*: Aed on üleni valge. Sul on veel meeles, Ljuba? Vaat see pikk allee läheb otse-otse, nagu sirge rihm; kuuvalgeil öil ta helendab. Mäletad? On meeles?

LJUBOV ANDREJEVNA *(vaatab aknast aeda)*: Oo, mu lapsepõlv, mu puhtus! Selles lastetoas ma magasin, vahtisin siit aeda, õnn virgus ühes minuga igal hommikul, ja ka siis oli aed täpselt samasugune, miski pole muutunud. *(Naerab rõõmu pärast.)* Üleni, üleni valge. Oo, mu aed! Pärast pimedat, vihmast sügist ja külma talve oled sa jälle noor, täis õnne, taevainglid pole sind maha jätnud. Kui võtta mu rinnalt ja õlgadelt raske kivi, kui ma saaksin unustada oma mineviku!

GAJEV: Jah, ja ka aed müüakse võlgade katteks maha, nii imelik kui see ka on...

LJUBOV ANDREJEVNA: Vaadake, kadunud mamma kõnnib aias... valgeis rõivais! *(Naerab rõõmu pärast.)* Tema.

GAJEV: Kus?

VARJA: Jumal teiega, mammake.

LJUBOV ANDREJEVNA: Pole kedagi, mulle ainult paistis. Paremal, seal, kus aiamajakese juurde käänab, on kummargil valge puuke, just nagu naisterahvas...

(Ilmub Trofimov, kulunud üliõpilasmundris, prillidega.)

LJUBOV ANDREJEVNA: Milline imeväärne aed! Valged õiemassid, sinine taevas...

TROFIMOV: Ljubov Andrejevna!

(Too vaatab tagasi.)

Tervitan teid ainult ja lähen kohe jälle ära. *(Suudleb kuumalt kätt.)* Mul kästi hommikuni oodata, kuid mul ei jätkunud kannatust...

(Ljubov Andrejevna vaatleb teda imestusega.)

VARJA *(läbi pisarate)*: See on Petja Trofimov...

TROFIMOV: Petja Trofimov, teie Griša endine õpetaja... Kas tõesti olen nii muutunud?

(Ljubov Andrejevna süleleb teda ja nutab tasa.)

GAJEV *(kohmetanult)*: Noh, noh, Ljuba.

VARJA *(nutab)*: Rääkisin ju, Petja, et ootaksid homseni.

LJUBOV ANDREJEVNA: Mu Griša... mu poisike... Griša... poeg...

VARJA: Mis parata, mammake. Jumala tahtmine.

TROFIMOV *(hellalt, läbi pisarate)*: Küllalt, küllalt...

LJUBOV ANDREJEVNA *(nutab tasa)*: Poisike hukkus, uppus... Milleks? Milleks, mu sõber? *(Tasem.)* Anja magab seal, aga mina räägin valjusti... teen kära... Noh, Petja? Miks te nii inetuks olete läinud? Nii vanaks?

TROFIMOV: Vagunis üks eit nimetas mind luitunud saksaks.

LJUBOV ANDREJEVNA: Teie olite siis sootuks poisike, armas tudengikene, aga nüüd on juuksed juba hõredad, prillid. Kas tõesti olete ikka veel üliõpilane? *(Läheb ukse poole.)*

TROFIMOV: Vist jään igaveseks üliõpilaseks.

LJUBOV ANDREJEVNA *(suudleb venda, siis Varjat)*: Noh, minge magama. Ka sina oled vanaks jäänud, Leonid.

PIŠTŠIK *(läheb talle järele)*: Tähendab, nüüd magama... Oo, see minu luuvalu. Ma jään siia teile... Mul läheks, pai Ljubov Andrejevna, homme hommikul vaja... 240 rubla...

GAJEV: See ikka oma...

PIŠTŠIK: 240 rubla... pantimisprotsente maksta...

LJUBOV ANDREJEVNA: Pole mul raha, paike.

PIŠTŠIK: Maksan tagasi, kallis... Summa on ju tühine...

LJUBOV ANDREJEVNA: Noh, hea küll, Leonid annab... Sa anna talle, Leonid.

GAJEV: Või veel, hoia aga tasku pärani!

LJUBOV ANDREJEVNA: Mis seal ikka teha, anna... Talle on vaja... Ta maksab tagasi.

(Ljubov Andrejevna, Trofimov, Pištšik ja Firss väljuvad. Jäävad Gajev, Varja ja Jaša.)

GAJEV: Õde pole ikka veel rahapillamisest vabanenud. *(Jašale.)* Mine kaugemale, sõbrake, sa lehkad kana järele.

JAŠA *(muiates)*: Aga teie, Leonid Andrejevitš, olete ikka samasugune kui enne.

GAJEV: Keda? *(Varjale.)* Mis ta ütles?

VARJA *(Jašale)*: Sinu ema tuli külast, istub juba eilsest saadik peretoas, tahab sinuga kokku saada...

JAŠA: Jumal temaga hoopis!

VARJA: Ah, sa häbematu!

JAŠA: Väga mul vaja. Oleks võinud ka homme tulla. *(Ära.)*

VARJA: Mammake on ikka samasugune, nagu oli, pole põrmugi muutunud. Kui talle voli anda, siis ta kingiks kõik laiali.

GAJEV: Jah.

(Paus.)

Kui mõne haiguse vastu õige palju vahendeid soovitatakse, siis tähendab see seda, et haigus on ravimatu. Ma mõtlen, pingutan ajusid, mul on palju vahendeid, väga palju, ja, tähendab, õieti mitte ühtegi. Oleks hea, kui saaks kelleltki päranduse, hea oleks, kui panna Anja õige rikkale mehele, hea oleks, kui sõidaks Jaros-

lavli ja katsuks õnne krahvinnast tädi juures. Tädi on ju väga, väga rikas.

VARJA *(nutab)*: Aitaks jumal.

GAJEV: Ära ulu. Tädi on väga rikas, kuid meid ta ei salli. Esiteks, õde läks mehele vandeadvokaadile, mitteaadlikule.

(Uksele ilmub Anja.)

GAJEV: Läks mitteaadlikule ja käitus, — ei või ütelda, et just väga vooruslikult. Ta on tubli, hea, kena inimene, ma armastan teda väga, kuid mõtle välja ükskõik missuguseid pehmendavaid asjaolusid, ikkagi tuleb tunnistada, et ta on paheline. Seda tajub tema vähemaski liigutuses.

VARJA *(sosinal)*: Anja seisab uksel.

GAJEV: Keda?

(Paus.)

Imelik, mulle on midagi paremasse silma sattunud... hakkan halvasti nägema. Neljapäeval, kui olin ringkonnakohtus...

(Anja tuleb sisse.)

VARJA: Miks sa ei maga, Anja?

ANJA: Ei tule und. Ei saa.

GAJEV: Mu maimuke. *(Suudleb Anja nägu, käsi.)* Mu laps... *(Läbi pisarate.)* Sa pole õetütar, oled mu ingel, oled mulle kõik. Usu mind, usu...

ANJA: Ma usun sind, onu. Sind armastavad, austavad kõik... kuid kallis onu, sa peaksid vaikima, ainult vaikima. Mis sa praegu kõnelesid mu mammast, oma õest? Milleks sa seda rääkisid?

GAJEV: Jah, jah... *(Katab Anja käega endal näo.)* Tõepoolest, see on hirmus! Mu jumal! Jumal, päästa mind! Ja täna ma pidasin veel kõne kapi ees... kui rumal! Alles kui lõpetasin, sain aru, et rumal.

VARJA: Tõesti, onukene, te peaksite vaikima. Vaikige ainult ja muud midagi.

ANJA: Sul endal ju rahulikum, kui vaikid.

GAJEV: Vaikin. *(Suudleb Anjal ja Varjal käsi.)* Vaikin. Ainult nüüd veel asjast. Olin neljapäeval ringkonnakohtus, noh, saime kamba kokku, läks jutuks ühest ja teisest, kümnendast-kahekümnendast ja vist on loota, et saab korraldada vekslilaenu protsentide tasumiseks pangas.

VARJA: Aitaks ainult jumal!

GAJEV: Teisipäeval sõidan, kõnelen veel kord läbi. *(Varjale.)* Ära ulu. *(Anjale.)* Su mamma kõneleb Lopahhiniga; too muidugi talle ei keelaks... Sina aga, kui oled välja puhanud, sõidad Jaroslavli krahvinna juurde, oma vanaema juurde. Nii me hakkamegi tegutsema kolmest otsast — ja asi nudi. Protsendid me maksame, olen veendunud... *(Paneb suhu kompveki.)* Oma au peale, mille peale tahes vannun, mõis ei lähe oksjonile! *(Erutudes.)* Oma õnne peale vannun! Säh sulle mu käsi, nimeta mind siis näruseks, ala-

tuks inimeseks, kui lasen minna oksjonini! Kogu oma olemusega vannun!

ANJA *(on jälle rahulikumaks muutunud, ta on õnnelik)*: Kui hea sa oled, onu, kui tark! *(Kaelustab teda.)* Nüüd ma olen rahulik! Olen rahul! Olen õnnelik!

(Tuleb Firss.)

FIRSS *(noomivalt)*: Leonid Andreitš, jumalat te ei karda! Millal siis magada?

GAJEV: Otsekohe, otsekohe. Sa mine ära, Firss. Olgu peale, ma võtan enda ise riidest lahti. Noh, lapsed, nüüd ruttu... Üksikasjad homme, aga nüüd minge magama. *(Suudleb Anjat ja Varjat.)* Mina olen kaheksakümnendate aastate inimene... Ei kiideta seda aega, kuid ikkagi, võin ütelda, oma veenete eest on mul tulnud mõndagi kannatada. Ega mind asjata talumees armasta. Talumeest peab tundma! Tarvis teada, millega...

ANJA: Onuke, sa jälle!

VARJA: Vaikige, onuke.

FIRSS *(pahaselt)*: Leonid Andreitš!

GAJEV: Lähen, lähen... Heitke magama. Kahest poordist keskele! Panen puhta... *(Läheb ära, talle järele kobib Firss.)*

ANJA: Nüüd ma olen rahulik. Jaroslavli ei tahaks sõita, ma ei armasta vanaema, kuid olen siiski rahul. Aitäh onule. *(Võtab istet.)*

VARJA: Tarvis magada. Lähen. Aga siin, sinu äraolekul oli pahandus. Vanas peretoas, nagu sa tead, elavad ainult vanad teenijad. Jefimuška, Polja, Jevstignei, noh ja Karp. Hakkasid enda juurde mingisuguseid hulguseid öömajale laskma — ma ei teinud küsimust. Aga siis, kuulen, jutt lahti, nagu oleksin ma käskinud neid ainult hernestega toita. Ihnsusest, näed sa... Ja kõik ikka puha Jevstignei... Hea küll, mõtlen. Kui nõnda, mõtlen, siis oota sa mul. Kutsun Jevstignei ette... *(Haigutab.)* Tulebki... Kuidas sa siis niimoodi, räägin, Jevstignei... sa vana loll... *(Vaatab Anjat.)* Anjakene!...

(Paus.)

Uinus!... *(Võtab Anjal kaenla alt kinni.)* Lähme voodisse!... Lähme!... *(Talutab teda.)* Mu tuvike, uinus! Lähme...

(Lähevad.)

(Kaugel, teispool aeda, mängib karjane lutupilli. Trofimov läheb üle lava, nähes Varjat ja Anjat, seisatab.)

VARJA: Tss... Ta magab... magab... Lähme, kallis.

ANJA *(tasa läbi une)*: Olen nii väsinud... ikka kellukesed... Onu... kallis... ja mamma ja onu...

VARJA: Lähme, kullake, lähme...

(Anja tuppa ära.)

TROFIMOV *(heldinult)*: Mu päike! Mu kevad!

Eesriie.

Väli. Vana, viltuvajunud, ammu hüljatud väike kabel, selle kõrval kaev, suured kivid, mis kunagi on olnud vist hauaplaadid, ja vana pink. Paistab tee Gajevi mõisa. Küljel eemal kerkivad järk-järgult kõrgenedes tumedad paplid: sealt algab kirsiaed. Kaugel rida telefoniposte ja kaugel-kaugel silmapiiril, vaevalt seletatavalt, suure linna tunnuseid; linn paistab ainult väga ilusa, selge ilmaga. Päike on varsti loojumas. Šarlotta, Jaša ja Dunjaša istuvad pingil; Jepihhodov seisab kõrval ja mängib kitarri; kõik istuvad mõtetes. Šarlottal on peas vana nokaga müts; ta on võtnud püssi õlalt ja seab rihmapannalt.

ŠARLOTTA *(mõtetes)*: Mul pole õiget passi, ma ei tea, kui vana ma olen, ja mulle paistab aina, nagu oleksin ma noor. Siis, kui ma väike plika olin, sõitsid mu isa ja mamma mööda laatu ja andsid etendusi, väga häid. Mina aga tegin *saltomortale*'t ja muid trikke. Aga kui papa ja mamma surid, võttis mu enda juurde keegi saksa proua ja hakkas mind õpetama. Hea küll. Ma sirgusin suureks, läksin siis guvernandiks. Aga kust ja kes ma olen — ei tea ... Kes mu vanemad olid, vahest nad ei olnudki laulatatud ... ei tea. *(Võtab taskust kurgi ja hakkab sööma.)* Midagi ei tea.

(Paus.)

Tahaksin nii kangesti rääkida, aga kellega sa räägid ... mul pole kedagi.

JEPIHHODOV *(mängib kitarril ja laulab)*: «Milleks mull' sõprus ja vendlus, see on kõik tühi kui põrm ...» Nii meeldiv on mängida mandoliinil!

DUNJAŠA: See on kitarr, aga mitte mandoliin. *(Vaatleb end peeglikesest ja puuderdab.)*

JEPIHHODOV: Meeletule, kes armunud, on see mandoliin ... *(Laulab.)* «... oleks vaid armastusõndsus, mida ei kustuta surm ...»

(Jaša laulab kaasa.)

ŠARLOTTA: Kui hirmsasti need inimesed laulavad ... fui! Nagu šaakalid.

DUNJAŠA *(Jašale)*: Ikkagi, mäherdune õnn olla viibinud välismaal.

JAŠA: Jah, muidugi. Ei saa olla teiega nõustumata. *(Haigutab, süütab siis sigari.)*

JEPIHHODOV: Arusaadav asi. Välismaal on juba ammu kõik täiskomplekt.

JAŠA: Mõistagi.

JEPIHHODOV: Olen arenenud inimene, loen mitmesuguseid märkimisväärseid raamatuid, ainult kuidagi ei saa kätte suunda, mida ma õieti tahan, kas pean elama või enda maha laskma, õieti

öelda; kuid sellest hoolimata ma kannan alati revolvrit kaasas. Näete... *(Näitab revolvrit.)*

ŠARLOTTA: Lõpetasin. Nüüd lähen. *(Heidab püssi rihmaga õlale.)* Sina, Jepihhodov, oled väga tark mees ja väga kohutav; sind peaksid naised hullupööra armastama. Brrr! *(Hakkab minema.)* Need tarkpead on kõik nii rumalad, pole mul, kellega kõnelda... Ikka üksi, üksi, kedagi mul pole ja... kes ma olen, milleks ma olen, ei tea... *(Lonkides ära.)*

JEPIHHODOV: Õieti öelda, muid asju riivamata, pean enda kohta väljendama, muuseas, et saatus suhtub minusse ilma kaastundeta, nagu torm väikesesse laevukesesse. Kui, oletame, ma eksin, siis miks ma täna hommikul ärkan, näiteks öeldud, vaatan, aga mul on rinna peal koletu suur ämblik... Näe, niisugune. *(Näitab mõlema käega.)* Või jälle võtad kalja, et janu kustutada, aga selles on, vaatad, midagi ülimal määral ebaviisakat, umbes tarakani-taolist.

(Paus.)

Olete lugenud Buckle'i?

(Paus.)

Pean teid tülitama, Avdotja Fjodorovna, paariks sõnaks.

DUNJAŠA: Rääkige.

JEPIHHODOV: Mul oleks soovitav teiega nelja silma all... *(Ohkab.)*

DUNJAŠA *(kohmetades):* Hea küll... Ainult enne tooge mulle mu mantel... See on kapi kõrval... siin on pisut jahe...

JEPIHHODOV: Hea küll... toon... Nüüd ma tean, mis ma oma revolvriga pean tegema... *(Võtab kitarri ja läheb sellel plõnksutades ära.)*

JAŠA: Kakskümmend kaks õnnetust! Omavahel öeldud: rumal inimene. *(Haigutab.)*

DUNJAŠA: Äkki ehk lasebki enda maha.

(Paus.)

Olen üles erutatud, aina närvitsen. Mind võeti juba plikakesena sakste juurde, olen nüüd lihtsast elust võõrdunud, näe, ka käed on valged, valged nagu preilnal. Olen õrnaks läinud, sihukeseks delikaatseks, suursuguseks, kõike kardan... Nii kole on. Ja kui teie, Jaša, mind peaksite petma, siis ma lihtsalt ei tea kohe, mis saab mu närvidest.

JAŠA *(suudleb teda):* Tibukene! Muidugi iga tüdruk teadku, mis talle lubatud on, ja kõige rohkem ma ei salli, kui tüdruk on halbade elukommetega.

DUNJAŠA: Ma armusin teisse hullupööra, teie olete haritud, võite igast asjast mõtteid avaldada.

(Paus.)

JAŠA *(haigutab)*: Ja-ah... Minu arvates on nõnda: kui tüdruk kedagi armastab, siis ta, tähendab, on kõlvatu.

(Paus.)

Mõnus on värske õhu käes sigarit suitsetada... *(Kuulatab.)* Siia tullakse... Need on härrased...

(Dunjaša kaisutab teda ägedalt.)

JAŠA: Minge koju, nagu oleksite käinud jões suplemas; minge seda teerada mööda, muidu näevad ja mõtlevad minust, nagu oleks mul olnud teiega kohtamine. Ei või seda sugugi sallida.

DUNJAŠA *(köhib tasa)*: Mul hakkas sigarist pea valutama... *(Lahkub.)*

(Jaša jääb paigale, istub kabeli kõrval. Tulevad Ljubov Andrejevna, Gajev ja Lopahhin.)

LOPAHHIN: Tarvis otsustada lõplikult — aeg ei anna oodata. Küsimus on ju täiesti tühine. Kas olete nõus andma maad suvilate alla või ei? Vastake üksainus sõna: jah või ei! Ainult üks sõna!

LJUBOV ANDREJEVNA: Kes siin suitsetab jälke sigareid... *(Võtab istet.)*

GAJEV: Näe, ehitati raudtee, ja kohe muutus mõnusaks. *(Istub.)* Käisime linnas ja einestasime... Kollane keskele! Mul tarvis kõigepealt minna majja ja üks partii mängida...

LJUBOV ANDREJEVNA: Jõuad.

LOPAHHIN: Ainult üks sõna! *(Anuvalt.)* Vastake mulle ometi!

GAJEV *(haigutab)*: Keda?

LJUBOV ANDREJEVNA *(vaatab oma rahataskut)*: Eile oli palju raha, täna aga hoopis vähe. Mu vaene Varja toidab kokkuhoiu pärast kõiki piimasupiga, köögis antakse vanadele ainult herneid, mina aga raiskan kuidagi mõttetult... *(Pillab rahatasku maha, kuldtükid veerevad laiali.)* Noh, läksid... *(On tusane.)*

JAŠA: Lubage, ma korjan kohe üles. *(Korjab rahad kokku.)*

LJUBOV ANDREJEVNA: Olge nii kena, Jaša. Ja milleks ma üldse einestama sõitsin... Teie restoran muusikaga on rämps, laudlinad lehkavad seebi järele... Milleks nii palju juua, Ljonja? Milleks nii palju süüa? Milleks nii palju rääkida? Täna restoranis sa rääkisid jälle palju ja puha sobimatult. Seitsmekümnendaist aastaist, dekadentidest. Ja kellele? Kelneritele rääkida dekadentidest!

LOPAHHIN: Jah.

GAJEV *(lööb käega)*: Olen parandamatu, see on ilmne... *(Ärritudes Jašale.)* Mis see on, alati tolgendad sa mul silmade all...

JAŠA *(naerab)*: Ei või kuulda teie häält ilma naeruta.

GAJEV *(õele)*: Kas mina või tema...

LJUBOV ANDREJEVNA: Minge ära, Jaša, minge...

JAŠA *(annab Ljubov Andrejevnale rahakoti üle):* Kohe lähen. *(Suudab vaevalt naeru pidada.)* Otsemaid... *(Lahkub.)*

LOPAHHIN: Teie mõisa kavatseb osta rahamees Deriganov. Sõitvat oksjoniks isiklikult siia, nagu räägitakse.

LJUBOV ANDREJEVNA: Aga kust teie kuulsite?

LOPAHHIN: Linnas räägitakse.

GAJEV: Jaroslavli tädi lubas saata, aga kunas ja kui palju, ei tea...

LOPAHHIN: Kui palju ta saadab? Kas tuhandet sada? Kakssada?

LJUBOV ANDREJEVNA: Noh, tuhandet kümme-viisteist, tänu sellegi eest.

LOPAHHIN: Andestage, sihukesi kergemeelseid inimesi, nagu teie, härrased, nii väheasjalikke, veidraid, pole ma seni veel kohanud. Teile kõneldakse selget keelt, mõis läheb oksjonile, teie aga just kui ei taipaks.

LJUBOV ANDREJEVNA: Mis me peame siis tegema? Õpetage, mida?

LOPAHHIN: Ma õpetan teid iga päev. Iga päev räägin ühte ja sedasama. Nii kirsiaed kui ka muu krunt tuleb anda rendile suvilate alla, ja otsekohe, nii ruttu kui võimalik, — oksjon on ju kukil! Saage aru! Otsustage kord lõplikult, et suvilate alla, — ja raha antakse teile nii palju kui tahate, ja te olete päästetud.

LJUBOV ANDREJEVNA: Suvilad ja suvitajad — vabandage, see on nii labane.

GAJEV: Täiesti sinuga ühel arvamusel.

LOPAHHIN: Ma kas hakkan ulguma, või pistan karjuma, või kukun meelemõistuseta maha. Ei suuda! Ära olete mu vaevanud! *(Gajevile.)* Olete memm!

GAJEV: Keda?

LOPAHHIN: Memm! *(Tahab lahkuda.)*

LJUBOV ANDREJEVNA *(kohkudes):* Ei, ärge minge ära, jääge, paikene. Palun teid. Vahest ehk mõtleme midagi välja!

LOPAHHIN: Mida siin veel mõtelda?

LJUBOV ANDREJEVNA: Ärge minge, palun teid. Teiega on siiski lõbusam...

(Paus.)

Ma aina ootan midagi, just nagu peaks maja meie pea kohal kokku varisema.

GAJEV *(sügavais mõtetes):* Dublee nurka... Kruasee keskele...

LJUBOV ANDREJEVNA: Juba liiga palju oleme patustanud...

LOPAHHIN: Mis patud saavad teil ka olla...

GAJEV *(paneb kompveki suhu)*: Räägitakse, ma olevat kogu oma varanduse klaaskompvekkidega ära söönud... *(Naerab.)*

LJUBOV ANDREJEVNA: Oo, minu pattusid... Alati olen ma raha pillanud, hoolimatult, nagu hullumeelne, ja läksin mehele

inimesele, kes tegi ainult võlgasid. Mu mees suri šampanjast, — ta jõi kohutavalt, — ja oma õnnetuseks ma armusin teisesse, sidusin end temaga, ja just siis, — see oli esimeseks karistuseks, hoop otse pähe, vaat siin jõel... uppus mu poisikene, ja ma sõitsin välismaale, sõitsin päriseks, et mitte kunagi enam tagasi tulla ega näha seda jõge... Ma pigistasin silmad kinni, põgenesin nagu peatu, aga t e m a mulle järele... halastamatult, toorelt. Ostsin Mentoni lähedale suvila, sest tema haigestus seal, ja kolm aastat ei näinud ma puhkust päeval ega ööl, haige kurnas mind, mu hing kuivas ära. Mullu aga, kui suvila võlgade pärast maha müüdi, sõitsin Pariisi, ja seal ta kooris mu lagedaks, hülgas minu, hakkas elama teisega, ma tegin katset ennast mürgitada... Nii rumal, nii häbi... Ja siis äkki hakkas mind tõmbama Venemaale, kodumaale tagasi, mu tüdrukukese juurde... *(Pühib pisaraid.)* Issand, issand, ole armuline, andesta mulle mu patud! Ära mind rohkem karista! *(Võtab taskust telegrammi.)* Sain täna Pariisist... Palub andestust, vannutab, et tagasi tuleksin... *(Rebib telegrammi puruks.)* Kusagilt kostaks nagu muusikat. *(Jääb kuulatama.)*

GAJEV: See on meie kuulus juudi orkester. Mäletad, neli viiulit, flööt ja kontrabass...

LJUBOV ANDEJEVNA: Kas see veel elutseb? Kui kutsuks selle korra meile, korraldaks väikese piduõhtu.

LOPAHHIN *(kuulatab)*: Ei kosta enam... *(Ümiseb tasa.)* «Raha eest saksa mees matsigi teeb prantslaseks.» *(Naerab.)* Mihukest tükki ma eile teatris vaatasin... naera või katki.

LJUBOV ANDREJEVNA: Ja kindlasti polnud midagi naljakat. Te ei peaks mitte tükke vaatama, vaid sagedamini iseennast. Kui hallilt te kõik elate, kui palju tarbetut kõnelete.

LOPAHHIN: Tõsi ta on. Ütleme otsekoheselt välja, elame lolli elu...

(Paus.)

Minu papa oli mats, ogar, ei saanud millestki aru, ei õpetanud ka mind, ainult peksis purjus peaga, ja alati malgaga. Õieti olen minagi samasugune tolvan ja idioot. Midagi pole õppinud, käekiri on mul jäle, kirjutan nii, et inimeste ees häbi hakkab, nagu siga.

LJUBOV ANDREJEVNA: Peaksite naise võtma, mu sõber.

LOPAHHIN: Jah. Seal on teil õigus.

LJUBOV ANDREJEVNA: Meie Varja. Ta on hea tüdruk.

LOPAHHIN: Jah.

LJUBOV ANDREJEVNA: Ta on mul lihtsate seast, töötab terve päeva, peaasi aga, armastab teid. Ja ka teile ta ju meeldib juba ammu.

LOPAHHIN: Mis siis? Ma pole vastu... Ta on tubli tüdruk.

(Paus.)

GAJEV: Mulle pakutakse kohta pangas. Kuus tuhat aastas... Kuulsid?

LJUBOV ANDREJEVNA: Noh, sinule! Istu parem kodus...

(Tuleb Firss; ta toob palitu.)

FIRSS *(Gajevile):* Pange aga, paikene, selga, muidu on jahe.

GAJEV *(ajab palitu selga)*: Tüütad, vennas!

FIRSS: Pole seal midagi... Hommikul sõitsite ilma teatamata ära. *(Vaatab teda üle.)*

LJUBOV ANDREJEVNA: Kui vanaks sa oled jäänud, Firss!

FIRSS: Mida soovisite?

LOPAHHIN: Sulle öeldakse, et oled vanaks jäänud.

FIRSS: Elan ammu. Minule taheti naist võtta siis, kui teie papakest veel olemaski polnud... *(Naerab.)* Aga kui tuli priius, siis olin juba vanem kammerteener. Siis ma priiust ei võtnud, jäin härraste juurde...

(Paus.)

Ja mäletan, kõik olid rõõmsad, aga mille üle rõõmsad, ei tea isegi.

LOPAHHIN: Varem oli väga hea. Vähemalt peksti.

FIRSS *(ei kuule):* Või veel. Talupojad härraste juures, härrased talupoegade juures, aga nüüd on kõik laiali, ei saa millestki enam aru.

GAJEV: Ole vait, Firss. Mul tarvis homme linna sõita. Mind lubati tutvustada ühe kindraliga, kes võivat vekslilaenu anda.

LOPAHHIN: Ei tule teil midagi välja. Ja ei saa te protsente makstud, olge päris kindel.

LJUBOV ANDREJEVNA: Ta ainult sonib. Pole mingisuguseid kindraleid.

(Tulevad Trofimov, Anja ja Varja.)

GAJEV: Näe, ka meie omad tulevad.

ANJA: Mamma istub.

LJUBOV ANDREJEVNA *(õrnalt)*: Tule... tule... Mu kallid... *(Süleleb Anjat ja Varjat.)* Kui te mõlemad teaksite, kuidas ma teid armastan. Istuge mu kõrvale, vaat nii.

(Kõik võtavad istet.)

LOPAHHIN: Meie igavene üliõpilane jalutab muudkui preilidega.

TROFIMOV: Pole teie asi.

LOPAHHIN: Saab varsti 50 aastat vanaks, aga ikka veel üliõpilane.

TROFIMOV: Jätke oma rumalad naljad.

LOPAHHIN: Mis sa siis vihastud, veidrik?

TROFIMOV: Aga sa ära nori.

LOPAHHIN *(naerab):* Lubage teilt küsida, mis te minust arvate?

TROFIMOV: Mina, Jermolai Alekseitš, arvan seda: olete rikas inimene, varsti saate miljonäriks. Vaat, nii nagu ainevahetuse mõttes on vaja röövlooma, kes kõik, mis teele satub, ära õgib, nii oled vajalik ka sina.

(Kõik naeravad.)

VARJA: Teie, Petja, jutustage parem planeetidest.

LJUBOV ANDREJEVNA: Ei, jätkame parem eilset jutuajamist.

TROFIMOV: Millest see oli?

GAJEV: Uhkest inimesest.

TROFIMOV: Me eile rääkisime kaua, kuid ei jõudnud kusagile välja. Uhkes inimeses on teie käsituse järgi midagi müstilist. Võibolla on teil omamoodi õigus, kui aga arutada lihtsalt, ilma konksudeta, siis mis uhkust seal ikka võib olla, ons sellel mõtet, kui inimene füsioloogiliselt on viletsasti ehitatud, kui oma tohutus enamikus ta on toores, rumal, sügavasti õnnetu. Tarvis on endaimetlusest lahti saada. Tarvis oleks ainult töötada.

GAJEV: Sureme niikuinii.

TROFIMOV: Kes teab? Ja mis tähendab — sureme? Võibolla on inimesel sada meelt ja surmaga hävinevad neist ainult viis meile tuntut, aga ülejäänud üheksakümmend viis jäävad ellu.

LJUBOV ANDREJEVNA: Kui tark te olete, Petja!

LOPAHHIN *(irooniliselt)*: Marudasti!

TROFIMOV: Inimkond läheb edasi, arendades oma jõude. Kõik, mis talle praegu on kättesaamatu, saab kunagi lähedaseks, arusaadavaks, tarvis ainult, näe, töötada, kõigest jõust aidata neid, kes tõtt otsivad. Meil Venemaal töötavad seni väga vähesed. Määratu enamik sellest intelligentsist, keda mina tunnen, ei otsi midagi, ei tee midagi ega ole seni veel tööks võimelinegi. Nimetavad endid intelligentsiks, aga teenijaid hõikavad «sina», talumehi kohtlevad nagu elajaid, õpivad halvasti, ei loe midagi tõsiselt, ei tee absoluutselt midagi, teadustest ainult kõnelevad, kunstist taipavad vähe. Kõik on väga tõsised, kõigil on ranged näod ees, kõik kõnelevad ainult tähtsaist asjust, filosofeerivad, samal ajal aga kõigi silme all söövad töölised jäle kehvalt, magavad ilma patjadeta, kolmkümmend, nelikümmend inimest ühes toas, igal pool lutikad, hais, rõskus, kõlbeline kasimatus... Ja nähtavasti kõik meie kaunid kõned on ainult selleks, et endile ja teistele puru silma puistata. Näidake mulle, kus on meil lastesõimed, millest nii tihti ja palju räägitakse, kus lugemislaud? Neist kirjutatakse ainult romaanides, tegelikult aga neid polegi. On ainult pori, labasus, asiaatlus. Ma kardan ega salli neid ülitõsiseid nägusid, kardan tõsiseid kõnelusi. Parem vaikime!

LOPAHHIN: Teate, mina tõusen kell viis hommikul, töötan hommikust õhtuni, noh, mul on alati omad ja võõrad rahad käes, ja ma näen, missugused on ümberringi inimesed. Tarvis on

ainult hakata midagi tegema, et mõista, kui vähe on ausaid, korralikke inimesi. Teinekord, kui uni peale ei tule, ma mõtlen: issand, oled andnud meile määratu suured metsad, lõpmatud väljad, kõige avaramad silmapiirid, ja elades siin me peaksime ise olema tõelised hiiglased...

LJUBOV ANDREJEVNA: Noh, teile läheb tarvis hiiglasi... Need on ainult muinasjutus kenad, muidu aga hirmutavad.

(Eemal, lava sügavuses möödub Jepihhodov ja mängib kitarri.)

LJUBOV ANDREJEVNA *(mõtlikult)*: Jepihhodov läheb...

ANJA *(mõtlikult)*: Jepihhodov läheb.

GAJEV: Päike on loojas, härrased.

TROFIMOV: Jah.

GAJEV *(tasa, nagu deklameerides)*: Oo, loodus, imeilus, sa hiilgad igaveses säras, kaunis ja osavõtmatu, sina, keda kutsume emaks, kätked endas olemist ja surma, sa elad ja hävitad...

VARJA *(paluvalt)*: Onuke!

ANJA: Onu, sa jälle!

TROFIMOV: Ütelge parem: kollane keskele dubleega.

GAJEV: Vaikin, vaikin.

(Kõik istuvad mõtetes. Vaikus. Kuuldub ainult Firsi tasast pominat. Äkki kostab kauge heli, nagu taevast; katkeva keele heli, mis kurvalt vaibub.)

LJUBOV ANDREJEVNA: Mis see oli?

LOPAHHIN: Ei tea. Kusagil kaugel kaevandustes kukkus vist pang maha. Kuid kusagil õige kaugel.

GAJEV: Aga vahest oli mõni lind... nagu haigur.

TROFIMOV: Või öökull...

LJUBOV ANDREJEVNA *(võpatades)*: Millegipärast ebamugav.

(Paus.)

FIRSS: Enne õnnetust oli samuti: öökull huikas ja samovar undas ühtevalu.

GAJEV: Enne missugust õnnetust?

FIRSS: Enne priiust.

(Paus.)

LJUBOV ANDREJEVNA: Teate, sõbrad, asume minekule, kaldub juba õhtule. *(Anjale.)* Sul on pisarad silmis... Mis sul on, tüdruk? *(Süleleb teda.)*

ANJA: Niisama, mamma. Ei midagi.

TROFIMOV: Keegi tuleb.

(Tuleb teekäija, valge, kulunud nokaga müts peas, palitu seljas; ta on kergelt vintis.)

TEEKÄIJA: Lubage küsida, kas võib siit otse läbi jaama minna?

GAJEV: Võite küll, minge seda teed.

TEEKÄIJA: Tundlikult teile tänulik. *(Köhatab.)* Suurepärane ilm. *(Deklameerib.)* «Mu vend, mu kannatav vend... Kelle oiged need Volga kaldal»... *(Varjale.)* Madmuasell, lubage näljasele vene inimesele kopikat kolmkümmend...

(Varja kohkub, kiljatab.)

LOPAHHIN *(vihaselt)*: Igasugusele nurjatusele olgu oma viisakus!

LJUBOV ANDREJEVNA *(kohmetudes)*: Võtke... siin on teile... *(Otsib rahakotis.)* Hõbedat pole... Ükskõik, sähke kuldraha...

TEEKÄIJA: Tundlikult teile tänulik! *(Ära.)*

(Naer.)

VARJA *(hirmunult)*: Ma lähen ära... ma lähen ära... Ah, mammake, kodus pole inimestel midagi süüa, aga teie andsite talle kuldraha.

LJUBOV ANDREJEVNA: Mis sa teed ära minu, rumalaga! Ma annan kodus sinu kätte kõik, mis mul on. Jermolai Alekseitš, tehke mulle veel laenu!...

LOPAHHIN: Kuulan.

LJUBOV ANDREJEVNA: Lähme, härrased, on aeg. Aga siin me, Varjake, kihlasime su hoopis ära, soovin õnne.

VARJA *(läbi pisarate)*: Mamma, sellega ei tohi naljatada.

LOPAHHIN: «Ohmeelia, mine kloostrisse...»[1]

GAJEV: Aga mul kibelevad juba käed: pole ammu piljardit saanud mängida.

LOPAHHIN: «Ohmeelia, oo nümf, sa tuleta mind meelde oma palveis!»

LJUBOV ANDREJEVNA: Lähme, härrased! Varsti on õhtusöök.

VARJA: Ta hirmutas mu ära. Süda hakkas kloppima.

LOPAHHIN: Tuletan teile meelde, härrased, 22. augustil on kirsiaia oksjon. Mõtelge sellele!... Mõtelge!...

(Lahkuvad kõik peale Trofimovi ja Anja.)

ANJA *(naerdes)*: Aitäh teekäijale, heidutas Varja ära, nüüd oleme üksi.

TROFIMOV: Varja kardab, et me äkki teineteisesse armume, ega lahku meist päev läbi. Tema oma kitsa mõistusega ei saa sellest aru, et seisame armastusest kõrgemal. Sellest väiklasest ja viirastuslikust üle astuda, mis takistab meid olemast vaba ja õnnelik, selles on meie elu siht. Edasi! Me läheme takistamatult selle heleda tähe poole, mis särab seal kaugel. Edasi! Mitte maha jääda, sõbrad!

ANJA *(lööb käsi kokku)*: Kui kaunisti te räägite!

(Paus.)

---

[1] Ohmeelia — Ophelia; lause Shakespeare'i «Hamletist».

Täna on siin imeilus.

TROFIMOV: Jah, imeväärne ilm.

ANJA: Mis te olete teinud minuga, Petja, miks ei armasta ma kirsiaeda enam nii nagu varem? Ma armastasin teda nii hellalt, mulle näis, pole maa peal paremat paika kui meie aed.

TROFIMOV: Kogu Venemaa on meie aed. Suur ja kaunis on maailm, tema peal on palju imeilusaid paiku.

(Paus.)

Mõtelge, Anja: teie vanaisa, vanavanaisa ja kõik esivanemad olid orjapidajad, kelle omanduses olid elavad hinged, ja kas mitte igalt kirsilt aias, igast lehekesest, igast puutüvest ei vaata teile vastu inimolendid, kas tõesti teie ei kuule hääli... Olla elavate hingede peremees — see ongi rikkunud teid kõiki, kes te varem elasite ja praegu elate, nii et teie mamma, teie ise, onu enam ei märkagi, et elate võlgu, võõral arvel, nende inimeste arvel, keda te oma esikust kaugemale ei lase... Oleme maha jäänud vähemalt aastat kakssada, meil pole veel mitte kui midagi, pole kindlat suhtumist minevikusse, me ainult filosofeerime, kaebame igavust või joome viina. On ju täiesti selge, selleks et õiget moodi elama hakata, on tarvis enne lunastada minevik, teha sellele lõpp, kuid lunastada saab teda ainult kannatustega, ainult tavatu lakkamatu tööga. Saage sellest aru, Anja...

ANJA: Maja, milles elame, pole juba ammu enam meie maja, ja ma lähen ära, minu sõna selle peale.

TROFIMOV: On teie käes majapidamise võtmed, siis visake nad kaevu ja minge. Olge vaba nagu tuul.

ANJA *(vaimustuses)*: Kui hästi te ütlesite!

TROFIMOV: Uskuge mind, Anja, uskuge! Ma pole veel kolmkümmend vana, olen noor, olen alles üliõpilane, kuid olen juba nii palju kogenud! Niipea kui on talv, olen ma näljane, haige, erutatud, vaene kui sant, ja — kuhu mind saatus ka kõik pole pildunud, kus ma kõik pole olnud! Ja ikkagi on mu hing alati, iga hetk, nii päeval kui ka ööl täis seletamatuid aimusi. Ma aiman õnne, Anja, ma juba näen teda...

ANJA *(mõtlikult)*: Kuu tõuseb.

(Kostab Jepihhodovi kitarrimängu, ta mängib ikka sama kurba viisikest. Kuu tõuseb. Kusagil paplite juures otsib Varja Anjat ja hõigub: «Anja! Kus sa oled?»)

TROFIMOV: Jah, kuu tõuseb.

(Paus.)

Näe, seal ta on — õnn, näe, ta tuleb, ikka lähemale ja lähemale, ma kuulen juba tema samme. Ja kuigi meie teda ei näeks, ära ei tunneks, siis pole ka sellest veel häda. Küllap siis näevad teised!

VARJA HÄÄL: Anja! Kus sa oled?

TROFIMOV: Jälle see Varja! *(Pahaselt.)* Päris pöörane!

ANJA: Mis siis? Lähme jõele. Seal on hea.
TROFIMOV: Lähme.

(Lähevad.)

VARJA HÄÄL: Anja! Anja!

Eesriie.

KOLMAS VAATUS.

Saalist võlvkaarega eraldatud võõrastetuba. Põleb laelühter. On kuulda, kuidas esikus mängib juudi orkester, seesama, mida mainitakse teises vaatuses. Õhtu. Saalis tantsitakse grand rond'i. Simeonov-Pištšiku hääl: «Promenade à une paire!» Väljuvad võõrastetuppa: esimese paarina Pištšik ja Šarlotta Ivanovna, teise paarina — Trofimov ja Ljubov Andrejevna, kolmanda paarina — Anja postiametnikuga, neljanda paarina — Varja jaamaülemaga jne. Varja nutab tasa ja pühib tantsides pisaraid. Viimases paaris on Dunjaša. Läbivad võõrastetoa. Pištšik karjub: «Grand rond, balancez!» ja «Les cavaliers à genoux et remerciez vos dames!» — Firss frakis, kannab kandmikul seltersit. Võõrastetuppa tulevad tagasi Pištšik ja Trofimov.

PIŠTŠIK: Mul on kõrge vererõhk, kaks korda on mul juba atakk olnud; tantsida on raske, kuid nagu öeldakse: sattusid mesti, siis liputa saba ja haugu hästi. Mul on ju hobuse tervis. Minu kadunud isa, vemmal, — taevas olgu talle armuline — kõneles meie päritolust, nagu põlvneks meie, Simeonov-Pištšikute põline sugu samast hobusest, kelle Caligula olevat senatisse pannud. *(Võtab istet.)* Ainult üks häda: raha pole! Näljane koer usub ainult konti... *(Norsatab ja ärkab kohe jälle.)* Nii minagi... võin ainult rahast...

TROFIMOV: Teie kujus on tõesti midagi hobuselikku.

PIŠTŠIK: Mis siis... hobune on tubli loom... hobuse võib maha müüa...

(Kõrvaltoast kostab, kuidas mängitakse piljardit. Saalis võlvkaare all tuleb nähtavale Varja.)

TROFIMOV *(õrritab)*: Madam Lopahhina! Madam Lopahhina!

VARJA *(vihaselt)*: Luitunud saks!

TROFIMOV: Jah, olen luitunud saks ja olen selle peale uhke.

VARJA *(kibedas mõtiskluses)*: Näe, palkasid moosekandid, aga millega nad kinni maksta? *(Ära.)*

TROFIMOV *(Pištšikule)*: Kui kõik see energia, mis te kogu oma elu jooksul protsentide maksmiseks raha otsimisele olete kulutanud, oleks läinud millelegi muule, siis te oleksite ehk juba maakera ümber pööranud.

PIŠTŠIK: Nietzsche... filosoof... suurim, kuulsaim... tohutu mõistusega inimene, räägib oma teostes, nagu tohiks ka valeraha teha.

TROFIMOV: Kas teie olete siis Nietzschet lugenud?

PIŠTŠIK: Noh... Mulle Dašakene rääkis. Aga praegu olen ma niisuguses seisukorras, et tõesti tee kas või valeraha... Ülehomme tuleb tasuda 310 rubla... 130 juba sain kokku... *(Kobab taskuis, ärevalt.)* Raha kadunud! Olen ära kaotanud! *(Läbi pisarate.)* Kus raha on? *(Rõõmsalt.)* Näe kus, voodri vahel... Päris higiseks võttis...

(Tulevad Ljubov Andrejevna ja Šarlotta Ivanovna.)

LJUBOV ANDREJEVNA *(ümiseb lesginkat)*: Miks Leonid nii kauaks ära jääb? Mis ta linnas teeb? *(Dunjašale.)* Dunjaša, pakkuge muusikameestele teed...

TROFIMOV: Arvatavasti oksjon ei toimunud.

LJUBOV ANDREJEVNA: Muusikamehed tulid nii ebasobival ajal, ja ka balli me alustasime nii ebasobival ajal... Noh, pole viga... *(Istub ja ümiseb mingit viisi.)*

ŠARLOTTA *(pakub Pištšikule kaardipakki)*: Näete, siin on kaardipakk, mõtelge siit endale mingi kaart välja.

PIŠTŠIK: Tehtud.

ŠARLOTTA: Segage nüüd kaardid läbi. Väga hea. Andke siia, mu kallis härra Pištšik. *Ein, zwei, drei!* Otsige nüüd, ta on teil küljetaskus.

PIŠTŠIK *(võtab küljetaskust välja kaardi)*: Pada kaheksa, täiesti õige! *(Imestades.)* Mõtelge ometi!

ŠARLOTTA *(hoiab kaardipakki peo peal, Trofimovile)*: Ütelge ruttu, missugune kaart on kõige peal?

TROFIMOV: Noh? Ütleme, padaemand.

ŠARLOTTA *(näitab)*: Ongi! *(Pištšikule.)* Noh? Missugune kaart on kõige peal?

PIŠTŠIK: Ärtuäss.

ŠARLOTTA *(näitab)*: Ongi!... *(Lööb teise käega peopesale, kaardipakk kaob.)* Aga misuke ilus ilm on täna väljas!

(Talle vastab salapärane naisehääl nagu põranda alt: «Ojaa, ilm on suurepärane, preili.»)

Teie olete nii sümpaatne, minu ideaal!...

(Hääl: «Ka teie, preili, meeldite mulle väga.»)

JAAMAÜLEM *(aplodeerib)*: Preili kõhurääkija, bravo!

PIŠTŠIK *(imestades)*: Mõtelge ometi! Hurmavaim Šarlotta Ivanovna... ma olen lihtsalt armunud...

ŠARLOTTA: Armunud? *(Kehitab õlgu.)* Kas teie oskate armastada? *Guter Mensch, aber schlechter Musikant!*[1]

TROFIMOV *(lööb Pištšikule õla pihta)*: Te, hobune, niisugune...

[1] Hea inimene, kuid halb moosekant *(saksa k.)*.

ŠARLOTTA: Palun tähelepanu, veel üks hookus-pookus. *(Võtab toolilt pleedi.)* Näete, väga hea pleed, ma pakun müüa... *(Raputab.)* Kes ostab?

PIŠTŠIK *(imestades)*: Mõtelge ometi!

ŠARLOTTA: *Ein, zwei, drei! (Tõmbab pleedi kärmesti üles, selle taga seisab Anja; too teeb reveransi, jookseb ema juurde, süleleb teda ja jookseb üldise vaimustuse saatel tagasi saali.)*

LJUBOV ANDREJEVNA *(aplodeerib)*: Bravo, bravo!...

ŠARLOTTA: Nüüd veel! *Ein, zwei, drei! (Kergitab pleedi, selle taga seisab Varja ja kummardab.)*

PIŠTŠIK *(imestades)*: Te mõtelge ometi!

ŠARLOTTA: Lõpp! *(Heidab pleedi Pištšikule pähe, teeb reveransi ja jookseb ära saali.)*

PIŠTŠIK *(tõttab talle järele)*: Kurjategija... näe kus? Ennäe mihuke? *(Ära.)*

LJUBOV ANDREJEVNA: Aga Leonidi pole ikka veel. Mis ta seal linnas nii kaua teeb, ma ei mõista! Seal on ju kõik juba lõppenud, kas mõis müüdi või ehk oksjon ei toimunud, milleks siis nii kaua teadmatuses pidada!

VARJA *(püüab teda lohutada)*: Onukene ostis, olen selles kindel.

TROFIMOV *(pilkavalt)*: Jaah!

VARJA: Vanaema saatis talle volituse, et ta ostaks tema nimele, võlaülekandega. Seda tegi ta Anja pärast. Ja ma olen kindel, jumala abiga, onuke ostab ära.

LJUBOV ANDREJEVNA: Jaroslavli vanaema saatis viisteist tuhat, et mõis tema nimele ostetaks — meid ta ei usalda —, aga sellest rahast ei jätkuks isegi protsentide maksmiseks. *(Katab näo kätega.)* Täna mu saatus otsustatakse, saatus...

TROFIMOV *(õrritab Varjat)*: Madam Lopahhina!

VARJA *(vihaselt)*: Igavene tudeng. Juba kaks korda ülikoolist välja visatud.

LJUBOV ANDREJEVNA: Mis sa siis vihastud, Varja? Ta õrritab sind Lopahhina nimega, no mis siis sellest on? Tahad, mine Lopahhinile, ta on hea, huvitav inimene. Ei taha, ära mine; sind, musikene, ei sunni keegi...

VARJA: Ma vaatan sellele asjale tõsiselt, mammakene, tarvis rääkida otsekoheselt. Ta on hea inimene, meeldib mulle.

LJUBOV ANDREJEVNA: Siis mine. Mis sa veel ootad, ma ei taipa!

VARJA: Mammakene, ega ma ei või ometi ise minna ennast talle pakkuma. Juba kaks aastat kõnelevad mulle kõik temast, kõik kõnelevad, tema ise aga kas vaikib või pöörab naljaks. Ma saan aru. Ta rikastub, on äriga kinni, tal pole minu jaoks aega. Oleks mul raha kas või natukene, sada rublagi, siis ma jätaksin kõik, läheksin kusagile kaugemale. Läheksin kloostrisse.

TROFIMOV: Oh õndsust küll!

VARJA *(Trofimovile)*: Üliõpilane peaks olema targem! *(Pehmelt, pisaratega.)* Kui inetuks te olete läinud, Petja, kui vanaks! *(Ljubov*

Andrejevnale, juba ilma pisarateta.) Ainult, vaat, ilma tegevuseta ei saa ma olla, mammakene. Ma pean iga silmapilk midagi tegema.

(Tuleb Jaša.)

JAŠA *(vaevalt naeru pidades):* Jepihhodov murdis piljardiköö katki!... *(Ära.)*

VARJA: Miks see Jepihhodov siin on? Kes tal lubas piljardit mängida? Ma ei saa neist inimestest aru... *(Väljub.)*

LJUBOV ANDREJEVNA: Ärge teda õrritage, Petja, näete, tal niigi ju süda valutab.

TROFIMOV: Liiga usin juba, topib nina sinna, kuhu tarvis pole. Kogu suve ei andnud rahu ei mulle ega Anjale, kartis, et meil võib romaan tekkida. Mis see tema mure on? Pealegi ei andnud ma mingit põhjust, olen labasusest nii kaugel. Meie seisame armastusest kõrgemal!

LJUBOV ANDREJEVNA: Aga mina — vist küll armastusest madalamal! *(Suures rahutuses.)* Miks pole Leonidi? Kui ainult teaks: kas mõis müüdi või ei? Õnnetus paistab mulle nii ebatõenäolisena, et kohe ei teagi, mis mõtelda, olen kaotanud pea... Võin äkki karjatada... võin teha mingi lolluse. Päästke mind, Petja. Rääkige siis ometi midagi, rääkige...

TROFIMOV: Kas pole ükskõik, müüakse mõis täna või mitte? Temaga on ammu kõik läbi, tagasipöördumist pole, teerada on umbe kasvanud. Rahustuge, kallis. Pole tarvis ennast petta, tarvis ükski kord elus tõele silma vaadata.

LJUBOV ANDREJEVNA: Missugusele tõele? Teie näete, kus tõde, kus vale, aga mina oleksin nagu pimedusega löödud, ei näe midagi. Teie otsustate julgelt kõik tähtsad küsimused, kuid ütelge, kullake, kas mitte sellepärast, et teie olete noored, et teie pole jõudnud veel ühtki oma küsimust läbi valutada? Teie vaatate julgelt edasi, aga kas mitte sellepärast, et te ei näe ega oota midagi koledat, sest et elu on teie, noorte silmade eest alles varjatud? Teie olete julgem, ausam, sügavam kui meie, kuid mõtelge asja üle järele, olge suuremeelne kas või küüne võrdki, halastage minu peale. Ma ju sündisin siin, siin elasid minu isa ja ema, mu vanaisa, ma armastan seda maja, ilma kirsiaiata oleks elu mulle arusaamatu, ja kui juba nii väga on vaja müüa, siis müüge ka mind tükkis aiaga... *(Süleleb Trofimovit, suudleb teda laubale.)* Mu poeg ju uppus siin... *(Nutab.)* Halastage minu peale, hea, kuldne inimene.

TROFIMOV: Te ju teate, ma tunnen kogu hingest kaasa.

LJUBOV ANDREJEVNA: Kuid tarvis teisiti, teisiti seda ütelda... *(Võtab välja ninarätti, põrandale kukub telegramm.)* Mu süda on täna raske, te ei suuda kujutleda. Siin on lärm, süda väriseb igast helist, ma värisen kogu kehast, aga oma tuppa minna ei saa, mul hakkab üksinda vaikuses jube. Ärge mind hukka mõistke, Petja... Ma armastan teid nagu lihast poega. Ma annaksin Anja meeleldi teile, vannun seda, ainult, paikene, tarvis ometi õppida, tarvis ülikool lõpetada. Teie ei tee midagi, saatus pillub teid

ainult ühest kohast teise, nii imelik on see... Kas pole tõsi? Jah? Ja tarvis siiski midagi teha habemega, et ta kuidagi kasvaks. *(Naerab.)* Olete üks kentsakas!

TROFIMOV *(tõstab telegrammi üles)*: Ma ei tahagi olla mingi iludus.

LJUBOV ANDREJEVNA: See on telegramm Pariisist. Iga päev saan. Nii eile kui ka täna. See metsik mees on seal jälle haigeks jäänud, jälle on ta paha... Ta palub andestust, anub, et sõidaksin sinna, ja õieti peaksingi korraks Pariisi sõitma, et tema juures viibida. Teete kurja näo, Petja, kuid mis siis teha, mu kallis, mis ma saan teha, ta on haige, üksinda, õnnetu, ja kes seal tema järele vaatab, kes teda eksitusest hoiab, kes annab talle õigel ajal rohtu? Ja õieti, mis seal ikka varjata või salata — ma ju armastan teda, see on selge. Armastan, armastan... See on kivi mu kaelas, lähen temaga põhja, kuid ma armastan seda kivi ega või ilma temata elada. *(Pigistab Trofimovi kätt.)* Ärge rääkige...

TROFIMOV *(läbi pisarate)*: Andestage, et olen avameelne, jumala pärast — ta ju kooris teid lagedaks!

LJUBOV ANDREJEVNA: Ei, ei, ei, ei ole tarvis nii rääkida... *(Katab kõrvad kinni.)*

TROFIMOV: Ta on ju lurjus, ainult teie üksi ei tea seda! Ta on väiklane lurjus, tühisus...

LJUBOV ANDREJEVNA *(vihastub, kuid hoiab end veel vaos)*: Olete 26 või 27 aastat vana, aga ikka veel nagu teise klassi gümnasist!

TROFIMOV: Olgu.

LJUBOV ANDREJEVNA: Tarvis olla mees, teie aastates peaks mõistma neid, kes armastavad. Ja peaks ka ise armastama... peaks armuma! *(Vihaselt.)* Jah, jah! Ka teis endas pole puhtust, olete ainult enda viksija, naeruväärne veidrik, äbarik...

TROFIMOV *(õudusega)*: Mis ta räägib!

LJUBOV ANDREJEVNA: «Mina seisan armastusest kõrgemal!» Te pole tast kõrgemal, vaid lihtsalt, nagu kõneleb Firss, olete vussnäpp. Teie aastates olla veel ilma armukeseta...

TROFIMOV *(õudusega)*: See on hirmus! Mis ta räägib? *(Läheb pead kinni hoides kiiresti saali.)* See on kole... Ei suuda, lähen ära... *(Läheb ära, kuid tuleb kohe jälle tagasi.)* Meie vahel on kõik lõpetatud! *(Eeskotta ära.)*

LJUBOV ANDREJEVNA *(hüüab talle järele)*: Petja, oodake! Veider inimene, ma naljatasin! Petja!

(Kostab, kuidas eeskojas keegi läheb kiiresti mööda treppi üles ja äkki kukub mürinal alla. Anja ja Varja kiljatavad, kuid kohe kostab naer.)

LJUBOV ANDREJEVNA: Mis seal lahti on?

(Sisse jookseb Anja.)

ANJA *(naerdes)*: Petja kukkus trepist alla. *(Jookseb ära.)*
LJUBOV ANDREJEVNA: Milline veidrik see Petja on...

(Jaamaülem jääb keset saali seisma ja deklameerib A. Tolstoi «Patust naist». Teda kuulatakse, kuid vaevalt on ta jõudnud ette kanda paar rida, kui eeskojast kostavad valsihelid ja ettekanne katkeb. Kõik tantsivad.)

(Eeskojast tulles lähevad läbi võõrastetoa Trofimov, Anja, Varja ja Ljubov Andrejevna.)

Noh, Petja... noh, puhas hing... ma palun andeks... Lähme tantsima... *(Tantsib Petjaga.)*

(Anja ja Varja tantsivad.)

(Tuleb Firss, paneb oma kepi külgukse kõrvale. Jaša tuleb ka võõrastetoa kaudu ja vaatab tantsu pealt.)

JAŠA: Mis on, vanataat?
FIRSS: Tervis pole hea. Varem meil ballidel tantsisid kindralid, parunid ja admiralid, aga nüüd kutsume jaamaülemat ja postiametnikku, ja needki tulevad vastu tahtmist. Olen kuidagi nõrgaks jäänud. Kadunud härra, vanaisa, ravis kõiki kirjalakiga, iga tõbe. Mina võtan kirjalakki sisse iga päev juba aastat kakskümmend või ka enam; vahest sellest olengi elus.
JAŠA: Tüütad, vanapapi. *(Haigutab.)* Kärvaksid kord juba rutem ära.
FIRSS: Eeh, sina... vussnäpp! *(Pomiseb.)*

(Trofimov ja Ljubov Andrejevna tantsivad saalis, tulevad siis tantsides võõrastetuppa.)

LJUBOV ANDREJEVNA: *Merci.* Ma istun nüüd... *(Istub.)* Väsinud olen.

(Tuleb Anja.)

ANJA *(erutatult)*: Keegi inimene köögis praegu rääkis, et kirsiaed olevat täna juba maha müüdud.
LJUBOV ANDREJEVNA: Kellele müüdud?
ANJA: Ei ütelnud, kellele. Läks ära. *(Tantsib Trofimoviga, mõlemad ära saali.)*
JAŠA: Seal keegi vanamees lobises. Võõras.
FIRSS: Ja Leonid Andreitš pole ikka veel tagasi. Võttis kaasa kerge palitu, *demi-saison,* vaata, kui ei külmeta. Oh, seda rohelist noorust!
LJUBOV ANDREJEVNA: Ma suren otsekohe. Minge, Jaša, kuulake, kellele on müüdud.

JAŠA: Läks juba ammu minema see vanamees. *(Naerab.)*
LJUBOV ANDREJEVNA *(kergelt tusane)*: No mis te naerate? Mis teid rõõmustab?
JAŠA: Jepihhodov on juba väga naljakas. Tühine inimene. Kakskümmend kaks õnnetust.
LJUBOV ANDREJEVNA: Firss, kui mõis maha müüakse, kuhu sa siis lähed?
FIRSS: Kuhu käsite, sinna ka lähen.
LJUBOV ANDREJEVNA: Miks on su nägu niisugune? Sa pole terve? Läheksid, tead, parem magama.
FIRSS: Jaah... *(Pilkavalt)*. Mina lähen magama, aga ilma minuta kes siin jooki pakuks, kes korraldaks kõike? Ainus terves majas olengi.
JAŠA *(Ljubov Andrejevnale)*: Ljubov Andrejevna! Lubage pöörduda teie poole palvega, olge nii hea! Kui jälle Pariisi sõidate, siis võtke mind kaasa, tehke seda heldust. Siia jääda on lihtsalt võimatu. *(Vaatab ringi, tasemini.)* Mis seal kõnelda, näete ju ise, harimata maa, kõlvatu rahvas, seejuures igavus, köögis toidetakse jäledalt, lisaks veel see Firss käib siin, pomiseb mitmesuguseid ebakohaseid sõnu. Võtke mind kaasa, olge nii hea.

(Sisse tuleb Pištšik.)

PIŠTŠIK: Lubage end paluda... valsikesele, kõigekaunim...

(Ljubov Andrejevna läheb temaga kaasa.)

Võlur, 180 rublakest ikkagi saan teilt... Saan... *(Tantsib.)* 180 rublakest... *(Siirduvad saali.)*
JAŠA *(ümiseb tasa)*: «Kas mõistad sa mu hinge igatsusi...»

(Saalis halli silindriga ja ruudulistes pükstes olend lehvitab käsi ja kargleb; kisa: «Bravo, Šarlotta Ivanovna!»)

DUNJAŠA *(seisatab, et end puuderdada)*: Preili käsib mul tantsida — kavalere on palju, daame jälle vähe —, aga mul käib tantsust pea ringi, süda klopib. Firss Nikolajevitš, nüüdsama ütles mulle postiametnik midagi niisugust, et võttis hinge kinni.

(Muusika jääb vait.)

FIRSS: Mis ta sulle ütles?
DUNJAŠA: Ütles, et olete nagu lilleke.
JAŠA *(haigutab)*: Nõmedus... *(Läheb ära.)*
DUNJAŠA: Nagu lilleke... Olen nii delikaatne neiu, hirmsasti armastan õrnu sõnu.
FIRSS: Ajad endal pea segi.

(Tuleb Jepihhodov.)

JEPIHHODOV: Teie, Avdotja Fjodorovna, ei soovi mind näha ... nagu oleksin ma mingi putukas. *(Ohkab.)* Oh, elu!

DUNJAŠA: Mida te soovite?

JEPIHHODOV: Kahtlemata, võib-olla on neil ka õigus. *(Ohkab.)* Muidugi, kui aga võtta vaatevinklist, siis te, luban endal nõnda väljenduda, vabandage avameelsuse pärast, olete mu täiesti viinud seisundisse. Ma tean oma fortuunat, iga päev juhtub minuga mingi õnnetus, ja ma olen sellega juba ammu harjunud, nii et vaatan oma saatuse peale naeratusega. Te andsite mulle sõna, ja kuigi ma ...

DUNJAŠA: Palun, räägime sellest pärast, nüüd aga jätke mind rahule. Ma unistan praegu. *(Mängib lehvikuga.)*

JEPIHHODOV: Mul juhtub õnnetus iga päev ja ma, lubage mul nõnda väljenduda, ainult naeratan, isegi naeran.

(Saalist tuleb Varja.)

VARJA: Sa pole ikka veel ära läinud, Semjon? Mihuke sõnakuulmatu inimene sa tõesti oled. *(Dunjašale.)* Mine siit ära, Dunjaša. *(Jepihhodovile.)* Kord mängid piljardit ja murrad kööd, kord jalutad võõrastetoas nagu külaline.

JEPIHHODOV: Minu pealt nõuda, lubage teile väljendada, teie ei või.

VARJA: Ma ei nõua sult midagi, vaid räägin. Muud ei olegi, kui käid paigast paika, aga tööd ei tee. Peame kontoriametnikku ei tea milleks.

JEPIHHODOV *(haavudes):* Kas ma töötan või käin, söön või mängin piljardit, selle üle võivad arutada ainult arusaajad ja vanemad inimesed.

VARJA: Sa julged mulle seda ütelda! *(Süttides.)* Sa julged? Tähendab, mina ei saa millestki aru? Käi välja siit! Silmapilk!

JEPIHHODOV *(lööb kartma):* Palun teid väljenduda delikaatsel kombel.

VARJA *(tulivihasena):* Silmapilk välja siit! Välja!

(Jepihhodov läheb ukse poole, Varja talle järele.)

Kakskümmend kaks õnnetust! Et su lõhna siin enam ei oleks! Et mu silmad sind enam ei näeks!

(Jepihhodov väljub, ukse taga tema hääl: «Ma kaeban teie peale!») Ah sa tuled veel tagasi? ... *(Haarab ukse kõrvale pandud Firsi kepi.)* Tule ... Tule ... Tule, ma sulle näitan ... Ah sa tuledki? Tuled? Siis säh sulle ... *(Viibutab keppi, sisse astub Lopahhin.)*

LOPAHHIN: Tänan alandlikult.

VARJA *(vihaselt ja pilkavalt):* Vabandust!

LOPAHHIN: Ei midagi. Tänan alandlikult meeldiva kostituse eest.

VARJA: Ei ole tänu väärt. *(Läheb eemale, vaatab siis tagasi ja pärib pehmelt.)* Kas ma teile palju haiget tegin?

LOPAHHIN: Ei, sugugi mitte. Ainult muhk paistetab küll üles kui mürakas.

HÄÄLED SAALIS: Lopahhin tuli, Jermolai Alekseitš!

PIŠTŠIK: Silmaga näha, kõrvaga kuulda... *(Suudlevad Lopahhiniga teineteist.)* Sul on konjaki lehk man, mu kallis ja hinge ilu. Aga meie siin ka muudkui lõbutseme.

(Tuleb Ljubov Andrejevna.)

LJUBOV ANDREJEVNA: Teie, Jermolai Alekseitš? Miks nii kaua? Kuhu jäi Leonid?

LOPAHHIN: Leonid Andreitš sõitis minuga ühes, ta tuleb kohe...

LJUBOV ANDREJEVNA *(rahutuses)*: Noh, kuidas? Kas oksjon toimus? Rääkige siis!

LOPAHHIN *(kohmetanult, kartes paljastada oma rõõmu)*: Oksjon lõppes kell neli... Me jäime rongile hiljaks, tuli oodata kuni poole kümneni. *(Ohkab raskelt.)* Uuh! Mul käib pea pisut ringi...

(Sisse tuleb Gajev; paremas käes on tal ostud, vasakuga pühib pisaraid.)

LJUBOV ANDREJEVNA: Ljonja, mis? Ljonja, noh? *(Kannatamatult, pisaratega.)* Siis rutem ometi, jumala pärast...

GAJEV *(ei vasta talle midagi, lööb ainult käega; nuttes Firsile)*: Säh, võta... Siin on anšoovised, kertši heeringad... Ma pole täna midagi söönud... Kui palju ma olen ära kannatanud!

(Uks piljardituppa on avatud; kostab pallide veeremist ja Jaša häält: «Seitse ja kaheksateist!» *Gajevi näoilme muutub, ta ei nuta enam.)*

Hirmsasti väsisin ära. Firss, aita mul ümber rõivastuda. *(Läheb läbi saali oma tuppa, tema järel Firss.)*

PIŠTŠIK: Kuidas siis oksjon? Jutusta ometi!

LJUBOV ANDREJEVNA: Kas kirsiaed on müüdud?

LOPAHHIN: Müüdud.

LJUBOV ANDREJEVNA: Kes ostis?

LOPAHHIN: Mina ostsin.

(Paus.)

(Ljubov Andrejevna on masendatud; ta oleks maha kukkunud, kui ta poleks seisnud tugitooli ja laua juures. Varja võtab puusalt võtmed, viskab need põrandale keset võõrastetuba ja läheb ära.)

LOPAHHIN: Mina ostsin. Oodake, härrased, olge kallid, mul lõi peas ähmaseks, ei suuda rääkida... *(Naerab.)* Tulime oksjonile, Deriganov on juba seal. Leonid Andrejevitšil oli ainult viisteist tuhat, Deriganov aga pani üle võla kohe kolmkümmend. Näen, asi on sihuke, hakkasin temaga jõudu katsuma, panin omalt poolt neli-

kümmend. Tema nelikümmend viis. Mina viiskümmend viis. Tema, tähendab, lisab viie-, mina kümnekaupa, jäi minule. Kirsiaed on nüüd minu! Minu! *(Naerab valjusti.)* Mu jumal, issand, kirsiaed on minu oma! Ütelge mulle, et olen purjus, pole oma aru juures, et mulle see kõik ainult viirastub... *(Trambib jalgadega.)* Ärge naerge minu üle! Tõuseksid mu isa ja vanaisa nüüd hauast ja vaataksid kogu sellele loole, kuidas nende Jermolai, pekstud, harimatu Jermolai, kes talvel palja jalu jooksis, kuidas seesama Jermolai ostis mõisa, millest kaunimat pole maailmas midagi. Mina ostsin mõisa, kus mu isa ja vanaisa orjaks olid, kus neid isegi kööki sisse ei lastud. Ma näen und, see ainult viirastub mulle, ainult paistab... See on teie kujutluse vili, kaetud teadmatuse hämarusega... *(Tõstab võtmed üles, naeratab lahkelt.)* Viskas võtmed maha, tahab näidata, et tema pole siin enam perenaine... *(Kõlistab võtmeid.)* Noh, ükskõik.

(On kuulda, kuidas orkester häälestab pille.)

Hei, moosekandid, mängige, soovin teid kuulata! Tulge kõik vaatama, kuidas Jermolai Lopahhin äigab kirvega kirsiaiale, kuidas varisevad puud! Ehitame suvilad peale, ja meie lapsed ja lapselapsed näevad siin uut elu... Muusika, mängi!

(Orkester mängib. Ljubov Andrejevna on laskunud toolile ja nutab kibedasti.)

LOPAHHIN *(etteheitvalt)*: Ja miks, miks ometi te mind ei kuulanud? Mu vaene, hea, nüüd enam asja ei muuda. *(Pisaratega.)* Oh, kui see kõik rutem mööduks, rutem muutuks kuidagi meie korratu õnnetu elu!

PISTŠIK *(võtab tal käe alt kinni, poolvaljusti)*: Ta nutab. Lähme saali, jätame ta üksi... Lähme... *(Käe alt kinni hoides viib ta ära saali.)*

LOPAHHIN: Mis siis on? Muusika, mängi selgesti! Olgu kõik nii, nagu mina tahan! *(Irooniliselt.)* Läheb uus mõisnik, kirsiaia peremees! *(Tõukab kogemata lauakest, küünlajalga peaaegu ümber ajades.)* Võin kõik kinni maksta! *(Pištšikuga ära.)*

(Saalis ja võõrastetoas pole kedagi peale Ljubov Andrejevna, kes istub kössis ja nutab kibedasti. Tasakesi mängib muusika. Sisse tulevad kärmesti Anja ja Trofimov. Anja läheneb emale ja laskub tema ette põlvili. Trofimov jääb saali ukse juurde seisma.)

ANJA: Mamma!... Mamma, sa nutad? Mu kallis, hea, kulla mamma, mu kõigekaunim, ma armastan sind... ma õnnistan sind. Kirsiaed on müüdud, teda pole enam, see on tõsi, tõsi, kuid ära nuta, mamma, sulle on jäänud su elu tulevikus, on jäänud su hea, puhas hing... Tule minuga, lähme, armas, lähme siit ära!... Me istutame uue aia, sellest veel toredama, sa näed, mõistad, ja rõõm, vaikne sügav rõõm heidab su hingele nagu päike õhtusel ajal, ja sa naeratad, mamma! Lähme, armas! Lähme!

Eesriie.

NELJAS VAATUS.

Esimese vaatuse dekoratsioon. Aknail pole kardinaid ees, seintel pole pilte, on jäänud ainult ühte nurka, nagu müügiks kuhjatud, pisut mööblit. Tundub tühjust. Välisukse juurde tagaplaanil on kokku tõstetud sumadane, reisikompsusid jne. Vasakul on uks lahti, sealt kostavad Varja ja Anja hääled, Lopahhin seisab, ootab. Jaša hoiab kandmikku, sellel on täisvalatud klaasid šampanjaga. Eeskojas seob Jepihhodov kasti kinni. Lava tagant kaugemalt kostab müra. Talumehed on tulnud jumalaga jätma. Gajevi hääl: «Aitäh, vennased, olge tänatud!»

JAŠA: Lihtrahvas on tulnud jumalaga jätma. Olen sel arvamusel, Jermolai Alekseitš, et rahvas on hea, kuid taipab vähe.

(Müra vaikib. Eeskoja kaudu tulevad Ljubov Andrejevna ja Gajev, esimene ei nuta, kuid on kahvatu; ta nägu väriseb, ta ei suuda rääkida.)

GAJEV: Sa andsid neile oma rahakoti, Ljuba! Nii ei või! Nii ei või!

LJUBOV ANDREJEVNA: Ma ei võinud! Ma ei suutnud!

(Mõlemad ära.)

LOPAHHIN *(üle ukse neile järele)*: Olge head, palun alandlikult! Üks klaasike lahkumise peale. Ei taibanud linnast kaasa tuua, aga jaamas leidsin ainult ühe pudeli. Palun!

(Paus.)

Kuidas on, härrased! Ei taha? *(Tuleb ukse juurest tagasi.)* Oleks ma teadnud — poleks ostnudki. Noh, ei hakka siis mina ka jooma.

(Jaša paneb kandmiku ettevaatlikult toolile.)

Joo vähemalt sinagi, Jaša.

JAŠA: Ärasõidu auks! Õnnelikku siiajäämist! *(Joob.)* Võin kinnitada, et see šampanja pole ehtne.

LOPAHHIN: Kaheksa rubla pudel.

(Paus.)

Siin on kuradi külm.

JAŠA: Ei köetud täna, niikuinii sõidame ju ära. *(Naerab.)*

LOPAHHIN: Miks sa naerad?

JAŠA: Lusti pärast.

LOPAHHIN: Väljas on oktoober, aga nii päikeseline ja vaikne nagu suvel. Hea on nüüd ehitada. *(Vaatab kella, üle ukse.)* Härrased, pidage silmas, rongini jääb veel kõigest 46 minutit! Tähendab, 20 minuti pärast peame jaama sõitma. Tehke pisut kärmemini!

(Trofimov tuleb palitus õuest.)

TROFIMOV: Näib, et oleks tarvis juba sõitma hakata. Hobused on ees. Kurat teab, kus mu kalossid on. Kadunud. *(Üle ukse.)* Anja, ei ole mu kalosse! Ei leidnud!

LOPAHHIN: Mul on tarvis Harkovisse minna. Sõidan teiega ühes rongis. Jään kogu talveks Harkovisse. Jõlkusin siin teiega kogu aeg, olen otsa lõppenud ilma tööta. Ei saa olla ilma tööta, ei tea, näe, mis kätega teha, tolknevad küljes kuidagi veidralt, nagu võõrad.

TROFIMOV: Sõidame kohe, ja te võtate oma kasuliku töö jälle käsile.

LOPAHHIN: Võta üks klahv.

TROFIMOV: Ei taha.

LOPAHHIN: Tähendab, nüüd siis Moskvasse?

TROFIMOV: Jah, saadan nad linna, ja homme Moskvasse.

LOPAHHIN: Jaa... Noh, ega professorid loe vist loenguidki, ootavad, kunas tuled!

TROFIMOV: Pole sinu asi.

LOPAHHIN: Palju aastaid sa ülikoolis juba õpid?

TROFIMOV: Mõtle midagi uuemat välja. See on vana ja mage. *(Otsib kalosse.)* Tead, me vahest enam ehk ei näegi teineteist, siis luba jumalagajätuks sulle nõu anda: ära vehi kätega! Harjuta endast ära see komme — kätega vehkimine. Samuti suvilate ehitamine, arvestamine, kuidas suvitajaist aegamööda iseseisvad peremehed saavad; säärane arvestamine on kah kätega vehkimine... Olgu mis on, aga ikkagi ma armastan sind. Sul on peened, õrnad sõrmed nagu kunstnikul ja sul on peen, õrn hing...

LOPAHHIN *(süleleb teda)*: Jumalaga, kallis. Aitäh kõige eest. Kui vaja, võta minult sõidu jaoks raha.

TROFIMOV: Milleks? Mul pole vaja.

LOPAHHIN: Teil ju pole!

TROFIMOV: On. Tänan teid. Ma sain tõlke eest. Näete siin, taskus. *(Erutatult.)* Aga kus mu kalossid on?

VARJA *(teisest toast)*: Sähke oma rämps! *(Viskab lavale paari kummikalosse.)*

TROFIMOV: Miks te siis vihastute, Varja? Hm... Aga need ju pole minu omad!

LOPAHHIN: Ma külvasin kevadel tuhat tiinu moone, ja sain nelikümmend tuhat puhast! Aga kui mu moonid õitsesid, küll see oli vast pilt! Nii et ma siis, nagu ütlen, teenisin nelikümmend tuhat ja, tähendab, pakun sulle laenu, sest et võin. Milleks siis nina püsti ajada. Olen mats... teen lihtsalt.

TROFIMOV: Sinu isa oli mats, minu oma apteeker, ja sellest ei järeldu absoluutselt mitte midagi.

(Lopahhin võtab välja rahatasku.)

Jäta, jäta... Paku mulle kas või kakssada tuhat, ei võta. Olen vaba inimene. Ja kõigel sellel, mida teie kõik, rikkad ja kerjused, nii kõrgelt ja kallilt hindate, pole minu üle vähimatki võimu; see on mulle

nagu udusulg, mis õhus lendleb. Ma saan läbi ilma teieta, võin teist mööda kõndida, ma olen tugev ja uhke. Inimkond läheb kõrgema tõe, kõrgema õnne poole, milline maa peal üldse võimalik on, ja mina selle esimestes ridades!

LOPAHHIN: Kas jõuad sinna?

TROFIMOV: Jõuan.

(Paus.)

Jõuan, või siis näitan teistele teed, kuidas jõuda.

(Kaugel kostab kirvehoope vastu puutüve.)

LOPAHHIN: Noh, jumalaga, sõbrake. Aeg oleks sõita. Meie kergitame siin teineteise ees nina, aga elu — see muudkui läheb. Kui ma kaua, väsimatult töötanud olen, siis on mul mõtted kergemad, ja paistab, nagu teaksin minagi, mille jaoks ma olemas olen. Aga kui palju, vennas, on Venemaal inimesi, kes elavad teadmata, milleks. Noh, ükskõik, asja tuum ei seisa selles. Leonid Andreitš olevat, nagu räägitakse, võtnud vastu koha pangas, hakkab saama kuus tuhat aastas... Aga ega ta ju seal ei püsi, liiga laisk...

ANJA *(uhkelt)*: Mamma palub teid, et puid seni veel ei raiutaks, kuni ta siin on.

TROFIMOV: Tõesti, kuidas ei jätku taktitunnet...

(Läbi eeskoja ära.)

LOPAHHIN: Kohe, kohe... On need ka, tõepoolest. *(Läheb talle järele.)*

ANJA: Kas Firss saadeti haiglasse?

JAŠA: Ma hommikul rääkisin. Tuleb arvata, et saadeti.

ANJA *(Jepihhodovile, kes läheb läbi saali)*: Semjon Panteleitš, kuulake, palun, järele, kas Firss viidi haiglasse.

JAŠA *(haavunult)*: Hommikul ma rääkisin Jegorile. Mis seal ikka kümme korda küsida!

JEPIHHODOV: Raugaealist Firssi, minu lõplikku arvamust mööda, ei kõlba enam paigata, tal tuleks esiisade juurde kolida. Mina aga võin teda ainult kadestada. *(Paneb sumadani kübarakartongi otsa ja litsub selle lössi.)* Noh, vaat, muidugi. Nii ma ju teadsin... *(Läheb ära.)*

JAŠA *(pilkavalt)*: Kakskümmend kaks õnnetust...

VARJA *(ukse tagant)*: Kas Firss viidi haiglasse?

ANJA: Jah, viidi.

VARJA: Miks siis kirja tohtrile kaasa ei võetud?

ANJA: Siis tarvis saata järele... *(Väljub.)*

VARJA *(kõrvaltoast)*: Kus Jaša on? Ütelge, tuli ta ema, tahab pojaga jumalaga jätta.

JAŠA *(lööb käega)*: Ainult panevad kannatuse proovile.

(Dunjaša askeldab kogu aeg asjade juures; nüüd, kus Jaša üksi on, tuleb ta tema juurde.)

DUNJAŠA: Vaataksite kordki ka minu poole, Jaša. Te sõidate ära ... jätate mu maha ... *(Nutab ja heidab end talle kaela.)*

JAŠA: Mis seal's nutta? *(Joob šampanjat.)* Kuue päeva pärast olen jälle Pariisis. Homme istume kiirrongile ja paneme ajama, niipalju meid nähtigi. Ei tahaks isegi nagu uskuda kohe. Viiv la Franss! ...[1] Siin pole mulle kontimööda, ei suuda elada ... pole parata midagi. Vaatasin seda nõmedust — minule jätkub. *(Joob šampanjat.)* Mis seal's nutta? Käituge korralikult, siis pole vaja nutta.

DUNJAŠA *(puuderdab end, vaatab peeglikesse)*: Kirjutage Pariisist kiri. Ma ju armastasin teid, Jaša, nii armastasin! Ma olen õrn olend, Jaša!

JAŠA: Siia tullakse. *(Askeldab sumadanide juures, ümiseb tasakesi mingit viisi.)*

(Tulevad Ljubov Andrejevna, Gajev, Anja ja Šarlotta Ivanovna.)

GAJEV: Meil oleks vist aeg sõita. Jääb veel õige vähe. *(Silmab Jašat.)* Kes siin heeringa järele lehkab!

LJUBOV ANDREJEVNA: Minuti kümne pärast tuleb sõidukeisse istuda ... *(Heidab pilgu toale.)* Jumalaga, armas maja, vana tudike. Möödub talv, saabub kevad, ja sind ei ole enam, lammutatakse ära. Kui palju on näinud need seinad! *(Suudleb tuliselt tütart.)* Mu aare, sina särad, su silmad mängivad nagu kaks kalliskivi. Sa oled rahul? Väga?

ANJA: Väga! Algab uus elu, mamma!

GAJEV *(lõbusalt)*: Tõepoolest, nüüd on kõik hea. Kirsiaia müümiseni me kõik närvitsesime, kannatasime, pärast aga, kui küsimus oli lõplikult, tagasivõtmatult otsustatud, rahunesid kõik, läksid isegi rõõmsamaks ... Mina olen pangaametnik, olen nüüd finantsist ... kollane keskele, ja ka sina, Ljuba, olgu mis on, näed parem välja, kahtlemata.

LJUBOV ANDREJEVNA: Jah. Mu närvid on paranenud, see on tõsi.

(Talle antakse kübar ja mantel.)

Ma magan hästi. Kandke mu asjad välja, Jaša. On aeg. *(Anjale.)* Mu tüdruk, varsti näeme teineteist jälle ... Ma sõidan Pariisi, hakkan seal elama neist rahadest, mis saatis su Jaroslavli vanaema mõisa lunastamiseks — elagu vanaema! — aga neist rahadest ei jätku kauaks.

ANJA: Sa, mamma, tuled üsna, üsna varsti tagasi ... eks ole? Ma valmistan end ette, teen ära gümnaasiumieksami ja hakkan siis töötama, sind aitama. Me, mamma, loeme siis üheskoos mitmesuguseid raamatuid ... Eks ole? *(Suudleb ema käsi.)* Me loeme sügisõhtutel, loeme läbi palju raamatuid, ja meie ees avaneb uus, imeilus maailm ... *(Unistab.)* Mamma, sõida rutem tagasi ...

---

[1] *Vive la France* — elagu Prantsusmaa! *(moonutatud prantsuse k.)*

LJUBOV ANDREJEVNA: Sõidan, mu kuld. *(Kaisutab tütart.)*

(Tuleb Lopahhin. Šarlotta ümiseb tasa mingit viisikest.)

GAJEV: Õnnelik Šarlotta: laulab!

ŠARLOTTA *(võtab kompsukese, mis sarnaneb tekisse mässitud rinnalapsega)*: Mu lapsuke, äiu-äiu.

(Kuuldub lapse nuttu: «Uaa, äää!»)

Ole kuss, mu ilus, armas poisu. *(«Uaa, äää!...»)* Mul on sust nii kahju! *(Viskab kompsu endisele kohale.)* Nii et te, palun, leidke mulle koht. Ma nii ei saa.

LOPAHHIN: Leiame, Šarlotta Ivanovna, ärge muretsege.

GAJEV: Kõik jätavad meid maha. Varja läheb ära... oleme äkki muutunud tarbetuks.

ŠARLOTTA: Linnas pole mul kuskil elada. Tarvis ära minna... *(Ümiseb viisi.)* Ükskõik...

(Sisse astub Pištšik.)

LOPAHHIN: Looduse ime!...

PIŠTŠIK *(hingeldades)*: Oi, laske ma tõmban hinge tagasi... ära olen enda jooksnud... Mu kõrgesti lugupeetavad... Andke vett...

GAJEV: Tulid muidugi jälle raha tahtma? Alandlik sulane, lähen parem patust kaugemale... *(Väljub.)*

PIŠTŠIK: Pole ammu teil käinud... kõigekaunim... *(Lopahhinile.)* Sa oled siin... rõõmustav sind näha... tohutu mõistusega inimene... säh... võta... *(Annab Lopahhinile raha.)* Nelisada rubla... minu arvele jääb veel kaheksasada nelikümmend...

LOPAHHIN *(kehitab arusaamatuses õlgu)*: Nagu unes... Kust sa võtsid?

PIŠTŠIK: Oota... Kuum on... Kõige haruldasem juhtumus. Sõitsid minu juurde inglased ja leidsid maa seest mingisugust valget savi... *(Ljubov Andrejevnale.)* Ka teile nelisada... kõigekaunim... imetaoline... *(Annab raha.)* Ülejäänu pärast. *(Joob vett.)* Praegu vagunis üks noormees jutustas, et keegi... suur filosoof soovitavat katuselt allahüppamist... «Hüppa!» ütleb, ja muud midagi. *(Imestades.)* No küll on ikka! Vett!...

LOPAHHIN: Mis inglased need siis olid?

PIŠTŠIK: Rentisin neile krundi saviga 24 aastaks... Aga nüüd vabandage, pole enam aega... tarvis edasi kihutada... Sõidan Znoikovi... Kardamonovi juurde... Kõigile olen võlgu... *(Joob.)* Soovin head tervist... Neljapäeval astun sisse...

LJUBOV ANDREJEVNA: Me kolime praegu kõik linna, homme aga sõidan välismaale...

PIŠTŠIK: Kuidas? *(Erutatult.)* Miks linna? Seda ma vaatan: mööblid... sumadanid... Noh, pole viga... *(Läbi pisarate.)* Pole viga... Ülima mõistusega inimesed... need inglased... Pole

viga... Saage õnnelikuks... Jumal aitab teid... Ei kedagi... Kõigele maailmas tuleb kord ots... *(Suudleb Ljubov Andrejevna kätt.)* Aga kui jõuab teieni teade, et minu lõpp on kätte jõudnud, tuletage siis meelde vaat sedasama... hobust ja ütelge: «Oli maailmas sihuke-nihuke... Simeonov-Pištšik... olgu taevas talle armuline»... Tähelepanuväärseim ilm... Jah... *(Läheb sügavas kohmetuses minema, kuid tuleb kohe tagasi ja ütleb ukselt.)* Dašakene saadab teile palju tervisi. *(Ära.)*

LJUBOV ANDREJEVNA: Nüüd võib ka sõita. Lahkun siit kahe murega. Esiteks — haige Firss. *(Vaatab kella.)* Võib veel viis minutit...

ANJA: Mamma, Firss saadeti juba haiglasse. Jaša saatis hommikul.

LJUBOV ANDREJEVNA: Mu teine kurvastus on Varja. Ta on harjunud vara tõusma ja töötama, nüüd ilma tööta on ta nagu kala kuival. Kõhnaks, kahvatuks jäänud ja nutab, vaeseke...

(Paus.)

Te teate seda väga hästi, Jermolai Alekseitš, ma ikka unistasin... panna ta teile mehele, ja ka kõigest paistis, et te abiellute. *(Sosistab midagi Anjale, see vihjab peaga Šarlottale, mõlemad ära.)* Ta armastab teid, teilegi ta meeldib, ja ma ei tea, ei tea, miks te teineteisest nagu eemale hoiduksite. Ei mõista!

LOPAHHIN: Tõtt tunnistada, ma ise ei mõista ka. Kuidagi imelik kõik... Kui on veel aega, siis ma kas või kohe... Teeme lõpu peale — ja asi tahe, aga ilma teieta, tunnen, ma ettepanekut küll ei suuda teha.

LJUBOV ANDREJEVNA: Suurepärane. On ju tarvis ainult üks minut, kõigest. Ma kutsun ta kohe siia...

LOPAHHIN: Parajasti juhtub olema ka šampanjat. *(Vaatab klaasidesse.)* Tühjad, keegi on juba ära joonud.

(Jaša köhatab.)

See tähendab tühjaks lakkuda...

LJUBOV ANDREJEVNA *(elavalt)*: Suurepärane. Me eemaldume... Jaša, *allez!* Ma kutsun ta siia... *(Üle ukse.)* Varja, jäta kõik, tule siia! No tule! *(Läheb Jašaga ära.)*

LOPAHHIN *(vaatab kella)*: Jaa...

(Paus.)

(Ukse taga summutatud naer, sosistamine, viimaks tuleb Varja.)

VARJA *(uurib tükk aega asju)*: Imelik, kuidagi ei leia...

LOPAHHIN: Mida te otsite?

VARJA: Ise panin ära ja ei mäleta.

(Paus.)

LOPAHHIN: Kuhu te siis nüüd lähete, Varvara Mihhailovna?

VARJA: Mina? Rogulinite juurde... Leppisin kokku, et hakkan nende majapidamist vaatama... ökonoomiks või nii.

LOPAHHIN: See on Jašnevos. Saab oma 70 versta.

(Paus.)

Näe, lõppeski elu siin majas.

VARJA *(silmitseb asju)*: Kus see siis on?... Või ma panin ehk kohvrisse... Jah, elu siin majas on lõppenud... ei tule siin enam midagi...

LOPAHHIN: Mina jälle sõidan praegu Harkovisse... vaat sama rongiga. Tegemist on palju. Siia aga jätan Jepihhodovi... Ma palkasin ta.

VARJA: Mis siis!

LOPAHHIN: Mullu sel ajal oli lumi juba maas, kui mäletate, praegu aga vaikne, päikesepaisteline. Ainult, vaat et külm... Kraadi kolm alla nulli.

VARJA: Ma ei vaadanud.

(Paus.)

Ja ka kraadiklaas on meil katki.

(Paus.)

HÄÄL ÕUEST: Jermolai Alekseitš!...

LOPAHHIN *(nagu oleks seda häält juba ammu oodanud)*: Tulen kohe! *(Läheb kiiresti välja.)*

(Varja, istudes põrandal, pannud pea riidekompsule, nuuksub tasa. Uks avaneb, sisse astub ettevaatlikult Ljubov Andrejevna.)

LJUBOV ANDREJEVNA: Noh, mis?

(Paus.)

Tarvis sõita.

VARJA *(ei nuta enam, on silmad kuivaks pühkinud)*: Jah, on aeg, mammakene. Ma jõuan veel täna Rogulinite juurde, ainult kui me rongile ei hiline...

LJUBOV ANDREJEVNA *(üle ukse)*: Anja, rõivastu!

(Tulevad Anja, siis Gajev, Šarlotta Ivanovna. Gajevil on seljas soe palitu ja paslik peas. Kogunevad teenijad, voorimehed. Asjade juures askeldab Jepihhodov.)

Nüüd võib juba ka teele asuda.

ANJA *(rõõmsalt)*: Teele!

GAJEV: Mu sõbrad, armsad, kallid sõbrad! Lahkudes sellest majast jäädavalt, kas suudan ma maha vaikida, suudan ma hoiduda avaldamast hüvastijätuks neid tundeid, mis täidavad praegu kogu mu olemuse...

ANJA *(anuvalt)*: Onu!
VARJA: Onukene, pole vaja!
GAJEV *(nukralt)*: Kollane dubleega keskele... Vaikin...

(Tuleb Trofimov, siis Lopahhin.)

TROFIMOV: Noh, härrased, tarvis sõita!
LOPAHHIN: Jepihhodov, mu palitu!
LJUBOV ANDREJEVNA: Ma istun veel üks minut. Ma poleks nagu kunagi varem siinseid seinu, lagesid näinudki, nüüd aga vahin neid ahnelt, niisuguse õrna armastusega...
GAJEV: Mäletan, kui olin kuue aastane, istusin suviste esimesel pühal sellel aknal ja vahtisin, kuidas mu isa kirikusse läks...
LJUBOV ANDREJEVNA: Kas kõik asjad on kaasa võetud?
LOPAHHIN: Paistab, et kõik. *(Jepihhodovile, palitut selga ajades.)* Sa vaata siis, Jepihhodov, et kõik oleks korras.
JEPIHHODOV *(kõneleb käheda häälega)*: Olge mureta, Jermolai Alekseitš!
LOPAHHIN: Miks su hääl niisugune on?
JEPIHHODOV: Jõin vähe aja eest vett, neelasin vist midagi alla.
JAŠA *(põlglikult)*: Nõmedus...
LJUBOV ANDREJEVNA: Lahkume — ja siia ei jää mitte hinge...
LOPAHHIN: Kuni kevadeni välja.
VARJA *(tõmbab kompsust vihmavarju; paistab, nagu oleks ta tahtnud sellega virutada; Lopahhin teeskleb kohkumist)*: Mis te, mis te... Ma ei mõtelnudki.
TROFIMOV: Härrased, lähme istume sõidukeisse... On juba aeg! Kohe tuleb rong!
VARJA: Petja, siin ongi teie kalossid, sumadani kõrval. *(Pisaratega.)* Ja kui porised, vanad nad teil on...
TROFIMOV *(ajab kalossid jalga)*: Läki, härrased!...
GAJEV *(õige suures kohmetuses, kardab nutma puhkeda)*: Rong... jaam... Kruasee keskele, valge dubleega nurka...
LJUBOV ANDREJEVNA: Lähme!
LOPAHHIN: Kas kõik on siin? Kedagi seal enam pole? *(Lukustab vasaku külgukse.)* Asjad on siia kokku kantud, tarvis lukustada. Läki!
ANJA: Jumalaga, maja! Jumalaga, endine elu!
TROFIMOV: Ole tervitatud, uus elu!... *(Väljub koos Anjaga.)*

(Varja heidab pilgu toale ja väljub aeglaselt. Väljuvad ka Jaša ja Šarlotta koerakesega.)

LOPAHHIN: Tähendab, kuni kevadeni. Lähme nüüd välja, härrased... Nägemiseni!... *(Väljub.)*

(Ljubov Andrejevna ja Gajev jäävad kahekesi. Nad nagu ootasid seda, viskuvad nüüd teineteisele kaela ja nuuksuvad summutatult, tasa, kartes, et neid võidaks kuulda.)

GAJEV *(meeleheitel)*: Mu õde, mu õde...

LJUBOV ANDREJEVNA: Oo, mu armas, mu õrn, kaunis aed!... Minu elu, mu noorus, mu õnn, jumalaga!... Jumalaga!...

ANJA HÄÄL *(rõõmsalt, kutsuvalt)*: Mamma!...

TROFIMOVI HÄÄL *(rõõmsalt, erutatult)*: Uu-u!...

LJUBOV ANDREJEVNA: Veel viimset korda vaadata neid seinu, aknaid... Selles kambris armastas kõndida kadunud ema...

GAJEV: Mu õde, mu õde!...

ANJA HÄÄL: Mamma!...

TROFIMOVI HÄÄL: Uu-u!...

LJUBOV ANDREJEVNA: Me tuleme!...

(Väljuvad.)

(Lava on tühi. On kuulda, kuidas pannakse lukku kõik uksed, kuidas seejärel sõidukid ära sõidavad. Jääb vaikseks. Keset vaikust kostab kirve kauget kõlksumist vastu puutüve; see kõlab üksikult ja kurvalt. Kostavad sammud. Parempoolsest uksest ilmub Firss. Ta on rõivais nagu harilikult, pintsak ja valge vest seljas, jalas tuhvlid. Ta on haige.)

FIRSS *(läheb ukse juurde, puudutab käepidet)*: Lukus. Ära sõitsid... *(Istub diivanile.)* Minu unustasid... Pole viga... ma istun siinsamas... Aga Leonid Andreitš muidugi ei pannud kasukat selga, sõitis palitus... *(Ohkab murelikult.)* Mina ka ei vaadanud... Roheline noorus! *(Pomiseb midagi, millest aru ei saa.)* Elu, näe, läks, nagu poleks elanudki... *(Heidab pikali.)* Ma laman veidi... Jõudu ju pole sul enam, midagi pole jäänud, midagi... Eh sina... vussnäpp! *(Lamab liikumatult.)*

(Kostab kauge heli, mis tuleb nagu taevast, katkeva keele kõla, pikkamisi vaibuv ja kurb. Tekib vaikus, ja kuulda on ainult, kuidas kaugemal aias kirvega raiutakse puud.)

Eesriie.

A. P. TŠEHHOVI NÄIDENDIST «KIRSIAED».

A. P. Tšehhov «Kirsiaiast».

...Mul ei tulnud välja draama, vaid komöödia, kohati isegi farss.

(Kiri M. P. Aleksejevale 15. sept. 1903.)

...Tahtsin väga viibida eelproovidel, vaadata. Kardan, kas Anjal ei olnud nutune toon (Sina leiad millegipärast, et ta sarnleb Irinaga), kardan, et teda mängib mitte noor näitleja. Anja ei nuta minul kordagi, ei räägi kuskil nutuse häälega, tal on teises vaatuses pisarad silmis, hääl aga on rõõmus, elav. Miks sa räägid telegrammis sellest, et näidendis on palju nutjaid? Kus nad on? Ainuke on Varja, ent seda sellepärast, et Varja on iseloomult viriseja ja tema pisarad ei tohi vaatajais äratada nukrustunnet. Tihti tuleb minu juures ette «läbi pisarate», see aga näitab ainult isikute meeleolu, mitte pisaraid.

(Kiri V. I. Nemirovitš-Dantšenkole 23. okt. 1903.)

...Kui kirjutasin Lopahhinit, siis mõtlesin, et see on Teie osa. Kui ta Teile millegipärast ei meeldi, siis võtke Gajev. Lopahhin on küll kaupmees, kuid ta on igas suhtes korralik inimene, esinema peab ta täiesti kombeliselt, intelligentselt, mitte väiklaselt, viguriteta, ja vaadake, mulle näis, et see osa, näidendi peaosa, tuleks Teil hiilgavalt välja...

...Näitleja valikul selle osa jaoks ei tohi silmist lasta, et Lopahhinit armastas Varja, tõsine ja religioosne neiu: kulakukest ta armastama ei hakkaks.

(Kiri K. S. Stanislavskile 30. okt. 1903.)

K. S. STANISLAVSKI.

«Kirsiaed».

Mul õnnestus kõrvalt jälgida Tšehhovi «Kirsiaia» loomisprotsessi. Kord vestluses Anton Pavlovitšiga kalapüügist kujutas meie näitleja A. R. Artjom, kuidas ussi konksu otsa asetatakse, kuidas heidetakse vette põhjaõnge või korgiga õnge. Neid ja selletaolisi stseene andis jäljendamatu näitleja edasi suure andekusega, ja Tšehhov kahetses siiralt, et suur publik neid teatris ei näe. Varsti pärast seda viibis Tšehhov teise meie näitleja jões suplemise juures, ja otsustas siinsamas:

«Kuulge, on ju vaja, et minu näidendis Artjom õngitseks kalu, aga N. supieks kõrval supelmajas, kukerpallitaks seal ja karjuks, Artjom aga kurjustaks tema üle, et see tema kalu hirmutab.»

Anton Pavlovitš nägi neid mõttes laval, ühte supelmaja kõrval õngitsemas, teist — seal suplemas, s. o. lava taga. Mõni päev hiljem kuulutas meile Anton Pavlovitš pidulikult, et suplejal amputeeriti käsi; ent hoolimata sellest armastab ta kirglikult oma ainsa käega piljardit mängida. Kalapüüdjaks aga osutus vanake-teener, kes oli kogunud rahakesi.

Mõne aja möödudes hakkas Tšehhovi fantaasias kujunema vana mõisamaja aken, mille kaudu ronisid tuppa puude oksad. Siis lõid need lumivalgeis õites õilmitsema. Seejärel asus Tšehhovi kujutatud majja elama keegi proua.

«Aga teil pole ainult sellist näitlejannat. Kuulge! On ju vaja erilist vanaeidekest,» kaalutles Tšehhov. — «Ta jookseb ühtepuhku vana teenri juurde ja laenab temalt raha...»

Vanaeidekese kõrvale tekkis kas tema vend või onu, ühekäeline härrasmees, kirglik piljardimängija. Ta on suur laps, kes ei suuda elada teenrita. Kui viimane oli kord ära sõitnud, panemata härrale pükse valmis, lebas see kogu päeva voodis...

Me teame nüüd, mis sellest on säilinud näidendis ja mis jäljetult ära langenud või väikese jälje jätnud.

1902. aasta suvel, kui Anton Pavlovitš valmistus kirjutama näidendit «Kirsiaed», elas ta ühes oma naise, O. L. Tšehhova-Knipperiga, meie teatri näitlejannaga, minu ema mõisa majakeses Ljubimovkas. Kõrval, meie naabrite perekonnas elas inglanna, guvernant, väike, kõhnake, tütarlapseliku kahe pika patsiga olend meesteriietuses. Sellise kombinatsiooni tõttu oli võimatu kindlaks määrata tema sugupoolt, päritolu ja iga. Ta kohtles Anton Pavlovitši familiaarselt, mis kirjanikule väga meeldis. Kohates teineteist iga päev, kõnelesid nad pööraseid lollusi. Nii näiteks kinnitas Tšehhov inglannale, et ta oli nooruses olnud türklane, et tal on haarem, et ta varsti pöördub tagasi oma kodumaale ning saab pašaks, ja siis kutsub ta neiu kirja teel enese juurde. Just nagu tänuks selle eest hüppas osav võimlejanna-inglanna kirjaniku õlgadele, ja olles sinna asetunud, tervitas ta Anton Pavlovitši eest kõiki neist möödujaid, s. o. võttis kirjaniku peast kübara ja kummardus sellega, korrates oma vigases vene keeles, klaunilikult koomiliselt:

«Tele! Tele! Tele!»

Sealjuures surus ta tervituse tähistamiseks Tšehhovi pead allapoole.

Need, kes «Kirsiaeda» on näinud, tunnevad selles omapärases olendis ära Šarlotta Ivanovna algkuju.

Olles näidendi läbi lugenud, mõistsin ma korraga kõik ja teatasin kirjas Tšehhovile oma vaimustusest. Kuidas ta erutus! Kuidas ta mind tungivalt veenma hakkas, et Šarlotta peab ilmtingimata olema sakslanna, ja ilmtingimata kõhn ja suur, — selline, nagu on näitlejanna Muratova, sugugi aga mitte sarnanev inglannaga, kellest Šarlotta oli kopeeritud.

Jepihhodovi osa oli loodud paljudest eeskujudest. Põhilised jooned olid võetud teenrilt, kes elas suvilas ja hoolitses Anton Pavlovitši eest. Tšehhov vestles temaga sageli, veendes teda, et tuleb õppida, tuleb olla kirjaoskaja ja haritud inimene. Et saada selliseks, ostis Jepihhodovi algkuju enesele kõigepealt punase kaelasideme ja tahtis hakata prantsuse keelt õppima. Ma ei tea, missuguseid teid mööda, lähtudes teenrist, jõudis Anton Pavlovitš küllalt tüseda, mitte enam noore Jepihhodovi kuju juurde, kelle ta andis näidendi esimeses redaktsioonis.

Kuid meil polnud kehalt vastavat näitlejat, ja samal ajal ei võinud näidendis rakendamata jätta andekat ja Anton Pavlovitši poolt armastatud näitlejat L. M. Moskvini, kes tol ajal oli noor ja kõhn. Osa anti temale üle, ja noor näitleja kohandas selle oma eeldustele. ——— Me arvasime, et Anton Pavlovitš vihastub selle üleannetuse üle, kuid ta naeris pööraselt, aga pärast proovi lõppu ütles ta Moskvinile:

«Ma ju nimelt just sellist tahtsingi kirjutada. See on suurepärane, kuulge!»

Meenub, et Tšehhov lisas osale veel kontuurid, mis Moskvin oli loonud. Üliõpilase Trofimovi osa oli ka kopeeritud ühest tolleaegsest Ljubimovkas elanud isikust.

1903. aasta sügisel saabus Anton Pavlovitš Tšehhov Moskvasse täiesti haigena. Siiski ei takistanud see teda viibimast oma uue näidendi peaaegu kõigil proovidel, näidendi, mille lõplikku nime ta siis veel kuidagi ei suutnud kindlaks määrata.

Kord õhtul anti mulle telefoni teel edasi Tšehhovi palve sõita asja pärast tema poole. Ma heitsin töö kõrvale, ruttasin ja leidsin ta rõõmsas tujus, hoolimata tema haigusest. Nähtavasti oli ta oma asjaliku jutuajamise lõpuks varunud, nagu lapsed magusa koogi. Seni aga, nagu tavaliselt, istuti teelauas ja naerdi, sest et seal, kus oli Tšehhov, ei saadud viibida igavuses. Teejoomine lõppes, ja Anton Pavlovitš viis mu oma kabinetti, sulges ukse, istus diivani traditsioonilisse nurka, asetas minu enese vastu ja asus sajandat korda mind veenma, et vahetaksin tema uues näidendis mõningaid tegelasi, kes tema arvates ei sobinud: «Nad on ju toredad näitlejad,» — tõttas ta oma otsust pehmendama.

Ma teadsin, et need kõnelused olid ainult sissejuhatuseks peaasjale, ja seepärast ei vaielnud ma vastu. Viimaks me jõudsime ka asjani. Tšehhov tegi pausi, püüdes olla tõsine. Aga see tal ei õnnestunud — sisemine pidulik naeratus tungis esile.

«Kuulge, ma leidsin juba näidendile võluva nime. Võluva!» — kuulutas ta, vaadates mulle ainiti otsa.

«Missuguse?» erutusin ma.

«Kirsside aed» — ja pahvatas lõbusalt naerma.

Ma ei mõistnud tema rõõmu põhjust ega leidnud nimes midagi erilist. Siiski, et Anton Pavlovitši mitte kurvastada, tuli teha ilme, et tema avastus tekitas minus mulje. Mis teda siis näidendi uues pealkirjas erutab? Ma hakkasin teda ettevaatlikult küsitlema, kuid põrkasin jällegi Tšehhovi sellele iseloomulikule omadusele: ta ei osanud kõnelda oma teostest. Seletuse asemel hakkas Anton Pavlovitš mitmel viisil kordama, kõigi võimalike intonatsioonidega ja helilise värvinguga:

«Kirsside aed. Kuulake seda võluvat nime! Kirsside aed! Kirsside!»

Sellest taipasin ainult seda, et kõne oli millestki kaunist, õrnalt armastavast: nime võlu anti edasi mitte sõnadega, vaid Anton Pavlovitši hääle intonatsiooni enesega. Ettevaatlikult tegin ma temale sellekohase viite; mu märkus kurvastas teda, pidulik naeratus kadus tema näolt, meie kõnelus ei sobinud enam ja tekkis ebamugav paus.

Sellest kohtumisest möödusid mõned päevad või nädal... Ükskord etenduse ajal astus ta minu poole garderoobi ja istus piduliku naeratusega minu laua äärde: Tšehhov armastas vaadelda, kuidas me etenduseks valmistume. Ta jälgis meie grimeerimist nii tähelepanelikult, et juba tema näo järgi võis aimata, kas sa tabavalt või ebaõnnestunult värvi näole asetad.

«Kuulge, mitte Kirsside, vaid kirsiaed[1]» — kuulutas ta ja pahvatas naerma.

Esimesel hetkel ma ei saanud arugi, millest on jutt, aga Anton Pavlovitš jätkas nime maigutamist, rõhutades õrna heli «ë» sõnas «Вишнёвый», just nagu püüdes selle abil meelitada endist, ilusat, kuid nüüd tarbetut elu, mida ta ise oma näidendis pisaraid valades hävitas. Seekord sain ma sest peensusest aru: «Ви́шневый сад» — see on — asjalik, kommertsaed, tulutoov. Selline aed on praegugi tarvilik. Kuid «Вишнёвый сад» ei anna tulu, ta hoiab alal eneses ja oma õitsvas valgeduses endise härrasliku elu luulet. Selline aed kasvab ja õilmitseb tujuks, hellitatud esteetide silmadele. Kahju on teda hävitada, aga see on tarvilik, sest et maa majandusliku arenemise protsess nõuab seda.

Nagu varem, nii tuli selgi korral, «Kirsiaia» proovidel Anton Pavlovitšilt otsekui tangidega välja kiskuda tema näidendi kohta käivaid märkusi ja nõuandeid. Tema vastused sarnanesid hiinamõistatustele, ja neid tuli mõistatada, sest Tšehhov jooksis ära, et näitejuhtide pealekäimisest pääseda. Kui keegi oleks proovidel Anton Pavlovitši kuskil tagumistes ridades malbelt istumas näinud, poleks ta uskunud, et see oli näidendi autor. Kuidas me püüdsimegi teda ümber paigutada näitejuhi laua juurde, ei tulnud sellest midagi välja. Aga kui paigutadki ta, siis hakkas ta naerma. Ei saa aru, mis teda naerma ajas: kas see, et temast on saanud näitejuht ja et ta istub tähtsa laua taga; kas see, et ta näitejuhi laua enese leidis üleliigse olevat; kas see, et ta kaalutles, kuidas meid tüssata ja ennast oma redupaika peita.

«Ma olen ju kõik kirjutanud,» lausus ta siis, «ma pole ju näitejuht, ma olen — arst.» — — —

Tänini eksisteerib arvamus, et Tšehhov on igapäevaste, hallide inimeste poeet, et tema näidendid on kurblooline lehekülg vene elust, tunnistus maa vaimsest vegeteerimisest. Rahuldamatus, mis paralüseerib kõik algatused, lootusetus, mis surmab energia, täielik avarus slaavipärase nukruse arenemisele. Need ongi tema lavaliste teoste motiivid.

Kuid mispärast see Tšehhovi iseloomustus on nii teravalt vastuolus minu kujutluste ja mälestustega kadunust? Ma näen teda hoopis sagedamini erksana ja naeratavana kui tusasena, hoolimata sellest, et ma tundsin teda tema haiguse halbadel aegadel. Seal, kus oli haige Tšehhov, valitses kõige sagedamini nali, teravmeelsus, naer ja isegi vallatus. Kes mõistis temast paremini naerma ajada või tõsisel ilmel lollusi kõnelda? Kes vihkas temast rohkem harimatust, toorust, irisemist, keelepeksu, väikekodanlust või igavest teejoomist? Kes janunes temast rohkem elu, kultuuri järele, väljendugu see milles või kuidas tahes? Igasugune uus kasulik algatus — tekkiv teaduslik ühing või uue teatri,

[1] Вишнёвый сад (mitte Ви́шневый).

raamatukogu, muuseumi projekt — oli temale tõeliseks sündmuseks. Isegi lihtne järjekordne elu paremaks muutmine elustas, erutas teda ebatavaliselt. Näiteks mäletan ma tema lapselikku rõõmu, kui ma talle kord jutustasin suurest ehitatavast majast Moskvas Punaste Väravate juures viletsakese, ühekorruselise üksikelamu asemele, mis oli lammutatud. Sellest sündmusest kõneles Anton Pavlovitš hiljem kaua vaimustatult kõigile, kes teda külastama tulid: nii jõuliselt otsis ta kõiges tulevase vene ja üldinimliku kultuuri endeid, mitte ainult vaimseid, vaid isegi väliseid.

Sama ka tema näidendeis: keset kaheksakümnendate ja üheksakümnendate aastate täielikku lootusetust löövad neis aina lõkendama heledad unistused, ergutavad ennustused elust kahesaja, kolmesaja või tuhande aasta pärast, mille heaks meie kõik nüüd peame kannatama; uutest leiutustest, tänu millele hakatakse õhus lendama; kuuenda meele avastamisest.

Aga kas te olete tähele pannud, kui sageli Tšehhovi näidendite ettekande ajal kostab teatrisaalist naer, nii hele, lõbus, millist me teistel etendustel ei kuule? Kui aga Tšehhov võtab käsile vodevilli, siis arendab ta nalja kuni pöörase jantlikkuse mõõtudeni.

Aga tema kirjad? — Kui ma neid loen, ei jää mul muidugi nägemata nende üldine kurblik meeleolu. Kuid nende taustal sätendavad, just nagu õisel horisondil, lõbusalt pilgutavad tähed, teravmeelsed sõnakesed, naljakad võrdlused, naljakas-veidrad iseloomustused. Sageli küünib asi kuni tembutamiseni, anekdoodini ja sünnipärase, mittenukrutseva naljahamba ja humoristi naljadeni, kes elas Antoša Tšehhonte hinges, aga lõpuks ka haige, kurnatud Tšehhovi hinges.

Kui terve inimene tunneb end reipana ja rõõmsana, on see loomulik, normaalne. Aga kui haige, kes enda ise on mõistnud surma (Tšehhov ise oli ju arst), kes vangina on needitud talle vastiku paiga külge, kaugel omastest ja sõpradest, nägemata eespool valguse pilugi, sellest kõigest hoolimata oskab naerda, elada heledais unistusis, usus tulevikku, hoolikalt kogudes tulevastele põlvedele kultuuriväärtusi, — siis tuleb sellist elurõõmsust ja eluvõimelisust tunnistada erakordseks, erandlikuks, normist märksa kõrgemaks.

Veelgi vähem on mulle mõistetav, miks peetakse Tšehhovit meie ajale vananenuks ja miks on olemas arvamus, et ta revolutsiooni ja selle poolt loodavat uut elu poleks suutnud mõista?

Oleks muidugi naeruväärne eitada, et Tšehhovi ajastu oma meeleoludelt on vägagi kaugel nüüdisajast ja uutest, revolutsioonis kasvatatud inimpõlvedest. Paljuski on nad otse vastandid teineteisele. Arusaadav on seegi, et kaasaegne, revolutsiooniline Venemaa oma aktiivsuse ja energiaga elu vanade aluste purustamises ning uute loomises ei võta vastu ja isegi ei mõista kaheksakümnendate aastate inertsust oma passiivse, äraootava vaevlemisega.

Siis, keset lämmatavat seiskust õhus, ei olnud pinda revolutsiooniliseks tõusuks. Ainult kuskil maa all, põrandaalustes, valmistati ette ja koguti jõudu kohutavaiks löökideks. Eesrindlike inimeste töö seisnes ainult selles, et valmistada ette ühiskondlikku meeleolu, sisendada uusi ideid, selgitades endise elu kindlusetust. Tšehhovgi oli ühes nendega, kes tegid seda ettevalmistavat tööd. Nagu vähesed, oskas ta kujutada seiskuse talumatut õhkkonda, naeruvääristada selle poolt tekitatava elu labasust. — — —

(Raamatust «Minu elu kunstis».)

SISUKORD.

A. N. Ostrovski

Äike 3

I. S. Turgenev

Küti kirjad 48
Jermolai ja möldrinaine 48
Opman 56
Eelõhtul *(Katkendeid)* 66

N. G. Tšernõševski

Mida teha? *(Katkendeid)* 81

N. A. Nekrassov

Kellel on Venemaal hea elada *(Lühendatult)* . . 101
Proloog 101
Esimene osa 105
Talunaine 120
Pidupäev 126
Kodupaik 152
Haljas kohin 153
Eleegia 155
Dobroljubovi mälestuseks 156

L. N. Tolstoi

Sõda ja rahu *(Katkendeid)* 158
I köide, II jagu 158
III jagu 167
II köide, I jagu 178
III jagu 183
III köide, I jagu 197
II jagu 203
III jagu 226
IV köide, I jagu 244
III jagu 250
IV jagu 265
Epiloog, I jagu 269

V. I. Lenin

Lev Tolstoi kui Vene revolutsiooni peegel . 280
L. N. Tolstoi 283

A. P. Tšehhov

Jonõtš 287
Kirsiaed 300
A. P. Tšehhovi näidendist «Kirsiaed» . . 343

РУССКАЯ ЛИТЕРАТУРА

Хрестоматия для IX—X кл.

Составлена по Н. Л. Бродскому и И. Н. Кубикову.

На эстонском языке

Эстонское Государственное Издательство.
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja H. Kaarde

Tehniline toimetaja M. Aardma

Korrektorid I. Roots ja V. Ansip

Ladumisele antud 11. XII 1957. Trükkimisele antud 17. I 1958. Paber 60×92, 1/16. Trükipoognaid 21,75. Arvutuspoognaid 25,27. Trükiarv 8000. Tell. nr. 1963. Trükikoda «Punane Täht», Tallinn, Pikk tn. 54/58.

Hind rbl. 4.05

6—6

Rbl. 4.05

A21997

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00360068 3